

*Схоже на те, що епоха розлогих
епічних полотен уже відійшла.
Нема коли їх писати і нема для кого.
Наші твори мають бути короткі і стислі,
як постріл. Як дзвін набатний...
Щоб згукнути людство. Щоб застерегти.*

Щоденники

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ЛІТЕРАТУРИ ім. Т. Г. ШЕВЧЕНКА

ОЛЕСЬ
ГОНЧАР

ТВОРИ
В ДВНАДЦЯТИ
ТОМАХ

КИЇВ
НАУКОВА ДУМКА
2015

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ЛІТЕРАТУРИ ім. Т. Г. ШЕВЧЕНКА

Олесь
ГОНЧАР

Том дев'ятий
Книга 2

ПУБЛІЦИСТИКА

КИЇВ
НАУКОВА ДУМКА
2015

УДК 821.161.2-4-5(Гон)

У дев'ятому томі творів О.Т. Гончара подається публіцистика. Том видається у двох книгах. Друга книга містить інтерв'ю, передмови, рецензії, теле- і радіовиступи, відкриті листи, заяви, звернення, записи до музейних книг, некрологи, привітання, а також твори малих жанрів публіцистики.

РЕДКОЛЕГІЯ

М.Г. Жулинський (голова),
В.Г. Дончик (заступник голови),
С.А. Гальченко (секретар), І.М. Дзюба,
В.Д. Гончар, І.Ф. Драч

Упорядкування і післямова
В.М. Галич

Коментарі
В.М. Галич, О.А. Галича

*Випущено на замовлення Державного комітету
телебачення і радіомовлення України
за програмою "Українська книга"*

Науково-видавничий відділ філології, художньої
та словникової літератури

Редактори *Т.Г. Міхальова, С.В. Шарбанова*

ISBN 978-966-00-1294-3 (т. 9, кн. 2)
ISBN 966-00-0710-8

© В.М. Галич (упорядкування,
післямова "Олесь Гончар: мить
і вічність", коментарі), 2015
© О.А. Галич (коментарі), 2015
© НВП «Видавництво "Наукова
думка" НАН України»
(дизайн), 2015

ІНТЕРВ'Ю

ПОСЛЕ ПОЕЗДКИ В АЗИЮ

*Интервью корреспонденту “Литературной газеты”
К. Григорьеву по телефону*

— *Как там? Жарко?..*

— Собственно, как и должно быть в тропиках. Ну и, разумеется, пальмы. И синева Яванского моря. И дымящиеся среди джунглей вулканы Суматры, над которыми мы пролетали (над некоторыми даже покружились, чтобы лучше разглядеть кратеры этих действующих вулканов)... Но больше всего поражает там, на далеких островах, вулканическая деятельность самого народа, его могучих молодых сил, освободившихся, раскованных, сбросивших с себя многовековое ярмо колониализма. Индонезия, эта живописнейшая страна, страна приветливого жизнерадостного народа, сегодня буквально бурлит революционной энергией. И, что характерно всюду — в разных городах, в университетах, на стройках — мы встречались с проявлениями горячих симпатий к народам Советского Союза.

— *Искусство?*

— Индонезийцы очень тонко чувствуют красоту искусства. Их песни, чудесные народные танцы прямо-таки чаруют вас, дают человеку огромное эстетическое наслаждение. Когда я смотрел полные поэтического изящества танцы Северной Суматры или шедевры мастеров острова Бали — знаменитых резчиков по дереву, то не раз ловил себя на совершенно неожиданных ассоциациях: да это же вроде нашей украинской мелодии!.. Да это же сродни работам наших гущульских мастеров! Взаимовлияния? Нет, конечно. Просто человек труда на всех широтах безмерно талантлив. Везде у него золотые руки, певучая душа.

— *Самое незабываемое?*

— Мы пересекали экватор несколько раз. Побывали в Индии, Бирме, на индонезийских островах. Делегация, возглавляемая Анастасом Ивановичем Микояном ¹, проделала очень полезную работу, направленную на укрепление дружбы между народами, на углубление взаимопонимания.

У меня были интересные встречи с писателями Индии в Дели, а также с индонезийскими литераторами в Джакарте. Не могу не сказать о встречах, пожалуй, самых волнующих! О встречах с советскими людьми. Они строят дороги в джунглях Калимантана и ведут изыскательские работы на Суматре. На строительстве суперфосфатного завода на берегу Индийского океана я встретил загорелых веселых земляков — тех, которые строили Каховскую гидроэлектростанцию. Теперь они здесь со своим трудовым опытом, со своим мужеством, со своей душевной щедростью. наших замечательных советских людей мы встретили в Джакарте и в Дели, в Медане и Рангуне — городе золотых пагод, песен и новых свершений... Люди эти, встреченные на другом конце материка, чувствую, вошли со своими улыбками в сердце. Вошли и останутся в нем...

1964

ЧИ ВМИРАЄ РОМАН ЯК ЖАНР?

За дорученням редакції "Tribüne" запитання співробітника APN Любима Копиленка, пов'язані з роботою письменника над "Тронкою".

Любим Копиленко: *Останнім часом все більше дискутують з приводу виразальних можливостей жанру роману. Чому для "Тронки" було обрано саме форму роману в новелах?*

Олесь Гончар: Я назбирав для своєї книги надзвичайно широкий, цінний матеріал. Коли я взявся за художню конструкцію, то з'ясував, що форма окремих новел, об'єднаних через спільний сюжет, спільних героїв і спільний час, є найбільш доцільною. Відразу знайти форму, яка повністю буде відповідати плану, змісту твору, — це має надзвичайно велике значення для письменника! На мій погляд, у даному випадку подібне композиційне рішення повністю виправдало себе.

Л. К.: *Що думає письменник стосовно перспектив прозових жанрів у цілому й роману зокрема, а також щодо відношення останнього до новели, оповідання та нарису?*

О. Г.: Для мене питання цілком зрозуміле. Зображення сучасної дійсності вимагає великої кількості та різноманітності художніх форм. Це зумовлює створення абсолютно нових і суттєві зміни традиційних форм. У такому контексті саме новела, оповідання мають велике майбутнє.

Це ні в якому разі не означає, що роман має зовсім зникнути. Традиційні жанрові різновиди роману можуть змінитися, але сам роман як велика форма, що дає змогу розробляти й вирішувати значущі проблеми, буде розвиватися далі.

Кожен з нас може спостерігати, як письменники шукають нові форми. Наприклад, не можна порівняти сучасний німецький роман з романом 19 століття. Це зрозуміло не лише професійним літераторам, але й читачам.

Сучасна людина живе в пришвидшеному ритмі, який особливо позначається на її світогляді, і, як результат, на формах і методах художнього відображення дійсності. Звісно, процес взаємодії митця та дійсності є особливо складним, що обов'язково дається взнаки в художніх творах.

На мою думку, роман буде все більш лаконічним, більш, як ми кажемо, "стислим". Але як жанр він не зникне. Ми вже переконалися, що час і життя стоять на боці реалізму. Творці "антироману" зі своєю теорією руйнування опинилися в глухому куті. Якщо б вони могли свої погляди так само вправно маскувати у творах, залишилося б це ні чим іншим, як даремною декадентською спробою.

Л. К.: *Які сучасні прозові твори Ви б могли особливо виділити?*

О. Г.: На мій погляд, кращими зразками сучасних лаконічних прозових творів є "Вершники" українця Юрія Яновського, "Старий та море" Хемінгуей і "Земля людей" французького Сент-Екзюпері. Звісно, вони є абсолютно різними творами, але такими характерними для розвитку сучасної прози!

Л. К.: *Які завдання ставите Ви для себе на майбутнє?*

О. Г.: Мою подальшу роботу над книгою, як і творчість моїх колег, я вбачаю в глибокому доопрацюванні змісту тек-

сту. Письменник повинен прагнути зображувати лише значущі образи, причому персонажі узагальнено мають впливати майже символічно.

Л. К.: *Чи будете Ви наступні свої твори писати так само, — з формального боку, — як “Тронку”?*

О. Г.: Між романом і новелою зберігається постійна взаємодія. Власне, новела є невеликим романом. Це стосується, наприклад, України, де класична новела, на мій погляд, досягла справжньої досконалості. Школа української класичної новели, крім усього іншого, справила й значний вплив на всю українську романну творчість. Можна з упевненістю заявити, що кожний український письменник-романіст писав під впливом таких видатних, загальноновизнаних майстрів новели, як Михайло Коцюбинський, Степан Васильченко, Василь Стефаник, Лесь Мартович, Ольга Кобилянська. Шкода тільки зараз, що твори цих письменників невідомі за кордоном так широко, як вони на те заслуговують.

Л. К.: *Пане Гончар, Ви з неприхованим задоволенням тримаєте в руках том “Тронки” німецькою мовою. Що Ви можете сказати про це видання?*

О. Г.: Для кожного письменника це завжди велика радість — побачити власний твір у гарному виданні. “Тронка” була відмінно і перш за все швидко видана. Я дуже вдячний німецьким друзям за увагу, яку вони приділили моїй праці. Ми, українські письменники, відчуваємо все більший інтерес до наших творів. Для того ми робимо переклади радянської літератури в Німецькій Демократичній Республіці. Наші двосторонні відносини розширюються все більше з кожним роком. Нещодавно у нас в Україні пройшов тиждень німецької культури. У недалекому майбутньому вірогідно відбудеться в Німецькій Демократичній Республіці тиждень української культури у відповідь. Такі події, як взаємні переклади, культурні тижні тощо, без сумніву, сприяють зміцненню контактів між нашими країнами та народами в ім'я миру й прогресу на Землі. Я використовую змогу передати через газету “Трибуне” сердечні вітання усім друзям радянської літератури в НДР.

Переклад з німецької Н. Манич

1965

ЩИРЕ ВІТАННЯ ЧИТАЧАМ ПРЯШІВЩИНИ

Відповіді на анкету газети "Нове життя"

— *За Вами 50 років плідного життя. Культурне життя України немислиме без Вашого імені. Коли би Вам вернулися молоді роки, яким шляхом пішло б Ваше життя?*

— Питання — жадоби майже фаустівської: як би повелася людина, коли б якимось чудом дістала змогу повернути свої молоді літа? Кожен із нас, ставши на порозі зрілості, мабуть, захотів би внести у своє життя певні корективи. Десь вибрав би інше рішення, десь, може, суворіше поставився б до юначих своїх ілюзій... Та в цілому ж, озируючись на перейдене, скажу, що шкодувати не доводиться. Виростала наша юність на великих дорогах віку. Були фронти. Були ночі, темні, як провалля. І смерть не раз зазірала у вічі. І біль виснажував. Гіркоти були й сумніви, і знову дух воскресав, черпаючи силу в надіях. Одне з найсильніших вражень життя — весна перемоги над фашизмом, весна народів, її золотий го-мін-благівіст, зустрінутий на чеській землі. Коли, здавалось, настає новий світ, світ без воєн, без жаків, без насильства, і виморений солдат зачаровано дивився у весняну ясноту майбутнього, де відкривалось океанне безбережжя творчої праці, вселюдського щастя...

Отже, все було. На долю не нарікаю.

Життя — на всій свідомій його стадії — було присвячене служінню рідному народові, світили моїй праці ідеали вільної людини, і це дає відчуття не марно прожитих літ.

— *Українська література в Чехословаччині має чехословацький контекст. Але вона має, за своїм характером, національні ознаки. Виходячи з цього, чи можна зараховувати її у загальноукраїнський потік?*

— На Радянській Україні ми з щирим зацікавленням стежимо за культурним життям Пряшівщини. Радує нас ваша спільна братерська співпраця зі словаками, чехами, успіхи в будівництві нового життя, розвиток соціалістичної демократії в країні. Цікавить нас літературна творчість братів наших — письменників Пряшівщини, розвій шкільництва, трудові будні старшого і молодшого поколінь народної інте-

лігенції. Від душі бажаємо вам успіхів у цій чесній праці. Ваші досягнення на ниві культури єдиномовно перегукуються через Карпати з культурою всього українського народу, культурою Шевченка і Франка, яка щодалі ширшого набуває визнання в цілому світі. Сподіваємось, що контакти наші будуть надалі ще тісніші; сприятимуть цьому, безперечно, й незабарні вже Дні української культури в Чехословаччині.

— У першому номері *“Вітчизни”* з’явилася частина Вашого роману *“Собор”*. Що Вас привело до такої тематики? Які у Вас плани на майбутнє?

— Роман *“Собор”*, про який Ви запитуєте, вважаю природним розвитком написаного раніше. Той, хто знайомий з моїми дотеперішніми книгами, особливо з романами та новелами останніх літ, гадаю, знайде в новім романі чимало образів і думок, які постійно хвилюють автора і які хотілося розвинути, поглибити. Життя сучасника, усе, що в житті приваблює автора, і те, що йому болить, роздуми про людину та її майбутнє — це спонукало взятися за перо. На чомусь, може, наголошено більше, ніж досі. Щось, може, більше бентежить, щось викристалізувалось, стало яснішим. В умовах сучасної цивілізації, яка несе із собою стільки несподіванок, інтелектуальна напруга літератури наростає, письменник прагне збагнути процеси розвитку народного життя в усій її складності. Дуже важливим мені здається, щоби перед могуттям техніки людина не здрібнилась, щоби дух людський не занепав, не занидів у практицизмі, щоби, не перетворюючись в добувача лише матеріальних благ, людина ХХ віку зберегла в собі все найкраще від минулих віків, здобулась на вищий ступінь духовності. Щоб вона ще гостріше відчула потребу самовдосконалюватись, плекати в собі жагу справедливості, людяності, чуття краси, історичної перспективи, одне слово, щоб всебічно розвивала вона в собі — як першооснову життя — високе духовне начало. В новому суспільстві люди все більше повинні ставати людьми.

Проблеми гуманізму, ці корінні проблеми доби, з новою силою хвилюють сьогодні прогресивне світове мистецтво, у цьому ж річищі йдуть шукання літератури української, як і багатьох братніх літератур Радянського Союзу.

— *Яке майбутнє роману? Що його чекає завтра?*

— Поділяю певність тих романістів, котрі дивляться оптимістично на розвиток цього могутнього симфонічного жанру. Але оскільки мистецтву властиво вічно оновлюватись, то, ясна річ, сучасному романові потрібна й нова, сучасна поетика. Ї, звичайно, в кожного митця вона буде своя, індивідуальна, неповторна, як і людська особистість. Найістотніше в професії письменника — мислити. Мислити образами. Писати ж, як мовилось колись, він і нині має гарячою кров'ю серця.

Ось у такому вигляді склалися відповіді на Вашу анкету.

Користуюсь нагодою, щоб передати щире вітання читачам Пряшівщини, всім нашим друзям у братній соціалістичній Чехословаччині.

1968

ОТВЕТЫ НА ВОПРОСЫ БОЛГАРСКОГО ЖУРНАЛИСТА

1. Каким видится Вам будущее развитие украинской литературы?

Смотрю на ее завтрашний день оптимистично. Основанием для этого служит постоянный приток молодых талантов в нашей прозе и поэзии. Надеюсь также, что все шире украинская книга будет выходить и на международную арену, ведь пока что далеко не все, достойное внимания, — в частности, из того даже, что есть в нашей классике, — в достаточной мере известно читателям других стран. Думаю, этому будут способствовать успешное развитие и углубление наших интернациональных связей со всеми литературами мира.

2. Как Вы чувствуете себя связанным с болгарским народом?

Проникнут глубоким уважением к вашему одаренному и мужественному народу, к замечательной болгарской культуре и литературе. Радуюсь, что вскоре должна выйти на Украине двухтомная Антология болгарской поэзии, в переводах которой есть и мое скромное участие. Внимательно слежу за

публикациями произведений болгарских писателей в нашем журнале “Всесвіт” — он много делает для популяризации на Украине современной болгарской литературы.

И, конечно же, чувствую искреннюю признательность болгарским друзьям, издательствам, читателям, чье внимание для меня по-настоящему дорого. Почти все мои произведения, начиная со “Знаменосцев”, переведены на болгарский язык, включая и последнюю мою книгу “Бригантину”, которая, по моим сведениям, в настоящее время готовится к изданию на болгарском языке. От души благодарен я правительству Болгарской Народной Республики, наградившему меня орденом Кирилла и Мефодия I степени. Для меня это большая честь и стимул для будущей работы на благородном поприще наших братских культурных взаимосвязей.

3. Если не секрет, какие у Вас творческие планы на 1975 год?

Элемент “секретности” действительно у писателей есть, когда дело касается их творческих планов. Скажу вкратце, что замыслов много и работать приходится с полной нагрузкой. Привлекает тема современности в разных ее аспектах. Год 1975-й для нас особенный, ведь это год нашей общей Победы, и хочется в этом году потрудиться достойно. Для меня год знаменателен еще и тем, что в Москве, в издательстве “Художественная литература” будет завершено издание 5-томного собрания моих сочинений.

1975

ПИСЬМЕННИК І ТВОРЧІСТЬ

*Інтерв'ю кореспонденту канадського журналу
“Ми і світ”*

З усіх видів людської діяльності творчий процес — найзагадковіший. Минув час, коли особу письменника оточували містичні домисли й легенди, та вічним буде подив перед таємницею народження повісті чи новели, й жодна електронно-обчислювальна машина не дасть про це інформації. Тільки сам мистець...

Тож ми й звернулися до Олесь Гончара з кількома запитаннями, які стосуються психології творчості.

— *Олександр Терентійовичу, чому, на Вашу думку, письменник береться за перо?*

— Потреба писати означає потребу відчутти естетичну насолоду, дати простір духовній енергії. У зародку ця якість притаманна кожній людині. Спів, наприклад, приносить радість і тому, хто не має голосу, — чи не так?

Важливим збудником для письменника є професійна свідомість: прагнення виразити свою громадянську позицію, поділитися висновками з життєвого досвіду, від чогось застерегти читача, на щось розкрити очі. Писати можна лиш про те, що емоційно захоплює: не загорівшись сам, не запалиш іншого. Тільки створене “з настроєм” залишається.

— *Відомий французький письменник Жан Кокто вважав, що митець служить невідомій силі, яка живе в ньому і яку він навіть сам погано знає: єдине завдання — допомогти цій силі набутти форми. Чи згодні Ви з подібним твердженням?*

— Як на мене, воно занадто категоричне: ця сила не така вже й стихійна. Її викликає інтелект, далі вона — в процесі творчості — якоюсь мірою може стати неконтрольованою, однак письменника ніколи не полишає здатність до самопостереження. Образи, які бачить його внутрішній зір, не перестають досліджуватися на предмет правдивості. Трапляється, герої для письменника стають настільки реальні, що виходять з-під його контролю, починають “діяти” самостійно. Це означає, що логіку їх поведінки інтуїція осягнула до того, що її перевірів і затвердив розум. Так сталося, наприклад, з моїм Тритузним із “Бригантини”. Задуманий як образ різко негативний, він проте пом’якшав, набув різноплановості, ускладнився. Саме такою й мала бути ця людина. Як бачите, натхнення й інтелект працюють у згоді.

— *А яке співвідношення між мистецькою уявою й знанням матеріалу?*

— Авжеж, письменник повинен знати, про що пише. Але у творенні образів він має бути вільний: риси характеру конкретних людей і обставин, від яких він відштовхувався, не повинні тяжіти над ним. У художніх творах має бути правда об’єктивна, а не фактографічна, а щоб наблизитися до

неї, треба дати простір уяві. Тим-то аргумент “Такий випадок справді мав місце в житті” звучить безпорадно й на користь творові не йде.

— *Олександр Терентійовичу, трохи спогадів... Що стало для Вас безпосереднім поштовхом до творчості?*

— Про безпосередній поштовх нічого сказати не можу. А от передчуття майбутньої літературної роботи було — залюбленість у слово. Слова з пісень, із поезій мені пахли, як весняні трави. Пригадую, в дитинстві, років у шість-сім упав з коня і щось відтоді зі мною сталося. Пожовтів увесь, знідів. Лікування не допомагало. Тоді й роздобув дідусь для мене книжку про Гарібальді¹ — читати до того часу вже навчився від сусідів. Новий світ, чудовий і незнайомий, одкрився переді мною. Куди й поділася хвороба! Згодом читання перестало вдовольняти потребу в красі, естетичній насолоді — настав час писати самому.

— *Чи є у Вас якісь творчі “секрети” — індивідуальні способи приводити себе в стан натхнення? Без нього, як ми зрозуміли, Ви не уявляєте роботи.*

— Перша новела “Тронки” — “Полігон” ніби спалахнула в уяві. Це сталося після одвідин справжнього полігону. Були враження про моторошні витвори, націлені в небо, була тривога... згодом прийшли образи тих, за кого тривожилося. Писав просто в степу, зупинивши машину край шляху...

Потім, коли продовжував роман, наїжджав неодноразово до нащадків славних турбаївців, людей поетичних і сильних. То й давало потрібний імпульс.

Якнайглибше вдуматися в те, про що писатимеш, цілковито ввійти, вжитись, зануритись у світ образів — це, мабуть, чи не найважливіший з усіх творчих “секретів”. Творча лабораторія письменника завжди з ним, процес писання починається задовго до того, як на папір ляжуть перші літери. Якщо ж ти увійдеш у життя своїх героїв, якщо почнеш близько відчувати їх, стається маленьке диво: все, за що ти берешся, що чуєш чи бачиш, починає збагачувати твій задум. Образи героїв обростають найтоншими деталями, ти знаєш про них усе — їх думки, звички, навіть манеру вдягатися. Тоді приходиться розуміння світу, який збираєшся викликати до життя.

— *Останнє запитання: Над чим Ви працюєте тепер?*
— Тема мого наступного твору — сучасність. Вибачте. Більше нічого не скажу.

Що ж, на особисті таємниці не можна посягати. До них належить і таємниця письменницького задуму.

1975

ВІДПОВІДІ НА ЗАПИТАННЯ ЖУРНАЛУ “БІБЛІОТЕКАРЬ”

1. *Який вплив на Вашу творчість здійснюють зустрічі з читачами, їх судження, листи про Ваші твори?*

2. *Як Ви оцінюєте роль бібліотекаря в пропаганді радянської літератури й вихованні Читача з великої букви?*

3. *Які риси, на Ваш погляд, притаманні бібліотекарю як посереднику між письменником і читачем?*

1. Вплив досить значний. Адже читач звертається до письменника з доброї волі, пише тільки за покликом серця й совісті. Не буде він з тобою лукавити. Листи читачів — відверті, доброзичливі; навіть якщо людина в чомусь не згідна з автором або помиляється, то і тоді його судження та думки цікаві, прихиляють до себе своєю щирістю й довірливістю. Не менш важливі й безпосередні зустрічі з читачами, публічні дискусії з приводу нової книги. Адже часто-густо це зустрічі з прообразами твоїх героїв. Цей живий контакт нічим не замінити, тут саме життя правдиво дивиться тобі в очі.

2. Роль ця величезна й прекрасна. Досвідчений, активно мислячий, з тонким смаком бібліотекар завжди вибере з книжкового моря найсуттєвіше, зможе порадити читачеві, надто молодому, саме те, що йому найпотрібніше, що для нього виявиться найкориснішим на даному етапі розвитку його особистості. Адже серед дедалі зростаючого потоку інформації юному читачеві часом важко зорієнтуватись, свій час він може використати в одному випадку — на порожне

чтиво, в другому (за доброї поради бібліотекаря) на глибоке моральне самовдосконалення. Достойна книга може допомогти облагородити думку, пробудити красу почуття. Тут першорядна роль належить мудрій пораді бібліотекаря.

3. Уміння мислити без упередженості, широко й вільно; володіння розвинутим художнім смаком, істинним почуттям прекрасного. В характері й поведінці бібліотекаря надзвичайно важливі культура, такт, делікатність. Читачеві й нашому братові-письменнику завше приємно бачити в бібліотеці привітні розумні лиця її працівників.

Бібліотекар для нас — найближчий друг, ми глибоко поважаємо його такий відповідальний, шляхетний труд.

Успіхів та щастя вам, друзі!

1976

БАГАТОВИМІРНІСТЬ РЕАЛІЗМУ

Інтерв'ю кореспонденту журналу "Україна"

— Скажіть, будь ласка, Олесю Терентійовичу, чим пояснити такий інтерес до автора "Мертвих душ" і "Вечорів на хуторі біля Диканьки"?

— Явище це закономірне. Саме тепер, у епоху науково-технічного прогресу, епоху роздумів над демонічними силами, добрими й злими, які дримають у наукових відкриттях, Гоголь розкривається нам у всій величі. Адже великий російський письменник умів зазирнути в саму суть явища, засобами художнього слова дати йому вичерпну характеристику, згустити барви так, що змальована картина, навіть при її фантастичності, ставала реальнішою від реальності. Письменники всього світу відчують потребу глибокого аналізу життя, філософського його осмислення, пошуку містких узагальнень.

Тим-то для сучасної літератури характерний відхід від одновимірного відтворення дійсності, і творчість Гоголя в цьому плані є неоціненною школою. Його реалізм глибокий і багатоплановий; поряд із точними побутовими деталями, природними ситуаціями — гротеск, фантазія, символіка. Згадайте хоча б "Шинель" — чи піднеслася б історія дрібного петербурзького чиновника до висоти світової тра-

гедії наруги над людською душею, якби не елемент фантастики. У її зловісному світлі, ніби у відблисках пожежі, набирають особливої багатозначності буденні явища тогочасної дійсності.

Вплив Гоголя на сучасну світову літературу зумовлений також її зверненням до народної творчості. Латиноамериканська так звана фольклорна проза, яка переживає свій розквіт, думається, несе на собі відбиток гоголівських традицій.

— *Олесю Терентійовичу, трохи про зв'язки М.В. Гоголя з Україною.*

— Творчість Гоголя — це справжній золотий міст, який єднає наші народи і наші культури. Той фольклор, яким живилася творчість великого російського письменника — це, насамперед, українські пісні й легенди. З них виростили “Вечори на хуторі біля Диканьки”, “Тарас Бульба”. Гоголь цікавився навіть фольклорними виданнями, які вийшли у Львові, збірниками галицьких пісень. У Гоголя є дослідження, де він твердить, що ніякі історичні студії не зрівнюються з пісенною історією — з розповіддю про себе самого народу. Відомо й те, що Гоголь мав намір посісти кафедру в Київському університеті й писати історію України.

Можливо, великий заряд любові до народної творчості М.В. Гоголь дістав від батька, українського письменника; обоє захоплювалися творчістю Котляревського.

Характерна деталь: діячі італійської культури, передаючи вітання з'їздові українських письменників, називали їх “духовними синами Гоголя”.

— *Чи виправдовує це визначення наше письменство? Чия творчість, на Вашу думку, найближче стоїть до гоголівських традицій?*

— Світло гоголівського генія лежить на всій нашій літературі, як і сила народності Кобзареві. Поетична проза, яку так яскраво представляв Гоголь, завжди була характерною для української літератури. Тонке відчуття настрою, розлитого в природі, інтерес до душевного світу людини, пісенність стилю — ці гоголівські риси притаманні й сучасній красній писемності. Найближче, на мою думку, підійшли до традицій великого російського письменника О. Довженко і

Ю. Яновський. З молодшої генерації можна назвати В. Земляка — він уміло використовує химерні життєві ситуації, — із ще молодшої — М. Вінграновського, А. Колісниченка, В. Дрозда, Є. Гуцала, В. Яворівського...

Осмислюючи сучасний літературний процес з позицій М.В. Гоголя, мусиш із жалем констатувати: багато ще в нас заспокоєності, багато звички до якихось художніх прийомів, усталеності. Хотілося б більше заглибленості в письменницьких пошуках, більше творчих дерзань, притаманних Гоголю. Звичайно, смішно було б автоматично переносити в життя його демонологію, але для поглиблення реалістичного письма від творчого осмислення гоголівської символіки як способу виразити квінтесенцію реальності, гоголівської багатовимірності, масштабності творення характерів можна сподіватися багато плідного для нашої літератури. Життя складне й розмаїте; щоб відтворити його, потрібно весь час поповнювати й збагачувати арсенал художніх засобів.

— *Олесю Терентійовичу, поділіться з читачами тижневика “Україна” враженнями від Італії.*

— Вона постала перед нами крізь призму роздумів про творчість і особистість Гоголя. Великий письменник багато мандрував, але, проходячи крізь країни, скрізь він був у полоні думок про батьківщину, заглиблений у свій душевний світ. І тільки Італія по-справжньому захопила Гоголя. Як хтось зауважив на симпозіумі, це, можливо, пояснюється його південним походженням: у небі Рима він побачив небо свого дитинства.

В Італії пам’ятають і шанують М.В. Гоголя. У Римі, на будинку, де він жив, встановлено меморіальну дошку, у приміщенні кафе, де письменник зустрічався зі співвітчизниками, можна побачити його портрет.

Ефект присутності великого російського письменника відчувався у всій роботі симпозіуму: він прийшов до нас зі свого часу, як завжди приходитиме до всіх поколінь і до всіх народів.

1976

РОСТЕ ЛІТЕРАТУРНА ЗМІНА

*Інтерв'ю кореспонденту
“Литературной газеты” К. Григор'єву*

— Восени минулого року в Києві відбувався республіканський зліт творчої молоді, в середині січня цього року — республіканська нарада молодих літераторів. І в тому, і в іншому Ви, Олеся Терентійовичу, брали найактивнішу участь, виступали перед молодими, знайомилися з ними, розмовляли. Відомо також, що Ви уважно стежите за першими книжками і публікаціями молодих у періодиці. Ось і на журнальному столику, за яким ми зараз ведемо бесіду, серед нових книжкових надходжень я бачу декілька тоненьких і малоформатних видань — саме так зовнішньо виглядають, як правило, перші книжки молодих. Я впевнений, що у Вас не могло не скластися певне враження про сьогоднішню літературну зміну. Яка ж вона?

— Спали мені на думку відомі рядки, в яких Павло Тичина закликав природу: “Хлюпни нам, море, свіжі лави! О земле, велетнів роди!...”¹ Пригадуєте? Ось і погляньмо, що ж “хлюпнуло”... Скажу одразу: їх багато, молодих літературних обдаровань, досить широка географія їхніх виступів. З Полтави чуто свіжий поетичний голос Михайла Шевченка. В місті Суми живе поет Володимир Затуливітер, чия перша книжка вразила своєю глибиною і філософічністю, справжньою, непідробною, що є плодом складних роздумів і переживань автора. Без перебільшень можна сказати, що його вірші — явище в сучасній українській поезії.

А скільки талановитих поетес сьогодні стало відомо читачам на Україні, та й за межами її! Москвичам, мабуть, запам'ятався недавній виступ у Політехнічному музеї Любові Голоти з Дніпропетровська. Живий читацький інтерес викликає творчість херсончанки Алли Тютюнник — її лірика приваблює щирістю й сердечністю, а нещодавно вона написала повість про свого земляка, космонавта Жолобова. Хотілося б назвати імена таких поетів, як Анатолій Кичинський (він також з Херсона), Юлія Ілліна з Донбасу, Дмитро Кремень — шкільний вчитель з Миколаївщини, Наталка Нікуліна з Дніпропетровська, Галина Тарасюк з Чернівців...

— *А прозаїки? Вони ж Вам ближчі, ніж поети...*

— Ясна річ, але я почав не з своїх “ближчих”, не з прозаїків, бо, на мій погляд (можливо, суб’єктивний), впевненіше за інших дебютують саме поети. Можливо, в цьому виявляється специфіка жанру, яка надає змогу раніше виявити те, що передусім властиве юні, — щирість, гостру вразливість, неприйняття найменшої фальші, прагнення осягти самий сенс буття, пізнати істинні людські цінності. Сплав ліричного начала, суто інтимного, з високою громадянськістю — ось що характерне для багатьох дебютантів у поезії.

Складніше входити в літературу молодому прозаїкові. Адже не кожен, хто навіть багато років працює в жанрі прози, володіє епічним, романним мисленням, тобто вмінням охопити поглядом епоху, почути ходу історії і — що особливо важливо — виобразити це в повнокровних народних характерах. І все ж почуття радісної надії — я суджу поки що тільки по перших творах — викликає творчість киянки Катерини Мотрич, одесита Миколи Суховецького, Богдана Бойка з Івано-Франківська, львів’янина Василя Стефака, кримчанки Світлани Ягупової... Отже, у прозі також помітно приплив свіжих сил. А ось молодих драматургів, на жаль, — не густо. Хоча не можу не згадати Ларису Хоролець, яка проявила себе і як актриса, блискуче зігравши в театрі імені Франка головну роль у п’єсі О. Коломійця “Голубі олені”, і як драматург, написавши вже другу п’єсу...

Звичайно, це лише побіжний перелік імен, що опинилися сьогодні в полі зору. Проте звертає на себе увагу одна загальна, характерна для багатьох нинішніх дебютантів риса. Прочитайте ці рядки:

В зелених пропалених робах,
В кашкетах назад козирками,
Їдуть молоді, крутолобі,
З гарячими завжди руками...

Хто це пише? І про кого? Написано про електрозварників, про сучасний робітничий клас. А пише теж робітник Іван Довгополий, електрозварник Миколаївського суднобудівного заводу. Вчора мені надіслали з Одеси збірник, де зібрано вірші і прозу тих, хто ще не має окремої книжки і

виніс на суд читача лише перші свої твори. В коротких біографічних довідках читаю: агроном, інженер, студент, фельдшер “швидкої допомоги”, вчитель, залізничний провідник, трубоукладальник, журналіст, конструктор, головний економіст колгоспу... Море народного життя вихлюпнуло щедрою хвилею нові таланти, молоді люди труда захоплено пробують свої сили у літературній творчості. Вони йдуть, їх багато, юних і здібних! І це особливо хочеться наголосити сьогодні, у переддень Всесоюзної наради молодих письменників.

— *А що ще приваблює Вас у сьогоднішній творчій молоді?*

— Приваблює передусім, звичайно, сама молодість. Молодість почуттів, їхня вранішня свіжість, чистота погляду на світ. І особливо — людяність мислення, властива їм багатом. Палке патріотичне почуття. Гордість за свій народ, за його героїчні звершення в минувшині і в сьогодні. Сильно розвинене почуття інтернаціоналізму, палке прагнення розвивати творчу дружбу з талановитою молоддю інших республік нашої Батьківщини. В цьому, без сумніву, одна із передумов успішного розвитку всієї багатонаціональної радянської літератури.

Дуже важливо, щоб молодий талант не затримувався штучно в своєму розвитку, щоб відчував підтримку і міг розкрилитись на весь розмах. Своєчасно помітити, вчасно підтримати, чимось допомогти — до цього прагнуть наші письменники старшого покоління. До цього закликає нас і відома постанова ЦК КПРС “Про роботу з творчою молоддю”, що зіграла велику роль в активізації всього творчого процесу.

— *Ви щойно говорили про підтримку молодих і допомогу їм з боку старших письменників, маючи на думці, очевидно, допомогу в найширшому розумінні слова. Але, скажімо, Ви, як і інші видатні письменники, часто отримуєте листи від початківців з проханням “навчити майстерності”, відкрити свої “секрети” тощо. Як Ви ставитесь до цього?*

— Бачите, важко уявити нашого брата-письменника, якщо лише він не втратив відчуття реальності (а разом і почуття гумору також), щоб він без зникання почав розводитись про свою майстерність, про те, як він “осягнув”, “оволодів” тощо. І що ось уже зараз він готовий поділитися своїми “секретами” з іншим пишучим людством... Таємниця літератур-

ного чародійства в природі існує справді — в цьому нас переконує приклад класиків. Але якщо їхню майстерність можна “відкрити”, проаналізувати, якщо нею можна “оволодіти”, можна її “осягти”, то чому ж у нас немає нових Пушкіних і Гоголів, чому вони так і лишились кожен в однині? Те, що ми звично розуміємо під майстерністю, очевидно, є якістю унікальною, як і сама людина, і навряд чи її, цю якість, можна розмножувати й передавати з рук у руки, ніби чарівний ключик. Інтуїція, осяяння — це ж не просто слова! Йдеться про щось глибоко інтимне, часом не зовсім і зрозуміле, дароване людині, треба думати, від народження. Поряд з цим існує і те, чим цілком можна “оволодіти”, тому слід нам частіше говорити про працелюбство, про вимогливість автора до себе, про індивідуальний професійний досвід, набутий у процесі праці. Це і є те, чим можна поділитись, бо досвід письменника, подібно будь-якому людському досвіду, може являти певний інтерес і бути корисним, повчальним для інших. До речі, обмін таким досвідом — одна з форм роботи наших нарад молодих.

— *Свого часу й Ви, Олесю Терентійовичу, були учасником такої наради, першої після війни та й взагалі Першої Всесоюзної наради молодих письменників. Нинішня — сьома. Отже, вже кілька поколінь радянських письменників пройшли цю своєрідну школу...*

— Так, зміна поколінь — хвиля за хвилею — набігає досить швидко. Здається, чи не вчора “ходили в молодих” Дмитро Павличко, Борис Олійник, Іван Драч, на наших очах формувалися вони й мужніли, а сьогодні це вже провідні наші поети. Те ж саме можна сказати й про Віталія Коротича, Миколу Вінграновського, Ліну Костенко, Романа Лубківського, Віктора Коржа і ще про чимало яскравих індивідуальностей — їхня молодість, по суті, ще не відійшла, але вони вже стали майстрами, без яких не уявити сьогоднішньої української поезії, як не уявити і нашої прози без Євгена Гуцала, Григора Тютюнника, Володимира Дрозда, Маргарити Малиновської, Володимира Яворівського, Віктора Близнеця... Було б не зовсім справедливо, якби я обійшов увагою і їхніх ровесників з критичного цеху — В. Дончика, Г. Сивоконя, М. Ільницького, М. Жулинського, Ладу Федо-

ровську, В. Мельника, Г. Штоня, М. Стрельбицького... їхні думки, художній смак, вимогливість до себе й до інших впливають і на загальний стан літературного процесу в республіці, зокрема й на творчість молодих.

— *Про що б Ви хотіли поговорити сьогодні з літературною молоддю?*

— Багато про що. Та передусім хіба ось про таке. Зараз, в епоху НТР, — здається, на цьому ми всі сходимося! — людина повинна, як ніколи, берегти природу, піклуватись про неї, оберігати її. Гадаю, однак, що не лише навколишнє природне середовище потребує нашого спільного піклування. Потребує охорони й середовище духовне! Що я маю на думці? Нашу чудову художню класику, щоб не збіднювалася вона на екрані чи на сцені, не підлягала б нападкам тих, хто надто поспішає в “завтра”, хто часом вважає класику “застарілою” і тому не проти того, щоб викинути її навіть із шкільних хрестоматій. Бережливого ставлення вимагає не лише наше класичне мистецтво, а й наше фольклорне багатство, і, звичайно ж, мова народу — адже кому, як не письменникам, піклуватися, щоб вона не нівелювалася, щоб грала всіма барвами життя. І тут слід зауважити, що молоді наші літератори досить дбайливо, по-синівському ставляться до того, що створював народ протягом віків і передав їм як одну з найбільших своїх святинь. Поряд із цим молода зміна береже ідейне світоглядне багатство, що дісталось їй у спадщину від старших поколінь. За моїми спостереженнями, творча молодь загалом ставиться до своєї праці серйозно, усвідомлює своє високе покликання, обов’язок перед народом, перед часом — і в цьому, думається мені, запорука її майбутніх великих успіхів.

1979

ЮНИЙ ЦВІТ ПЛАНЕТИ

Відповіді на анкету видавництва “Веселка”

Коли йдеться про дітей, усіх нас єднає добре, світле почуття, що його можна б ще назвати почуттям надії.

Ось звичайна сценка із сучасного міського життя: діти переходять дорогу. Зупинився потік машин, перекрито весь рух, і кожен з водіїв терпляче жде, перечікує, спостерігаючи без нервування чи навіть з усмішкою, як юні люди попарно, узявшись за руки, під наглядом виховательки переходять вулицю, йдуть спокійно й без поквапу, бо вони певні, що дорослі їх перекають, хоч би як там вони поспішали кудись у своїх незліченних клопотах... Та й справді, з-поміж усього зараз найважливіше не щось інше, а якраз це: діти проходять. Отже, постій.

Подивись.

Вдумайся: це ж крокує перед тобою саме майбутнє.

Справжня гуманність людей і їхня моральність найповніше, гадаю, виявляється в ставленні до дітей. Традиція уваги до дітей виявляє себе в безлічі справ, конкретних, повсякденних, бо ж із дітьми ми пов'язуємо всі найкращі наші сподівання, бо ж слушно мовиться:

— Сьогодні — діти, завтра — народ!

Кожен, хто мав нагоду спостерігати дітей у радості, в забавах, в зосередженому навчанні або в натхненній творчості, я певен, переживав хвилини глибокого хвилювання. Доводилось мені бачити, як малюють діти Японії, як граються діти американські, і щораз думалось: як багато спільного в них з дітьми нашої Батьківщини! Скільки чистоти й довірливості в погляді, скільки цікавості й природної доброзичливості в ставленні до своїх ровесників чи до вас, до людей хай і незнайомих... Діти — вроджені інтернаціоналісти. В них взаємна приязнь, дружба і товариськість виявляють себе з такою щирою безпосередністю, що аж хочеться сказати: як добре було б людині пронести це крізь усе життя. Гляньте на дитячі малюнки: скільки в них сонця, радості й життєлюбства, який вільний політ фантазії, яке багатство й краса імпровізацій! Дітям од природи притаманна поетичність, потяг до творчості, вони натурою поети, тим-то серця їхні так щиро й довірливо відкриті для дружби, для єднання.

Нинішній рік оголошений по всій планеті Роком Дитини. Прекрасний почин! Хай поглибить він наші думки про юний цвіт планети, про дітей усіх народів. Хай сягнуть наші погляди аж і в ті куточки землі, де діти ще знають горе, біду-

ють, потерпають від соціальних утисків, від расових та інших дискримінацій, де їм, малоліткам, не знайомі втіхи і щастя дитинства. Хай всюди дитина відчуває в цей рік побільшену увагу й ласку з боку дорослих, — хай уже з ранніх, світанкових літ в юні душі входить розуміння того, що вони, діти, народжені для дружби, для миру й солідарності, народжені, щоб бути не руйначами, а будівничими, творцями щасливого життя на землі.

1979

ТОЙ НАЙСОНЯЧНІШИЙ ДЕНЬ

Відповіді на анкету газети "Літературна Україна"

Коли все сталося, і почався новий відлік часу, ми згадали тих, що не дійшли. Щемінь згадки про них, звернений до них біль — то було найперше. З ними ділили ми все, що переповнювало нас того дня...

Адже Перемога належала і їм, можливо, навіть їм насамперед. Бо ще ж так недавно: полк просувається вперед з важкими боями, з флангу залишається висота, вона заважає рухатись, обстрілює навіть тили. Командування посилає роту: взяти. Керує наступом молодий офіцер, сам веде бійців на штурм, його поранило раз і вдруге. Сходячи кров'ю, він наказує бійцям:

— Кладіть мене на плащ-намет, несіть на висоту, візьміть її. Коли не доживу, поховайте там, на горі.

Несуть. Несуть. Несуть...

І ось настає Перемога. То ж хіба не був він творцем її так само, як і ті, що його несли?

Ранок Перемоги, той найсонячніший день, поділив солдатське життя навпіл: до і після. Те, що було до того, воно відоме, воно написане кров'ю, стражданням, пекучими болями втрат, а те, що після 9-го Травня буде, що вже гряде, переносить усіх нас у нову дійсність, де буде зовсім інше світовідчужання, де повнитиметься радісна повинь вселюдського єднання, де сонце світитиме тобі цілу вічність. Якщо

хто навіть був там підвладний ілюзіям, то хіба ж не можна зрозуміти стан його душі?

Там випростовувався дух. В очах зустрічних світилося братерське.

Може, усі ми були найлюдяніші люди в той День.

І тим-то не забути його — ніколи!

1980

СОЗИДАТЬ, А НЕ РАЗРУШАТЬ

Відповіді на анкету чеського журналу "Literární měsíčník"

1. На современном этапе развития человечества стремление людей к взаимопониманию выявляет себя, может быть, острее, чем когда-либо раньше. Именно сознание того, что мы живем в ядерный век, что нам сообща надлежит позаботиться о судьбе нашей прекрасной планеты, пробуждает в нас чувство повышенной ответственности, дух той гуманистической солидарности, которым проникнута современная прогрессивная литература мира. Роль литературы в современной борьбе за мир огромна: ведь именно литература, честная, правдивая, строит те золотые мосты дружбы, которые сближают, сплавивают людей всех наций и рас.

2. Главное, чем привлекает нас мировая классика, творчество великих художников прошлого, является глубоко гуманистическое содержание их произведений, вера в человека и в его светлое будущее. Сегодня знамя гуманизма с честью несут прежде всего литературы социалистических стран. В западном искусстве порой появляются произведения, изображающие человека существом обреченным, песчинкой, бессильной перед абсурдностью жизни, — наш взгляд на миссию человека совершенно иной. Современный мир действительно сложен, человек заглянул за ту грань, где разверзается бездна, и не это ли должно послужить для всех нас предостережением? Силы разрушения могущественны, но еще могущественнее разум человеческий, здравый смысл, созидательное начало, извечно присущее человеку, всегда озарявшее его творческий гений.

3. Созидать, а не разрушать, стремиться к поистине творческим, братским, гармоническим отношениям между людьми — в этом видится мне высшее предназначение искусства, этим обусловлена гуманистическая страстность лучших произведений, рожденных нашей эпохой, на этом основан жизнеутверждающий характер многонациональной советской литературы, от которой неотделимо также и мое личное творчество.

1980

БЕЗНАСТАННА ПРАЦЯ ДУШІ

*Інтерв'ю кореспонденту газети
“Советская культура” Л. Віриній 6 січня 1981 року*

— *Олесю Терентійовичу, хочеться почати розмову з прихильності поетів до Вашої творчості. Епіграфом до вірша про сокровенне Максим Рильський обрав Ваші рядки. Іван Драч присвятив Вам свій проникливий твір. Сьогодні в республіканській письменницькій газеті досліджується тяжіння Павла Тичини до ідейного і образного світу Ваших книжок. Чи не могли б Ви поділитися думками з приводу цього?*

— Не приховую, для мене сьогоднішня публікація в “Літературній Україні” — дороге слово. Мені дорогі наведені в ній думки, зауваження, бо це думки поета, якого люблю, поета воістину дивовижного, художника світових масштабів. Навряд чи є в українській поезії митець, який зумів би значиміше і місткіше узагальнити саму сутність епохи. Співець “чуття єдиної родини”, Тичина надзвичайно людяний, складний, глибокий, про що, зокрема, свідчить поема-симфонія “Сковорода”, опублікована вже після його смерті. Тичину ми ще будемо й будемо відкривати, досягати всебічно, подібно до того, як він сам поступово протягом років досягав великого народного поета і філософа XVIII століття Григорія Сковороду.

За тонкістю письма, за музичальністю Тичину нерідко порівнюють з Олександром Блоком. Незабаром — у січні —

відзначатиметься дев'яностоліття Тичини. Поети-сучасники перегукуються між собою багато в чому. Спільний дар передчуття, геніальна інтуїція зближують цих провісників революції, хоча кожен з них абсолютно неповторно висловив свої почуття в музиці вірша. Тичина, особливо ранній, часу “Сонячних кларнетів”, входить у нашу свідомість як поет сонця, торжества життя, революційної весни народу, і водночас завдяки йому в нашу літературу увійшла так звана космічна тема, поезія зоряних світів.

Тичина, по суті, перший з європейських поетів дав поетичне втілення владної пристрасі сучасної людини — її пориванню в космос. Візьміть цикл “У космічному оркестрі”. Уявити тільки, коли народжувалися ці дивовижні вірші! Розруха в молодій Радянській країні. Від голоду помирає улюблена сестричка поета, смерть забирає і його брата, бандитська куля наздоганяє Тичининою друга — сільського агітатора. Павло Григорович з дружиною живуть надголодь, ходять, як він сам згадував, “дротом притягуючи підошву, щоб не відпала”¹. І крізь усе це з-під поетового пера, з його серця рвуться рядки: “Люди, любіть землю! Поети, у космос ведіть!”² Завдяки Тичині на зорі революції в нашу поезію входило “зоряне світовідчуття”, входила “зоряна людина”, яка прагнула пізнати себе і суть буття в усій його складності і навіть неосягненності.

Зрозуміло, йдеться не про містику, а про ту ж геніальну інтуїцію, про фаустівську спрагу пізнання — про особливі властивості великого таланту. Загадковість була притаманна творчості завжди, коли розуміти її як прозірливу силу художницьких прозрінь. На міжнародному симпозіумі у Венеції про місце і роль Гоголя в європейській культурі мені довелося впевнитись, скільки умів б'ється сьогодні над “загадкою Гоголя” — шляхами його проникнення у святая святих людського духу. Або його землячка — полтавчанка Катерина Білокур. Адже інакше, як чарівницею, не можна її назвати! Магічна краса картин, що пройшли путь від сільської хати до залів Лувру, скорили і такого глядача, як Пабло Пікассо... Ейнштейн стверджував, що Достоевський дав йому більше, ніж знаменитий математик і фізик Гаусс³. Пізнання найглибших таємниць людської душі, виявляється, може мати значення

всезагальне. В цьому розумінні творчість поетів і творчість романістів ближча, ніж це уявляється зовні. Річ, мабуть, у тому, щоб глибше досліджувати людину, відчувати глибину і значимість у людині неначебто найзвичайнісінькій.

— *Образ степу незмінно наділений у Вас поетичною силою. Ви народилися, вирости в степу, зв'язані з ним багатьма коріннями... Як, на Ваш погляд, співвідносяться автобіографічність і масштабність у творчості?*

— Українські степи — це й наше легендарне минуле, і жива, напружена сучасність, і, звісно, люди. Це сталевар Макар Мазай, який не скорився фашистам. Це Паша Ангеліна і Макар Посмітний. Це наш сучасник Марко Брага, двічі Герой Соціалістичної Праці, знатний комбайнер з Херсонщини. Я бачив степ розкошистим від цвітіння тюльпанів, схвильованим, як море, коли до обрію сріблиться, красується тирса. Бачив його здібленим від розривів снарядів, знаю його і ласкавим, таким прекрасним у мирні погідні дні. Люблю степ, а писати прагнеш про те, що любиш, або про те, що вороже твоїй любові.

Щодо автобіографічності. Для мене завжди цікавіший письменник, у чиїх книжках вловлюю особисту долю автора. “Війна і мир”, епопея, яку просто не охопиш у всій масштабності, ввібрала скарби толстовської душі. Наскрізь автобіографічний Екзюпері, ще більше — Хемінгуей⁴, вся його творчість, по суті, одна книга про життя незвичайної людини, написана в різних жанрах. Такий Довженко, особливо в “Зачарованій Десні”. Згадайте сторінки, які митець присвячує матері. В буденних її клопотах — мудрість, життєлюбство і значущість духовно багаті людини, наділеної філософським ставленням до праці, до всього навколишнього. У цьому, мабуть, суть; як осмислені автобіографічні події. Скільки яблунь, соняшників бачили ми на екрані після довженківської “Землі”, а до висоти просвітлюючого душу символу піднялися яблуня, соняшник, поетично оспівані Олександром Довженком. Творчість — голос і життя в цілому, і самої душі митця. У мистецькому творі людина ніколи не втаїть, яка вона є. Обмеженість авторського світогляду, душі зробить таким самим і твір, внутрішня нещирість привнесе і в книжку фальш, скільки б автор не твердив, що все, описане ним,

“було насправді”. Вся справа, мабуть, у здатності автора співвіднести пережите з ідеалом і, звичайно, в тому, наскільки збігаються його ідея та ідеал народу. Як сучасно звучить слово Тараса Шевченка, який не раз з гордістю повторював, що життя його — частина життя народу.

— Часто відзначається злиття у Ваших творах документальної правди життя і романтики. Я б сказала, що “Прапороносці”, “Людина і зброя”, “Циклон”, “Тронка”, “Берег любові”, “Бригантина” аж до нового роману “Твоя зоря” створюють враження циклічності, хоча зовні перегукуються не завжди. Наприклад, Кирило Заболотний у “Твоїй зорі” сприймається як духовний спадкоємець Юрія Брянського.

— Циклом “Прапороносці” і “Твою зорю” я не назвав би, але духовна спадкоємність їхніх героїв мені дорога. Як взагалі дорогі люди, що живуть у великих вимірах, здатні пристрасно, самовіддано діяти. Такі характери мене приваблювали завжди. Тут багато що індивідуальне. Одного письменника захоплює аналіз тіньових явищ життя, другого — більше його сонячні сторони. Кожний, як мовиться, повинен співати своїм голосом, аби в ньому не було фальші.

— І в найсокровеннішому — в почутті до дружини для Заболотного, льотчика-фронтовика, нині дипломата, переконання і вчинки невіддільні. І тут Заболотний близький Брянському, який вбачав найвищу красу любові у вірності. Та ось авторський коментар до епізоду, що розкриває гармонію між Софією і Кирилом Заболотним: “Чи не занадто багато стає в житті дисонансів, що навіть і такі, по суті, звичайні людські сценки починають нас вражати?..” Отже, певне неблагополуччя у сфері особистих взаємин людей помітив і письменник Олесь Гончар, і в нього воно викликає гіркоту, докір?

— Очищуюча сила любові, мужність і поезія відданості є, будуть і завтра в світі, що нас оточує. Показувати їх — обов’язок митця. Іноді люди шкодують, що минули “тургеневські часи”. Справжня любов, вірність, здатність виконати до кінця свій обов’язок перед близькими вимагають надійної моральної основи, безнастанної праці душі. Саме цього і покликана навчати література, її головна місія — т в о р е н н я. Не копіювати достоїнства чи недоліки, не тільки примножувати хороше, а т в о р и т и людину-гуманіста, людину, пе-

рейняту духом терпимості, свободи, здатну жити в дружбі з усіма іншими людьми планети. Це, я вважаю, найважливіше завдання літератури, мистецтва в складному сучасному світі.

— *Про високе призначення таланту не раз говорять герої Ваших книг. “Кажемо ж: світло розуму. Світло любові. Світло надії... Я хотів би зняти фільм... про Світло!” В цих словах, мені здається, лейтмотив усього роману “Циклон”, внутрішня спрямованість більшості Ваших творів... Чим найприкметніше вивчення матеріалу майбутньої книги?*

— Трудомісткістю. Невелика повість “Бригантина” потребувала кількох років роботи. Працюючи над “Берегом любові”, я не раз бував у морехідних училищах, радився з майстрами на вітрильниках. Не можна шкодувати часу і зусиль, щоб упевнитись: твої спостереження збігаються з правдою життя, душевні порухи твого героя природні, вірогідні.

— *За щирістю повісткування у Ваших книгах — чітко вибудована композиція. Що визначає масштаби, відведені тому чи тому героєві, сюжетній лінії?*

— Вирішальними, звичайно, є загальний задум, поставлене перед собою художнє надзавдання. Ідея, естетичне чуття мають підказати авторові міру пропорцій, силу акцентів. За будь-яких умов важливо пам'ятати: секрет не тільки в тому, щоб добре написати, а й у тому, щоб вчасно поставити крапку. Самообмеження — найбільш необхідна якість митця. Розлучатися з героями, звісно, авторові нелегко. Але закони творчості суворі, подеколи жорстокі. Як і неминучі розлуки з дорогими людьми в житті...

— *Фінал “Твоєї зорі” видається несподіваним. Запитуєш себе, чи неминучою була ця загибель? Хіба обов'язково закривати книгу з серцем, стиснутим болем?*

Олесь Терентійович не поспішає з відповіддю. І у мене в пам'яті спливає негучний голос: “Був момент у боях, його хотіли забрати в дивізійну газету”. Мінометник Гончар, який вступив у партію на фронті, не погодився залишити передову. Дипломат Заболотний, комуніст того ж фронтового призову, не уявляє для себе можливості ухилитись від небезпечного завдання, навіть маючи на те формальне право. Полетів, щоб “заступитися за дітей” — від імені ЮНІСЕФ, Міжнародного дитячого фонду, стати на захист маленьких африканських невольників. Літак узяв старт з американського континенту, Африки не досягнув...

— Трагічні випадки на міжнародних авіатрасах, на жаль, не рідкість. Ні, не міг Заболотний не летіти... Честь і обов'язок, уся логіка характеру ведуть його туди, де хтось потребує його допомоги, його захисту. Живе в ньому, сказати б, лицарське начало. І гуманістом він вважає себе зовсім не на словах. Чим видиміша небезпека, тим заповзятіша його внутрішня мужність.

Була в мене місяць тому зустріч з десятикласниками. Обговорювали “Твою зорю”. Ще раніше конференція за романом на Кіровоградщині, в місті гірників Олександрії. Жива виникла розмова. Але то читачі близьких мені за віком покоління, а то — школярі, нова генерація. А роман про проблеми більш ніж дорослі. Чи зрозуміють, чи приймуть? Зустріч із школярами засвідчила: на головне, на громадянську відповідальність перед Батьківщиною, суспільством, на цінності духу вони дивляться так само, як їхні батьки. У Ліді, юній героїні роману, вони пізнали свою ровесницю. А от за загибель головного героя на автора ображаються...

І справді, чи обов'язково закривати книгу з серцем, стиснутим болем? Звичайно, трагічний фінал вимагає переконливого мотивування, але чи так уже завжди обов'язкові кінцівки “щасливі”, штучно полегшені? Чи головне для мистецтва бути втішальником?

Іноді можна почути: “І не дуже глибока книга (фільм, спектакль) за думкою, художнім рівнем, зате дає багато інформації, і сюжет захоплює, все легко, кінцівка така приємна”. Безперечно, існують і, мабуть, існуватимуть у літературі й мистецтві жанри, розраховані на те, щоб принести людині веселі хвилини, заповнити її дозвілля. Але зараз мова не про них. Йдеться про те, що “захопливість”, а то й розважальність не може бути головною метою творчості, велика література виникає з інших спонукань. Класика — і російська, і українська, духовна скарбниця літератур усіх народів — учить нас: покликання письменника — здобути вищий моральний урок з життя сьогоденного й минулого, надати подіям, явищам дійову гуманістичну силу, здатну допомогти вдосконалювати людську особистість. Не повчання, саме досвід моральний потрібен людям, щоб допомогти визначити, як формується, на що спрямована людська особистість,

особливо нині, в епоху НТР. І скорбота може бути в цьому моральному уроці, і захоплення, і пристрасть гнівна — все це покликано активізувати в читачеві думки, почуття. Не відводити його од гострих проблем, не присипляти, а пробуджувати життєву активність, здатність співпереживання, співчуття, розуміючи, що людина, здатна страждати, зовсім не є неповноцінною. Недарма кажуть: “Серце болить, отже, воно є...”

Природно, і найсерйозніший твір повинен бути захоплюючим, інакше його просто не дочитають. Але захоплюючим за рахунок чого? Глибина думки, краса почуття мають захоплювати, а не хитромудрощі зовнішньої “екзотики”. Навряд чи серйозний письменник дбатиме про те, щоб заінтригувати читача, догодити йому. Думати треба про інше: як глибше проникнути в життєві явища, поетичніше і правдивіше передати душевний світ свого героя, тобто своєї душі, і зробити його співзвучним з життям сучасників. Решта прийде.

— *Хочу попрохати Вас вернутися до тих днів, коли писалися “Альпи”. Закінчивши рукопис, надсилаючи його до редакції, що Ви відчували? Бажання, щоб Вас зрозуміли? Бажання надрукуватись?*

— Бажання надрукуватись? І зараз цього не розумію. За таким бажанням неправильне уявлення про письменницьку працю. Як і за іншою крайністю, міркуваннями: “Писатиму, складатиму в шухляду столу, мене зрозуміють нащадки”. Головна, невідступна турбота письменника про те, щоб його почули, тобто про внутрішнє право звернутися до людей, принести їм свої роздуми, досвід, жар серця. Без впевненості в такому праві не варто брати перо до рук. І без чіткого усвідомлення, що література — передусім праця, робота, надзвичайно відповідальна робота. Колись, у роки молодості, зустрів мене в Москві Олександр Твардовський, який друкував у журналі мої оповідання. Спитав: “Ну, як пишеться?” — “Чомусь стає важче”. — “Важче? Оце добре, це на краще”. Мабуть-таки, є в цьому резон.

Буває, правда, матеріал чинить опір через те, що задум був недостатньо ясний, точний. Краще, легше даються сторінки, коли між задумом і словом — гармонія. Прозаїкам відомо, що найбільш невіддатлива перша фраза. Вона камер-

тон, від неї тональність усієї книги, її стилістика, музичний настрій. Багато початків летить у кошик.

Розповідаю, щоб молодь, яка приходить у літературу, була готова до напруженої праці. Щоб відчувала відповідальність за рідну мову.

Адже за глибинами мови — глибини духовності, генетична сила народу, передана нам предками як дорогоцінна й вічно жива спадщина.

Минулої весни мені довелося побувати на нараді молодих письменників Словаччини. Знаменно, що відбувалася вона напередодні урочистостей 35-річчя Перемоги. Я давно не бував там, на землі, яку разом з іншими частинами Радянської армії визволяв і наш гвардійський полк. Реальністю стало тут нове, яскраве життя. Його втілення — і юна творча зміна старих майстрів. Чуємо голоси тих, кого не було на світі, коли відбувалися бої тут, на узгір'ях, де цвітуть тепер знамениті сади Словаччини.

— *Останнім часом дедалі частіше говориться про планетарність літератури. Що Ви думаєте про це?*

— Не так давно у Франції опубліковані цікаві дані, згідно з якими люди сьогодні менше сміються, світ стає начебто похмурішим. Можна по-різному поставитись до таких повідомлень соціологів, однак немає сумнівів, що людям у різних кінцях землі, багатьом і багатьом у сучасному світі живеться тривожно. Усвідомлення цього породжує разом з тривогою і почуття підвищеної відповідальності за долю світу. Став воістину планетарним всесвітній рух за мир, найбільш масовий і найдемократичніший рух в історії людства. Література, мистецтво — могутня сила в цьому русі.

Зростаючі глобальні мотиви в сучасній літературі й мистецтві визначаються спільністю долі сучасної людини, її житло — планета. Зберегти її можна лише спільно. Взаєморозуміння стає справді життєвою необхідністю. Ось чому зв'язок літератур різних народів сьогодні сильніший, ніж будь-коли. Звичайно, кожна література виростає на власній національній основі, тільки тоді вона неповторна і дійова. Але сам час диктує глобальний характер багатьох проблем і конфліктів, які дедалі більше цікавлять сучасну літературу.

Свого часу прогресивні письменники Заходу чимало зробили, щоб утвердити гуманістичні традиції світової літератури. Сьогодні ж прапор гуманізму все вище підносять і письменники соціалістичних країн. Наш гуманізм склався у грізних битвах. Їнколи зустрічаєш термін: “воєнна література”. Не так хочеться сказати. Радянські письменники створили безприкладну за широтою охоплення подій і гуманістичною пристрасністю літературу про людину на війні. Про людину, яка опинилася в найтрагічнішій ситуації і здолала все — усе, що потрібно було здолати. Чимало фронтників знають, як багато важила для стану духу, зібраності і стійкості бійців гуманістична література. Вона озброювала нас ідеалами, за які варто не щадити життя. Гітлерівська армія знала лише бузувірські заклики, знищувала фактор совісті, в ній свідомо насаджувались “жорстокість в ім'я сили”, расизм, людиноненависництво. Перемога наша над фашистами — це перемога великих моральних ідеалів над грубою силою загарбника, над бездуховністю. Тим дорожчі нам ідеали, що привели до перемоги.

1981

ДРУЖБА НАРОДОВ — ДРУЖБА ЛИТЕРАТУР

Ответ на анкету журнала “Вопросы литературы” (1981)

С удивительной яркостью помнится, какое сильное впечатление произвела на нас, харьковских студентов, поставленная в 30-е годы театром “Березиль” антифашистская пьеса К. Чапека “Мать”. Живо в памяти и то эмоциональное воздействие, которое было испытано в 1946 году при чтении бессмертного “Репортажа с петлей на шее” Ю. Фучика. А поэзия Л. Новомеского, В. Незвала ¹, П. Гвездослава ², проза Я. Гашека ³, М. Пуймановой ⁴, М. Майеровой ⁵, И. Ольбрахта ⁶, П. Илемницкого ⁷, — разве не вошла она органично и навсегда в духовный мир многих поколений советских людей?..

Литература чехов и словаков для нас в ряду самых значительных среди славянских литератур. Братство наше традици-

онно, глубокие корни питают его. Известно, с каким уважением относился Тарас Шевченко к деятельности П.-Й. Шафарика, благородного ученого-гуманиста, который еще в прошлом веке так много сделал для взаимного ознакомления наших культур. Трудясь на братской ниве, неутомим был Иван Франко, чья титаническая энергия, глубокие знания, убежденность интернационалиста на протяжении десятилетий воплощались в добрые конкретные дела — в научные статьи, письма, переводы, ставшие и для потомков примером дружбы деятельной, плодотворной.

Слово, рожденное на Влтаве и на Дунае, всегда находило отклик и на Волге, и на Днепре, обладая способностью углублять в людях чувство общности и родства.

XX век, эпоха послеоктябрьская обогатили традиционную нашу дружбу свежими красками, придали ей новое дыхание.

Мы знаем, какими событиями становились поездки в братскую страну В. Маяковского, П. Тычины, А. Фадеева, знаем, сколь много значил голос писателей Чехословакии в деле интернационального единения прогрессивной европейской интеллигенции, мужественно вставшей на борьбу против надвигавшейся фашистской опасности, смрадной этой чумы, смертельно угрожавшей культуре и самой жизни народов. Пламенная поэзия чехов и словаков, глубокая художественная проза и страстная публицистика, звучавшая со страниц коммунистической печати, умножали силу духа людей, укрепляли мужество тех, кто во имя гуманизма, во имя будущего народов шел на фронты, на поля битв, где решались судьбы поколений.

Силой реализма, искренностью, правдивостью привлекает нас творчество современных писателей Чехословакии.

Это литература, которая несет нам дыхание жизни своих народов, открывая их мощный духовный потенциал.

В минувшем году довелось мне в Братиславе присутствовать на совещании молодых писателей республики. Какая щедрая творческая поросль! От души порадовались мы этим юным дарованиям, вступающим на путь большой творческой жизни...

Новых успехов вам, друзья, и старшим, и молодым, вместе создающим талантливую современную литературу братской социалистической страны.

1981

СПОСОБСТВОВАТЬ ФОРМИРОВАНИЮ ЧЕЛОВЕКА ЧЕЛОВЕЧНОГО

Художественные произведения рождаются, как известно, в одних случаях из радости человеческой, в иных — из горя, и лишь никогда — из равнодушия.

Истоки творчества... Думая об этом, прежде всего думаешь о жизни, о сверстниках, друзьях и недругах, о людях, с чьими судьбами так или иначе соприкасалась твоя судьба. Порой читатели спрашивают: много ли автобиографичного в Ваших романах? Книгу, куда не вошла бы хоть какая-то часть пережитого лично, вряд ли я стал бы писать. Так я смотрю на эти вещи.

Ведь именно то, что автор сам пережил, что называется, выстрадал как раз и придает произведению убедительность, силу достоверности, согревает страницы книги тем, ни с чем несравнимым излучением души, которое только и способно по-настоящему глубоко воздействовать на читателя, донести до него твой внутренний голос. Некоторые критики охотно одаряют стиль моих книг эпитетом романтический, но сам то я не знаю, из чего они возникли, сколько живых, реально существовавших и дорогих мне людей явились прообразами художественных персонажей.

Принадлежу к поколению, чья молодость еще не была омрачена ужасами Хиросимы, еще не раздавались отовсюду голоса о расширяющемся экологическом кризисе, о реальной угрозе всему живому — потому-то и окружающий мир для нас, видимо, был окрашен в несколько иные тона, чем те, которые предстают взору современного человека, озабоченного множеством острейших, глобального характера проблем.

Ведь то, о чем несколько десятилетий назад не было речи ни в жизни, ни в литературе, сегодня занимает умы и сер-

дца миллионов жителей планеты. Кто из людей моего поколения в свои студенческие годы мог предположить, что наш XX век вскоре станет веком ядерным, что так остро вскоре будут волновать нас загрязненные реки планеты и гибнущие на ее огромных площадях леса, и что смог станет бедствием городов, и что главное дело эпохи — дело защиты мира, то есть сохранения самой жизни на земле, потребует таких напряженных, всеобщих, всечеловеческих усилий.

Университетские аудитории готовили нас к мирной созидательной жизни. Молодость, пожалуй, всегда дает человеку ощущение простора, необъятных возможностей. По крайней мере, наше мироощущение было таким. Были мы людьми от земли, чувство корня народного было сильно развито в каждом, и все же, сколько было среди нас восторженных мечтателей, с каким упоением бросались мы в мир юношеских иллюзий и грез.

И постарайтесь после этого представить себе психологическое состояние человека, еще вчера в студенческом общении, мечтавшем с друзьями о всеобщем братстве, а завтра вдруг очутившегося в окопах, в аду кошмарного неравного боя, когда в твоей руке зажата лишь граната противотанковая или с зажигательной смесью бутылка, а на тебя неумолимо движется стальное скрежещущее гусеницами чудовище...

Спустя многие годы в книге “Человек и оружие” я рассказал о потрясениях тех дней, о переживаниях харьковских студентов-добровольцев, с которыми и мне пришлось защищать от фашистских полчищ наш родной Киев.

Без горечи ранящих душу потерь того черного лета 1941 года не было бы, думаю, “Знаменосцев”, трилогии, родившейся из фронтового реализма, и не из чего другого.

Непосредственные впечатления жизни, ее напряженные драматические коллизии были опорой автору и в той творческой стадии, когда создавались “Тронка” и “Собор”, “Циклон” и “Берег любви”, а также недавно опубликованный роман “Твоя заря”.

Человек и его будущее — сегодня в центре общественной и художественной мысли, именно это, по-моему, является душой советской многонациональной литературы, определяет ее всевозрастающую гуманистическую направленность.

Мои творческие интересы, самые заветные помыслы, я считаю, полностью созвучны с тем, чем заняты, чем воодушевлены все мои собратья, трудящиеся в любой из наших братских литератур.

При всем различии национальных красок, традиций нас объединяет общность единомышленников, людей, которые дорожат своей сопричастностью к тому, чем живет современное человечество. Для литературы, создающейся на 77-ми языках наций и народностей страны Советов характерен дух интернационализма, все глубже волнуют нас проблемы нравственности, духовности современного человека, уровень его способности находить общий язык с другими людьми. И миссию литературы мы видим в том, чтобы всячески способствовать формированию человека человеческого, отвергающего вражду и насилие, стремящегося жить в атмосфере взаимного уважения, по велению совести и здравого смысла, уже ныне настоятельно зовущего к прекращению глобальной гонки ненависти, которая стала бичом современного мира.

В этом же свете предстает перед нами и творчество многих писателей Запада и Востока. Близки нам те, чья творческая энергия направлена на то, чтобы не разъединять, а объединять людей, спланивать их перед лицом грядущего, обращаясь ко всему лучшему, что есть в природе человека и что мужественно реализует себя в борьбе за прогрессивные идеалы, за процветание рода людского. Томас Манн ¹, Рабиндранат Тагор ², Ромен Роллан ³, Хемингуэй ⁴ и Фолкнер ⁵, Экзюпери ⁶, Карел Чапек ⁷, Лацо Новомеский ⁸, Маркес ⁹ и Карпентьер ¹⁰ — в разное время приходили они к нам, советским людям, и каждый раз находили с нашей стороны душевный отклик.

Современный писатель в ответе за все происходящее в мире, творческой страстностью, гневом и тревогой отзывается он на все, что угрожает человеку, что пытается разрушить его, ослабить его созидательный дух.

Переводная литература в наши дни, думается, обретает еще большее значение, чем раньше. Разве же не труд переводчика возводит духовные золотые мосты дружбы между народами, а что может быть благороднее этого?

Я, скажем, испытываю чувство гордости, что именно на Украине в Киеве, где я живу и тружусь, издан в переводах на мой родной украинский язык самый полный в мире Хемингуэй! Только за последние годы украинские читатели получили блестяще переведенные с языка оригинала “Илиаду” и “Одиссею” Гомера, “Фауста” Гете, переводится все лучшее из латино-американских литератур и, разумеется, самый горячий интерес проявляют наши переводчики и читатели ко всем новинкам братских социалистических стран.

Хочется верить, что масштабы переводческого дела будут возрастать вопреки тем, кто пытается искусственно сдерживать, скажем, распространение произведений, созданных в странах социализма. Мы верим, что будущее принадлежит дружбе и братскому взаимопониманию людей, жителей единого дома — планеты!

1982

СЛОВО ПРО БРАТЕРСТВО

Відповідь на анкету журналу “Юність”

Читачі цікавляться: чи багато автобіографічного у ваших романах, повістях та новелах? Думаю, я б не писав книгу, куди б не увійшла хоч частина пережитого особистого.

Та й творчість моїх друзів — поетів, прозаїків — перекоонує, як цінують вони особистий досвід, джерело, що його навряд чи можна чимось замінити.

Адже якраз те, що автор сам пережив, по-справжньому вистраждав, найчастіше надає творові переконливості, достовірності, зігриває книгу теплом почуттів, ні з чим незрівняним випромінюванням душі, яке саме й здатне захоплювати читача у своє силове поле.

Художні твори народжуються в одних випадках із радості людської, а в інших — із горя і ніколи — з байдужості. Деякі критики охоче позначають стиль моїх книг епітетом романтичний, але сам я достеменно знаю, з чого вони виникли, скільки реальних, дорогих мені людей ставали прообразами

тих, чиє життя автор прагнув закарбувати на сторінках того чи іншого свого твору.

Належу до того покоління, чия молодість не була затьмарена жахом Хіросими, ще не лунали нам голоси про екологічну глобальну кризу, про реальну загрозу всьому сущому, тим-то й світ для нас, либонь, був забарвлений в дещо інші тони, ніж ті, які бачить людина сьогоднішня, стурбована багатьма гострими, всепланетного масштабу проблемами.

Як швидко плине час! Те, про що кілька десятиліть тому не було навіть мови, сьогодні бентежить уми й серця мільйонів жителів планети. Хто з людей мого покоління в свої студентські роки міг подумати, що наш вік незабаром стане віком ядерним, що так гостро хвилюватимуть нас забруднені ріки планети й поставлені під загрозу в її тропічних регіонах ліси, й що основне завдання епохи — захист миру, тобто збереження самого життя на землі вимагатиме таких напружених і справді вселюдських зусиль?

Дні нашої юності були осяяні прикладами мужності, інтернаціональної солідарності, перед нами відкривалися найсильніші характери епохи: в ім'я дружби людей Валерій Чкалов на обледенілих крилах завершував свій безпрецедентний міжконтинентальний переліт через Арктику, в ім'я людини розгорталась епопея врятування Челюскінців. Наша юнь брала за приклад моральний подвиг болгарського комуніста Георгія Дмитрова й вихованця українського комсомолу Миколи Островського в наших університетських коридорах, де так часто бурунили дискусії, спалахували суперечки про зміст життя, про призначення людини, із уст моїх друзів не раз аргументом лунали також і пристрасні слова Гете: “Лиш достоїн життя и свободы, кто каждый день идет за них на бой...”

Адже лексикон великого веймарця — то лексикон гуманіста, там ще не було таких слів, як бліцкриг, остарбайтер, концтабори, блоки Бухенвальда, вони, ці слова-повтори, виникнуть в німецькій мові значно пізніше, і нам, радянським людям, разом з народами Західної Європи випаде в муках, у стражданнях збагнути їхній зловісний зміст, незлічені будуть принесені жертви, щоб очистити мову народів від цього народу вбивць.

Але це буде потім. Університетські аудиторії готували нас до мирної творчої праці, і цим визначилось наше світосприймання. Молодість завжди дає людині відчуття простору, безмежних можливостей. Досі ясніє в душі радість тих днів, коли тебе підтримали друзі десь у гуртожитку чи на літ-студії, а улюблений професор твою курсову роботу порекомендував до “Наукових записок”, а перші твої оповідання хтось уважно прочитав десь у Києві, і тебе вже запрошують на нараду молодих письменників України, де зустрінеш дружельно настроєних, захоплених літературою ровесників, які прибули і з великих міст, і з найвіддаленіших районів республіки.

Були ми людьми від землі, відчуття кореня народного жваво жило в кожному з нас. Багато хто вже встиг відчутти смак гіркот життєвих і труднощів, гарт добувався нелегко і з найраніших літ, та, незважаючи на це, скільки було серед нас мрійників, з яким запалом кидалися ми в поетичні простори юнацьких своїх сподівань, найсвітліших надій...

Тож спробуйте після цього уявити собі психологічний стан людини, яка ще вчора в студентському гуртожитку з друзями мріяла про загальне братерство, а сьогодні опиняється перед лицем осатанілого коричневого зла, уявіть собі юнаків, для яких день завтрашній був сповнений безмежного простору й сонця, чиї молоді помисли найчастіше були спрямовані до бібліотечних стелажів, до зустрічей з найкращими умами всіх часів і народів, постарайтеся уявити ось таких нас в ситуації зовсім іншій, — в окопах, в пеклі нерівного бою з ворожими танками, коли в твоїй руці затиснена лише граната або пляшка з запалювальною сумішшю, а на тебе, гребучи землю гусеницями, суне смердюча сталева гора!

Згодом, через багато років, у книзі “Людина і зброя” я розповів про переживання тих днів, про перші бої харківських студентів-добровольців, яким з кадровими солдатами-прикордонниками довелося тієї сутужної пори захищати Київ, стримувати на зовнішніх його рубежах натиск броньованих полчищ ворога. Та до книги увійшло не все, життя досі дописує її трагічні сторінки. Досі знаходять сліди боїв у районі Білої Церкви, на річці Рось, де їм, тодішнім курсантам-студбатівцям, випало проходити бойове хрещення. Ма-

ленька річечка, що впадає в Рось і яка раніше не мала назви, нині іменується Червоною — так нарекли її в народі. Річечка Червона... Вона справді була червоною від нашої студентської крові! Скільки юнацьких життів, поранених в атаці, притиснених танками до річки, рятувалося тоді у водах тієї річечки, яка в день бою буквально кипіла, палала, всуціль червоніючи від людської крові.

Тамтешні піонери-слідопити в одній із братських фронтових могил знайшли групу прикордонників і студентів, і серед похованих, як засвідчив пластмасовий медальйон, що їх належало кожному з нас носити при собі, виявивсь один із моїх університетських товаришів — Комсорг факультету Іван Чемерис. Упродовж багатьох років вважали, що він пропав безвісти. Батьки до самісінької смерті виглядали свого сина, але так нічого й не довідалися про його долю. Лише тепер таємниця розгадана. Так іноді життя доповнює наші книги своїми скорботними епілогами.

Без гіркоти втрат 1941 року, без драматизму наступних років не було б, гадаю, і “Прапорonosців”, які прийнято вважати початком творчого шляху автора. Відомо, що уява, творча фантазія відіграють у мистецтві величезну роль. І все ж, мабуть, найбільше довір'я у письменника до реальних джерел життя. Як і книги моїх побратимів-фронтовиків, “Прапорonosці” також народжувалися із фронтового реалізму. Безпосередні враження життя, його напружена реальність були опорою авторові і в наступні роки, в роботі над новими творами, зокрема, й над недавно опублікованим романом “Твоя зоря”.

Помічено, що в творах поетів і прозаїків братніх літератур перегукується багато мотивів. Як на мене, справа тут не в тому, що хтось на когось “вплинув”, щось перейняв, радше буде сказати, що тут перегукуються самі долі людські. Скажімо, прекрасний мотив дружби народів, характерний як для російської, так і для української, білоруської, казахської, киргизької, латиської — власне, для всіх без винятку братніх літератур — хіба не є цей мотив відображенням спільного духу радянських людей, що і в еднаючій нас творчій праці, і в боях, коли пліч-о-пліч довелось захищати соціалістичну Віт-

чизну, спільно осягали науку взаємопідтримки, братерства, велику науку гуманізму.

Разом із синами багатьох націй та народностей українські землі визволяли й мої друзі по літературі Михайло Алексєєв, Юрій Бондарєв, Єгор Ісаєв, у боях за Україну пролили кров Мустай Карім, Кайсин Кулієв, Давид Кугульгінєв, українські ж письменники виявили мужність на Малій землі і під Сталінградом, захищали Москву та Ленінград, і кожному з нас надавало снаги те священне “чуття єдиної родини”, яке з таким натхненням оспівав наш славетний Павло Тичина.

У будь-якому районі України вам розкажуть про місцеву матір, яка свого часу переховувала від фашистів пораненого бійця — росіянина чи башкира, узбека або татарина, до своєї рятувальниці й сьогодні приїжджають з далеких республік ті, які величають її своєю матір'ю. А скільком українцям, серед них і мені, з теплим почуттям пригадується той далекий сибірський госпіталь на Єнісеї, де суворого 1942 року заліковувала наші рани, де завдяки щирій турботі ми знову діставали можливість повернутися в стрій, у лави фронтовиків.

Роки війни для нас були найбільшою трагедією, найсуворішим випробуванням для всіх і кожного, і водночас вони показали могутній дух нашого братерства, воістину непорушну силу дружби наших народів. Доречно про це ще раз згадати в рік нинішній, рік 60-річчя утворення СРСР, коли велика співдружність соціалістичних націй та народностей особливо промовисто постає перед нами в усій своїй гуманістичній суті.

Дружба наших народів — за природою своєю сила творча, тому вона дедалі ширше виявляється в усіх сферах народного життя. Разом з представниками багатьох національностей, українські нафтовики трудяться на Тюменщині, хлібороби Таврії примножують свою славу на цілих просторах Казахстану, юнаки та дівчата з берегів Дніпра будують БАМ. Нам відомо, що й далеко від рідного міста чи села наші земляки не втрачають цікавості до культури і літератури рідного народу, до слова Тараса Шевченка й Лесі Українки, замовлення на українську літературну періодику надходять з найвіддаленіших районів Батьківщини, і хочеться, щоб цей за-

конний інтерес задовольнявся якнайкраще, — йому слід пильніше прислухатися до голосів читачів, де б вони не були.

На Україні ми постійно дбаємо, щоб усе найкраще з братніх літератур ставало надбанням наших читачів. Велику популярність здобула в нас “бібліотека братерства”, яку випускає видавництво “Дніпро”. До неї входять десятки творів радянської класики. Книги Шолохова, Леонова, Симонова, Маркова, Абрамова, Чаковського, Межелайтиса, Упіта, Мірзи Ібрагімова, Максима Танка, Нодара Думбадзе, Павла Боцу та багатьох інших майстрів багатонаціональної радянської літератури стають улюбленими для трудящих нашої республіки.

З кожним роком зростає значення художнього перекладу. На цьому благородному терені благородно трудяться Микола Бажан і його молодші колеги: Борис Олійник, Дмитро Павличко, Іван Драч, Віталій Коротич, Дмитро Білоус і десятки наших літераторів так чи інакше причетних * до справи перекладу, віддаються справі систематично, прагнучи опанувати мову оригіналу. Поет Віктор Кочевський з цією метою вивчив вірменську мову, Олександр Завгородній — естонську і вже став лауреатом Державної премії Естонії, Володимир П'янов перекладає з оригіналу молдавських авторів, відомі письменники, що живуть в областях, Микола Братан, Петро Мах сприяють розвитку літературного побратимства, підтримують постійні контакти з письменниками автономних республік, країв та областей Російської Федерації.

Нам дорогий досвід друзів, сподіваюся, що їм також не байдужий творчий процес на Україні, гадаю, багатьох зацікавить, скажімо, повість молодого письменника з Прикарпаття Степана Пушика, яка опублікована нещодавно. Створена на основі магнітофонних записів — розповіді старої селянки, повість ця розкриває нам дивовижно багатий світ народної психології, природно вбирає в себе мудрість і красу фольклору, зі сторінок “Страж-гори” постає перед читачем колоритний образ людини праці, історія життя повчального, чесного, високоморального.

Газети наші часто пишуть про пригоди всіляких спритників, пристосуванців, про їхню неймовірну життєву чес-

* У автора помилково “притаманних” (Ред.).

ність. Подумки перебираючи життєві шляхи ровесників, знайомих робітників, колгоспників, учених, переконуєшся, що хоч і не без втрат, однак життя все ж таки в кінцевому результаті виділяло людей сумлінної самовідданої праці, повсякденної мужності, саме їм, часто непрактичним і скромним, колектив дарував повагу, життя їхнє неухильно набирало змісту, гідності й честі.

До людей такого кшталту, на нашу думку, у художників особливий інтерес. Людські характери, що уособлюють свою епоху, не можуть бути вигадані, сконструйовані умоглядно. Адже тим і дорогі нам герої Толстого, Сервантеса та Шекспіра, що вони з життя, що вихоплені зірким оком художника з реальної дійсності, несуть у собі живі пристрасті епохи, напружений драматизм свого часу.

Соціалістичне суспільство оточує увагою людину творчої праці, інтерес до мистецтва і літератури у нас зростає, про що, зокрема, свідчать читацькі конференції, масові обговорення нових книжок, фільмів, п'єс. Народна увага надихає, націлює художника на вирішення дедалі складніших творчих проблем, що мають інтерес всезагальний. У нас гармонійно поєднуються національні традиції, що йдуть із глибини віків, і сучасне новаторство, цілком уживаються інтонації й барви різних стильових течій, твори, скажімо, прози ліричної, поетичної сусідять із суворим, суто аналітичним письмом, елементи фольклорні іноді виступають у сплаві з художньою документалістикою, і все це об'єднане духом комуністичної ідейності, соціалістичного гуманізму.

Як і життя, художній процес у нас напроцуд різноманітний. Знаменно, що поряд з майстрами літератур з багатою і давньою традицією дедалі ширше, яскравіше розкриваються своїми талантами художники літератур младаписьменних, представників народностей, чия національна мова зафіксована на папері лише після Жовтня. Практика соціалізму знову й знову підтверджує ту істину, що немає народів малих, коли йдеться про створення духовних цінностей.

Людина і її майбутнє — сьогодні в центрі суспільної й художньої думки, це те, чому письменник віддає заповітні думи свої, безсонні ночі й невидимий жар серця. Твори багатонаціональної радянської літератури, яка створюється десятками мов народів країни, при всій її ідейній цілісності

несуть читачеві місткий і неповторний образ часу, дух його пристрастей, справжнє розмаїття життя. Створюються книги, зрозуміло, не лише для того, щоб зафіксувати прикмети часу й поповнити колекції книголюбів, покликання своє художник вбачає в тому, щоб впливати на уми й серця сучасників, пробуджувати в них енергію добра, здатну долати зло в будь-яких його формах і проявах.

Нам випало жити у винятково складну епоху. Науково-технічний прогрес ніби пришвидшує сам рух життя й плин часу, вимагаючи від людини дедалі напруженіших зусиль, щоб у своєму розвитку стати на новий, вищий ступінь. Не випадково на перший план виступають нині проблеми моральні, питання виховання людини гуманної, здатної жити в атмосфері взаємної поваги, здоровий глузд дозволяє припинити глобальну гонку ненависті, бо хіба ж не це стало найбільшим лихом сучасного світу.

Людина вийшла в космос, у зоряні світи, дедалі глибше проникає вона в таємниці матерії, розширюючи обрії пізнання, однак подумаймо: чи є ступінь пізнання Всесвіту синонімом людського щастя?

Погляди радянських людей живить філософія історичного оптимізму, вона надає сили соціалістичному мистецтву та літературі, що своїми образами наснажують духовний світ сучасної людини. У центрі уваги радянських митців буде й надалі образ сучасника, образ будівничих, тих, хто усім своїм життям стверджує, що лише в праці, в дружбі братерській, і в інтернаціональному єднанні в ім'я миру й майбутнього може гідно виявити свою істинну сутність людина.

1982

“ТВІР ВИРОСТАЄ ІЗ СЕРЕДОВИЩА...”

*Відповідь на запитання кореспондента газети
“Літературна Україна”*

Олесь Гончар, видатний український письменник, відзначений Державною премією СРСР 1982 року за роман “Твоя зоря”. “Літературна Україна” привітала його з високою відзнакою Батьківщини. Ось що сказав Олесь Гончар у той радісний день нашому кореспондентові:

— Цими днями випала нагода знов побувати в рідних краях полтавських. Зокрема, у тих місцях, де Леся Українка на човні колись зустрічала зоряні тихі літні вечори і звідки писала Ользі Кобилянській, запрошуючи в гості: «Побачите вже таку Україну, що “україннішої” й нема».

А неподалік Лесиних місць, за кількома роздолами від її Зеленого Гаю, милувався чарами полтавської ночі ще один її сучасник, котрий назавжди потім збереже в душі пахощі українського повітря, “звуки далекої скрипки, вечірній блиск річок і ставків...”.

Так, ви здогадалися: поетичні слова ці належать Антону Павловичу Чехову, і вродились вони з його полтавських вражень. Останнім часом дедалі яснішою стає картина перебування родини Чехових на Україні і, зокрема, у тодішніх полтавських повітах. Чехов мріяв навіть оселитись у Великих Сорочинцях або десь на хуторі поблизу села Бакумівки Миргородського повіту. Нещодавно виявлено давнє поживкле фото: Чехов серед своїх полтавських знайомих Смагіних. Молодий, веселий, без пенсне... Аж завагались: чи він це!

Запросили на експертизу бабусю Наталю з Бакумівки, показали їй груповий той знімок, і вона в юнакові найвеселішому відразу вгадала:

— А це ж Чех... У нас тут його всі любили.

Приємно переконуватись, як дорожить народ своїми письменниками. Охороняється державою будиночок у Миргороді, де народився Панас Мирний. І той будиночок, де в гостинного козака Коробки зупинявся Тарас Шевченко... Вважають миргородці щастям своєї землі, що зійшлись тут у братньому колі і Гоголь, і Тарас, і Гурамівшілі...

А на полях — ось де вона, творчість народна! З яким драматизмом давався полтавцям сьогорічний великий хліб, яку мудру й сміливу душу треба було мати, щоб відкинути геть шаблони, острах, рутину й спільно шукати нових багатоплідних шляхів господарювання на цій землі. Дивишся на господарів, і знов зринає почуття захвату: ось вони, ті, кого наша проза шукає. Часом з'являються на сторінках недолугі, отуплені, а тут і розум виблискує, і жарт весело б'є, і гідність глибинна відчувається в кожному: дорожить він і своїм сьогородним, однак не менше вміє дорожити й тим, що було!..

Легко тут дихається, яснішають думки. Може, тому, що опинився серед рідних просторів, серед цих світлих, славних річечок, — адже Псел, як і Ворскла, — це ріки мого дитинства...

Повернувся до Києва, а тут — радісна звістка... Те, що роман “Твоя зоря” відзначений Державною премією СРСР, для мене, звичайно ж, хвилююча й світла подія. Хочу сьогодні подякувати численним читачам, членам Комітету по преміях за те, що так високо відзначена моя творча праця, яка в цьому випадку набула форми роману.

Той чи інший твір не виникає у вакуумі, він виростає із середовища, він є виквітом, власне, всієї літератури, бо ж він невіддільний від її традицій, від її шукань, від її сучасного рівня.

Тим-то й цю честь, яку нині виявлено авторові “Зорі”, хотілося б поширити на всіх, хто сумлінно працює в українській радянській літературі, годилось би згадати при цьому також наших побратимів з інших, особливо з братніх літератур, чию підтримку ти раз у раз відчуваєш, і водночас це й синівський уклін нашим благородним класикам, у котрих ми вчилися і котрі з нами завжди.

1982

ДО ПРАЦІ, ДО НОВИХ ЗВЕРШЕНЬ

Кореспондент газети “Вільна Україна” Василь Мартинів звернувся до мене з проханням сказати до читачів газети кілька новорічних слів, поділитися враженнями від перебування на Львівщині влітку цього року.

Одразу скажу: враження незабутні. Довелося побувати в школах, у господарствах області, зустрічатися з тими, хто творить велику трудову славу Львівщини, хто з таким талантом душі і серця виховує дітей нашого народу, і з тими, хто збагачує духовні скарби суспільства своєю яскравою творчістю. Вся країна знає звершення трудової Львівщини, і найперше мені хотілося б поздоровити з Новим 1985 роком усіх тих, хто уславив себе самовідданою, розумною, ініціативною і високопатріотичною працею.

Довелося нам з дружиною побувати на франківському святі, на відкритті письменницького клубу, де ми зустрілися з добрими нашими друзями Романом Лубківським, Романом Іваничуком, Романом Федорівим, Ростиславом Братунем та іншими письменниками, що, живучи у Львові, натхненним словом своїм сягають до сердець читачів усієї Радянської України. Раді були ми зустрітися із заньківчанами, зокрема з славною Ларисою Кадировою ¹, Богданом Козаком ², Святославом Максимчуком ³, яких ми свого часу бачили на львівській сцені у спектаклі за трилогією “Прапороносці”.

Скільки буваю у Львові, не перестаю захоплюватись своєрідною красою вашого міста, одного з найкращих міст Європи, щоразу почуваю вдячність до тих, хто докладає сил, щоб так дбайливо зберігати архітектурні пам’ятки міста, що давно вже стали дорогами й для тих, кому випадає бувати у Львові лише час від часу. Ті, хто будує сучасний Львів, щодалі його розбудовуючи, мені здається, по-синівськи шанують дух міста своїх предків, відчувають неперебутню вартість архітектури середньовічного Львова, а це сприяє тому, що й минушина міста і його будівнича новизна постають, як на мій погляд, здебільшого в гармонійній єдності.

Село Білий Камінь з його новою чудовою школою, впорядковані, гарно оздоблені села уподовж доріг, де випадало проїздити, село Підлисса, де пам’ять про славетного Маркіяна Шашкевича жива серед людей, Олеський замок з його багатющими скарбами дерев’яної народної скульптури і Львівська середня школа № 36, з дружним колективом якої ми мали радість зустрітись, — все це глибоко хвилювало, збуджувало думки, все це закарбувалось в душі назавжди.

Була нагода відчути, яким змістовним, глибоким життям живе творча інтелігенція Львівщини, якою шаную користуються творчість письменників і митців у народному трудовому середовищі. Випало познайомитись з творчістю високообдарованого скульптора Еммануїла Миська ⁴, побувати в його майстерні, бачити, з яким артистизмом він працює. Належу до тих шанувальників мистецтва, кого не полишають байдужим мистецькі роботи Теодозії Бриж ⁵, Любомира Медвідя ⁶, Володимира Патики ⁷, Івана Крислача, Івана Остафійчука та інших львівських майстрів.

Не можу не сказати також про те, як чарують нас колективи художньої самодіяльності Львова і Львівщини, яку естетичну насолоду дають радянським людям твори численних народних майстрів, що є свідченням смаку, розвиненого творчого чуття самого народу.

Всі ми на порозі Нового року, озираючись на шляхи пройдені, зазираючи в майбутнє, насамперед згадуємо добрих людей, з якими тебе зводила доля, чия увага дарувала тобі щасливі години і дні.

Тож від усієї душі через газету “Вільна Україна” хочу поздоровити всіх читачів, а також своїх побратимів по творчості, всіх трудящих квітучої орденоносної Львівщини, чию будівничу енергію, невсипущу патріотичну працю видно всій нашій великій соціалістичній Батьківщині.

Доброго здоров'я і щастя вам, друзі, на просторах Нового 1985-го!

1985

ПАМ'ЯТНИЙ ДЕНЬ

Відповідь на анкету журналу “Київ”

— Де, коли, за яких обставин довелося Вам зустріти 9 травня 1945 року? Про що думалось тоді, що пригадалось, на що були сподівання?

— Звістка про Перемогу наздогнала наш полк на марші, десь під Златою Прагою.

І хоча звістки цієї ждали, хоча знали гвардійці, що буде вона неодмінно, та все ж була вона для всіх — як блискавка:

— Перемога!

Одне найжаданіше слово, і все довкола переінакшилось, душа людська віродилася для найкращого, і я вже ледь впізнаю свого друга, що з сяючим, у сльозах лицем, піднявши автомат, дає довгу чергу вгору, салютуючи життю, небу, сонцю...

Щойно вони, твої однополчани, перевтомлені, перемучені, падали від виснаги після безкінечних боїв та нічних переходів, а зараз бачиш довкола себе розшаленілих від щастя

людей, що, з'юрмившись край дороги й не тямлячи себе від радості, стріляють у повітря, кидаються один одному в обійми, дають собі волю сміятись і плакати. Адже від цієї миті смерть уже втрачає владу над вами, життя стає безбережним, не видно краю його просторам, — саме безсмертя дихнуло кожному навстріч!

Будуть після цього ще бої, і втрати будуть, бо не всі ще фашистські війська склали зброю, ще вони, охижілі й затяті, рвуться лісами й полями на Захід, але цього ранку їх для нас мовби й не існувало, адже ми віднині переступили якусь заповітну межу, де ніби вперше побачили зелені дерева і трави, чисту росу на листочку, і ясне, найясніше в житті небо побачили над собою, що, здавалось, ніколи більше не стане тривожним.

Цей ранок Перемоги мовби навпіл розмежував солдатське життя: в минулому залишались страждання, криваві жахіття війни, пекучі болі втрат і смертельні небезпеки, що чигали на тебе щомиті; попереду ж відкривалось щось цілковито нове, ми ніби вступали в іншу дійсність, де людині дано буде відчувати всю красу довколишнього світу, всю повноту життя, де, нарешті, настане ера вселюдського братерства, і сонце дружби й повсюдної згоди світитиме народам віки і віки. Дні прийдешні малювались нам у суцільній безхмарності, багато хто з нас був у той день підвладен ілюзіям, та хто ж не зрозуміє цей стан ушерть наповненої радістю солдатської душі?

Всі наші думки й почуття були спрямовані в майбутнє — мирне, будівниче, творче. І в такому ж настрої були й ті, хто нас того дня повсюди зустрічав на дорогах Чехії. Повнота весняного сонця, квіти, усмішки... Звідусіль долинають слова привіту, чуєте музику братньої мови, коли, здається, промовляє до вас сама людська душа. Там, під Златою Прагою, разом із тими, кого ми визволяли, даровано було нам щастя пережити почуття найвище, рідкісне, єднаюче — почуття людського братерства. Того не забути ніколи. Ми, певне, були того дня найлюдянішими на світі людьми.

1985

ВО ИМЯ ЖИЗНИ НА ЗЕМЛЕ

Ответ на анкету журнала "Вопросы литературы"

1. Что из написанного в годы войны и тогда прочитанного Вами запомнилось Вам больше всего? Что из этих произведений сохранило живую силу и в наши дни?

2. К 20-летию и 30-летию Победы над гитлеровской Германией журнал "Вопросы литературы" проводил анкеты среди писателей-фронтовиков, ответы на которые, как затем неоднократно отмечала критика, явились важным материалом для характеристики состояния нашей литературы о Великой Отечественной войне. Эта анкета должна продолжиться в следующие два десятилетия. Что нового дала литература о войне в последнее десятилетие? Какие направления в ней Вам кажутся наиболее перспективными?

3. Будете ли Вы продолжать писать о войне? Что, на Ваш взгляд, необходимо еще рассказать о ней?

4. Какова в Ваших произведениях мера соотношения Вашего личного фронтового опыта и вымысла?

— Литературу всегда занимали глубины человеческого духа, возможности его, проявляющие себя с особенной силой в условиях экстремальных. Человек перед лицом испытаний, человек, оказавшийся на грани жизни и смерти, где достоинство личности, ее духовная, нравственная оснащенность проверялись в решающей и, казалось бы, неравной схватке со злом, уродливо разбухшим, изощренным, чудовищным, — не это ли составляет сущность многих замечательных произведений, написанных о минувшей войне?

Ведь нас, пишущих о Великой Отечественной, прежде всего и побуждало братья за перо стремление создать образ человека несломленного, сильного духом, образ советского воина, шедшего через море страданий к своей праведной цели, познавшего всю меру ответственности за свой народ, за будущее планеты.

Думая сегодня о лучезарной нашей Победе, о ее корнях, истоках, видим перед собой людей бесконечного подвига, сынов и дочерей всех наций и народностей Страны Советов, сообща, под знаменем ленинской партии вставших против

фашистских разрушителей жизни. Сила идеалов, духовные и нравственные глубины самого народа, его история, здоровые чувства национальной гордости — все это питало душу советского бойца. Поистине сплошным подвигом было то, что свершали каждодневно труженики фронта и тыла, люди, чья любовь к родной земле и родным очагам была неисчерпаемой, чья вера в день грядущий, в торжество справедливости оказалась силой неотвратимой, всепобеждающей.

Когда мы говорим, что советские люди в тяжелейшее время явили миру подлинное величие духа, в этом нет преувеличения. Ведь все мы видели, сколь могучим становилось перед лицом смертельной опасности чувство братской дружбы, товарищества, коллективизма, чувство взаимовыручки и побратимства. И наша многонациональная литература в самом деле может гордиться тем, что она правдиво и страстно запечатлела кровавую жестокость войны, весь ее трагизм, открыла миру прекрасные, одухотворенные образы тех, кто на полях сражений, в гигантских битвах, где усилия фронта и тыла были нерасторжимы, определял ход событий, увенчавшихся в конечном счете Победой.

Литература о человеке на войне, хотя и создавалась она писателями многих народов страны, представляется мне чем-то цельным, неподдающимся искусственному расчленению. Порой находят охотники делить книги писателей-фронтовиков на некие “волны”, отдавая за счет одних предпочтение другим. Думается, что бесполезное это занятие. Для меня, например, никогда не устареет слово Шолохова и Эренбурга, читанное с обрывков газет в окопах, как не устареют фронтовые стихи Константина Симонова и Андрея Малышко, блокадные строфы Николая Тихонова и поэма “Похороны друга” Павла Тычины, философски осмыслившая события тех трагедийных лет. Неотделимы в моем читательском восприятии “Слово о родной матери” Максима Рыльского и фронтовая лирика Миколы Бажана, “Люди с чистой совестью” Петра Вершигоры и партизанские песни Платона Воронько. Замечательную “Звезду” Эммануила Казакевича, рассказы Александра Довженко, лирику Леонида Первомайского само время естественно роднит с поэмами Егора Исаева, с “Берегом” Юрия Бондарева, с талантливой

художественной прозой Михаила Алексева, Виктора Астафьева, Ивана Шамякина, Василя Быкова, Василя Земляка, Павла Загребельного, Дмитра Мищенко, Александра Сизоненко, Петра Гуриненко, Виталия Логвиненко и многих других авторов, познавших всю горечь окопной страды. Блестящие повести Чингиза Айтматова о тружениках военной поры, в частности о подростках, мужавших в каждодневном патриотическом труде, тоже ведь дополняют — и весьма существенно — огромный художественный эпос всенародного подвига.

А произведения писателей, еще позже вступивших в литературу, представляющих поколение тех, кого принято называть “дети войны”? Это же они, — скажем, Валентин Распутин, Нодар Думбадзе, Григор Тютюнник, Борис Олейник, Иван Драч, Евгений Гуцало и многие другие их сверстники, — видевшие войну, ужасы ее детскими чистыми глазами, порой поражают нас удивительной художественной точностью воссоздаваемых событий, рисуют людей и драматические коллизии военного периода в чем-то новыми, ранее неизвестными, необычными, каждый по-своему обогащая прежние достижения литературы.

Бессмертный образ народа-победителя создавался и создается писателями всех поколений, талантливыми людьми всех братских литератур, привносящими в общую грандиозную картину суровой эпохи свое лично выстраданное, свои стилевые оттенки, живые неповторимые краски.

Не противопоставлять одних другим, а, наоборот, находить родственное, то, что гармонически дополняет друг друга, выявляет все новые и новые качества произведений, созданных о народе сражавшемся, о человеке, выстоявшем во всех разъяренных бурях эпохи, — в этом мне видится одна из актуальных задач исследователей наших братских литератур.

Имеется в анкете журнала “Вопросы литературы” и такая строка: “Будете ли Вы продолжать писать о войне?” Думаю, что вряд ли кто из писателей-фронтовиков не ответил бы на этот вопрос утвердительно. После трилогии “Знаменосцы”, романа “Человек и оружие” и книги фронтовых новелл я не раз возвращался к переживаниям военных лет, вот

и сейчас пишу новые рассказы о том, что, видимо, всегда автору будет дорого, всегда будет будоражить память, волновать душу, ибо это часть твоего личного и народного опыта.

Суждено было нам видеть народ наш на высоком патристическом взлете, ощутить напряжение великих страстей, где понимание долга ставилось превыше всего, где сыновняя любовь к Отчизне рождала мужество на каждом шагу, где неимоверные тяготы лишь обостряли чувство людской общности, сострадания, чувство человечности.

Создавались книги о войне, но проникнуты они мыслью о мире — прочном, надежном, всеобщем. В наши дни, когда перед человеком встает столько глобальных проблем, требующих его личного участия, советский художник, вместе с народом переживший одну из величайших трагедий человечества, имеет что сказать людям своего столь ответственного времени.

Слово художника и сегодня обладает могучей силой воздействия, и высшей целью творчества, видимо, и впредь будет стремление спланивать людей перед лицом будущего, воодушевлять их волю к интернациональному содружеству, укреплять между народами дух мира и взаимопонимания — именно в этом видится нам истинный гуманизм века, который для судеб планеты, возможно, является решающим.

1985

ВЕЧНОЕ “СЛОВО”

Интервью корреспонденту журнала “Огонек” С. Калиничеву, посвященное 800-летию “Слова о полку Игореве”

— Александр Терентьевич, эпиграфом к роману “Знаменосцы”, который Вы писали по горячим следам войны, Вы взяли строки из “Слова о полку Игореве”: “О Руская земле! уже за шеломянемъ еси!”. И в самом тексте романа дыхание “Слова” чувствуется с первых строк, “с тех пор как передовые части перешагнули границу и скрылись за горбатыми холмами чужой земли...”

— Не продолжайте... Строки из бессмертного “Слова” я взял в качестве эпитафии не только к первому, но и второму, и третьему романам трилогии “Знаменосцы”. Ничего необычного в этом не вижу. Если уж вы предложили вспоминать, то давайте вспомним... “Слово о полку Игореве” создавалось по горячим следам, сразу после похода Игоря. В своих современниках, в людях, надо полагать — обычных в повседневной жизни, автор “Слова” увидел героев, защитников родной земли — самоотверженных и бескорыстных, чей ратный подвиг прольет свет на века... Разве не такими же виделись нам солдаты Великой Отечественной, живые и — особенно — павшие?! Тут древний поэт в прозе будто через века заглянул к нам в души.

На фронте, среди ужасов войны самым светлым для нас была дружба — солдатская, человеческая, дружба людей разных национальностей. Делясь с товарищами шепотом махорки, выручая его в бою, ты знал, что и он в минуту опасности прикроет тебя своей грудью. Это великое чувство товарищества, побратимства поднимало человека в собственных глазах, делало его сильнее смерти. А если в траншее собирались, скажем, украинец, казах, латыш, русский, объединенные этим советским родством, то чувствовали, что мы люди одной семьи! Дружба народов, интернационализм стали решающей силой в нашей борьбе с фашизмом... А теперь вернемся к “Слову”. Ведь в пору поражаться тому, что главной целью и смыслом этого гениального произведения стал призыв к единению всех, кто сущ на земле нашей. И не случайно в годы Великой Отечественной войны к “Слову” обращались Ольга Берггольц, Максим Рыльский, Александр Прокофьев и многие другие советские писатели. Скажу больше: страстный призыв “Слова” к единению оставался актуальным на протяжении многих веков, но наиболее полное, зримое воплощение нашел именно в грозные годы войны с фашизмом.

— *Надо ли понимать, Александр Терентьевич, Ваши слова так, что произведение безымянного пращура наших литераторов все эти годы и века “работало”, то есть оказывало воздействие на развитие литературы или, скажем более широко, — культуры народа?*

— Тут не может быть двух мнений. Вспомните примеры, когда ученые-астрономы открывали новую звезду, не видя ее, а только по могучему влиянию ее присутствия на другие космические тела. Так и “Слово”. Открытое для современного читателя два столетия назад, оно и ранее много раз переписывалось, передавалось из поколения в поколение, оставаясь источником могучей духовности, оказывало благотворное влияние на нашу средневековую литературу, а следовательно, и на весь дальнейший процесс ее развития. В этом, собственно, главная особенность классики. То или иное произведение не возникает в вакууме, оно вырастает из среды, является творением всей литературы, ибо оно неотделимо от ее традиций, от ее исканий, от ее современного уровня. В этом отношении мы можем говорить, что на плечах “Слова” стоят Пушкин и Гоголь, Толстой и Достоевский. На Украине эта могучая стихия духовности породила национального гения Тараса Шевченко.

Давайте подумаем о природе классики. В храме цивилизации это своего рода несущие конструкции. Только опираясь на них, используя заложенный в них запас прочности, можно развивать национальную и мировую культуру. Разве можно представить себе духовный потенциал украинской нации без Тараса Шевченко, Леси Украинки, Панаса Мирного, Ивана Нечуя-Левицкого? “Кобзарь” стал настольной книгой для миллионов украинцев, он и ныне формирует нравственность нашего народа. А “вечный революционер” Иван Франко, чье 130-летие со дня рождения в будущем году отмечается мировой общественностью! Под эгидой ЮНЕСКО и с участием Всемирного славянского комитета во Львове состоится научная конференция “Франко и мировая культура”. Это был великий гуманист, просветитель, глашатай взаимопонимания народов. Он ведь писал не только на украинском, но и на русском, на польском, на немецком языках. И уж если кто строил золотые мосты между народами, между Востоком и Западом — это Франко. Думая о “Слове”, хочется сказать: счастье, что не погибло оно в дикие времена вражеских нашествий, что народ уберег, сохранил его и во тьме веков!

— *Как Вы считаете, в чем основное значение классического наследия и, в частности, “Слова” для нашего времени и будущих поколений?*

— Вы затронули важный вопрос. В наш век скоростей, когда идет изобретение принципиально новых машин, создание новых технологий — тем не менее создавать принципиально новую, лишенную народной основы нравственность или отчужденную от национальных традиций культуру было бы дико, даже самоубийственно. Вспомните, все людоедские режимы во все века начинали с разрушения культурных традиций, преследования нравственных начал. Этому немало примеров и в давней, и в нашей современной истории. Фашистский изувер Геббельс утверждал, что совесть и образование калечат человека и что при слове “культура” он хватается за пистолет... Современные людоеды не так грубы, они пытаются создать антикультуру, антимузыку, антиискусство, прекрасно понимая, что закабаление народов начинается с разрушения нравственных начал (а к ним и относится классика), сведения чувств до уровня животных инстинктов.

Вообще я считаю, что мера духовности — это проблема проблем. От степени духовности человека зависит все наше будущее. Тут нельзя уступать ни одной из завоеванных вершин. И все поиски нового тогда плодотворны, когда ведутся с высоты завоеванного. Самые высокие вершины возникают в горных массивах, а в чистом поле они невозможны. Никакой витиеватостью или, как говорят у нас на Украине, кучерявостью слога, никаким шаманством с применением псевдозначительных слов-символов, слов-намеков или космических обобщений не прикрыть духовного невежества, отсутствия элементарных знаний и душевного освоения классики. В этом отношении “Слово” всегда будет привлекать к себе не только исследователей, узких знатоков древностей, но просто читателей. Больше того, по мере общего роста гуманистической культуры народа, его духовного потенциала, миллионы людей будут открывать в нем для себя истоки нашей нравственности, патриотизма, дружбы народов и, конечно же, высокой магии художественного слова.

— Последний вопрос: “Слово о полку Игореве”, как Вы сами заметили, произведение о войне... Ваши “Знаменосцы”, “Молодая гвардия” А. Фадеева, “Фронт” А. Корнейчука, “Они сражались за Родину” и “Судьба человека” М. Шолохова и некоторые другие крупномасштабные вещи стали... как бы поточнее выразиться — отправными вехами в литературе о минувшей войне. Поток книг на эту тему возрастает. Чем объясните Вы, как член Всемирного Совета Мира, неугасающий интерес к произведениям о Великой Отечественной? Но до того, как ответите, поясню: причины непреходящего интереса к “Слову” и к теме прошедшей войны мне кажутся близкими. Так ли это?

— Великие произведения отечественной литературы, такие как “Война и мир”, “Тарас Бульба”, “Тихий Дон”, воспевают мужество народа, сыновнюю любовь к отчей земле — и разве не этим прежде всего они дороги каждому из нас? Быть певцом мужества человеческого — эта достойнейшая миссия литературы, думаю, останется за нею и на грядущие века. Ведь человек всегда будет нуждаться в том, чтобы укрепить свой дух, обрести нравственную стойкость перед испытаниями, всегда будет стремиться развивать в себе гуманные чувства братства, коллективизма и такое естественное желание помочь другому в его затруднениях, горе, а то и в страданиях. Стремление к самоусовершенствованию, к более гармоничному устройству мира, к тому, чтобы преодолеть жесткие распри, нагнетаемую вражду и во всей силе ощутить красоту жизни мирной, творческой, созидательной — это, согласитесь, видимо, в самой природе человека.

Неоценим вклад в дело мира советской многонациональной литературы. Ее последовательный, активно действующий гуманизм вряд ли кто станет оспаривать. Вот почему, говоря о многоязычной нашей литературе, воссоздавшей бессмертный подвиг советских людей в борьбе за освобождение от фашистского гнета целых народов, следует, мне думается, видеть сделанное в истинном, не преуменьшенном свете. Написано лучшее или еще не написано — это, в сущности, праздный вопрос. Конечно, художнику важно не самообольщаться, и вечное чувство неудовлетворенности, как известно, сопровождает творческую работу многих писателей. И все же я считаю, ближе к истине находятся те из наших исследователей, которые воздают должное творческому

подвигу писателей Страны Советов и нашим собратям в странах социалистического содружества, благодаря которым созданы многие и многие книги, достойно передавшие дыхание грозного времени, книги, весьма существенно обогатившие всю мировую литературу.

Произведения наших писателей-фронтовиков и творчество тех, кому всенародное напряжение, великий патриотический порыв пришлось видеть еще детскими или отроческими глазами, — все это, вместе взятое, составляет наше общее, огромное культурное достояние. Этим, видимо, объясняется неиссякаемый интерес читателей к теме прошедшей войны, к уже реально существующей литературе мужества, правды и человечности — литературе, которая сродни и “Слову”, и всей нашей неувядающей классике. В книгах, озаренных сполохами грозных лет, со всей страстью и художественной достоверностью запечатлевших величайшую схватку XX века, где решались судьбы народов, активно мыслящий человек, в частности наша молодежь, надеемся, почерпнет для себя такой нравственный урок, который будет помогать ей обрести достойное место в жизни, глубже ощутить свою сопричастность к тем силам разума и прогресса, которые определяют движение современной истории.

Книги советских писателей о войне, как известно, отличаются глубокой антимилитаристской направленностью, в этом их гуманистическая сущность, и этим, видимо, объясняется, что они столь жизненны, столь созвучны заветным чаяниям и устремлениям тех, кто сегодня в неустанной борьбе на всех континентах отстаивает дело мира, отстаивает само будущее народов Земли.

1985

“ОСТАЕМСЯ СОЛДАТАМИ МИРА”

*Интервью корреспонденту газеты “Крымская правда”
Т. Рябчиковой*

— Александр Терентьевич, вот уже почти сорок лет прошло со дня выхода в свет первой части Вашей трилогии. С тех пор “Знаменосцы” стали не только одним из самых читаемых

произведений, но и заняли, если можно так выразиться, место в первой шеренге книг — борцов за мир. Не могли бы Вы рассказать об этой ее роли и судьбе?

— Наверное, прежде всего надо сказать о том, что “Знаменосцы” — это мое первое большое произведение о войне. От него я веду отсчет своего творческого пути, хотя несколько рассказов были опубликованы еще в предвоенные годы. При первой возможности стремился писать и на фронте. В этом году в издательстве “Дніпро” вышел сборник фронтовых стихотворений, которые можно считать поэтическим прологом “Знаменосцев”.

Литературоведы подсчитали, что трилогия переведена более чем на 40 языков народов СССР и зарубежных стран. Так оно, наверное, и есть. Я объясняю этот неугасающий интерес к книгам, написанным писателями-фронтовиками, тем, что, рассказывая о войне, мы думали о мире, прочном и надежном, установленном надолго, навсегда.

Солдаты Победы — участники героического освободительного похода против фашистской нечисти — хорошо знают, какой ценой отвоевана каждая пядь земли, какого мужества, какой выдержки стоило преодолевать охваченные огнем горы и доли, форсировать ледяные реки и болота. Но каждый такой шаг, обильно политый солдатской кровью, приближал нас к благословенной Победе. И когда настал день, озаренный мирным солнцем, мы как будто впервые увидели, как зелены деревья и травы, какое голубое небо над нами... Победный майский день как бы располовинил солдатскую жизнь: остались позади лишения, страдания, жгучая боль утрат, а впереди ждала новая, иная действительность, в которой, мы надеялись, всегда будут лад, добрые, чистые отношения между людьми, народами, странами. В тот день многие из нас были подвластны иллюзиям, но как не понять состояние людей, вдруг почувствовавших, что смерти, которая постоянно была в двух шагах от них, больше нет, что они остались живыми.

Потом это состояние прошло. И нам открылся истинный смысл Победы. Мы поняли, что после разгула насилия, неисчислимых его жертв неизмеримо возросла ответственность каждого человека за обстановку на нашей планете, во-

зросли ценность и достоинство личности как таковой. Люди глубже осознали свои возможности, открыли, что они теперь больше, чем прежде, нуждаются в сплоченности, единстве, без которых опасность новой войны не отвести...

Эти мысли, тогда, может быть, еще не столь четко сформулированные, стремился я вложить в книгу. Рад, что их понимают нынешние молодые читатели, родившиеся и выросшие уже после войны. Это, в частности отмечалось и на республиканской научно-теоретической конференции, созванной в апреле, в канун 40-летия Победы, по инициативе Союза писателей Украины, Института литературы имени Т.Г. Шевченко АН УССР и киевских вузов, на которой шла речь о роли литературы в военно-патриотическом воспитании.

В этом году герои трилогии обрели еще одну, музыкальную, жизнь. Композитор Александр Билаш в содружестве с Борисом Олейником, автором либретто, создали оперу «Знаменосцы».

— *Нам, читателям, кажется закономерным, что создатель «Знаменосцев», романов «Человек и оружие», «Твоя заря» возглавил республиканский комитет защиты мира. Считаете ли Вы Вашу общественную деятельность продолжением творческой?*

— Я сказал бы, что борьба за мир — это общественное предназначение писателя, его гражданский долг. Вспомним, как активно участвовали в создании и деятельности Советского комитета защиты мира Александр Фадеев, Николай Тихонов, Александр Корнейчук, Илья Эренбург, а Украинского республиканского комитета — Павло Тычина, Андрей Малышко. При самом активном участии деятелей литературы и искусства проходили все международные конгрессы сторонников мира. И это естественно. Ведь дело защиты мира — плоть и дух творчества, знамя нашей гуманистической литературы.

На войне мне пришлось пережить все то, что выпало на долю каждого солдата. Поэтому в каждом фронтовике я узнаю родного мне человека, с которым мы поймем друг друга с полуслова, с полувзгляда. Фронтвик — этим для меня все сказано. Здесь, в Крыму, ответственным секретарем областного комитета защиты мира работает Николай Дмитриевич

Фирсов. Он воевал, у него четыре ранения. И мне понятно, почему он на этой работе. Такие люди, как Николай Дмитриевич, приходят к нам по зову сердца, по велению памяти о тех, кто не вернулся с кровавых полей войны.

Только выборный актив комитета защиты мира составляет в нашей республике сотни тысяч человек. В их числе много участников Великой Отечественной. Среди активистов — многие деятели литературы и искусства. Всю душу, всю свою неумную энергию вкладывают в наше общее дело писатели Борис Олейник, Виталий Коротич, народные артисты СССР Наталия Ужвий и Дмитрий Гнатюк, народный артист Украины композитор Александр Билаш и другие. Для них, как и для меня, профессиональная и общественная деятельность не то чтобы дополняют друг друга, они соединены, составляют единое целое и не мыслимы в отдельности одно от другого.

Замысел моего последнего романа “Твоя заря” также выкристаллизовался благодаря моей общественной работе. События книги, героем которой является советский дипломат, происходят в разных странах мира. Мне хотелось рассказать в ней о том, как советский человек воспринимает современные события, как он остро реагирует на чужую боль, несправедливость, как готов до конца выполнить свою мирную, гуманистическую миссию. В основу романа легли многие мои наблюдения, опыт общественной деятельности, встречи с людьми, выполняющими свой патриотический долг во многих странах мира.

— *Как Вы считаете, какова роль писателя, публициста в наше тревожное время, какой вклад он может внести в дело борьбы за мир?*

— Нет сейчас для писателей всех деятелей культуры более важной задачи, как отстоять мир, отвести угрозу ядерной войны.

Литература и искусство прошлых веков были озабочены проблемами нравственного совершенствования человека, размышляли о смысле жизни, предназначении человека. Эти “вечные вопросы” волнуют и современных писателей. Но вместе с ними мысли художника нашей эпохи заняты вопросом вопросов — о сохранении самой жизни. Он вынужден ду-

мать о том, чтобы не превратились в пепел достижения земной цивилизации и само человечество, чтобы не угас, может быть, единственный во Вселенной источник разума.

Судьба планеты, человека, будущее их — вот что сегодня находится в центре наших дум и забот. Защитить человека, не допустить, чтобы ядерный смерч разметал среду его обитания, всеми средствами способствовать укреплению дружбы и сотрудничества между народами — вот в чем суть гуманизма нашего XX столетия.

Нынешняя разобщенность людей, настороженность во взаимоотношениях между некоторыми народами, я думаю, объясняется недостаточным знанием их друг друга, к тому же оно усиливается дезинформацией о Советском Союзе, которой, как мутной волной, буквально захлестнуло Запад. Сказать правду, раскрыть душу своего народа, его миролюбие и трудолюбие, донести его помыслы и чувства до самых отдаленных уголков планеты — сегодня первейший долг литературы и искусства. Этим они во многом могут способствовать сближению народов, установлению взаимопонимания между ними.

О том, какими сердечными, теплыми могут быть взаимоотношения между людьми, говорящими на разных языках, воспитанными в разных социальных условиях, свидетельствует XII Всемирный фестиваль молодежи и студентов в Москве. Даже те, кто приехал на него, получив соответствующий настрой, с предубеждением, что все, что они увидят и услышат, — это коммунистическая пропаганда, с первых же своих шагов по советской земле смогли убедиться, что наш народ помышляет лишь о мире, что наша страна никому не угрожала и не собирается угрожать. Ярким проявлением доброй воли советского народа стало Заявление Михаила Сергеевича Горбачева о решении Советского Союза в одностороннем порядке объявить мораторий о прекращении испытаний всех видов ядерного оружия. Оно вызвало горячее одобрение у всех честных людей планеты, привлекло в ряды борцов за будущее без войн много новых наших друзей.

Такими убедительными, такими понятными каждому человеку должны быть и наши произведения. Это и будет самым крупным нашим вкладом в дело защиты мира.

— *Расскажите, пожалуйста, о деятельности Украинского республиканского комитета, проводимых им акциях.*

— Вряд ли его работу можно выразить в количественных измерениях. Хотя без цифр, наверное, не обойтись. Миллионы людей участвуют в мероприятиях, которые проводит комитет. Только в Вахте памяти и мира, прошедшей в республике с 9 апреля по 9 мая, участвовало более 34 тысяч трудовых коллективов, которые зачислили в свой состав десять тысяч героев, павших в боях за Родину, и передали заработанные за них средства в Фонд мира.

Главное в работе комитета — крепить единство людей в борьбе против военной угрозы. Этому способствуют встречи с зарубежными ветеранами Второй мировой войны, участниками движения Сопротивления, антифашистами, молодыми активистами борьбы за разоружение.

В дни Недели действий за запрещение ядерного оружия и солидарности с жертвами атомных бомбардировок в Киеве находилась японская делегация. В ее составе были люди, на себе испытавшие трагические последствия атомного взрыва. Они приняли участие в митинге, на который пришли тысячи киевлян. Выступая, гости и хозяева были едины в том, что Хиросима никогда не должна повториться, что нельзя в ядерный век выяснять отношения между государствами при помощи войн.

Памятную дату отмечает человечество в эти дни — 40-летие завершения Второй мировой войны. В нашей стране ей посвящены уроки мира, которые прошли во всех школьных классах, митинги в трудовых коллективах.

— *Что в связи с этой памятной датой Вы пожелали бы читателям “Крымской правды”?*

— Прежде всего — мира, счастья, благополучия. И активности в борьбе за мир. Ведь, повторяю, только общими усилиями, нашей тесной сплоченностью можно отвести грозную опасность, отстоять мир на вечные времена...

1985

ОКРЫЛЕННОСТЬ ПОМЫСЛОВ И СВЕРШЕНИЙ

*Встреча делегата XXVII съезда Олеса Гончара
со студенческой молодежью (Вступительное слово)*

Каждый из нас, кому выпадает честь выступать в университете, думает прежде всего о славной истории этого ведущего учебного заведения. Здесь жив дух бессмертного Тараса. Разве не символично, что в 1861 году именно студенты Киевского университета, среди которых были Микола Лысенко, будущий композитор, Петро Косач, отец Леси Украинки, и Тадей Рыльский — встретили в Броварах великого Кобзаря на его последнем траурном пути к Каневской горе, встретили и дали клятву продолжить его дело. Многих прекрасных сынов и дочерей дал стране Киевский университет. Высокая честь учиться здесь. И высокая честь выступать перед его воспитанниками.

Прежде всего о работе XXVII съезда нашей партии. Съезд был необычным по самому стилю работы. Его отличала исключительная деловитость, мужественность оценок, глубокая реалистичность анализа современных проблем. Это был съезд напряженного интеллектуального труда, съезд ленинской веры в могучий созидательный потенциал народа, веры в огромные творческие возможности социалистического общества и каждого человека в частности. Это был съезд нового мышления, того ответственного мышления, в котором ныне так нуждается планета.

Наше время очень сложное. Оно требует новых отношений между людьми, народами, отношений, основанных на силе разума, мудрости и величайшей ответственности. Планета нуждается в прочном мире, а между тем продолжают испытания американского ядерного оружия. Это вызывает чувство протеста и негодования народов. Всемирное движение за мир вызвано осознанием того, что ядерная война явилась бы злом в самой своей изуверской сущности, и поэтому она должна быть исключена из жизни, исключена раз и навсегда.

На съезде было немало делегаций из братских стран. И нам важно было услышать, как высоко они оценивают Политический доклад Генерального секретаря ЦК КПСС М.С. Горбачева и выступления делегатов. Ведь с трибуны съезда слово звучало как исповедь души. И, конечно же, страстно звучал призыв к миру между всеми народами земли. Зарубежные гости единодушно поддержали миролюбивые инициативы Страны Советов, отвечающие интересам людей всех континентов.

В смелых, острых выступлениях делегатов съезда, личностей ярких, готовых к масштабным патриотическим свершениям, мы слышали призыв к совершенствованию всех сфер жизни, к усилению ответственности, к более активному выявлению гражданской позиции каждого.

Шла речь и о задачах в области литературы и искусства. Миссия художественной интеллигенции видится нам в полноценном и вдохновенном участии в общенародных свершениях, в творчестве гуманистическом, интернациональном, страстно и эмоционально обращенном к умам и сердцам людей нашего времени. Как и прежде, литература и сегодня стремится познать сущность человека, привести в движение глубины человеческой совести, ибо только человек, постоянно совершенствующийся нравственно, воспитанный в духе правды, коллективизма, искреннего уважения к другим людям и народам, может быть истинным создателем жизни. Научно-технический прогресс непременно должен сопровождаться прогрессом духовным. Только высоконравственный, всесторонне развитый человек может быть истинным создателем на земле. Чем глубже овладевает человек ценностями культуры, духовным наследием веков, тем выше будет в нем чувство ответственности за все, что требует бережного к себе отношения. Плодородие почв, воды и леса планеты, каждую травинку, каждое проявление таланта народа, блеск его мысли, красоту родного языка, музыку и песню — все, все мы обязаны сохранить и в целостности передать грядущим поколениям.

Олесь Терентьевич Гончар ответил на вопросы присутствующих.

Вопрос: Как Вы понимаете свою роль в осуществлении задач, поставленных съездом ?

Ответ: Для писателя главное дело — его творчество. Каждому из нас, в каком бы жанре ты ни работал, важно быть предельно требовательным к себе, больше доверять внутреннему голосу — голосу совести. Помнить, что книга твоя идет к народу.

Поднять качество всей литературы — сегодня, думаю, это главное. Горечь вызывает, когда автор не дорожит словом. Облегченное многописание причиняет литературе немалый урон. Больше требовательности — на это нацеливает творческую интеллигенцию сам дух съезда. Настоящему художнику свойственно трудиться с полной отдачей сил. Что бы не стыдно было глядеть в глаза вам — читателям.

Вопрос: Расскажите, пожалуйста, Олесь Терентьевич, об истории создания повести “Земля гудит”.

Ответ: Вернулся с фронта. Работал над “Знаменосцами”. Однажды на листке календаря прочитал о подвиге и гибели полтавской комсомолки Ляли Убийвовк, о подпольной молодежной группе, отважно боровшейся с оккупантами. Очень взволновало это меня. Вот и направился в Полтаву, где жил отец Ляли Константин Григорьевич Убийвовк, уважаемый в городе человек. Он предложил остановиться у него. Это помогло в работе. Мне хотелось не только описать деятельность этой подпольной организации, но главное — показать души молодых героев, их горячий патриотизм, нравственную чистоту.

Вопрос: Иногда сравнивают образ Шуры Ясногорской с образом Ярославны. Что Вы можете сказать об этом?

Ответ: Сравнить никому не возбраняется, это ваше читательское право... Что касается образа Шуры Ясногорской, могу сказать лишь одно: в создании этого образа я шел не от книжных источников, а от реальной фронтовой жизни.

Вопрос: Кого из писателей братских литератур Вы особенно цените?

Ответ: Я высоко ставлю современную русскую прозу. Творчество Юрия Бондарева, Виктора Астафьева, Михаила Алексева, Сергея Залыгина, Валентина Распутина... Мог бы назвать еще многих. Главное в произведениях наших

русских собратьев — умение органически сочетать художественность с гражданской страстностью. В других братских литературах ценю творчество Чингиза Айтматова, Василя Быкова...

Вопрос: Что привлекает Вас в книгах Василя Быкова?

Ответ: Жизненная правда. Хочу заметить, однако, что творчество его видится мне в контексте достижений всей белорусской прозы, славленной именами Ивана Мележа, Янки Брыля, Ивана Шамякина, Владимира Короткевича, Ивана Чигринова... Очень активно в ней работают и молодые писатели.

Вопрос: Что натолкнуло Вас на создание романа “Собор”?

Ответ: Хотелось сказать слово в защиту того, что было создано творческим гением народа. Было желание также сказать и о таких негативных явлениях, как пустозвонство, карьеризм, пренебрежение народной моралью.

Вопрос: В чем отличие “Твоей зари” от предыдущих Ваших произведений?

Ответ: Думаю, что это вам самим следует определить. Между книгами писателя, по-моему, всегда существует внутренняя связь. В “Твоей заре”, может, больше художественного синтеза нашего времени, больше писательского опыта. Но, как и прежние книги, “Заря” рассчитана на чтение углубленное, вдумчивое. На сотворчество самого читателя, на его сопереживание.

По этому роману Нила Крюкова, народная артистка Украины, подготовила сценическую композицию. Я рад был узнать, что “Заря” в исполнении Нилы Крюковой пришлась по душе разным аудиториям, которые оценили редкостный талант артистки, мастера художественного чтения. Вообще заслуживает поддержки эта разновидность театра — умение взволновать слушателя произведением литературы, словом поэта или новеллиста. Здесь ведь так важны эмоциональная правдивость, такт, деликатность...

Вопрос: «Нельзя остаться равнодушным, прочитав “Человек и оружие”, “Циклон”. Романы заставляют думать, анализировать действия современников. Это особенно важно для студентов, — пишет Г. Коновал, — ведь они будут формиро-

вать идеалы, позицию людей будущего...» Как бы жил и действовал в нынешних условиях Богдан Колосовский?

Ответ: Думаю, он бы сохранил свою индивидуальность в любой ситуации. Он из людей убежденных, со светом идеала в душе.

Вопрос: «Ныне идет большая перестройка высшей школы. Но порой все сводится к “техническим” проблемам. — пишет П. Пазяк. — Вы в “Бригантине” предвосхитили этот процесс, в центре повествования поставив формирование юной души, проблему человеческого фактора. Читая о Порфире Кульбаке, Гене Буткевиче, мы осознаем масштабность сугубо педагогических проблем острее, чем после знакомства с трудами по педагогике». Расскажите, пожалуйста, о возникновении замысла “Бригантины”.

Ответ: Эта книга также рождена самой жизнью. В качестве депутата мне пришлось заниматься проблемами воспитания, бывал во многих школах, приходилось видеть немало такого, что не может не обеспокоить, не взволновать. А из этого и рождается художественное произведение. Тема воспитания очень актуальна также и в свете тех задач, которые поставлены съездом. “Сегодня дети, завтра — народ” — это ведь так? Литература не может стоять в стороне от этих проблем. Известно, насколько сложна работа с детьми. Воспитанием юного человека нужно заниматься последовательно, настойчиво, кропотливо. От этого зависит наш завтрашний день, будущее общества, будущее планеты.

Вопрос: Как Вы относитесь к Владимиру Высоцкому?

Ответ: Читал его книгу “Нерв”. Чувствуешь искренний ритм души человека. А правда чувств всегда волнует.

Вопрос: Какое событие военных лет Вас более всего взволновало?

Ответ: Победа! Ничего более волнующего...

Вопрос: Ответьте, пожалуйста, Олесь Терентьевич, каким Вам представляется положительный герой 80-х годов?

Ответ: Человек труда. Наш современник, принимающий близко к сердцу все, чем живет эпоха. Влекут меня образы прежде всего людей одухотворенных, натуры правдивые, неравнодушные, обладающие поистине ленинской страстностью в борьбе за совершенствование человеческой жизни.

Вопрос: Есть ли прообраз у героя “Твоей зари”?

Ответ: Образы этой книги все сотканы из жизни. Тот или иной образ писателю тем и дорог, что он его видел, знал, убежден в его достоверности.

Вопрос: Не хотелось бы Вам, чтобы Ваши книги экранизировались?

Ответ: Я считаю, что книга создается для сугубо индивидуального, даже интимного восприятия читателем. Знаю немало авторов, чьи книги при экранизации понесли много потерь. Конечно, экран дело хорошее, но пути к нему тернисты.

Вопрос: Олесь Терентьевич, как Вы относитесь к современной молодежи?

Ответ: По-разному. Думаю, что все мы неодобрительно относимся к явлениям меркантильности, иждивенчества, стремлению к “легкой жизни”, — такое ведь приходится порой наблюдать. Зато чувство восхищения вызывает во мне молодежь интеллигентная, трудолюбивая, та, которую мы видим на стройках, и на полях, и здесь, в студенческой среде... Молодость — это ведь всегда прекрасно. Молодость — это искренность, смелый полет мечты, устремленность в будущее, это дружба и любовь, любовь... Именно этого я вам и желаю от всей души!

(Олесю Гончару была вручена медаль Киевского университета в честь состоявшейся встречи.)

1986

АИСТЫ НАД БАЛТИКОЙ

*Интервью с журналистом В. Портниковым
для латвийской газеты “Юрмала”*

Мы беседуем в уютном кафе дубултского Дома творчества. За окнами переговариваются с дождем умиротворяющие волны залива, и мягкая улыбка писателя как бы завершает этот выдержанный в спокойных тонах этюд. А я вспоминаю другую встречу с Олесем Гончаром: многотысячный антивоенный митинг, на площади перед киевским республиканским стадионом. “Акваланги” вездесущих телекамер

и — устремленную вперед фигуру человека на трибуне. Писатель-гражданин: только с таким орфографическим знаком можно написать эти два весомых слова, когда речь идет об Олеесе Гончаре — крупнейшем современном прозаике, публицисте и, как о том свидетельствует недавно изданный в Киеве сборник “Фронтовые стихи”, — проникновенном поэте.

— Я хотел бы начать разговор с размышлений об очень дорогом для нас, украинских литераторов, — контактах между литературой Украины и литературой Латвии, связях между нашими народами. Если обратиться к наследию классиков, то необходимо особо подчеркнуть уважительное, даже благоговейное отношение народного поэта Латвии Яна Райниса¹ к творчеству великого сына нашего народа Тараса Шевченко... Хочется выразить восхищение произведениями Вилиса Лациса², Андрея Упита³, Яна Судрабкална⁴. Судрабкалн особо интересовался нашей культурой, мы переписывались с ним долгие годы. А писателя Жана Гриву⁵, поэтессу Мирдзу Кемпе⁶ считали в моей семье родными людьми, с нетерпением ждали их приездов на Украину, писем, встреч в Дубулты...

Если говорить о современности, то сразу возникнет в памяти высокопоэтический образ Ояра Вацietиса⁷. Произведения этого мастера латышского стиха были блестяще переведены на украинский язык Иваном Драчом. Словом, наши связи с латышской литературой — то, чем мы можем гордиться... Пользуясь случаем, хочу поблагодарить латышских переводчиков моих произведений: большинство их издано в Латвии, и я считаю это честью для себя.

А вот одно из воспоминаний детства: латышские красные стрелки, защищавшие революционные завоевания на Украине и нашедшие здесь родину в тяжелые для их земли годы. Я писал о них в романах “Перекоп”, “Твоя заря”. Это действительно было одним из самых ярких детских впечатлений.

Уже после войны мне пришлось встречаться в Латвии с замечательными людьми. Вспоминаю знакомство с председателем колхоза “Марупе” Константином Леонтьевичем Хвостовым. Уроженец Днепропетровщины, он освобождал Прибалтику, был тяжело ранен... Здесь, в Латвии, ему помогли встать на ноги, здесь он женился и — остался в этих кра-

ях, возглавил передовой колхоз... Кстати, в совершенстве владел латышским языком, но и украинский не забывал. Встречи с ним радовали: сын Украины, фронтовик был в таком почете на братской земле...

— *Для многих читателей Ваше творчество символизирует современную литературу Украины. Какую же оценку Вы можете дать родной литературе, ее роли в обществе?*

— Считаю, что роль эта достойна такой древней, с историческими традициями и замечательными достижениями литературы, как украинская. Имена классиков — П. Тычины, М. Рыльского, М. Бажана, Ю. Яновского, А. Довженко говорят сами за себя. Это гордость всей нашей культуры. Традиция творчества высокого класса, известного всесоюзному читателю, поддерживается и сегодня. Назову хотя бы имена В. Земляка, Г. Тютюнника, Б. Олейника, И. Драча, Д. Павлычко, Р. Лубкивского. Одним из достижений советской литературы стал роман в стихах Лины Костенко “Маруся Чурай”. Жаль, что имя этой замечательной поэтессы еще мало известно всесоюзному читателю, но мы не сомневаемся, что пробел будет восполнен, и это станет настоящим открытием таланта огромной силы.

Нам есть чем гордиться сегодня, хотя это и не дает оснований для самоуспокоения. Читатель вправе ожидать большего, и он не разочаруется: вырастает творческая молодежь, увеличивается интерес к украинской книге в стране, в мире. Вот последний факт, о котором я узнал: в Лондоне издана антология украинской поэзии...

— *Открывая съезд Союза писателей Украины, Вы затронули вопрос о безответственном отношении к родному языку, которое стало заметным в последнее время...*

— Мы считаем, что язык — душа каждой национальной культуры. От состояния языка зависит состояние литературы, искусства. Речь идет о языке средств массовой информации, театра, кино, языке школы и дошкольных учреждений. Этот вопрос поставлен именно потому, что стало заметным безответственное отношение к родному языку: он вдруг показался кому-то “неперспективным”. Отмечу, что украинский язык, получивший, как и другие национальные языки, возможности для нормального развития только при

социализме — язык высокой лингвистической культуры. Недавно вышел 11-томный толковый словарь украинского языка, на украинском языке издана, например, “Энциклопедия кибернетики”. О необходимости бережного отношения к национальным языкам говорят и русские писатели. Они полностью поддерживают нас, осознавая, что чем более развитыми будут эти языки, тем больше будет благоприятных условий для развития самого русского языка. И мы не сомневаемся, что постановка этого важного вопроса на писательских форумах, в прессе даст свои результаты.

Замечу, что в Латвии трепетное отношение к родному языку гармонирует с уважительным отношением к языку межнационального общения. И это может служить образцом языковой политики.

— *Вы были делегатом двух писательских съездов, имевших широкий общественный резонанс. Поделитесь, пожалуйста, впечатлениями о них.*

— Съезд Союза писателей Украины, состоявшийся незадолго перед общесоюзным писательским форумом, действительно был съездом сильным, глубоким, содержательным, чего нельзя сказать о некоторых предшествующих наших съездах. Он, как, разумеется, и всесоюзный съезд писателей — свидетельство высокой гражданской зрелости нашей литературы.

В “Литературной газете” один читатель выразил важную мысль: “Знакомлюсь с материалами съезда, как с интереснейшей книгой и чувствую, что литература действительно стала совестью народа”. Писательские форумы показали, как широко мыслят наши литераторы, а это залог того, что книги необходимые нашему обществу будут. По моему мнению, литература сейчас на подъеме, и именно поэтому писательские съезды стали событием в жизни общества.

Съезд Союза писателей Украины проходил в дни, следовавшие за трагическими событиями в Чернобыле. Это придало ему особую остроту. Не ошибусь, если скажу, что ликвидация последствий аварии на Чернобыльской АЭС продемонстрировала силу нашего общества. Благородство, способность к самопожертвованию, проявленные медиками, пожарными, действия тех, кто сегодня трудится в Чер-

нобыле, достойны восхищения. И в то же время для многих наших современников чернобыльские события — повод для серьезных размышлений. Мы должны обратиться к науке с повышенной требовательностью. Непонятна мне фраза одного из ученых, на всю страну прозвучавшая с телеэкрана: “Наука требует жертв”. Это не наша философия. Жертвы при современных открытиях, при силах, которые открылись человечеству, недопустимы. Необходима осторожность и сверхосторожность, осмотрительность и сверхосмотрительность, никакого своеволия, никакой самоуверенности. Для решения назревших сегодня проблем необходим коллективный разум ученых.

— *Последний вопрос традиционен: он о Юрмале, о Ваших впечатлениях от города на Рижском взморье...*

— В Юрмале я был не один раз. Здесь всегда хорошо работается. Мне нравится этот поэтический и благоустроенный город, нравится, как жители Юрмалы дорожат своим живописным побережьем... Сейчас я работаю в Дубулты над завершением сборника своих рассказов, который вскоре будет издан в Киеве. И, конечно, Юрмала помогает мне в работе.

Я благодарю Олеса Терентьевича за интервью... Чайка, плавно взлетевшая над заливом, вдруг кажется мне легкокрылым аистом, не раз описанным в произведениях Гончара. Аист — символ Украины. Чайка — символ Юрмалы. Продолжается полет этих прекрасных птиц — и продолжается творчество, дружба, жизнь.

1986

ЯСКРАВІЮТЬ СПРАВЖНІ ТАЛАНТИ

Ювілейна анкета журналу “Дніпро”

- 1. Яку роль у Вашій особистій долі відіграв журнал “Дніпро”?*
- 2. Які риси нинішнього творчого обличчя “Дніпра” Ви вважаєте позитивними і перспективними? Від чого слід би на Вашу думку відмовитись?*
- 3. Яким би Ви хотіли бачити журнал “Дніпро” в майбутньому?*

1. Назавжди зостанеться дорогим для мене журнал “Дніпро”. Дорогим насамперед тією атмосферою молодечої творчої товарищескості, якою журнал зустрів нас, повоєнних, коли ми, повернувшись з фронтів, дружно потяглись до літературних журналів, довірливо несучи їм свої перші рукописи... Дорогий тодішній “Дніпро” вогнистим своїм редактором Андрієм Малишком, який так умів гуртувати довкола журналу молоді творчі сили, на поклик якого охоче йшли до редакції Платон Воронько і Ярослав Шпорта, Валентина Ткаченко й Дмитро Білоус, Олександр Підсуха, Юрій Збанацький і ще багато тих, хто потім плідно працюватиме в українським радянським письменстві.

Поряд з “Вітчизною”, де тоді друкувались “Прапороносці”, в журналі “Дніпро” я також співробітничав, опублікувавши в ньому свої перші фронтові новели, а згодом повість “Земля гуде”, власне, й написану для молодого дніпрянського читача.

2. Від давніх тих літ стежу за публікаціями “Дніпра”. Разом з багатьма прихильниками журналу схвильовано вчитувався в опубліковані на його сторінках твори Олександра Довженка; завдяки “Дніпру” озивались до читача Василь Земляк і Григій Тютюнник, Іван Григурко і Віктор Близнець, а нині журнал знайомить нас з поколінням тих молодих і наймолодших, у чийх творчих дебютах нерідко яскріють справжні таланти. Вірний традиціям “Дніпро” й сьогодні приваблює щирим юнацьким духом, творчими шуканнями, зацікавлює досить широким колом автури.

3. Гадаю, що “зелена вулиця” має відкриватись у журналі для творів гострих, правдивих, по-справжньому реалістичних, де відчувалась би атмосфера перебудови і повнокровно поставали б живі людські характери, в чийх вчинках, думках і пристрастях впізнавалось би в усій достовірності сучасне народне життя. Не гріх, якби ради таких творів трохи й потіснився жанр детективно-пригодницький, якому сучасні журнали іноді аж надто багато відводять своєї площі. Мимоволі спадає на думку зауваження одного з героїв недавно опублікованої п'єси, який, опинившись в трагічній ситуації, болісно шкодує, що виявився невігласом у найелементарніших речах, бо, кілометрами поглинаючи легке розважальницьке

чтиво, не залишав ні місця, ні часу для книжки наукової, для літератури серйозної, мислячої, тобто сам себе обкрадав.

Доцільно було дослідити в журналі й таке: на якому рівні ведеться викладання мови й літератури в школі? Чи не потерпає й зараз учень від схематизму й казенщини? І чи з достатньою глибиною осягають студенти у вузах духовні багатства гуманітарних наук? Адже трапляється, що навіть той, хто вважає себе інтелігентом, часом дозволяє собі зневажливо ставитися до класики, багато в чому вона, мовляв, застаріла, далеко ми, всезнаючі, від неї пішли... Таке ставлення, по-моєму, від верхоглядства, від збайдужіння душі, від недооцінки тих могутніх джерел, що сьогодні здатні допомогти нам у морально-етичному формуванні молодої людини, у прилученні її до набутих віками народознавчих гуманістичних цінностей, завдяки яким сучасний юнак чи дівчина глибше сприйматиме суть таких життєво необхідних понять, як совість, обов'язок, гідність і честь, уміння бути справжнім громадянином.

І наостанок. Крім літератури, варто щедріше б висвітлювати в журналі також інші найзначніші явища, які, виникаючи в різних сферах, рік у рік збагачують розмаїту культуру українського народу. Маємо бути уважнішими і до самих себе, і до праці своїх творчих побратимів. Чим живе сьогодні знаний уже композитор, що звершується в майстерні художника, живописця чи графіка, які проблеми хвилюють майстрів народної творчості? Скажімо, співоче поле в Тернополі ще раз засвідчило, який великий у людей потяг до мистецтва, до його краси і яким невичерпним творчим потенціалом повниться наша культура.

Отже, все найкраще, свіже, поетичне, що народжується сьогодні в нашій літературі й мистецтві, хай не залишається поза увагою журналу: "Дніпро" має тримати в полі зору кожен струмочок таланту — на те він і Дніпро!

Від усієї душі вітаю дніпрян — працівників редакції, авторів і читачів — зі славним ювілеєм. Віриться, що цим виданням, нестаріючим нашим "Дніпром", і в майбутньому всі ми будемо дорожити.

1986

“УМІТИ СЛУХАТИ ЧАС”

Інтерв'ю для журналу “Ранок”, дане Олександрю Міщенку

— Олесю Терентійовичу, ми одержуємо чимало листів, у яких читачі через редакцію звертаються зі своїми роздумами про актуальні проблеми сучасності, запитаннями до провідних письменників нашої республіки, діячів культури і мистецтва, і серед цієї пошти багато листів, що викликані роздумами над Вашими книгами. Юнаки і дівчата замислюються над пошуками ідеалу, власного покликання, над тим, що таке щастя. Молодого сучасника проймає тривога і за майбутнє нашої планети, за долю миру на землі. Певно ж, що і Ви, як письменник і громадський діяч, замислюєтесь над цими проблемами...

— Усі важливі питання нашого часу не можуть не хвилювати митця, над ними просто не можна не замислюватися. Те, що сталося в двадцятому столітті після наукових відкриттів, якими одразу скористалися сили мілітаристичні, сили руйнівні — наклало свій карб на світовідчуття людини сучасної. Очевидно, глобальна тривожність, яка, власне, триває від Хіросими ¹ і всі наступні десятиріччя, не проходить безслідно.

Ми, сучасні люди, гордимось силою прогресу, силою цивілізації. Так, досягнення в усіх сферах науки й техніки незаперечні, але мають рацію й ті, хто вважає, що науково-технічний прогрес, якщо він у злих руках, несе не тільки добро, і що людство, можливо, зустріло відкриття сучасної цивілізації недостатньо підготовленим у сфері моральності. Фізики зазирали в атомне ядро, в гени, у світи космічні прорвалися, і треба, щоб досягнення ці далися в руки людям високоморальним і дуже відповідальним. Але ж ми бачимо, які спектаклі розіграє американська адміністрація під натиском воєнно-промислового комплексу. Скільки в її діях лицемірства, фальші... Як вона викручується перед лицем ясних і ясномовних радянських пропозицій, спрямованих на скорочення озброєнь, на припинення ядерних вибухів, на недопущення мілітаризації космосу, на нормалізацію становища у світі. Щоб людина нарешті відчула: вона може нормально жити на землі.

— *Що в цій важливій справі — справі боротьби за мир — міг би зробити молодий письменник? І взагалі, як би Ви визначили завдання або точніше, покликання, письменника в наш час?*

— Зусилля письменників повинні бути спрямовані насамперед на те, щоб сприяти тіснішому, глибшому взаєморозумінню між народами, піднесенню моральності людини. Повсюдно. Без винятку. Зоряний мир, а не зоряні війни — навколо цього зійшлися зараз усі пристрасті епохи, всі помисли наші на відвернення лиха, що загрожує життю на землі... Як чудово сказала недавно одна жінка: наш народ завжди шукав у зоряному небі красу, в піснях порівнював дівчину з зіронькою, її коханого з місяцем... Небо потрібне людині для душі, для поезії, для високого лету мислі... Я вірю в могутні творчі можливості людини. Вірю у великі можливості літератури, науки, філософії, всіх видів мистецтва, але водночас не заплющую очі й на те, що дехто із сучасників духовну діяльність фактично ігнорує. Дослідники вважають: останнім часом підупадає інтерес до книги. Не знаю, чи це так, одначе ваш журнал міг би теж провести певні дослідження в цьому напрямі, адже йдеться про симптоми серйозні. Від занедбаності художніх смаків, звичайно, найперше потерпатиме той, хто збайдужіє до книги, зокрема до чудової нашої класики, тобто до найбільших наших надбань. Як зубожів би душею той, хто високу мудрість гуманістичних книг проміняв би на щось інше. Ми знаємо, що сучасна, в тім числі й молода людина, дійсно перевантажена. В неї є свої розваги, широкі можливості різноманітно проводити дозвілля. Але коли правда, що іноді спостерігається збайдужіння до літератури, музики, до творів живопису, сповнених уболівання за людину краси і мужності, то хіба ж про це можна думати спокійно? Поверховість у сприйманні культури позначається найгіршим чином на формуванні самої особистості. Така людина, швидше всього, внутрішньо зубожіє, озлидніє, піддається настроям збагачення, споживацтва, міщанства. Вона і не помітить, що ставатиме зовсім не тією духовно багатою, гармонійною особистістю, заради якої цілі віки трудилися світочі народів, починаючи, скажімо, від Рубльова ², Бортнянського ³, Березовського ⁴, Бетховена ⁵, Баха ⁶,

художників італійського Відродження, і до таких геніїв, як Толстой, Шевченко, Франко, Леся Українка... Вони ж не тільки для свого дня працювали. Такі твори і спалахи геніальності спрямовувалися у майбутнє, до тих, хто прийде. Зокрема, й до людей двадцятого століття. Не можна допустити, щоб вузькі міщанські інтереси, жадоба накопичення закрили молодій людині світ. У нашому соціалістичному суспільстві є всі умови для того, щоб формувати гармонійну комуністичну індивідуальність, і в ім'я цієї найгуманнішої мети звершується творчість радянських художників. Сучасного художника не може не хвилювати, якими будуть люди прийдешні, і він віддає усі сили духовні задля того, щоб у житті тон задавала людина красивої, великої душі, людина-колективіст, інтернаціоналіст, тобто той, хто здатен дружити з людьми всіх націй і рас. Гуманізмом, людяністю, благородними ідеями миру — ось чим приваблює радянська багатонаціональна література мільйони читачів у всьому світі.

— *Олесею Терентійовичу, Ви належите до того мужнього покоління, яке війна зачепила чорним крилом. Що найдужче запам'яталося з тих грізних часів? Як трансформувалися спогади про воєнне лихоліття у дні нинішньому, у Вашій творчості?*

— Пригадую, якось навесні, у день Перемоги, разом з Федором Трохимовичем Моргуном, першим секретарем Полтавського обкому партії, опинилися ми в моєму рідному селі. Був ясний сонячний день, усюди квітували садки, торжествувала травнева тепла тиша. Перед в'їздом у село обіч дороги на камінні сиділи рядочком літні, зодягнені в празникове, жінки. Були вони ніби потомлені птахи, що присіли відпочити. Вдови, все вдови! Впізнаю одну з них — саме Дев'ятого травня 1945 року вона одержала звістку про загибель чоловіка, наздогнала її похоронка прямо на колгоспному обійсті, де люди в той день зібралися на святковий мітинг. У інших, що сиділи тут, удома також лежать у різний час одержані похоронки, або, як їх ще називають, "чорні листи". Сльози давно виплакані, і жінки, що сидять на камінні, вже не плачуть, не жаліються на свою вдовину судьбу, очі їх сповнені туги і якогось одвічного чекання. Просто дивляться в задумі на окуту сонячним маревом дорогу, що веде вдалеч за горби. Цією дорогою пішли із села їхні чоловіки і брати, а

пізніше й сини. Майже з кожного двору когось проводжали, додому повернулися одиниці. Можна лише уявити, скільки дум навіває жінкам цей наш сільський шлях...

Двадцять мільйонів загиблих — це число ніколи не стане для нас числом абстрактним, в ньому завжди будемо відчувати двадцять мільйонів реальних людських життів, що передчасно обірвалися, а для своїх рідних і близьких лишаються незгладимою втратою. Фронти, атаки, штурми, фашистські концентраційні табори, скільки забрали вони наших братів, серед яких були, може, високоталановиті поети, зодчі, мислителі. Про їх обдаровання ми можемо лише здогадуватися по випадково вцілілих щоденникових записах, з окремих віршованих рядків:

Якщо вмерем — на могилах у нас
Виростуть прапори і багнети!⁷

Ці рядки належать українському юнакові, що загинув ще на початку війни. У свій час Спілка письменників України прийняла до своїх лав — посмертно — цілу плеяду молодих поетів, які загинули на фронтах. Сьогодні вони могли б трудитися поруч із нами, народ міг би читати їх книги, натомість читаємо лиш їх імена, що золотом викарбувані на мрамурі.

Смерть людини, та ще передчасна, завжди потрясає, до цього ніколи не можна звикнути. А якщо це загибель життя юного, квітучого, сповненого надій...

На початку війни в Харкові формувалися батальйони студентів добровольців, так звані студбати. В одному з них разом із університетськими товаришами суджено було і мені спізнати бойове хрещення під Білою Церквою, на річці Рось, де проходила лінія оборони Києва. Поруч зі мною були в ті дні, як мені іноді здається, найкращі люди на світі. Начеб по-новому їх упізнавав, вірних товаришів, веселих, турботливих, добрих, з якими протягом трьох років разом були у студентських аудиторіях.

Серед небагатьох, що залишилися живими — колишній студбатівець Дмитро Білоус, поет і перекладач, з яким узимку 1942 року, виявляється, лежали в одному евакогоспіталі в Красноярську, в приміщенні школи на березі Єнісею, хоч

лише після війни взнали, що під одним дахом були наші госпітальні палати. Став членом Спільки письменників і наш університетський товариш Данило Бакуменко⁸. Він був поранений у боях на Тарасовій горі біля Канева, а після війни переклав на українську мову прекрасні поеми Єгора Ісаєва⁹ і недавно написав книгу прози під назвою “Живих кличу” про своїх фронтових товаришів.

Десятиліття минули, а досі бачу велику налиту сльозу на щоці смертельно пораненого товариша, бачу той його останній погляд, сповнений прощальної чистоти, чую слова його, теж останні, які до цього часу живуть у мені...

Де кілька років тому під час мого перебування в Празі чеські товариші запропонували у святковий день поїхати до місця, де пролунав останній постріл Другої світової війни. Був травень, але ранок видався похмурий, ішов дощ. Ми їхали гарними дорогами приблизно в тій місцевості, де в 1945-му чехи зустрічали наші полки, що йшли стрімливим маршем на допомогу повсталій Празі, — адже ми і звістку про Перемогу зустріли в русі, в походному строю. Перші хвилини Перемоги, з чим їх порівняти? Було таке відчуття, що ось тут, зіскочивши з розгаряченого коня, людина зустрічає свій зоряний час — апофеоз свого життя. Начеб уперше відкрилися їй і трави, і дерева в найніжнішій зелені, і небо небаченої чистоти — все бачилося у красі первозданній. Ще вчора суворі люди, тепер обнімалися і плакали, кожному здавалося, що віднині він буде жити вічно, і вічним віднині буде мир на землі, — останні постріли стихнуть, і планета їх більше ніколи не почує! О, золоті ілюзії того найсвітлішого в житті ранку! І хто ж не зрозуміє цього стану тричі змученої, змордованої, а тепер нарешті вільно дихаючої солдатської душі? Надто довго ми жили наукою ненависті, тепер усією душею осягали найгуманнішу науку дружби, що дозволяла на відстані серця наблизитися до тих, кого ми звільняли... Попереду нас іще чекали бої, але головне уже звершилося, і скрізь, де ми проходили, рухаючись далі, зустрічали нас квіти й усмішки, сяючі щастям обличчя людей — вони називали нас братами, і ми їх називали братами теж. Певне, ми були в той день найлюдянішими на світі людьми.

— Одна за одною виходили частини “Прапороносців”, і одразу Ви, кому тоді ще й тридцяти не було, стали знаменитим. Як зазначив на письменницькому з’їзді Олександр Фадєєв, навіть не побувавши в “молодих”, Ви посіли видне місце в літературі. Нас високо оцінили Тичина, Яновський, Остап Вишня. Що давало сили для творчості, дозволяло не засліплюватися успіхом, а робити літературну справу так самозречено?

— Успіх, звичайно, мене підтримав, але ніскільки не збаламутив: я був людиною з дуже тяжким життєвим досвідом, тож, мабуть, ще й тому запаморочення мене не торкнулося. Навпаки, добре ставлення старших товаришів додало певності й бажання працювати ще більше й краще. Я пригадую, як надіслав мені лист Остап Вишня. Я його тоді близько не знав, просто був знайомим. Заходжу якось на Ворошилова, 3, де містилася тоді Спілка письменників України, а мені кажуть: “Ось вам залишив лист Павло Михайлович”. Читаю у ньому: “Я хочу, щоб Ви знали, яка радість огортає, мене, що мені довелося жити в той час, як живе на світі Олесь Гончар. Тисну Вашу руку”. Такий порух душі свідчить про благородство цієї людини, адже вона думає найперше про нашу літературу в цілому, про тих, хто її творить і буде творити в майбутньому. У нас іноді в літературному середовищі можна помітити недостойні явища, такі, що принижують творчу людину, і я їм весь час ставлю за взірєць наших старших майстрів. Які ж то були люди! Яновський, Тичина, Рильський, Вишня... Вони світилися красою, мудрістю, добротою. Той, хто прийшов у літературу, але обмежує себе вузькими міщанськими інтересами і не здатен ставити перед собою високу творчу мету, навряд чи багато досягне. У літературі нині, як і в часи Чехова, Лесі Українки, повинні панувати чистота і здатність до творчої самопожертви. Користуючись цією розмовою, хотів би звернути увагу молодих читачів журналу на те, що вони — господарі життя, а отже, господарі й культури. Вони повинні відчувати гордість від того, що в нас є стільки чудових літературних творів — від “Слова о полку Ігоревім” до творів новітньої літератури. Молода людина повинна це переживати як інтимну свою радість, почувати внутрішню гордість, що в її духовному багатстві є такий геніальний твір. Не уявляю молодій людині

без того, щоб вона, глянувши на Андріївську церкву, не постояла кілька хвилин у зачаруванні перед цим шедевром Растреллі, не відчула, що це багатство її, особисте. Вона повинна все життя дбати, аби цей шедевр світової архітектури був у цілості, дбайливо збережений. Щоб ним могли чаруватися і ті, хто прийде після нас. Те ж саме стосується Софії, Кирилівської церкви, всіх мистецьких шедеврів. Але ось я читаю в “Известиях”, що на Подолі браконьєри серед білого дня розтягують пам’ятку старовинної архітектури. Я подзвонив кореспондентові “Известий” і подякував за матеріал, бо відчувалося, з яким громадянським вболіванням це написано. А що можна часом бачити, де браконьєр дає собі волю... на наших річках, в лісах, за містом. Скільки виявів дикості, безкультур’я... Справжню людину, яка дорожить природою Батьківщини, кожен вияв браконьєрства глибоко ранить. Тому-то я просто волаю до молодих, до читачів, до культурних інтелігентних розумних наших юнаків і дівчат: активніше в ці речі втручайтесь, станьте на захист того, що вам так щедро дарує природа. Бувши в Японії, доводилось бачити, як навіть діти бережуть кожну квітку, кожне деревце. Може, тому, що в них не так багато землі, але вони залюблені в те, що залишили їм їхні попередники. Ясна річ, багато і в нас тих, хто почуває свою відповідальність і за дерево, і за чистоту річки, і за стан землі. Нещодавно я чув по радіо голову колгоспу з Чернігівщини. Мудрий чоловік. Розмовляючи з кореспондентом, посилаючись на праці Маркса, він каже: “Смисл свого життя бачу в тому, щоб землю, яку я одержав, ставши головою колгоспу, полишити для наших нащадків родючішою, плодороднішою, ніж вона була раніше, до нас”. Оце людина! Скільки зусиль доклали колгоспники, щоб ці бідні, болотисті, неродючі ґрунти збагатити, і вони цього досягли. Ось у чому краса і мудрість людська. Це ж саме я міг би сказати й про мову. Ми повинні дбати про неї як про народне багатство. Адже яка барвиста українська мова, які в неї можливості для художньої творчості. В наш час, звичайно, багато зроблено колективом Інституту мовознавства. Він видав одинадцятитомний словник української мови, колосальна робота проведена в царині діалектологічних досліджень. А в літературі, надто в газетах, іноді бачу, як дозволяють собі

журналісти користатися убогою сірою мовою. Де та барвистість, співучість, афористичність, яка надає мові блиску й краси? З цього приводу дозволю собі нагадати про Потебню, ювілей якого недавно відзначали. Він залишив море ідей, над якими сучасна літературна думка повинна працювати, він обґрунтував те, що й нині хвилює багатьох.

— *У зв'язку з цим, Олесю Терентійовичу, мені пригадується одна розмова під час перебування на БАМі. В поселенні Чапо Олого в школі дітей вчать евенкійської мови по книжці, яку в роки радянської влади видали для них уперше за всю історію існування цієї народності. Так-от, одна літня жінка з гордістю говорила: “Евенки хоч і малий народ числом, але він великий народ — душа в нього велика...”*

— Прекрасно! Це прямо перегукується із тим, що пише Потебня. Всяка народність, хоча б і найменша, здатна до безконечного розвитку. Це повинен закарбувати в душі кожен інтелігентний сучасник, якщо він справді дорожить культурою свого народу і контактами з іншими культурами, дорожить братерством, дружбою народів. Щоб не чвари виростали, а дружба виростала на віки й віки!

— *Серед героїв Ваших творів чимало молодих людей. Що це — випадковість, яка впливає із сюжету, чи спрямована пильна увага саме до молоді, до її світосприйняття, її думок і проблем?*

— Навіть важко однозначно відповісти. Мабуть, це сталося тому, що я тривалий час почувався молодим, хоч і кажуть, що не ходив у “молодих”, вступаючи у літературу... Загалом мені подобається, як мислить молодь, її емоційна відкритість, несподівані і свіжі думки. Це мене завжди приваблювало. Відгомін самого життя, він і переходив у книги.

— *Молоді читачі постійно замислюються над тим, з кого “робити” життя, кого наслідувати, як завоювати авторитет. Хто для Вас був упродовж життя найбільшим авторитетом? Які риси характеру вважаєте визначальними, особливо для тих, хто лише стає на поріг самостійності?*

— Називати персонально когось із тих, хто був для мене за приклад, не стану. Я вже частково говорив, що в процесі життя, на різних етапах у людини є свої захоплення. Скажімо, коли я вчився в Харківському університеті, найулюб-

ленішими моїми письменниками були одні, пізніше — інші, з літами привернули увагу ще інші, яких я, на жаль, не знав раніше. Людина — дуже складна психологічна система, вона розвивається, і її нові захоплення зрештою не суперечать попереднім. Була б вона лише особистістю. Мені пощастило (хоча навряд чи можна назвати щастям те, коли ростеш без матері), що виховувала мене моя бабуся. Вона навіть читати не вміла, лише трудилася за десятьох, але своєю душевною чистотою, порядністю, любов'ю, добротою до інших була взірцем. Поряд з видатними гуманістами світу ставлю її — оту мою полтавську бабусю. І так, думаю, багато хто може сказати про своїх рідних. Ми вийшли зі свого народу, з його глибин. Це свідчить про те, якими прекрасними духовними рисами народ наш володіє. Оцю народну моральність, народну вихованість, делікатність ми й повинні оберігати все життя.

— *Читаючи Ваші твори, ловиш себе на думці, що з них мовби лине музика — музика романтичної мужньої душі. Ця музика міняє свої відтінки і напівтони залежно від настрою героїв. Але це справжня музика, незважаючи на те, що закодована в слові. І хоч як вона часом обпікає душу, а все ж світлі гами домінують. Мабуть, не випадково. Цікаво, хто з музикантів, живописців чи то скульпторів найближчий Вам — думанням своїм, баченням світу, манерою письма?*

— Ви зачепили тему велику і таку, що потребує спеціальних досліджень. Я вважаю: справжній художник, якщо він працює навіть у прозі, неодмінно має бути музикантом. Музикальна наша мова. Недарма про неї кажуть, що вона співуча. Мова наша несе у собі музикальність найвищої краси. Торкніться прози, скажімо, Гоголя, де він передає картину Дніпра. Недавно виникло чомусь таке порівняння — Гоголь і Куїнджі¹⁰. Як той у слові відтворює красу місячної ночі, так той — своїми магічними барвами. Куїнджі називали генієм світла. І там, і там ви відчуваєте ритми, відчуваєте найвищу поезію, відчуваєте те, що можна відчутти і в Шевченкових ранніх творах, і в піснях народних. Музика передає душу народу, і через те вона входить у творчість кожного художника, що вміє слухати і свою душу, і душу свого народу.

— *Олександр Довженко писав: “Мистецтво, у якому немає краси, — погане мистецтво”. А що Ви думаєте про красу мистецьку, про красу людську взагалі?*

— Художнього твору без краси просто немає. Твір мусить викликати у мене глибоке естетичне почуття, співпереживання. Ми говорили вже про Андріївську церкву, що викликає своєю пластикою, стрункістю, своїм польотом у небо безмежне почуття внутрішньої краси, гармонії. Я не визнаю повноцінними ті писання, де кажуть: “Треба більше грубості, буденності...” В реалістичному творі все є, але домінує все-таки краса. У “Тихому Доні”¹¹ суворий побут, багато такого, що сучасній людині далеке... Але скільки ж краси! Краси в ландшафті, в піснях, а головне в людських образах. Через те при слові “Тихий Дон” у вас найперше з’явиться образ краси. Високої, драматичної, трагічної навіть, але краси. І взагалі, коли про красу говорити в якнайширшому розумінні — то вона не просто рожеві світлі барви, не просто гармонія і політ, не лише осяяння душі, а і її прозоріння в першу чергу, оновлення її. Краса — це і біль, це і муки... І порятунок людства через красу, — так вважали великі художники...

— *І останнє запитання — традиційне: що б Ви хотіли побажати читачам журналу “Ранок”?*

— Хотів би, щоб вони були якнайбільш мислячими людьми. Щоб вони були людьми з гострим громадянським почуттям, щоб почувалися відповідальними за все — чи йдеться про екологію, чи про повсякденну роботу, чи про захист пам’яток культури, чи в своїй відданості справі миру... Щоб скрізь виявляли зацікавленість, небайдужість, почуття патріотичне. Щоб почувалися на землі господарями і могли справді сказати: так — це моя земля, це моє життя. Я їду назустріч новому тисячоліттю, і я повинен увійти в нього в усій духовній озброєності, в самопосвяті ідеалам миру, дружби і гуманізму.

1986

ОТВЕТЫ НА АНКЕТУ “ЛИТГАЗЕТЫ”

1. С каким чувством Вы печатались в новогоднем номере обновленной “Литгазеты” 20 лет назад?

— Трудно, разумеется, в точности восстановить чувство, с которым ты выступал в газете 20 лет назад, но, думаю, что и тогда главным побуждением было чувство доверия к читателю, желание поделиться с ним чем-то для тебя дорогим, возможно, даже сокровенным... Ну и, конечно, чувство надежды; оно остается для нашего брата величиной постоянной, ведь как без него можно жить и работать?

2. Не разочаровала ли Вас газета в своем оновленном виде? Всегда ли, скажем, с надлежащей полнотой и заинтересованностью освещалась на ее страницах жизнь национальных литератур, не уходила ли порой газета от проблем, остро волнующих писателей и общественность в наших братских республиках?

— Что тут кривить душой: хотелось бы большего.

Поворот к лучшему явно ощутим, немало есть такого, с чем газету можно поздравить, однако, в дальнейшем, в атмосфере перестройки, усиления гласности мы вправе ждать от нашей “Литературки” выступлений еще более действенных, принципиальных, справедливых, способствующих подъему духовной жизни всех народов страны.

1986

ТВОРИТИ ЛЮДЯНЕ, ТВОРИТИ ПРЕКРАСНЕ

Зустріч із студентами й викладачами Київського державного інституту театрального мистецтва в травні 1987 року

(Вступне слово.) Не подумайте, товариші, що письменник прийшов зі своєю домашньою шпаргалкою. У руці в мене — ваші запитання, які мені передали. Я їх удома переглянув і буду на них відповідати.... Перед цим я хотів би сказати кілька слів, це почасти буде відповіддю на деякі запитання.

Я належу до тих письменників, які не дуже охоче ідуть на виступи, зустрічі. Вважаю, що це більше личить поетам, а романістам треба більше триматися робочого столу. Це моя перша зустріч у цьому році. Якщо ж я опинився тут, то хотів би пояснити чому. Насамперед із почуття великої поваги до вашого колективу, з поваги до творчої молоді, яку я розглядаю як творчий резерв нашої культури. Адже саме вам, молоді, доведеться працювати для піднесення культури нації і подальшого її розвитку. Ще хотілося б у такий спосіб глибоко вклонитися тому, чиє ім'я носить ваш інститут.

Під час війни мені серед солдат-фронтовиків довелося визволяти від ворога ту землю, яка дала українській і світовій культурі женьшеневий куш братів Тобілевичів. І сьогодні я сповнений внутрішньої гордості, що мені випало бути в лавах тих, хто очищав нашу землю від фашистських загарбників. Я й потім, після війни, бував там, коли з такими труднощами вдалося відбудувати садибу Карпенка-Карого — хутір Надію. Я вважаю, що у вас має стати доброю традицією виїздити туди як на свято, щоб черпнути того могутнього творчого духу, який там витає, який там відчуваєш усім своїм еством.

Кожна криничка, кожне деревце під тим ясним небом промовлятиме до вас, до того найчистішого, що є у вашій душі.

Ви знаєте, що Франко називав Карпенка-Карого великим драматургом, а Франко не розкидався епітетами. Думаю, що тут не було ніякого перебільшення. Його творчістю живився так званий театр корифеїв, а цей театр, народившись на Україні, став явищем світової культури. Думаю, що ми не до кінця оцінили наш театр корифеїв і нашу класичну драматургію. Вам відомо, як вимогливо ставився до мистецтва театру Лев Миколайович Толстой, але і з його очей сльоза викотилася, коли він дивився гру Заньковецької¹. Відомо, чим були виступи наших корифеїв не лише на Україні, а й за її межами, якими тріумфами виступи їхні супроводились. Тож дивним здається, що сьогодні в столиці радянської України не видно на афішах п'єс Карпенка-Карого (чи, може, я мало поінформований?). Вони повинні бути постійно в репертуарі наших театрів, як і інші твори української

класики, адже серед них є справжні художні шедеври. Я певен, що класичні п'єси зацікавили б широку публіку, зокрема й тих гостей столиці, які виявляють бажання ознайомитися з нашою культурою і нерідко запитують: де можна подивитися українську класику? Над цим треба подумати Міністерству культури і керівникам театрів. Це добре, що театральні діячі зібралися на свій з'їзд, але зараз, у час перебудови, найбільшого значення набуває практична дія, активізація творчості в усіх сферах, тож і до класики маємо ставитися уважніше. Треба сміливіше їй відкривати дорогу на сцену, на очі народу. Адже це наше духовне багатство, яке ми не маємо права замовчувати. Де ж новатори? Приходять нові режисери, митці молодших генерацій, тож хай у творчих ділах являть свою снагу, хай випробують себе і на сучасній темі, і на поглибленому трактуванні класики теж. На тому, щоб донести її до людей в усій свіжості, в усьому художньому багатстві.

Ви, товариші, підете працювати в культуру, можливо, вам, молодим, знадобиться досвід і ваших старших товаришів. Думається мені, що людина, яка йде працювати в культуру, повинна насамперед перевірити себе: наскільки глибокі в ній синівські чуття. Мені здається, саме від розуміння молодою людиною її обов'язку перед Батьківщиною, перед тим гуманістичним устремлінням, яким зараз заряджене наше суспільство, від цього залежить успіх нашої роботи. Для молодого митця творчим збудником мають бути не престижність, не амбіції, не самовпевненість. Творчій людині упевненість у собі — річ дуже потрібна, але це не є самовпевненість, це зовсім не те, що зарозумілість чи самозакоханість. Від зарозумілості, самовпевненості у культурі, думаю, нічого великого не вродилось, хіба що тільки дрібне і претензійне. У цій найосновнішій сфері душі художник має себе проєксамувати, внутрішньо вивірити своє почуття, щоб не дати собі здрибнитись, не захлинутись у чварах... Важливо збагнути вже на початку дороги, що тільки велика мета, гуманістична мета, здатність людини присвятити свою творчість високим устремлінням народу і людства може принести достойний творчий ефект.

Ми говоримо про перебудову. Звичайно, процеси, що відбуваються сьогодні, процеси оновлення нашого життя — вони найперше спрямовані на те, щоб піднести активність кожної людини — творчу активність. Щоб розбудити в ній найкраще, скажімо, совість, почуття честі. Часто ми читаємо в газетах, як робітник говорить про робітничу честь, про трудову честь; нам, людям мистецтва, треба теж думати саме про це, про гідність і честь своєї творчої праці.

Мрія кожного художника — щоб народ його любив, а любов, ви знаєте, це процес складний і взаємний: перше ніж ждати, щоб народ відповів тобі визнанням, треба самому жити цією любов'ю — любов'ю до свого народу. Можна назвати багато прикладів такої любові, яка освітлювала шлях і нашим класикам, і сучасним письменникам та митцям. У житті багато важить самовимогливість творчої людини, суворість її до себе, свідоме прагнення не зав'язнути у буденності, у чварах, а підвестися над розбратом, над групівщиною для того, щоб усім разом поєднати наші творчі сили, для спільних народних звершень покликати потенційні можливості нашої культури, — оце зараз, мабуть, найважливіше. У мене викликає протест, коли я чую, що десь прориваються тенденції зазнайства, спроби протиставити молодих старшим або, навпаки, старші не виявляють щодо молодих належної професійної уважливості. Нам необхідно згуртувати творчі сили всіх поколінь. Час такий відповідальний, так багато жде від нас Україна сьогодні, що ми просто не маємо права марнувати час на дрібниці, забуваючи про головне.

А зараз я спробую відповісти на запитання. Читаю записку:

— *Образ Кирила Заболотного із “Твоєї зорі” і багатогранний, і надзвичайно привабливий з багатьох аспектів. Як, на Вашу думку, чи є на Україні актори, які б могли відтворити цей образ в кіно чи на сцені?*

— Звертались товариші і з кіностудії, і з театру з пропозиціями щодо роману “Твоя зоря”. Поки що я не даю згоди на інсценізацію чи екранізацію цього роману, так само як і роману “Собор”. Коли не йду на це, то не тому, що недооцінюю, скажімо, наш театр або кіно, просто досвід підказує, що часто твори художньої прози, української, та й ро-

сійської, втрачають від перенесення на сцену чи на екран. Мабуть, це все-таки настільки різні види мистецтва, стільки в них специфіки, що вони вимагають творів відповідних жанрів — п'єс, сценаріїв. Треба зважати на закони екрана, так само й на закони театру. Роман не вміщається на сцені, тут, певне, неминучі втрати. Доведеться скорочувати, залишати за бортом якісь лінії, образи, характери — і твір від цього втрачає свою цілісність. Тому, коли йдеться про мої твори, скажу: я писав їх не для екранізацій та інсценізацій. Вони писались для читання, для кожного з вас зокрема. Творчість письменника, книга його розрахована на інтимне сприймання, суто індивідуальне, тоді, коли людина залишається наодинці з собою, читач має вести творчу розмову з книгою. Читання — це ж не просто поглинання сюжетів — це співавторство, співтворчість. Так, скажімо, я ставлюсь до книги. Наприклад, я читаю дуже повільно, якісь місця перечитую. Тобто читання — це праця, активне сприймання твору. Хотілось би, щоб мої твори ішли до читача у вигляді книги, і тому вибрав їм таку долю.

— *Що треба робити, щоб якнайшвидше підняти недостатній рівень культури нашого народу? Що для цього повинні робити діячі літератури, і мистецтва? Що цьому заважає?*

— Я не зовсім згоден з вами: “підняти недостатній рівень”. Звичайно, можна вважати, що кожен рівень культури може бути вищим, сягати нових і нових вершин. Іноді можна почути: наші люди відсталі, збайдужілі до книг, до мови, бо на першому плані у них побут, естрада, іде нібито й справді зниження рівня. Може, це й так до певної міри. І в той же час я хочу, щоб ми глибше дивилися на речі, не звужували свого поля зору, не звужували поняття культурності народу, скажімо, до рівня міщанського середовища. Ось я був недавно учасником республіканського з'їзду вчителів. Слухав тих, хто виходив на трибуну. Це освітяни, педагоги, так би мовити, цвіт нашого учительства. Виходили люди на трибуну — і я захоплювався тим, що тут виступають люди мислячі, люди високої внутрішньої культури. Поняття рівня культури — не тільки ерудиція, внутрішня інтелігентність, а й здатність повестися щодо іншої людини достойно, прийти іншому на допомогу. Глибока зацікавленість, скажімо, до-

лею отих дітей-сиріт, які живуть у дитбудинках (про це днями була телепередача). Ми дозволяємо часом собі забувати, що є люди, в яких життя складається трудно. Байдуже, а то й бездушне ставлення до сиріт — це ж просто непрості речі. Гласність дає можливість побачити й ті явища, про які ми з вами часом нічого не знали. А перед нами — проблема соціальна, народна. Наша чуйність до дітей, до старих людей — теж входить в поняття культури. І побутова культура, і духовна культура — все в житті єднається.

Учителі порадували мене зацікавленістю, занепокоєністю справами школи і готовністю віддаватися до кінця своєму ділу. Для мене вони стали в ряд з тими подвижниками минулого, які несли і в глухі села світло знань, науки. Ось учитель каже: я міг би знайти собі прибутковіше місце, але я не можу залишити дітей, вкладаю в них свою душу. Для мене такі вчителі — це благородні люди! А їх сиділо там, на з'їзді, тисячі, серед них багато людей одержимих, відданих своїй справі — оце справжні носії культури, трудівники на ниві народної освіти.

Згадується свято Маркіяна Шашкевича на Львівщині. Бачили б ви той вияв всенародної пошани до свого давнього просвітителя, до автора першого українського букваря для західних земель. Стояли дощі, а з усіх кінців йдуть і йдуть люди на відкриття музею поета. А як вони виступали. Це люди глибокоморальні, духовні люди. А згадаймо Співоче поле в Тернополі. Пролунав спів на слова Шевченка — і тисячі його підхопили. Розповідали мені, як люди хотіли побувати на концертах народного ансамблю. І як довелось вантажними машинами возити жінок просто з бурякового поля на концерт, і як схвильовані були артисти, коли люди прямо з поля, обгорілі на сонці жінки в хустках заповнювали місця в концертному залі. Хіба ж це не вияв народної пошани й потягу до культури?

Буквально днями на виставі за романом у віршах “Маруся Чурай” Ліни Костенко, який читала народна артистка України Ніла Крюкова², була переповнена філармонія, таким не кожен театр може похвалитися... Від нас з вами багато що залежить. Треба дбати, щоб не знижувались духовні смаки людей. Звичайно, є чимало виявів міщанської неви-

багливості, несмаку, безкультур'я. Я хочу сказати, що справжня культура має творити прекрасне. У цій високій сфері кожен — від майже неграмотної Катерини Білокур до Олександра Довженка — повинен виявити себе на повну творчу силу.

— *Чи може бути талант антигуманістичного спрямування?*

— Історія літератури знає такі випадки, але знає вона і те, що такий талант самознищується — і це без сумніву. Сама природа мистецтва передбачає захист людини, оберігання і розвиток її духовно-моральних цінностей, тобто захист життя на планеті. Істинний духовник завжди будівничий, а не руйнач. Найгостріші сучасні проблеми: ядерне роззброєння, захист природного середовища, відвернення екологічної кризи — ось що має хвилювати художника-гуманіста. В діяльності на користь людини і людства має мужніти і розквітати його дух.

— *Ми знаємо, що Ви не дозволяли ставити своїх творів, але все ж таки погодились на оперу за "Прапорonoсями"...*

— Я зробив це як виняток. Наближалось 40-річчя Перемоги, свято, яке для всіх нас таке дороге. Хотілося і нам з композитором Олександром Білашем³ якось на це відгукнутись... Ще раніше героїв трилогії спробували вивести на сцену заньківчани. І хоча я бачив деякі втрати, але бачив і те, як сприймали виставу у Львові глядачі, зокрема молодь. Хвилювання вчителів та старшокласників, що були на прем'єрі, розвіяли деякі мої сумніви.

— *Розкажіть про Ваші стосунки із кінематографією.*

— Я вже почасти говорив про це. Спроби екранізувати романи поки що не вдавалися. Як на мою думку, найбільш придатні до екранізації новели, оповідання, а не романи. Хоча, скажімо, екранізація роману М. Томчання "Жменяки" мені сподобалась. Отже, кому як поталанить...

Вам, друзі, треба відчувати себе також і носіями мовної культури народу. Театр має бути школою бездоганної літературної мови, так було завжди. Гості з братніх республік, будаючи в нас, просять допомогти їм почути в театрі справжню літературну українську мову, а не той суржик, що його дотепно висміяв нещодавно на з'їзді вчителів Борис Олійник. З

вашого інституту повинні виходити люди, які добре знають і українську, і російську мови. Треба, щоб наша мова теж відчула на собі вплив перебудови. Сьогодні, товариші, від нас з вами залежить, якою буде наша культура, мова, і для цього кожному треба докласти своїх найкращих творчих сил.

— *Як реагують критики на нове життя роману “Собор”?*

— Я не запитував. Публікація “Собору” в Росії, в Москві — для мене подія небуденна. Цього я ждав 20 років. Вихід “Собору” став можливий теж завдяки атмосфері оновлення, яка настійно входить в наше життя. В Москві “Собор” вийшов уже в двох видавництвах і готується третє видання, а на Україні “Собор” вийде в сьомому томі мого зібрання творів, яке друкується у видавництві “Дніпро”.

— *Ви прекрасно розкрили в “Твоїй зорі” образ Кирила Заболотного. Що ж Вас спонукало до того, що герой гине?*

— Чому такий кінець, а не інший? В літературі багато творів кінчається трагічно. Мені важливо, щоб цей образ був живий, щоб він залишився у вашій пам’яті, душі. Мене часом школярі запитують: чому гине Шура Ясногорська? А тому, що в цьому правда тяжких драматичних подій: адже 9 травня, коли вдома всі вже святкували Перемогу, наші полки ще вели запеклі бої, ми ще втрачали найближчих друзів... Кирило Заболотний гине в бою, на посту. Це теж фронт, битва гуманізму проти сил хижачства, реакції, так що такий фінал виправданий і художньо, і психологічно.

— *Я відбував дійсну службу в дивізії, у якій Ви воювали в роки війни. Які зв’язки залишились у Вас із однополчанами?*

— Скажу тільки одне: зв’язки з однополчанами у мене є, хоча фронтів друзів, на жаль, залишається дедалі менше. Інколи хтось із них озветься, здебільшого у свята...

— *Ми знаємо, що Ви були учасником студентського батальйону в роки війни. Чи багато залишилось студбатовців, тих, про кого йдеться в “Людині і зброї”?*

— Ні, зовсім мало, одиниці, і то з числа тих, хто був поранений і кого вчасно встигли переправити за Дніпро... Одного з моїх друзів, якого вважали зниклим безвісти, піонери нещодавно знайшли під Білою Церквою в братській могилі разом із сімнадцятьма прикордонниками. Солдатський медальйон відкрив дітям його ім’я...

— Як Ви оцінюєте значення літературного процесу на Україні?

— Я вважаю, що перебудова дає простір для великої творчості, і сподівання у нас великі. Йде в літературу багато справді обдарованих людей, які не сенсацій шукають, а йдуть з почуттям патріотичної любові до України, до рідної культури, шанують те, що створене було до них, почувають синівську відповідальність за національну духовну спадщину. Народ не збіднів талантами, вони, віряться, ще не раз постануть перед світом в усій своїй силі й красі.

— Прошу розповісти про методику побудови Ваших творів, таких як “Тронка” чи “Собор”.

— Я не збираюся виступати тут у ролі дослідника. Письменник повинен найменше думати про літературну техніку. Найбільше наш брат має думати про правдивість твору, адже “правда — це країна найкраща”... Дехто каже: ще боюсь... Чого боятись? Треба боятися покривити душею, бійся відступити від істини. Що то за художник, що воліє відсиджуватись у куцах та ще в такий напружений час, коли вирішується доля майбутнього, шляхи розвитку народів планети.

— Перебудова і мислення людини. Що думаєте про це?

— Думається мені, що основне у мистецтві — активізувати духовність людини, підняти її віру в те, що ми можемо оновити суспільство, більше гуманізувати його, піднести роль людської особистості. Мистецтво повинно виступати на допомогу людям, допомагати у вирішенні складних проблем. Згадаймо, скільки зробили російські письменники для врятування озера Байкал, важко це було, і все ж таки голоси громадськості, голоси мужніх синів Росії відіграли свою роль у тому, що вийшла постанова про врятування Байкалу, а також Ладоги і північних рік. Скільки фізичних і моральних сил втрачає наша інтелігенція для того, щоб захищати ріки, ліси, природу, боронити їх від тих, кому за службовим обов'язком треба б стояти на варті природи, берегти її. Письменники мусять відкладати свої художні твори, щоб, виконуючи роль пожежної команди, кидатись на захист природи, виступати проти відомчої сваволі в плануванні атомних станцій та різних каналів, а відомства тим часом закриваються шторами від усіх проблем, від народної гласнос-

ті. У цьому й складність. Тут роботи й роботи. Треба спільно виходити на проблеми, які мають народне значення, уважніше прислухатись до рекомендацій справжніх учених, вивчити думку громадськості, яка вміє вболівати. Сміливіше, аргументовано й пристрасно має виступати молодь з критикою непродуманих прожектів, відомчої гігантоманії, адже йдеться про майбутнє, про те, яким буде ХХІ вік.

— *Я знаю, у написаних творах Ви показуєте своє життя, участь у визвольнім поході... Я хотіла б запитати Вас, як Ви ставитеся до латиноамериканської літератури і чи думаєте Ви поїхати найближчим часом до нас у країну? (запитує студентка Тетяна Міранда-Бландон з Нікарагуа).*

— Як багато моїх колег, я з великим інтересом ставлюся до латиноамериканської літератури. Габріель Маркес (з ним я мав зустріч у Парижі), його “Сто років самотності” були для мене відкриттям, так само як і чудова художня проза інших письменників Латинської Америки. Південноамериканці нині вийшли на передній план світової літератури. Нібито Маркесові належить визначення “магічний реалізм”, хоч сам він вважає себе чистим, “звичайним” реалістом. У “магічному реалізмі” є сила, що ріднить його з поезією, з міфом. Мене приваблює у творчості латиноамериканських письменників народна основа, поетика народного світосприймання. Маркес говорить: моя творчість — це творчість моєї бабусі. Багатьох письменників формує колиска, рідні люди, рідний фольклор, відомо, ким була для Пушкіна Арина Родіонівна... Мені було приємно дізнатись, що й Маркес пішов від “бабусиного епосу”. Це показує, як глибоко він зв’язаний зі своїм народом, якою органічною для нього є поетика народних уявлень. Користуючись нагодою, я вітаю вас і ваших друзів, які десь там зараз, на батьківщині.

— *Прошу розказати, що для Вас становить суб’єктивність і об’єктивність.*

— Як на мене, то об’єктивність і суб’єктивність неподільні, вони поєднані органічно. Я не став би писати, якби не вкладав у твори свого особистого. Об’єктивність повинна бути у творі на своєму місці. Скажімо, Хемінгуей пише автобіографічно, він наскрізь пронизаний суб’єктивністю, хоча об’єктивність у нього завжди на належному рівні. Творчість

людська знає вершини апофеозні, це там, де найбільшою силою бурунить дух людський, де вільно і розкуто квітує людська душа. Таким було Високе Відродження. Явищами апофеозними постають для нас Шевченко, Толстой, Достоевський, Франко, Леся Українка. То вічні маяки, постійне нагадування кожному з нас... Місія культури в усі віки була і буде: творити людяне, творити прекрасне.

— *Як Ви реагуєте на критику, коли критики несумлінно аналізують Ваші твори?*

— Коли несумлінно, явно тенденційно десь викрикує пробивний демагог — це, ясна річ, викликає презирство. Гріх спекулювати на гласності. Лаври добуваються не викриками з кушів, а чесною, добросовісною багаторічною працею. І народ наш розуміє — що чого варте. Звичайно, треба створювати здорову атмосферу, щоб випадків несумлінності було якнайменше. Треба вчитись культурі дискусій. Мені було соромно і боляче почути, що при виборі делегатів на з'їзд театральних діячів прекрасні наші артисти, всесвітньо відомі співаки не були обрані. Не їх це принизило — принизило тих, хто голосував проти них. Гласність тоді добра, коли супроводиться чуттям справедливості й відповідальності. Наші класики теж не завжди мирилися, але коли йшлося про народ, про його інтереси, щораз вони знаходили спільну мову, ставали пліч-о-пліч, не дозволяли собі здрибніти, і за те Україна їх любить і ніколи не перестане любити!

У суспільстві, де відбуваються такі важливі зміни, де відкриваються такі обрії для творчості, не місце дріб'язковостям; гірко помиляється той, хто гласність уявив собі як анархію і вседозволеність. Сьогодні для піднесення нашого життя і його збагачення духовного треба енергійніше, ніж будь-коли, спільно працювати всім — і молодим, і старшим, це маємо сприймати як поклик часу, поклик совісті, чий голос завжди і всюди маємо чути.

— *Яке місце у Вашому житті займає фізична культура і спорт?*

— Переживаю за київське “Динамо”.

— *Ви борець за мир, член Всесвітньої Ради Миру, хотілося б знати про місце мистецтва у цій боротьбі. Гассан ель Госсайні (Ліван).*

— Сучасну літературу дедалі більше хвилюють проблеми глобальні. Майбутнє планети не повинно перетворитися у полігон. Я хочу вірити, що у віці ХХІ зменшиться мілітаризація планети, вдасться пригасити конфлікти, в яких нині зав'язли мільйони людей. На перший план вийде наука, але не та наука, що дала Чорнобиль, а та, котра понад усе ставитиме цінність людини, надійно буде стояти на сторожі всеземного життя. Поряд з наукою, гадаю, сягнуть нових висот література і мистецтво, ці найпослідовніші носії гуманізму. Я думаю, що моральне здоров'я суспільства великою мірою залежатиме від розквіту всіх видів мистецтва. Я вірю, що вдасться уникнути уніфікації, зменшення мовної й художньої палітри людства, духовність має стояти вище стандарту! Найменші народи поряд з великими націями і народностями в майбутньому мають відчувати себе рівними всюди, треба врятувати повноту життя всій планеті людей.

Я хочу на прощання звернутися до вас з побажаннями, щоб ви у своїй творчості були достойними своїх батьків. Я хотів би звернутися до іноземних студентів, що, як мені сказали, навчаються у вас із 40 країн. Хотів би, щоб ви, повернувшись додому, успішно творили свою національну культуру, але дорожили й духом солідарності, не забували й Києва, України, збережіть у душі цю дружну свою студентську сім'ю, де розквітла ваша творча юність, де ви, сини й дочки різних народів, осягали найвищу науку людської взаємодовіри, взаємоповаги, дружби й братерства.

1987

ЖИТИ ЗА ЗАКОНАМИ ПРАВДИ

*Інтерв'ю кореспонденту Всесоюзного радіо В. Абліцову
12 червня 1987 року в зв'язку з виходом у Москві роману "Собор"*

Роман "Собор" дорогий мені. Дорогий не лише тим, що він виявився таким багатостраждальним, як висловився про нього один із моїх російських друзів на недавньому пленумі правління Спілки письменників СРСР, та ще, мабуть, доро-

жче для мене в цьому творі те, що йдеться в ньому про близьких мені людей заводського робітничого селища, людей, серед яких мені випало жити впродовж тривалого часу. Волею долі дано було спізнати нелукаву дружбу цинічних трударів, відчувати їхню приязнь і довір'я, слухати їхню мову, відверті й чесні роздуми і їхні вечірні пісні, яких співала там під зорями ніби вся наша Наддніпрянська Україна. Серед таких людей не заведено лукавити — хто гідний поваги, вони її виявлять, хто гідний презирства, вони все скажуть такому у вічі: ти кар'єрист і ловкач, ти робітничу честь і совість своїх братів і сестер проміняв на показуху, на приписки, на псевдодіяльність, тобто діяльність хоч і досить енергійну, але пусту, безплідну, а то ще й руйнівну в своїй упертій спрямованості проти духовних цінностей народу, проти його вікових звичаїв і моральних законів.

Адже у певній частині анкетноблагополучного чиновництва виробилася своя психологія, по суті, дикий, одначе реальний стереотип мислення, згідно з яким вважалося, що чим більше ти виявлятимеш бундючної зневаги до пам'яток національної історії та культури, чим більше бездоглядних архітектурних шедеврів зруйнується у твоєму регіоні, чим з більшою запопадливістю й цинізмом будеш ти вигонити рідну національну мову з початкової і середньої школи, з установ та зборів, оголошуючи “непрестижною” мову Тараса Шевченка, Лесі Українки, мову рідної своєї матері, мову отчу, тим ти начебто найкраще доводиш свою “правовірність”, найбільш ревно демонструєш свою службову ортодоксальність. Протиставляти інтернаціональне національному, нібито піднесенням одного принижувати інше — та хіба це не спотворення ленінської національної політики! Лиш бюрократичне тупоумство здатне на те, щоб протиставляти мови, вносити ворожнечу в шкільні класи, штучно викликати відчуження між культурами народів, чий гармонійний розвиток мав би бути необхідною умовою життя у багатонаціональній країні.

Не один рік складалися так звані застійні явища: нахабніла бюрократія, яка вже не підлягала контролю народу, поширилися корупція, хабарництво, безсоромний протекціонізм сидячих вище щодо своїх нестримних у власній пожад-

ливості підопічних, котрі могли безкарно запускати руку в суспільну скарбницю; виходила з-під контролю громадськості багатозначна таємничість відомчих бюрократичних кабінетів, куди свіжий вітер гласності майже ніколи не досягав і де можна було потай планувати по сусідству з багатомільйонним Києвом і цей нещасний Чорнобиль, і пускати під затоплення мільйони гектарів найродючіших українських чорноземів. Втрата поваги до творчості, забуття совісті, вбивчий для живої думки догматизм — хіба все це могло не гнітити дух людини, не позначитися на всьому нашому житті, не сковувати будівничі сили суспільства?

З початком перебудови перед численними — великими і малими — народами країни відкрилися простори демократизації, гласності, чесної сумлінної праці в атмосфері, де завжди мають панувати правда, довіра, повага до людської гідності.

Жити за законами правди — що може бути гуманнішим, достойнішим людини. І ясно ж, чому разом з усіма здоровими силами суспільства так палко і пристрасно, всією чистотою душі сприйняла дух оновлення творча інтелігенція численних націй і народностей Країни Рад. Сприйняла, сповнившись бажання працювати на оновлення життя, віддаючи благородній справі весь свій талант, увесь творчий племін душі.

Чи легко це буде? Чи по нутру виявиться вітер перемін кожному з учорашніх, котрі звикли жити в болотах застійності, дозволяли собі звідусіль вигонити гласність, глушити критику, вилучати з бібліотек — усупереч усім законам — не бажані їм книжки радянських письменників, чи по нутру буде їм, хто садовив кореспондентів навіть центральних газет у кутузку, звикати до законності, правопорядку, засвоювати найгуманнішу науку соціальної справедливості?

На словах у багатьох — перебудова, а на ділі? “Щось дуже розбалакалися ці письменники, до всього їм діло, у все втручаються...” — ось таке доводиться чути від сьогоднішніх “дбайливців” гласності, яким гласність оця все ще стоїть поперек горла. А варто було б зрозуміти такому чинущі, що письменники говорять та “втручаються” не тому, що вони такі вже незлагідні за природою своєю, а може, саме тому,

що гостріше за декого відчують народний біль, тривогу і за Чорнобиль, і за Байкал, і за долю північних рік, і за цей досить сумнівний, скоріше навіть абсурдний, проект каналу Дунай—Дніпро, який хоча ще й не затверджений, а землерийні машини вже там плюндрують землю, адже відомчі мужі звикли ні з ким не рахуватися, рішень не чекати...

І зовсім уже тривожний сигнал — колективний лист з Черкащини. Є там місто Чигирин — святе місце для України, гетьманська столиця епохи Національно-визвольної війни проти шляхти під проводом Богдана Хмельницького. І ось саме в цьому заповідному, музейному Чигирині на Дніпрі, де на кожному кроці до нас озивається історія народу, передбачалося поставити потужну електростанцію, яка мала працювати на вугіллі. Вугілля поблизу не виявилось, доставляти його, як з'ясувалося, економічно не вигідно. Вирішили перепроєктувати станцію на мазут. Відселили людей, розгорнули роботи, викинули силу-силенну державних грошей на вітер, і раптом стало відомо, що з Кременчуцького нафтозаводу мазут узимку трубами не піде, ну ніяк не може надходити!

Ось такі мудрії. Зроблять, а потім уже розводять руками. Але і після цього не втихомирилися відомчі прожектири, не залишили в спокої дорогий серцю народу Чигирин, як не залишили в спокої Ясну Поляну та інші культурні центри Росії. Ніби і справді якийсь зловісний перст указує рити котловани саме там, де найбільше зосереджено духовних цінностей народу, де промовляє до нас жива наша історія.

Після попередніх провалів затіяли цього разу — знову в Чигирині, заповідному місті, — звести атомну електростанцію, тобто ще один Чорнобиль на Дніпрі, в густонаселеному районі. Бо де гарантія, що здійснення цього безглузлого проєкту не поставить під загрозу чистоту Дніпра, який живить увесь наш індустріальний український Південь... І хоча проєкт будівництва Чигиринської АЕС ще не затверджений і вчені заперечують, однак «Союзатоменергобуд» уже лихо-манково розгортає роботи, зганяє села, сокира бездумності дедалі глибше врубється в заповідні гаї, і вже здригаються історичні архітектурні пам'ятки, які малював Шевченко.

Ось чому неспокійні письменники. Адже і «Собор» покликаний до життя якраз і такими явищами — розгулом без-

відповідальності, показухи, кричущим наростанням бездуховності й чиновницького державного браконьєрства, явищами, що викликають обурення в людей, — тож чи могли ці явища залишати байдужим письменника, який усвідомлює свій обов'язок?

Якщо вдуматися, скільки витрачається інтелектуальної творчої енергії вчених, письменників, усієї нашої громадськості на те, щоб відстоювати перед натиском бюрократів, перед бульдозерною впертістю відомств навколишнє середовище, природу, пам'ятки історії і культури, — стає не по собі. Скількох із нас відволікають від розв'язання безпосередніх художніх завдань і наукових робіт на відбиття руйнівних відомчих атак, скільки витрачається розуму й сил найталановитіших людей народу для захисту і збереження того, що має перебувати під суворою охороною закону й на сторожі чого повинні б стояти ті, для кого це має бути елементарним службовим обов'язком.

Браконьєр культури, браконьєр природи, він — на жаль! — поки що реальність, він — породження свавілля, постать огидна, такий постаті умови світла й гласності не прийнятні, їй потрібен морок і кабінетна потаємність. Це нечисть, яку, сподіваємось, змиють могутні хвилі перебудови. Напевне, жодна літературна дискусія не обходиться без розмов про позитивного героя. Зарозумілість деяких наших колег не скупиться на різного роду теоретизування. Але чи можна всерйоз сприймати розмови про якусь “суперлітературу”, що нібито ось-ось з'явиться, і перевершить класику, і ошчасливить усіх нас таким собі найновішим літературним надодкровенням? У спробах “стрибнути вище за класику” багато претензійного, але, крім цих невтримних претензій, поки що майже нічого реального, адже весь досвід світової літератури свідчить про те, що художніх відкриттів можна чекати не від штучних побудов, а все на тому ж шляху художнього реалізму, правди життя, її якнайглибшого гуманістичного осягнення.

Саме класика дає нам уявлення про те, які глибини людської природи мають цікавити справжнього художника, мислителя-гуманіста. Сили добра і сили зла протиборствують протягом усієї людської історії, і література покликана від-

творювати це вічне протиборство у всьому його драматизмі. Широта душі художника виявляється у здатності охопити все розмаїття життя, у здатності поряд зі словом, що викриває зло, знайти такі барви, якими можна відтворити прекрасне. Адже є ж у людині начало світле, добре, животворне, начало пушкінське, шевченківське, моцартівське, і мені здається, що якраз це світлоносне начало у світовій культурі складає вершину вершин. Світле, сонячне писати важко, але ж саме в людяності людини, в її мужності, здатності любити, в силі творчій, у моральній чистоті полягає найвища духовність, що становить істинний сенс життя людей на планеті.

Література без людини зі світлом у душі була б явно неповноцінною.

Якщо говорити про себе, то мене також завжди спонукало до творчості бажання закарбувати насамперед образи тих, хто тобі дорогий, хотілося, щоб людина достойна, яка викликає твоє захоплення, засвітилася своєю душею також і для інших.

Бачив я таких людей на фронті — і тоді народжувалися “Прапорonosці”, бачив у трудових наших степах — і тоді з’являлася “Тронка”, зустрічав друзів-співвітчизників у далеких мандрах — і тоді народжувалася “Твоя зоря”.

“Собор” написано 20 років тому. Під час роботи над романом зустрічався з людьми різними, бачив і номенклатурних крутіїв, і лицарів чесної праці, тих, які з почуттям братерським будували Бхілайський комбінат в Індії, не раз доводилося бувати на металургійних заводах нашого Півдня, бачити роботу нічних змін: місто спить, а люди тут працюють, чергують біля киплячого металу, і труд їхній важкий, і відповідальність величезна. Не раз думалося: воістину бачиш людину в її зоряні часи, в її сутності, в її буденній трудовій величі...

Наш сучасник сьогодні трудиться в атмосфері обнадійливій, в умовах демократизації і гласності, де не повинно бути місця для самодура, для кар’єриста-бюрократа і пустобреха, котрий каже одне, а, вийшовши з-під контролю громадськості, чинитиме зовсім інше.

Думається мені зараз таке: якби було в нас у минулому більше гласності, більше відповідальності на всіх, підкрес-

люю, на всіх рівнях — від міністра, проектанта і до робітника, — мабуть, не мали б ми і Чорнобиля, не було б його принаймні в таких трагічних масштабах.

Це ми повинні пам'ятати як найгірший урок життя. Пам'ятати й передати його поколінням грядущим, щоб вони були зіркіші, обачніші й мудріші за нас.

1987

ВРЕМЯ И МЫ

Беседа с писателем Олегом Гончаром

В лифте гостиницы “Ленинградская” увидел знакомое лицо: Олесь Гончар. Несколько реплик накоротке: “Гуляли по Ленинграду?” — “Да, побывал [в Смольном]”... Разговор завязался сам собой. И сам собой продолжился в гостиничном номере.

— Всякий раз, когда я приезжаю в Ленинград, — говорит Олесь Терентьевич, — над площадями и улицами этого города почти физически ощущаю особый ореол. Может быть, оттого, что в своей жизни знал немало людей, оказавшихся в Петрограде во время революции — солдат, фронтовиков, матросов. Шли десятилетия, а люди эти по-прежнему несли в себе дыхание Октября. Удивительное поколение! Вот иду вдоль Невы и невольно думаю: отсюда, из колыбели победившей революции, Ильич посылал своих соратников, видных большевиков и на мою родную Украину — волны обновленного мира катились до самых окраин.

Неожиданные узлы порой завязывает история — и город на Неве напоминает об этом. Сюда крепостным юношей босиком, почти по снегу, пришел Тарас Шевченко. Здесь, в среде передовой русской интеллигенции, родилась благородная идея помочь Кобзарю обрести свободу. И это было сделано. Говоря теперешним языком, Тарас Григорьевич вернулся на Украину признанным духовным лидером своего народа. Здесь, в Петербурге, на лестнице академии поэт и завершил свои дни, отсюда его тело перевезли на Чернечью, ныне Тарасову гору близ Канева... Память об этом неизбывна.

Или другой “литературный узел”. Знаете ли вы, что видный деятель революции Подвойский ¹ в свое время учительствовал в Чернигове и его уроки, между прочим, слушал Павло Тычина. Тот самый, который затем вошел в нашу духовную жизнь певцом заново рожденного чувства — чувства семьи единой. Победившая революция дала крылья его могучей поэзии. Перечитайте Тычину — сколько в его творчестве ликующего ощущения свободы, всеобщего братства!

Я знал и любил этого поэта. Нежный и открытый человек. Недавно опубликованы его письма 1917 года, адресованные брату, который в ту пору служил в Средней Азии. В этих письмах молодой Тычина буквально задыхался от радости. Сообщал, что в Киеве открыта первая украинская школа, писал: вижу детей, которые идут учиться родному языку. Быть может, кое-кому из наших современников такая радость покажется чрезмерной: что ж тут особого, на то и революция. Но не будем забывать: до Октября у нас не было ни единой украинской школы.

Когда после революции соратник Ильича — Подвойский приезжал к Ленину, тот спрашивал его: “А как вы там, на Украине, изучаете украинский язык?” Ленин интересовался этим, потому что знал: для того, чтобы идти к народу, жить с ним, надо уважать этот народ. А первое, чем можно выказать уважение, — отношение к национальному языку. К сожалению, потом, спустя десятилетия, ситуация развивалась не так, как хотелось бы. И для меня, [как и для многих на Украине], это болевой вопрос.

— *Так давайте договорим до конца...*

— Начиналось прекрасно. Пошла в рост культура. Не только в Киеве, но и в небольших уездных городках возникли театры. Капелла под руководством композитора Стеценко ² разъезжала с концертами, когда еще по лесам буйствовали банды. Хористы жили на скудных пайках, но продолжали давать концерты, порой в обшарпанных бараках. Национальная музыка Лысенко ³, Леонтовича ⁴ своей красотой пробивала тьму предубеждений и невежества.

Октябрь раскрепостил и литературный дар моего народа. И вот что поражает: сразу же появились произведения поистине классической завершенности — я имею в виду “Сол-

нечные кларнеты” и “Плуг” Тычины, поэзию Миколы Бажана, Максима Рыльского, романы Андрея Головка, Юрия Яновского. Фильм Александра Довженко “Земля” обошел экраны многих стран. И Чарли Чаплин ⁵ назвал создателя этой ленты самым великим поэтом в кинематографе славянского мира.

Повторяю, начиналось прекрасно. И на годы Великой Отечественной войны пришелся второй по силе творческий взлет... Однако наступило время, когда положение с национальной культурой, и языком прежде всего, стало вызывать откровенную тревогу. Речь о так называемых застойных годах.

— *Что же конкретно произошло в республике?*

— Делалось все, чтобы отодвинуть украинский язык на задворки. Иные служебные лица вдруг сочли, что своим пренебрежительным отношением к украинскому языку они вносят вклад в интернациональное воспитание народа и тем самым приближают светлое будущее. Больше всего преуспевали наши доморощенные кабинетные радетели с карьеристскими замашками. Стремительно сокращалось число школьных уроков по украинскому языку и литературе, урезали время вещания на родном языке по радио. Некоторые газеты и даже академические журналы ни с того ни с сего стали выходить на русском. И вот что любопытно. Ни от одного русского я не слышал, что новации такого рода им, русским, необходимы. Насколько знаю, никакие “инструкции” на этот счет из Москвы не поступали, да и вряд ли могли поступить — налицо сугубо местная “самодеятельность”. Изменилось и отношение к памятникам культуры — чинуши на местах, словно бы побаиваясь упреков в национализме, оставляли эти памятники на произвол судьбы, а порой даже не противились их разрушению. Какое святотатство!

Что говорить, русский язык для Украины — это сама жизнь, как и для других народов нашей страны. Без него невозможно обойтись ни одному образованному человеку. Это язык большой культуры, на нем воспитана вся наша интеллигенция. Но оказывать преимущества ему таким способом, о котором я говорю, — не есть ли нарушение норм ленинской национальной политики? При Ильиче в одной из резолюций съезда прямо говорилось: вменить в обязанность чле-

нам партии не допускать того, чтобы украинский язык отодвигался на второй план. А тут уж не второй — десятый план. И результаты не замедлили сказаться. Теперь декан факультета мог вызвать студента и настоять: “Уже пора тебе писать рефераты на русском языке”. Почему пора? И кто это определил: пора? Разве позволительно подобное своеволие в таком деликатнейшем деле? И будь я туркменом, то же самое говорил бы о туркменском языке, будь белорусом — о белорусском... Ведь язык, по моему глубочайшему убеждению, — генофонд культуры. Умирает язык — хиреет и культура. Возьмите хотя бы нынешнее украинское кино. Зачастую это уже переводное кино, кино в микрофон, кино на какой-то “деревянной” речи...

— *Да, перегибы были, но как часто приходилось слышать в ответ: мол, это все интеллигенция шумит, верховой ветер, не более того. Реальная ситуация не такая, как она видится писателям. Мол, родители сами хотят, чтобы их дети учились в школах с одним русским языком, это открывает выпускникам более широкую дорогу в жизнь. Подобные разговоры были и есть.*

— Но чем они порождены, откуда взялись? Сначала мы создаем условия, вытесняющие родной язык из практического употребления, изгоняем его, скажем, с собраний, из высшей школы, из почты и других государственных служб (что, кстати, противоречит конституции страны), а потом на такой “реальной” основе строим концепцию: родители не хотят. Нет, это фальшь и лицемерие.

Языковая проблема — не писательская выдумка, не выверты творческой интеллигенции. Говорить так — значит отмахиваться от серьезных вещей и по-старому клеить ярлыки. Кажется, в харьковской газете я прочитал письмо бывшего солдата, особенно тронувшее меня. «Как я могу сказать своему сыну, чтобы он отказался от слов “батькивщина”, то есть “родина”? — спрашивает ветеран. — Кем я буду в его глазах? И кем он вырастет?» Схожие письма трудящихся, озабоченных судьбой родного языка, публикуют сегодня и другие газеты.

— *И как же видится Вам решение языковой проблемы? Справедливое, правильное решение?*

— Каждый человек в раннем возрасте — гениальный лингвист. С детсадовских лет ребенок способен усвоить и пять и шесть языков. Так пусть он учит наравне и родной язык и русский язык, чтобы, взрослея, становясь зрелым, мог в совершенстве владеть тем и другим. Тогда ему одновременно откроются две культуры. Что же тут неясного?..

Хочу подчеркнуть со всей убежденностью: язык того или иного народа — достояние не только национальное, каждый язык составляет ценность общечеловеческую. И относиться к языку следует именно как к духовной ценности.

Извращения в национальной политике чреватые тем, что сеют вражду между людьми. А это не мелочь. Было принято псевдодемократическое правило (таковым, во всяком случае я его считаю): родители вправе отказаться от обучения своего ребенка на родном языке. Мол, это по-настоящему демократично: хочешь — учишься украинской речи, не хочешь — брось. Внешне вроде бы и в самом деле демократично. Но один харьковчанин резонно спросил у меня: “Как я могу реализовать свое демократическое право, если в нашем миллионном городе всего две украинские школы”. В Запорожье на весь город одна такая школа, а ведь 70 процентов местного населения — украинцы... Тут родительская драма. А учителя? Преподаватели украинского языка и литературы с некоторых пор стали чувствовать себя ущемленными — среди своих коллег они как бы люди второго сорта. Еще хуже с ребятами. Ведь те, кто освобожден от уроков родного языка, остаются в классе наравне с теми, кто продолжает обучение. Одни занимаются, другие играют в “морской бой”. Вот так урок!

Молодежная газета в Николаеве рассказала о такой истории. В одной из школ изучать украинский язык записался всего один мальчик. Один — из целого класса. Так вот, его родителям непрерывно звонят по телефону: “Да что вы истязаете ребенка? Да зачем ему держаться за этот предмет? Да откажитесь, уведите свое чадо с урока”. Тем не менее мальчишка из месяца в месяц продолжает занятия. Он не хочет, чтобы с юных лет были уязвлены его человеческое достоинство, его гордость. Он не хочет поступиться той речью, которую слышит дома, — речью своей бабушки, отца, матери. Он

становится выше насмешек, а то и оскорблений в классе. И отец ему под стать. Тоже непреклонен: «Если сын хочет учить родной язык, я не стану понуждать его: “Брось”. Сегодня он откажется от языка, завтра от Родины».

— *Да, вопрос далеко не частный.*

— И то, что люди с такой открытостью сегодня заговорили о наболевшем, — это уже плоды гласности. Мы изголодались по ней. И больше всего радует, что перемены в сознании начинают доходить до низов. Дело, разумеется, касается не только судеб культуры, проблем нравственности. И хозяйствования — тоже.

В одном городке недалеко от Киева строили шинный завод на землях сельскохозяйственной опытной станции, существовавшей еще с дореволюционных времен. Станции этой цены нет, в войну люди героически спасали здесь то, над чем работали. И надо же было запланировать новый завод как раз на черноземах, хотя поблизости немало пустырей. Был секретарь горкома, я его и фамилию до сих пор помню — Ткаченко, он получил инфаркт, отстаивая эту станцию. Борьба стоила ему жизни. Нет, не мог он одолеть бульдозерное упрямство ведомственных чиновников. Вот какие драматические процессы происходили в стране, когда вопросы решались кабинетно, без учета мнения народа.

— *Олесь Терентьевич, не считаете ли Вы, что нужно менять сам порядок обсуждения проектов, которые основательно вмешиваются в природу, — практиковать и совет с народом, и широкий форум специалистов?*

— Увы, в обычаях нашей прежней жизни не было заведено, чтобы, замышляя какую-то новостройку, спрашивали у народа, советовались с ним. И мы свыклись с таким порядком вещей. Проектировали, скажем, сверхмонумент в Киеве. Вы думаете до принятия этого решения общественность обсуждала его, высказала свое мнение относительно сооружения этой холодной помпезной фигуры на берегу Днепра?.. А ведь творческая интеллигенция тоже кое-что смыслит в этом деле и могла бы принять небесполезное участие в таком обсуждении. Нет, ее мнением также высокомерно пренебрегли. Миллионы угрожали, и это в то время, когда в Киеве не хватает насущного. На левобережье Днепра

сейчас уже около 800 тысяч жителей, люди просят открыть театр, годы идут, а вопрос не решается. В крупнейшем жилом районе Троещина нет даже кинотеатра. В киевских больницах лежат в коридорах... Так нужны они нам, эти помпезные фигуры? Как будто чем выше скульптура, тем больше мы патриоты.

В Киеве был старинный проспект Брест-Литовский. И вот однажды, в канун праздника Победы, в кабинетной тишине те же головы решают: давайте переименуем прежний проспект в проспект Победы. Зачем, спрашивается? В Киеве уже есть площадь Победы с монументом, прекрасная площадь. А Брест-Литовский — название историческое. Сегодня по этой магистрали пролегает путь к нашим братским народам. Нет, переименовали, поступив совершенно волонтаристски. Разве можно так обращаться с историей и нашей памятью? Не понимаю: зачем это нужно было делать, какая тут крайняя нужда?

А возьмите Чернобыль. Кто у кого спросил, где целесообразнее всего строить атомную станцию? У народа спросили? Люди, проектировавшие эту станцию, должны были взвесить все плюсы и минусы и уж как минимум — предусмотреть возможные последствия размещения АЭС в густонаселенном районе Украины, на стыке трех ранее чистейших рек. Они этого не сделали.

А Чигиринская станция? Небольшой городок, бывшая гетмановская столица. Там зарождались идеи воссоединения Украины с Россией. Гетман там похоронен, Шевченко там рисовал, архитектурные памятники там — словом, дорогое для нашего народа место. Нет, запланировали именно здесь строить электростанцию, которая должна была бы работать на кременчугском мазуте, поступающем по трубам. Миллион рублей вгоняют в землю, а потом оказывается, что мазут по трубам зимой не идет. Какой выход? Решают: будем строить атомную станцию, чтоб не пропала стройка. Людей трижды сгоняют с насиженных мест. Это что, нормально? И, главное, кто даст гарантии, что на сей раз мы ни в чем не ошиблись?

Я был свидетелем, как создавалось Каховское водохранилище. Сколько гектаров южных лесов пошло под топор! В

селах люди рыдали, что их выселяют из деревень. Их обманом оставили без воды. Подумать только: рядом с водохранилищем — и без воды. А дело в том, что крутые берега обваливались, к воде не подступиться. Обещали построить дамбы. Ничего не сделали. Говорили, будто зеркало воды со временем уменьшится и мы не потеряем плодороднейших земель. Все потеряли — и землю, и леса. И нужно ли было для строительства канала создавать водохранилище с таким огромным зеркалом?

Какие тут испарения воды летом! Откуда я все это знаю? Да из своей депутатской почты. Люди пишут, тревожась и негодуя.

Что же ожидает Днепр теперь? Опасаясь засоления реки, предлагают соорудить Очаковскую плотину и таким образом отгородить Днепр от Черного моря. Это уж совсем нелепая затея, угрожающая превратить днепровское устье в гигантский отстойник, в мертвое смердящее болото. Тут, по-моему, нужны самые решительные меры — такое же государственное вмешательство, какое мы видели по Байкалу, Ладоге, Ясной Поляне и проекту переброски северных рек. Только так. Нельзя, чтобы чьи-либо ведомственные интересы оказались выше интересов общества в целом.

Кто из нас не видел выпрямленные мелиораторами речушки. Ведь это была сама краса Украины — извилистые, с зелеными берегами. В таких речушках свой темп прохождения воды — течет она медленно, и живут такие речки столетиями. Нет, пришли люди с машинами, провели канаву (видел я такое под Киевом), спрямили речку, в конце концов уничтожили ее. Теперь на месте речки — канава, берега распаханы, в образовавшейся пойме посадили картошку, один урожай сняли, а на второй год невозможно подойти к полям — ветер поднимает песок. Уже пустыня, тут и бурьян не растет. Ну можно ли так хозяйствовать? И когда такое кончится?

Вот психология чиновничья: быстрее сделать, мне воздастся за это. А там хоть трава не расти. И неважно, идет ли начинание в конечном счете во вред стране и всей природе — чиновник упрямо роет свое.

— Однажды я слышал Ваше выступление среди писателей. Вы говорили о Чернобыле не только как о физической трагедии,

постигшей наш народ. Вы сказали: Чернобыль — это своего рода колокол, знак тревоги, предупреждение роду человеческому. То, что случилось на Припяти, — это и психологическое и философское потрясение... Знаю, Вы входите в число инициаторов созыва так называемого Чернобыльского форума. Что это такое?

— Идея родилась среди украинских писателей, главным образом молодых. Они считают, что дальнейший разговор о Чернобыле был бы полезен потому, что поможет осмыслить случившееся. Убежден, не все еще так ясно, как кое-кому кажется. Мы хотели бы, чтобы и советская и европейская интеллигенция, чувствуя свою ответственность перед людьми, трудились во имя мира рука об руку. Форум помог бы прояснить, в какой мере человечество познало и еще не познало силы природы, как должны строиться взаимоотношения общества с наукой. Все это важно знать, прежде чем возводить новые энергоблоки. Может быть, науке следовало бы глубже изучить возможные последствия использования атома — есть ведь и другие виды энергии.

— *Вы, конечно, знаете, что ученые (и среди них весьма крупные светила) нередко упрекают писателей: мол, люди они эмоциональные, чаще всего настроенные против машин, им дай "чистую" природу. Все это слишком далеко от реальной практики. Писатели, мол, как правило несведущи: представляют ли они себе, как может огромное государство развиваться без научно-технического прогресса, оставаясь лидером в современном мире? "Инженеры душ" не знают существа первородной инженерии. И в этом причина перехлеста эмоций. Протест художников слова — интуитивный, не более того, он ничем не подкреплен. Принимаете ли Вы такие упреки?*

— Я знаю, в чем нас обвиняют... Конечно, вряд ли кто из писателей наберется смелости сравниться детальными знаниями со специалистом. Но дело, мне кажется, вот в чем. Художник более эмоционально воспринимает нарушения той гармонии, которая сложилась и существует в природе. Да, мы с особой болью это чувствуем, ибо речь идет не просто о природе — о нравственных ценностях человека.

Я не гидротехник, но видел в Голландии, как каждый метр земли люди отвоевывают у моря. Мы же среди пло-

роднейшей украинской степи, среди могучих черноземов разливаем озеро больше чем на 200 километров. И уже через несколько лет это озеро зацветает сине-зелеными ядовитыми водорослями, пролетая над которыми летчики зажимают носы. Сказал об этом одному из руководителей стройки под Каховкой. Смеется: “Потом будем думать, потом. Нам главное план”. А под этим подразумевалось: нам нужны “звездочки”. Они и были... Естественно, с такими людьми писателям трудно найти общий язык.

У нас, к сожалению, сформировался определенный тип ученого-технократа, ограниченного только рамками профессии, узким пониманием своего дела. А требуется ученый-гуманист. Наука должна быть нравственной. Нравственной всегда и во всем.

— *Вспоминаю, как недавно был забракован проект памятника Победы на Поклонной горе в Москве. Событие само по себе примечательное. Публика не дала ни одному из проектов безоговорочной положительной оценки. И конкурс провалился. И тогда мы поняли, что Моссовет не во всем хозяин. Союз архитекторов — не во всем хозяин. Хозяин — сам народ. Мне кажется, в этом смысле перестройка показывает, что мы можем. И заодно выясняется: многое из того, что заложено в Конституции да и в самой природе нашего строя, мы еще не используем, недостаточно полно реализуем собственные же права...*

— Конечно, перестройка открыла человеку глубинные потенциальные возможности для проявления гражданской позиции во всех сферах жизни. Если еще не открыла целиком, то открывает.

— *Но ведь есть немало людей, которым чуждо многое из того, что происходит сейчас. Они недоумевают: зачем ворошить то, что сложилось десятилетиями, новое только взбалтывает воду, пусть все останется по-прежнему, пусть инструкции привычно спускаются сверху, наверху все-таки видней. Ошибаемся? Ну, ладно, ошибаемся, страна у нас великая и богатая, поправим и ошибки. И заодно предупреждают об опасности, как бы пресловутая гласность не распространилась слишком широко, не привела к анархическому состоянию.*

— Думаю, такие кардинальные процессы, как перестройка, очищение и обновление жизни общества, наверня-

ка могут быть использованы некоторыми людьми в корыстных интересах. И мы видим, как то там, то тут на трибуны вылезают демагоги. Но все это — частности на фоне того главного, что происходит. Ни с чем не сравнимо благо, которое несут гласность и демократизация. Люди становятся людьми. А что может быть дороже?

1987

ВІТАЮ ТЕБЕ, ТОВАРИШУ СПОРТ!

Відповіді на анкету “Спортивної газети”

Без сумніву, захоплення спортом — благородне захоплення. Не дарма ж люди античності вважали спорт невід’ємним елементом культури, відомо, як часто в них атлет, людина бездоганної фізичної досконалості, водночас виявляв потяг і до поезії, театру, філософії, і одне не заважало іншому, людська особистість розвивалась усебічно: людина антична була, можливо, розвинена більш гармонійно, ніж людина сучасна.

А цей ядерний ХХ вік з його величезними навантагами вимагає від людини особливої зібраності всіх її сил, інтелектуальних, духовних і фізичних. Бо тільки ж так сучасник наш і може витримувати ці не чувані раніше переваги своєї епохи, залишаючись при цьому діяльним у творчості, повноцінним будівничим у всіх сферах життя.

Справжній спортсмен уявляється мені людиною повсюди громадянськи активною, він не змириться з будь-якою несправедливістю, не виявить легкодухості там, де потрібна мужність, подасть руку товаришеві, із усією пристрастю душі стане на захист природи, зупинить браконьєрську рушницю, яка сьогодні дострілює над Україною останніх птахів.

Не уявляю спортсмена чи спортсменку, які змирилися би із сучасним варварством, не зупинили б того, хто забруднює річку, отруює повітря, нищить дерево, завдаючи ударів цій безмірно нівеченій, без кінця волаючій до нас природі.

Конфлікт людини з природою — це, може, найтяжчий, найгостріший конфлікт сучасності. Конфлікт взаємовисна-

ження, що вже озвався до нас Чорнобилем і вимагає від нас дій, рішучості, згуртованості, бо ж стримати захланну жорстокість туполобого діляцтва може лише наш розум, наша глибоко відчута людська гідність.

Бачу спортсмена безстрашним лицарем, мужнім громадянином своєї землі, надійним оборонцем природних щедрот і її краси.

Тож вітаю тебе, товаришу Спорт!

1987

“ПОГЛИБЛЮВАТИ В СОБІ ПОЧУТТЯ СИНІВСЬКЕ”

*Діалог Олеся Гончара та літературного критика
Анатолія Погрібного*

Анатолій Погрібний: Мені здається, Олесю Терентійовичу, що найбільш виправданий напрямок нашої сьогоднішньої розмови міг би бути такий: що може література в нашому шаленому, бурхливому, суперечливому, надзвичайно складному і драматичному світі (зрозуміло, я маю тут на увазі не лише глобальні, всепланетарні виміри, а й неспокійне, розбурхане нині життя в нашому національному домі) і що здатне привнести для покращення справ у цьому світі, для повнішого його розуміння сучасною людиною слово письменника? Ну, скажімо, навіть одного письменника. Скажімо, Олеся Гончара...

Для такого розгортання бесіди якийсь біографізм, мені здається, був би зайвим, і все ж одне “біографізоване” запитання для початку поставити хотілося б. Ось щойно своїми думками про Вашу творчість поділилися студенти Київського держуніверситету, де і я працюю. Скажіть: чи не навіяли Вам оці, сказав би, студентські кадри якесь асоціації з часів Вашої молодості? Чи не згадується — за аналогією чи, може, й за певним контрастом — щось із того, що прямо стосується турбот і уболівань нинішнього дня?

Олесь Гончар: Ну що ж... Я повинен сказати, Анатолію Григоровичу, що ви ставите мені дуже приємне запитання —

про молодість, про найкращі літа, про студентство... Які спогади можуть бути теплішими? Тим паче, що були вони для мене, ті роки, не досить звичайними, і, власне, студентські літа — це і є початок моєї творчої праці...

Найбільше згадується таке. Був я молодим, зовсім молодим, коли вперше у своєму житті побачив місто, і містом цим був Харків. Уперше на віку я побачив трамвай і проїхався на ньому. Уперше побачив наш український хмарочос — так званий Держпром... Я опинився серед своїх однолітків, майже підлітків, у дружній, дивовижно поєднаній високими помислами студентській сім'ї. Вчився спершу в середньому закладі — технікумі журналістики, де нас готували до праці у видавництві, що мало назву “Нацменвидав”, а також для районних газет, що виходили різними мовами. Крім кількох українських груп, була російська група, єврейська, а ще польська, німецька — то був справжній інтернаціональний колектив. Тому ми й виростили, буквально формувалися як люди, як громадяни справді інтернаціоналістами, причому — не побоюсь гучного слова — інтернаціоналістами в найідеальнішому, найчистішому розумінні цього слова. Не дивно, що ми так поривались тоді в Іспанію, дуже щиро прагнули боронити в ній республіканський лад... Жаль, що подібного технікуму нині в нас не існує...

Ну а потім — університет... Власне, в університеті я теж опинився в різнонаціональному, але дружньому, інтелектуальному колективі. То був славетний на той час університет — Харківський. Я приїхав у Харків того року, коли він перестав бути столицею України. Однак запримітьте: все життя у ньому було тоді ще столичним, і саме на столичному рівні вирувало культурне життя, повсюдно звучала українська мова — в установах, школах, театрах, у побуті, тобто місто було українське. Згадаю тут і найкращу професуру, що працювала в університеті, цілий ряд першокласних письменників. Наприклад, Яновський жив тоді у Харкові, Сенченко, Смолич і ще багато хто.

І понині свіже в моїй пам'яті всенародне свято — відкриття у Харкові пам'ятника Т. Шевченку, до речі, найкращого, як на мене, пам'ятника Кобзареві з усіх мені відомих.

Таке склалося враження, що на відкритті було не менше мільйона людей. Все, все довкола було переповнене людом — довкола цього пам'ятника, на вулицях, у парках. А ми, ще зовсім юні тоді студенти, впізнавали улюблених наших письменників — українських, з Москви, Білорусії, з інших братніх республік. Це ті люди, яких сьогодні справедливо називають класиками радянської літератури. Тоді стояли вони на трибуні, виступали з промовами на честь Тараса, і ми бачили, що все це друзі нашого українського народу. Оце реально витворене самим життям ушанування Кобзаря, оце свято братерства буквально потрясло наші душі. Я пам'ятаю ті виступи і вирази облич — то була винятково глибока подія для душі.

А в університеті ще витав дух Потебні, там існувала першокласна школа філологічна, історична, наприклад класична школа академіка Багалія, Сумцова ¹... Для нас читали Білецький ², Булаховський ³. Ми просто були щасливі, що мали спілкування з такими світлими умами свого часу, що мали доступ до бібліотек.

Отже, розумієте почуття, з якими змушені ми були кидати університет та йти на фронти, коли почалася війна з фашизмом. Ви знаєте, що йшли ми добровольцями. В Іспанію не вдалося, то йшли сюди. Ешелон за ешелонам формували загони студбатурців у Харкові — це в основному наші факультети були. І, думаєте, не розуміли студенти, куди йдуть, не усвідомлювали, що йдуть на смерть? Звичайно, всі це знали. Однак ішли з душами, наповненими щонайчистішими помислами, мали в душі те, що я хотів би, аби мали і сучасне, й наступне покоління, — ми були сповнені почуття найтрепетнішої любові до Батьківщини. Знали, що хай ми й помремо, загинемо, але ми йдемо захищати рідну землю і в тому числі — в цьому переважна більшість із нас була переконана — цінності нашої національної культури: нашу мову, нашу духовність, нашу історію. Це не якісь безликі були люди, більшість із них, як ви знаєте, полягло: врятувалися, власне, тільки ті, що були поранені і опинилися по госпіталях за Дніпром. Зокрема, і я в їхньому числі. Одиниці нас лишилися — більшість же полягла на Росі, захищаючи далекі київські рубежі...

Ось пише мені з Казані мій однокашник, однокурсник Льова Юткевич, до речі, ваш колега — професор Казанського університету. Він викладає російську літературу, але всі ці роки пише листи українською мовою. Як ви думаєте — це інтернаціоналізм? Це братерство? Упевнений, що оце вони і є у найкращому вигляді.

А. П.: Очевидно, ми маємо справу з *нормальним, правильним* вихованням, у тому числі й що стосується патріотичних та інтернаціональних почуттів...

О. Г.: Звичайно. Тепер ось пишуть мені з Харкова... Запрошують діти: приїздіть! приїздіть! Ви ж у нас і вчилися, і студбатівець, приїздіть до нас у гості... Я ж думаю: хіба уявляють вони собі, оці чисті, янгольські душі, як змінився за всі ці роки Харків, хіба здогадуються, з яким болем сприймаю я кожну звістку про те, як винищується, занедбується українська культура в Харкові! Ну як, скажімо, чути мені, що місцева влада, потураючи знахабнілим шовіністам, здирає українські вивіски в харківському метро? Як чути, що Харків фактично зрусифіковано, українська мова перестала бути мовою школи, в той час як у мої студентські роки сотня шкіл була у цьому місті українськими? Або які почуття мають виникати з приводу такої, скажімо, ситуації: кілька місяців тому відбувається у Харкові зустріч з українськими письменниками, і коли хтось із залу поставив запитання, чому позникали українські школи в місті та чому взагалі занедбана тут справа з рідною мовою, то один з дуже відповідальних харківських керівників ураз встав і в крайньому роздратуванні та стривоженні заявив: "Це не харків'янин запитав!" Вдумайтеся лише: цей керівник певен, що в Харкові вже не лишилося людей, не байдужих до рідної мови!.. Уявляю, як він почувався, коли у відповідь на це його безапеляційне твердження встав молодий чоловік у залі і сказав: «Я — корінний харків'янин, я щойно повернувся із армії, з ракетних військ, де мав дуже трудну службу, у мене зараз є син, і це я поставив запитання про українську мову в Харкові. Поставив тому, що хочу, аби мій син не забув слова "Батьківщина", хочу, щоб він жив із цим словом».

А. П.: Те, про що зараз ви сказали, — типова, дуже типова, на жаль, картина. І спостерігати її доводиться не тільки в

Харкові, а і в десятках інших міст, особливо сходу та півдня України. Сором це наш і ганьба. І що глибше ми це усвідомимо, то ближчими будемо до виправлення цього неприродного, ненормального становища...

Ви знаєте, Олесю Терентійовичу, мене втішає те, що оцей Ваш спомин про минуле, про те, за яких умов виховувалося ціле покоління, що можна назвати цвітом нашого народу, — про все це мовиться й у Ваших творах. Я думаю, що в ході розмови ми ще повернемося до порушених Вами щойно проблем, які болять всім нам, усій нашій літературі, а поки що хотів би знати Вашу думку з приводу такої історично вже давно відомої колізії: письменник звертається до сучасника, до читача, до публіки зі своїм проникливим словом, у якому кличе до добра, справедливості, до правди, однак те слово — в цьому й суть згаданої мною колізії — далеко не так успішно засвоюється читачем, як того сподівається письменник. Тобто — і людські душі не надто піддаються очищенню, і стосунки між індивідом та суспільством не швидко сповнюються тепла, і зло не поспішає відступати перед добром, яке, здавалося б, пульсує у кожному письменницькому слові... Як Ви думаєте: в наші дні чи ближчає оця відстань від слова літератора до його мети? Мета, як відомо, — облагороджувати людські душі, кращими робити людей... Чи не роззброюється література — з огляду на великий драматизм нинішньої епохи — у своєму вмінні пізнавати й удосконалювати людину та світ?

О. Г.: Запитання Ваше складне, і я думаю, що допомогла б відповіді тут і статистика, соціальна статистика, якби вона досліджувала, справді по-науковому досліджувала б життя книги в суспільстві, надто художньої літератури. Відомо ж бо, що є люди, які й зовсім не читають: бюрократ не читає, не читають наркомани, не читає самогонщиця...

А. П.: Даруйте — я не зовсім згоден. Є бюрократи, які читають...

О. Г.: Особливо інструкції, а також те з-під письменницького пера, що йому, бюрократові, просто необхідно прочитати. Для чого? Ну, бодай для того, щоб “компетентне” шельмувати, цькувати тих же письменників, — як відомо це широко практикувалося в ще недавні часи та “проскакує” і нині...

Ми звертаємо великий гріх на телевізію, вважаємо, що телевізія відволікає увагу мільйонів людей, поменшує кількість читачів. Звичайно, телевізія — велика сила, але думаю, що мають рацію й ті, котрі вважають, що схиляє вона людину до пасивного сприймання інформації.

Читання — це щось інтимне... Я читаю книжку, я повен переживань — отже, я труджусь, отже, це труд моєї душі. Чи згоджуюсь, чи полемізую з автором, чи сам сповнююсь якихось роздумів. Це активний, дуже активний процес мислення, співтворчості, і в цьому унікальна, незамінна специфіка літератури.

А. П.: Я додав би до цього лише такий штрих. Сергій Герасимов, відомий кінорежисер, незадовго перед смертю визнав, що хоча все життя працював він у кінематографі, однак дійшов думки: щодо можливості впливу на людину, на її почуттєвий і духовний світ, з літературою ніщо не може конкурувати...

О. Г.: Мабуть, як мені уявляється, треба шукати повнішого синтезу телевізії і літератури. Щоб оцю велику, дорожню силу впливу спрямовувати спільно на духовний розвиток суспільства. Тут може бути безліч форм, нових, несподіваних відкриттів...

А. П.: Мені запали в пам'ять оті інкримінації літератури, які дуже поширилися у 70-ті роки, у застійний період, та, на жаль, деяким висловлюються і сьогодні. Мовляв, література надто вже перебирає у своїх повноваженнях, стає зарозумілою, навіть — жах! — претендує на роль не лише носія, а й спрямовувача розумових начал у житті суспільства. Я міг би тут процитувати, як один з критиків, до речі, досить відомий, буквально іронізував з приводу буцімто “викривленого” уявлення про роль літератури в житті суспільства. Мовляв, вважається — я приблизно переказую, — що письменник далі і глибше бачить, що він ближчий до народу, краще знає його запити й турботи, є першим і безпосереднім виразником народних інтересів... Я прямо, Олесю Терентійовичу, поставлю запитання: чи “перебирає” література, на Вашу думку, у своїх повноваженнях?

О. Г.: На жаль, крім подібних докорів, нарікань, ми справді часто чуємо: ви, письменники, втручаєтесь не в своє, ви

багато собі дозволяєте... Я вважаю, що подібні помикування письменник має рішуче відкидати геть і не думати про них, бо все це чиновницькі вигадки, все пояснюється прагненням можновладців, апаратників мати слухняну літературу. Що значить письменник? Найперше це — громадянин! Письменники не повинні боятися ризикувати, вони повинні боятися сказати неправду. Моє громадянське право, моя совість, моє почуття не те що дозволяють, а зобов'язують мене у все втручатися, причому втручатися більше, ніж будь-хто. Коли я переконаний, що повинно бути отак, а не так, коли бачу, з якими труднощами йде оцей колосальний процес перебудови, — як я можу стояти осторонь!

Звичайно, чиновникові, цьому кабінетному діячеві, дуже хочеться, щоб мав він право відбиватися і від письменників, і від громадськості окриками на зразок: “Яке ваше діло, де ми будемо ставити електростанції і які — прості чи атомні? Або хімкомбінати? Або: яке ваше письменницьке діло — чи будемо ми будувати Очаківську греблю, чи відмінимо це рішення, яке вам здається безглуздим?” Ну як у такі неподобства не втручатися? Чому ми, літератори, повинні мовчати?

Більше того, я думаю, що, крім письменників, і вся громадськість мусить активніше втручатися в життя, адже ті права й можливості, які відкрила перед нами перебудова, ще не використовуються повністю, багато ще пасивних, заляканих. Люди ще не усвідомили, яка вони сила, який голос у них могутній і як багато він може сказати.

А. П.: Мабуть, і про те варто тут згадати, що, крім того, що видатний письменник наділений великим, проникливим, далеко зорючим розумом, у нього ще ж є інтуїція, якої у багатьох, скажімо господарських, а тим більше чиновницьких людей просто немає. Тому і каже з усіма підставами, наприклад, Б. Олійник, що поет здатний вивідати “шостим почуттям, Те, що не знає ЕОМ”⁴, та що “Поезія більше, ніж логіка, зна, Оскільки — *Поезія есть!*”⁵

О. Г.: Для художника роль інтуїції, гадаю, винятково важлива. Справжній письменник дійсно упередзорець. Ну, а відомчий чиновник? Чим він керується, що він бачить попереду? Та він же, сидячи у своєму кріслі, пазурами ввігнався у нього і дбає хіба що про одне: аби його не зрушили з цього

крісла, аби дали змогу дотягти до пенсії, та ще й персонально! І, як правило, він таки дотягне до неї, матиме її, бо ж не каже він сьогодні, що він проти перебудови та проти гласності. Навпаки...

А. П.: З приводу того, що література “перебирає” у своїх правах та можливостях, мені запам’яталася фраза одного японського видавця, котрий сказав з приводу отих американських пілотів, які скинули у 45-му році атомну бомбу на Хіросиму, що от, мовляв, якби ті пілоти у дитинстві прочитали бодай одну по-справжньому гуманістичну книжку у них, можливо, і не піднялася б рука на подібний злочин. Он навіть про яку силу передової літератури здогадується цей видавець, а тут — чиновницькі перестороги та сигналізування про “перебори” в повноваженнях!..

О. Г.: Так, дрімучість, алогічність безсумнівна. Я, правда не до кінця впевнений, що література й мистецтво настільки всесильні, що можуть втримати від такого колосального злочину, як той, про який Ви згадали. Однак у тому, що командир того бомбардувальника занепав на життєвих силах і навіть збожеволів, ставши найнещаснішою людиною, бачиться мені у цьому — як це точно трактувати? — відплата йому за гріхи, відплата саме за зневагу духовних начал у житті суспільства, могутнім носієм яких і є та ж література. Людина, яка нищить, — саморуйнується, гине. Нехай би зятимив це і той абстрактний, однак у реальному житті дуже конкретний чиновник, про якого ми тут говоримо.

А. П.: Мені здається, що до відповіді на інкримінації та претензії тих, хто бере під підозру письменника, котрий, мовляв, втручається куди не треба, ми маємо нагоду буквально зараз прилучити й думку читача. Ось, скажімо, з листа подружжя київських інженерів: “На нашу думку, ніхто так послідовно, наполегливо, як Ви, в пору дуже різної суспільної погоди не виступає на захист рідної української культури, української мови. Ваш тривожний дзвін уже довгі роки б’є на сполох... Ми уважно читаємо Ваші виступи й розуміємо, яким болем продиктовані вони. Дивно й прикро — невже ті люди, від яких, наприклад, залежить викладання мови, не чують Вашого голосу? Саме це нас дуже й дуже непокоїть...”

Або ось з іншого листа, що його написала з Вінниці літня робітниця, — це про Вашу статтю «То звідки ж взялася зірда “Полин”?»: “Не так грамотно пишу, але статтю Твою, письменнику, даю читати всім, кому довіряю. Щоб не загубилася, ношу при собі, все перечитую. Я особисто, як і всі, безмежно вдячна Тобі за те, що Ти є, за недоспані ночі і перегружені трудові дні, за Твій талант і неспокій, за Твою мужність і правдивість, за Твоє любляче серце, за Твоє страждання, за душу, яка вболіває за всіх живущих на землі і за тих, що будуть після нас, за Твоє слово на захист української мови, яке не признає зацитькувань, звучить з високих трибун, бо в голосі і слові цьому — правда Твого народу, його біль...”

Коментування подібних листів могло б бути широке, але зазначу я тут тільки одне: це — погляд на оте зневажливо бюрократичне осмикування письменника з точки зору найширшого, рядового читача...

О. Г.: Власне, це думка народу. Те, що Ви прочитали, могло б бути відповіддю й отому харківському бюрократові, котрий заявив, що про українську мову харків'янин уже не міг би запитати. Вдумайтеся лише: він упевнений, причому широко упевнений, що Харків уже ніякий, що Харків уже великий, що культура українська вже зникла з цього міста назавжди та що привезли це запитання про рідну мову або з Богодухова, або з Мерефи, або з самого Києва... Та якби той харківський керівник був совісний чоловік, то він з таким ставленням до культури народу, до праці творчої інтелігенції, на керівництво якою він претендує, мусив би буквально вже на другий день подати у відставку!

Що можна сказати про такого типу керівника? Твоє право думати, як хочеш. Можеш вибирати хоч ірокезьку мову, можеш думати хоч по-китайському — твоя справа. Але чого ти претендуєш на те, щоб керувати життям творчої інтелігенції, щоб спрямовувати духовне життя нашого народу? Яке маєш ти моральне право? Хіба не ясно, що право в даному випадку може надати тільки любов або принаймні дбайливе, справедливе, неглумливе ставлення до культури народу, серед якого живеш.

А. П.: Олесю Терентійовичу! Можна таке традиційне запитання: чи задоволені Ви віддачею свого слова у думки, почуття, ну і, звичайно ж, у вчинки своїх сучасників? Як часто доводиться вам переживати ось такі зоряні миті єднання, контакту з читачем, як, скажімо, і в тих листах, які Ви одержуєте? Можна, я думаю, і загалом відповідати, але добре було б конкретизувати це на прикладах...

О. Г.: Так склалася моя письменницька доля, що одразу після війни, коли я повернувся до літературної творчості, мене найперше визнали саме фронтовики. Мільйони їх! Посипалися просто в незліченній кількості листи... Ви знаєте, що “Прапороносці” були написані досить швидко, і я Вам скажу, що оті харківські студентські роки дуже допомогли мені працювати над романом. У мене була філологічна освіта, і коли мені доводилося буквально виробляти фронтову лексику, домагатись максимальної правдивості слова, то Ви самі розумієте, яка складна, крім усього іншого, була це робота. Вважаю просто себе щасливим (багато в чому нещасливим, але в цьому таки щасливим), що з першої своєї книги я відчув підтримку читачів або, гучніше кажучи, народу.

Така ж була доля наступної книжки — “Таврії”. Мені приємно було чути, що чабани носили цей роман у своїх торбах разом з різними чабанськими причандаллями. І коли представники цього краю сказали мені: «Ми вас обираємо до Верховної Ради України за “Прапороносці” і за “Таврію”», — то, звичайно, оту зоряну мить єднання зі своїм читачем, про яку Ви кажете, я переживав. Потім трудова Таврія обрала мене і до всесоюзної Верховної Ради... Розумію, що якась книжка може мене в чомусь не вдовольняти, але що написане давало мені можливість контактувати з найширшим колом читачів — це правда, я цим дуже дорожу.

Ось, скажімо, останній мій з опублікованих романів — “Твоя зоря”. Ви знаєте, що серед критиків, а з-поміж них — навіть титулованих, трапляються, як на мене, і явно перевачені, були різні думки. Дехто казав: теє он не звучить, повесоюзному треба б отак... Чомусь не захотіла помітити критика незвичного прищельця Мину Омельковича і як він порядкував у Тернівщині в ОТК “великого перелому”. І яка доля спіткала Романа-степового... А от верховні пильнувачі

все це помітили, вимагаючи від автора геть зовсім вилучити з твору саме ці рядки... Закидалось авторові також, що надто ідеально сприймається головна пара — Кирило Заболотний і його Соня. Але даруйте — мені хотілося показати людську любов, велику любов, якої вистачає на все життя. Хто доведе мені, що це не на часі! Я перед тим прочитав море книжок про сімейні незгоди, знав про те, що у нас розлучається половина молодих сімей. Отже, й виникло бажання показати протилежне, тим більше, що прообраз Кирила і його дружини таки я зустрів у житті (мені потрібно, щоб моя творча уява спиралася на щось конкретне: звичайно, життя, стосунки того подружжя потім узагальнювались, типізувались, але я мав на що спертися).

І ось — перші листи. Пригадую, як невдовзі по виході роману відбулася на Волині величезна читацька конференція і як розумно виступали там студенти, волинські вчителі. Я ще раз побачив тоді перед собою свого читача, причому такого читача, який ніскільки не нижчий своїм рівнем розвитку від письменника і, пробачте, й від критика та літературознавця — тільки тим, може, й відрізняється, що більше у нього душі і менше схоластики в ній. А потім я одержав листа, ось і дружині розповідав недавно, згадалось... Десь із далекої Півночі, ледь не з краю світу — з Камчатки, здається, — пише командирська жона. Вона якраз тоді прочитала “Твою зорю” в “Роман-газеті” і написала. Мовляв, так склалося моє особисте життя, що я зневірилася у всьому — у друзях, у тих, хто мене оточує, у самій собі. Життя для тієї жінки перестало бути життям... Та коли прочитала про Заболотних, коли побачила образи людей, які залишаються людьми у найдраматичніших ситуаціях (а книга ж дуже драматична — від початку до кінця), то це, як вона пише, просто перевернуло їй душу. Змучена людина пізнала своє відродження...

Як Ви думаєте — щось важать для письменника такі листи? Це буквально допомагає жити! Здається часом, що і не жив би уже, якби не така підтримка людська... А ось прийшов лист з Індії, з Мадраса. Пише молодий чоловік (я, звичайно, переказую): моя мама любить радянську літературу, прочитала англійською мовою ваш роман і сказала мені:

оцю книжку, сину, прочитай... І ось цей молодий чоловік прочитав “Твою зорю” і пише мені, який для нього відкрився гуманістичний світ та що побачив він наших людей зовсім в іншому світлі, бо раніше в нього були свої, в чомусь деформовані уявлення. “Я повірив у те, що дійсно література і мистецтво здатні здружувати людей у всесвітньому масштабі”, — так закінчував листа цей індійський читач.

Хіба це не дорого для письменника — відчувати з подібних фактів свою причетність до формування нового світо-відчування серед наших сучасників і, зокрема, відчуття всепланетного братерства людей? Навіть коли ти бодай краплину до цього додаєш, то й тоді творчі твої зусилля, певне, не будуть марними.

А. П.: Я, може, додав би до цього, що свого часу в “Літературній Україні” була публікація листа американської вчительки, в якому вона підкреслила, що “світ потребує якомога більше Заболотних”.

Знаєте, Олесю Терентійовичу, працюючи над книжкою про Вашу творчість, я спостеріг такий, сказати б, парадоксальний, як на мене, “хід” у Вашій творчості — те, що свою тривогу з приводу дефіциту світлих, людяних начал у житті суспільства Ви висловлюєте в спосіб нібито нарочитого нагнітання цих начал у своїх героях, переважна більшість яких — освітлені, сонячні. Ясно, що з-поміж ваших героїв є різні. Є вкрай відворотні типи, як-от Вовик Гопкало у повісті “Щоб світився вогник” або в “Тронці” Яцуба, не кажучи вже про такого, як Володька Лобода. Однак, навзагал беручи, Ваші персонажі таки сповнені світла, краси — фактично все населення “Прапороносців”, і персонажі “Тронки”, й студбатовці з “Людини і зброї”, і Микола Баглай та Єлька у “Соборі” — аж до Заболотного та Романа Винника у “Твоїй зорі” і молодих журналістів у “Далеких вогнищах”...

Мені здається, що подібними образами промовляє Ваша авторська туга з приводу невідповідності між тим, що спостерігається у самому житті, і ось цими високими, прекрасними образами, створеними Вами з якимсь полемічним підтекстом: мовляв, чи можеш ти, читачу, прирівнятися до *таких* людей, чи маєш у собі резерви, щоб до них доростати?

О. Г.: Можу на це Вам сказати, що професор Погрібний глибоко прочитав мої романи, навіть підтексти. Я думаю, що Ви маєте рацію. Закиди, які висловлювалися і в критиці, типу: “От у нього занадто багато світла!” — мені відомі. Або ще й так дехто казав: “От у нього багато сонячного в той час, коли у нас навколо тут п’яниці, злодюги, дефіцити суцільні...” Усе це так, але хто може мені закинути, що мої краші, улюблені мої персонажі діють десь не в реалістичній, не в життєвій ситуації?

Так, мабуть, це туга, може, й не усвідомлена до кінця туга, що такі світлі люди — поки що рідкість, але письменник хоче, щоб було їх більше, йому хочеться, щоб усі були такими... Література в кінцевому своєму результаті і працює на високу, прекрасну людину, що має сформуватись, зреалізуватись, заволодіти цілою планетою. Прекрасна людина! — не вбивця, не пропийдуша, не хапуга...

А. П.: І не бюрократ, не чиновник, про що вже ішла мова...

О. Г.: Звичайно. Я Вам скажу, що оці так звані застійні роки, а ще раніше — роки сталінщини, завдали нашому суспільству величезної шкоди ще і в тому розумінні, що вони підірвали основи нашої моральності, що завдали тяжкого удару по національних, народних традиціях. І особливо підірвали, зневажили, затоптали нашу мову, привчили бюрократа іронічно, цинічно дивитися на пам’ятки культури, на культуру взагалі. Найдикіший вандалізм вважався виявом “революційності” й цілковито відповідав атеїстичним догмам. Руйнач ставав центральною постаттю часу. Навіть західна інтелігенція, засліплена сталінською пропагандою, не сказала світові правди про голод 1933 року, про нечувані злодіяння репресивної тоталітарної системи...

От Вам і ще деякі спонуки до туги, про яку Ви кажете. Звичайно, може, вона й не до кінця усвідомлювана, ця туга, але в глибинах мого творчого процесу вона повсякчас про себе нагадує, бо підстави для цього є...

Ви думаєте, мені приємно писати про таких, як Дев’ятий у “Людині і зброї” або Лобода в “Соборі”? Та моя душа святкує, коли я зустрічаю у житті прекрасних людей! Є вони, наприклад, у “Тронці”, причому прообрази тих найкраси-

віших, що полюбилися читачеві, особливо старшокласникам (мовлю про таких, як Тоня та Віталік), мною не вигадані, як не можна вважати цілком вигаданими і людей старшого покоління, скажімо, Лукію та капітана Дорошенка. Для того, щоб написати капітана Дорошенка, я зустрічався з десятками капітанів, і хоч кожен з них був індивідуальний у своїй духовній сутності, у своєму високому відчутті гідності, немало хто з них мене захоплював — інакше я не зміг би написати цей образ. А новела “Полігон” була написана буквально в дорозі: повертаючись зі степів, я мусив був зупинити машину, щоб прямо тут, понад шляхом, занотувати основу новели. Так розбурхало мене відвідання полігону, де відкрились мені прообрази Уралова та його нещасної дружини — вони якраз перед цим поховали своє дитя.

Згадуєте про закиди щодо високих слів. Що ж, хай це будуть знову ж таки високі слова, але давайте подумаємо про Ренесанс. У яких тонах написані шедеври Ренесансу? Всі вони, хоч нерідко й сповнені драматизму, виконані в світлих, сонячних тонах. Хіба похмурі сторони життя, ота кухня, оті, скажу по-сучасному, конфлікти з житлобудівцями чи відомствами, завадили авторам тих творів мати право на власний спосіб бачення і осмислення речей? Нічого не маю проти: про кухню та конфлікти з житлобудівцями теж треба писати. У когось до змалювання цих побутових сторін життя більший талант, саме ці вияви життя комусь краще вдаються. У мене ж душа лежить до образів, які я називаю прекрасними, які можуть бути духовними взірцями для тих, хто читає мої твори.

А. П.: Власне, все, що Вами щойно сказане, стосується своєрідності самотності авторської позиції, яку Ви обстоюєте у своїй творчості.

Нарешті, Олесю Терентійовичу, таке несподіване питання: як сьогодні почувається Володька Лобода?

Читач зрозуміє, що мовлю я про персонаж Вашого багатостраждального “Собору”, який майже на двадцять років був вилучений з літературного процесу (про цю драматичну історію докладно розповів у журналі “Дніпро” № 3/4 за цей рік критик Віталій Коваль у есе «“Собор” і навколо нього») і аж тепер з’явився у семитомному зібранні Ваших творів. Річ

у тім, що змалювали Ви Володьку Лободу в романі ще зовсім молодим чоловіком. Відтоді минуло чимало часу, вже недалеко Володьці й до пенсії. Ось тому й цікаво: як, на Ваш погляд, еволюціонував за ці роки виведений Вами персонаж? Чи не став він ще більше закоренілим у своєму бюрократизмі, кар'єризмі, у своєму нищительстві культури, національної історії? І чи не свідчить це, що у наш перебудовний час боротьба з такими лободами не тільки не слабшає, а, навпаки, — стає важчою?

О. Г.: Може, тільки розгортається.

А. П.: І друге. Володька Лобода — і нинішня культурно-мовна ситуація на Україні. Я чому ставлю це питання? Тому, що дуже вже часто читачі прагнуть перекласти боротьбу з лободами майже виключно на письменників, забуваючи...

О. Г.: Я зрозумів Вас. Власне, Ви поставили мені два запитання. Так давайте їх об'єднаємо.

Щодо Володьки Лободи. Гадаю, що він живий, що він почувується сьогодні зовсім непогано. І не такий він простий, як декому здається. Повторюсь: ви думаете, він сьогодні виступає проти гласності? Проти перебудови? Я певен: де треба, він першим крикне “за”. Він знає свою науку, він має свою, я б сказав, філософію, яка полягає в тому, що успіх у житті, кар'єру можна зробити найпевнішим шляхом — затоптуванням свого рідного, свого материнського, свого батьківського, своєї мови, національної культури. Сусіднього, чужого Володька не буде зачіпати, бо ж там небезпечно, там можуть і здачі дати, а от своє — то зовсім інша річ: це — мій собор, він мені дістався у спадщину, і я його зруйную, це — моя мова, і я зроблю так, що української школи не буде і всі побачать, який я інтернаціоналіст... У душі Володька шкодує за роками сваволі і беззаконня. І де б він не перебував — а я певен, що сидить він у високому, дуже престижному кабінеті — дарма він часу не втрачав. Правда, найкраще почувувався він серед юшкоїдів, там він був господарем життя. І хоч сьогодні почувується цей персонаж уже не так, однак саме він і такі, як він, продовжують складати у нас в республіці основну гальмівну силу щодо оздоровлення духовних, національно-культурних сфер життя.

А. П.: І нема ніяких надій на його виправлення?

О. Г.: Не знаю, може, цей спритняга ще й перебудується — досить-бо він еластичний. Але що залишиться він людиною позавчорашнього дня, противником демократії, щодо цього нема сумнівів.

До речі, коли йдеться про мову, то я думаю, що Володька Лобода найбільше й спричинився до зникнення сотень українських шкіл у нашій республіці. Чому? Бо він не думав про те, що школи Україні дала революція і що цьому відродженню українського народу сприяли і його зачіплянські ветерани-металурги. Його не це цікавило. Його цікавила своя особиста зручність у суспільстві, цікавило власне життєве вивищення за рахунок народу. Лобода за переконанням своїм відступник, “ідейний” батькопродавець. Він — опора системи.

Шпачиха, правда, дала йому кілька гострих уроків, але це його не похитнуло, лишається він, я думаю, таким самим. І коли сьогодні ми чуємо, скажімо, про те, що усі розмови про рідну мову, про її державний, конституційний захист — то ледь не вияв націоналізму, то розумію, що це — Володька Лобода. Причому він, може, навіть щиро у це вірить, оскільки не може зрозуміти, що йдеться не про привид, який його жахає, а про зміцнення свідомості, національної гідності в народах нашої країни, і що цей процес неминучий.

Звичайно, процес виправлення стану справ дуже нелегкий, і до того ж у нинішній перебудовний час Володька Лобода поки що — ні палець об палець. Він саботує, вичікує: може, щось зміниться, може, десь зникне оця гласність... Ось тут і потрібне наполегливіше втручання громадськості.

Спостерігаємо сьогодні, скажімо, зливи скарг — з приводу житла, екології і т. д. То чуємо скарги на хімкомбінати, від яких задихаються люди, як-от у Черкасах, то на те, що на Хортиці ніяк не можуть переможно вийти у боротьбі з місцевими затятими бюрократами... Широка громадськість протестує, виступає на захист козацького острова, виступає проти радіаційного та хімічного забруднення цілих регіонів, а бюрократ, номенклатурний діяч — ні з місця. Чому? Та тому, що ним і є Володька Лобода — упертий, войовничий, сповнений зневаги до всієї так званої громадськості. “Шум піднімають журналісти”, — ось так він розуміє гласність.

Уся складність у тому, що Лобода не хоче визнати: ми вступили в якісно інший стан суспільства, бо ті зрушення, які відбуваються, — це зрушення революційного характеру. Так само не хоче він знати й того (звідси й інкримінації, буцімто письменники “перебирають”), що література, яку ми хочемо сьогодні творити і вже творимо, то література нового, вільного мислення. Ми і звертаємося до людини, яка здатна по-новому мислити. У всякому разі, хочемо пробудити в неї совість, почуття гідності, розвинути в ній талант працелюбства, дух відповідальності. Це дуже, дуже для нас, для всього суспільства важливо.

Звичайно ж, величезну роль має громадянська активність кожної свідомої індивідуальності. Часто у листах до мене, до інших письменників звучить: зверніть увагу, товариші письменники, — оте погано, і оте, і Дніпро пропадає, і там рубають ліси, відомчі комбінати отруюють повітря, і атомні електростанції розширюють... Звичайно, проти всього цього слід протестувати. Однак чи багато важитиме письменницьке слово без найактивнішої й конкретної підтримки з боку самої громадськості? А в тому й суть перебудови, що вона дає можливість всьому громадянству відчувати себе силою розкутою, дихати повітрям демократії.

А. П.: Мені здається, що після довгих років беззаконня, і сваволі, та й навіть терору, досягнути цього не так просто. Важко ураз розправитися та відчувати себе вільною людиною. Потрібен ще для цього буде час та й час...

О. Г.: Але й усіляко прискорювати оце випростування людей ми повинні. Неабияку роль відіграє, зокрема, колективний голос. Наприклад, Даугавпілська ГЕС, що мала затопити половину Латвії, чого не будується? Та тому, що десятки тисяч людей звернулися з петиціями до уряду, і уряд пішов назустріч. Уряд не може не шанувати народного розуму, не може не рахуватися, скажімо, і з багатотисячними підписами проти будівництва у нас на Україні Чигиринської АЕС, як і взагалі проти розширення АЕС під будь-якими приводами. Треба, отже, щоб народний розум виявляв себе з якнайбільшою силою, щоб громадськість засвідчувала своє вміння користуватися демократією. Нам треба розвивати в собі гідність, чуття правоти і — головне — ефективно, поділовому працювати на духовне відродження...

А. П.: Хотілося б, аби цю думку Ви повернули й до питань культурного розвитку. Адже, скажімо, питання мови хвилює багатьох наших читачів і слухачів не менше, ніж екологічні та господарські проблеми...

О. Г.: Проблем тут і справді безліч. Поки що умови для розвитку у республіці нашого слова, як на мене, несприятливі, навіть у сфері освіти — від дитячого садка до вищої школи. От говорять у нас зараз про двомовність. Однак той же Володька Лобода (ще раз згадаємо про нього) розуміє її так, що дитину можна схилити до відступництва. Він вважає, що це навіть морально. Я ж вважаю, що це аморально! Дитина є дитина, вона не усвідомлює, на який неприродний шлях її спрямовують, закликаючи зрікатися слова рідного й під покривом двомовності насправді прилучатись до російської одномовності. А взагалі, якщо вже говорити про вивчення у школі української мови, то найперше треба почати з того, щоб створити таку атмосферу, за якої батьки й дитина почували б *необхідність* вивчення своєї рідної мови. Поки що таких умов у нас не створено, отже, своя національна мова й не є для молодого покоління життєво необхідною. У цьому першопричина багатьох болючих наших мовних проблем.

Я згадаю тут, що коли Польща святкувала тисячоліття польської мови, — це було велике всенародне свято, — то Ярослав Івашкевич, виголошуючи хвалу їй, став на коліна. Він підкреслював цим, що саме мова врятувала Польщу від загибелі. Вчимося й ми розуміти значення свого слова, бо берегти його — це берегти сам наш народ, націю, її генофонд. І знову я скажу при цій нагоді про роль громадськості. “Язык — не только забота писателей” — була недавно стаття в “Литературной газете”. Думаю, що дуже точно сказано...

Хіба не ганьбою, не безчестям було таке характерне для застійних років зневажливе ставлення до рідної мови, до рідної культури? Поглибити в собі почуття синівське — це сьогодні найважливіше. Вийти на вищий рівень громадської й національної самосвідомості — це, по-моєму, те, в чому нині з особливою повнотою має виявити себе гідність, воля і обдарованість нашої сучасної молоді.

А. П.: Чи не хотіли б Ви, Олесю Терентійовичу, висловити ще якісь побажання кожному, до кого звернена ця бесіда?

О. Г.: Я хотів би насамперед, щоб оце наше з Вами слово сягнуло душі кожного, хто нас слухає або читатиме. Щоб найперше молоді наші сучасники збагнули, що від їхнього синівського почуття, від небайдужості, від найактивнішої праці в ім'я відродження залежить доля нашої культури, залежить майбутнє України, її духовність.

Я хотів би на завершення побажати нашим читачам доброго здоров'я, щоб ніколи не збиралися над ними чорнобильські хмари, щоб білий вишневий цвіт України ніколи не відлякував ні дітей, ні дорослих, щоб кожна юна й кожна доросла людина затимила собі слова поета:

Народ мій є, народ мій завжди буде!⁶

Багатьом із нас так і просяться в душу зараз ці слова молодого колись поета В. Симоненка, який так рано пішов із життя, але ці його рядки, рядки святої юнацької віри, гадаю, сьогодні можуть бути камертоном для розвитку всієї сучасної української літератури.

1988

РІДНІЙ МОВІ — ШАНУ ВСЕНАРОДНУ

*Інтерв'ю, дане кореспонденту газети "Молодь України"
С. Куліді 11 травня 1988 року*

— *Олесю Терентійовичу, як Ви оцінюєте цю важливу громадську акцію — свято рідної мови в Полтаві?*

— Саме поєднання слів "свято української мови" хвилює кожного з нас. Свято рідної, материнської, отієї, що вперше забриніла десь у глибинах нашої історії, в літописах зазоріла, мужнім погуком вийшла на хортицькі майдани, шикуючи до походу волелюбні запорозькі полки. Найвищі слова на уславлення рідної мови не будуть завеликі, не будуть занадто високі. Іноді чуємо: мова — духовний код народу, — і є в цьому правда. Мова вдосконалює серце і розум народу, розвиває їх, і це правда теж.

— *Як на ваш погляд: чому саме в Полтаві відбувається це свято?*

— Кожне з українських стародавніх міст могло б претендувати на те, щоб сказати перше слово на честь рідної мови: будь то Київ, чи Харків, чи Львів. Будь-яке з міст. Адже багатющу, багатобарвну мову нашу творила вся Україна, все суцвіття наших міст і сіл. Спільно упродовж віків витворювано велику духовність українського народу. Отже, хоч початок кладе Полтава, але сподіваюсь, що прекрасне та патріотичне це свято невдовзі розіллється по всій Україні, почують його і Дніпро, і Карпати, Полісся й степи чорноморські. Свято мови має стати всенародним, воно того заслуговує. Родом, як відомо, я з полтавських країв, ця земля мені дуже дорога, зібрався був і я поїхати на полтавське свято, та, на жаль, не вийшло...

— *Дехто запитує: чому вибрали для свята саме Полтаву?*

— Думаю, що вибір вдалий: цим хотілося виявити шану тому краєві, де здавна люди рідною культурою дорожать, свято в Полтаві — це шана і легендарній Марусі Чурай, що збагатила нашу культуру безсмертними піснями, це шана і Котляревському, його славетним “Наталці Полтавці” та “Енеїди”, де слово українське явило себе в усьому блиску, пригадуєте, як гарно про це сказано в Рильського: «І “Енеїди” владний сміх, Полтави тихої корона»¹... Це глибока пошана також до Панаса Мирного і до Миколи Гоголя, який власноручно записував українські пісні, не кажучи вже про те, що батько його цілі п’єси писав українською мовою. Ми знаємо, як органічно влилися краплини українських слів у російський текст повістей Гоголя і як це збагатило їх естетично.

Так що вибір Полтави обумовлений багатьма історичними фактами; і, ясна річ, свято рідної мови є виявом глибокої поваги до трудових людей, до робітників, хліборобів, до всіх, хто дорожить рідним словом. Хотілося б у такий спосіб також надати підтримку інтелігенції, зокрема народним учителям, цілій армії освітян, які своєю благородною невсипущою працею дбають про те, щоб діти нашого народу росли не безбаченками, не забудьками, щоб розквітло в них почуття гідності і щоб завжди вони знали, хто ми є і чиї ми діти. Полтавське свято, я певен, наснажить усіх, хто оберігає рідну мову, працює для її розвитку, для того, щоб у житті їй належало гідне місце.

— Чому Ви вважаєте, що саме сьогодні варто звернути найпильнішу увагу до рідної мови, виявити їй почуття шани більше, ніж досі?

— Багато фактів засвідчують, що у застійні роки рідна мова в багатьох місцях занедбувалась, перетворювалась у щось другорядне, неефективне. А йдеться ж про самі джерела духовності багатомільйонного народу, в його мові зосереджена могутня творча сила, без якої не уявити розвиток нашої національної культури. Адже саме в мові творчий геній української нації виявив себе найповніше — згадаймо “Кобзаря” і всю нашу невмирущу класику. Мова відкриває нам шляхи братерського єднання, саме на виразність, красу і силу української мови звернув колись увагу Володимир Маяковський: «Эта мова величава и проста — “Чуеш, сурми заграли, час розплати настав”»². “Распишите эту мову на знаменах — лексиконах алых”³, — ось так сприйняв нашу мову поет, не засліплений дурманом імперської маячні. У бюрократизованого міщанства, звичайно, сприйняття інше. Однак, як і все прекрасне, мова народу за нормальних умов не повинна б потребувати захистів, вона має стати нашим життям, нашою повсякденністю. Факти численних відступів від ленінських традицій, в яких розвивалася наша мова в 20-ті роки, занепокоїли і письменників, і широку нашу громадськість. Стали зникати українські школи, звужився діапазон використання української мови в щоденнім житті, в установах, у вищій школі... Листи наших читачів засвідчують, що роздуми про долю рідної мови глибоко заходять у серця трудящих нашої республіки. Ми цю мову берегли на фронтах, вона допомагала нам брататися з іншими народами, ми знаємо, з якою шаною ставляться письменники і російські, і з інших республік до українського слова. Серед росіян, які живуть на Україні, знаємо багатьох просто закоханих в українське слово. От я пригадую нещодавно одержаний лист військовослужбовця. Він пише, що за походженням росіянин; життя військового — життя мандрівне, і ось він, опинившись на Україні, дізнається, що його сина в школі хочуть увільнити від вивчення української мови. Ми з сином порадилися, пише цей офіцер, і вирішили: ні, ми цього робити не будемо, бо мова Шевченка, мова Лесі Українки, Франка —

вона ж тебе тільки збагатить, її, як кажуть, за плечима не носити, вона відкриває для тебе таку яскраву культуру братнього українського народу. І ти колись скажеш спасибі тим, хто тобі порадив її вивчати. Оце підхід інтернаціоналіста. Це ставлення, яке не має нічого спільного зі ставленням багатьох наших збюрократілих, цинічних чиновників, які вважали (чи дехто й нині вважає), що можна зробити кар'єру саме на занедбуванні своєї національної культури, на скороченні шкіл і навіть на спонуканні дітей до вчинків, що межують зі зрадою, до вчинків явно аморальних, якими є відступництво від рідного слова.

Чуємо деколи, що мова наша не багата нюансами, не така витончена, як, скажімо, мова французька. Але звідки ж тоді в українських піснях оця естетична чистота, цнотлива краса, рідкісна милозвучність? Звідки таке багатство поетичної символіки і оця мистецька довершеність, музичність образів, що приваблювали і Бортнянського, і Бетховена, і Лисенка, і ще багатьох композиторів-класиків і сучасних! Кажуть, що твір іноді огрублюється в українських перекладах. Можливо, трапляється й таке, зрештою, ніхто не гарантований від невдач... Але ви прочитайте, скажімо, як Пушкіна переклав Рильський, як повноцінно відтворено художнє його багатство в українському слові. Почитайте поеми Гомера⁴, видані українською мовою, і перед вами ці твори постають аж ніяк не збіднено, відкриваються нам вони з їх античною пластикою, з божественною розкішшю слова, так відчутно озоветься до нас еллінська краса у своїх сонцесяйних ритмах, що їх явив українському читачеві знавець античності мудрий Борис Тен. В повноцінних перекладах має нині Україна і "Тихий Дон", і поему Шота Руставелі, і Шекспіра, і Сервантеса. Безмежні можливості нашої мови. Навіть така сувора наука, як кібернетика, — і та знайшла в українській мові свою першодомівку, адже маємо факт унікальний — енциклопедія кібернетики вперше у світі вийшла українською мовою в Києві. І цією мовою нехтувати? Звичайно, її не сприймеш, якщо знати її лише в межах бюрократичних інструкцій, примітивного суржику, в отих диких покручах, що їх іноді "Перець" друкує в рубриці "Страшне перо не в гусака"... Не про це йдеться. Щоб мова тобі повністю відкрила-

ся, маєш бути в неї залюбленим. Отоді з'явиться захоплення, в усій красі тоді відкриється тобі рідна мова, в тій своїй естетичній магії, що справді здатна чарувати.

— *І тут, мабуть, не останню роль повинні відіграти Інститут мовознавства імені Потебні, видавництва республіки...*

— Звичайно, багато має зробити Інститут мовознавства, більше й більше треба видавати словників різного типу. Словники мають виходити щороку. Видавництва наші всі без винятку мусять бути залучені до цієї важливої роботи. Добрі посібники мають з'явитися під рукою в кожного, хто бажає поглибити своє знання української мови, вийти за межі цього осоружного суржику, за межі блоків канцелярських, отих примітивних штампів-загальників, котрі здатні хіба що отуплювати людей. Сучасній молоді варто частіше звертатися до класики, до кращих творів українських радянських письменників, до наших поетів, до пісні, до фольклору. Ось там тобі мова відкриється у своїх справді величезних можливостях, у своїй естетичній довершеності. Але тут треба докласти зусиль і терпіння, виховати в собі інтелігентність, пробудити в душі високий смак, чуття й розуміння культури. Це не само по собі приходить. З народженням, звичайно, з колиски певне лексичне багатство ми беремо з собою в життя, але культурній людині слід весь час дбати про те, щоб твоє мовне багатство збільшувалось, щоб твоя індивідуальна мова ставала влучною, дотепною, афористичною, приваблювала своєю виразністю, блиском народних фразеологізмів, багатющим гумором українським — це все у нас є, і це все треба повертати в життя, у повсякденний вжиток.

Сьогодні багато що доводиться не тільки оберігати, а й поновлювати; повністю повернутись до народних коренів, до глибин духовності. Я певен, що умови зараз винятково сприятливі для цілковитого відродження української мови в усіх її законних правах. Цими можливостями ми повинні скористатися, щоб повернути мові всі її функції, повернути їй гідність, її славу, всі належні їй права.

Я хотів би на закінчення сказати, що мова, звичайно, потребує постійного, повсякденного піклування, кожен із нас рідне слово має дбайливо оберігати. Тут ніхто не може вважатися безнадійним. Навіть той, хто збайдужів до рідного

слова, в чиєму лексиконі, крім кільканадцяти вуличних вульгаризмів, вже не залишилося жодного слова з безлічі найпрекрасніших людських слів, навіть і той, озирнувшись, має змогу зірвати з себе сивушну полуду, пробудити в собі синівські почуття, має змогу очиститись, прозріти, і його душі стане чути мудре Тарасове слово, тоді йому відкриються в усій красі квітчасті луги рідного слова!

Ми не повинні бути інертними, байдужими, не повинні покладатись на когось, на те, що, мовляв, буде як буде. Ні! Нам потрібно робити все для того, щоб турбота про розвиток рідної мови була набагато активнішою, щоб школи наші — маю на увазі і російські, і українські — жили здружено, щоб між ними не почувалося нерівності, щоб українська школа, як іноді скаржаться, не опинялася в гірших приміщеннях, а український словесник не зазнавав ущемлень навіть у зарплаті. Треба, щоб у школах були забезпечені рівні умови для всіх. З різних місць республіки пишуть про те, що рідна мова, будши занедбаною, нині потребує енергійної підтримки. Чи треба нагадувати, що виправляти становище маємо негайно, національна мова не повинна бути зневаженою, охороняти її слід і державними правовими актами, і сподіваємось, що це буде робитися послідовно, чесно й справедливо. Однак не менше доля нашої мови залежатиме й від того, як відгукнеться на рідне слово душа кожного з нас, як рідне слово бринітиме в цій душі, наскільки глибоко воно житиме в ній. Будемо не байдужі — ось тоді мова житиме. Не тільки інтелігенція, не тільки письменники — весь народ наш має вболівати за рідне слово: кожен із нас має гордитися своєю чудовою мовою, бути закоханим у неї, адже вона того варта! Тому і свято рідної мови — це свято всенародне. Таким його сприймаємо, і хочеться звернутися до молодих читачів із закликом бути емоційними у ставленні до рідного слова, навчитись любити його, як Леся Українка любила, бути справжніми доньками і синами цієї мови, бо ж із неї вийшли ми всі.

Щоб інші нас поважали, навчимося спершу поважати себе самі.

1988

ЖАНРУ ЭТОМУ ЖИТЬ

Ответы на анкету газеты "Литературная Россия"

1. Почему критика явно отдает предпочтение крупным произведениям и если обращает внимание на рассказы, то, как правило, молодых писателей? 2. Создается впечатление, что происходит размывание границ жанров повести и рассказа. Что вы думаете об этом? 3. Много ли рассказов запомнилось Вам в последние годы? Какие и почему? 4. Сколь разнообразна тематическая и жанровая палитра современного рассказа? 5. Что, по-вашему, мешает новеллистике и как можно устранить эти помехи?

Речь о рассказе приходится, к сожалению, начинать со скорбной ноты: только что преждевременно ушел из жизни Григор Тютюнник, блестящий наш новеллист, существенно обогативший своими произведениями современную украинскую прозу. На редкость одаренного этого человека, строго взыскательного к своему труду, мы по праву можем назвать нашим украинским Шукшиным, — кстати сказать, роднила обоих этих писателей наряду с творческой общностью также и личная дружба.

Думая сейчас о книгах, которые нам оставил Григор Тютюнник (а все это были книги преимущественно рассказов), я еще раз убеждаюсь в том, как много можно сказать о жизни, о своем времени даже на нескольких страничках, если явившаяся из-под пера строка насыщена правдой, яркой образностью, если каждое слово дышит искренностью, силой чувства, звучит то задумчиво, то сверкает юмором, если в произведении писателя ничего, как говорится, ни убавить, ни прибавить — все емко, значительно, целесообразно. Тогда и так называемая малая проза становится прозой большой, и созданные ею характеры не уступают образам романским.

Ведь далеко не каждое многолиставное, разбухшее от необязательных словес полотно может поведать читателю столько важного и поучительного, сколько можно почерпнуть из предельно сжатого рассказа, при условии, конечно, что он несет в себе мощный заряд идейно-художественной энергии.

Глубиной, значительностью замысла и филигранной отточенностью формы — этим прежде всего отличался классический рассказ и эти же качества свойственны лучшим современным рассказам нашей многонациональной литературы.

Порой можно слышать, что читатель к рассказу сегодня относится равнодушно, что жанр этот ныне мало популярен, что расцвет этого жанра уже в прошлом, когда событием становился в литературе очередной маленький шедевр Чехова, Куприна, Бунина, а на Украине — Коцюбинского, Стефаника... Действительно, бывают периоды, когда в море литературы новеллистический жанр выдвигается как бы на гребень волны, становится даже на некоторое время жанром ведущим — о роли современного рассказа и впрямь этого не скажешь. Может, беда в том, что под именем рассказа публикуется множество вещей серых, малосодержательных, порой и просто скучных. Не пользуется, к сожалению, этот жанр и достаточным вниманием нашей литературной критики. Но это совсем не означает, что сам жанр исчерпал себя: ведь недавно мы слышали голоса о том, что и роман “умирает”, однако развитие советской и мировой прозы свидетельствует о процессе обратном; о том, что в наши дни романистика заметно набирает новую силу.

Думается, что нечто подобное ожидает и рассказ. По крайней мере я верю в будущность этого жанра, в его перспективность, ведь жизненность этого рода литературы то и дело подтверждается практикой, несомненными творческими достижениями рассказчиков, новеллистов во многих братских литературах народов нашей страны. Традиция изумительного мастера Константина Паустовского и того же Василия Шукшина находит достойное развитие в современной русской прозе, в Грузии замечательно работает Нодар Думбадзе, в украинской литературе, наряду с произведениями Григора Тютюнника, не первый год пользуются признанием рассказы Евгена Гуцала, Владимира Дрозда и других прозаиков младшего поколения. Успех автору сопутствует там, где замысел глубок, где богатство мыслей, художественная живопись увлекают читателя правдивостью и новизной, где каждый штрих, интонация, высокая культура письма — все подчинено тому главному, что хочет сказать художник своим современникам.

Григору Тютюннику було свойственно серйозне отношение к своему труду, он нес в литературу лишь то, что считал для людей важным, что увидел в жизни честным и зорким глазом. Это был писатель, чьих новых рассказов мы всегда ждали, мы находили в них “чистое золото правды”, — встречали в его книгах характеры, изображенные с любовью, метко и точно. Мастер не давал читателю повода для разочарований.

...Совсем недавно поздним зимним вечером Григор Тютюнник зашел ко мне домой, возвращаясь после только что состоявшейся встречи с читателями. Был писатель еще взволнован, рассказывал, как хорошо принимали его слушатели — учителя и студенты, признался, какое удивительное испытал чувство единения с аудиторией: вот только что были перед тобой глаза усталые, как будто даже равнодушные, и вдруг они преображаются, уже светятся к тебе; радостно, отзывчиво...

1989

КУЛЬТУРА І СУВЕРЕНІТЕТ

*Відповіді на запитання головного редактора
журналу “Соціалістична культура” В. Бурбана*

Шановний товаришу редакторе!

Відповідаючи на Ваші запитання, дозволю собі висловити кілька міркувань стосовно сьогочасного духовного життя на Україні.

1. Якою бачиться роль і місце української культури в справі відродження національної самосвідомості, становлення нашої державності?

Українській культурі в цьому історичному процесі, без сумніву, належить місце найважливіше, визначальне. Тільки рішуча активізація культурної діяльності, художньої і наукової творчості в усіх сферах народного життя зможе надати процесові українського відродження реальної дійової сили, піднести українську націю на вищий рівень цивілізованості. Наша культура багато має зробити, щоб звільнити кожного

від комплексу меншовартісності, пробудити в усій людині України почуття національної честі й самоповаги. Звичайно, нелегко одразу психологічно змінитися людям, які упродовж багатьох літ почували себе духовними зеками. Той, чиє життя минало в атмосфері репресій, утисків і принижень, має виявити неабияку силу духу, щоб сприйняти нову історичну ситуацію, звикнути до нового мислення і реально виявити себе в ньому. Маємо всі, відкинувши сумніви, усвідомити, що сьогочасна історія справді дає шанс нашій нації відродитись, зміцнитись духовно, повністю виявити свій творчий, інтелектуальний і мистецький потенціал.

Культура, насамперед вона, дала змогу Україні стати Україною. Творчість, жертвні зусилля таких духовних велетнів, як Тарас Шевченко, Іван Франко, Леся Українка, Михайло Драгоманов, Микола Лисенко, Михайло Грушевський та ще багатьох-багатьох самовідданих, високообдарованих синів і дочок нашого народу сформували нас як націю, забезпечили їй гідне місце у сім'ї європейських народів. Щоправда, розвиток національної української культури великою мірою гальмувався тим, що змушена вона була виявити себе в умовах, по суті, колоніальних, бездержавних, де навіть українська школа була заборонена як щось кримінальне. Але й у роки самодержавства прогресивні сили нації робили все, щоб уможливити духовний поступ українського народу, підвищити його освіченість і культуру. Яку, скажімо, неоціненну роботу здійснювало товариство "Просвіта", що діяло на Україні ще і в перші пореволюційні роки. Навіть десь у Лохвиці, Лубнах, Кобеляках та інших невеликих українських містечках "Просвіта" створювала видавництва, рік у рік видавала популярні книжечки для народу, ставила українські п'єси, всюди гуртуючи до праці народні таланти. "Просвіта" мала на Україні розгалужену мережу, їй віддавали свої зусилля такі благородні люди, як Борис Грінченко, Михайло Коцюбинський, Микола Лисенко, в низових осередках "Просвіти" виростало ціле покоління ентузіастів, ширих культурних діячів, що виходили з самих глибин народу.

За сталінщини "Просвіта" була ліквідована, її широка освітницька діяльність була замінена уніфікованою вульгар-

но-соціологічною пресою, де систематично принижувалось усе живе, національне, зате відверто насаджувалось нікчемство шовіністичних доктрин, казенна маячня “про злиття націй”. Тоді ж, у 20-х роках, коли було ліквідовано “Просвіту”, вилучено було з духовного життя також і церкву, зокрема Українську автокефальну, діячі якої зазнали найлютіших переслідувань. Войовничий атеїзм невігласів, які руйнували й закривали храми, виступали проти гуманних у своїй суті християнських заповідей “не вбий”, “не вкрадь”, “шануй батьків своїх”, завдав величезної шкоди моральності народу, розхитував етичні основи життя й кінець кінцем побільшував злочинність, з якою суспільство й сьогодні не в силі впоратись. Бо хіба ж це не відгомін тих руйнацьких вандальських літ, хіба не пожинаємо сьогодні отруйні плоди епохи беззаконня, розгулу аморальності, епохи тотального знецінення людини?

Усуціль сфабрикований процес “Спілки визволення України” (СВУ) був сигналом до розгрому української науки, передував масовим репресіям, якими був позначений “рік великого перелому” і всі подальші оті страхітливі 30-ті роки. Найтяжчих ударів зазнавала українська національна культура, планомірно винищувався інтелект нації, самий цвіт її — творча інтелігенція. І за що? Тільки за свою вірність отчій землі творчо обдаровані сини й дочки народу йшли під трибунали, у сталінські ГУЛАГівські концтабори.

То було не що інше, як геноцид. Трагедія нації тривала упродовж десятиріч, тим-то зрозуміло, чому так важко нині дається нашим сучасникам розбудова національної культури, чому таких зусиль вимагає відродження її життєносних пластів...

Багато заляканих, багато зневірених, і тільки сильні духом віддаються патріотичній праці до останку. Та, на щастя, все більше стає прозріваючих, тих, хто вже упевнився в безповоротності змін, в тому, що зоря відродження сходить!

Культура й суверенітет — речі невіддільні. Тільки в їх органічній єдності буде можливим повноцінний духовний розвиток народу, досяжним стане його моральне вдосконалення. Всім відомо, що культура в сучасному нашому суспільстві перебуває на становищі пасинка, наші музейні працівни-

ки, бібліотекарі належать до категорії людей найменш забезпечених, вкрай зневажених. А скільки серед них справжніх патріотів, людей самовідданих, закоханих у свою працю! Тож український уряд, реалізуючи свою суверенність, свою державність, має, мені здається, найперше подбати про категорії людей знедолених, про тих, що нидіють в “неперспективних” селах, а також і тих, що за умов геть несприятливих — в глухих селах, в зденационалізованих мікрорайонах — підтримували й підтримують жевриво рідної культури.

На Україні сьогодні видається найменше книжок рідною мовою в розрахунку на душу населення. І в цій драматичній ситуації той наш збюрократизований “центр” знову скорочує на 15 відсотків папір, традиційно належний республіці. Що ж це за такий “центр” і які своїм недбальством він може викликати почуття в громадян України? Досі республіка лишається без повноцінної фабрики грамзапису, доводиться ходити з поклоном до фірми “Мелодія”. А яка ж тут роль Міністерства культури та уряду республіки, як реалізовується наша суверенність навіть у цьому? Адже, як гриби-поганки, ростуть хімічні та атомні гіганти на наших землях, а ось боротьба за повернення з-під влади військового відомства Києво-Могилянської академії, відкриття фабрики запису української пісні, музики, так само як і видання значно більшими тиражами книжок рідною мовою, зокрема для дітей, — все це поки що так і не знаходить підтримки. Чи паперовий голод не є ще одним штучним голодом, яким хочуть душити гласність, культуру, демократію?

Декларація про державну суверенність України, гадаю, в сфері культури має виявити на повну силу свої захисні функції, і то — якнайшвидше.

2. Україна і світ. Що необхідно зробити для того, щоб побільшити науковий і культурний потенціал республіки?

Нині відкриваються можливості для всебічного поглиблення зв'язків з українською діаспорою, із зарубіжними університетами, науковими закладами, різними культурними центрами. Обмін студентами, аспірантами, праця в архівах, обмін професурою на взаємовигідних засадах — це, без сумніву, може й повинно збагатити й пришвидшити процес нашого національного відродження.

Самоізоляція культури ніколи не стимулювала її розвиток, навпаки, стримувала його, як це засвідчує практика з часів “залізної завіси”. І тільки відкритість української культури до світу, здатність її черпати з усіх світових джерел допоможе нам повніше, багатше виявити і наш власний національний потенціал.

3. Якою бачиться Україна в найближчу чверть віку?

Бачиться в цілковитій суверенності, реальній незалежності, бо тільки в цьому — найголовнішому — може вирішитись доля народу, доля його культури, тільки справжня державність забезпечить здоровий розвиток всього нашого національного життя.

Усі, хто уважно стежив за роботою українського парламенту, думаю, звернув увагу, як багато серед наших молодих, демократично настроєних депутатів, людей справді культурних, інтелігентних, високоосвічених, тих, у кому розум політика і хист культурного діяча гармонійно поєднуються, взаємно доповнюються. Саме життя висунуло цілу плеяду державних діячів, умілих законодавців, компетентних захисників культури. Людей, для котрих духовність народу, вболівання за розвиток рідної культури, відчувається, ніколи не було справою другорядною. Виступи, розумні й переконливі, чи правознавця, чи то ж академіка, чи широкозанятого літератора засвідчують, що дедалі більше на арену нашого сучасного життя виходить людей, сповнених глибокої патріотичної відповідальності за долю нації і, зокрема, за долю її культури, чия місія в прийдешніх літах, без сумніву, буде ще більше зростати.

Тоталітарний режим дорого коштував Україні, жертви нашої культури були величезні, біль і незамінність втрат відчуваються й досі. Одначе силу життя не спинити. Обдарованість нашого народу, незважаючи на все пережите, не поменшала, творчий геній нації в усіх випробуваннях генетично зберіг себе. Тож нині, в умовах суверенності, до якої йдемо, він має снагу свою виявити могутньо. Такою йде і, віриться, такою ввійде Україна в сім'ю європейських культур, в коло сучасних цивілізованих демократій.

1990

“ХОЧЕТЬСЯ ВІРИТИ...”

*Інтерв'ю кореспонденту газети “Молодь України”
Івану Безсмертному*

Давно виник задум поінтерв'ювати О.Т. Гончара. Неодноразово зустрічаючись з Олесем Терентійовичем — чи то на творчих вечорах у Києві, чи то на пленумі Спілки письменників СРСР у Москві — маючи з ним приватні бесіди, мені завжди хотілося натякнути йому на інтерв'ю, та відчував, що зробити це буде непросто. Десь півтора року тому Олесь Терентійович переніс тяжку хворобу і тепер переборював наслідки: постійно лікувався — тому непросто давалася йому будь-яка громадська робота, публічні виступи... І от нещодавно, розмовляючи з Олесем Терентійовичем по телефону, після того, як поцікавився його здоров'ям, несподівано для себе почув: “Приїжджайте!..” Через півгодини я був у нього вдома... І почалася розмова:

— На фронті, як ви знаєте, я писав поезії, хоч, правда, через сорок років (не тоді, коли я сподівався, що це буде перша книжка) — вони все ж таки надруковані. А після війни, коли повернувся до університету, то написав кілька оповідань, зокрема оповідання “Модри Камень”. Читачами воно було сприйнято тепло, цілком прихильно. Але мене тоді страшно розкритикували. Ви знаєте, його тоді “прив'язали” до тієї вульгарної ждановської кампанії довкола журналів “Ленинград” і “Звезда”. Ждановські ідеологи розносили Ахматову, Зощенка, і треба було їм і в Дніпропетровську також знайти “грішника”. Таким “грішником” виявився я. Тим вульгаризаторам прийшла на допомогу “Радянська Україна”, яка закинула мені дуже серйозні звинувачення. І тоді вже як почалося!.. На всіх зборах нещадно мене осуджували, причому навіть ті, хто й не читав цього твору... Тепер це для мене смішно, а тоді було дуже сумно й важко. Мене тоді підтримали лише найближчі друзі, зокрема журналіст Василь Бережний¹, згодом відомий письменник-фантаст. Він працював, до речі, в “Молоді України”. Василь приїхав тоді з Києва гасити оте чорне полум'я наклепів... На жаль, Бережний уже помер. Це був один із моїх найближчих друзів.

І все-таки у більшості студентів до мене ставлення було дуже хороше.

До речі, одна зі студенток, котра мене підтримала, стала моєю дружиною. Я вдячний їй усе життя, що вона не відцуралася від мене в ті скрутні для мене часи, коли було, здається, важче, ніж на фронті. Усі цькують... за найдобріші наміри, бо оповідання пройняте духом дружби, духом любові. І за нього навішували на мене всі найчорніші ярлики.

І хоч як було важко, я продовжував працювати, писав “Альпи”, першу книгу трилогії “Прапорonosці”. (Писав я не стільки для слави, хоч слава це добре діло!) Внутрішнім збудником до написання було почуття обов’язку перед фронтовими товаришами, особливо — перед загиблими... Вони вмирали, траплялось, на моїх очах, благальні їхні погляди запам’ятались мені назавжди.

Отже, всі книги трилогії, як і перші оповідання, — це наперед твори вдячності своїм фронтовим товаришам. Я знав, що їм, рядовим, пам’ятників високих не буде. Я поклявся собі, якщо тільки зостануся живим, якщо Бог мене пощадить, я обов’язково напишу про них... Звичайно, це тоді було дуже несподівано — писати про закордон, надто ж після того, як мене вже один раз так жорстко розкритикували за “Модри Камень”, де дія відбувається в Словаччині.

Мене інколи запитують: а чому, мовляв, у твоєму романі немає чи майже немає німців? Та я їх не бачив, тих німців, ближче як по той бік окопів. Я написав про тих, хто зі мною був у окопі, про своїх побратимів, людей, які довірливо ділилися зі мною навіть цілком інтимними речами.

Трилогію першими визнали фронтовики, і для мене це було найдорожче.

— *Олесю Терентійовичу, успіх прийшов до Вас у період сталінщини. Ви були особисто знайомі з Кагановичем. Чи не змушувало це йти на якісь компроміси? Як Вам жилося тоді?*

— Я вважаю, що моя письменницька доля склалася щасливо, може, якраз тому, що так дружно мене підтримали фронтовики. Це була просто злива листів-відгуків... Мабуть, кожен другий фронтовик писав, що цей роман про нього, про його полк, дивізію, про його армію. І це те народне визнання твору — разом з підтримкою наших старших пи-

сьменників — воно дало мені велику моральну опору, впевненість у собі, і я вже мав можливість до певної міри відчутти свою незалежність. Навіть тоді, у тих умовах.

На Україні в той час “порядкував” Каганович ². А Корнійчук очолював Спілку. І ось одного разу Каганович покликав у ЦК групу письменників. А перед тим у Спілці письменників усі старші товариші, можна сказати, привітали мене сердечно з виходом мого роману. Уже відомим був лист Остапа Вишні. Привітали і Яновський, і Панч, і Рильський, і Тичина (Павло Григорович ще й раніше захищав “Модри Камень”). Так ось, коли Каганович зібрав групу письменників, він знову лаяв Яновського та Рильського. Це була чергова вульгарна, розбійницька акція, причому досить примітивна... Рильському, скажімо, він казав: «А я знаю, що це таке ваш вірш “Я — син Країни Рад”! Я знаю!.. Це ви мали на увазі Центральну Раду!» Така була атмосфера. А про мене він тоді сказав так: «Оце я був у Москві, бачився з товаришем Сталіним. Товариш Сталін держав у руках журнал “Новый мир” і спитав мене, чи знаю я на Україні такого письменника, як Олесь Гончар. Я сказав йому, що не знаю. “Погано, погано, — сказав товариш Сталін, — треба знати!”» (Сталін, як відомо, любив розігрувати своє оточення, показувати, який він начитаний!)

Саме тоді “Новый мир” почав друкувати мою фронтову трилогію. Та для мене, кажу ж, найважливішою була думка людей, які писали мені: «Прапороносці» — це правда, це наша солдатська правда!» За один рік “Прапороносці” були видані багато разів, їх переклали в усіх республіках. Тоді для видавничої справи були значно кращі часи: працювали обласні видавництва, і ще не було такого чудовиська, як Держкомвидав. Про долю трилогії докладно написав Віталій Коваль ³ у своєму сумлінному дослідженні “Шляхи Прапороносців”.

Невдовзі “Прапороносці” були перекладені на мови багатьох зарубіжних країн. Саме тоді я поїхав з офіційною делегацією в Прагу, зустрічав нас там президент республіки Антонін Запотоцький ⁴. Дуже приємний чоловік! Він і сам писав книжки. Коли керівник делегації, академік із Москви, представляв йому членів делегації, дійшло й до мене. “А

це, — каже, — Олесь Гончар!” Запотоцький посміхнувся й мовив: “О, цього ми знаємо! Це — наш!..” Потім на протязі всього візиту він постійно підкреслював своє дуже приязне до мене ставлення.

— *Олесю Терентійовичу, історія довкола Вашого роману “Собор” досить відома. Вона дуже добросовісно досліджена й описана в книзі Віталія Коваля “Собор та довкола нього” та в публікації журналіста Олександра Михайлюти “Розтерзаний факультет” у “Молоді України”. Мені ж хотілося б знати ось що: це правда, що одного з головних “героїв” роману Володьку Лободу Ви списували з колишнього партійного “бонзи” Ватченка?*

— Це випадковий збіг. Ватченко⁵ був розлучений тим, що Володька Лобода здає свого батька в богадільню. До публікації роману я не знав, що така сама ж історія сталася й у самого Ватченка, що він теж віддав батька в будинок для престарілих. І це було, кажуть, те, що просто довело до сказу цього могутнього чиновника, брежневського холоуя. Користуючись підтримкою самого Брежнева, він багато зробив, щоб “Собор” не дійшов до читача. Та суть роману, звичайно, не в цих конкретних збігах. Було зачеплено бюрократію, найбільшу нашу небезпеку, похід її проти народної духовності. Хіба могло чиновництво змиритися із зображенням його національного виродження, відступництва, з картинами тотального новітнього вандалізму? “Собор” виник з бажання уславити Людину-будівничого, захисника культури й багатовікової моралі нації, а водночас почувалася потреба звернути увагу на розгул духовного браконьєрства, котре чинило величезних масштабів злочини, такі, як нищення релігії, голод 33-го, колективізація, сталінські репресії. Хто все це робив?.. Ті, кого сьогодні називаємо виплодками адміністративно-командної системи, зграями численних отих нищителів. Вони вже з часу приходу до влади правили країною безконтрольно, правили брутально — їх влада була безмежною... І вже тоді, в шістдесяті роки, до безправного становища було доведено колгоспників, розвалено все господарство, загнано країну в безвихідь. Уже тоді закладалися передумови для економічної катастрофи, яка сьогодні стала реальністю. Ми вже не просто наближаємося до екологічної катастрофи, а

ми вже живемо в цій катастрофі, перебуваємо в самому її епіцентрі. Бо Чорнобиль — це ж не тільки Народичі і Полісся... Сьогодні найтяжче економічне лихо переживає вся Україна. Відомо, що і на Донбасі, і в Подніпров'ї, і в Карпатах — усюди вкрай драматична екологічна ситуація... Уся республіка змагає під тягарем відомчого диктату.

Таке відчуття, що політика велася наче спеціально на знищення нації, хіба випадково дедалі частіше чується страшне слово геноцид. Подумаймо, кому може бути виправдання за те, що кожна третя мати України годує дитину материнським молоком, яке з нітратами... Я вже не кажу про тих нещасних народицьких, поліських дітей, що потерпають від радіації... Мені надсилають народицьку районну газету, у якій я читаю, зокрема, свідчення вчителів про те, які там діти кволі, як вони падають непритомними на лінійках, як вони на уроках можуть сприймати тільки перші п'ятнадцять хвилин, а тоді — у них уже не вистачає пам'яті, вони сидять як зістарені люди... Суцільна драма! Найтяжча драма нашого народу! Ніколи в історії не було чогось подібного. Кріпацтво, яке так гнівно зобразив Тарас Григорович, ні в яке порівняння не йде з цим трагічним становищем. Сьогодні йдеться про те — бути чи не бути нації...

А тоді, у шістдесяті роки, усе це в більшій чи меншій мірі прозвучало в "Соборі". Чи хотів автор, чи йому інтуїція підказала й почуття совісті, і реальні якісь спостереження... Я тоді багато їздив, кожне літо жив у робітничому селищі. І всі ті переживання, враження, викликані гарячим народним середовищем, вони вихлюпнулися, видихнулися в романі "Собор".

Так що ті ватченки, володарі апаратних сил, відразу відчували, що піддано критиці саму їхню тоталітарно-чиновницьку, жорстоку, антилюдську систему. Вони це відчували й усі дружно від найвищих чинів і до найнижчих найманців, котрі діяли за тодішньою формулою "Я твору не читав, але я засуджую!" — усі накинулися на роман та його автора.

— *Уже тоді, очевидно, можна було говорити про те, що цькування Вашого роману і Вас, визначного письменника, лауреата Ленінської премії, символізувало собою кінець української "відлиги". А потім же настали часи ще страшніші — стався*

1972 рік, рік приходу до влади Володимира Щербицького, рік чорний для української культури.

— Треба сказати, що й “відлига” на Україні не була справжньою, хоча б такою, як у Москві. По скількох людях і творах топталися! “Собор”, можливо, був найпоказовішим по кількості затраченого на нього пороху. Не весь тираж устигли знищити, порізати, дещо проходило до читача, а скільки було письменників, котрих просто не друкували. Яке життя було у Василя Симоненка, Григора Тютюнника?.. А доля творів Ліни Костенко?.. Чи той же Вінграновський, і Драч, і Павличко — усі вони потерпали. А потім цілу групу винятково талановитих людей було просто вилучено з літературного життя, того ж Євгена Сверстюка, Івана Світличного, Івана Дзюбу, Леоніда Коваленка, Віктора Іванисенка...

Через те мені дуже боляче чути, на жаль, досить поширену думку, що в нас, на Україні, мовляв, не було літератури, а от у Росії була — Астаф'єв, Айтматов, Распутін!.. Не слід забувати, що й у ті нестерпно холодні часи читачів зігрівало чесне гуманістичне слово Василя Земляка і Романа Іваничука, і Євгена Гуцала, і Володимира Дрозда, і Павла Загребельного, і Сергія Плачинди і ще багатьох-багатьох...

От нині багато хто уявляє, що, скажімо, у Бориса Олійника чи Віталія Коротича весь час було таке нібито благополучне літературне життя. А я пригадую, як одного разу на парткомі розпинали Коротича за те, що він без дозволу посмів прочитати у філармонії свій прекрасний вірш, де йшлося про “Української словесності державу”. От ви посміхаетесь, бо сьогодні це сприйнялося б звично, а тоді — це було крамолою. Варто сказати, що автор мужньо тоді повівся, він не став каятись. Отака була атмосфера. Будьмо справедливі, не принижуймо самі себе.

І я прошу (і Вас особисто!), будь ласка, уважно ставтеся до того, що робила українська література в минулому, враховуйте, в яких умовах нашим письменникам доводилося працювати.

— *Я навіть думаю, що в майбутньому, коли буде написано повну, справжню історію української літератури, тоді ми ще повніше збагнемо на яку поталу кинули нашу культуру соціаль-*

ні експерименти, адже на початку 20-х років все почалося розквітом, ренесансом, а потім це відродження було розстріляно...

— Розгром української культури був організований особливо ретельно, він був далекосяжний... Почався він з надуманого процесу “Спілки визволення України”. Тоді засудили віце-президента нашої Всеукраїнської академії Сергія Єфремова. Нещодавно я мав розмову про це в Академії, адже і їй слід перебудуватися й по-іншому прочитати той процес. Усім уже ясно (про це, до речі, навіть заявили органи правосуддя!), що процес той був від початку й до кінця сфабрикованим органами ГПУ і спрямованим проти інтелігенції, проти вчених, проти самого інтелекту нації.

Останнім часом стало модним нападати на Павла Тичину. Беруть його, справді, якісь невдалі рядки, написані в роки терору, при цьому замовчуються шедеври, у яких Тичина відкрився, можливо, як найбільший поетичний геній після Шевченка. Я не став би кидати каменем у поета, котрий у ті ночі терору жив, знаючи, що на нього виписано ордер. Після загибелі Кірова десятки наших письменників було розстріляно в Києві в один день нізащо. Ті письменники ніколи Кірова і в очі не бачили! Кривава сталінщина, щоб замести свою причетність до вбивства Кірова, вдалась до таких злочинів, масово тероризувала українську культуру...

Скажімо, Максим Рильський написав “Пісню про Сталіна”. Це, можливо, врятувало йому життя. Існує версія, нібито поет у тюремній камері написав ту “пісню”. Якщо це й легенда, то вона передає тодішню реальність. Молодим нашим читачам треба дати можливість зрозуміти, відчути ту трагічну реальність. Людям доводилось творити в табірному режимі нечуваного в історії терору. І все-таки вони творили! Завдяки таким, як Довженко, Тичина, Рильський культура все-таки жевріла, духовність не згасала. Вони підтримували ось це жевриво. А якби і їх не було? Ким би ми були сьогодні? Чи стало б нам легше, якби і їх поглинули Соловки?

— *Ви знаєте, я часто думаю, що рецидиви оцієї політики нищення, політики ошуканства ми переживаємо й сьогодні. І це стосується не лише культури, а й політичного, економічного життя України. Адже чим пояснити, скажімо, відомі факти про те, що на Україні, яка становить 3 відсотки території*

Союзу, розміщено понад 50 відсотків атомних електростанцій усієї країни, чим пояснити те, що з України вивозиться понад 95 відсотків усієї продукції, яка тут виробляється. Хіба це суверенітет? Це колоніальна політика!

— Ви заторкнули найболючішу проблему. На нинішньому відтинку історії немає нічого важливішого, ніж суверенітет республік. Уся країна в кризі. І, на мій погляд, сьогодні єдина можливість зберегти Союз як цільну державу — дати повний суверенітет республікам. Повну рівноправність! Маємо відкинути всі нашарування, усі деформації сімдесятилітнього тоталітаризму. Адже від колишнього союзного договору не залишилося й тіні. Зостався пустопорожній папір.

Йдеться про те, щоб оновити федерацію. Але робити це треба без усякої брехні. Ми, українці, нині за будь-яких обставин не повинні дозволити себе ошукати. Ми вже раз, на початку 20-х років, дозволили це зробити. І тепер бачимо, чого це коштує нашому народові... Якби Україна мала свою державність, чи допустили б ми, скажімо, колективізацію, особливо в такому потворному вигляді, як це робили в нас, коли мільйони найпрацьовитіших українських хліборобів були вигнані з рідної землі й загинули десь на півночі. Чи був би в нас голод, оцей голодомор 1933-го року?... Чи був би тут 37-й рік, з усіма його терорами, кров'ю? Чи був би Чорнобиль? При суверенітеті України цього, ясна річ, не було б.

Сьогодні як для розвитку української економіки, так і для культури суверенітет необхідний, як повітря. Доки ми не матимемо суверенітету повного, цілковитого, доти й наша культура розвиватиметься неприродно, болісно, ми нестиmemo найтяжчі втрати, як несли до цього протягом семи десятиріч.

Найперше, вважаю, що в нових умовах нам треба по-іншому глянути на історію українського народу, зокрема історію найновішу... Історична наука повинна допомогти молоді у світлі правдивому й чесному прочитати універсали, які проголошувалися в роки громадянської війни на Софіївській площі Центральною Радою. Адже в тих документах відчувається дух демократичний, у них була проголошена суверенність, соборність України, у тих законодавчих актах уперше в історії було заявлено про об'єднання земель Галицьких

і Наддніпрянських. Звичайно, це була, як класифікують історики, буржуазно-демократична республіка, але ж незалежна, уже не колонія... В універсалах навіть не заперечувався принцип федералізму, зокрема було визнано рівність усіх націй, які проживають на території України. Досі діяльність Центральної Ради зображувалася лише в чорних фарбах. З допомогою історичної науки ми повинні одержати повну картину розвитку нашого народу. Ми маємо знати справжню історію, історію, очищену від фальсифікацій.

Сьогодні ми знову говоримо про суверенітет націй. На Першому з'їзді ⁶ — це було в центрі уваги. Тільки й чути було, що сильні республіки будуть іще сильнішими, і, мовляв, для цього буде дуже багато зроблено... На Другому ж з'їзді ⁷ цього ми вже майже не чули... І головне, навіть у порядок денний не було внесено питання про підготовку нового союзного договору.

Ми багато говоримо про те, що йдемо до правової держави, і про новий союзний договір, і про оновлену федерацію... Але поки що це залишається на рівні слів. Я думаю, якби на Другому з'їзді це було розглянуто, то, можливо, ми й не мали б таких страшних вибухів, як на Кавказі ⁸. А Другий з'їзд просто не займався цими проблемами...

Тільки суверенність відкриє нам нову епоху, коли ці хижацькі центральні відомства втратять нарешті можливість розпоряджатися в республіках, поводитися як зайди, як окупанти, як плантатори... Для найближчого майбутнього це найважливіша, найпекучіша проблема...

Я глибоко переконаний, що лише цим шляхом ми маємо йти — і без будь-якої фальші. Суверенність повинна бути справжньою, а не фіктивною, як мали досі. Тоді буде й справжня дружба народів.

— *Думаю, що домаганням суверенітету республік, зокрема й суверенітету України, дуже шкодить великодержавна, шовіністична позиція декотрих московських літераторів. Один із них сказав, що, мовляв, російська нація повинна бути цементуючою нацією.*

— Усе це, звичайно, дуже гірко. У мене багато друзів серед російських письменників, але, на жаль, не всі вони розуміють, що нації спроможні жити суверенно, і що дружба наша від то-

го, що ми станемо суверенними, не постраждає... Лише за таких умов дружба буде чесною й справді братерською.

Що таке центр? Центр для мене — це найперше Атом-енерго, яке погубило пів-України, ще й Воденерго... Себто ті сили, з якими республіки тільки те й роблять, що ведуть війну. Ці сили дали Чорнобиль, перенаснажили нас хімією, забрали наші чисті води... На великій території України вже немає чистих вод, дедалі менше стає чистих підґрунтових джерел. Усюди нітрати, радіаційна зараженість. Тільки суверенітет і ще раз суверенітет зможе нас врятувати!

Хіба можна далі так жити? Як, скажімо, безсуверенно розвивати культуру? Ось з України забрали 15 відсотків паперу. Це ще один штрих, що характеризує безправне становище. І це в час, коли національне відродження вже стає реальністю, народ пробуджується до культурного життя, до творення своєї культури, відродження мови...

Подумати тільки — за кількістю книжок на душу населення Україна на останньому місці у світі. І за це я мушу дякувати центрові? Навіщо потрібен такий центр? Або взяти для прикладу всесоюзне Міністерство культури. Я знав багатьох міністрів. Фурцеву⁹. Після неї бачив, як Демічев¹⁰ багато років по культурі топтався. Потім був Захаров¹¹. І, уявіть собі, ніхто з них жодного разу навіть не був на Україні. Логічним буде запитати: нащо нам такий міністр і його міністерство? Можливо, потрібна буде заснована на принципах рівності міжреспубліканських координаційна рада. І найперше — для того, щоб допомагати розвиткові національних культур. Сьогодні ж Міністерство культури дивиться лише за тим, щоб щось вичавити для себе з тої чи іншої республіки.

Тепер новий міністр Микола Губенко¹². Він хороший артист і режисер, але я не помітив його бодай найменшого зацікавлення, виявленого щодо України. Що це за народ? Яку він має культуру? Мабуть, про Африку міністр знає більше, ніж про Україну.

А водне відомство? Оце, що набудувало нам ось цих гнилих морів, спотворило самий образ України — мальовничої, прекрасної, багатющої країни, яка ще в 20-ті роки була житницею Європи... Люди з таким оптимізмом дивилися в майбутнє. А тепер ці відомства, як хижакі, як орди наступають.

І всі наші сили йдуть на те, щоб від них захищатися. Громадськість при деякій підтримці уряду відборонила Чигирин від атомної експансії. Відборонила нібито й Крим. Але чи потрібно нам затратити стільки народної енергії, яка пішла на ось цю дику війну з відомствами?

Отже, навіщо нам такий центр? Навіщо нам ця невситенна надбудова? Ми хочемо незалежності, суверенітету реального!

Звичайно, хоч і з великим скрипом, з неабиякими втратами, але мовний закон ми все ж таки прийняли. Пригадуєте, як обговорювався цей закон на сесії? Оце, до речі, теж приклад того, у яких умовах ми опинилися... Вважається, що засідає суверенний парламент. Виступає депутат (у даному разі я, український письменник!) на захист Закону про мову, а йому гудуть... Та ще й головуєчий дзвінками зупиняє. Скажімо, Крючкова, який сто разів виступав проти цього закону, за те, щоб зробити його пустопорожнім, він, чомусь, не зупиняв... А зупиняв мене, хоч я там один раз за все життя виступав, та ще й будучи на лікуванні... Але виступати на захист закону я вважав своїм обов'язком, бо розумів, що йдеться про найнеобхідніше, про саме генетичне коріння нашої нації. У стінах українського парламенту треба воювати за право на рідну мову... Це показує скільки консервативних, антиперебудовних, гальмуючих, тупих, дрімучих сил борються проти культури, проти суверенітету України.

З усього видно — суверенітету не треба чекати, як милостиню згори. Він, цей суверенітет, буде здобутий демократичними зусиллями самого народу.

Хочеться вірити...

1990

І ВСЕ Ж — РОЗВИДНЯЄТЬСЯ

*Інтерв'ю, дане В. Портникову для "Молоді України"
12 січня 1991 року*

Якось уже так вийшло, що мені доводилося спілкуватися з Олесем Терентійовичем Гончаром у моменти вирішальні й напружені, коли йшлося не так про інтерв'ю, як про допомогу: недалеко відійшов той

час, коли право на правду (без лапок) не мали ні журналісти, ні навіть народні депутати.

А Гончар мав таке право і промовляв свою правду без зайвої самореклами чи сенсаційності — що, до речі, ще більше драгувало тих, хто й досі продовжує вважати себе “благодійниками” української культури.

Доля автора “Собору” — непогане свідчення того, що справжній моральний авторитет заслуговується не нагородами, преміями чи повагою можновладців (хоча може супроводжуватися ними), а насамперед сміливістю хоча б не благословляти облуду, коли всі навкруги курять їй солодкий фіміам...

Саме тому можемо сказати тим, хто сьогодні не соромиться казати про “відступництво” письменника, вказуючи на його Зірку Героя, ордени чи премії: може, ці нагороди, які щедро роздавалися графоманам і руйнівникам господарства, а то й просто злочинцям, будуть чогось варті перед історією саме тому, що їх мали такі, як О. Гончар.

— *Минулий рік був одним з вирішальних для світу, для України, для тих громадян, багатьом з яких довелося робити остаточний вибір своєї позиції. А яким він бачиться Вам, Олеся Терентійовичу?*

— Україна 1990 року здається мені штормовою землею. Не було спокійних днів і навіть годин — таких шквалів Україна давно не переживала, а може, не переживала й взагалі.

Звичайно, всі ці бурі були здетоновані перебудовою, парламентськими силами — людьми, яких ми бачили на з’їздах і сесіях у Москві чи Києві. Доля багатьох з них була дуже тяжкою — на парламентські лави прийшли люди з таборів, які найчіткіше уявляли собі ненормальність нашого існування. Демократичні сили боролися за своє утвердження, але з’ясувалося, що вони не мають досвіду політичної діяльності.

Було несподіванкою, що демократи перемогли в кількох областях. Значить, дехто недооцінював рівень національної свідомості. Перш за все це стосується західного регіону, і тут є своє пояснення. Як складалася навіть історія краю? Життя під цісарем — це ж було зовсім не те, що під царатом з його валуєвщиною, дикістю колоніального режиму. Галичина мала українські школи, гімназії, українську пресу, духовенство... І хоча пізніше, у часи сталінщини, й там відбувалися свої жахіття, однак люди на заході України тільки теоретич-

но можуть уявити собі голод 1933 року, коли вимирали цілі села, чи масштаби насильницької колективізації, яка була суцільною війною сталінського режиму проти свого народу. Хто не пережив, тому не уявити трагедію Наддніпрянської України, яка зазнавала на собі терору справді нечуваного. А як послідовно велося упродовж багатьох літ винищення інтелігенції! Люди, заціпенівши від жаху, просто збайдужіли до таких понять, як свобода, справедливість. Терор диктувався зверху, але йому сприяли і низові темні сили, в пекельній атмосфері здичавіння й тотального нищення був сформований генотип руйнача культури. Не лише Сталіна, а й низового активіста цей режим влаштовував. Мій Мина Омелькович¹ пишається своїм дрантям, носить свої латки на штанях як ордени. Сільський ледацюга, він свої злидні, саме своє нікчемне життя вважає революційною заслугою. Трудитися він не вміє і не хоче, він здатен лише конфіскувати, відбирати чийсь. А це ж поширений тип активіста — з тих, що відбирали хліб до останньої зернини, серед зими з сонних дітей кожуха останнього могли стягти. Зрештою, це було людиноненависництво, характерне і для гітлеризму, хоча там воно модифіковане, націлене у першу чергу проти інших народів, а тут — проти свого.

Зараз уже ясно, що сталінщина — це був різновид фашистської терористичної диктатури, і Україна стала його першою мішенню, першим полігоном геноциду.

Ось чому так нелегко у Східній Україні сприймається прагнення до демократизації. Для багатьох людей воно незвичне, протиприродне. Ну як же це вони можуть все, що завгодно, говорити на Хрещатику? Чому маніфестують під “отакими” гаслами? Не лякає їх Колима, уральські табори? Ось у цій атмосфері і доводиться утверджуватись молодій українській демократії. Вона беззахисна, не має своєї преси, елементарних засобів масової інформації. Єдина її сила — сила думки, сила правди, прагнення до цивілізованого життя.

Але якраз ця сила виявилася такою могутньою, що привела нас до Декларації.

Ви знаєте, яка була ейфорія з цього приводу на Україні. Я й себе відношу до тих, кого захопила світла хвиля цієї ейфорії. Радість наша була виправдана тим, що вперше, зда-

ється, за віки було досягнуто всенаціональної згоди — згоди в питанні про суверенітет народу. Хотілось би підкреслити, що Декларація — документ наскрізь гуманістичний, ухвалений заради розвитку й рівноправності всіх народів, що живуть на Україні. І ми нині реально бачимо, як поруч із українським відродженням відновлюють свої культури, мови, традиції болгари, греки, євреї, угорці, як, звісно, й росіяни теж... Ідея суверенітету стає популярною. Навіть депутати-господарники у своїх виступах визнають, що суверенітет їм вигідний, тільки він спроможний буде вивести нас із кризи.

Я впевнений, що будь-які, в тому числі й диктаторські, замах на суверенітет приречені. І саме у зв'язку з цим хотів би нагадати про наше порозуміння з російським керівництвом, Єльциним.

Бо що таке був для нас Центр? Той, хто занапастив Дніпро, загазував наші міста, призвів до найжахливішої на планеті екологічної катастрофи. Центр — громіздка й безплідна бюрократична структура, ота, за влучним висловом Давида Кугультинова, неситенна “чорна дірка”, яка поглинає все з республік, нічого не віддаючи їм навзаєм... Тому договір з Росією має принципове значення, бо це перша рівноправна угода двох великих суверенних народів. Я сподіваюсь, що нові керівники Росії розуміють: імперське мислення веде її до згуби, вихід — тільки в рівноправних зв'язках. Мені сподобалось, що Єльцин навіть заговорив про можливу денонсацію Переяславської угоди, бо знає, що вона була вимушеною, до того ж невдовзі її було порушено, Україну — обдурено, а права і вольності — відібрано. Такий новий підхід до майбутніх взаємин, і, зреалізувавшись, він справді принесе кращу долю і Україні, і Росії.

Даремно Центр так уперто звинувачує нас у сепаратизмі — дуже модне нині слово, що ним підмінюють поняття ясне й природне: суверенітет... Ніхто на Україні не збирається відділятися від Толстого, Чайковського, Шолохова або Буніна. Ніхто не хоче відділити себе муром від Грузії, Вірменії чи Казахстану. Розірвати зв'язки культур — страшна втрата, і на це ми ніколи не підемо. Тому я буду за договір, за зв'язки, але не в тому вигляді, як це пропонується Центром. Проект Союзного договору і угода 1922 року схожі, як двоє

рябеньких. Може, попередній навіть більше прав давав республікам на початку. Ті, хто виступає проти скомпанованого без участі республік проекту, виступають проти переваги імперських тенденцій, узаконення імперського мислення і всевладдя бюрократичного центру. Але це не прийнятне для жодної з республік, бо Договір повинен складатися з їхньої ініціативи, його ж спускають “згори”, як отого архангела, витвореного десь у кабінетах мудрецами від бюрократії. Треба зважати все ж таки на наші бажання, на проголошені суверенітети і з цього вже формувати Союзний договір, який, до речі, я назвав би краще угодою про Співдружність народів.

Серед найважливіших подій року хотілось би також назвати наше порозуміння з великими силами української діаспори. Закінчилися довгі роки напруження. Ніде правди діти, і з одного боку, і з протилежного робилося все, щоб посяти розбрат, збудувати “берлінську стіну” з українського матеріалу. І не треба розбирати, хто докладав більше зусиль у тому грішному ділі. Прийшов час єдності. І Україна побачила, що в найтяжчі для неї роки саме діаспора зберігала наші духовні цінності, картини, книги, архіви, креслення зруйнованих пам’яток, колективну пам’ять народу.

І ще я маю згадати наметове містечко на Хрещатику — студентське голодування. Навіть Народна Рада визнала, що студенти, діти, продемонстрували на всю соборну Україну, як треба боротися за демократію, яка живе в юних душах готовність до самопожертви, безкорисливість, безамбітність (амбіції дуже заважають і деяким політикам, і громадським утворенням), студенти явили нам взірець братерської солідарності. Мені запам’ятався знімок на обкладинці журналу “Україна”: красиві хлопці, з пов’язками на чолі, вкрилися від холоду однією ковдрою і застигли в задумі. Пам’ятаєте сюжет на скіфській вазі — “Побратими”? Який мудрий звичай. Це вище за братерство, і традиції побратимства ще з часів козаччини завжди жили в нашому народі, відтворюючи його моральну силу й красу.

Перетворення в Східній Європі сталися, як відомо, завдяки активності студентства, енергії молодих людей з їхнім високим рівнем свідомості. І я сподіваюсь, що наша молодь

вплине на всіх отих збайдужілих, zdeформованих, заляканих. Я вірю в молодь України — у лапках і без них.

— *Серед подій минулого року, про які ми не згадали, був початок роботи українського парламенту. Це своєрідний феномен нашого життя, і я роздумую: серед створених Вами образів керівників були різні люди. Був герой “Собору”, але зрештою, був і герой “Твоєї зорі” Заболотний... Чому ж у парламентській більшості опинились саме герої “Собору”?*

— Я думаю, відповідь ховається в уже згаданих специфічних умовах України і за часів сталінщини, і в наступні десятиріччя. Україні відводилась роль Вандеї, вона дуже активно продукувала кадри ватченків, кадри найманців для імперії. Не випадково вона дала і Брежнева, і Кириленка, і Щербицького — зрештою, більшість кремлівських верховодів були висуванцями з українських областей. Це ті люди, для яких нація була лише трампліном для кар'єри. Невисокої моралі, погано освічені, вони виростили з отаких, як Мина Омелькович, руйнівників храмів. Але “мистецтво” кар'єри, “культуру” інтриги такі знали блискуче. Однак все це люди вже вчорашнього дня, майбутнє не за ними.

Я в захопленні від демократів. Звичайно, серед них є такі, хто дозволяє собі крайнощі, те, що називають екстремізмом. Але ж і це чимось пояснюється. У них немає ніяких прав, крім трибуни, — а вони ж хочуть викричати свою правду, їхні противники поєднані силою догми і нещирості, кругової поруки. Згадайте, майже одноголосне голосування за Декларацію, а через якийсь час, коли на IV з'їзді в Кремлі логічно треба було б надати цьому документу законної чинності — якщо ми дійсно хочемо його реалізувати, — ті ж люди голосують проти цього. Імперія лицемірства!

Звичайно, мої герої теж діють сьогодні в реаліях нашого життя. Володька Лобода, антигерой “Собору”, вже набув великого досвіду, адже чуття інтриганства в нього просто геніальне, апаратна вченість і крутійський талант неперевершені. Тож він — у парламентській більшості, можливо, навіть один із її лідерів. Але ж діє і його антипод — студент Баглай чи той же Заболотний з “Твоєї зорі” — люди, яких я бачу нині серед сил демократії, їх мало, але меншість має тенденцію ставати більшістю, якщо вона обстоює правду. Яюсь

одному південному хлопцеві, котрий один-єдиний у цілому класі не зрікся рідної мови, хоч його й примушували, і вмовляли зректись, я порадив прилюдно: друже, тримайся, ти правий, а якщо правда з тобою, ти ж маєш більшість в один голос!..

— *Про події нашого недавнього минулого ми поговорили докладно. А яким Вам здається рік наступний, що починається в такій непростій політичній атмосфері?*

— Складно все. Звичайно, є великі сили, які не зацікавлені в тому, щоб продовжувались процеси демократизації й національного відродження. У них залишається преса, зв'язки, численний апарат, звідкись виринають біля парламенту України автобуси з сервелатом і людьми, які здатні піддаватися на підкуп, охоче йдуть на компроміси з власною совістю. Апаратні під'юджувачі для дестабілізації користуються найнахабнішими засобами. “Згадали” про Крим. Я, до речі, ніколи не був у захопленні від його приєднання до України. Це був маневр бюрократії. Але що поганого було Криму від України? Чи подумали кримські керівники, озлоблені українофоби, що в майбутньому їм доведеться сплачувати нашій суверенній республіці валютою і за воду дніпровську, і за енергетику, і за траси, що пролягли по українській землі, на оплату за все це, мабуть, ніяких курортів не вистачить... Дика антиукраїнська кампанія, піднята комусь на догоду офіційною кримською пресою, як і те, що на сотні тисяч українського населення, чиєю працею збагачується Крим, досі не відкрито жодної української школи і що найменші вияви національного українського життя зазнають систематичних переслідувань — хіба ж не свідчать ці факти, яку сваволю чинить на півострові шовіністичне чиновництво, з яким цинізмом і безкарністю там порушуються елементарні права людини! А тут ще “згадали” про Новоросію... Як бачимо, подібних “ідей” багато. Але я сподіваюся, що реакцію жде крах неминучий. Демократизується наш парламент, стабілізується життя, сам народ дедалі чіткіш усвідомлює, що суверенітет і свобода — нероздільні.

І хоч ще навкруги шаліють хурделиці, за вікном ще чорнобильно, та на Україні все ж таки розвидняється...

1991

ЄДНІСТЬ — ПОНАД УСЕ!

*Діалог Олесь Гончара та головного редактора журналу
“Людина і світ” М. Рубанця*

— Вельмишановний Олесю Терентійовичу! Нашу розмову хотів би почати з питання про людину. Як мені здається, одна з найбільших ідей, чи навіть найперша, найважливіша, яка була висунута розвитком цивілізації, — це ідея визволення людини, її блага, всебічного розвитку і щастя. Причому визволення у широкому розумінні — від страху перед явищами природи, від незнання; від небезпеки фізичного знищення, насилля; від рабства й експлуатації; від моральної недосконалості, нищості духу, шкідливих звичок і пристрастей... Однак шляхи здійснення цієї ідеї пропонувались і пропонуються різні: від спасіння через віру (релігія) — до освоєння здобутків науки і соціального прогресу. Звідси такі запитання: чи не в тому трагедія нашого радянського суспільства, що мільйони людей, які щиро повірили у найблагодніші лозунги визволення людини, її повного блага, всебічного розвитку, насправді були заведені у протилежний від цих загальнолюдських цінностей бік; що найпрекрасніший лозунг “все для людини” став найогиднішою практикою “все від людини”? І чи не в тому спасіння нашого суспільства, щоб вирватись із цього історичного тупика й повернутися на степовий шлях розвитку цивілізації — на шлях реалізації загальнолюдських цінностей, тобто повернутись до первісної, найбільшої і найважливішої ідеї визволення й щастя людини?

— Так, справді, десятиліття ми жили в полоні фальшивих ілюзій, під тягарем догм репресивної системи, що дедалі більше деформувала наше суспільство, ставлячи понад усе боротьбу класів, культ сили, казармовий лад життя. Нормою вважалась жорстокість, насаджувався терор, посилено розпалювався розбрат між людьми, — місця для співчуття, для милосердя не залишалось. Думки про загальнолюдські цінності вважались абстрактними вигадками інтелігентів. Зрештою, людині в суспільстві справді відводилась роль не більше як гвинтика, сліпого виконавця. А втім, наймудріші уми людства — від Сократа до Сквороди й Льва Толстого — в центрі своїх вчень ставили саме людину і в її самопізнанні,

самовдосконаленні вбачали найглибшу суть земного буття, запоруку прогресу. І те, що ми нині проголошуємо пріоритет вселюдських цінностей, їх вищість над інтересами класів, тих чи інших соціальних груп і держав, є свідченням того, що народи виходять на вищий рівень самосвідомості і що людина таки здатна прозрівати. Щоб вийти з тих нечуваних криз, в яких ми опинились, очевидно, слід рішуче відмовитись від дотеперішніх догматичних уявлень, безжиттєвих доктрин і визнати рятівний сенс іншого, гуманістичного погляду на світ.

Колись Іван Франко не боявся повторити за латинянами: “Semper tigo” (“завжди учень”). Деякі з наших сучасників навіть хизуються своєю внутрішньою незмінністю, міцністю ідейних стереотипів, твердістю чи й закостенілістю своїх внутрішніх структур. Визнати це, визнати власну задогматизованість — змиритися з тим, що процес розвитку особистості припиняється. Але ж це антиприродно. Людина тому й людина, що вона — вічний відкривач, невтомний і мужній шукач істини, що вона не боїться ні осуду невігласів, ні підступництва лицемірів та фарисеїв, які не соромляться свого фарисейства й постійної фальші.

Відомо, що безстрашність великих захисників людства була позначена стражданнями і не одному з них судився шлях на Голгофу¹, в тюрми та каземати тиранів. Однак це не повинно сіяти в людях зневіру, це має лиш упевнити нас у величчю Добра, яке тільки й здатне дарувати силу прозріння й самопізнання, уможлиблює — навіть у трагічних ситуаціях — зберегти й собі гідність і віру в гуманістичні ідеали, що світили людині віками.

— Сьогодні в літературі — як художній, так і науковій, публіцистичній, у громадській думці — словом, повсюди — часто-часто зустрічаються суперечливі, протилежні думки, оцінки, погляди. Одні вважають, що основна руйнація за понад 70 років Радянської влади — це руйнація людини. Звідси — наші біди, розруха в усіх сферах суспільства. Інші, навпаки, вважають, що ми зруйнували все, що можна, — економіку, державність, суспільство, природу, право, мораль... Не вдалося тільки, незважаючи на страхітливі репресії, голодомори, війни, знуцання, приниження, знищити саму людину, ті прагнення до

свободи, творчої праці, щасливого життя. І тому завирувало революційне оновлення, стався справжній вибух національного відродження. Люди потягнулися до волі, до розкріпачення від адміністративно-бюрократичної системи, до прояву своїх талантів, до повнокровного духовного життя. Тож яка Ваша думка: де істина?

— Що й казати, за сім десятиріч існуючої тоталітарної системи народи нашої країни зазнали величезних втрат, надто ж у духовній сфері. Держава набувала могутності, посилено мілітаризувалась, а людська індивідуальність дедалі більше знецінювалась, примітизувалась, творче начало в людині було зневажене, заохочувалось номенклатурне виконавство, холопське вислужництво, кар'єризм. Вільне творче мислення, незалежність думки виступали найлютішим ворогом тоталітаризму. Цькування інакомислячих, систематичні репресії ставали звичною повсякденністю.

Нечуваний терор диктатури, зокрема на Україні, що почався вбивством геніального Леонтовича в 1921 році, розгромом автокефальної церкви, суцільно сфальсифікованим — від початку й до кінця — процесом СВУ, досяг свого апогею в 30-ті роки, коли хвиля за хвилею знищувались найдіяльніші сили нації. Коли в таємних катівнях вигублювався її інтелектуальний цвіт, а в таборах Півночі згасали мільйони українських хліборобів. Нищення храмів, репресії проти релігії, поголовні розправи над українськими істориками, духовенством, учасниками революцій, садистський меч, занесений над славетними майстрами красного письменства, художниками, артистами, масове вигублення національно свідомих міських та сільських учителів, відданих народові освітян — все це не могло не призвести до морального занепаду населення цілих регіонів, затероризованих постишевидами, кагановичами, ежовими, охоплених атмосферою страху. На зміну культурному діячів приходив невіглас, носій обскурантизму й здичавіння.

Наслідки зlodіянь сталінщини відчуваються й досі. Суловсько-брежнєвські зусилля, спрямовані на руйнування національних культур, антинародна діяльність націонал-відступників, кар'єристів, донощиків згубно позначались на всьому суспільному кліматі. Саме духовні дефіцити, гнітюча

атмосфера придухи виплоджували тих озлоблених, оболванених покручів, ентузіастів режимної демагогії, що й нині затято виступають проти процесів демократизації й національного відродження українського народу. Хіба не їх упізнаємо серед тих приїжджих з Чернігівщини та з південних областей, що з явно організованим ентузіазмом маніфестують біля Верховної Ради свою відданість номенклатурі, хіба не кадри саме такого вишколу, опинившись нині у парламенті, охоче голосують за репресивні заходи проти інакомислячих, вимагаючи розправ над ними в дусі беззаконня й сваволі минулих часів?

Одначе не за цими гальмівними силами майбутнє. Для мене майбутнє — за людьми національно свідомими, мислячими, які, сконсолідувавшись, оберуть парламентський шлях виходу з кризи, здатні будуть розумно й компетентно працювати в ім'я побудови суверенної української правової держави.

І ще. Міркуючи про загальнолюдські цінності, маємо завжди пам'ятати, що змістом цього поняття не є щось абстрактне, що загальнолюдське — це сукупність національних культур, розмаїття численних мов, традицій, неповторного етносу більших і менших націй, котрі в живій своїй взаємодії якраз і складають те спільне багатство людства, той генетичний потенціал, де ніщо не може бути втрачене, знівельоване, якщо хочемо зберегти духовне повноквіття роду людського, його здатність розвиватись і продовжити себе в прийдущих поколіннях.

— *Питання про людину я хотів би поставити й так. Новітня історія показала всім нам: нема ні абстрактної, ні “старої”, ні “нової” людини, ні гітлерівської “надлюдини”, ні сталінського “гвинтика”. Людина — самоцінність цивілізації, представник роду, племені, народності, нації. І коли ми говоримо про нашого сучасника, то не обминути конкретного питання: хто ми? чії діти, внуки, правнуки? що духовно єднає український народ протягом усієї його історії? наскільки справедлива думка, яка останнім часом, особливо у дні святкування 500-річчя Запорозької Січі, часто повторювалась: дух вільного козацтва, жива козацька кров нуртують у нас, є нашою суттю, єством, визначальною рисою?*

— Хто ми? Формування нації визначалось багатьма чинниками. Звичайно, волелюбний дух козацтва — це Україна. Та Україна — ще й Шевченко з титанізмом його творчої могутності, і розум геніального Потебні та математика Остроградського, це й енциклопедизм Івана Франка, і витонченість інтелігентки Лесі Українки та її матері Олени Пчілки, це й невсипуща праця Бориса Грінченка, Михайла Грушевського та ще багатьох-багатьох...

Історична трагедія України — в розшарпаності її земель, в національній роз'єднаності перед лицем агресивних імперських сил та ще в продажності чималої частини панівної верхівки, яка впродовж віків слугувала не своєму народові, а ставала знаряддям у руках колонізаторів, чийм девізом завжди було “розділяй і пануй”.

Наша класична культура була б куди багатшою, якби втворювалась в умовах державної незалежності, якби розвиток її супроводжувався підтримкою й захистом своєї національної державності. Через відсутність такого захисту ми втратили Гоголя, який в юності мріяв працювати в Києві, віддати свій геній отчій землі. Найбільші наші таланти розкривались на Україні здебільшого в напівсили, поставали знівеченими, як це видно, скажімо, й на прикладі мученицького життя багатьох митців уже післяреволюційної доби. В усіх на очах трагедія Довженка, трагедія Тичини, і той, хто розуміє глибинну суть цієї трагедії, ніколи не кине каменем у них, в наших великих сучасників, чиї вершинні шедеври, твори масштабу світового назавжди обезсмертили культуру українського народу. Втрати, що їх Україна зазнавала впродовж століть, набули особливого розмаху в умовах тоталітарної системи, коли брутально була сфальшована вся наша історія, коли народ не мав доступу до праць таких учених-патріотів, як Драгоманов, Грушевський, Яворницький, та хіба тільки їх...

— *Якщо говорити про збереження духовного спадку, святинь і традицій українського народу, то саме Ви в найглухіший час панування брежнєвсько-сусловської мафії та щербиччини, як ніхто інший, підняли голос на захист і реальних соборів запорозьких козаків, і соборів душ наших, собору душі українського народу. І хоч як силкувались власть імущі очорнити Ваш роман*

“Собор”, зробити цього їм не вдалося, історія все поставила на свої місця. А як Ви пережили той важкий період?

— Брежнєвсько-сусловська мафія та шерби́ччина, як ви це явище назвали, вражає нас неухильною послідовністю нищення всього національного, того найдорожчого, найзаповітнішого, що тільки й здатне єднати націю в одне ціле, визначати її внутрішню моральну й естетичну структуру. Ось переді мною рідкісне, здійснене в Нью-Йорку видання “Втрачені архітектурні пам’ятки Києва”. Лише в зображеннях бачимо: ось тут був Золотоверхий Михайлівський монастир... А це — собор Успіння Богородиці в Пирогоші... Церква Св. Миколи на Аскольдовій могилі... І ще собор Успіння Печерської лаври... Ось барокові будинки Кирилівського монастиря... їх уже нема. Десятки й сотні прекрасних творінь наших зодчих, творінь, що стояли віки, стали жертвами сучасного вандалізму! Історія не знає руйнувань такого масштабу, такого сатанинського розбою тих, хто в сірій ненависті чинив своє руйницьке зло, чинив безкарно й тупо, глумлячись над національними культурами народів нашої країни.

Ви питаєте, як пережив я цькування роману “Собор”, цькування, що тривало не один рік. Були то, мабуть, найчорніші дні мого життя. Дні болю від тяжкої несправедливості, вчиненої силами репресивного всемогутнього апарату. Відомо, як ця ганебна кампанія організовувалась, з якою безсоромністю й цинізмом чинилась сваволя, скільки людей можновладні цькувачі погрозами й шантажем змушували підписувати сфабриковані в кабінетах брехливі, наклепницькі “листи трудящих” для преси. Однак і в ті лихі часи я постійно відчував доброзичливу підтримку друзів-письменників і численних своїх читачів. Це незабутньо. Це ознака того, що совість народна у глибинах своїх не була зруйнована. Далеко не кожну людину вдається змусити кривити душею, на догоду кар’єристам і націонал-зрадникам зрікатися своїх поглядів, відмовлятися від святинь. В народі кажуть: Бог правду бачить.

Мудрі слова! Можете уявити, з яким почуттям думалось мені про це на Софіївському майдані під час пам’ятного всім Свята соборності України.

— “Людина і світ” — журнал для віруючих і невіруючих. У нинішній напруженій громадсько-політичній та міжконфесійній ситуації ми ставимо за мету досягти миру й злагоди віруючих усіх конфесій і невіруючих. Завдання це надзвичайно складне, оскільки Україна — Русь уже понад тисячу років є ареною змагань між великими релігіями Сходу і Заходу. Майже чотири століття то розгорається, то згасає конфлікт між греко-католиками та православними. У нашу добу — добу нового політичного мислення і повернення до загальнолюдських цінностей, коли майже скрізь у світі, й особливо в Європі, йдуть процеси демократизації, об’єднання держав і народів задля миру, злагоди, процвітання, забезпечення прав людини, на нашу думку, не можна допустити, щоб тут, на Україні, в географічному центрі Європи, розпалювалися пристрасті, загострювалися конфлікти. Навпаки, Україна має зробити свій внесок у будівництво спільного європейського дому — гуманного, вільного, найдемократичнішого. Тож які Ви бачите можливості і шляхи для досягнення миру і злагоди в нашій українській хаті, зокрема міжконфесійного миру між православними та католиками? Яке Ваше особисте ставлення до релігії, до одного з основних прав людини — права на свободу совісті?

— Свого часу, коли з’явилося у пресі моє слово на захист віруючих греко-католиків, котрі після жорстоких сталінських переслідувань домагалися повернення своїх прав, довелося мені почути докір від діячів православної церкви: “Ви ж виростили в полтавських краях, греко-католиків там не було, тож як Ви можете сьогодні захищати їх, уніатів?” Дивно було мені це чути. Справді, я виховувався в православній сім’ї, родинна віра, бабусина віра, для мене уже і в дитинстві дуже багато важила. Але хіба це підстава для того, щоб я нетерпимо ставився до віруючих іншого обряду, тим більше до людей, несправедливо покривджених? Адже поряд з віруючими української автокефальної церкви мільйони українських греко-католиків зазнавали в часи сталінщини та беріївщини чи не найтяжчих переслідувань.

У минулі темні віки конфлікти між православними та уніатами ще можна було чимось пояснити, але ж ми живемо в інші, цивілізовані часи! Принаймні так про них хотілось би думати. Можливо, дехто навіть штучно розпалює

на Україні розбрат між людьми різних церков, щоб не допустити духовного об'єднання нації. Ваш журнал "Людина і світ", мені здається, багато може зробити для виховання терпимості в людях різних вірувань, різних обрядів для того, щоб пригасити розбрат і ворожнечу, адже ці спалахи пристрастей тільки завдають шкоди процесові демократизації й національного відродження України. Злагода, порозуміння, духовна єдність — ось що потрібне зараз Україні. Єдність — понад усе!

Право на свободу совісті — це одне з найприродніших прав людини, це неодмінна передумова нормального життя в цивілізованому демократичному суспільстві. Нещодавно на мене сильне враження справив виступ у Києві хору "Голландські козаки". У хорі, за винятком диригента-українця, співають голландці, всі хористи католики, а проте життя своє присвятили поширенню у світі української духовної музики, творів, що беруть початки з візантійських часів. Ось вам взірець терпимості, культури й цивілізованості сучасних людей.

Скільки пекучих проблем вимагають від нас всенаціонально узгоджених скоординованих дій!..

У суспільстві катастрофічно зростає злочинність, зокрема серед підлітків. Пояснюється це, очевидно, не лише матеріальними злиднями, але й озлиднінням душ, безвір'ям та аморальністю — явищами, що спричинились і війнами, і руйнуванням сім'ї, і трагедією так званих неперспективних сіл та знедуховленням переповнених зденационалізованих міст, де порушено віковий уклад народного життя і вилучено з повсякдення винятково сильний, стримуючий і контролюючий фактор народної моралі.

Японці зі свого могутнього бюджету левову пайку асигнувань виділяють на шкільництво, на розвиток освіти. Наша школа чи не найубогіша, найзанедбаніша у світі. Допомогти їй державно, допомогти невідкладно, всебічно — обов'язок усіх, якщо ми дорожимо своїм майбутнім. Треба у школі повернути пошану до гуманітарних наук. Звільнившись від схоластики казенних дисциплін, від зазубрювання отупляючих "ізмів", необхідно побільшити увагу до вивчення рідної історії, літератури й мистецтва, а поруч цього, поруч із по-

глибленою увагою до проблем найперше екологічних поря, нарешті, знайомити дітей також з основами християнства та інших морально-етичних учень, — це, я вважаю, сприятиме формуванню людей високоосвічених і високоморальних, людей справді цивілізованих.

— *Незабаром, у червні 1991 року, виповнюється півстоліття від дня початку Великої Вітчизняної війни. Крізь страшні випробування, криваві бої пройшли і Ви. Багато Ваших творів — то жива пам'ять про бойових побратимів, які врятували нашу країну від поневолення, несли прапор свободи, гуманізму і визволення уярмленим народам Європи. А як сьогодні оцінюєте Ви події у Східній Європі — як визволення від сталінсько-брежнєвських “обіймів” і спотворень чи, як дехто заявляє, “розвал усього, чого наш народ добився у тій війні”? Чи вважаєте Ви справедливим об'єднання німецького народу в одній державі? Чого Ви бажаєте народам Східної Європи, які у нинішній перебудові, коли більше не треба копіювати під жерелами танків кроки “старшого брата”, обирають свій шлях розвитку? Якими бачите взаємини цих народів з українським, що також здобуває свою справді суверенну державність?*

— Так, справді, я належу до тих людей, котрим судилося пройти випробування Великої Вітчизняної війни. “Прапороносці”, “Людина і зброя”, “Циклон” та інші твори народилися з бажання розповісти правду про ті страшні драматичні події, художньо й філософськи осмислити їх. Великий страдницький подвиг в тилу й на фронтах, коли вирішувалась доля народів нашої країни, цілком заслуговує увічнення у творах літератури й мистецтва. Я дорожу тією правдою, дорожу пам'яттю про своїх фронтових побратимів, і це буде зі мною до кінця днів. Люди, що захищали свою землю від фашизму, що несли народам Європи визволення, можуть по праву гордитися своєю життєвою місією, тим, що безоглядно вірили в ідеали свободи і гуманізму.

Інша річ, що пізніше чисті солдатські зусилля було так грубо опоганено тими, хто послав на Злату Прагу брежнєвські танкові армади, хто, душачи європейську “празьку весну”, душив і нас самих, руйнуючи ті золоті мости братерства, що постали у світі як найбільший здобуток Перемоги. Окупаційна брежнєвська акція довічною ганьбою лягла на

наших вітчизняних усмирителів, які так і не могли зрозуміти, що державна влада дається не для утиску націй, що покликанням будь-якої влади повинен бути обов'язок захищати людину, бути оборонцем і гарантом її прав, а не приборкувачем інакомислячих. Силою, нав'язанням своїх авторитарних принципів стабільності життя не досягти.

На жаль, ще й досі далеко не всі усвідомлюють, що тільки свобода й демократія можуть забезпечити тривалість існування державних структур. Різні імперії, різні автократії розпадалися й розпадаються саме тому, що ставали знаряддям насильства над людиною і над цілими народами, а всяке насильство рано чи пізно неминуче зазнає краху, — є в цьому своя закономірність. Неминучість загибелі будь-яких імперій нині стає дедалі очевиднішою. В прагненні народів до суверенного буття чути ходу самої історії, ось чому майбутнє Європи все чіткіше уявляється людям як спільнота суверенних рівноправних націй, в сім'ї яких нам бачиться й Україна.

Ми вітаємо зруйнування ганебної берлінської стіни, вітаємо об'єднання Німеччини й демократичні перетворення в інших країнах Європи, що їх нам довелось визволяти. Однак і вони з глибшим розумінням мають ставитись нині до проблем наших, українських, до процесів нашого національного відродження. Нічим не виправдати, що на недавній зустрічі керівників європейських країн у Парижі не знайшлося місця для України та Білорусії, котрі до того ж є фундаторами ООН. Їхнє законне бажання взяти участь у переговорах було (не без інспірації союзного Центру) проігноровано. Глухоту, виявлену до нас, як і до народів суверенної Росії та прибалтійських країн, нічим не виправдати. Там, де стільки мовилося про нове мислення, про настання нової, справедливішої ери, щодо нас було вчинено ще одну несправедливість, і саме так це має сприймати світова громадськість.

— *Олесю Терентійовичу! Не буду приховувати — з дитинства захоплююсь Вашими творами, як і мільйони дітей на Україні та у всьому світі. Признаюсь: автограф, який Ви дали мені, першокурснику Київського держуніверситету, 20 років тому, — найдорожчий скарб у моїй бібліотеці. Кажу про це, щоб на власній долі проілюструвати: Ви — володар дум кіль-*

кох поколінь української молоді. Ви для всіх нас, Ваших читачів, завжди були і є тим світлом, промені якого запалювали нам серця, душі, висвітлювали дороги і стежини життя. Кажу про це, щоб окреслити те значення, яке мала для нинішніх поколінь молоді Ваша підтримка голодуючих студентів у Києві у жовтні 1990 року. Серед них була і Ваша онука. Кажу про це, аби звернутись до Вас із запитанням: якими Ви бачите вихід із нинішньої кризи і майбутнє молодих поколінь — майбутнє України?

— Мені приємно дізнатися, що розмова ця ведеться з прихильниками моєї творчості, з людьми, які шанують літературу й розуміють її значення в житті суспільства, в його духовному розвитку.

Я і сам належу до тих, хто з юних літ був закоханий у твори майстрів нашого красного письменства, класиків літератури XIX і XX століть, зокрема, пригадується, як чарувало мене слово наших класиків, цих справжніх подвижників, чий заслуги перед українським народом, сподіваюсь, збережуться і в пам'яті прийдешніх поколінь. Українському письменникові завжди жилося нелегко — згадаймо, крім Шевченка й Франка, ще й Павла Грабовського, Архипа Тесленка, Степана Васильченка чи ту ж багатостраждальну Лесю, я вже не кажу про тих, кого пізніше забрали в нас Соловки та Магадани... Та все ж і в умовах вкрай несприятливих, в умовах нестерпних наші попередники — і за царату, і після — з гідністю звершували свій такий необхідний для нації труд.

Нині ми є свідками могутнього національного пробудження. Повертаються в життя Микола Куліш, і Лесь Курбас, і Винниченко... Приходять нові покоління, несуть свої художні відкриття. Великих саможертвних зусиль має докласти творча інтелігенція, щоб піднести самосвідомість наших сучасників, пробудити глибинне життя душі, національну гідність і честь навіть у тих, в кому ці почуття досі перебували в напівдрімоті. Допомогти прозріти незрячим, вийти зі стану апатії, ожити збайдужілим, оновитися духом кожному, хто й досі ще залишається закутим у догматичні пута, — хіба ж це не під силу справжньому художникові? Але і йому належить подолати в собі внутрішній консерватизм, амбітність, звільнитися з-під пресу стереотипів і самоцензури, позбу-

тись тих чіпких штампів і звичок, що й досі нерідко стають на перепоні природного волевиявлення потенціалу художника.

Вийти з тяжких кризових явищ допоможе нам тільки рішучий демонтаж віджилих понять і схем, тільки надійне згуртування — на вищому рівні — всіх національних будівничих сил. Розумна економічна політика без імперського тиску, відродження моральності народу, піднесення освіти й культури усіх верств суспільства та сумлінний, старанний труд кожного, ота оспівана поетами роботящість, якою наша нація завжди славилась, — усе це в сукупності, віриться, забезпечить краще майбутнє нашій згорьованій Україні. Доля народу залежить від кожного з нас! Усвідомлення цього має додавати нам творчих сил і наснаги.

Суверенна, процвітаюча, високоінтелектуальна Україна — такою вона уявляється навіть індійським ясновидцям, такою вона, майбутня, уявляється й нам у перспективі свого післячорнобильного, всенаціонального відродження.

Творчість — це сфера чистоти й свободи. Вільний і незалежний художник має визнавати одну лише залежність, що зветься синівською любов'ю до рідної землі, відданістю гуманістичним ідеалам людства.

1991

ПИСЬМЕННИКИ ПИШУТЬ І... ЧИТАЮТЬ

Відповіді на запитання газети "Літературна Україна"

1. Які з прочитаних останнім часом творів українських авторів Вам найбільше запам'яталися і чому? Які не сподобалися?

2. Над чим Ви зараз працюєте?

1. З нашої спадщини велике враження справили надруковані у журналі "Дніпро" "Сад Гетсиманський" та "Тигролови" Івана Багряного. А з сучасної української прози вважаю найкращим твором "Листя землі" Володимира Дрозда. Те, що не подобається, недочитую до кінця і тому нічого певного назвати не можу.

2. Маю сигнальний примірник книжки публіцистики, яка щойно вийшла у видавництві “Радянський письменник”, — “Чим живемо: На шляхах до українського відродження”.

1991

НЕЗАЛЕЖНА УКРАЇНА ВПЕРШЕ ПОШАНОВУЄ СВОЇХ МИТЦІВ

Інтерв'ю кореспондентів УКРІНФОРМ

Хотів би розпочати з того, що сьогорічне присудження Шевченківської премії особливе. Попри все, воно запам'ятовується й тим, що Україна як суверенна і незалежна держава, котру визнав світ, уперше пошановує своїх митців найвищою літературно-мистецькою нагородою, якою є премія імені Великого Кобзаря. Може, й тому рік 1992-й став найщедрішим і щодо загальної кількості премій: замість установлених семи, їх цього року збільшено до десяти.

Скажу, що й у доборі імен лауреатів, на яких спинили свою увагу члени оновленого комітету, виразно відчувається подих часу. Адже з-поміж увінчаних високою відзнакою — талановиті письменники й митці, художні колективи, що мають великі заслуги перед рідною культурою.

Тож у галузі художньої літератури премії посмертно удостоєно видатних українських письменників Бориса Антоненка-Давидовича — за збірку творів “Смерть. Сибірські новели. Завищені оцінки” та Івана Багряного — славетного нашого письменника, який стає до того ж першим лауреатом Шевченківської премії з-поміж української діаспори. Подиву гідна велична постать цього високоталановитого автора, чії твори тільки зараз повертаються до українського читача. Відзначені премією його романи “Сад Гетсиманський”, “Тигролови” — це художньо-історичний вирок жахливій тоталітарній системі, дикунській імперії зла, яка морально калічила людину і фізично знищувала її.

Прикро й сумно, що доводиться з великим запізненням пошановувати справді гідних шани митців, які впродовж не-

легкого життя чесною творчою працею допомагали рідній Україні виборювати державність.

А далі ще два майстри художньої прози, які стали лауреатами. Володимир Дрозд — за роман-епопею “Листя землі” (книга перша-друга), що являє собою соціально-психологічний зріз життя українського народу майже за столітній період, починаючи од вісімдесятих років минулого століття аж до сьогодення. Думи, надії, поривання творців і свідків цілої епохи, талановите осмислення її соціальних і національних катаклізмів становлять основу цього непересічного твору, що став явищем у літературному житті України останніх років.

Зрілим майстром прийшов у літературу і полтавець Феодосій Роговий, чий роман “Свято останнього млива” увінчаний премією, ось уже багато літ не полишає байдужим читача. Пером талановитого прозаїка, сільського вчителя намальовано широку панораму життя українського села, глибоко розкрито багатогранні народні характери. А ще своїм проблемним романом письменник порушує найгостріші екологічні проблеми, волаючи до розуму і серця людей, аби вони дбали про відродження історичної пам’яті, оберігали від руйнації рідну природу, свій життєвий уклад, національний дух.

Лауреатами стали й четверо поетів. Ігор Калинець за збірки поезій “Тринадцять алогій”, “Невольнича муза”, “Пробуджена муза” і Тарас Мельничук за збірку “Князь роси”. Обоє спіткала лиха доля й неволя, бо довго поневірялися по тюрмах та засланнях саме за свої поезії. Можна тільки порадити, що Україна має сьогодні таких обдарованих поетів, чия творчість позначена передовсім духом справжнього новаторства й виразно окресленою неповторністю, багатством образів і символів, одне слово — рідкісною оригінальністю таланту.

Заслужено відзначені премією ще два самобутні поети — Павло Мовчан і Роман Лубківський. Філософська поезія П. Мовчана сильна здатністю заторкувати людські почуття, пробуджувати розум, спонукаючи його до осмислення народного буття.

Оригінальна за змістом і формою, художньо вагома за своїм значенням збірка “Погляд вічності” Р. Лубківського,

пройнята любов'ю до Кобзаря, високою думкою про нетлінність його творості.

Премією в галузі журналістики і публіцистики відзначений Степан Колесник. Можна з певністю сказати, що з-поміж українських публіцистів небагато хто з такою пристрасстю і вболіванням писав про так звані “неперспективні” села, про драматичну долю їх людей, котрі годують країну. Головна тема його публіцистичних творів — “обкрадені села”. Обкрадені й поглумлені несправедливою системою, чия байдужість до трудівників села ще й досі дається взнаки. Автор не шукає гострих сюжетів, йому болять сама правда життя, яка має хвилювати кожного з нас.

У галузі теорії та історії літератури премією відзначено відомого українського вченого Миколу Жулинського за його книжку “Із забуття — в безсмертя”. Цей поважний науковець чи не найбільше зробив для відродження творчої спадщини, свавільно викресленої з нашого національного духовного життя. “Із забуття — в безсмертя” — одна з перших літературознавчих книжок незалежної України, яка в нових умовах виборювання державності відкриває читачам замовчувані впродовж десятків років імена справжніх подвижників із середовища української творчої інтелігенції. Відсьогодні читачі, сподіваємось, належно оцінять наукові пошуки М. Жулинського, певно, зважатимуть на них і автори нових підручників для вузів та шкіл.

Образотворче мистецтво. Тут премію присуджено художникам високого професіоналізму Миколі Максименку і Григорію Синиці.

Залюблений у природу рідного Полісся, красу Карпат, гірського Криму, М. Максименко створив чудову серію ліричних пейзажів і яскравих натюрмортів “Україно моя”, за що й удостоєний премії. Талановитому художникові монументалісту Григорію Синиці премія надається за відродження колористичної школи монументального живопису і твори останніх років — глибоко національні за тематикою, естетичними джерелами.

Окремо годилося б сказати про славетну трійцю концертно-виконавських колективів. Йдеться про Віктора Гуцала — художнього керівника Державного оркестру народних

інструментів України, а також Капелу бандуристів імені Тараса Шевченка з Детройта (США) та її художнього керівника Володимира Колесника і Хор імені О. Кошиця з Канади, який очолює Володимир Климків.

Відзначення праці талановитого диригента, музикознавця, фольклориста В. Гуцала є визнанням його плідної творчої діяльності й високого мистецького рівня цього унікального колективу. Знають в усьому світі й згадувану вже Капелу бандуристів з Детройта, у репертуарі якої народні пісні та думи, кобзарський спів, твори класичної спадщини.

Видатним явищем української музичної культури є воістину і неоціненна діяльність Хору імені О. Кошиця з Канади. Цей хоровий колектив упродовж багатьох років виховує в середовищі світового українства почуття приналежності до рідної національної культури, з великим успіхом виступаючи в Європі, США, Південній Америці. У його репертуарі — класичні хорові твори (А. Ведель, Д. Бортнянський, М. Лисенко, К. Стеценко), сучасні українські хорові композиції (Є. Станкович та ін.), народні пісні.

Символічна ознака часу! Уперше за тридцятиліття увінчення лаврами Шевченківської премії цієї честі удостоєні талановиті діячі й колективи з української діаспори. Подія, що й казати, неординарна. Цей крок спрямований передусім на те, щоб сконсолідувати нашу національну культуру, яку впродовж тривалого часу роз'єднувала ідеологічна нетерпимість, а не “лише океанне безмежжя”. Отже, до нас повертаються духовно-творчі надбання з діаспори, що їм офіційні чиновники ставили постійні перепони.

Відтак започатковано якісно новий підхід у практиці присудження Шевченківських премій. З приємністю зауважу, що члени Шевченківського комітету виявили високу вимогливість, принциповість і об'єктивність, що вплинуло на остаточний результат голосування.

За кращий твір літератури і мистецтва для дітей та юнацтва лауреатом став відомий композитор Олександр Костін. Премією відзначено його оперу-казку “Золоторогий олень” та балет-казку “Русалонька”, темою яких є одвічна боротьба добра і зла.

Отже, сім'я лауреатів премії імені Тараса Шевченка поповнилася новими іменами талановитих творчих людей. Побажаємо ж усім сьогорічним лауреатам і надалі вірно служити незалежній Україні, збагачувати багатотисячову художню культуру й духовність рідного українського народу.

1992

ІНТЕРВ'Ю ДЛЯ ЖУРНАЛУ “КУР'ЄР ЮНЕСКО”

У сучасній українській літературі Олесь Гончар веде вперед як блискучий майстер слова і має славу бездоганного лицаря як особистість і громадянин. Попри всі свої численні титули та посади, він ніколи не вписувався в рамки системи та методу “соціалістичного реалізму” і творив так, як вимагало сумління. Народжений 1918 року, коли Україна виборювала свою незалежність, Олесь Гончар є одним з тих діячів, які ревно плекають новочасне українське Відродження.

— *Олесю Терентійовичу, раптом надумалося, що і Ваша особиста доля, і написане Вами, і Ваша життєва позиція — за невеликими винятками — цілком можуть бути підручником історії України в двадцятому сторіччі... Коли б Вам довелося читати лекцію для неофітів — з чого б Ви почали?*

— Можливо, моє звернення до уявлених Вами неофітів було би таким: і світ, і ми, українці, перебуваючи зараз уже на порозі ХХІ віку, ще тільки маємо відкрити для себе Україну. Багато в чому вона для нас ще terra incognita. Звідки ми? Що означала для Євразійського континенту виявлена в регіоні середнього Дніпра так звана трипільська культура, перед загадковістю якої наука поки що зупиняється в подиві? І чому так багато спільних слів, що однаково звучать у мові українській і в мові санскриту? І як сталося, що орнаменти стародавньої Індії віднаходимо на писанках, розмальованих у хатах карпатських лісорубів? Ясно одне: міграція культур, розселення і взаємодія народів у прадавні часи відбувались далеко не завжди так, як це досі нам уявлялось.

Кілька століть перебування України в режимі колоніальної царської імперії обмежувало можливості справжньої на-

уки, на догоду імперським замовленням спотворювалась наша національна історія, викривлялись самі її витoki, Україні відводилась роль своєрідної етнографічної резервації. Отже, правдиві великі відкриття ще тільки ждуть Колумбів нашої духовності. І добре, що сучасна об'єктивна, незаангажована наука нині вже лаштує свої каравели.

— Проза — примхлива і строга річ, і, як мені здається, вона стає диктаторкою над тим, хто вибирає її з великої любові... Чи залежала Ваша особиста доля від Вашого служіння прозі? Чого Ви зреклися і що надбали?

— Проза і поезія для мене речі неподільні, вони органічно єднаються в понятті, що його народ наш визначає як сферу красного письменства. Ви ж знаєте, що нерідко і твори поетів потерпають від засилля сірих прозаїзмів і, навпаки, українська художня проза буває сповнена справжньої поезії. Багатьом українським новелам, повістям та романам притаманний ліризм, яскрава емоційність, увага до фольклорної фантастики, і нерідко цю своєрідність дослідники називають романтизмом, хоч, мені здається, мистецьке це явище точніше було б назвати поетичним реалізмом або ще іноді називають його магічним реалізмом, надто коли йдеться про твори латиноамериканців. Батьком цього літературного напрямку, спорідненим з українським бароко, вважається у нас не хто інший, як Гоголь. Автор “Вечорів на хуторі” й “Тараса Бульби” нашими читачами, Ви ж знаєте, сприймається насамперед як письменник український, адже саме завдяки йому, полтавському чародієві, образ України вперше з'явився у світовій літературі.

— В одній з перших своїх публікацій — оповіданні “Модри Камень” Ви виступили проти тоталітаризму в його найстрашнішому прояві: знищенні людського в людині, зазіханні на її Богом дане право любити. Як Вам вдалося обстоювати свою особистість в умовах тоталітарної системи, своє творче “я” і, врешті, свій світ митця?

— Надто це, мабуть, гучно сказано, що вже в новелі “Модри Камень” мені вдалось виступити проти тоталітаризму, а от що тоталітаризм у цій моїй першій повоєнній новелі вбачив тяжкий кримінал і з цього приводу виявив до молодого автора всю свою патологічну жорстокість, то це правда.

Країну тоді саме лихоманило від жахливих ждановських постанов¹, таврувалось Ахматову й Зошенка, і, як водиться, до російських авторів треба було долучити щось також і з вічно підозрюваної України, тим-то режимна блискавка вдарила і в “Модри Камень”.

Найбільше зло тоталітарної системи, очевидно, полягає в тому, що вона змушувала мільйони людей жити в атмосфері терору й тотальної брехні. Мабуть, і в часи інквізиції людина не зазнавала таких знущань, принижень, такого безправ'я, фізичних і моральних тортур. Згадаймо хоча б життя письменника, того, хто зважувався чесно й незалежно мислити. Повсякчас і повсякдень він почував на собі державне пильнуюче око, за ним ходили назирці стукачі, підслуховування його телефонних розмов велося відверто й нахабно. А якщо з-під його пера з'являвся твір, що чимось не відповідав офіційним догмам та приписам, то одразу ж такий автор зазнавав найбрутальніших цькувань і його та його твір піддавали нещадному остракізму. Вам добре відома історія з моїм “Собором”, коли по всій Україні було зчинено компартійний гвалт, коли роман вилучали з кіосків, кляли й палили, коли чиновницький гнів падав не лише на автора та його книгу, але й на кожного з тих, хто посмів стати на їх захист. То як же було жити? Що тримало на світі? Скажу зі свого нелегкого досвіду: якщо дух автора не занепав, то завдячує він отим тисячам і тисячам читацьких листів, що йшли і йшли, являючи собою безстрашну народну підтримку... Нещодавно моя сестра (старша за мене) розповіла, що, коли батько наш був на війні, мама вишила якийсь особливо гарний рушник з написом на ньому: “Широю рукою рушник вишивала — щастя у Бога для тебе прохала”... Ось таким рушником моральної підтримки були для мене оті численні читацькі листи. Тому я ніяк не згоден з тими, хто вважає, що боротьбу з режимом вели тільки табірні правозахисники. Звичайно, тим людям, чиї найкращі роки минали за колючим дротом, було найтяжче, там вигартувались наші справжні національні герої, що їх багато нині в українському парламенті, але я стою на тій думці, що і вся Україна в тій чи іншій формі чинила опір тоталітарній диктатурі, цей опір подібно до антифашистських рухів у країнах Європи був і в нас усенаціона-

льним. Ті, кому судилося жити і працювати по цей бік конц-табірних дротів, далеко не всі заплямували себе; озирючись у ті “окаянні роки”, я бачу в усіх сферах нашої культури таких, як Василь Симоненко, Алла Горська², Григорій Тютюнник, справжніх лицарів вірності й честі... Тільки цим, масовістю — частіше незримого, напівприхованого в глибинах — опору можна пояснити те для багатьох несподіване чудо, що сталося 1 грудня 1991 року, коли Україна мовби єдиними грудьми видихнула своє могутнє магічне “Так!” — “Так” своїй свободі і незалежності.

— *Це тепер згадали, що Україна — центр Європи, навіть — нарешті — почали писати і говорити “в”, а не — “На Україні”... Ім’я Олесь Гончара якраз і тоді належало до тих, що примушувало рахуватися з існуванням України, її слова, її культури... Чи не тому — знову ж таки, на мою думку, Ваші твори містять значну частку справжнього проповідництва: проповідництва України...*

— Не знаю, як щодо “проповідництва України, але безсумнівно, що завжди наша література — і класична, й сучасна — жила Україною, творила в ім’я України, і ми з Вами, ясна річ, не є тут винятком. З любові до України, зі співчуття до її мученицької страдницької долі народжувалось усе краще, що дало народові наше красне письменство. Ще з часів Шевченка, голосом Лесі Українки, Івана Франка, а пізніш голосами Тичини й Довженка наша література мовби хотіла догукнути до світу: ось є така тяжко зневолена земля на планеті, земля працьовитих, винятково обдарованих і красивих людей, що створили сотні тисяч пісень та епічних дум дивовижної краси й поетичності, земля, де народ, вдачею волелюбний і боголюбний, понад усе ставить свободу, а тим часом упродовж поколінь довелося йому жити в умовах самодержавних утисків, бути духовно й матеріально пограбованим, звідати найтяжче приниження, коли народові відмовлено навіть у праві мати рідну школу, користуватись своєю рідною мовою. Україна волала підтримки. На жаль, західні демократії здебільшого залишались глухими, невідкличними до наших трагедій. Не почули нас, коли сили агресивної більшовицької диктатури душили українську державність, топили в крові Українську Народну Республіку, поза увагою

західної інтелігенції залишилось унікальне явище світової культури — наше «розстріляне відродження» 20-х років і те, як під гіпнозом удава замовчувався нечуваних масштабів сталінський голодомор та тотальний терор років тридцятих, не дістала підтримки й Українська повстанська армія, що упродовж тривалого часу вела в лісах нерівну, героїчну боротьбу на два фронти — проти фашизму коричневого і проти червоного теж...

XX сторіччя було для України найтрагічнішим, і воно ж явило світові велич нації, дивовижний феномен її незнищенності. Доля народу спонукала до саможертвної праці нашу творчу інтелігенцію, котра — в жахливих умовах утисків і переслідувань — звершувала свій синівський обов'язок. Саме їй, нашій інтелігенції, належить найактивніша роль в національному відродженні, що нині стає можливим.

Індиферентність громадської думки західних країн до проблем України свого часу нами сприймалася з болем, була для нас тим більш прикрою, що Україна завжди тяжіла до європейської культури, усвідомлювала себе її органічним компонентом. У середні віки в європейських університетах навчалась українська молодь, там набували вишколу просвітителі нації, мужні ватажки козацького національно-визвольного війська... Та зміни на краще, сподіваємось, стануться. Нині помітно зростає інтерес до України з боку німецьких, італійських, французьких учених, сильні українознавчі центри діють на американському континенті, де численна українська діаспора, зі сприянням англосаксів, багато зробила і робить для збереження скарбів української культури, для розвитку сучасного інтелектуального життя.

— *У нас завжди багато говорилося про традиції — в літературі, в історії... Врешті ми переконалися, як мало їх збережено... Що нам варто взяти з літератури минулої, з української класики? Чого бракує літературі нинішній?*

— Традиції народу для нас мають колосальну вагу. З української класики нам треба зберегти все не зістарене, бо духовна наша спадщина суттю своєю гуманна, людяна, демократична, вона має вселюдську цінність. Творчість наших попередників відзначається широтою й терпимістю, ширим,

доброзичливим ставленням до людей всіх національностей, котрим випало жити пліч-о-пліч на українській землі.

У сучасній літературі мене часом бентежать вияви цинізму й художнього несмаку, надто ж у мові, що виникають, можливо, під впливом низькопробних зрусифікованих фільмів та невибагливої естради. Та ці вади, треба думати, скоро минуші. В умовах відродження духовної розкнутості література неодмінно вийде на широкі вселюдські обрії, я вірю в це.

Десь, починаючи з років 60-х, в українській літературі все відчутнішим стає процес гуманізації. Вивільняючись з догматичних пут, вона набуває художньої енергії в боротьбі з духовним браконьєрством, з жахливими потворностями тоталітарного режиму, що так нівечив, так деформував людську особистість. І коли читачі відзначають антитоталітарні мотиви в моїх творах, таких, як “Людина і зброя”, “Тронка”, “Собор”, чи “Циклон”, чи “Берег любові”, чи, нарешті, в “Твоїй зорі” та в жанрі новелістики, то, певне ж, є у цьому слушність. Антирежимне спрямування української літератури кількох останніх десятиріч не підлягає сумніву, її душею дедалі відчутніше стають ідеали демократії, ідеали свободи. Після Чорнобиля, що жахіттям своїм дорівнює сотням Хіросим, значно глибшою має бути наша увага до проблем екологічних, адже сьогодні ці проблеми для нас найболючіші, вони стають глобальними. Саме у відверненні загроз, навислих над планетою, має виявитись рятівна солідарність народів, справжній гуманізм нового часу. Будь-який ідеологічний фанатизм неминуче банкрутує, про це свідчить історія, і саме в прагненні до вселюдської злагоди й солідарності в чесній гуманістичній творчості художник має знайти своє достойне місце.

— Дозволю собі досить сміливе, але, сподіваюсь, не безтактне питання: так склалося, що я вчилася в Дніпропетровському держуніверситеті, який закінчували й Ви — уже в ореолі слави, першого, але такого голосного літературного успіху... Вас завжди обожнювали, Ви завжди виглядаєте статечно, достойно, але ніколи — зарозуміло, неприступно. У Вашому образі відсутня суєта. Як Вам вдається бути таким? Ваші жалі, болі, страхи, випробування — завжди наодинці з Вами?

— Письменник не повинен особливо клопотатися тим, яке враження на довколишніх він справляє своєю особою. Бути і в творчості, і в повсякденних вчинках максимально природним, максимально правдивим — оце, по-моєму, головне. “Найкраща країна — правда”, — каже один із моїх героїв. Тож, коли пишеш роман чи новелу, найуважніше маєш дослухатись до стану своєї душі, до голосу совісті, і якщо тобі вдалося подолати диктат сторонніх ідеологічних чинників, вийти на вільне художнє мислення, то вважай, що ти переміг.

— *Хто з Ваших близьких найбільше вплинув на Вас? Кого Ви пам'ятаєте як легенду, казку? Що в людських стосунках найбільше Вас розчулює й обурює?*

— На фронті, потрапляючи в найбільші скрути, опиняючись у найнебезпечніших ситуаціях, я ніколи не уявляв, не почував себе приреченим, просто не вірилось, як це я можу бути вбитим. І ця, хай, може, легковажна певність живилася тим, що за твою грішну солдатську душу хтось далекий помолиться... Перед очима тоді поставав образ бабусі, найдорожчої людини, що була для мене як образ самого народу. У дворічному віці я zostався без матері, вона померла молодю, і мене з дніпропетровського передмістя забрала до себе мамина полтавська рідня. Глибинне українське село, де люди не знали злодійства, де хати не замикались, де, коли вечорами збиралась у нашій хаті для репетицій церковна півча, я бачив такі просвітлені, одухотворені, такі прекрасні людські обличчя! То було моє оточення, мій народ. Бабуся була дуже релігійною, безмежно доброю до людей, для вразливої дитячої душі була вона взірцем справедливості, її вплив на моє духовне формування був куди значнішим, ніж вплив будь-яких інших авторитетів. Бувши неписьменною, бабуся тим часом знала безліч пісень, казок, народних переказів та легенд, дарувала все це багатство й мені, естетично сприйнятлива, вона підсвідомо відчувала оті чари й магію рідного слова, котре потім не втрачає для нас приваби упродовж усього життя.

— *Вам важко відповідати на ті питання, які Ви ставите собі самі? Коли не секрет — про що вони?*

— Цікавить Вас, які запитання письменник ставить собі сам? Їх безліч. Після Чорнобиля іноді здається, що ми вже

вступили в добу апокаліпсиса, в добу найскладнішу. Як вижити? Яким буде для незалежної України наступне тисячоліття? Чи порозуміються народи перед лицем майбутнього, чи стачить роду людському снаги й мудрості подолати те сатанинське зло, що загрожує самому життю, всій нашій цивілізації? Сили небесні, допоможіть нам!

Розмову вела Любов Голота

1992

ЧИМ ЖИВЕМО, ЧИМ ЖИТИМЕМО

Інтерв'ю журналу "Слово і Час"

— *Олесю Терентійовичу, єдине, але чи не найболючіше для нас, гуманітаріїв, запитання. Воно тісно пов'язане з тим, що надруковане вище, але нав'язане найостаннішими подіями й проблемами. Як Ви гадаєте, чи обґрунтовані наші тривоги з приводу того, що умови існування й розвитку української мови, культури майже не змінюються на краще? А перспективи, коли геть усе заступають тяжкі економічні клопоти, коли і в самій Україні багато людей байдужих, а то й чужих до української мови, а "збоку" триває потужна й вишукана експансія (теле-, радіо-, кіно-, естрадна тощо)? Перспективи вимальовуються невтішні. Як цьому зарадити? Тиснули нас політично, тепер — економічно. Як розірвати зачакловане коло?*

— Запитання слушне. Мовою вимірюється не тільки розум народу, його естетичний смак, але і його моральність.

Краса української мови, її милозвучність, досконалість, виняткове синонімічне й лексичне багатство давно визнані найкомпетентнішими лінгвістами світу. Серед сотень тисяч наших народних пісень є шедеври такої чистоти й поетичності, що, дізнайся про них Європа раніше, то, мабуть, не тільки Бетховен, а й божественний Моцарт захотів би написати музику на якісь українські тексти.

То що ж сталося? Чому наша сучасна мова зазнала таких руйнівних деформацій? Чому цілі регіони сьогодні користуються оцим недорікуватим суржигом, виплодом примітив-

ного казенного ума? Цілі сфери людської діяльності, скажімо, торгівля, пошта, державні інстанції різних рівнів по-слуговуються дивовижно обмеженою кількістю давно зужитих словесних стереотипів, а все безмежне мовне багатство українського народу, його свіжість і колоритність — і де вони? Де наші народні златоусті, жартуни, незрівнянні дотепники, що одним влучним прислів'ям, мудрою веселою примовкою вміли розсмішити цілу Січ чи сільську громаду, дати прилюдний урок якомусь небораці чи пустомолотові на все життя?

Знаємо, що ненависники українського слова, дрімучі шовіністи ще не перевелися, але зараз не про них ідеться. Сподіваємося, саме життя із часом навчить їх, як належно поводитися в цивілізованому світі, де — як, скажімо, в Європі — мовна взаємоповага між народами існує віками, існує як щось цілком природне, нормальне, гуманне за своєю суттю.

Однак цього разу не будемо розтлумачувати озлобленим українофобам елементарні речі, краще звернімо претензії до самих себе. От, замислімось, чи з достатньою динамічністю й послідовністю відбувається процес відродження рідної мови в нашій суверенній державі? Мовний закон, прийнятий Парламентом, очевидно, з'явився для того, щоб його виконувати, а чи всюди він виконується, зокрема особами посадовими, котрим цей закон, власне, й був адресований насамперед? Мабуть, пора б уже Парламентові і відповідним комісіям спитати людей офіційних, чиновних: ну а як же у вас виправляється становище після років тоталітарних, що завдали такої шкоди і українській школі і всій нашій національній культурі? Чи оті провокаційні вигадки про примусову українізацію ще й сьогодні декого лякають і дозволяють ігнорувати так нелегко добутий для незалежної України закон? Багато що залежить від наших міністерств, які видають освітою та культурою, але, мабуть, не менше розвиток і піднесення мови залежить і від нашої внутрішньої культури, інтелігентності, від міри почуття громадянського обов'язку.

Зрештою, піклування про мову, про її здоров'я, розвиток і престиж — це справа всієї нації. Віками відбувалась мовна селекція, з безлічі слів народ відбирав слова найповнозерніші, де мудрість розуму, блиск думки, ласкавість і ніжність

чи гнів людини, його естетична сприйнятливість виявляли себе з найбільшою силою. Спільною духовною працею, активністю мислі, тактом і високим розумінням моральності людських взаємин лінгвістичний геній України витворював те, що сьогодні нанесено на атласи багатющих діалектів нації.

Іноді чуємо: він просто закоханий у рідне слово. Гадаю, що тільки людина з такими задатками може результативно працювати у сфері красного письменства. Людина, байдужа до рідного слова, навряд чи може бути й повноцінним педагогом, рано чи пізно вона відчує свою професійну непридатність.

Мова — це справді закоханість, мова — це любов. Тільки людина таких якостей може працювати вихователькою в дитячій садку, і в школі, і в інституті. Зараз ситуація така, що науки рідної мови повинні вчитися всі. Боляче слухати, коли журналіст бере в громадян десь на вулиці інтерв'ю, а людина не спроможна висловити навіть елементарні думки. Виходить державець на трибуну, і йому теж нерідко бракує необхідних слів, хоч він і має що сказати. Все це не вина, а біда таких людей. І обов'язок наших науковців, літераторів допомогти їм у мовній освіті, піднесенні мовної культури. Деякі газети й журнали друкують уроки стилістики, і мені здається — це дуже потрібна річ. А ось переведення газет на двомовність — кому і нащо це потрібно?

Інтелігенція має всьому громадянству подати приклад, як треба шанувати мову. І література має орієнтуватись на класичні взірці, де естетичні критерії були досить високими. Чому ж сьогодні вульгарні сороміцькі сцени, брутальщина й цинізм часом виносяться на журнальні сторінки чи знаходять місце в театрі і чому така сумнівна вседозволеність зветься авангардом? Якщо вас обурює парканна похабщина чи гидкі записи на стінах прекрасного храму, то чому ж терпимо ставимося, якщо кимось опоганюється найсвітліший і найчистіший храм народу — його рідна мова? На весь “Кобзар” ви не знайдете жодного вульгаризму, жодного рядка, що його ви не могли б прочитати в присутності матері, дітей чи подарувати його своїй цнотливій нареченій. Дивно, що дехто із старших титулованих критиків, замість того, щоб вчасно отямити молодого автора, застерегти його від бездум-

ного епатажу, сам виправдовує таку мовну цинічну вседозволеність, певне, тільки, щоб не відстати од віку, не постати в очах авангарду грішним традиційником.

Усунути деформацію мови, очистити її від спотворень, повернути її справжню народну силу й красу — це справа честі всіх вас — і старших, і молодших, це святий наш обов'язок перед незалежною вільною Україною.

— *Олесю Терентійовичу, кого б Ви порекомендували для продовження розпочатої Президентом України Леонідом Кравчуком і Вами розмови?*

— Романа Лубківського, або Юрія Щербака, або депутата Івана Зайця.

1992

НАРОД РОЗУМІЄ, ЩО РОБЛЯТЬ ПИСЬМЕННИКИ

Олесь Гончар: Хочу найперше подякувати своїм читачам, які не полишають української книги своєю увагою і в ці дуже трудні для України дні. Це ж природний процес — взаємодія письменника й читача. У нас ця традиція завжди була в пошані, і ми, письменники, цим завжди дорожили.

Я пригадую початок свого творчого шляху, коли одразу після війни, повернувшись з фронту, написав оповідання “Модри Камень”. І воно підпало під оту ждановську кампанію, коли в Росії громили Ахматову і Зошенка. О, як мене тоді захистили читачі!.. Багато читачів! Вони бачили, що розправа чиниться дуже несправедлива. Це були і дніпропетровські журналісти, і фронтові друзі, і, до речі, Павло Тичина, якого наші молоді колеги іноді зображують якимось полохливим.

Саме Тичина в 1947 році назвав оповідання “Модри Камень” класичним, поставивши його в ряд з “Піснею пісень” Шолом-Алейхема і “Макаром Чудрою”¹.

Треба було мати для такого вчинку мужність. Тичина знав, про що йшлося, бо оповідання могли підвести під кримінальну статтю — відступництво приписували.

Володимир Присянов: Читачі Вас підтримали тим, що писали в усі інстанції?

О. Г.: Підтримували в усіх формах. Писали в ЦК, у газети, підбадьорювали й мене особисто. Моя дружина Валентина Данилівна тоді була студенткою, і я був студентом. Саме вона з подругами підтримали мене і вберегли, може, від якогось фатального кроку. Бо я був у відчаї — таку розгорнули кампанію цькування. За силою озлобленості я можу порівняти її з кампанією шельмування “Собору”. Та швидко прийшли “Альпи”, “Прапороносці”, усе це “перекрилося”, і цькувачі замовкли...

Коли вийшли “Прапороносці”, мене підтримали сотні, тисячі фронтників! Вони писали: “Це наша книга, це ти про нас написав!”. Писали й з інших дивізій. І знову слова подяки: “Ти саме про нас написав!”.

То була велика моральна підтримка. Мою позицію відстоювали читачі й тоді, коли вийшов роман “Людина і зброя”. Там з’явилася невеличка ХІХ глава про голод. Здається, то була перша згадка про голодомор в Україні. Тоді ж не можна було навіть згадувати про це лихо! А я устами солдата Решетняка розповів, що це не вигадка!

Підтримали мене тоді редактори, і я разом з ними благав цензора: оставте мені хоча б цей розділ, бо я сам зазнав мук 1933-го року. То жахлива трагедія мого дитинства.

І знайшовся все-таки цензор, мужня людина. Можливо, він сам пережив горе, і дозволив друкувати розділ. Тепер же дехто згадав, нібито радянські письменники й слова не сказали про голод... Це неправда!

А скільки недобррозичливців знайшлося, коли надрукував “Тронку”! Там я показав колишнього наглядча з північних таборів. Подейкували, що він там, на Півночі, тримав людей за колючим дротом, а тепер повернувся в степи й пробує вже тут “навести порядки”. (Це йдеться про майора Яцубу.)

Тоді про табори в нашій літературі ще не писали, та й Солженіцин не “вийшов” ще зі своїм “ГУЛАГом”. І читачі знову стали на мій захист: то правда життя, — твердили вони.

Там же, у “Тронці”, є дорога мені новела “Полігон”. Я сів на узбіччі дороги, пам’ятаю, у посадці, і доки доїхав до дому, написав цю найкращу, як вважаю, новелу роману ².

Але як надрукувати її? Цензура була рішуче проти: хіба ж можна показувати ворогові, що в нас насправді є цей полігон? Ніяк не можна!

У таких випадках ми вдавалися до хитрощів: посилали твір до Москви. Там цензура виявлялася не така прискіплива. І я послав “Полігон” до одного солідного видання. Редактор там був теж серйозний. Прочитав він новелу, вона йому дуже сподобалася, але друкувати твір, що стосується стратегічної авіації, він не наважився. “Треба дозволу високої військової цензури”, — каже. І послав матеріал у Генштаб.

І що ж ви думаєте? Знайшовся й там розумний читач, генерал високого рангу. Каже: «Я знаю цього письменника, він мені подобається ще з “Прапорonosців”». “А річ ця варта уваги?” — це вже він запитує редактора. “Так, так. Ми хотіли б надрукувати”, — відповідає той. — “То в чому ж справа?” — “Так там же згадується полігон”. — “То ми його завтра перенесемо в інше місце, а хороший твір врятуємо”.

І мені о 8-й годині ранку український цензор дзвонить додому й повідомляє: “Все, все! Уже все вирішили. Можна друкувати”.

А я й не знав, що в Москві новелу вже надрукували.

В. П.: Отже, навіть за тих умов ось така письменницька наполегливість, принциповість брали гору?..

О. Г.: Це Ви правильно кажете, і скажу, що були в усіх прошарках суспільства різні, у тому числі й добрі, люди.

Історію із “Собором” Ви, мабуть, добре знаєте. І знову мене захистили тоді читачі. Злива, море листів прийшло. Яка то була для мене моральна підтримка й упевність у тому, що не мушу змінити жодного слова — ані титли, ані коми. Мусить бути так, як я написав.

А скільки мене умовляли в ЦК: зроби хоч трохи правки, щоб могли ми сказати, що “він працює, переробляє”. А я відповідав: “Ні-ні, не можу, бо люди сприйняли твір саме такий, і я його змінювати не буду”.

Цікаво, що на степовій Кіровоградщині (Я її взимку виловляв — під час грязюки, у тяжких умовах. Пам’ятаю, як наближались ми до хутора Надії. З тих пір дуже люблю цю землю.) — мені розповіли, як розвивалася всеукраїнська протисоборна “кампанія” цькування. Звісно, і тамтешній обком

скликав пленум. Дзвонять в один район до першого секретаря: «Ти ж завтра приїдь на пленум, бо мусиш виступати по “Собору” — та так, щоб від нього нічого не лишилося...». Той відповідає, що ще не читав. “Сідай і читай”, — велять з обкому.

І що ви думаєте, цей секретар райкому (мені люди вірні розповіли), скликає бюро райкому, і всі разом замикаються на всю ніч. На ранок прочитали “Собор”, і секретар райкому дзвонить в обком та повідомляє, що виступати він не буде... Така, мовляв, колективна думка керівництва району, комуністів.

Чесні були люди! Це в степовому, глибинному районі Кіровоградщини. І я розумію, як багато для цього секретаря важило відмовитись од виступу. То був протест, мужня підтримка і захист книги. Так що захищали не тільки ті, хто міг собі голосно це дозволити. У різних умовах тривав захист.

Коли я говорю про опір тоталітарній системі, то завжди наполягаю на думці, що опір був усенародний, усенациональний. І в ньому брали участь і дисиденти, і ті, що опинилися в таборах — звичайно, найбільші наші герої. Це були і вчителі, інтелігенція усіх творчих спілок, і партійні працівники — чесні люди, хто зберіг совість і розуміння свого обов'язку перед Україною. Так що опір був, дійсно, усенародним.

Коли вийшов роман “Твоя зоря”, критика виявилася доброзичливою. Добре сприйняли його й читачі, висувають, пригадую, на якусь премію... І ось дізнаюся: до Москви, у ЦК КПРС надійшов великий лист. Звідки? З України... Від кого? Пише комуніст, учитель, директор школи... Пише про те, що з цього твору треба вилучити всі розділи, де йдеться про колективізацію. А то, власне, була прелюдія до голоду — руйнація села.

Я цього директора не знав, і намагався уявити собі: хто він? Може, мій ровесник, може, бачив дитинство таке, як і я? То ж була трагедія мого дитинства, яке я прагнув відтворити в романі з такою достовірністю! Директор школи вимагав вилучити саме ці болісні розділи, бо, мовляв, вони спотворювали “наш шлях до соціалізму”.

В. П.: Можливо, у душі він розумів, що це жахлива сторінка історії свого народу, яку треба рано чи пізно якось дітям пояснити. І відчував якесь роздвоєння душі?

О. Г.: Може, й так, а може, він брав участь у руйнуванні хуторів, у хлібозаготівлях, одбирав із сільських хат оті останні глечики з горохом та квасолею... Але — і те факт, — що на Алтаї є Інститут рослинництва, і доцент один у науковій роботі згадав саме ці розділи роману. В журналі “Радуга” була публікація, — мовляв, ось, нарешті, ми дізналися про трагедію 30-х років. І вона сприйнята правдивими очима дітей.

Тому я з вдячністю мовлю про читачів, які мене захищали послідовно, на всьому моєму творчому шляху, бо я отих, що писали доноси, зневажаю. То — покидьки суспільства, непотріб. Народ наш розумів, що і для кого роблять письменники.

Оскільки люди захищали мою працю і долю у важкі для мене часи, то і я, доки житиму, захищатиму тих, хто вже не має змоги сам себе захистити. Маю на увазі наших старших письменників. Отих, кого називаємо класиками, — покоління, яке і в умовах тоталітарної диктатури берегло нашу мову, культуру, зберігало духовність.

Це було ганебне з боку влади й унікальне явище в розвитку світової культури — так зване «розстріляне українське відродження». Воно не кінчилося в 20—30 роки, а тривало й далі. І я, молодий письменник, коли входив у літературу, дякував долі, що вона мене зразу звела з цими людьми — Павлом Тичиною, Максимом Рильським, Остапом Вишнею, Володимиром Сосюрою, Миколою Бажаном, Андрієм Малишком... Це всі такі світлі постаті, чудом уцілілі в часи того “відродження”. Вони фізично були серед нас, а над кожним з них я бачив ореол людини з того “розстріляного відродження”. Це були люди, які вразили мене, коли я прийшов у Спілку, своєю доброзичливістю, високою письменницькою гідністю й чистотою.

Пригадую, вернувся я з фронту, переїхав до Києва. Саме почали друкувати “Альпи”. І я відчув, як заходилися приховано цькувати Тичину. Саме тоді виходили постанови про те, що видане було українською мовою в Уфі, заперечували

геть чисто історію літератури, вийшла й розносна постанова про журнал “Вітчизна”³.

Тоді ж Максима Рильського критикували за прекрасну поему “Мандрівка в молодість”. Навіть у “Слово про рідну матір” змусили дописувати рядки, яких там не повинно було бути (Він їх і не хотів писати). А ця ж поема — яка краса, яке патріотичне послання до України! Я був вражений!

Хіба Максимові Тадейовичу легко було нівечити твір, дописуючи рядки в “Слово про рідну матір”? Але ж що він мав робити, коли серед ночі його в тому високому всевладному залі підводить з місця сталінський “гауляйтер” і каже: «“Ану, Рильський, оце ж Ви написали “Я — син Країни Рад”. Та ми ж знаємо, про яку Країну Рад ви писали». І от оцей невіглас товче: “Це Ви написали про Центральну Раду. Ми знаємо, хто Ви”. (А Рильський — він же із сім’ї поміщиків). То були справжні моральні тортури, які могли людину й знищити.

Або Тичина... Він настільки великий поет, що й імперія ставилася до нього з осторогою, бо його весь світ знав. Але цькування тривало, бо “це ж Тичина вітав Центральну Раду на Софіївській площі”, він написав поему “Золотий гомін”, а то ж — уславлення Української Народної Республіки, української революційної весни... Або вірш про героїв крутянської трагедії.

Усі, хто його цькував, пам’ятали, які вірші в нього є, навіть той вірш, знаний з дитячих літ, — “Як упав же він з коня”. Недруги пащекували: «То він петлюрівців уславляв, бо там є рядки: “«Слава, слава!» — прокотилось і лягло до ніг.»» Хто тоді кричав “Слава”?!

Тобто, навколо Тичини весь час змикалося коло злоби, коло цькування... Я не знаю, до чого його готували, але з останніх досліджень відомо, що ордер на його арешт був написаний.

Можна уявити, як йому жилося. Одного разу друзі його попередили: сьогодні може приїхати по Вас “чорний ворон”. Павло Григорович це знав і з дружиною змушений був тікати десь у село своє Піски, там переховуватися. Хоча це, звичайно, було наївно...

Але згаданий шантаж з ордером... Ордери були виписані не тільки на нього, — може, й навмисне ці “папери” спрямовували на те, щоб тримати письменників у заляканості, затероризованості, щоб вони нічого не писали, крім того, що вимагав режим. Той ордер було виписано й на Бажана — він мені сам розповідав. Сам поет лягав спати, не роздягаючись, бо не знав, якої ночі прийдуть по нього... В отакій ситуації творили й жили згадані письменники — і Тичина, і Рильський.

А Сосюра — Боже мій!.. За вірш “Любіть Україну!” — за якого кожен би народ подякував, бо поет звертається до молоді з щирою, мудрою порадою, — зчинили всесоюзний гвалт, створили ворога. Хіба він закликав до ненависті, вбивати, розпалювати ворожнечу між народами? Ні, “Любіть Україну” — і це весь його “гріх”!

Те ж було й Андрієві Малишку за його прекрасний фронтовий цикл віршів, присвячених Україні. А Вишню Остапа — взагалі, вважали за ворога.

Отож я й хочу, щоб і радіо, і преса допомагали вчителям, викладачам, учням розуміти всю трагічну складність тих часів. Бо є охочі нагадувати: “Та він же написав “Партія веде”!..» А може, то був громовідвід і засіб самооборони, бо ніякого іншого засобу оборонитися в письменника не було. Тільки так він міг захиститися в ті безсонні ночі, коли прислухався до того, як клацають по сходах залізні чоботи вже ежовського Командора. Це треба все уявити, бачити й пережити!

До речі, розумна далекоглядна діаспора — і той же Євген Маланюк, і Багряний Іван, і мій знайомий доктор Саварин⁴ (він свого часу був президентом Світового Конгресу вільних українців) — з великим розумінням ставилася до трагедії письменників, що працювали в Україні! Вони розуміли, чому мусили з’являтися вірші про Сталіна на відкриття книжки, бо інакше книжка не побачила б світу!

В. П.: Зрештою, неупереджені люди розуміють, у яких умовах розвивалася література.

О. Г.: А я маю сумнів щодо того, що “всі розуміють”... Багато схильних кидати камінням у те покоління письменників, які творили подвиг в ім’я української нації. А дехто

схильний убачати тільки таке: той — “Пісню про Сталіна” написав, той — “Подарунки вождю”, той — ще щось на похвалу...

Євген Маланюк правильно пише: це ж полова, вітер часу її звіє. Справді, Павло Тичина чимало такого віршував, що для нас неприйнятне, для сучасного читача. Як на мене, там є в його писаннях такі речі, ніби з театру абсурду... Але ж у нього є справжні здобутки, що сягають вершин світової літератури, яких, крім Шевченка, ніхто не сягав! Ми ж повинні судити по його вершинах — оце й буде український внесок у світову літературу. Згадаймо: “О панно Інно, панно Інно”. Це — шедевр світової лірики. Яка краса, який голос, яка музика юнацької душі тут відбилися!.. Але й цього безневинного вірша знівечили, і мусив він виходити до читача без “панни” — “О ніжна Інно!”...

Так що розумна молодь це розуміє, але багато хто дивиться примітивно. Мовляв, оці лауреати-депутати жили в розкошах, і їх треба ледве чи не звести, щоб і сліду не лишилось.

Отож повторю, діаспора — мудра, далекоглядна — хоча й була тоді ідейно ворожа, бо холодна війна точилася жорстока, але розуміла становище радянських письменників. Бо саме завдяки їм жеврів отой вогонь духовності української, підтримувалася мова, культура...

А дехто хотів би, щоб усіх послали на Північ, щоб зосталася гола земля? Саме цього прагнули автори геноцидів з Кремля. Вони хотіли спустошити дощенту цю землю. Українську еліту вони винищили в 20-ті роки, зокрема академічну — пізніш — у 30-ті. А ця нова еліта чудом, повторюю, чудом уціліла — Тичина, Рильський, Бажан, Сосюра, Малишко, Головка, Сенченко, Яновський — не так і багато, але вони були для нас, молодих тоді письменників, — світочами.

І коли мені, було, казали: “А, Тичина на Софіївській площі славив українську революцію”, — вони не знали, що цим тільки побільшують вагу Тичини в моїй душі. Я його ще дужче шаную, бо він усе життя йде тероризований, зашантажований і в той же час ще знаходить мужність, щоб захистити, скажімо, молодого письменника за його оповідання “Модри Камень”, підтримати “Тронку”, хоч міг би й промовчати... Але ж ні — він стає на захист!

А скільки іншим молодим він допоміг, теперішнім уже немолодим поетам!

То була людина дуже складна. Я його можу порівняти хіба що з Григорієм Сковородою — обидва тонкі, геніальні натури. І Тичина, звичайно, геній у чистому вигляді.

Коли я робив доповідь про Гоголя на міжнародному симпозиумі у Венеції, там європейські вчені казали, що Гоголь — геній у чистому, ідеальному вигляді. Вони його ставлять вище за Пушкіна, вище за всіх європейців, — ось такий алмаз генія. Такого ж типу, такого ж складу й наш беззахисний Тичина, — усе життя йшов як мученик, але світлий, незламний! Він зберіг добре ставлення до всіх, не помітно було озлоблення, ні про які чвари, гризню літературну не було й мови — він був далекий від них. Тим-то він і старші письменники були для нас взірцями солідарності, продовжувачами отого “розстріляного відродження”.

То наші найдорожчі корифеї, провідні зірки!

Тому, скільки житиму, я захищатиму їх від нападів. Бо гріх — на цих людей нападати.

Те, що не витримало перевірки часом, само собою відімре. Ми ж дивимося на невмируще в їхній творчості, а воно в них є, і варте того, щоб увійти у світову скарбницю культури.

В. П.: Олесю Терентійовичу, останні літературні дискусії показали, що чимало письменників “нової генерації” або ще їх називають “нової хвилі” сповідають трохи іншу естетику. Їхнє письмо ніби розкутіше, вони не обходять часом брудних дворів наших, із фасаду нібито чистих вулиць, удаються до різних зображувальних методів, зокрема потоку свідомості. Коли їх критикують за “солоні слівця”, які часом почувеш у натовпі, бо вони переносять їх на сторінки своїх новел, оповідань, повістей, то письменники відповідають, що все це є в житті й годі нам гратися в цнотливість. От якої Ви думки щодо цієї дискусії?

О. Г.: Прихід до літератури нової генерації — абсолютно природна річ. Ці нові хвилі були, і будуть, і ще будуть. Це, як кажуть, закон життя. Тільки якою мені хотілося б бачити цю “хвилю”? Тичина — це теж була нова хвиля після його попередників, постшевченківських поетів. Уся ця нова поетика,

яку сповідують ніби прихильники нової генерації, а вони себе аж так епатажно називають — “молоді дегенерати” (звичайно, жартома, але жарт дуже некрасивий, недостойний творчих людей), і те, що доволі “гратися в соцбилінність”, мене просто ображає. Наша література класична (я найперше її ставлю за взірць найвищий) була і є! Вона цнотлива, уся — від Шевченка, від Лесі. Прочитайте, в “Кобзарі” немає жодного вульгарного слова. У справжній літературі немає твору, який би не був прочитаний в сім’ї, при матері, при дітях, при дружині. А тепер, коли бачу, як навіть талановитий молодий письменник вдається до вульгарностей, думаю: це хвороба росту, і твір без них краще прозвучав би, але автор хоче показати свою “розкутість” саме вживанням оцих соромітьських, непристойних виразів, нецензурщини, усякої такої “лексики”...

В. П.: Ви вважаєте, що можна осмислити життя без цього?

О. Г.: Абсолютно, причому я певен, що це розраховано на епатаж... Такі майстри були, що дбали про чистоту мови! А зараз ми це відкидаємо, ніякої цнотливості?

Звичайно, цнотливість і в самому суспільстві падає, ми це знаємо, але хто-хто, а письменники мають стояти на ґрунті народному й поетика їхня, естетика повинні ґрунтуватися на вірності народним традиціям — найдорожчому, що в нас є. Нас як народ утримали, я вважаю, мова, пісня, віра і народні традиції. Бо якби не це... У нас забрали надра, родовища, ліси. Дніпро забрали, загарбали наші найкращі землі, а поставили нам Чорнобиль, щоб вигубити все Полісся, пів-України!.. Усі ці станції шкідливі, і море Київське — це зло, а не добро цивілізації... Крім того, що грабували Україну, як колонію, нещадно — економіку, її природні багатства, — ще ж грабували і нашу духовність, і наші звичаї. Нас окрадено в тому, що руйнували те, що було в нас найдорожче...

Пошана до старших була в українській родині однією із заповідей протягом віків. Пошана до батька, до матері, пошана до братів... А нас навчили красти... Ви знаєте, діти в колгоспі уже не вважали (та й жінки), що то гріх. Просто злодіями стали, а в цих умовах людина каже: “Я беру”, “Це мое”. Привчали до цинізму, до беззаконня, до лихоліття, яке заповонило Україну. Ота матерщина огидна!.. Ніколи ж цьо-

го не було на Україні! Звідки ж воно взялось? Це дали нам війни, дали оті ГУЛАГи, вони привнесли оцей блатняцький жаргон в нашу мову. Це ж просто удар по нашій духовності, по нашій українській ментальності!

Я виріс у селі, де не замикали хат, де люди — усе село — двері тільки паличкою затикали, коли йшли на жнива, — і не було злодійства. Я не чув поганого слова цього, а довелось уже почути його на фронтах.

“Черкатись” не можна було в домівці, у нашій хаті “черкнути” вважалося гріхом⁵, тобто був народ набожний, культурний, — глибоко, я б сказав, цивілізований. Од природи цивілізований!

Усі мандрівники, що раніш бували на Україні, відзначали саме чистоту моральну — звичаїв народних, гостинність людей... Усе це зникло, усе перетворилося в грубе, цинічне, в оцю мову засмічену...

Ось і сьогодні по радіо теж чую — груба, вульгарна мова, мова з притонів. Такого не може бути, оцей жаргон блатняцький не може стати мовою нашої літератури. Оця неоарцибашевщина⁶, оцей потяг до вседозволеності, тобто до аморальності, що відтворює тільки моральну деградацію людини — це не для нас. Я буду завжди стояти і певен, що всі наші порядні письменники стоятимуть за чистоту мови, будуть боротися за неї. Отоді я вітатиму будь-яку нову хвилю, — чи вона буде модерна, чи постмодерна, але коли вона трудитиметься для народу, для піднесення його моральності, для збереження кращого, що є в духовному житті. А не те, що вона моделюватиме нові й нові метафори... Для мене ці моделювання — діло, як то кажуть, десяте, воно мені мало цікаве. Мені важливо, щоб література вся — і нова хвиля — була віддана народові! Служила народові так, як служили класики, починаючи із Шевченка чи Франка. Отаку хвилю ми будемо вітати!

В. П.: Поговоримо про листи читачів, яких зарясніло в поштовій скриньці Вашій, Олесю Терентійовичу.

О. Г.: Це у зв'язку з наближенням ювілею (якого, кажу, і конем не об'їхати, хоч би й хотів) надходять листи від читачів. Дуже дорогі вістки для мене.

Одержую, скажімо, запрошення від кременчуцької “Просвіти”. Друзі-читачі, земляки полтавські мої, запрошу-

ють, щоб приїхав туди, — влаштовують літературний вечір. Я маю таке бажання, і дехто з письменників, моїх друзів, теж зголошується на те, щоб поїхати, подивитися на розквітлі полтавські сади та поспілкуватися з читачами. Я думаю, що ми це зробимо.

Або лист із Карпат, із Надвірної. Це вже дуже уважні такі читачі, що готують конференцію за книжкою “Чим живемо”. Читацьку конференцію... Я їм теж пообіцяв, що за першої нагоди побуваю й там. І Степан Пушик ⁷, до речі, згодився взяти участь — це його краї, я дуже поважаю цього письменника. Прекрасний письменник. Ось лист від командира роти, який згадав, що його гвардії старший сержант вибився в ювіляри. Він згадує і наші важкі фронтові дороги, і плацдарми — Моравський, Дунайський... І друзів наших, яких уже немає, на жаль...

В. П.: Я бачу лист від Прасола з Чернігівщини, із села Обмочеве Бахмацького району.

О. Г.: Це мій командир. А ось лист із Донбасу від Слов'яногірської школи, асоційованої при ЮНЕСКО. Оцим усім людям, хто згадав мене, я висловлюю свою письменницьку щирю-щирю вдячність за увагу. Я взагалі вважаю, що радіо, ефір повинні надалі працювати — на зближення нашої літератури з читачами. Тут є великі можливості. У наш час, коли відволікають увагу людини ще й примітивні видання, “читиво” недостойне, коли на Хрещатику продають порнографію та всяку примітивщину нікчемну виставляють, ефір може багато зробити для того, щоб українське письменство повніше було представлене сьогодні, в умовах суверенної, незалежної України. Бо ефір є ефір.

Я ще до одного листа звернуся. От пише із мого рідного полтавського села товариш моїх далеких шкільних літ. Людина дуже чесна й порядна. Він ковалем простояв усе життя в кузні, перекував коней тисячі, одклепав тисячі плугів... Мабуть, він зробив би залізну драбину до неба, якби захотів!.. Дуже трудолюбивий. І от що він, одноліток мій, пише. Сповнений болю цей лист.

Він пише про дружину. Здоров'я зовсім погане в обох. І горе мучить. А медицина після “перестройки” ще “лучча стала” — це він так іронічно каже. Непотрібні люди нікому...

Ніде ні таблетки путяшої, ні крапель. У лікарні в Кобеляках (це Кобеляцький район), як поїде хто, «Врачі на кінові (саме кіно показують “Як багаті плачуть”), а бідні хворі під дверима стоять, поки кінчиться сеанс». Отаке ставлення до людей.

А в іншому листі товариш (його звати Микола Білоград) пише, що в цій же лікарні, коли привезли жінку, колгоспницю, так лікарі встановили діагноз та й кажуть: “Хай возять з дому харчі, воду, ліки — отоді ми будемо тебе лікувати”. Хіба не знущання над людьми?! Куди ж дивиться оте наше Міністерство охорони здоров'я? Так, це глибинне, неперспективне село... Але його зробили неперспективним. А яке воно було трудове, як багато зробило для України! Хлібом людей годувало! Тепер zostалися старі пенсіонери, і в такому віці кинуті напризволяще, без ліків. А з них ще знущаються, щоб везли і харчі, і воду, і препарати в лікарню — тоді будуть лікувати. Оце треба б Спіженкові⁸ частіше заглядати в ті сільські віддалені лікарні.

В. П.: І це — при тій умові, що в нас 90 відсотків промисловості й засобів виробництва в сільському господарстві належало все ж таки державі, і держава повинна також відповідати за все!

О. Г.: Аякже!.. А потім я Вам скажу: це люди, які все життя (я то їх знаю) не мали відпусток, вони не знали, де те Чорне море з його курортами, де пляжі, а знали ферми, знали чорний труд й узимку!.. Ферми, поля, буряки — виснажливий, каторжний труд... І їх тепер, коли держава наша здобула незалежність, залишаємо в отакому становищі. То це не злочин? Я вже не кажу, як це бездушно, якими треба бути жорстокими отим місцевим володарям — головам колгоспів та адміністраторам. Невже вони не чують, як там бідують люди, і оцього крику душі? Ми вже навіть говоримо про меценатів... Так, це добре, що вони там щось виділяють від своїх мільйонів на культуру... Подивимось, як воно буде.

Але найперше, оцим людям треба допомогти, бо люди буквально задихаються без ліків. Немає аспірину. Нема від астми якихось препаратів. Хворому дихати нічим. У якій це країні допустимо, щоб люди отак страждали! На очах усього суспільства! Як ми можемо бути такими бездушними, жорстокими? Оце наслідки того, що ми втратили за роки тоталітаризму.

літарної диктатури й утвердили в житті жорстокість, байдужість. Не стала братом людина людині, а стала ворогом — злобою, байдужістю карає і себе, і ближнього.

В. П.: І зараз все працює на профанацію ідеї незалежності. Дехто просто зловтішається: “Оце незалежність ваша, ви боролися за це — от і одержуйте”.

О. Г.: Безперечно, вороги незалежності спекують і дуже вміло спекують. Ви хотіли цієї суверенної України? Ось вона вам. Бачите: голі поліці, нема ліків, нема нічого... Я вже не кажу, як люди в таких нестатках, за ці купони нещасні живуть... Та держава мусить думати ж про це! І парламент мусить, і президент, і уряд. Не тільки про забезпечення високих чиновників, а про людей, про низи, що мусять нам Україну засівати навесні. А як вони живуть?! Як їм допомогти? Вікову порушено взаємопідтримку, яка була в народі. Я Вам розказував про своє рідне село. Не було злодіїв, але була взаємопідтримка. Я пригадую, що в нас більшість людей мала корови, але в одній бідній вдови не було нічого. То все одно, як приходить неділя — бабуся мені глечика в хустинку зав’яжуть: “Понеси, понеси в оту хату!”. А в іншу неділю інший хтось, принесе їй, тій людині допоможуть. Були люди чутливіші, солідарніші, може, тому, що віруючі були. Вірили і в Бога, і вірили в совість свою.

А совість і Бог — це одне й те саме. Вони мали в душі і Совість, і Бога. Тому й не покинуть ніколи було напризволяще людину. А тепер кидають. Отож товариш і пише, що таке враження, наче “нікому ми не потрібні”. І це порушення тої ментальності, яка віками була властива українському народу. Оця взаємопідтримка: допомогти бідному, погорільцям допомогти — це все було. А тепер розпадаються найсвятіші людські, істинно людські взаємини. На їхнє місце з’являються жорстокість і байдужість безмежна. Ось що мене найдужче тривожить. І в цьому зв’язку я вважаю, що наша сучасна література й оці “нові хвилі” не туди горнуться. Я просив би молодих письменників: “Друзі молоді, як ваш старший-таки товариш, я маю право висловити вам своє побажання: оці всі пошуки творчі — формальні, модерністські, авангардистські — можуть “мати місце”; вони були і будуть, але я вас просив би звернути свої погляди, свої очі, свої сер-

ця до братів отих сільських — до безщасних. Станьте людяніші!” Десь я в газеті вчора прочитав заклик самих читачів: благаймо, пишіть і про добро. От повідомляють, що десь інвалідові допомогла медсестра — з такою вдячністю називають цей приклад...

Люди самі підказують, яке їм слово потрібне. Література повинна піднести духовність народу. Працювати не на руйнування його моралі, не на аморальність, не на егоїзм, а на піднесення духовності, солідарності людей, гуманістичної солідарності. Щоб у людей зміцнити їхню людяність, у такий тяжкий час — перехідний період, коли панують криза та хаос (мабуть, вони неминучі, оці страшні явища, що виникли в житті) — повернути їх на взаємопідтримку. Бо чуття солідарності — оце найдорожче зараз! І між письменниками різних поколінь, і між усім народом. Ось що найпотрібніше нам, якщо ми хочемо врятувати себе як націю та збудувати демократичну цивілізовану Україну. Без культури, без отакого гуманістичного ставлення людей одне до одного, без гуманного зв'язку людей між собою, без милосердя, без чуйності, без відрази до проявів жорстокості будь-якої — без цього ми не збудуємо тієї України, яку вимріяли, вибороли, яка має увійти в європейське й світове співтовариство.

Туди може увійти тільки цивілізований народ. Ми до цього були підготовлені всіма віками. У нас традиції дуже гуманні й демократичні були, та ми їх втратили. Власне, за роки глухої тоталітарної диктатури нас знівечили, обікрали. Втрата звичаїв, традицій дуже відчутна. Голодомори, кризи, війни — усе руйнувало людину. Але тепер ми повинні відбудувати, відновити людську злагоду. І тому література всі найкращі творчі сили має спрямувати на зміцнення моральності народу, на зміцнення віри. Я покладаю велику надію на те, що може зробити поряд з мистецтвом, з літературою релігія у відновленні того кращого, що є в людині, що, зрештою, відтворено в християнських заповідях. Оце наш шлях, шлях мистецтва. Це — найважливіше сьогодні.

Мені справа уявляється так: місія літератури та мистецтва полягає в тому, щоб піднести культурний і моральний, особливо моральний рівень народу, допомогти процесові самоочищення душ, вивільнення їх від тоталітарної скверни,

відкрити людям красу духовності. Звичайно, нелегко це буде зробити, але маємо цьому сприяти, щоб людина звернула погляд від земного, примітивного матеріалізму до небес, де нам відкриється найвищий людський ідеал.

Покоління виховане в душі атеїзму, що спустошував душі людей, але його маємо подолати. Період розпаду атеїзму буде довготривалий, як і розпад цезію чорнобильського, але він станеться, і ми теж маємо цьому сприяти. Тож у цьому зв'язку я маю сказати про те, що уряд наш, наші керівники держави поки що недооцінюють значення культури та української книги, взагалі мистецтва в побудові нової цивілізованої держави. Ціни ростуть, корупція — що тут казати, цього зла довкола — море.

Але забути про культуру, про духовність, кинути їх напризволяще — це був би найбільший гріх держави. Вона сама себе позбавила б можливості будувати цивілізоване суспільство. Жодна держава цивілізована, без культури не з'явилась. Візьміть ви європейські країни, навіть маленькі — чи Данія, чи Голландія, чи Італія, чи Англія — невеликі. Вони виростили, ставали деякі з них імперіями великими. Але чому не zostавалися ними? Вони позбулись імперської пихи саме через свою цивілізованість, вони повірили в себе, відмовилися здебільшого добровільно від фанаберії імперій — перейшли той перевал і цінують людську творчість, людську працездатність, людський інтелект. Здібності людські нічого не втратили, навпаки, не стали менші від того, що держави перестали бути імперіями. Та ж Голландія, і та ж Іспанія, та ж Португалія — я бачив ці прекрасні, цивілізовані країни, де люди живуть за законами гуманності. А наші державотворці поки що недбало ставляться до людини, до її можливостей. І це їхній великий гріх перед українською нацією.

В. П.: А як Ви ставитеся до того, що от, наприклад, промайнула така інформація: нові комерційні структури починають допомагати літературі й, зокрема, організація — міжбанківська фінансова спілка — виділила один мільйон карбованців! Вас ці повідомлення радують чи, можливо, засмучують або ж викликають якісь інші почуття й думки! Що тут можна сказати?

О. Г.: Це ще треба розібратися, що то за кошти, що за меценати? Ми знаємо меценатів з історії, таких, як Ханенко ⁹, як Алчевський ¹⁰ у Донбасі, таких, як Симиренко ¹¹, що видавав Шевченків “Кобзар”, — то чисті гроші, що святе діло роблять! Хотілось би, щоб і сучасні меценати допомагали, але йшли отаким шляхом.

В. П.: Олесю Терентійовичу, останнім часом у московських газетах можна прочитати таке, що багато письменників колишнього Союзу висловлюються за створення якогось міжрегіонального об'єднання письменників. Можливо, із своїм друкованим органом у вигляді журналу, наприклад, щоб якимось дізнатися, над чим працюють письменники Прибалтики, Грузії і так далі. Зрештою, у Вас теж, мабуть, залишилося дуже багато хороших друзів, товаришів у всіх цих краях!

О. Г.: Я проти якоїсь централізації в письменницькому житті. Це завжди працювало на імперії. Ось чому ми остереігаємось сьогодні таких утворень, тому, що вбачаємо за цим якісь підступи в напрямку до реставрації імперії. Це природні наші почуття, хоч те, що ми втратили, я переживаю з великим болем — втрату контактів з письменниками республік колишнього Союзу. У нас були друзі в усіх республіках. Я бував у Прибалтиці й у Грузії, у Вірменії й у Середній Азії. У нас були якнайкращі стосунки. За росіян, звичайно, й говорити нема чого. Там залишилися й мої фронтіві товариші. Не всі з них, на жаль, розуміють нас і наше прагнення до суверенності.

В. П.: До речі, пам'ятаєте, коли Україна проголосила свій суверенітет, то московські письменники чомусь промовчали... І єдина, хто привітав, це була Олена Боннер.

О. Г.: Олена Боннер ¹² і Юрій Афанасьєв ¹³. Вони привітали! А з письменників — ніхто. Ну, це на їхній совісті. Але те, що ми втратили зв'язки й контакти з латишами, з естонцями, з литовцями, з грузинами, особливо дорогими, бо в нас були справді братерські стосунки, дуже тісні, дуже плідні, я думаю, що це тимчасово. Це ми вельми боляче переживаємо. Не тільки я один. Гадаю, що це почуття дружби народів відродиться, бо це благородне почуття. Я думаю, що згодом, коли переживемо оці лихі часи, оці, як Бунін сказав,

“окаянные дни” розрухи, руйнування, хаосу, ми налагодимо наші контакти, поновимо зв’язки наших культур, бо це необхідно. Просто необхідно для цивілізованого народу. І це прагнення взаємне, ми цим дорожимо. Дружба народів!.. Інша річ, що вона часом була оказанена чиновницьким утручанням. А насправді те, що народ до народу тягнеться, культура до культури — то це тільки вітати слід, щастя наше в цьому. Я згадую, як найсвітліші дні, зустрічі з вірменами, з грузинами, з прибалтами, з молдаванами — з усіма.

В. П.: Олесю Терентійовичу, а що Ви зараз читаете? Ось у Вас випадає вільна хвилинка, що Вам кортить перечитати?

О. Г.: Я вам хочу сказати, що перечитую охоче — для душі — класику, нашу українську особливо. Я радив би й нашим молодим, котрі нападають на нашу літературу, мовляв, другосортні ми, відстали від Європи. Це ті люди кажуть, здебільшого, що не знають текстів, не знають нашої літератури справжньої. Візьмімо том будь-який Нечуя-Левицького й почитаймо. Що за письменник! Я тепер розумію, чому колись мені здавалося, що Білецький перебільшив, сказавши, що Нечуй-Левицький — це український Бальзак.

В. П.: Академік Білецький!

О. Г.: Так. І я тепер переконуюся, що це письменник європейського класу. Перечитую Квітку-Основ’яненка з його гумором неперевершено українським. Багатство мови яке, багатство характерів! Відчуваєш естетичну насолоду. Або поезія Гребінки... Я б його байку “Гуси і Лебідь” на всі наші критичні симпозиуми виносив і виставляв би як таблицю для наочення оцих наших літературознавців...

А завершити наш з вами діалог хотілося б мені прекрасними словами Павла Григоровича, які звучать так:

Радощі і чорну днину.
Все я з вами розділю.
Любите ви Україну...
Я ще більш її люблю.

Гадаю, що так міг би багато хто з нас сказати й про себе!

Розмову вів Володимир Просянов.

1993

КОЛИ ДУМАЄШ ПРО ДОВЖЕНКА...

Інтерв'ю кореспонденту газети "Культура і життя"
Сергію Тримбачу

— Правду кажучи, Олесю Терентійовичу, я перечитав відомі рядки Ваших спогадів про Довженка і піймав себе на тому, що сприймаю їх через якусь скептично-іронічну оптику: чи ж не міф? Ні, я нітрохи не сумніваюся в тому, що саме так Ви подумали тієї миті про Довженка. Одначе можна говорити про мислення міфологічними категоріями й масштабами, створеними самим Довженком і його поколінням. Один лише приклад. У своїй мемуарній статті "Народження майстра" Сергій Ейзенштейн¹ описує те, як він, Довженко і Всеволод Пудовкін² відзначали прем'єру "Арсеналу" у 29-му році. Чи в похміллі, чи ж од відчуття історичної високості моменту вони заходилися розігрувати маски титанів Ренесансу. Довженку якраз і дістався Мікеланджело (Ейзенштейну — Леонардо да Вінчі, Пудовкіну — Рафаель). І що ж — так воно потім і сталося: титанічна трійця згодом перейшла на іконостас комуністичної церкви, й належало вклонятися їм, заодно віддаючи шану всій тій добі уявного Відродження. Уявного, себто міфічного, себто такого, в який ми, більшість, свято вірила: було так, а не інакше... Це зумовило, до речі, вже іншу крайність й іншу, сьгоднішню міфологію: а нічого великого не було, й великих теж. Усі ці Довженки — пігмеї, а не титани... Отакі, справді непрості почування. А які вони у Вас, Олесю Терентійовичу, як змінився Ваш погляд на ту добу і її речників, серед яких Довженко займає дуже помітне місце?

— І зараз думаю майже так, як тоді. Принаймні те перше враження зостається в силі. Є речі в житті, що про них кажуть: це — як перша любов...

До речі, я тоді не знав про ту гру в ренесансних титанів, однак Довженко в мене так само спарувався в уяві з Мікеланджело.

— Це й цікаво.

— Отож я люблю Довженка, як і любив, його образ нітрохи не потьмянів для мене. Але тепер, коли я думаю, обмишлюю те, що він дав нашій культурі, то я ставлю вершинами

три речі його. Це “Земля”, це “Щоденник” і це “Зачарована Десна”. Решта творів теж, звичайно, має свою цінність, однак моє справжнє захоплення стосується тільки названих, як я вважаю, вершинних творів, котрі і є Довженковими художніми Ельбрусами. Напевно, тому, що вони є витворами вільної людини.

— *Вільної?*

— Саме так! Щоденник, скажімо, писався в роки війни — здавалося б, ну яка тоді була свобода? Але ж була! Війна, хоч як це не дивно, дає волю. У когось я читав про це... У Сартра, так, у нього. Тут для філософа простір, для думання... У різкуватій французькій манері Сартр так десь і написав: фашисти принесли нам волю. Парадоксально? По щоденниках Довженка, як, до речі, і Вернадського, бачиш це дуже добре — людина наче пута які розірвала. Перед нами постала розкутою... Самий жанр, ясна річ, багато що дозволив, адже щоденник — це завжди сповідь... І, звичайно, “Зачарована Десна” — то вже й зовсім творив ті сторінки митець вільний, розкутий. Отакі в житті перевернути: війна, жахиття, смерть, і водночас прориває злякисні пухлини, що поробилися од колишнього життя.

У інших же творах Довженкових бачимо сьогодні деяку скутість, несвободу, намагання загнати життєвий матеріал у схему. Недавно я передивився “Звенигору”. Колись, до війни, вона видавалась мені самою поезією екрана, втіленням національної філософії — може, тому, що бачив тільки фрагмент, а не увесь фільм. І ось тепер я був розчарований прагненням звести екранну історію до ідилії про вічного українського діда, котрий у фіналі мирно й вдоволено чаює з більшовиками, прямуючи разом з ними в майбутнє. Ознаки вимушеної капітуляції стануть особливо помітні в “Щорсі”.

— *А потім, після “Щорса”, буде війна...*

— Так, і звільнення од духовної несвободи, що Сталін та його оточення визначили доволі чітко.

— *Одне з найвідоміших і найвдаліших, на мій погляд, фото Довженка (любив, любив фотографуватися!) — Ірпінське: Ви сидите з Олександром Петровичем на лаві (напевно осінь), і*

він, напівобернувшись, слухає Вас, Олесю Терентійовичу... Що то був за момент у Вашому житті і житті Довженка?

— То була таки осінь, здається, жовтень 53-го. Перед тим я переніс тяжку операцію, довго, кілька місяців лежав у лікарні, після того приїхав до Ірпеня, в Будинок творчості письменників. Зустрілися з Довженком (знайомі були й раніше). Сіли, почали розмову... Пам'ятаю, було те біля першого корпусу... Йшов повз нас Льоня Воскрекасенко, син відомого письменника — попросив сфотографувати. Ото і вся історія.

— А про що говорили тієї миті — не пам'ятаєте?

— Розмов з Довженком багато було... Очевидно, йшлося про те, що відбувається в літературі, культурі. Про творчі задуми кожного — це завше була улюблена тема розмов. Одного разу він сказав мені, ніби напівжартома: “Олесю, Ви комуніст, я безпартійний, але пам'ятаймо, що ми належимо до однієї партії — партії художників...” І засміявся. Ці слова його не раз потім згадувалися мені в житті. Вони були для моєї душі орієнтиром.

— Він видавався Вам одвертою людиною?

— Так, принаймні зі мною, гадаю, він був цілком одвертим. Багато розповідав про драматичні моменти свого життя. Зокрема, про кремлівську екзекуцію, коли на політбюро, у Сталіна, йшлося про “Україну в огні”, як там Берія скаженів... Пам'ятаю розмову — це вже середина 50-х — на одній із конференцій у Москві. Ходили з Олександром Петровичем у фойє, він говорив про своє бажання вернутися в Україну, про те, що сьогодні йде до Хрущова шукати підтримки. Бо ж не пускали до Києва... Домовились, що я чекатиму його повернення з ЦК. Але повернувся він дуже блідий, засмучений глибоко: “Микита зустрів мене, як чужого. Розмова не склалась. Я бачив холодні очі...”

— Стосунки Довженка і Хрущова — окрема й цікава тема.

— Так. Відомо, що під час війни Довженко був у доволі дружніх стосунках із Хрущовим. Потім же... Довженко розповідав, як на тому ж таки засіданні політбюро, коли розпинали його за “націоналізм”, Хрущов просто дрижав, боячись, аби не з'ясувалось, що він не тільки читав, а й схвалю-

вав “Україну в огні”, радив друкувати кіноповість. Та Довженко в тім не признався, хоча Сталін допитувався: хто читав? Коли після засідання вийшли в коридор, Хрущов схопив Довженкову руку і, немов холоп, трусив її, дякував: “Нікогда не забуду, нікогда...” А тепер Довженко був вражений його прийомом, казав: “Лід, лід, як незнайому людину прийняв”. Довженко зрозумів, що його з Москви не відпустять, нагляд не знято.

— *Сильні світу цього рідко вибачають приниження. Нібито ж порятував Довженко Хрущова тоді, але ж тим самим показав свою вищість, свою силу й гідність. Натомість — холопський жест майбутнього більшовицького імператора. Й відтак уже на “троні” мусив показати митцеві, хто є хто... А Ви, Олесю Терентійовичу, були знайомі з Хрущовим? Яке враження він справляв на Вас?*

— Був знайомий, а як же. Стільки років керував усіма нами... Нагадував колобка — адже падав так, і підіймався. Коли Сталін після війни повернув Кагановича до Києва, то Хрущов опинився на других ролях і сидів мовчки, як німий. Каганович лютував, влаштовував езекуції. Викликав, скажімо, багатьох письменників десь під другу годину ночі, і побагровілий, збуджений, починав свої “проработки”. Хоч пробував і чарувати — бувало заходжувався читати напам’ять “Ідуть дощі...” Коцюбинського. Блискуче читав, до речі, і тут же починав присікуватися до когось. Найбільше — до Максима Рильського. Кричав йому: «Що це ви пишете “Я син Країни Рад...”? Це ж яких таких рад? Центральної Ради — про це пишете?» Усі презиралися: що він верзе? Рильський пробував виправдовуватися: “Та це ж я написав у 36-му році, до виборів...” Отаке було знуцання... А Хрущов при тім мовчав, тільки пригинав голову аж до столу, червонів. Він же знав справжню ціну Рильському, та й загалом, треба сказати, ставився прихильно до творчої інтелігенції.

Ну от, Кагановича невдовзі відкликали назад до Москви, і над нами знову постав Микита Сергійович. Року 47-го, здається, я не помиляюсь, раптом викликають мене в ЦК, до Хрущова, ми лишаємось з ним сам на сам. І він

починає показувати мені свої доповідні Сталіну. Це були, пригадую, усілякі сільськогосподарські проєкти, і кожен з них Хрущов коментував з великим запалом. А про один із гордістю: “Вот это товарищ Сталин одобрил”. Пропозиція зводилася до заборони смалити кабанів — з них належало здирати шкуру на всілякі украй важливі потреби. Я насилу втримався, щоб не розсміятися — бував же на селі і знав, як кляли дядьки оцей недолугий припис. А далі про агроміста, про інші свої пропозиції. І все підсумовує: “Если вам нужны какие-либо материалы, то пожалуйста...” І помічник Хрущова — ну, хоч до рани прикладай. Загадко-ва була увага. Ну, хто я такий, з чого б то увага ця? Аж старші письменники пояснили: то ж він хоче, аби ти книжку про нього і його невсипущу діяльність написав... Справді, через якийсь час дзвонить помічник із тими ж пропозиціями: коли маєте охоту, то, будь ласка, приходьте. Я пояснив, що про проблеми села, про агроміста не збираюсь писати. Маю інші плани... А, ну як хочете... І все — після того наступило похолодання. Уже через багато років, після приходу до влади Хрущова в Москві, я побував у нього разом із керівництвом Співки письменників (я вже входив до її президії). Метою зустрічі було помирити Шолохова й Еренбурга, зняти конфлікт між ними. Зі мною Хрущов привітався підкреслено офіційно, холодно, так, що я зрозумів: пам'ятає моє небажання прислужитися, не забув і ніколи не забуде...

— *Тобто тут відбулося щось подібне до історії з Довженком: Хрущов же запобігав перед Вами, у чомусь принижувався і то вже не могло минуться безслідно.*

— Так, і тому мені досить легко уявити собі оту зустріч Довженка з Хрущовим, коли просив він відпустити його в Україну. Здавалося б, ніщо не заважало Хрущову піти назустріч, сплативши борг — адже порятував тебе колись. Аж ні, вирішило інше, для можновладців ваговитіше.

— *Тобто причину такого вчинку Хрущова треба шукати у психології, а не, скажімо, в соціології чи ідеології. Саме психологічні нюанси ми і пропускаємо, ігноруємо у своїх поясненнях того чи іншого кроку історичного діяча. Великий чи малий*

той діяч, але він не робот — людина, його психіка є світом надскладним. І це не тільки про персонажів зі сфери державного життя. Той же наш улюблений Олександр Петрович Довженко... Днями в телевізійній передачі полковник СБУ В.А. Попик зачитував слова Довженкового друга Юрія Яновського, котрому здавалося, що митець був “безвільним отаманчиком” (це рядки чийогось доносу, де переказувалась думка письменника), оскільки не скористався своїми добрими стосунками зі Сталіним (у 30-ті роки) і Хрущовим, аби допомогли українській культурі вибратися на вищий щабель. Так думав не один Яновський... Так думають і досі: от, був при дворі “імператора”, був обласканий і обвішаний нагородами й посадами, а як треба було у 35-му попросити за свого друга, оператора Данила Демуцького, заарештованого тоді, то не наважився чомусь.

— Сьогодні, коли так легко бути сміливим і безоглядним у своїх судженнях, зустрічаєш дуже багато спрощень і прямиoliniйних потрактувань. Послухаєш, прочитаєш отаких-от: усе дуже просто. І приписи готові: треба було зробити так і так, а воно робилося чомусь по-іншому, не по волі нинішніх заповзятливців.

У 43-му, коли визволялася Україна, Довженко часто спілкувався з Хрущовим, читав йому свої твори, ту ж таки “Україну в огні”, висловлював міркування з багатьох питань державного, культурного, соціального буття. Це були думки не просто розумної, глибокої, а й, як я вже казав, вільної людини...

— *Може, саме це і приваблювало найбільше Хрущова, котрому так часто доводилося виконувати роль сталінського блазня? Втім блазню завжди, як відомо, дозволялося говорити більше й одвертіше, так що в Хрущові теж жив вірус свободи.*

— Так чи інакше, а Хрущов нібито виявив побажання, аби Довженка і Яновського обрали до Верховної Ради України і, більше того, щоб Олександр Петрович став її головою. Та дуже швидко все це поламалося. Пізніше Довженко не раз говорив про це: от, був такий намір, але когось він дуже не влаштував.

— *Олесью Терентійовичу, оцей сюжет про Довженка як можливого голову Верховної Ради, здається, ніким ще не висвітлювався. А в ньому можливе пояснення того, що трапилося з “Україною в огні”. Десь у жовтні — листопаді 43-го Хрущов пропонує оцей ефектний хід з Довженком — головою Верховної Ради, і майже синхронно на столі Сталіна з’являється рукопис кіноповісті Довженка — з відповідними помітками, наскільки я знаю, і коментарем. А далі — засідання політбюро у січні 44-го, зняття з усіх посад, нищівна критика на письменницьких зібраннях і активах. Словом, Довженка акуратно і доволі професійно прибрали з шахівниці шляхом тонко продуманої комбінації. У своєму щоденнику Довженко як на головного винуватця вказує на М. Чіаурелі, тодішнього головного сталінського кінопортретиста. Та ж чи не з України розпочалася та комбінація?*

— Нічого про це не можу сказати, я був тоді на далекому фронті. Але знаю, що Довженкові це боліло, бо не раз повертався в розмовах до цієї історії.

— *Довженкова дружина Юлія Солнцева чималу провину в тому, що його не пускали до Києва, складала на українських письменників. Збереглися її спогади про останній день у житті Довженка, про його смерть. Вона дзвонила одному з колишніх друзів, аби виконали Довженків заповіт і поховали на схилах Дніпра. Не зробили й цього, навіть по смерті не пустили до Києва.*

— А що могли зробити письменники в ті часи? Наївно думати, що, скажімо, Микола Платонович Бажан, який тоді очолював Спілку, міг вирішити питання про похорон Довженка в Києві. Це вирішували зовсім інші люди, котрі сиділи високо вгорі на вершинах влади. Довженко звертався до Спілки письменників з проханням надати йому квартиру в Києві, але й це могло вирішитись тільки “нагорі”, можновладцями режиму, адже йшлося про того, хто фактично відбував у Москві заслання, хоча й не колимське.

— *Це правда, що Солнцева недолюблювала українських письменників? І як ставилася вона до Вас?*

— До декотрих у неї була неприязнь, давні порахунки, та я б не став на цьому акцентувати увагу. Слід пам’ятати про те, що Солнцева не раз рятувала Довженка од смертельної

небезпеки. Якось я запитав її, як то їй вдавалося. Вона відповіла, що в них були друзі у відповідних органах на доволі високих генеральських посадах, і то, мовляв, були справжні друзі...

— *От цікавий закрут у біографії Довженка. З одного боку, постійний нагляд з боку органів і погрози арешту, з іншого — симпатки з генеральськими погонами. Це ще раз говорить про те, як все складно було, як неоднозначно. От, до прикладу, у березні 41-го Довженко увінчаний найвищою Сталінською премією за фільм “Щорс”. А нині серед знайдених в архіві колишнього КДБ УРСР документів можна прочитати донесення від 1 лютого 1941 року, в якому йдеться про діяльність Довженка з 17 по 20-й роки. Він нібито й ад’ютантом гетьмана Скоропадського був, і організував петлюрівські загони, і воював у бригаді січової дивізії під орудою отамана Волоха... А у 20-му, “после разгрома петлюровщины, Довженко вернулся в Житомир, был арестован органами ЧК, но благодаря активному вмешательству Житомирской организации не то боротьбистов, не то укапистов, Довженко из-под стражи освободили. Необходимо — пишут авторы донесения, — по петлюровским и гетьманским архивам, а также архивам бывших организаций боротьбистов и укапистов по г. Житомиру и Киеву проверить данные о Довженко. С проверкой просим не задерживать”. Отакий документ, знайдений В’ячеславом Андрійовичем Попиком.*

— Це надзвичайно цікаво! Бо ж тоді була не тільки Сталінська премія, а й інші медяники Довженкові у вигляді посад і звань. Це ж березень 1941-го!.. Звеличують відзнаками і в цей же час вистежують кожен крок, перекидають архіви. Оце вона, сатанинська репресивна система у всій підступності її. Чужий був Довженко тому режимові, не довіряли йому повністю ніколи. А громадянська війна була якраз темою, котру я так і не наважився заторкнути в бесідах з Довженком. Бо відчувалось, що це рана його, яка й досі кровоточить. Він сам про ті часи ніколи не говорив. Розпитувати про те було б безтактно. Ясно лише, що все життя висів над ним оцей дамоклів меч...

— *Олесю Терентійовичу, на початку 60-х Ви написали оповідання “Двоє вночі” — про нічні прогулянки московськими ву-*

лицями Довженка і Сталіна. Про це Ви дізналися від самого Олександра Петровича?

— З різних джерел черпалося, та ще інтуїція підказала, що то правда, цілком вірна художня правда, я в цьому певен. Столиця імперії, ніч, друга половина 30-х, митця телефоном викликають до наймогутнішого з можновладців світу, і вони разом гуляють, про щось там говорять...

— *От би послухати! Шкода, не збереглося, мабуть, донесень гебістських про ці зустрічі...*

— Оповідання написане в 1963 році, тоді заборонили його друкувати, уже у верстці зняли з друку в “Літературній газеті”. Вразила таки ця картина когось, аж налякалися. Хоча в ній сам час — такий страшний, такий моторошний... Ідуть — володар найбільшої з імперій і один із найбільших художників ХХ століття, гомонять про те, про се. Ідилія! Та ця близькість до вождя позірна — вони такі далекі. Уже йдуть по сліду енкаведистські чини, уже пишуться донесення, уже близько драматичні повороти в житті митця. Ласка наймогутнішого така минуща, а ненависть його придворних така стійка й невсипуща.

— *Декому з нині суущих митців про це нагадати б...*

— Може, й так, а краще б не робити нам з історії постійного поля для чвар і міжусобиць. Нас, українців, стільки разів уже до того підштовхували, провокували, сіяли розбрат між нами, що час уже й навчитися чомусь. Тому я проти того, аби зводилися старі порахунки, аби старанно вивчалось, хто скільки, кому заподіяв прикростей. Такі були часи. Жорстокі часи. Хто хотів — покався: хто ні — Бог йому суддя. Будь що треба шукати порозуміння, єдності нації. Інакше ми не позбудемося того самого механізму послідовного отруєння нації, який уже спрацьовував не раз. Нацьковують нас один на одного, а чим те все кінчається, ми ж знаємо. І Довженкову карту не варто розігрувати в такий спосіб. Багато кривд, взаємних образ — таке вже життя людське, було й буде. Пошануймо сьогодні світлу пам'ять славетного митця, геніального сина України — без нього ми всі, наша культура були б набагато бідніші.

1994

**“...ПУЛЬСУЮТЬ ГАЛАКТИКИ,
...ПУЛЬСУЄ КРИХІТНЕ СЕРЦЕ
СОЛОВ’Я...”**

*Інтерв’ю, дане кореспонденту газети “Голос України”
Віталію Абліцову*

У сьогоднішньому розбурханому планетного масштабу подіями світі найперше віримо документальному слову та слову-сповіді, у яких прагнемо віднайти іскри Правди. Можливо, саме в цьому й полягає сенс нашого нинішнього буття, адже ще вчора була одна правда на всіх. Комусь подобалося жити під спільною парасолею, для когось те “колективне існування” було нестерпним... У пропонованій публікації, зміст якої визначили думки Олеса Гончара, відчувається пульс інтелектуального життя Письменника. Не на всі запитання відповідає він, і це ще раз переконує нас у тому, що шлях до Правди вимощений і сумнівами, і вірою у свою Батьківщину, і вічною спрагою любові.

I. “Було б гріхом непрощенням”

Олесь Гончар: У сьогоднішній розмові мені б хотілося торкнутися міжнародних культурних стосунків. Держави колишнього Союзу стали суверенними — це закономірний хід історії, але в галузі духовній зв’язки не повинні рватися. Пройде час, і контакти знову відновляться. Це природно. От на вечорі, присвяченому 100-річчю Максима Рильського, виступав посол Польщі і сказав, що зірка творчої спадщини Поета світить на обидві культури: і українську, і польську.

Було б гріхом непрощенням, коли б ми зневажливо ставилися до культурних контактів з іншими народами. Тим більше, що тепер це коло розширилось. І саме Максим Рильський, Павло Тичина, Микола Бажан були зразками в цьому відношенні.

Коли говорити про минуле, то, зрозуміло, найближчі культурні взаємини у нас були з російськими письменниками. От незабаром будемо відзначати 90-річчя Михайла Шолохова (24 травня). Він з великою повагою ставився до

України, її народу, культури. І не лише тому, що його мати українка, що в ньому говорив голос крові.

Віталій Абліцов: Олесю Терентійовичу, як сам М. Шолохов ставився до свого українства? Усвідомлював це, надавав значення?

О. Г.: Безсумнівно. Він любив Україну. Коли б усі в Росії так ставились до нас, як Шолохов. Це не шовініст Солженіцин...

В. А.: Ви зустрічались з Солженіциним? На письменницьких зібраннях, офіційних прийомах?

О. Г.: Одного разу на прийомі у М. Хрущова. Солженіцин тоді тільки з'явився на літературному видноколі. Присутніх було багато, і М. Хрущов сказав: "Ось тут Солженіцин". Той піднявся, показався, бо його ніхто не знав. Єдиний раз бачив.

Але повернемося до Михайла Шолохова. До речі, тут треба згадати добрим словом і про Олександра Фадєєва.

В. А.: Фадєєва-Булигу. В ньому теж українська кров говорила?

О. Г.: Так. І Шолохов, і Фадєєв ставились до України з надзвичайною повагою.

Якось Михайло Шолохов приїхав на з'їзд письменників України. Я його зустрічав, тоді ще в "Жулянах", бо "Бориспіль" ще не діяв. Він вийшов з літака, ми обнялися, і Михайло Олександрович чомусь згадав один епізод з "Прапорносців", коли несподівано на стежці зіткнулися два бійці — наш і румунський. Зіткнулися, злякалися один одного і кинулися в різні боки... Така комічна сценка. М. Шолохов сказав: "Мені дуже сподобалась ця сценка". Це були його перші слова. Він виступив на з'їзді.

Ми часто з ним зустрічалися. Згадую, як на своє 50-річчя Михайло Олександрович запросив у Москві до себе дуже вузьке коло друзів. Поряд зі мною сидів колишній секретар Вешенського райкому партії, який в 30-ті роки врятував М. Шолохова, попередивши його про підготовлений арешт. Шолохов тоді встиг випередити своїх недругів і подався до Москви, до Сталіна...

В. А.: Олесю Терентійовичу, життя Михайла Шолохова не раз могло обірватися, іще тоді, наприклад, коли він юнаком потрапив у полон до махновців.

О. Г.: Так. Але не Нестор Махно був ініціатором його врятування, як подекують. Це сталося на Луганщині, де юний прозагонівець Михайло Шолохов був захоплений махновцями. Його врятувала проста українська жінка — господиня будинку, де квартирував Махно і куди привели на скорий суд Шолохова. Вона звернулася до Махна: “Він же ще дитина. Відпусти його!” І Махно, подумавши, послухався чомусь.

В. А.: Михайло Шолохов згадував цей епізод зі свого життя?

О. Г.: Згадував, але намагався жартувати... Такі речі не дуже приємно згадувати. Але я хочу повернутися до того чоловіка, котрий врятував Шолохова. Він поставив вище свого службового обов'язку дружбу з письменником. Прийшов і попередив, що, мовляв, тебе вночі прийдуть арештовувати як голову повстанкому донських і кубанських козаків. Звісно, це був наклеп.

В. А.: Олесю Терентійовичу, а Ви зустрічалися зі Сталіним?

О. Г.: Всього один раз бачив його, під час української декади. В театрі. Я сидів у ложі з одного боку, а він з протилежного...

Була в мене ще пам'ятна зустріч з Михайлом Шолоховим, вже за Брежнєва. Я жив тоді в готелі “Росія”. Раптом вночі дзвінок, говорить Шолохов: “Олесю, я до тебе зараз під'їду”. Виходжу зустріти. Пішли з Михайлом Олександровичем у ресторан, сіли окремо, щоб ніхто не заважав. Ї уявляєте, він почав мені... скаржитися. Шукає підтримки Шолохов! Це я до того, щоб читачі ще раз замислились, в який час нам довелося жити й писати. Тоді друкували глави з роману “Они сражались за Родину” в “Правде”. “Що вони зі мною роблять!” — вигукував М. Шолохов. А я йому: “Та що Ви? Ви ж Шолохов!” Це було вже після історії з моїм “Собором”. “А що я можу”, — відповів М. Шолохов. До речі, Михайло Олександрович з власної ініціативи захищав мій “Собор” (я дізнався про це пізніше і випадково, він сам

не говорив мені), ходив до ЦК в Москві. Брежнєв його не прийняв, доручив поговорити Кириленку. Шолохов запитав його: «Что Вы усмотрели в “Соборе”?», а Кириленко каже: “Козакофильство!” Уявляєте? Це сказано співцеві донського козацтва! Ї смішно, і гірко... А мені, ясна річ, це було дорогим, що М. Шолохов ходив захищати мене, десь там “на горі”.

І от ми сидимо в кутку ресторану і він скаржиться, що безбожно калічать в “Правде” глави з роману “Они сражались за Родину”. Я бачив, як він мучиться, кажу йому: “Підіть в ЦК!”. А Шолохов: “Олесь, ты же сам понимаешь: что мы можем против них?” Глави так і вийшли спотворені...

Михайло Олександрович був для мене дуже дорогою людиною. Кілька разів запрошував у Вешенську. Ми ще студентами колись хотіли йти до Шолохова з Харкова пішки, як колись молодь ходила в Ясну Поляну до Толстого. Він запрошував, а ми все відкладали на пізніше. І ось його ювілей, надійшло запрошення, ми зібралися з Валентиною Данилівною, щоби їхати до Москви, а потім до Вешенської, але ювілей вже був сумний, без Михайла Олександровича... Головуючий повідомив, що Шолохов у лікарні. Це була остання нагода побувати у Вешенській. Не судилося...

II. “Звізда Полин впала на нас не сама по собі”

В. А.: Олесю Терентійовичу, сьогодні, коли ми пережили спалах надзвичайного піднесення в момент проголошення незалежності України (й це зрозуміло, адже здійснилася віковична мрія народу про свободу й самобутній розвиток), коли йде непростий період розбудови держави, здається, всі відчувають потребу глибокого осмислення того, що відбулося і нещодавно, і давно. Особлива тут роль діячів культури. Ви порівняли серце письменника з крихітним серцем солов'я. Часто тому серцю доводилось і доводиться битися не ритмічно, а то й з останніх сил.

О. Г.: Так. От згадаємо Миколу Бажана. Все життя він носив рану в серці — гірку пам'ять про статтю, де критикував Максима Рильського, Юрія Яновського — свого друга...

Він мені розповідав, як ця стаття з'явилася. Дуже не хотів писати. Втік у Грузію. Ї там знайшли. Це було в час Кагановичевого керування Україною. Привезли ту статтю в Грузію: “Треба підписувати!” Підписав, а потім все життя мучився... Іронія долі — через кілька днів після цього Кагановича забрали до Москви. Микола Платонович не хотів писати про це мемуари. То я йому порадив, просто благов його, казав: “Напишіть, як це було насправді!” Вони ж були близькими друзями з Ю. Яновським. Ми — студенти — знали, що є трійця: Довженко, Яновський і Бажан. Друзі — нерозливвода. Вони навіть певний час жили в одному помешканні. В Харкові. Я йому так і сказав: “Миколо Платоновичу, про це знають, про вашу статтю. Напишуть без вас, але не так, як це було. Напишіть, поясніть. Це крок грішний, але ви поясните, покажете, яка тоді була атмосфера”. Ї Микола Платонович написав. Ю. Яновський пробачив йому, він був делікатним.

В. А.: Я переконаний, що нинішні конфлікти, що виникають між окремими молодими письменниками і їхніми старшими колегами, йдуть від поверхового усвідомлення всієї трагедії, жорстокості часу, в який багатьом випало жити й творити.

О. Г.: Звичайно, кожне нове покоління входить в літературу по-своєму. Моє захоплення творчістю було ще зі школи. Дякую долі, що подарувала мені талановитих учителів-словесників, які дали знання і розуміння ролі літератури. В студентські роки мене разом з Олексою Веретенченком послали з Харкова до Києва на нараду молодих письменників. Це була неабияка честь. Олекса їхав як поет, а я як прозаїк. От у цьому домі в квартирі шанованого Петра Панча я й жив. Олекса Веретенченко вже мав свою книжку. Це був цікавий поет. Потім його творчість розвивалася в діаспорі. Він жив по війні в США. Був під впливом неокласиків. Ї в Харкові, і в Києві у нас, молодих, були дружні стосунки зі старшими за віком письменниками. Ї з Іваном Сенченком, і Петром Панчем, і з Володимиром Свідзінським, і Юрієм Смоличем, і Степаном Крижанівським, й Ігорем Муратовим... Я колись писав, що ми схилиємось перед подвигом

старших письменників. Вони в умовах тоталітаризму підтримували нашу мову, літературу, в цілому вогнище культури національної.

В. А.: Так сталося, що творче дерево української літератури мало дві гілки — одна з неймовірними труднощами, але розвивалася в Радянській Україні, а інша — в діаспорі.

О. Г.: Так. І там було багато талановитих письменників. Високо ціную поезію Василя Барки, Євгена Маланюка, прозу Уласа Самчука, Івана Багряного. Але хочу сказати, що й там були різні письменники по силі свого таланту.

Отож у нашого покоління було інше ставлення до старших тоді письменників. Вони були для нас взірцем, гідними синами України. Тому я переконаний, що тим, хто сьогодні різко виступає проти нашого покоління, буде соромно в майбутньому. Звичайно, тим, хто має совість. Нападають на Павла Тичину, Максима Рильського, Володимира Сосюру, Андрія Малишка, Миколу Бажана... Дійшли до того, що заперечують саме існування Спілки письменників. Вона потрібна зараз і буде потрібною в майбутньому. Я очолював Спілку 12 років і не шкодую, то не були втрачені літа.

В. А.: А як Ви оцінюєте нинішній стан літератури? Вам не здається, що після вашого покоління романістів поява нового щось запізнюється? Саме роман охоплює потужні соціальні зрушення в суспільстві, розгортає перед читачем широке полотно дійсності, відображає зміни в психології, світогляді людей.

О. Г.: Література не мовчить. Пульс її б'ється. По-різному, але б'ється. Література знає і відпливи, і припливи. Як океан. Це нормальне явище. Я не вважаю, що зараз наша література відмовчується. Високо ставлю сучасну публіцистику. От, скажімо, Євген Гуцало. Його серії статей про витюки, підгрунття московського великодержавництва я вважаю явищем. Публіцистика свідчить про самоусвідомлення наших проблем. Є. Гуцало — блискучий прозаїк-новеліст, але сьогодні він вирішив, що треба висловитися з цього приводу. Або Юрій Мушкетик. І він успішно працює в різних жан-

рах. Ось мені надіслав книжку молодий прозаїк зі Львова Роман Брезіцький “На Оливній горі”. Твір про афганські події. Автор — солдат, учасник їх. Це сильний голос. Я не знаю, яке його чекає літературне майбутнє, але ця річ мене глибоко заторкнула.

Романів не пишуть зараз? А твори Романа Федоріва чи Василя Захарченка? Їхні останні романи відзначені Шевченківською премією. Два романи — це вже багато для року літературного життя.

В. А.: Олесю Терентійовичу, що Ви читаете зараз? Які Ваші уподобання й симпатії?

О. Г.: Люблю не читати, а перечитувати Миколу Гоголя. Ранні повісті його дуже люблю і листування, що його ганьбив Белінський. А це ж неоціненний скарб! Горджуся, що доклав немало зусиль для створення Гоголівського заповідника у Василівці на Полтавщині. Це ж і моя батьківщина — Полтавщина... Хоч би де був, цікавлюся Гоголем. Леонід Леонов якимось показував теж у Москві квартиру, де помер Микола Гоголь. На могилі його був спочатку пам’ятник — письменник сидить... А потім з’явився отой нинішній... Вважаю, що Гоголя Росія досі не пошанувала так, як треба. В Москві навіть немає музею Миколи Гоголя.

В. А.: Але й ми теж мало робимо, щоб віддати належне великому письменнику. Видати б Гоголівську енциклопедію...

О. Г.: Гоголь належить всьому людству. Це письменник світового масштабу. Він належить світові, а не лише Росії та Україні. Народила його, дала поетичність, душу, ясно ж, Україна. Його український період закінчився повістю “Тарас Бульба”. Я виступав на Міжнародному симпозіумі у Венеції і сказав про це. Після “Тараса Бульби” пішли кошмари: “Ніс”, “Невський проспект”, “Ревізор”... Це вже життя Росії, кріпосницької Росії, яка викликала в ньому емоції гостро негативні.

1995

ЛІТЕРАТУРА — ЦЕ АНТИЧАС

*Відповіді на запитання по телефону німецької журналістки
Тетяни Куштівської*

— *Олесе Терентійовичу, Україна за своєю територією займає друге місце в Європі. Чому вона майже не відома в Європі?*

По-перше, і це найважливіше — вона здобула свою незалежність зовсім недавно. Історія України — це історія нації, яка змушена була розвиватися поза рамками повновартісної державності й при цьому змогла вижити. У Москві, наприклад, проживає 1,4 млн українців. Це найбільша національна меншина міста, але там нема жодної української школи, жодної хвилини українського мовлення по радіо й телебаченню, ніде не можна купити української газети. І для порівняння: росіяни, що проживають в Україні, мають понад 5 тис. шкіл, більше 100 газет, півтора десятки російських театрів. І все ж зараз в Україні відбувається процес реанімації нашої власної культури. Ніби після довгої важкої недуги. Люди і країна рано чи пізно прийдуть все ж до здорового людського глузду. Так само, як рано чи пізно гинуть усі імперії.

— *Коли мені було вісім років, моя мати читала мені Ваше оповідання — “Іван Мостовий”, і я пригадую, як я плакала над долею самотньої і хворої людини.*

— Це оповідання поклало початок моїй письменницькій кар'єрі. Це було 1938 року. Мені тоді було двадцять, я працював репортером однієї газети в Харкові. Під час одного відрядження я зустрів цього старого коваля, головного персонажа оповідання.

— *Старий чоловік тужив за своєю улюбленою кузницею. Він долає свій біль і вночі розпалює вогонь. Та його серце не витримує, і він вмирає.*

— Це оповідання мені особливо дороге, бо це була моя перша публікація. Моя мати померла, коли мені було 2 роки. 1938 року я почав студіювати філологію в Харківському університеті. Згодом пішов на фронт і лише після війни зміг закінчити університет. Після війни з'явилась трилогія “Пра-

пороносці” та інші романи. Моїми духовними вчителями завжди були класики української літератури: Тарас Шевченко, Іван Франко, Михайло Коцюбинський і Леся Українка.

— *А навколо Вашого роману “Собор” 1968 року дійшло до скандалу.*

— Роман був спочатку опублікований 1968 року зі скороченням в одному журналі й відразу категорично засуджений як ідеологічно шкідливий. Протягом 20 років він був заборонений. Всі примірники журналу були конфісковані й вилучені з бібліотек. Читати роман і говорити про нього було небезпечно.

— *Що було в ньому такого поганого, недозволеного?*

— Роман прочитувався як страхаюча метафора рафінованої безсердечності й бездуховності важелів тоталітаризму. У зображеній історії я хотів сказати, що немає жодного виправдання тим людям, які звинувачують навколишній світ і життєві обставини у власному занепаді. Людина, і тільки вона сама, винна у цьому. І коли вона хоче перекласти вину на життєві обставини, то вона говорить неправду, бо ту вину слід шукати в собі самій. Ті рядки роману, що були викреслені, апелюють не до чогось недосяжного, це рядки, сповнені людської гідності, гіркоти й надії.

— *Студенти Київського університету надрукували книжку на свій ризик у самвидаві.*

— У ній є численні білі сторінки. Це ті місця частини тексту, що стали жертвою цензури. Те саме повторив, як я пізніше довідався, Гарсія Маркес, коли він опублікував в одному південноамериканському журналі радянський варіант “Сто років самотності”, у якому також бракувало багато сторінок.

— *Він заявляв згодом, що позбавляє радянські видавництва права публікувати свої твори доти, доки не вийдуть “Сто років самотності” вільними від цензурних утручань.*

— Проте не слід говорити, що все, що виходило в радянський час, було цензурованою літературою. Були й дуже гарні книжки Михайла Стельмаха, Олександра Корнійчука, сценарії Олександра Довженка, було чимало українських ліриків.

— Один відомий лірик сказав недавно: *“Ми сумуємо не за Радянським Союзом, не за комунізмом, не за територією. Ми сумуємо з приводу того, що розколовся культурний простір”*.

— Імперія розвалилася і мусила розвалитися. Проте культурні й літературні зв'язки повинні бути збережені. Росія подарувала мені чудових читачів — я зберіг сотні читацьких листів — та ще коло друзів-письменників. Сьогодні радо стверджують, що інтернаціоналізм і дружба — це щось вигадане й фарисейське. Це неправда. Дружба була до кінця справжньою. Я пригадую, як Шолохов захищав “Собор” і заявляв, якою близькою була йому книжка, як Олександр Фадєєв і Анна Зегерс мене підтримували.

— *Чи були Ви членом партії?*

— Я вступив до партії 1946 року, та комуністом-ортодоксом ніколи не був. Я вірив в ідею, тобто в щось краще, світліше для країни й народу. Тоді це називалося комунізмом. Я був романтиком й ідеалістом і, керуючись цими засадами, виступав за таку мету. Але я ніколи не розумів антигуманних методів, застосовуваних для реалізації цієї мети. Важко було узгодити між собою чорні прояви життя й світлі мрії. Це розривало мою душу... Під час голодування, як форми протесту, київських студентів 1990 року, я із солідарності з молодими борцями за незалежну Україну вийшов із партії.

— *Як Ви живете сьогодні?*

— Справді, як? Життя сьогодні для мене, як і для всіх, так само тяжке. Пишу малі оповідання. Може, вдасться зробити з них книжку. Я ціную поетичне натхнення, те, що Костянтин Леонтьєв назвав інтенсивністю життя. Я ціную безпосередність, хвилини усамітнення, іноді такі потрібні.

— *«Гончар у “Комітеті захисту миру”» — читаю в газеті, “Гончар — почесний доктор Канади”, “Гончар — член “Просвіти”...*

— У молодому, незалежному товаристві “Просвіта” зібралися гарні люди, які поставили за мету роз'яснити собі нашу історію. Адже врешті-решт мусимо знати власну історію — і без прогалин — та осмислити її. Я, звичайно, відгукнувся на цю ініціативу. Шкода лише, що чимдалі менше часу залишається.

— *Це звучить так, ніби теперішній Ваш вік — це для Вас період утрат?*

— Не лише. Є ще важливі моменти. В міру того, як старієш, живеш у дедалі складнішому світі, у якому пам'ять відіграє не менш важливу роль, ніж те, що бачиш навколо себе і що переживаєш. Вік породжує зовсім нові відчуття, відкриває щось таке, що недоступне розумінню молодих. Так ніби дивишся на світ і життя з якоїсь висоти. Уявіть собі, що ми дерева. Я — високе, старе дерево, упираюсь кроною в небо, а Ви лише на півдорозі, мусите ще рости й рости.

— *І що видно з тієї висоти?*

(Сміється). З висоти прожитих років легше судити про свої й чужі помилки.

— *Чи виникає при цьому почуття переваги?*

— Порятунком від цього є гумор та іронія, здатність спостерігати себе збоку й поблажливо посміхатися. І взагалі, оптимізм є властивістю зрілого віку, це (сміється) я вже зауважив.

— *Яким шляхом може, на Вашу думку, піти сучасна українська література, зважаючи на Ваш віковий оптимізм?*

— Що ж таке література? Література — це античас, це означає, що вона не базується на часові в нашому актуальному розумінні. Вся актуальна література приходить і відходить... Згадайте: у Шопенгауера є порівняння неба культури й реального неба. В тих небесах є падаючі зорі, що повільно сходять і заходять, і є вічні зорі, які світитимуть так довго, поки існує земля. Я знаю, що українська література має більше властивостей, споріднених із романом, ніж з есе або оповіданням. Ця традиція розвиватиметься й далі. Поки ми з Вами тепер розмовляємо, десь у Полтаві або Житомирі, або в провінції, далеко від столиці, сидить якийсь письменник у цілковитій тиші і пише, і пише...

— *...відповідно до відомої тези Леонтьєва, все найважливіше відбувається там, де на поверхні, здається, ніщо не трапляється...*

— ...і там, де на поверхні вирують пристрасті, де суперечки критиків і гучні літературні полеміки, там у глибині

панує втома, спустошення й неспроможність... Так, я пригадую собі цей вислів. Його можна застосувати не лише щодо літератури.

— *Ви сказали: десь у Полтаві або в Житомирі. На моєму письмовому столі лежить книжка одного автора з місцевості неподалік Львова. Називається “На Оливній горі”, написана Романом Брезіцьким.*

— Так, я знаю цю книжку і навіть писав рецензію на неї. Він воював у Афганістані, і йому вдалося розповісти про тяжку долю людини в несправедливій війні. Всі чесні книжки про війну мають одне спільне: глибоке знання людини й усвідомлення того, що війна — це щось протиприродне.

— *Брезіцький писав мені, що його роман був сприйнятий завдяки Вашій рецензії. Він вірить, що майбутнє української літератури залежатиме від того, яку суспільну структуру прийме завтра Україна.*

— Коли Україна стане розвинутою капіталістичною країною, то письменники втратять, звичайно, свій вплив, який вони згідно з традицією мали. Література не буде видаватися мільйонними тиражами і мільйонами читатися. Вона не буде більше призначена для загального вжитку. На Заході існує прірва між літературою, що пробиває собі дорогу на ринок, та тією, що залишається поза ним. Серйозну літературу там мало хто читає.

— *Як Ви оцінюєте загальний тираж Ваших книжок?*

— Десять мільйонів, мабуть. Вони перекладені п'ятнадцятьма мовами. Німецькою мовою перекладено 14 книжок. Серед них “Собор”...

— *...Під заголовком “Собор в Зачіплянці”... (“Der Dom von Satschinlianka”).*

— ...Трилогія “Прапорonosці”, роман “Таврія” й оповідання. Досі зберігаю листи читачів з Німеччини. Я декілька разів бував у цій країні.

— *У Вас є майже пророче оповідання “Чорна прірва”, в оригіналі “Чорний яр”. Заголовок звучить ніби Чорнобиль.*

— Так говорить багато хто. Насправді воно написане задовго до катастрофи на атомній електростанції. Нелегко

живеться в тіні Чорнобиля. Додати б ще багато нещасливих, що живуть за межею бідності. Люди заробляють сьогодні від 2 до 5 млн щомісячно. За 1 млн можна купити 15 кг картоплі і 2 кг м'яса, якщо це щось дає. І все ж я ніколи не хотів би покинути Україну. Мої читачі тут. Я хотів би писати до останньої миті, прагнути зберегти в слові те, що виношую в пам'яті.

— *І хто це читатиме?*

— Ви дочекаєтесь: Україна була й залишиться країною літератури.

Переклад з німецької Ярослави Погребенник

1995

ПЕРЕДМОВИ

К НЕМЕЦКОМУ ИЗДАНИЮ

В этой книге много личного. Это моя юность, мои друзья, наши думы, наши мечты, наша любовь и ненависть. Однако роман не является произведением чисто автобиографическим. Автору хотелось на трагедийной истории студенческого батальона показать судьбу своего поколения, тяжкие испытания народа и его подвиг.

События 1941 года, этого черного лета, привлекают советских писателей, я думаю, не только своим драматизмом, огненным накалом страстей, но в первую очередь тем, что дает возможность затронуть жгучие проблемы современности, проблемы гуманизма, борьбы за воспитание современной молодежи в антифашистском и антимилитаристском духе.

В этом смысле и моя книга адресована прежде всего к молодежи современной, в том числе и немецкой. Вы, друзья, должны знать, о чем думали, идя на смерть, наши старшие братья. Называю Вас друзьями, ибо даже на фронтах, в наших солдатских окопах мы не теряли убежденности в том, что фашистское отродье не имеет ничего общего с народом Германии, с народом Гете ¹, Бетховена ², великих революционных традиций.

Литература должна рассказать всю правду о прошлом. Это поможет современной молодежи вооружиться духовно, нравственно, еще глубже проникнуться поэзией труда, творчества, философией оптимизма и созидания. Это нужно каждому в наше время, чтобы достойно защищать свое будущее, бороться за прочный мир на планете.

Шлю сердечный привет немецким читателям.

1962

К ФИНСКИМ ЧИТАТЕЛЯМ

Читателям северной страны, пожалуй, покажутся несколько необычными условия, в которых живут и трудятся люди наших знойных южных степей, украинских прерий, как их некогда называли.

О людях этого степного края как раз и рассказывается в книге, которая перед вами.

Еще в прошлом столетии украинские степи были краем малонаселенным, необжитым, полудиким, по этим степям быстрее ветра носились сайгаки, в небе величаво парили орлы, разгуливали здесь среди высоких трав дикие кони — тарпаны. Сейчас их, правда, тоже можно увидеть, но разве что в степном заповеднике, где они живут почти на свободе, выпасаясь все лето на естественных пастбищах, рядом с африканскими зебрами и зубробизонами. О прошлом этого края, о тяжелой жизни батраков в огромных помещичьих латифундиях мне пришлось рассказать в романе “Таврия”.

А эта книга о Таврии сегодняшнего дня.

В наши дни этот край живет новой жизнью, он освещен огнями построенной в низовьях Днепра Каховской гидростанции, среди необозримых просторов в коллективных социалистических хозяйствах трудятся известные всей стране мастера урожаяев, механизаторы, чабаны. Здесь могучие черноземы, обилие солнца, но здесь и пыльные черные бури, природа степей по-своему своенравна и с ее прихотями человеку приходится вести упорную борьбу.

Люди везде люди. И пусть отличают их условия жизни, свои обычаи, нравы, национальные особенности, каждому народу сегодня — под какими бы звездами он ни жил — присуще сознание того, что живет он на планете рядом с другими народами. Нет на земле народа, который бы не испытывал отвращения к бредням атомных маньяков. Современному человеку дорог мир на планете, в нем растет чувство великой человеческой солидарности, чувство заботы о завтрашнем дне рода людского.

Я буду рад, если эта книга поможет нашим добрым северным соседям из страны Калевалы ближе узнать советского человека и хотя бы в какой-то мере донесет атмосферу

нашей жизни, познакомят с нашими людьми, с их думами, чувствами, радостями и тревогами.

От души приветствую финских читателей!

1963

ГРИГОРІЙ ТЮТЮННИК

Автор “Виру” Григорій Тютюнник багато років жив тяжким життям: біля серця носив фронтний осколок. І помер він раптово, поліг, як солдат у бою. На півслові обірвалась головна книга його життя, його лебедина пісня — роман “Вир”.

Роман цей є найкращим твором письменника, він зайняв визначне місце в сучасній українській літературі. Сподіваємось, що ця мужня книга знайде дорогу також і до серця читача російського, до серця читачів усіх братніх республік. Народився Григорій Михайлович Тютюнник в 1920 році на Полтавщині в мальовничому селі — це воно, його рідне село, під назвою Троянівка буде потім так тепло й розмаїто зображене в романі “Вир”. У передвоєнні роки Тютюнник вчився в Харківському університеті; коли почалася війна — воював, був двічі поранений. Після війни закінчив університет, працював учителем на Львівщині. Звичайна біографія нашого сучасника, що вийшов з народу і для народу чесно трудився.

Перша книжка Григорія Тютюнника — збірка оповідань — була видана в 1951 році. Згодом вийшла його повість “Хмарка сонця не заступить” (вона була видана і в Москві, в перекладі російською мовою). В 1960 році опублікований роман “Вир”, що був наслідком багаторічної напруженої праці письменника, і вже після смерті автора відзначений Шевченківською премією.

У цьому творі, сповненому такого драматизму, читач знайде широкі, розлогі картини народного життя напередодні війни і в той період, коли нашу країну спіткало найбільше лихо — нашість фашистських полчищ, твір дихає атмосферою того часу, коли весь радянський народ підіймався на

героїчну боротьбу з загарбниками. Про це написано чимало, однак письменник не повторюється, у автора “Виру” свої свіжі барви, своя поетика, своє індивідуальне знання й бачення світу, тому такі правдиві й своєрідні створені ним образи роману, такі повнокровні людські характери відкриває для себе читач. Чутливий до влучного народного слова, до співучої краси рідної української мови, письменник постійно піклується про те, щоб поповнювати мовне багатство з живих джерел, з уст народу-словотворця, і це також сприяло реалістичній повнозвучності “Виру”.

Григорій Тютюнник був людиною великої широти, душевної чистоти, закоханості в життя і в людей, і всі ці якості органічно ввійшли — та й не могли не ввійти — в плоть і кров його книжки. Написаний пристрасним пером патріота, роман його багато в чому ліричний, дихає внутрішньою схвильованістю, і водночас він суворий, а картини, скажімо, відправлення на фронт чи фінал другої книжки — страта діда Гамалії, написані з епічним розмахом, звучать з величавістю народної думи. Щедрий у барвах, письменник, однак, не втрачає почуття міри, художнього тону, йому чужа вишуканість, для нього дорога ясність стилю, правдивість, природність розповіді.

Якби автор був живий, багато ліній в романі мали б подальший розвиток, поглиблювались би характери героїв, з'явилися би нові образи, бо роман, задуманий як багатотомне епічне полотно, власне, залишився не до кінця завершений, — художні образи й пристрасні наступних книг письменник поніс із собою. Однак й те, що залишив нашій літературі Григорій Тютюнник, здобуло щире любов читачтва й художню цінність має неминущу.

1964

СЛОВО ДО КОСМОНАВТА

Дорогий Павле Романовичу!¹

Ця книга народжувалась у ті дні, коли Ви в скафандрі космонавта мчали по своїй зоряній трасі, а ми, люди Землі,

напружено й схвильовано стежили з різних місць планети за Вашим чудовим польотом.

Справжній патріот, комуніст, лицар обов'язку й честі, Ви разом зі своїми зоряними побратимами — Гагаріним², Титовим³, Ніколаєвим⁴ — назавжди уславили перед світом нашу могутню багатомовну Вітчизну. Подвиг Ваш високий і вічний. Колумбами, Магелланами нової космічної ери постаєте Ви перед нами, вашими сучасниками, такими підете в майбуття.

Незабутньою для нас є зустріч з Вами у Спільці письменників України. Природно, що наша гордість за Вас побільшується ще й тим, що Ви син нашого славного українського народу, орел українського неба, як висловився поет. Хіба ж не символічно, що разом з вами сягнуло зоряних висот колись гноблене Шевченкове слово, що й там, у космічних просторах, забриніла наша чарівлива народна пісня.

Син узинських трударів, Ви знаєте і горе, і радощі свого народу. Ви належите до того покоління, що підлітками проходило горнило війни, Ви ровесник тих хлопців і дівчаток, що їх ешелонами вивозили фашисти в німецьку неволю, і тільки випадково така доля не спіткала і Вас. Після війни, в часи нестатків, коли навіть зошитів для школярів не було, Ви писали в школі на ошматтях паперових мішків, а зараз золотим розписом на вічному камені історії викарбували піднесення нашої мирної Батьківщини і її невмирущу творчу снагу.

Ваше мужнє життя гідне того, щоб бути прикладом для всього радянського юнацтва.

Улюбленцями народу стали перші радянські зореплавці. Почуття письменницькі невіддільні від почувань народних, словом правдивим і щирим вибухнули ці почуття з наших сердець, із них склалась ця книга. Вона народжена любов'ю.

1964

К ГРУЗИНСКИМ ЧИТАТЕЛЯМ

Мне доставляет истинную радость, что некоторые из моих рассказов, собранные в этой книге, пойдут к читателям Грузии на их родном грузинском языке — на языке Руставели¹, Чавчавадзе² и Церетели³.

Издавна дружат наши народы, дружат литературы. Много общего в исторической судьбе наших наций. И тернистые горные тропы Кавказа и полынно-горькие шляхи Украины вели к одному — к свободе, к солнцу, к жизни достойной человека.

Борьба против царского гнета породнила наши народы в прошлом, еще крепче стало наше братство в условиях новой социалистической жизни, когда вместе проливалась кровь на полях сражений против фашизма, когда общим стал наш великий созидательный труд во имя коммунистического будущего.

Как родную дочь в свое время приняла Грузия Лесю Украинку. На украинской земле слагал свои бессмертные песни Давид Гурамишвили. Столетиями измеряется наша дружба. И впереди перед нею — века, солнечные века!

От души приветствую с берегов Днепра грузинских читателей — сынов и дочерей мужественного прекрасного народа.

1964

ВІЧНЕ СЛОВО

З-поміж безлічі книг, з якими має справу історія світової літератури, поодинокі виділяються ті, що ввібрали в себе науку віків і мають для народу значення заповітне.

До таких належить “Кобзар”, книга, яку народ український поставив на перше місце серед успадкованих з минулого національних духовних скарбів.

Дивовижна доля цієї книги. Поезії, що входять до неї, склалися на тернистих дорогах поетового життя, писалися то в мандрах, то в казематах, мережилися при світлі білих ночей Півночі і в пісках закаспійських пустель, під самотнім сонцем вигнання. Хоча більшість поезій написані поза межами рідного краю, наскрізно струменить у них світлий образ Дніпра і мріє синя далеч українських степів. На випадкових аркушиках паперу та в захлавлених книжечках поетова рука прихапцем, покрадьки записувала рядки, що стануть дорогими для цілого народу, донесуть до нього крізь усі перепони віщі і вічні слова.

Книга формувалася поступово, рік за роком, формувало її саме поетове життя, і все найістотніше із цього життя, з великого життя українського кріпака Тараса Шевченка — від його юності й до останнього подиху — ввібрав у себе цей класичних розмірів томик, збірник поезій, що його в хвилину творчого осяяння було найменовано “Кобзарем”. Відтоді, впродовж багатьох десятиріч, книга ця буде настільною книгою кожного українця.

У “Кобзарі” поет висловив насамперед самого себе, свою особистість, від першого й до останнього рядка книга виповнена індивідуальним поетовим почуттям. Тут його, Шевченків, темперамент, його щира й беззахисна у своїй відкритості душа. Тут думки — ним вистраждані, кривди — ним пережиті, тут картини саме його, Тарасового, дитинства. І мова його, і тільки йому властивий тембр голосу. Тут не позичені знання, а його власний, у розвитку відтворений розум мислителя, могутній інтелект, що спрагло дошукується істини, простежує людське життя у всеоб’ємності — в конкретній долі сестри-кріпачки і в історичній долі цілих народів. Усе своє, особисто шевченківське, індивідуально забарвлене. Одначе мистецтво тому й мистецтво, що воно здатне творити чудо: особистий, внутрішній світ Тараса Шевченка, переллятий в литво мистецьких синтезів, постав у ліриці й поемах “Кобзаря” у таких художньо-образних виявах, у такій правдивості й глибині індивідуальних переживань, що в них і сам народ упізнав свою душу, прочитав свою історію, прозирнув своє майбутнє.

Найгостріші соціальні драми і найтонші нюанси інтимного, гнівний біль безправства, неволі, хвилини розпачу, що їх теж знав поет, смутки-жалі знівеченого життя, голос потоптаної і пробудженої людської гідності, сила непокори, що не раз переходить у скрик прокляття, у грізні вибури прометеївського титанізму, — все клекоче, все скипілося в художню цільність книги-сповіді, від початку й до кінця перейнятої вогнем, може, найсильнішого поетового почуття:

Я так її, я так люблю
Мою Україну убогу,
Що проклену святого Бога,
За неї душу погублю!¹

Саме з цієї любові виросла правдива, вогненна поезія “Кобзаря”, саме це, ніякими стужами не остуджене синівське почуття й живило той дух протесту, бунтарства, антикріпаччини, яким наснажена Шевченкова книга. З її тираноборської суворості, у спалахах громових її розрядів в усій величі постає образ поета-борця, поета-революонера. Подвиг Шевченка, всю вибухову силу його поезії можемо збагнути, лише уявивши, серед якої мертвої тиші вона пролунала, проти якого “чудища стозевого” підняла свій меч. То була епоха, що вішала декабристів, вбивала на дуелях найкращих своїх поетів, гнала в кайданах у рудні Сибіру найшляхетніших своїх синів, послідовно розтерзуючи їх. То була задуха, від якої німіли, атмосфера, де панував страх, ненависть, підозри, доноси, загальна заціпенілість, де офіційна лжа ставала звичкою і не вважалась безчестям, а слово правдиве, слово вільне щораз обливалося кров'ю.

Оспівати свободу в умовах кріпосницької держави, серед олов'яних буднів жандармської дійсності — це значило висловити (а для багатьох навіть і відкрити) провідну, найважливішу істину життя, виповісти людям у формі поезії те, що для них було за тих умов найсуттєвішим.

Нездоланність людського духу виявляється і в тому, що безстрашних співців свободи народжують найпохмуріші часи. Що темніша ніч, то яскравіші в ній маяки. Поряд з волелюбними творами Пушкіна, Лермонтова, Міцкевича, в живому перегуку з ними поезія Шевченкова з'явилась на гребені віку як бунтівний голос найбільш покривджених соціальних низів, голос тих, що вже почували потребу “грамадою обух сталиць”², з його поезій гнобителем дочувся видзвін неминучої соціальної розплати.

Буйна волелюбність — чи не найприкметніша риса “Кобзаря”. Верхи Шевченкової поезії — це спів свободі, уславлення свободи, цієї першої й неодмінної передумови людського поступу, добробуту й щастя. Слово “свобода” поет супроводить найдорожчими епітетами, домінуючий настрій багатьох його поезій — це смуток за втраченою свободою і порив до неї, до “волі святої”:

Встане правда!
Встане воля!
І тобі одному
Помоляться всі язики
Вовіки і віки...³

Улюблений герой Шевченкових поезій — витязь народний, повстанець-гайдамака, козак-запорожець, що виступає оборонником рідного краю, носієм народної правди й честі. Вістря знаменитої Шевченкової сатири — зброї, що ставала в його руках такою несхибною, — спрямоване передовсім проти різних утискувачів, прийшлих і доморошених, проти царів та їхніх сатрапів-посіпак, проти поміщика, чия кріпосницька сваволя не знає меж, проти душителя й запроданця, що сьогодні “вільнодумствує в шинку”, а завтра “за лакомства нещасні” ладен відректися від усього найсвятішого. У вірші “Бодай кати їх постинали” поет у формі гірко афоризму ще раз викарбує свою заповітну думку: “Де нема святої волі, не буде там добра ніколи...”⁴

“Кобзар” належить до найволелюбніших книг усіх часів, він наскрізь наповнений прагненням волі, передчуттям її неминучості. Поезії “Кобзаря” пронизані вірою в незнищенність людини, вірою в те, що людина ніколи не змириться з безправством, рабство ніколи не стане для неї за норму існування.

Поняття свободи найчастіше постає в Шевченка не у вигляді туманно-абстрактної мрії, а відтворюється як категорія соціально-конкретна, насажена революційним змістом, закликом до дії, до солідарності народів. Якби Шевченко нічого більше не написав, крім своєї геніальної поеми “Кавказ”, він і тоді зажив би довічної шани потомків. З першого рядка вражає енергія вірша, образна згущеність: “За горами гори, хмарою повиті, засіяні горем, кровію політі...”⁵ Епічна розлогість зачину плавко й природно переходить у високу патетику уславлення Прометея, потім, ніби заглявши ворога, поетове слово враз перейде на інший тон, вдарить зливою докорів, викриттів, пекучих сарказмів:

До нас в науку! ми навчим,
Почому хліб і сіль почім!
Ми християне; храми, школи,

Усе добро, сам Бог у нас!
Нам тільки сакля очі коле:
Чого вона стоїть у вас,
Не нами дана; чом ми вам
Чурек же ваш та вам не кинем,
Як тій собаці! Чом ви нам
Платить за сонце не повинні! ⁶

Якщо ми хочемо знати, що таке реалізм у поезії, то оце він, поетичний реалізм, в одежі буденного, по-народному дошкульного слова. Якщо хочемо бачити, як сильна думка диктує відповідну їй художню форму, видозмінює малюнок вірша, викликає мистецьки найдоцільніші ритми, інтонації, то це теж побачимо тут. Чурек і сакля вперше входять до лексикону української мови, вона збагачується також церковно-слов'янізмами, що аж ніяк не архаїчно звучать у контексті поеми (“на всіх языках все мовчить, бо благоденствує!” ⁷), звичайнісінькі, здавалось би, щоденного вжитку слова набирають раптом алмазної твердості, урочисто-закличного звучання:

Ї вам слава, сині гори,
Кригою окуті,
Ї вам, лицарі великі,
Богом не забуті.
Борітеся — поборете... ⁸

Нестримна революційна пристрасть “Кобзаря”, весняне повноводдя розкутих почуттів не могли вміститись у вузько національних берегах. Ї в “Кавказі”, і в художніх образах поеми “Сон”, написаної з неперевершеним сатиричним блиском, дотепністю й вільним летом фантазії, в мужніх рядках “Юродивого”, “Неофітів”, “Єретика”, в таких віршах, як “Ї Архімед, і Галілей...”, “Царям, всесвітнім шинкарям...” та інших вогненних поезіях-молитвах, поезіях-стогонах, пророцтвах клекотіло море народного болю, виразно чулися підземні поштовхи могутніх сил, придавлених пресом самодержав'я.

Народністю, нищівною викривальною силою вірші українського поета були, як відомо, особливо близькі його бойовим побратимам — російським революційним демократам, передовим синам усіх гноблених народів тодішньої цар-

ської імперії. Не випадково ж на поезіях “Кобзаря”, так само як на творах Чернишевського, Добролюбова, Герцена, виховувались цілі покоління революціонерів, гартувалася воля тих, що згодом штурмуватимуть цитадель реакції, до самих основ струснуть мури ненависної тюрми народів.

Шевченкові належить виняткова роль у згуртуванні передових сил української нації, у розвитку й формуванні свідомості українського народу. “Кобзар” охоче співає минавшину, але спрямований він у майбутнє. З творчістю Шевченка пов’язане становлення нашої літературної мови; з виходом “Кобзаря” відкривається нова епоха в розвитку українського красного письменства, яке віднині незрівнянно розширило свої тематичні й філософські обрії: Шевченко воістину виводив рідну літературу на простори вселюдські.

Сучасники поета при характеристиці “Кобзаря” захоплено відзначали саме його народність, що сприймалася як відкриття, як нове слово в мистецтві. І річ не тільки в тому, що перші юнацькі поезії Шевченка були написані, як тоді мовилось, “простонародним стилем”, приваблюючи пісенною легкістю (недарма ж деякі з них пізніше стануть співатись, будуть покладені на музику), ще важливішим було те, що поет послідовно кожне явище життя розглядає мовби очима народу, з позицій народу, кожную подію минавшини чи сьогодення поет вимірює мірою народної моралі, чистотою й цнотливістю душі трудової людини.

Муза Шевченкова — в кріпацькій одежі; волаючи до людського сумління, до почуття справедливості, вона вперше введе в літературу натовпи отих безмірно покривджених людей, що населяють “Кобзар”, всіх отих вдів, сиріт, таврованих варнаків, покриток, отих занапащених кріпацьких мадонн, що їх поет малює прекрасними навіть у їхньому горі, малює мовби пензлем великих майстрів Відродження.

Давно розвіяно легенду про Шевченкову малоосвіченість. З його поезій пори мистецької зрілості, з його “Щоденника”, де знаходимо розсипи ясновидних прозрінь, таких глибоких роздумів, постає людина всебічної культури, широких знань, художник, який мислить незалежно й оригінально, має свої усталені погляди на життя, на історію, на

явища вітчизняного й світового мистецтва. Все це так чи інакше позначилось на поезиці “Кобзаря”.

У своїй творчості Шевченко ніколи не захоплювався зовнішніми ефектами, не цим вражає нас поетика “Кобзаря”. Нове слово в мистецтві, його свіжість, стилістична новизна починається з оригінального бачення світу, з інтенсивності й глибини світосприймання. Те, що ми називаємо новаторством, корениться у самій силі художнього мислення. Шевченко природний, як правда. Муза поетова скромна, некриклива, однак вона свідомо свого всежиттєвого покликання:

...Возвеличу
Малих отих рабів німих!
Я на сторожі коло їх
Поставлю слово⁹.

Розглядаючи поетику “Кобзаря”, дослідники неодмінно підкреслюють її простоту, ясність, органічний зв’язок з народною пісенною творчістю. І це безсумнівно: народна пісня була матір’ю Шевченкової поезії. До з’яви Шевченка український народ мав уже багатотисячолітню культуру традицію, усну й писемну, мав скарби літописів, багатющий фольклор з величним епосом козацьких дум та незрівнянною красою ліричної пісні, мав, нарешті, найбільше надбання своєї національної культури — мову, таку образну, співучу, яскраво поетичну, мову, що була ніби створена для поетів. Хіба могли не схвилювати юну уяву поета чути з дитинства від дідуся перекази про чумаків та гайдамаків, хіба могло минути безслідно для його вразливої душі знайомство з літописом Величка чи з філософськими псалмами Григорія Сковороди, що ходили в списках, лунали по корчмах, по ярмарках? Разом з багатоголоссям живої дійсності все це невичерпно живило Шевченкову творчість, природно входило, не могло не ввійти у світ його поезії.

Та хоч поетика “Кобзаря” багато в чому справді виросла з фольклорної стихії, зберігши пісенну вільність, розкутість, грацію, ритміко-інтонаційне розмаїття, однак не важко помітити, що порівняно з фольклором поезії “Кобзаря”, надто ж твори пізнішого періоду, становлять нову мистецьку якість. В них з відвагою генія витворювалась нова художня

картина дійсності, багатобарвний світ мистецтва, в якому з дивовижним художнім тактом синтезувались в єдине ціле безпосередні враження життя й символіка народної пісні, буйна уява народної міфології й надбання світової культури, голос інтуїції й скарби знань, що відкрились художникові-професіоналові.

Людині властиво звикати до всього, в тім числі й до творів мистецтва. “І вражою злою кров’ю волю окропіте” — з дитинства знайомі слова, настільки знайомі, що не завжди й помічаєш художню новизну образу: адже “злою кров’ю”, або, скажімо, “грішний рай”, чи “красою пренепорочно-молодою”, або “учи неложними устами” — такого не знайдеш у фольклорі, так міг сказати лише поет, що витворює свій неповторно-індивідуальний стиль. У молодості Шевченко писатиме “вітре буйний, вітре буйний, ти з морем говориш”¹⁰ в чисто фольклорному дусі, а згодом з-під його ж пера все частіше з’являтимуться ускладнені образи книжно-важкуватих, але не менш натхненних рядків:

Прорци своїм лукавим чадам,
Що пропадуть вони, лихі,
Що їх безчесті є, і зрада,
І криводушіє огнем,
Кровавим, пламенним мечем
Нарізані на людських душах...¹¹

Шевченка не без підстави називають революціонером художньої форми, вказуючи на те, як сміливо відходив він од літературних канонів, хоча навряд чи він ставив собі на меті свідомо руйнувати усталені художні форми. Словесні експерименти були не для Шевченка. Вроджене чуття прекрасного, чуття гармонії підказували художникові ті шляхи, якими треба було йти, щоб, незважаючи на притиски, нормативи, продираючись крізь хащі літературних умовностей, нести людям своє свіже, вільне, справді розкріпачене слово.

У нього з’являється не знана доти, оригінально шевченківська композиція поем, до невпізнання змінюються відомі раніше літературні жанри, з класичними ямбами та хорейми поет поводитьсь зовсім вільно, його поетична метрика, різноманіття віршованих розмірів ще й сьогодні приводять у захват дослідників, завдають клопоту перекладачам. Своєю

мелодикою, ритмічною віртуозністю поезії Шевченка створюють авторові славу одного з наймузикальніших поетів світу. У своїй стихійній силі творця він, здається, не хотів знати ніяких законів, крім тих, що диктували йому його власна мистецька інтуїція, сила задуму, вогонь темпераменту. Бурхлива поетична експресія, що переповнює “Кобзар”, не мирилася з будь-якими обмеженнями, зносила на своєму шляху всі загати умовностей, і все ж було б оманливим бачити в цьому лише свавільне вирування емоцій, нічим не контрольовану мистецьку стихійність. Поет всюди залишається господарем свого настрою, кожним своїм рядком “Кобзар” вигранює, вивершує мистецький світ основного задуму.

Цільність досягається не одноманітним засобів та художніх прийомів, а якраз умінням природно, з винятковим артистизмом поєднати речі, здавалось би, віддалені одна від одної, вірогідно зблизити їх в рядках гармонійних асоціацій, зімкнути в єдиний образний лад грубий прозаїзм вислову і піднесеність закликів чи розважний тон філософського роздуму. Через випуклу поетичну деталь автор “Кобзаря” здатен відкрити глибинну суть буденного, в точності, предметності його образів, в їхній художній пластиці вгадується вихованець академії, людина вибагливих естетичних смаків. І разом з тим незаперечно Шевченкова близькість до музики. В милозвучності, в ласкавій співучості Шевченкового слова і навіть у карбованих ритмах його найсуворіших поезій весь час бринить музикальність народної душі, у змінах інтонаційних малюнків, до яких поет раз у раз вдається навіть у межах одного твору, перед нами зримо виступає мовби самий психологічний процес творчості.

На різних регістрах — від громовиць “Кавказу” з його стугонливим зачином до найніжнішого ліричного піанісимо “Хто се, хто се...” чи “Лілеї” — все підвладне поетові, ніщо не порушує закону гармонії, закону художнього сусідства. Інтонації нібито найнесумісніші, зовсім різні своїм забарвленням, вони у “Кобзарі” часто сусідять, виникають одна з одної, переливаються одна в одну.

Отак і ви прочитайте,
Щоб не сонним снілись
Всі неправди, щоб розкрились

Високі могили
Перед вашими очима,
Щоб ви розпитали
Мучеників: кого, коли,
За що розпинали!¹²

І одразу ж ця суворая інтонація переходить у довірливий заклик, благання:

Обніміте ж, брати мої,
Найменшого брата, —
Нехай мати усміхнеться,
Заплакана мати¹³.

Емоційна наснага Шевченкових образів, широта і вільність його асоціативного мислення, проникливо-творче використання фольклорних мотивів, образів народної символіки, предметно-реалістична міць поезій Шевченка — всі ці риси, ці поетичні гени виявились плідними і для новітньої поезії ХХ сторіччя. Шевченкова поетика виявилась куди складнішою від спрощених уявлень про неї, вона дедалі більше знаходить точок зіткнення з сучасним світовим мистецтвом і його художніми шуканнями.

“Кобзар” не став і, сподіваємось, ніколи не стане книгою архаїчною. Це книга, без якої й сьогодні духовне життя людини було б неповним, книга ця з тих, що їх адресовано кожному поколінню живущих. Сучасна людина, якщо вона носить в душі високі ідеали, неминуче дійде духовного контакту з витвором українського генія.

Страшно навіть подумати, що яка-небудь випадковість могла б позбавити наш народ, позбавити Україну цієї найдорожчої книги.

Людський біль — інтернаціональний, як інтернаціональним є і вічний порив людини до щастя, до свободи, до вільної творчості. “І буде син, і буде мати, і будуть люде на землі...” — поет з такою вірою в душі, поет такої енергії вислову — це великий поет. Дерево його поезії виростало з національного ґрунту, але віттям своїм воно сягає тепер усіх континентів, бо творчість поетова гуманістична, інтернаціональна, вселюдська за своїм глибинним змістом.

Шевченко був людиною широкої і правдолюбної душі. Національна замкнутість була не для нього. Відомо, як, ска-

жімо, ставився Шевченко до експлуататора-шляхтича і як — до польських революціонерів; ніколи він не ототожнював царизм з російським народом, з великою російською культурою, яка стільки важила для нього в житті. Все життя Шевченко дружив із Щепкіним, побратима відчув в особі англійського трагіка Айри Олдріджа, з ніжною відкличністю серця, з ласкою людяності приходив легендарний Тарас до знедолених дітей казахських та туркменських аулів... Світоч української поезії, провісник сім'ї вольної, нової, він був і залишиться в очах поколінь переконаним поборником дружби народів.

У країні соціалізму надбання культури, духовні скарби кожного народу дістають гідне шанування. Сьогодні твори Шевченка перекладено на десятки мов братніх народів Радянського Союзу, слово Кобзареве з його оновленої Батьківщини резонує в найвіддаленіші кутки земної кулі.

Геніальний виквіт нашої класичної культури, мистецька гордість української соціалістичної нації, “Кобзар” з року в рік виростає у своїй світовій славі, чому сприяє й зрослий міжнародний престиж Радянської України.

Шевченківський форум у Києві засвідчив, з яким подивом відкривають Шевченкову поезію в близьких і далеких країнах, яке враження справляє енергія “Кобзаря” на кожного, хто потрапляє в його силове поле. Проймаєшся таким почуттям, ніби перед тобою вулкан, засвідчує один з іноземців, вулкан, із кратера якого крізь масу розпеченої палаючої лави вилітають величезні нерозтоплені брили каміння, скелі й гори гніву, ненависті, відчаю... “Кобзар” називають явищем феноменальним, творця книги, що стала національною святинєю українського народу, ставлять серед найславетніших поетів людства.

Колись Шевченкові було заборонено писати й малювати, поезію “Кобзаря” пробували штучно замовчувати. Всі заборони й каземати виявились безсилими перед поетовим словом, перед його всепроникаючою правдою. Приклад “Кобзаря” є прикладом нездоланності художника, нездоланності “вічного революціонера”, свідчення безсмертної природи творчого й нескореного людського духу, який з усіх випробувань неминуче виходить переможцем.

Кожен, хто, відкривши томик “Кобзаря”, вживеться в багатючий світ його образів, сягне в його розпечені надра, відчує, що книгу цю написала людина, яка воістину вистраждала свої відкриття, людина, яка по крутизнах життя піднеслась до вершин мудрості, на верхогір’я людського духу. Поетові з його творчих висот відкривались різні часи і народи, в “Кобзарі” мовби акумулювався духовний набуток покоління, в ньому, крізь людський біль, крізь індивідуальне, раз у раз проступає вселюдське, біблейська далеч історії тут мудро гомонить із сьогоденням. У цьому розумінні “Кобзар” — книга невичерпна, книга — на віки. Нові прийдущі покоління знаходять в ній синтез народного і вселюдського досвіду, як ми знаходимо його у книгах древніх, що вік їхній вимірюється тисячоліттями.

Слово вічне, слово, невмируще своєю правдою, невідцвітне художньою красою, — це і є “Кобзар”.

1968

ВСТУПНА СТАТТЯ ДО РОМАНУ К. МАЛАПАРТЕ “КАПУТ”

Про Курціо Малапарте, автора цього твору, нам відомо тільки те, що він сам принагідно про себе розповідає у своєму романі, який за жанровими ознаками можна було б назвати романом документальним чи репортажним.

Автор не раз підкреслює, що він людина незалежних поглядів, вільний духом інтелектуал, сповнений симпатій і співчуття до народів, що їх фашизм обрав був своїми жертвами, готуючи їм тотальне винищення. Очевидно, справді перед нами один із представників того крила європейської буржуазної інтелігенції, яка, розуміючи антилюдську сутність фашизму і його приреченість, все ж не піднеслася до відвертої й послідовної боротьби з цим потворним чумним явищем ХХ віку. Словесні застольні дуелі про основи гуманності й справедливості — небагато важать вони взагалі, а ще меншим було реальне їхнє значення в тих трагічних подіях, коли йшлося про майбутнє народів, про долю культури. Нам

куди ближча й зрозуміліша позиція тих інтелігентів, що, як Муса Джаліль, Фучик, професор Буйко, як французькі поети — учасники руху Опору, безоглядно зв'язали свою долю з долею своїх народів, і кожним своїм вчинком дійово й безкомпромісно засвідчували свою відданість справі прогресу, зі зброєю в руках відстоювали свої ідеали.

З позначки в кінці книги дізнаємось про місце написання твору: Україна, село Піщанка — острів Капрі... Піщанок на Україні багато, не вгадаєш про котру йдеться, хоча почувається, що Курціо Малапарте справді бачив у часи лихоліття наших людей і наші українські простори. Оком вразливого спостережника вглядається він в тих, з ким обставини зводили його як журналіста, прикомандированого до італійських загарбницьких військ. Вишуканий стиль не завжди рятує автора від деякої поверховості, ескізності в художньому зображенні життя (щоправда, лиш побіжно йому знайомого), не завжди вдається авторові глибоко збагнути природу всенародного спротиву радянських людей фашистським окупантам, передати стійкість, трагедію і звитягу народну в найхарактерніших виявах. Хоча іноді Малапарте відтворює речі справді істотні, скажімо, надовго відкарбується в пам'яті читача епізод, у якому постає юний український хлопчик-партизан, що, єдиний зоставшись живим з усього загону, до останнього патрона веде вогонь із засідки, розстрілюючи ненависних окупантів. І не менше, ніж це мужнє дитя свого народу, що ввібрало його дух і непокору, хвилює нас образ єврейської дівчинки з варшавського гетто, нещасної голодної ув'язненки, яка з гордовитою гідністю відкидає подачку італійського пана у військовім мундирі. Цим паном якраз і був Малапарте. Літературне ім'я, уже знане на той час в Італії, та кореспондентський квиток давали йому змогу бувати в самому кодловищі фашистської "еліти", серед верховодів окупаційного режиму, зблизька спостерігати їхній маразм, тупість, звиродніння та ще їхню люту расистську ненависть до народів, до яких вони прийшли катами. Заїжджий італійський журналіст веде з ними розмови про милосердя, виказує незалежність своїх думок і, часом, не приховує зичливого свого ставлення до поляків та інших слов'ян-

ських народів, що їх сподіваються перетворити в рабів фашистські бузувіри. І хоч в застольних дотехах італійського журналіста багато блиску, тонкої іронії, справдешнього гуманного почуття, все ж, читаючи ці сторінки, ми ні на мить не можемо забути, що застольні словесні атаки нічого в тих умовах не вирішували, нікого не могли сколихнути, бо доцільність і сенс мали тоді тільки інші атаки, ті, що вставали з окопів у снігах Підмосков'я, що таранили фашистські літаки й розчереплювали танки, важило тоді тільки слово, що викрешувало дію і той праведний гнів, що ним стугоніли Брянські ліси, білоруське та українське Полісся. Ідеї гуманізму, справедливості, сама будучина людства мали тоді надійних захисників, і то не були краснослови, що виблагували милосердя.

Адже наївно було б сподіватись довести хоч трохи до тями тих сп'янілих від розбою нацистів-головорізів та їхніх поплічників в інших країнах, тих засліплених расистською маячнею "надлюдей", які навіть у Малапарте під час застольних діалогів викликали почуття обриди і внутрішнього презирства. З того кодловища, переважним чином, і веде він свої викривальні репортажі. Зблизька він бачив ненависного всій Польщі нацистського правителя Франка, який то манірно афішує своє захоплення Шопеном, то сам бере до рук автомат, спрямовуючи його в беззахисну жертву. Розповідає Малапарте й про оберката Гімmlера, який постав перед ним десь на Фінській Півночі у всій своїй оголеній і огидній тваринності, бачив цей автор й зміїні очі Міхая Антонеску і важку щелепу хорватського фюрерчика Анти Павеліча, біля ніг якого стоїть кошик з далматськими устрицями... ні, то не устриці, то двадцять кілограмів навидовбуваних людських очей!

Про таких дізнаємося з твору Курціо Малапарте, оригінального художнього документу, який найвиразнішими епізодами нещадно свідчить про злочини фашистських людоненависників і полишає іноді враження такої достовірності, що міг би бути долучений до звинувачувальних свідчень на Нюрнберзькому процесі.

1971

НОВЕЛИ ЯВОРІВСЬКОГО

У мистецтві далеко не все піддається логічному визначенню, реалістичному виміру. Іноді можеш просто відчутися: оце справжнє. Оце витворене в мить натхнення. Бо чимось торкає тебе, розбентежує...

“Мій тато на воді якийсь наче й не мій тато, а на землі — то мій. На воді мовчить, нікуди не дивиться й курити завжди хоче. А йно стане на землю — балакучий, смішний. Одне слово — мій тато”.

А що можна сказати нове про тополю? Про ту, що вчора на неї видряпувались лише коти, а завтра... “Завтра на неї вже сідатимуть лише птиці, дощі та небо”.

А як — у дитячому сприйманні — риба живе під водою? Їй там темно, як у льоху, тому надвечір вона то тут, то там “вискакує на поверхню вхопити ще трохи світла...”

Так він пише, Володимир Яворівський. Це його стиль. Природа в нього наскрізь одухотворена, вона живе, вона здатна радуватись і здатна відчувати біль. У новелах щедра яскрава образність, бо таке сприйняття світу притаманне саме цьому авторові. Ось так побачити і так — іноді химерно — сказати міг тільки він, а інший про те ж саме сказав би зовсім інакше. І ця індивідуальна, вільна, часом примхлива манера письма якраз і приваблює. Бо в літературі стандартів місця нема. Тут має значення лише те, на чому лежить карб своєрідної авторської особистості.

Звичайно, література завжди мала більшу чи меншу кількість строчкогонів, отих, які працюючи на “доброму середньому” ремісницькому рівні, з року в рік постачають книгарням свої сіродруки. Але не про таких ідеться, не про тих, хто береться за перо з холодною душею. Яворівський відчуває поезію життя трудової людини, і це вже дає йому право на творчість.

“Дядько Сазонт добрий такий, що й бджоли те відчувають: він іде в райцентр, то кілька бджіл за ним летять. А як цього літа в лікарні лежав за десять кілометрів від нашого села, то бджоли по черзі в його палаті всі дні гуділи, що він і закурити через те не міг”.

Так з усмішкою, теплими барвами малює він людей того середовища, з якого сам вийшов. Для нього немає людей нецікавих, кожна людина для нього значна, варта художнього дослідження.

Молодий письменник уміє не банальними засобами зобразити народний побут, у яскравих подробицях передати прикмети нового соціалістичного села (скажімо, у чудовій новелі “Під крилами — весілля”), з його новел проступають оригінально й соковито змальовані народні характери, — а в цьому найбільше й виявляється письменницький хист.

Ум, душа і совість — ця тріада, очевидно, є основою людської повноцінності, як її уявляє народна мораль, і письменник із синівською чутливістю дослухається до народних оцінок, до народного звичаю й погляду на життя. Тому найбуденніше в нього стає поетичним, він помічає красу подружньої злагоди (новела “Смуток від зайця”), з ніжним гумором передає ласку матері, сердечність у стосунках між двома братами.

Яворівський уміє бути ощадним, лаконічним, у кращих його новелах слово — туге й повноцінне. Народне слово має для нього естетичну цінність, він тонко почуває його красу, і, певне, знаходить творчу радість у тому, щоб відкривати багатства й можливості рідної мови. Можна помітити, як автор дедалі рішуче відмовляється від поетичних кучерявостей, стаючи ясномовним, глибшим, точнішим, прагнучи ідейної й художньої чіткості, завдяки чому, як засвідчує класика, саме й досягається мистецька довершеність у творах будь-якого жанру.

Сучасну українську літературу не уявити без творчості цілої когорти молодих прозаїків, з-поміж яких читач уже виділив новели й повісті Євгена Гуцала, Григора Тютюнника, Романа Андріяшика, Володимира Дрозда, Валерія Шевчука, Ніни Бічуї... Услід їм нині приходять у літературу ще молодші, і серед них — Володимир Яворівський, що його оце перша книжка в перекладі на російську видається в Москві.

— Лебединого віку, журавлиного крику!

Так у нас бажали колись людям, був такий звичай. Цього ж побажаємо й творам молодого митця, його поетичним новелам.

1972

УГОРСЬКИМ ЧИТАЧАМ

Зараз, коли ми наближаємось до світлого свята наших народів і всього людства, — тридцятиріччя перемоги над гітлерівським фашизмом, думка дедалі частіше повертається до важкого епосу фронтних років, до образів людей, чия мужність, сила духу, здатність переборювати найжорстокіші труднощі і страждання уявляються нам нині в світлі майже легендарному. Ми пам'ятаємо, яких зусиль коштувало народам вистояти перед силами руйнування, бузувірства і зла, щоб у кінцевому наслідку здолати їх.

І коли виникають перед очима картини воєнних літ, поряд з моїми фронтними товаришами бачу оповиті серпанком часу обличчя багатьох тих, з ким доводилось зустрічатись на угорській землі. Бачу прості безхитрісні обличчя селян, що хмуро дивляться на руйновища, полишені війною, бачу, як десь за Тисою мовчки допомагають вони нашим бійцям витягати з невилазної багнуки важкі вози, навантажені боєприпасами; відчуваю тепло селянських осель, які не раз відігрівали нас, задубілих на холоднечі, на вітрах, під холодними осінніми дощами. Пам'ятаю, як вразили мене вперше побачені степові угорські хутори й колодязі з журавлями, й круторогі воли, і народні звичаї, весь простий і мудрий уклад народного життя — це все нібито було мені давно знайоме, адже воно так перегукувалось з образами мого полтавського дитинства... Ночі без сну, бої, переправи, небо, червоне від пожеж, море тривожної темряви, а потім знов острівець життя і тепла, де бачиш, як радянський солдат, вчорашній робітник чи колгоспник, сидить за столом разом з господарем хати, спокійно бесіднуючи, поступово віднаходячи спільну мову, взаєморозуміння між людьми. Мабуть, саме там встановлювались перші контакти, лягали на ниву життя перші зернята дружби, яким судилося дати добрі й щедрі плоди.

Неможливо бути байдужим до землі, яку ти визволяв і на якій гинули поруч тебе від фашистської кулі найкращі твої друзі; не охолоне твоя душа до землі, по якій ішли, зазираючи смерті у вічі, радянські парламентарі, перейняті бажан-

ням врятувати Будапешт від загибелі й зруйнування. Неможливо бути байдужим до народу, з яким разом стільки пережито, вистраждано, з яким разом радів першим паросткам майбутнього, пізнавав високе почуття єднання біля статуї Свободи на горі Геллерт.

Двічі мені пощастило бачити Угорщину повоєнну, у відбудові, бачити її мирну соціалістичну працю, радіти з її досягнень. Не раз і в себе вдома зустрічав я угорських друзів, людей, що уособлювали свій народ, його життєстійкість, любов до праці, його розум і яскраву талановитість. Дорожимо ми нашою дружбою, міцніючими в усіх сферах взаємозв'язками, зокрема і в галузі культури, тобто в тому виді людської діяльності, який за самою своєю природою є інтернаціональним.

У повоєнні роки ми набагато глибше пізнали духовні цінності угорського народу, вони щодалі більше відкриваються нині всім націям і народностям Радянського Союзу, сьогодні й рідною моєю українською мовою звучить чудова поезія Шандора Петефі ¹, перекладено за останні роки драматургічну поему Імре Мадача ² та багато інших творів угорської літератури. Радує нас, що й українська книга, класична й сучасна, надійною дорогою дружби упевнено йде сьогодні до угорського читача.

Як ніколи раніше процес духовного взаємообміну стає інтенсивним, всеохоплюючим, в умовах соціалістичного ладу він набуває сили закономірності. Зроблено чимало, а треба зробити ще більше, здійснюючи працю справді благородну, бо це та праця, яка зближує нас, взаємно збагачує і ріднить.

1975

РЯДКИ ЛЮБОВІ

Не можна без хвилювання читати цю книжку.

Здавалось би: що в ній? Звичайні записи вражень відвідувачів Канівського музею-заповідника... Та чи звичайні? Якої, виявляється, сили набувають ці записи, зібрані доку-

пи, рядки, полишені в різний час різними людьми, котрі з близьких і далеких доріг приходили вклонитись Канівській горі, могилі Тарасовій — національній святині українського народу.

Виквіти палкої народної любові до Кобзаря, людські сповіді, роздуми, клятви, струмені емоцій глибоких і чистих, почуттів братерських, інтернаціональних — усе поєдналося в цьому документі часу, що ним промовляє сама епоха.

Є тут над чим замислитись кожному з нас, є що почерпнути дослідникам народного життя, соціальної психології сучасників. Бачила Тарасова гора бідака-незаможника, що з вирів революції приносив сюди свої заповітні думи; чула стукіт сердець воїнів Вітчизняної війни, що склали тут мовчазну синівську присягу, вирушаючи на бій з фашистськими напасниками та глумителями; стояли на цій горі, схиливши чоло в братерській пошані, Тарасові друзі з Росії і Білорусії, грузини й вірмени, казахи й таджики, сини й дочки всіх навіки здружених народів Радянської Батьківщини.

Цей своєрідний літопис Канівської гори відтворює взаємини народних мас і генія, що сам є вершинним виявом творчих можливостей і життєвої снаги народу. “Батьку Тарасе!” — так до нього звертаються найчастіше. Поборник народної правди, страдник невмирущий, революціонер, провісник майбутнього — такі до нього звертання. На цій горі не лукавлять, записи зворушують своєю граничною щирістю, довірливим тоном, відкритістю душі. Ось ще влітку 1917 року залишає запис селянин Пензенської губернії: “Вірю, що місце, де знаходиться могила Тараса Шевченка, незабаром стане безмежно дорогим усім серцям людським незалежно від національних відмінностей...”

“Поклонились могилі великого борця за долю пригноблених”. Підпис: “Комуністи. Червень 1920 року”.

А через два десятиріччя лишають запис ті, що вирушають на фронт: “Зобов’язуємось до останньої краплі крові і останнього дихання захищати нашу Батьківщину від фашистських варварів”.

Весна, 1944 рік, і з’являється ще інший запис-освідчення: “В походах, в боях ми завжди носили в серцях твоє ім’я, Тарасе!” І так далі, далі...

Хай побіжно, та все ж ці канівські записи фіксують важливі історичні віхи народного життя, читач знайде в них відгомін наших бурхливих передвоєнних літ, і радість возз'єднання українських земель під зорею Радянської влади, і грозивий подих 1941-го. У них відчуємо й сонячну атмосферу Перемоги.

Образ Тарасів, багато він скаже людині в хвилини її духовного самоспоглядання, найкращі почуття пробуджує в кожному, хто зупиняється на цій, нині всім світом знаній, горі над Дніпром. Гомін мов тут почуєш, гомін не чвар, а братерства. Зустрічаються на Тарасовім цім перехресті болгарин і в'єтнамець, француз і араб, прибульці з Африки й з-за океанських країн. "Наш", — кажуть вони про нього, бо геній такої природи справді належить усім. Співець України, співець людського братерства, поет-інтернаціоналіст Тарас Шевченко для всіх народів живе гуманістичним духом своєї революційної поезії, живе прометеївською вічністю свого слова. Він є тим, хто нас єднає, хто ріднить з трудящими всієї планети.

Канівські записи. Прочитайте їх, ці рядки: вони з чистого джерела. Це рядки шани, дружби й невичерпної любові народної.

1974

ЖАНРУ ЭТОМУ ЖИТЬ

Речь о рассказе приходится, к сожалению, начинать со скорбной ноты: только что преждевременно ушел из жизни Григор Тютюнник, блестящий наш новеллист, существенно обогативший своими произведениями современную украинскую прозу. На редкость одаренного этого человека, строго взыскательного к своему труду, мы по праву можем назвать нашим украинским Шукшиным, — кстати сказать, роднила обоих этих писателей, наряду с творческой общностью, также и личная дружба.

Думая сейчас о книгах, которые нам оставил Григор Тютюнник (а все это были книги преимущественно рассказов),

я еще раз убеждаюсь в том, как много можно сказать о жизни, о своем времени даже на нескольких страничках, если явившаяся из-под пера строка насыщена правдивой яркой образностью, если каждое слово дышит искренностью, силой чувства, звучит то задумчиво, то сверкает юмором, если в произведении писателя и вправду ничего ни убавить, ни прибавить, — все емко, значительно, целесообразно. Тогда и так называемая “малая проза” на глазах становится прозой большой, созданные ею характеры не уступают образам романским.

Ведь далеко не каждое многолиставное, разбухшее от необязательных словес полотно может поведать читателю столько важного и поучительного, сколько можно почерпнуть из предельно сжатого рассказа, при условии, конечно, что он несет в себе мощный заряд сконденсированной идейно-художественной энергии. Глубиной, значительностью замысла и филигранной отточенностью формы — этим прежде всего отличался классический рассказ, и эти же качества свойственны лучшим современным рассказам нашей многонациональной литературы.

Порой можно слышать, что читатель к рассказу сегодня относится равнодушно, что жанр этот ныне мало популярен, что расцвет этого жанра уже в прошлом, когда событием становился в литературе очередной маленький шедевр Чехова, Куприна, Бунина, а на Украине — Коцюбинского, Стефанюка... Действительно, бывают периоды, когда в море литературы новеллистический жанр выдвигается как бы на гребень волны, становится даже на некоторое время жанром ведущим, — о роли современного рассказа и впрямь этого не скажешь. Может, беда в том, что под именем рассказа публикуется множество вещей серых, малосодержательных, порой, и просто скучных. Не пользуется, к сожалению, этот жанр и достаточным вниманием нашей литературной критики. Но это совсем не означает, что сам жанр исчерпал себя: недавно ведь мы слышали голоса о том, что и роман умирает, однако развитие советской и мировой прозы скорее свидетельствует о процессе обратном, о том, что в наши дни романистика заметно набирает новую силу, — взять, к примеру, хотя бы прозу latino-американскую...

Думается, что нечто подобное ожидает и рассказ. По крайней мере, я верю в будущность этого жанра, в его перспективность, — ведь его жизненность то и дело подтверждается практикой, несомненными творческими достижениями рассказчиков, новеллистов во многих братских литературах нашей страны. Традиция изумительного мастера Константина Паустовского и того же Василия Шукшина находит достойное развитие в современной русской прозе, в Грузии замечательно работает в этом жанре Нодар Думбадзе, в украинской, наряду с произведениями Григора Тютюнника, не первый год пользуются признанием рассказы Евгена Гуцала, Владимира Дрозда и многих прозаиков младшего поколения. Успех автору сопутствует там, где замысел глубок, где богатство мыслей, художественная живопись увлекают читателя правдивостью и новизной, где каждый штрих, интонация, высокая культура письма — все подчинено тому главному, что хочет сказать художник своим современникам.

Григору Тютюннику было свойственно серьезное отношение к своему труду, он нес в литературу лишь то, что считал для людей важным, что увидел в жизни честным и зорким глазом. Это был писатель, чьих новых рассказов мы всегда ждали, мы находили в них “чистое золото правды”, встречали в его книгах характеры, изображенные с любовью, метко и точно. Молодой мастер не давал читателю повода для разочарований.

...Совсем недавно, поздним зимним вечером Григор Тютюнник зашел ко мне домой, возвращаясь после только что состоявшейся встречи с читателями. Был писатель еще взволнован, рассказывал, как хорошо принимали его слушатели — учителя и студенты, признался, какое удивительное испытал чувство единения с аудиторией: вот только что были перед тобой глаза усталые, как будто даже равнодушные, и вдруг они преображаются, уже светятся к тебе радостно, отзывчиво... Рассказ, который Григор читал на этой своей, наверное, последней встрече с читателями, он оставил в тот вечер мне, попросив ознакомиться, а я сегодня хочу предложить его, — эти “Три зозулі з поклоном” — нашим друзьям, читателям “Литературной России”.

1980

ЖИВОПИСЕЦЬ ПРАВДИ (Григір Тютюнник)

Блискучим новелістом і повістярем увійшов у свідомість сучасного читача Григір Тютюнник.

Сьогодні українську художню прозу не уявити без його хай кількісно й невеликої, але справді вагомій літературній спадщини.

Письменник пішов із життя передчасно й трагічно; для багатьох із тих, хто його знав, Григір Тютюнник так і залишиться письменником молодим, котрий тільки-но вийшов із юності, із трудних післявоєнних літ, де рано гартувались характери, де навіть підліткам аж надто діставалось життєвих навантаж, нерідко доводилось їм брати на себе нелегку ношу дорослих. Власне, про Григора можна було б сказати, що він із покоління космонавтів, адже, як і перші наші космонавти, майбутній письменник починав своє трудове життя з ремісничого училища, звідки одних доля посилала на довколотемні орбіти, на зоряні траси, а інших тоді ж покликано небо інших випробувань — небо мистецької творчості.

Ось короткий — за автобіографічною довідкою — життєпис Григора Тютюнника: народився 5 грудня 1931 року в с. Шилівка Зіньківського р-ну на Полтавщині, в селянській родині. Вчився в семирічній школі, закінчив Зіньківське ремісниче училище, здобув спеціальність слюсаря, працював на заводі, в колгоспі, на будівництві. З 1951-го по 1955 рік служив на флоті. Після демобілізації працював у депо і вчився у вечірній школі. В 1962 році закінчив Харківський університет...

Стислі, скупі рядки, але як багато вони вміщують! Яка за ними чується напруга життя людини, що, пробиваючись крізь труднощі й нестатки повоєнних розруйнованих літ, в ранніх випробах, в праці суворій формувала себе, свою душу, свою особистість. Ніщо, мабуть, не могло б так емоційно зріднити майбутнього письменника з трудовим середовищем, дати юнакові таке глибоке відчуття органічної єдності з рідним народом, як саме ті випроби, роки становлення, коли все помічалось гостро, бралось в душу надовго, коли для

мовчакуватого, з колючим характером підлітка безмірно багато важили і кинутий кимось погляд, і засторога, і такий дорогий вияв турботи — отой принагідний вузлик передачі з дому від матері, і тепла рука деповського наставника на твоєму ще не зміцнілому плечі... Про життя повоєнних ремісничат, про цих маленьких трударів нашого народу писалось чимало, але в творах Григора Тютюнника їм пощастило чи не найбільше, — здається, ніде їхні переживання не зображені з таким душевним щемом, з таким психологічним проникненням. Годилось би, може, навіть сказати, що він оспівав своїх однолітків, ровесників по трудовому навчанню, однак вислів “оспівав” якось не кладеться до творчої манери цього письменника, адже звертається він до читача словом здебільшого стриманим, буденним, суворим, в карбованих епізодах його новел є щось від того чорного кутого металу, з яким авторові доводилось мати справу в житті не раз. Та ще іронія, часом гіркувата, — це теж невід’ємний елемент стилю письменника. Рядок мовби світлішає, коли в ньому раптом проблисне оцей аж ніби сором’язливий усміх людини, яка здатна помітити й те, що від інших приховано, здатна в комусь “найрядовішому з рядових” відчутти порух людського, вгадати в ближньому житті його внутрішнє, потребу душевної підтримки чи співчуття.

Найщиріші симпатії Григора Тютюнника віддані будівничим життя, отим самим невсипущим трударям, чиї думки письменник так досконало знав, бо, власне, він теж був одним із них. Зрання звідав ціну важкого карткового хліба і пекучість кимось завданої кривди, але так само зрання відкрив для себе він і ціну товариської дружби, уваги колективу, знав, що є в природі проміння того цілющого людського тепла, якого нічим не заміниш. Такими речами письменник умів дорожити. По дорозі було йому з тими, хто виступав проти нищих, злиденних духом, тим-то образ людини-трудівника, щедрого душею колективіста, вірного товариша у творах Тютюнника один із найколеритніших. Та й чи не самого автора впізнаємо в образі робітника Івана Срібного з одноіменного оповідання, скромного звияжця, який, щоб не порушувати друзям весілля, сам береться розвантажувати

вагон з дошками і, не ждучи похвали чи відзнаки, більше з почуття совісті й честі звершує за кілька годин те, що, здавалось, було й не під силу одній людині.

Не зовнішня ефектність поведінки, не гучність вислову, а діло людини, її життя, її ставлення до матері, до товариша, до свого суспільного обов'язку — ось що в очах митця було визначальним для оцінки людини, її справжності, життєвої надійності. Цей загалом лагідний, схильний до теплих ліричних кольорів письменник нерідко ставав нещадним, це теж відомо. Яким вогнем сарказму й презирства бурхало його слово, коли йшлося про антипода трудової людини, про котрого-небудь із тих, хто, знехтувавши моральні норми колективу, потоптавши і власну совість, і мудрість народного національного звичаю, принамував жити пустодухом, наскрізь егоїстичним життям хапути, рвача й нахлібника трудового соціалістичного суспільства! Григорій Тютюнник розумів, що література, звеличуючи достойних, водночас має також розвінчувати негідних. Скажімо, ось такий досить поширений тип сучасного пустомолота, крикуна-галасливця, що іноді протягом років живе лише псевдодіяльністю, показною, нікому, крім нього самого, не потрібною метушнею...

У своїй творчості Григорій Тютюнник обрав жанр традиційний для нашої літератури — оповідання, коротка повість. Цим вибором, мені здається, теж ствердила себе вдача письменника: він таки хотів бути "традиційним", взяв за правило працювати неквапливо, до краю вимогливо, не дозволяючи собі ніяких професійних полегкостей, як це деколи можна спостерігати нині, коли проза часом стає водянистим скорописом, коли й творчість, буває, уже перестає бути творчістю, отим заняттям справді високим, покликанням святим, яке вимагає всієї душі, явленої в цілковитій правдивості почуттів і чистоті помислів.

При читанні новел Григора Тютюнника, серед яких є справжні художні перлини, згадається не раз нам і Василь Стефаник, і Олександр Купрін, Архип Тесленко і Лесь Мартович... А ще про нього можна іноді почути: наш сьогочасний Косинка або наш український Шукшин. І в цьому, га-

даю, теж була певна слухність. Одначе сама творчість цього автора переконливо засвідчує також і те, що перед нами не повторювач пройденого, а письменник цілком своєрідний, як може бути своєрідним тільки справжній художник.

Увібравши в себе найкращі риси вітчизняної класики, реалізм Григора Тютюнника водночас є реалізмом сучасним, в ньому безпомилково вгадується світовідчужання письменника нової доби, письменника-громадянина, для якого правдиве відтворення народного життя є водночас ідейною гуманістичною вірою в перетворюючу силу мистецтва, в його будівничу місію. Правдивість зображуваних людських характерів, художня майстерність у відтворенні їхніх вчинків, емоцій — це те, чим найбільше приваблюють читача твори Григора Тютюнника, надаючи його слову цінності тривалої, неперехідної. Той, кого він зображує, правдивий кожним своїм жестом, психологічною деталлю, найкоротшою реплікою, поглядом, виразом обличчя. Діалоги Тютюнникових героїв вражають саме природністю, влучністю, бездоганною достовірністю. І внутрішнє життя їхнє викликає нашу довіру теж якраз цими незрівняними для художника якостями — правдивістю й природністю розвитку думки, повною відповідністю почуття тій чи іншій життєвій ситуації. Живописець правди — так можна б визначити і творчі принципи письменника, і весь лад його душі, а відтак і його стиль, позначений справді яскравою індивідуальністю.

Художній живопис Григора Тютюнника виникав на ґрунті народного життя, звідси письменник черпав прикметні риси своїх героїв, сюжети й багатство мови. Він увесь із життя. Якось не уявляється мені Григір в ролі, скажімо, курортника або нудьгуючого туриста на перетоптаних маршрутах, зате як легко уява малює його десь у забої, в товаристві шахтарів, або десь на фермі серед жартівливих полтавських дівчат чи в сільському клубі, де цей чубатий легінь нічим би й не виділявся з-поміж смаглявих хлопців-механізаторів, своїх земляків. Повертаючись після полтавського літа до Києва, був щораз збадьорений, привозив яке-небудь рідкісне, виловлене з живої народної мови слівце, почувалось, що чимось він насажений, з гарними, видно, людьми були в нього зу-

стрічі та розмови десь у дорозі чи біля рибальського вогнища на Ворсклі або на Пслі. Він любив товариство, любив людей мужніх, веселих і сам був таким, внутрішня мужність його, здавалось, не має меж, та, мабуть, він тільки сам знав, як легко його ранили, яка буває не захищена перед болем ця ніби нічому й не піддатна душа.

А ще він любив слово (це ж так видно з його оповідань!), любив його як голос рідної землі, як поклик материзни, як те, що заповідано тобі від глибини віків, адже кожна мова — це джерело творчої духовності, це той запас генетичної сили й краси, що його народ передає тобі, щоб ти був, щоб не став німим, безголосим.

Думаючи зараз про книги, що їх нам залишив Григійр Тютюнник (а все це були книжки переважно оповідань), я ще раз переконуюсь в тому, як багато можна сказати про життя, про свій час навіть на кількох сторіночках, якщо все в них художньо доцільне, містке, значне, якщо явлений з-під пера рядок насажений правдою, живою образністю, якщо мовлене слово дихає щирістю й силою почуття. Тоді й так звана “мала проза” стає прозою великою і створені нею характери можуть ставати в ряд із образами романними.

Глибиною, значністю задуму й філігранною відточеністю форми — цим насамперед виділяється класичне оповідання, і ці ж якості притаманні найкращим сучасним оповіданням, сильному своїм лаконізмом жанрові, де назавжди утвердилось ім'я Григора Тютюнника. У творах його пульсує гаряча кров сьогодення, тим-то вони здобувають щодалі ширшу популярність, виходять в перекладах на братні мови народів Радянського Союзу, охоче їх перекладають також і в зарубіжних країнах.

Григорові Тютюннику було властиве винятково серйозне ставлення до своєї праці. Він ніс у літературу лише те, що вважав для людей вкрай необхідним, те, що побачив у житті своїм зірким і проникливим поглядом. Це був письменник, чийх нових оповідань ми завжди чекали, ми знаходили в його творах живі пристрасті, сучасні характери, самобутні, колоритні, що поставали справді як художні відкриття.

Пригадується остання зустріч з Григором Тютюнником. Пізнього зимового вечора зайшов він до мене додому після

щойно проведеної зустрічі з читачами. Був письменник незвично схвильований, збуджений, розповідав, як гарно зустрічали його слухачі — вчителі та студенти, признався, яке це дивовижне і вдячне почуття, коли настає мить єднання з аудиторією. Залишив мені своє читане на вечорі оповідання, воно звалось “Три зозулі з поклоном”...

Не кожному із тих, хто пише, вдається здобути визнання сучасників, залишити слід у серцях людей.

Григор Тютюнник прийшов до читачів своїх чесно, надійно, надовго.

Прийшов, щоб не розлучатись.

1980

ВИТЯЗЬ МОЛОДОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ПОЕЗІЇ (Василь Симоненко)

З глибин народного життя вийшла поезія Василя Симоненка. З мужності народу, з горя його і його звитяжної боротьби виспівалась вона. Звідси той дух непоборний, яким вона пройнята, звідси та розпашіла пристрасть, яка буяє в ній. Вітер часу не остудив Симоненкових поезій, вогнем душі жевріють вони й сьогодні, як і тоді, коли вперше так жагучо й неповторно вибухнули у світ.

Вийшов він з того дитинства, що його в самій зав’язі опалила війна своїми чорними ураганами, звідти з’явивсь, де гули жорна окупаційні, ті ненависні жорна біди, що їх “із кам’яного віку на танках варвари з Європи привезли”¹.

Дитинство його чуло ридання матерів, що безуміли від горя над фронтowymi похоронками, воно брело за ними скородити повоєнні поля, тяжко добувати хліб насущний. Скупе на ласку було, мінами та снарядами бавилось його дитинство, коли від запізніх вибухів десь біля вогнища степового інвалідами й діти ставали, ці найменші безневинні солдати народу.

Будь хлопець старший на кілька літ, легко було б уявити його серед Кошових та Гречаних², серед молодогвардійців та їхніх численних школярського віку сподвижників, що по

всій Україні, услід за батьками й старшими братами, виставляли проти ворога свою нескорену, волелюбну юнь.

Читаючи поезії Василя Симоненка, вловлюєш їхню внутрішню спорідненість з творами тих молодих наших поетів, чия юність ходила в шинелях, чії голоси по фронтах на півслові були обірвані фашистською кулею чи снарядом.

Згадується Булаєнко³, згадуються такі, як він. Та ж енергія вірша, той же могутній вибух пристрасті, гніву, дух патріотичної самопожертви і непокори.

Хлоп'ям зустрів Симоненко сонячний День Перемоги. Фронтіві випробви минули його, малолітка, але червоно-вишневі Малишкові зорі з дивною силою продовжили себе в Симоненковій поезії. І якщо Малишко для нас — сурмач покоління фронтового, то Симоненко постав перед нами сурмачем покоління молодшого, того, що дітьми-пастушатами вийшло з воєнних заграв.

Зболений ранніми болями, одержимий жагою любові до матері-України, він виповів цю любов і цей біль у слові пекучому й шаленому:

Дай мені у думку динаміту,
Дай мені любові, дай добра,
Гуркочи у долю мою, світе,
Хвилями прадавнього Дніпра.
Не школуй добра мені, людині,
Щастя не жалій моїм літам —
Все одно ті скарби по краплині
Я тобі закохано віддам⁴.

Його любов до України — це любов молодого радянського патріота, це щире чуття поета-інтернаціоналіста, який широко дивиться на світ, адже в наш час тільки безнадійно тупий може не стати інтернаціоналістом, не дорожити голубою своєю планетою, що не лише для космонавтів — для всіх націй і рас вже постає у єдиності, як спільна колиска людства, живлющий оазис у Всесвіті. Симоненко бачить народ свій під прапором братерства, поет гордиться своєю прекрасною, вільнолюбною Україною, її роллю в сім'ї здружених народів, її працею, її неповторною духовною творчістю, що дедалі більшої ваги набуває в сучасному житті людства. Україна для нього — мати, святиня, вона йому дає крила й

снагу, глибінь роздумів і художні барви, у відданості їй для поета — синівське щастя його, і сила, і честь. Нешадний він до її ворогів, глумителів та відступників, проти яких спрямована його спопеляюча ненависть:

Народ мій є!
Народ мій завжди буде!
Ніхто не перекреслить мій народ!
Пошезнуть всі перевертні, й прибуду,
І орди завойовників-заброд!
Ви, байстрюки катів осатанілих,
Не забувайте, виродки, ніде:
Народ мій є! В його гарячих жилах
Козацька кров пульсує і гуде!⁵

Глибинне патріотичне почуття живило бентежну душу поета, щодень вело його в життя, як на подвиг. З творів Симоненка постає образ сучасної молодої людини, цільної і благородної у своїх пориваннях, сформованої нашим радянським ладом для чесного й відповідального життя. Випонений соками рідної землі, духовно багатий, сповнений почуття гідності, він очима господаря і спадкоємця дивиться на великі звершення свого народу, на його історію і його майбутнє, і, коли Симоненко пише про це, віриш кожному слову його натхненних поетичних присяг:

Я живу тобою і для тебе,
Вийшов з тебе, в тебе перейду,
Під твоїм високочолім небом
Гартував я душу молоду⁶.

Високе розуміння патріотичного обов'язку, щира внутрішня переконаність і віра в комуністичні ідеали — саме це дає поетові моральне право бути суворим, нещадно вимогливим до себе й до інших, бути тим, чиє слово може судити й висміювати, обурюватись і таврувати. Натурою він боєць, таким виступає в найдраматичніших колізіях сьогодення, де фронти нерідко пролягають через душі людські, де від людини не менше, ніж будь-коли, вимагається мужності, й гніву, й любові. Він з того покоління радянської молоді, що увібрало в себе величезний історичний досвід епохи і прагне з високими критеріями ставитись до всього навколишнього, він з тих молодечих завзятих натур, що не дають прощення

нічому фальшивому, тупому, потворному, здатному хіба що нівечити буйнозелені парості життя. Тому громадянський пафос поета, його патріотична гордість так природно поєднуються з гнівною інвективою, сатиричним викриттям, що раз у раз сусідить у нього з найінтимнішою лірикою.

Слово його часом б'є з розмаху, поет уміє сказати, як "параграфи присіли біля столу"⁷, як на свіжу думку чатують "цитати із багнетами в руках"⁸...

Гостроязиковий, насмішкуватий, поет ніде не поступається своїм правом викривати рутизну й трутизну, на посміх громадянський виставляти все те, що він вважає негідним, принизливим для людини.

Художня палітра його багатюща. Симоненко сміливо випробовує себе в різних жанрах. Поряд із творами громадянської та інтимної лірики (ці мотиви в нього часто гармонійно зливаються в однорідний поетичний сплав) з-під його пера виходять і дошкульні сатиричні епітафії, і твори такого улюбленого народом жанру, як байка; він пише віршовані жарти й казки для дітей, зігріті теплим гумором, усмішкою, народним дотепом. Буває він різкий, іноді зумисне грубуватий, але й тоді під покровом цього вчувається щира, відкрита для ніжності душа. Творчий діапазон його щодамі розширювався, про що свідчить, зокрема, й художня проза молодого митця, його оповідання, в яких він теж залишається поетом. Ось таке художнє розмаїття читач знайде в цьому виданні творів Василя Симоненка, виданні найповнішому з існуючих дотепер.

Серед літераторів трапляються й такі, без яких їхня доба могла б спокійно обійтись, нічого істотного не втративши. А є такі, що стають виразниками свого часу, живими нервами його драм і борінь, відтворюють у собі самий дух епохи, — її кровообіг проходить крізь них. Є такі, чия творчість стає часткою нашого буття, часткою повітря, яким ми дихаємо, і тих ландшафтів, що нас чарують, і помислів, що ними живем.

Симоненко такого типу поет. По таких читач вивіряє свої емоції, свої заповітні думи.

Полтавець родом, він закінчив свій короткий життєвий шлях у Черкасах, в Шевченковім краю. 8 січня 1935-го —

14 грудня 1963-го... Ці дати обрамляють його життя. І не тільки біографічно пов'язаний він з самою серцевиною української землі: для співу свого, для думи своєї в щасливу мить народила його Україна. І він, за прикладом найкращих наших поетів, синівською відданістю їй віддячив, напруженим, чесним горінням душі.

Не випадково шевченківські інтонації, мотиви народної пісні так часто озиваються, відлунюють в поезіях Василя Симоненка. Непідробна глибока народність органічно притаманна його творчості, його поглядам на світ і на життя, на своє покликання в ньому. Перед нами молода людина, яка до важливих життєвих істин здобувалась сама, жила своїм розумом, непозиченими уявленнями, перед нами образ людини, для якої етичною нормою стала сувора, майже аскетична вимогливість до себе, прагнення самовдосконалюватись, готовність взяти будь-який труд, будь-який випроб на себе ради щастя народу, Батьківщини, людства.

Не якимись формальними новаціями вразив він нас, не умільським мереживом слів, а тією внутрішньою красою, істинністю почуття, інтелектуальною наповненістю, щирим юнацьким поривом, що властиві його найкращим поезіям:

Кораблі! Шикуйтеся до походу!
Мрійництво! Жаго моя! Живи!
В океані рідного народу
Відкривай духовні острови!⁹

Багато він ще міг би створити. Може, лише третину відміряв свого звитяжного шляху, і скільки незробленого зосталось по той бік трагічної межі, за тими непройденими верствами...

Лицарськість, безперечно, притаманна була його вдачі, його безкомпромісній, вольовитій натурі. Обдарованість його була щедра, яскрава, однак почуттями, безоглядною відданістю народові поет не був винятком, він висловив характерне для багатьох, спраглими вустами виспівав він юність свого покоління, став чистим, непідкупним сумлінням своїх ровесників, і в цьому особлива сила і зваба його поезій.

Не примеркла з літами поетична зоря Василя Симоненка. Горить високим, чистим світлом в небі українського кра-

сного письменства. По цій високості й чистоті, по алмазному блиску пізнаємо її серед інших.

Є в його творчій доробку речі, які сьогодні справедливо можемо назвати класичними. Його поезія живе, їй відкритий шлях до юнацьких сердець, до народу, до України, яка навіки увінчала поета своєю любов'ю. Справді, як молодий витязь, звівся він у нашій поезії, і так виразно чуємо його свіжий, мажорний, юнацьки бадьорий голос, яким він і сьогодні вітає життя:

Здрастуй, сонце, і здрастуй, вітре!
Здрастуй, свіжосте нив!
Я воскрес, щоб із вами жити
Під шаленством весняних злив ¹⁰.

1981

БЕЗСМЕРТЯ ЗЕРНИНИ

ЗЕРНО. Зернина. Зернятко... Щораз воно схиляє до роздуму.

Хліб — це життя. Так вважають трударі землі, і так воно є насправді.

Якщо вам доводилось в дитинстві пройти босоніж свіжою борозною за плугом, ви потім цього вже ніколи не забудете. Не забудете той дух чорнозему, що війнув тоді на вас прохолодою й ні з чим не зрівнянними своїми рахманними пахощами, не забудеться вам і біла цятка земляного горіха, зрізаного лемешем, і майже тілесна ласкавість ґрунту, в який незабаром має лягти зерно.

А пригадайте вираз обличчя того сівача, що поважки, крок за кроком ступаючи, засіває ниву, плавним рухом пускаючи зерно зі своєї руки. На його обличчі чистота й урочистість, розуміння значущості цих хвилин.

Потім відкривається вам диво проростання зерна, тайнощі перетворень, що ними керує сама природа; а яку радість звідаєте, коли засіяна нива заколоситься, і хвилями заколишуться під сонцем хліба до самого обрію...

272

З роду в рід народ наш виховував дітей своїх у пошані до хліба, прищеплював дитині поняття, що хліб — святий. Не годилося розкидатися хлібом, не годилося змітати зі столу додолу крихти — це суперечило народній моралі, це було образливим для душі хлібороба.

А голодоморний недосяжний хліб 1933-го!.. Нема слів, щоб про нього казати... Крім прокляття катам... Хлібородна свята Україна, нищена голодом, — то був найтяжчий злочин імперських убивць... Вічно волатимуть до світу українські села, безневинно вигублені діти й матері.

А коли чорного літа 1941-го доводилось самим палити хліб у степах, щоб він не дістався ворогові, коли горіли наповнені зерном елеватори, то це сприймалось солдатом як найбільша з народних трагедій.

Знаємо, чим була скибочка хліба для блокадного Ленінграда, для тих, хто живучи на картках, дні й ночі трудився для фронту, знаємо, чим був фронтний сухарик для голодного, змученого бійця.

Найдорожчих гостей народ наш завжди зустрічав хлібом-сіллю, і той, хто поцілує хліб, піднесений йому на рушнику, той пошанує всіх нас, пошанує прекрасний народний звичай.

Давно, в глибинах віків так уже склалось на Україні, що хліб у хаті — це достаток і добробут, це і вірада і певність у завтрашньому дні. Окрім того, у сприйнятті нашого народу хліб — це ще й категорія естетична, колос — це образ краси і щастя, як це бачимо у мистецьким шедевр “Цар-колос” геніальної української жінки-селянки Катерини Білокур¹.

Коли десь на полтавських полях чи в таврійських степах бачу, як поруч із батьком стає до штурвала комбайна його син, душа моя повниться радістю за людей різних поколінь, чий життєвий вибір поєднався у найголовнішому, в їхньому ставленні до хліба, до ниви, до благородної хліборобської праці.

З глибини віків прийшов до нас хліб, він батько всіх земних цивілізацій. У ньому сила людства і його прогрес. Археолог, що розглядає на долоні зернятко, яке пролежало в землі тисячі літ, і космонавт, який ставить перші досліди з живими

рослинами на орбіті, і вчений-селекціонер, який проніс свої зернятка крізь фронти, — кожен із них відчуває безсмертя зернини, всіх нас, людей планети, маленьке зернятко єднає у великих почуттях відповідальності перед нинішнім віком і перед майбутнім.

Хоч би де людина трудилась, у місті чи в селі, на суші, в морях чи на повітряних трасах, всі ми голосом серця, кожним нервом своїм завжди поєднані з тими, хто годує країну, чия доля літо й зиму — в полях, під відкритим небом. Їм, майстрам-хліборобам, вклоняємось і в будні, і в свята.

Хвала хліборобові — це хвала людині творцеві, хвала життю й самій природі, безмежній у своїх мудрих щедротах.

1983

СПІВЕЦЬ ЖИТТЯ

Лірикою одного, 1959 року назвав Максим Тадейович свою “Голосіївську осінь”, однак хоч книжечка невелика обсягом, вона стала в українській літературі явищем, бо знаходимо в ній мотиви чи не найхарактерніші для творчості нашого славетного майстра.

“Трете цвітіння” поета є вже загально визнаним фактом, так називаємо творчий зеніт митця, ту смугу дивовижного творчого піднесення, що дало нашій культурі справжні поетичні шедеври. Бувши й у сивих літах, поет не втратив душевної молодості, поетичний зір його мовби ще більше загострився, слово налилося красою філософських осяянь, і твори цього періоду сприймаємо як найпрекрасніший дарунок життя, як троянди й виноград української поезії.

“Голосіївська осінь” — це рідна сестра збірки “Троянди й виноград”, їх, як і інші твори поета цих літ, єднає глибока людяність, любов до життя, шукання тієї вищої гармонії, що найповніше має нам відкриватись у взаєминах людини з природою. Поети різних часів сходились на тому, що природа не буває потворною, що вона не помиляється, а якщо є помилки, то вони від нас, від людей.

Сповнена гуманізму лірика Максима Рильського відкриває читачеві найважливіші істини буття, збагачує нас естетично, допомагає відчувати незрівнянну ту мить, коли людині хочеться вигукнути:

О, яка ж то радість, красний світе,
В бистрім шумі пtiчого крила!

Максим Рильський завжди був майстром пейзажної лірики, завдяки йому маємо твори, які й нині чарують нас художньою довершеністю, красою почуття, бо ж і справді часом можна висловити пейзажем “те, для чого слів нема людських”. Твори такого жанру саме й знаходимо в “Голосiївській осені”, де Максим Рильський постає як поет-мислитель, гуманний і мудрий співець життя.

1984

ДЕНЬ ВЕЛИЧІ, ДЕНЬ НАДІЇ

“Україна — визволителям” — монумент з таким написом побачите нині на Ворошиловградщині, в тих місцях, де в грудні 1942 року зусиллями радянських воїнів була очищена від ворога перша п'ять української землі. У жовтні 1944-го боями на західних наших кордонах завершилося визволення всієї України. Між двома цими датами лежить ціла історична смуга, що вразила світ своїм епічним розмахом, безсмертним подвигом радянських воїнів — синів і дочок усіх народів Країни Рад.

Тисячі обелісків стоять сьогодні на українській землі, квіти народної шани і вдячності лягають на могили тих, що віддали життя за спільну соціалістичну Вітчизну, проявивши в боях проти фашистських загарбників найвищу патріотичну самопожертву, велич духу, вседолаючу силу радянського побратимства.

Ніколи не померкне в пам'яті народній подвиг тих, хто визволяв нашу землю, утверджував велику правду соціалістичного братерства, відкривав світлі обрії для життя майбутніх поколінь.

Визволення України було передвісником тієї всесвітньо-історичної Перемоги, що так могутньо засяяла народам у незабутньому травні 1945-го. Тим-то, святкуючи визволення України, невіддільно від цієї події, кожен із учасників великого визвольного походу знов і знов відтворює в душі сонячний образ всеосяжної Перемоги, 40-річчя якої невдовзі будемо відзначати. Адже той день, коли над Європою пролунав останній постріл, назавжди вкарбувався в солдатську, в народну пам'ять як найбільш сонячний день нашого життя.

З якими труднощами і стражданнями йшли люди до того квітучого дня! Захисники й визволителі рідної соціалістичної Батьківщини, ті, що крок за кроком ступали важкими фронтовими дорогами, добре знають, якою ціною здобувалася Перемога, яку мужність учасникам походу треба було проявляти, форсуючи крижані ріки, долаючи гори і доли, орошаючи їх чесною солдатською кров'ю, неухильно наближаючи благословенний день всенародного торжества. Скільки їх, обелісків, височить сьогодні на полях тодішніх боїв, нагадуючи про безсмертний подвиг, про незліченні жертви, що їх принесли в ім'я свободи й прогресу народи Радянського Союзу та інших європейських країн.

А коли, нарешті, пролунав той останній постріл над Європою, то наче вперше ми побачили зелені дерева і трави, і височінь неба ясного, яке, здавалось, ніколи більше не потьмариться тривогою. Ми бачили справді щасливі обличчя людей, які спізнали після всіх жахів і принижень щастя свободи, людей, охоплених почуттям палкої вдячності тим, хто приніс їм радість визволення, світло нового життя.

Ранок Перемоги, наставши, немов розмежував солдатське життя: позаду лишилися страждання, смертельні небезпеки, пекучі болі втрат, попереду ж відкрилося щось безмежно нове, ми наче вступали в іншу дійсність, де людині дано буде відчутти всю красу світу, всю повноту життя, і сонце дружби, згоди світитиме людям віки й віки.

Але насамперед ми тоді згадали тих, чиїми могилами позначений шлях до Перемоги, до того заповітного найсонячнішого дня, що завжди жив у солдатських мріях. Згадуючи загиблих друзів і товаришів, ми думали про те, що Перемога належить їм також, їм — насамперед.

День межовий, етапний, день воістину незабутній. Коли було пережито мить справді схожу на вічність, відчуту душею поклик вищої людяності, поклик найчистішої інтернаціональної дружби, що має засягати в прийдешні часи.

Літа майбутнього уявлялися нам у безхмарному світлі, і якщо багато кому з нас довелося тоді віддати данину ілюзіям, то хто не зрозуміє цей стан солдатської душі, сповненої всеобіймаючої радості й величі єднання? В зоряні години Перемоги всі наші думки й почуття були спрямовані в майбутнє — мирне, будівниче, творче. Разом з тими, кого ми визволяли, судилося нам відчутти ні з чим незрівнянне почуття братерства.

Збережемо ж вірність тому великому Дню, тому почуттю дружби і єднання, почуттю, яке підносить людей, виповнює їхні душі надіями й чистотою. Велич Перемоги увінчує наше життя, нагадуючи, що мир — понад усе, що мир — це найдорожче надбання людства.

1984

ЧИТАЮЧИ БОРИСА ОЛІЙНИКА

Складається враження, що поетичному слову в наші дні стає дедалі важче здобувати собі прихильників. І навряд чи це означає, що душа сучасної людини емоційно озлидніла, переповнившись потоками інформації, приглухнувши під натиском різних найсуворіших чинників, часом далеких від мистецтва, від такої крихкої делікатної сфери, якою завжди була художня творчість людини.

Але тим більшою слід вважати перемогу творчого таланту, якщо йому вдається знайти шлях до сучасного читацтва, здобути народне визнання.

Таким сьогодні постає перед нами поет Борис Олійник, чие ім'я, поряд з іменами Василя Симоненка, Ліни Костенко, Івана Драча, Дмитра Павличка, Віталія Коротича, Миколи Вінграновського та ще багатьох їхніх ровесників, позначає творчі звершення того бурхливого, щедро обдарованого покоління, яке разом зі старшими письменниками за-

безпечило українській літературі довготривале і відчутне піднесення.

Творче зростання Бориса Олійника відбувалось досить стрімливо. Родом з країв полтавських — може сказати про себе поет, і сказати з гордістю. Звідти він, де “чорнозем плодючий, наче жінка”¹, де історія глибока ясними глибинами, де в людей “на золоті обжинки завжди напихваті зі сміху литий серп”². Прийти в літературу від землі Котляревського й Гоголя, з країв, де, як і по всій Україні, у найвищій пошані “Кобзар”, і народна пісня, і влучне веселе слово, — це мовби прийти з певним дипломом, що означає неабияку естетичну підготовленість і накладає на митця відповідні творчі й громадянські обов’язки.

Ставши поетом, Борис Олійник знову й знову віддає данину любові рідному краєві, з синівським схвильованим почуттям пише він про напівстепові ландшафти свого дитинства, де кожен видолинок чи пагорб чимось озветься в душі, де чуле серце відчує щось значне й поетичне в самій задумі довколишніх просторів. Образ рідного краю здатен викликати до життя слово чисте й довірливе, в тоні сповідального поет складає вдячність людям, які, починаючи з Сивої Ластівки, з Матері, вчили його — щонайперше власним прикладом — таких нічим у житті не замінних і всеосяжних понять, як совість, честь, людяність, вірність...

Маємо все! Ні купити його, ні продати.
З віку передане, —
передамо у віки³.

Мотив синівської вірності, кривого обов’язку перед отчою землею, перед близькими людьми, зрештою, перед самим народом — один із найсильніших у творчості Бориса Олійника. Тут поет дивовижно розмаїтий, багатовимірний, щедрий у своєму невичерпному почутті. В особі автора поем “Доля”, “Закликання вогню”, “Сиве сонце моє”, у творцеві ряду книг, аж до найновішої під назвою “Міра”, маємо співця пам’яті, патріотичної відданості, поета, вимогливого до себе й до навколишніх. Муза його буває великодушною, вона здатна терпимо-іронічно ставитись до тих чи інших людських слабкостей, не прощає ця муза лише відступницт-

ва, занедбання пам'яті, втрати людиною того заповітного духовного нерва, що має повсякчас остерігати її від здригнення і самоспустошення. Поезія Олійникова щораз виявляє гостру незмиренність, коли доводиться виступати проти егоїзму, споживацтва, виявів “ентеєрівського браконьєрства”, захисту від якого дедалі більше потребують духовні цінності теперішні й предковічні.

З усіх моральних і естетичних чинників поет віддає перевагу першоджерелам народним, які для нього є безсумнівними у своїй чистоті й гуманістичній сутності. Пам'ять для нього — сила діюча, збудлива, наснажлива:

Освітила мені пам'ять Долю з долу до вершка.
Я на повен зріст, мов явір, в сивій пам'яті стою ⁴.

Навіть там, де поет торкається високих філософських матерій, він не перестає бути земним, не втрачає контактів із сьогоденням, і, що особливо важливо, він не дозволяє собі стати надміру патетичним, пишномовним. Щоразу в таких випадках йому, реалістові, приходиться підмогу інтонація гумору, самобутнього, іноді вишуканого, в дусі кращих народних традицій; інтонація гумористична чи навіть саркастична має в поета безліч відтінків.

Натрапиш на вірш, скажімо, “Чарівник” (присвячений М. Рильському), і він захопить тебе поетичною граційністю, мудрим, теплим усміхом, адресованим дітям і дорослим. Та, звичайно ж, поет не обмежує себе тоном лише лагідним, усміхненим, нерідко слово його стає суворим, навіть трибунним:

Тоді гукну:
— Беріть планети з бою,
Ламайте світ дюралевим крилом,
А я лишуся на землі вербою,
З якої перше колесо пішло ⁵.

Такі строфи не можуть не проникати в серце, не можуть не схилити на роздум про епоху, в якій нам судилося жити. Перед нами поезія, що не втомлюється уславляти достойних — ближніх і дальніх, які “йшли на кривду з праведним мечем, нерідко забуваючи кольчуги” ⁶.

Поезія ця прагне осягнути долю народу в усій її складності, трагічності й величі перейдених доріг, вона бачить, як “далеко-далеко (те знають хіба що лелеки) розкидала доля кептарики і, сіряки”⁷, і вона ж, наділена справжнім духом народності, здатна глибоко самоусвідомити себе:

Мицнюша моя кров. Жаркіша від огнива.
І, певне, не дарма татарський людолов
Вогонь моїх дівчат висмокував хапливо,
Щоб освіжить свою уже осінню кров⁸.

Поезія глибокого дихання, вона чутлива до національної історії, і водночас ця поезія широко дивиться на світ, дивиться очима людини-інтернаціоналіста, уславлюючи братерство як найвищий дарунок долі:

По-братерськи ми ділилися з тобою
На довгій ниві жнив і лихоліть
Ковтком води, окопом і судьбою, —
І тільки корінь наш не поділить⁹.

Активна громадянськість — прикметна риса поезій Бориса Олійника. Його слово — це слово митця стійких переконань, одного з тих, хто з гордістю усвідомлює свою приналежність до будівничих нового світу. Пристрасті й боріння епохи — вони і його особисті, і саме цим пояснюється, що поет часто буває гострий, полемічний. Коли йдеться про речі життєво важливі, він постає перед читачем у своїй ідейній всеозброєності; в пошуках істини його поезія не вдовольняється поверхневим зрізом життя, вона прагне глибин, “змагається” тримати в полі зору багатючий духовний досвід народу. У творах Бориса Олійника відчуваємо органічно засвоєну фольклорну образність, а також високу науку класики, зокрема Шевченка, Тичини, Рильського, Малишка, відчутні в його поезії мистецькі шукання сучасних поетів світу. Справедливо буде сказати, що в кращих творах цього автора нема полегшених прохідних строф, в них пульсує жива думка, слово поета ясномовне, з пружким інтелектуальним та емоційним наповненням.

Маючи нахил до філософських роздумів, поет охоче використовує народну притчу, мандрівний сюжет, мудру алегорію, від його творчого доторку давній згусток народної

мислі набуває сучасного, індивідуально забарвленого звучання.

Багата палітра асоціацій, напружений розвиток образу, притаманна багатьом поезіям співучість, близька до фольклору музикальність — все це, будши підпорядковане ідейній цілеспрямованості творів Бориса Олійника, разом надає їм неабиякої сили впливу на читача.

Доводилось не раз бути свідком виступів Бориса Олійника на літературних вечорах, в студентських аудиторіях, в робітничих клубах, доводилось чути його слово в шахтарському Палаці культури і перед полтавськими хліборобами, і не пригадується випадку, коли б твори, прочитані поетом, полишали людей байдужими. Цей негучний, часом аж стишений голос, виявляється, здатен глибоко проникати в людські серця; щирий поетичний роздум автора будь-де здатен контактуватись, внутрішній неспокій поета щораз передається читачам і слухачам, мовби запрошуючи їх до співпереживання, закликає спільно дошукуватись важливих істин життя.

Борисові Олійникові органічно чужа будь-яка поза, манірність. Крикливе “якання”, самозамилування — не для цього поета. У ставленні до своєї особи він не буває надміру самовпевненим, натужно величальним, скоріше в цих випадках він вдається до самоіронії, і це викликає незмінну симпатію читача.

Я прийду сюди аж ген із того досвітку
Хлопчаком у полинялому картузику.
І розтане сивий іній мого досвіду
У завулку, що гучить мені, як музика ¹⁰.

І це при тому, що поет не обходить найсерйозніших проблем сучасності, він сміливо підступає до них, для нього вся теперішня епоха — поле шукань, досліджень, мистецьких втручань. Свіжу, оригінальну образність поет знаходить, вглядаючись, скажімо, з нагоди 1500-ліття Києва у сиву далеч слов'янських віків, словом незужитим, свіжим приверне він увагу читача і тоді, коли відтворюватиме враження доріг “від Білої хати до Білого дому”¹¹, зацікавлять нас і його роздуми про цей космічний тривожний вік, про суперечності сучасної цивілізації, якій так часто бракує справжньої людя-

ності й теплоти. Звертання до визначних постатей історії, до світочів вітчизняної культури Шевченка, Сковороди, Пушкіна, Толстого для поета цілком органічні, вони виникають від його прагнення глибше осмислювати дійсність, пильніше вглядатись у шляхи розвитку людства. Думка поетова тяжіє до значних філософських категорій, збудником для якої може правити звичайнісіньке життєве спостереження, скажімо, в безлічі разів змальованій картині пташиного перельоту поет відчуває своє, суто індивідуальне:

Мовчить старий ватаг,
задавлений у себе.
Утома вікова спада з його плеча...
Та раптом — змах крила.
І на сувої неба
Повільно проступа
таємний знак ключа ¹².

Поет почуває себе впевнено в різних жанрах: він визначний майстер поеми, хоча не меншу популярність серед читачів має також високохудожня лірика цього автора. В пошуках “пісенного вина” до творів Бориса Олійника охоче звертаються композитори, їх вабить задушевність його поезій, позначених багатою ритмомелодикою.

Кращі твори Бориса Олійника витримали суворий іспит часу, і вони, без сумніву, принесуть читачеві багатство думок, образів, спонукаючи до активного співпереживання. Перед нами поет мислячий, гострий, глибокий, чия творчість нині стає поряд із тими художніми цінностями, що їх подарували своєму народові найталановитіші співці сучасної України.

1984

ВІД АВТОРА

Передмова до збірки “Фронтові поезії”

Перечитавши свої фронтові поезії і досить скромно їх оцінюючи, автор, однак, вважає, що ці давні, подеколи, може, й кострубаті рядки — як не дивно — зберегли й через де-

сятки літ свою первісну емоційну навантагу, внутрішню ширість, отже, й мають право на зустріч із читачем.

“Поетичний пунктир походу” — так було колись названо твори цього фронтового циклу, і, здається, й сьогодні з таким визначенням можна погодитись. Людина, як відомо, перебувала на фронті в умовах виняткових, до краю суворих, обставини складалися так, що навіть натурам з художніми нахилами дуже рідко випадала можливість для творчого самовияву. А душа ж прагнула виповісти свої почуття, відгукнутись на довколишнє, хоча б нашвидкуруч зафіксувати — для себе, для друзів — своє пережите.

Ось так це й народжувалось. Якись згустки юнацьких вражень тут знайде читач, замальовки інтимних настроїв, тих чи тих душевних станів одного з учасників походу.

“Конспекти почуттів” — ще й так мовилось про ці віршовані мініатюри. Той, хто знає “Прапорonosці”, певне, помітить, що “Поезії воєнних літ” автора часом уже несли в собі зародки, ембріони тих образів, які згодом дістають свій розвиток у трилогії.

Мріялось тоді авторові, що ця книжка в нього буде першою, а виходить вона друком через багато років.

Отже, ще один голос звідти, з далекого...

Ті, за чийми плечима фронти, безмірні далечі визвольного походу сподіваюсь, знайдуть у цих юнацьких довірливих записах щось близьке своєму серцю; а можливо, чимось доторкнуться ці рядки й душі тих, кому випала інша доля, хто виростав і формувався уже по цей бік золотого екватора Перемоги...

1985

ДЛЯ ЖУРНАЛА “СТУДЕНЧЕСКИЙ МЕРИДИАН”

Роман “Человек и оружие” — книга о днях далеких, о товарищах моей молодости, о студентах 41-го года, которые в то первое черное лето войны вместе с миллионами советских людей отстаивали родную землю на пылающих

рубежах України. Многие из тех, о которых идет речь в книге, пали на полях битв, не дойдя до Победы. Однако сейчас, когда народы страны празднуют светлую дату 40-летия великой Победы над фашизмом, мы не можем не думать о тех не дошедших, не познавших счастья великого триумфа в солнечные весенние дни 1945-го. Ведь им, подвижникам 41-го года, погибшим в тяжких сражениях, Победа принадлежит так же, как и всем остальным, а может, им — даже прежде всего.

Современные студенты живут в иное время, строй мыслей у них тоже иной, отличающих их от нас, тогдашних. Но, думаю, что сходство между студентами разных поколений остается в главном — в той глубокой активной жизни души, которая присуща молодому человеку на заре его юности. И, разумеется, наше чувство любви к Отчизне тоже роднит всех нас, ибо оно не имеет возраста, являясь всеобщим.

Вот почему автор надеется, что книга о людях 41-го года, находя отклик среди его сверстников-фронтовиков, что-то скажет, чем-то затронет и души тех, кто вырос и кто формировался уже по эту сторону золотого экватора Победы.

1985

ДОВІЧНА ЇМ СЛАВА

Коли на V з'їзді письменників України було оголошено, що Спільці вручається пам'ятна медаль за активну участь письменників республіки в боротьбі проти німецько-фашистських загарбників, мабуть, кожного з присутніх пройняло глибоке хвилювання, з далеких літ накопились гарячі згадки, і смуток, і біль... Багатьох, хто міг би бути на цьому з'їзді і ще сьогодні створювати нові книги, ми не бачили в залі Верховної Ради Української РСР, де відбувався наш з'їзд. Не всі повернулися з фронтів Вітчизняної війни, багато їх, наших друзів, талановитих літераторів, полягло на полях битви, на кривавих дорогах тих трагічних літ.

Ще в довоєнні роки радянські літератори дали своїм читачам багато творів, пройнятих справді глибоким патріотич-

ним почуттям, зігрітих любов'ю до своєї соціалістичної Вітчизни. Ці твори — романи, повісті, оповідання, п'єси, пісні — виховували читачів у дусі відданості ідеалам революції, гартували дух молоді, оспівували мужність радянського воїна, готували народ наш до тяжких випробувань, з якими він незабаром зустрівся в героїчні роки захисту Вітчизни, в роки двобою з фашизмом. А коли сурмачі просурмили тривогу і весь народ піднявся на звитяжну боротьбу, разом з мільйонами радянських людей зі священним почуттям у серці, зі спраглим жаданням боронити Вітчизну одягли військову форму, взяли зброю до рук і радянські літератори. Бачили потім їх по фронтових окопах на палаючих рубежах 41-го року, бачили в лавах атакуючих, і в партизанських лісах, і в концтаборах, і в похмурих підземеллях фашистських катівень. Всюди радянський літератор залишався вірний своїм комуністичним переконанням, вірний народові своєму й Вітчизні. Сила його пристрасного слова, сила натхненного рядка дорівнювалася силі справедливої зброї. Письменники України, як і письменники всіх братніх республік, з честю вийшли з тих найтяжчих випробувань, з честю вийшло їхнє кров'ю написане слово.

До Спілки письменників ми прийняли — посмертно — ціле сузір'я молодих поетів, загиблих на фронтах. Мов із самого кривавого бою долинає до нас живий голос одного із них — Володимира Булаєнка ¹:

Якщо вмрем — на могилах у нас
Виростуть прапори і багнети.

Віриться, що чистим патріотичним почуттям проросте така поезія в душах сучасного юнацтва, пробуджуватиме в чулій душі любов до Батьківщини, гордість за неї та її оборонців.

Багатьом не судилося дійти до сонячного дня Перемоги. Скромні солдатські обеліски з негаснучими п'ятикутними зірками стоять на їхніх сивих могилах. Але й сьогодні живуть їхні твори, в яких пульсує гаряча кров патріотів, твори, в яких щирим і чистим голосом засвідчено сувору героїку тих днів. Енергія боротьби, грізний подих лихоліття, мужня, без дешевих оздоб, пристрасна правда про невмирущий подвиг

народу — все це живе, все це чуємо ми і чутимуть нащадки, бо є довговічне, є справді нетлінне в кращих творах наших письменників-фронтовиків.

1986

УВАЖНОМУ ЧИТАЧЕВІ НА РОЗДУМ

Коли видавництво “Промінь” звернулось до мене з пропозицією написати слово до нового видання “Людини і зброї”, авторові мимовіль довелося задуматись: а чи варто? Чи потрібні ще якісь авторські пояснення до книги? Що істотного нині ти можеш додати до тих далеких, пережитих твоїми товаришами й тобою трагічних подій? Чи є потреба ще якимись штрихами доповнити зображення тієї чорної сатанинської Герніки, в хаос якої тоді, здавалось, занурюється весь світ?

Перша, ще робоча, назва твору була “Чорне літо”. Під такою назвою (зі згоди автора) книга вийшла в одному з чеських перекладів. Та хоч автор вважає, що й на цій назві можна було зупинитись, бо вона загалом відповідала тональності твору, проте в остаточнім редагуванні українського оригіналу все ж вирішено було зосередитись на інших акцентах. Чому на них — на це, гадаю, має відповісти самий текст книги.

“Людина і зброя” — твір, як відомо, значною мірою автобіографічний, події тут не нафантазовані, люди, що гинуть, — це люди реальні, часом близькі твої друзі, чий прощальні голоси час від часу тобі вчуваються ще й досі... Тож читачеві має бути ясно, що для автора, коли він писав ці сторінки, насамперед ішлося про те, щоб зберегти вірність життю, не було нічого дорожчого, крім цілковитої правди. Важливим для художнього твору є і метафора, і фабула, але найважливішим для нього завжди була й буде душа, совість художника.

Далеч літ нічого не змінює.

Харків, спекотний день, і ми, ще чубаті, в цивільному, похідним строєм крокуємо назустріч своїй невідомій долі.

Ще й досі чуєш, як над тією безкінечною колоною студентів-добровольців, що під поглядами проводжаючих карбують харківський брук, раптово — одним подихом, одним духом! — зривається пісня, розлога, неокрая... Ніколи не забудеш той спів, поривний, дружний, якийсь аж зухвалий, що його студбатівці, мов знак надії, наостанок дарували своїм матерям, нареченим, своєму рідному університетові... Навкруги все життя вже було наелектризоване тривогою, все звичне ламалось, проте ніколи, здається, як тоді, так повно не виявляла себе готовність самопожертви, високість духу людського.

Батьківщина кликала, ешелони добровольців-студентів летіли на Захід на максимальних швидкостях, більшість із тих, котрі в переповнених вагонах обмінювались тоді між собою побратимськими адресами, ніколи вже не повернуться до своїх студентських аудиторій, до отчих порогів. Поглине їх безодня війни. Після щоденних боїв ночами підбиратимуть їх десь понад Россю, поруч з прикордонниками ховатимуть у братських могилах, інших військові хірурги рятуватимуть в сибірських госпіталях, ще іншим випадуть ночі оточенські, концтабори та підпілля або ж і зовсім спіткає доля найсумовитіша, на яку чиясь казенна самоїдська злоба згодом начепить свій жорстокий ярлик або ще й запитає: “Чому не застрелився?”

Сучасна історія зриває з живих і полеглих ярлики наклепів, змиває тавра несправедливості, повертає рідним очищеними від підозр імена безневинних, досі не знайдених, і в цьому вбачається нам пам'ятливість, милосердя й гуманізм нового часу.

Віруси наклепів та пліток мали бути б протипоказані здоровій людській натурі, адже їх плодить зло, тим-то аж дивно, що вони часом бувають такі живучі... Протягом років ширились недобрі чутки про одного з наших студбатівців Івана Чемериса, нібито він, зниклий безвісти, опинився десь “там”, ледве чи не в Австралії, і так тривало, аж доки під час риття силосних траншей на Білоцерківщині піонери-слідопити натрапили на солдатське поховання 1941 року, де серед кільканадцяти полеглих було виявлено і нашого комсорга Чемериса, чию особу засвідчив нетлінний пластмасовий ме-

дальйон з адресою батьків, які так і з життя пішли, не діждавшись правдивої звістки про сина...

Те, про що йдеться в цій книзі, можна було б ще назвати розповіддю про ідеалістичну чистоту юнацьких поривів, патріотичну самопожертву того покоління, яке в найдраматичніший період Великої Вітчизняної свідомо й безоглядно ставало на захист самого існування свого народу, його культури, його майбутнього.

Які вони були, ті — далекі? Все людське було їм притаманне, різними були їхні здібності, темпераменти, мрії, кожен міг помітити якийсь гандж у своєму характері, однак з певністю можна сказати: не було серед них бездуховних, не було безликих, святе синівське почуття наснажувало їх мужністю, живило їхню духовність. Сформовані в гуманістичній атмосфері студентських аудиторій та бібліотек, виховані на універсальних духовних цінностях, ці люди вміли любити, вміли дорожити святинями, тим-то в грізний час випробувань вони не могли дозволити собі сумнівів та рефлексій, їхнім переконанням відповідав тільки цей, найсуворіший, єдино можливий вибір.

Утіленням зла повсюдного, найненависнішого поставав перед нами фашизм, він загрожував самій твоїй людській сутності, прорікав загибель твоєї нації, твоєї мови, історії, відкрито проголосив, що несе підкореним народам неминуче зникнення, онімечення й рабство, тим-то не лише героїчні натури, але й кожен, хто усвідомлював весь безмір небезпеки, змушений був відгукнутись на поклик обов'язку, як відгукнулись мільйони твоїх співвітчизників.

Спрощено і вкрай несправедливо було б зображених у цьому творі людей уявляти фанатиками Сталіна, бездумними виконавцями його деспотичної волі. Звичайно, ніхто не міг знати в усьому обсязі тих злодіянь, що відкриються суспільству лише через десятиліття. В числі студбатівців були, звичайно, люди різні, були сини репресованих, сини червоних командирів, що їх вихоплювало з життя терором єжовщини, були ті, чиєму дитинству випало на власні очі бачити масове, жорстоке й безтямне руйнування села, методичне нищення інтелігенції, звідати на собі всіх жахів штучного голоду 1933-го... Про таке, про нещодавно пережиту драму

народну, про голод, про терор, коли ночами гасали “чорні ворони”, коли винищувався самий квіт нації, не могло, звісно, не думатися в окопах. Думалося, хоч як ще далеко було до нинішніх днів, коли всі ми дізнаємось про справжні масштаби злочинів тоталітарної диктатури, коли світ вжахнувся від того, що коїлось на одній шостій земної кулі. Відгомін трагедій тягнувся за нами, завдані кривди боліли, душі в багатьох кровоточили, та й цим не заглушити було в юнацьких душах голос совісті, почуття найвищого обов’язку, готовність захищати від фашистської навали рідну землю.

Чим виміряти глибину тогочасних трагедій? Як передати біль пережитого людиною на фронтах?

Найгостріше запам’яталось таке: після першого поранення, після госпіталю на Донбасі, з Маріупольського вивантажувались ми з ешелонів у Новомосковську, і вперше тоді в нічній темряві, як щось фантастично прекрасне, відкрився мені славнозвісний козацький собор. Мовби озвався до бійців самий творчий геній народу, героїчна й багатостраждальна наша історія. Дніпровські мости, як виявилось, були вже захоплені ворогом, при відблисках пожеж ми спішно окопувались по цей бік Дніпра, змінювали на оборонних рубежах, можливо десь у районі Підгородні, якусь украй поріділу в боях частину. Весь наступний день був днем суцільного вогняного шквалу. Над відкритими полями, над геть столоченими радгоспними кукурудзищами гули й гули з нестерпним свистом снаряди, били прямою наводкою по недаликих фермах, шматуючи наші вкрай напружені нерви, доводячи до нестями людей. Чиїсь нерви не витримали, з одного окопу раптом, незважаючи на обстріл, вискочив літній, оглухий від суцільної гуркотняви боець, в недавньому — бухгалтер, і нам видно було зі своїх окопів, як він, зарослий, з заюшеним кров’ю обличчям, з потьмареною психікою, бігав, метався посеред вирвищ і в лютому розпачі, стиснувши кулаки, крізь розбиті окуляри, все щось волав і волав до неба. Його намагались ловити, щоб стягнути за ноги в окоп, врятувати від вогню, але нещасний не давався, метався й далі серед вирвищ, щось безтямно волаючи в не-

бо, мовби апелюючи до надземних сил, до глузду людського, до невідкличного розуму світу.

До самого кінця війни не міг мені зникнути з пам'яті той волаючий серед відкритого поля нещасний маріупольський ополченець, трагічна постать замордованої людини, що серед кошмарища війни постала перед нами в останньому своєму благанні й протесті.

“Людина і зброя” завершується думкою, що настане світ оновлений, в прикінцевих рядках висловлено сподівання, що, може, “це був останній кошмар на землі”.

Скільки тривог пережило людство відтоді! Новим поколінням планета дісталася з палаючою в атомнім смерчі Хіросимою, з льодовиками “холодної війни”, з горами раниш не знаної зброї, з глобальними суперечностями, за якими, здавалось, уже нема нічого, крім кінцецьвіття ядерної катастрофи. Мир, відвернення війни стали єдиним гарантом виживання людства. Як найтяжчий докір і звинувачення людині, її захланній споживацькій цивілізації планета виставляє всім країнам сьогодні найскладніші проблеми екологічні, до нас волають гинучі на різних континентах ліси, висихаючі моря, збезжиттєвлені ріки, нам болять прискорено зникаючі рідкісні види флори і фауни, ми тужимо за прекрасними птахами, яких у сучасному небі стає дедалі менше. Відчуваємо наступ і західних нищителів природного середовища, і своїх мало ким контрольованих збюрократизованих відомств, що поводяться на нашій землі, як чужаки, як пришельці. Відомо, чим обертаються для нас так розхвалювані технократами атомні супергіганти, надто ж якщо вони зводяться недосконало, похапцем, всупереч пересторогам науки й громадськості, щоб потім полишати довкола себе зони радіоактивних пустинь, вбиваючи все, що вчора ще було квітучим, живим.

У Чорнобилі після вибуху на четвертому енергоблоці в довколишніх лісах, кажуть, першими посліпили лосі й олені. Не розуміючи причини раптового лиха, що впало на них, довіряючись лише інстинктові, давні жителі поліського краю, друзі людей, вони, безпомічні, виходили з хаш, з'являлися попід вікнами знайомих сіл і, зачувши людський дух, припадали до вікон своїми засльозеними незрячими очима,

мовби питали: що це сталося? звідки, чому? і хто ж порятує цей стражденний, створений для життя світ?

Битва за майбутнє людини й людства триває. Парадоксальність епохи полягає в тому, що рівень сучасної технічної цивілізації, дух споживацтва раз у раз вступає в суперечність з рівнем моральності суспільства, з його віковими духовними набутками. Всім ясно, що моральний прогрес людства мав би йти далеко попереду прогресу технічного, а насправді? Нескінченне виробництво зброї, розбухання військово-промислового комплексу виснажує всіх. Диктат зоднаковіння, знівелювання загрожує цілим національним культурам. Захисту й підтримки потребує самий творчий потенціал людини. Нового мислення, глибшого пізнання, значно вищої гуманістичної відповідальності за все живе жде від наших сучасників день нинішній і день прийдешній. І гідною шаную, молодий читачу, твоїм попередникам, звитяжцям трагічного 41-го року — студбатівцям, будуть твої зусилля, спрямовані на досягнення світу без'ядерного, розумного, просвітленого, де змучені конфліктами народи нарешті пізнають мудрість мирної співпраці, всепланетної згоди й братерства.

Серпень, 1988

ДО ПОРТУГАЛЬСЬКИХ ЧИТАЧІВ

Зі шкільної лави в слові “Португалія” було для мене щось таємниче й загадкове. Очевидно, в сприйнятті дітей, що зростали десь в українських степах, образ Португалії та образ океану зливалися воедино, десь за далеким небосхилом поставали нам в уяві відважні мореплавці, нащадки Васко да Гами, люди епохи великих відкриттів.

Через багато років авторів цих рядків у складі парламентської делегації довелось побувати на португальській землі, побачити зблизька ваших гостинних людей, відвідати старовинні міста Португалії, побачити віадуки римських часів, милуватись садами й виноградниками, що їх по всіх підгір'ях викохало людське трудолюбство. В поїзді по країні ми захоплювались майстерністю ваших всьому світові відо-

мих кораблебудівників, нам аж дух перехоплювала велич ваших соборів, де в кожній цеглині втілилась віра і творчий геній вашого народу. В університеті Коїмбри, в його багатющій бібліотеці до нас, наче вочевидь, озивались віки європейської історії, гуманістична культура різних часів, що побратерськи поєднала великі творіння багатьох світлих умів континенту.

До цього часу в моєму кабінеті на видноті серед книжок стоїть оригінальний диплом, пам'ять про відвідини Кабу-де-Рока, того скелястого мису, “де кінчається земля і починається океан”. Перебуваючи в Лісабоні, після напруженого робочого дня, пізно вночі ми відвідали це знамените місце.

Не забути мені ті хвилини.

Ніч, вітер, ревіння океану і цей Кабу-де-Рока на високому скелястому березі, звідки лише навігаційний маяк посилає свій промінь в неосяжну темряву ночі. Посилає як знак життя, як поклик тих, чия мужність сягнула аж сюди, на край континенту, ставши віч-на-віч з океаном. Відтоді ця ніч, ця скеля, цей самотній маяк над гуркотом океану зливається для мене в образ самої Португалії, легендарної Лузітанії, уособлюючи життєву чіпкість, волю і витривалість її людей.

Що знають в Португалії про мою рідну Україну? — про це не раз питали мене друзі, коли я повернувся додому, в Київ. Чули в Лісабоні та в інших містах про великого співця України Тараса Шевченка, чий “Кобзар” став заповітною книгою української нації. Знають Україну читачі по блискучих поетичних повістях Миколи Гоголя, який хоч і є російським письменником, однак, буди з народження українцем, вихований в дитинстві на багатющім нашім фольклорі, на незрівнянній пісенній творчості України, назавжди зберіг любов до землі батьків, до свого героїчного і багатостраждального народу.

Мова українська надзвичайно поетична, милозвучна, співуча, і разом з багатьма нашими читачами я радію, що недавно в Києві в нашому найкращому видавництві “Дніпро” в перекладі з португальської на українську мову вийшли “Лузіади”, цей шедевр світової літератури, створений генієм Камоенса.

Правду кажучи, хотілось би, щоб ми краще знали один одного, більше перекладали на свої національні мови і нашу класику, і твори сучасних авторів. Мабуть, ніщо, крім мистецтва і літератури, не здатне з такою емоційною силою зближувати народи, відкривати їм душі один одного, являючи їх у найбільш істинному, справді глибинному. Саме в цьому вбачається мені унікальна гуманістична місія художньої творчості митця.

Хотілось би сподіватися, що й публікація моєї книги португальською мовою бодай якоюсь мірою сприятиме нашому обопільному пізнаванню, в чомусь допоможе нашим читачам збагнути якісь риси характеру українського народу, специфіку його національної вдачі.

“Прапорonosці” — це книга моєї молодості. Перші розділи її були написані в 1946 році після завершення найтяжчої війни проти фашизму, коли автор цієї книги, повернувшись з фронту, ще навчався в одному із українських університетів. Після чорної одиссеї фронтів душа ще була переповнена болем втрат, неймовірні труднощі і драматизм пережитого ще не давали спати вночі, вимагаючи втілити, закарбувати для інших почуття й думки твоїх товаришів, живих і полеглих, які в своїй любові до рідної землі, в своїй вірній фронтівій дружбі, виявах людської солідарності до інших народів були і нині залишаються для тебе завжди прекрасними.

Війна — це суцільна жорстокість, біль і втрати, неймовірні тягарі й поневіряння, і якщо навіть там, перебуваючи в екстремальних умовах, людина знаходила в собі сили залишатися в будь-якій ситуації людиною, подавати руку підтримки товаришеві, виявляючи співчуття до людей інших національностей, мені завжди це видавалось свідченням того, що добре начало в людині не поруйнувати, що потяг до справедливості, істинний дух людської особистості зрештою здатен перемогти зло.

Давно прогримів останній постріл на полях Європи. Скільки тривог пережило людство з того часу! Глобальні суперечності набували небезпечної гостроти, і не раз нам, людям двадцятого віку, здавалось, що ми вже стоїмо біля останньої згубної межі, на самім краю ядерної прірви.

Україна пережила Чорнобиль, від жахиття якого здригнулась планета. В Чорнобилі після вибуху в довколишніх лісах, кажуть, першими посліпили лосі та олені. В неспроможі збагнути раптовість біди, яка обрушилась на них, ці давні жителі лісових пуш, довіряючись лише інстинкту, ішли в довколишні села, довірливо шукаючи спасіння, припадали до вікон людських осель своїми незрячими очима, мовби питаючи: що ж трапилось? що відбувається з нами, зі всім білим світом? і як нам позбутися цих незбагнених страждань?

Сучасна цивілізація, на жаль, несе людям не тільки блага, вона загрожує їм і величезним злом, особливо якщо воно не контрольоване, якщо технічні досягнення науки випереджають розвиток моральності, духовного начала, поривають із гуманізмом.

Уберегти, порятувати своє майбутнє людство може тільки спільно. Книги для того й пишемо, щоб захистити людину й оленя, води й ліси, щоб зближувати, згуртовувати народи, поглиблювати між ними всепланетне почуття солідарності.

Український письменник, я радий, що книгу мою португальською мовою будуть читати люди вашої прекрасної країни, люди, до яких автор сповнений щирої поваги й істинно братерського почуття.

1989

ТОЙ, ТРИДЦЯТЬ ТРЕТІЙ...

Молодий український письменник Олександр Міщенко, мій земляк, записав свідчення тих, кому довелося пережити голод 1933 року.

Нелегко читати ці гіркі, тужливі записи з народних уст. Нелегко ще й тому, що йдеться про наші рідні полтавські краї, про знайомі, до щему близькі села й хутори, звідки в нашу семирічку приходили шкільні твої друзі й товариші, з якими разом було пережито безмірне горе народного лиха, на власні очі бачено було те, від чого й сьогодні терпне душа.

Перед нами свідчення епохи, записи документальні, яким немає ціни. Як сталося, що без стихії, без засухи, без іноземного нашестя все те могло сподіятись на нашій хлібородній Україні, яка ще недавно була житницею Європи?

Розміри катастрофи упродовж десятиріч уперто замовчувались. Робилося все, щоб приховати правду, щоб світова громадськість не дізналася про справжні масштаби трагедії, і намуштрована пропаганда діяла небезуспішно; багато людей на Заході так і не могли збагнути, що воно там сталося, на тій екзотичній Україні?

Нині ми знаємо, що то було. Був голод штучно організований, був масовий сталінський геноцид, свідомо спрямований на вигублення українського народу, народу, такого ненависного диктатурі, якій всюди вчувався прихований опір і затаєний сепаратизм. Цей безпрецедентний за своїм катівським розмахом злочин сталінщини завдав Україні найтяжчих втрат, коштував нації мільйони й мільйони людських життів, у тому числі й материнських, дитячих.

“Безкровна війна” — так назвав свої записи автор, назвав, мені здається, вдало, адже то була справді безкровна, нерівна, людоморська війна проти цілого народу, такого працюючого, мирного й цілком безневинного. Вирішено було голодом виморити його, винищити розбратом, вороженечю, розруйнувати спільність людську фізично й духовно. Вимирали ж цілі села не будь-як, а за стратегічним диявольським розрахунком, адже треба було підірвати саме коріння нації, зруйнувати самі основи усталеної віками народної моралі, витруїти в душах людяність, натомість насаджуючи всюди режим терору, сіючи страх, підозри, розпалюючи ненависть і жорстокість таку, що й досі суспільству дається взнаки.

Та ось, нарешті, відкривається світові правда. Нечуваний за своїми масштабами злочин тоталітарного режиму, що його було вчинено проти народів, нині сприймається як злочин проти всього людства. Кожен факт, кожне свідчення народне має бути збережене в пам’яті поколінь. Спільними силами громадськості карбується те, що не повинно зникнути в небутті. Серед численних публікацій, які з’являються сьо-

годні в журналах, на сторінках газет, виходять окремими виданнями, сподіваюсь, не загубляться й записи Олександра Міщенка, його сумлінна синівська праця. Хто ще цього не зробив, ідіть, записуйте кожне слово, кожну оповідь від людей, чудом уцілілих!

Адже сьогодні разом усіма — і старшими, й молодими, — за покликом совісті на Україні пишеться книга великого народного болю, книга, що й до нащадків перейде як грізне свідчення, як прокляття сталінщині, як реквієм по незліченних людських жертвах, так немилосердно, так безневинно вигублених на очах цивілізованого ХХ віку.

1989

ДО СЛОВАЦЬКИХ ЧИТАЧІВ

Не байдужим почуваєш себе, дізнавшись, що книжка твоя відтворена тією мовою, яку ти вперше почув десь у нічних буранах, у засніжених Рудних горах, відтворена в слові, яке потім найласкавішою музикою бриніло тобі всюди, коли Словаччина, вже очищена від фашистських розбійників, постала перед тобою у квітах і сонці переможної весни 1945-го, закрасувалась у білій повені своїх повноцвітних садів... Відтоді Словаччина живе в серці моєму і живе тим міцніше, що її чесний трудолюбивий і співучий народ має так багато спільного з моїм рідним народом.

Книжка, що йде зараз у перекладі до словацького читача, є наслідком кількарічної праці автора, його спостережень над народним життям. Тлом її виступає робітниче селище Придніпров'я, де авторові довелося подовгу бувати, жити в середовищі заводського люду. У цьому творі автор намагався передати свою щирю й глибоку пошану до людей праці, простих і мужніх, правдиво змалювати їхні будні, емоційне багатство, духовну наповненість, прагнув відтворити високість помислів трудової людини, роздуми її про свою історію, про сучасне й майбутнє. Автор хотів сказати своїм твором... власне, те, що сказав.

Коли словацькі товариші запросили написати до книжки переднє слово, мимоволі подумалось: про що? Адже авторів зайве коментувати свій твір, книга має промовляти за себе. І єдине, що спонукало мене взятись за перо, це бажання передати слово щирого привіту словацьким читачам, передати їм те почуття братерської любові, що нетьмарно живе в серці ще від тої далекої визвольної весни — весни нашої спільної Перемоги.

Кінець 1980-х

БАТЬКО ТАРАС — ДІТЯМ УКРАЇНИ

Тарас Шевченко постає перед нами не лише неперевершеним генієм української поезії, не лише загально визнаним майстром у сфері малярства, він був також великим просвітителем свого народу. Цю свою просвітительську місію Шевченко усвідомлював глибоко і звершував її послідовно — до останнього постуку серця.

Коли ж Тараса не стало, традиція його не обірвалась: писати для дітей, трудитися на ниві народної освіти вважали для себе честю Іван Франко і Михайло Коцюбинський, Леся Українка і Борис Грінченко, Олена Пчілка і Степан Васильченко, — власне, всі наші славетні класики. Вони, як ніхто, усвідомлювали історичну значність своєї праці для зневоленої України, для її майбутніх поколінь.

“Буквар південноруський”, упоряджений Шевченком для українських недільних шкіл, був улюбленою працею нашого національного генія, його прощальною лебединою піснею, яку він посилав з похмурих берегів Неви далекій своїй Україні, її дітям, її прекрасному юному цвіту, в чиєму достойному майбутті поет убачав і своє власне безсмертя.

Гуманізм Кобзарєвої творчості, щире його людинолюбство, здається, найповніше виявляло себе саме в ставленні до дітей. Найласкавіші слова, найніжніші порухи серця поет адресував саме їм, своїм юним, знедоленим друзям. “А я в попа обідала, — сирітка сказала...” Кого з нас ще з дитячих

літ не проймав цей шемливий рядок, кого не хвилював своєю безхитрісною емоційною правдою, що нею тільки й могло похвалитися на Великдень до краю зубожене чиєсь дитинство.

Батьком нації називали Шевченка дорослі, і хоч дитячому розумінню збагнути глибокий сенс цього вислову, можливо, було ще й не під силу, однак всюди, де тільки Тарас Григорович з'являвся, малеча інтуїтивно тяглася до нього, линула зусібч, як до свого захисника, до свого надійного доброго духа. Своїм почувався поет серед кріпацьких дітей рідної України, в роки заслання, десь біля нужденної кочівницької юрти він з любов'ю малював зубожених зіркооких казахчат, у родинях пітерських художників та меценатів діти одразу виказували вусатому Тарасові свою приязнь і найчистішу довіру.

В особі дитини-малолітка Шевченко поважав передовсім людину, хай ще недосвідчену, але душею повноцінну, здатну збагнути те, що відкривається їй лише в пору зрілості, — збагнути і смутки людські, і біль, і страждання дорослих. Людина у своєму дитячому віці часто сягає свого духовного розвитку значно раніше, аніж це деколи уявляється дорослим. Тараса Шевченка — і як поета, і як художника — найбільше, мені здається, приваблювала чистота юної душі, ідеал людини ще не знівченої життям. Юна сила народу, його весняна прорість, його незрадлива надія — ось ким були для Тараса його юні друзі, ось із яких почуттів виник Шевченків передсмертний “Буквар”.

У цій невинній просвітницькій книжечці, призначеній для широкого загалу, казенна бюрократія уздріла одразу щось крамольне, ще один намір поета “вызывать снова к отдельной жизни малороссийскую народность”. Ясна річ, був і такий намір — навчати дітей, навчати їхніх батьків, і таким чином, піднести сколонізовану націю до вищого рівня освіченості, але що ж у цьому було гріховного? Тільки дика деспотична імперія, що воліла тримати народи у вічній темряві й безправстві, могла вбачити кримінал у найприроднішому прагненні інтелігента ширити серед людності світло знань і науки.

Тупорилі тодішні держиморди (нічим не кращі за нинішніх імперських вислужників) навіть не помітили, що вкомпонований Шевченком той наш маленький “Буквар” наскрізь був перейнятий гуманним духом християнського вчення, духом тисячолітніх апостольських заповідей, на чіях мудрих моральних основах віки й віки ґрунтується життя цивілізованих націй!

Серед вульгарних соціологів чимало було охочих, вихопивши окремі гнівні рядки з “Кобзаря”, зображувати їх автора співцем сокири, підбурювачем голоти до кровопролиття, до помсти й нещадної міжнаціональної ворожнечі.

Чи варто вірити цьому? Чи варто узагальнювати те, що, можливо, було мовлено в екстазі розпуки й нестерпної кривди?

Маємо до того ж пам’ятати, що Шевченко був сином волелюбного козацького краю, його душа з дитинства волила проти рабства, не терпіла будь-якої наруги, національної образи й повсякденних принижень, що випадали на долю уярмленої людини. Тим-то поет-бунтар славив героїку козацьких походів, звеличував лицарську честь тих, що готові були вмерти за свободу, до того ж за свободу для всіх (згадаймо хоча б прометеївську його поему “Кавказ”).

Однак хто ще з такою силою пристрасті, як Шевченко, звеличив мирну добротворчу працю людини, красу патріархальної злагоди й доброжитності? Хіба “Садок вишневий коло хати”, цей світовий поетичний шедевр, не виповів нам, якою виділась поетові його заповітна глибоко людяна мрія? Зрештою, хто так глибоко проникав у саму природу щастя людського, яке неможливе без вольної волі, без пошани дітей до батьків, без здруженості в громаді, в сім’ї, без гармонійного єднання людини з природою, цим найвищим даром Божим.

Мудрий гуманізм Шевченка дає нам право ставити його ясновидство нарівні з прозріннями таких великих гуманістів людства, як Сковорода, Руссо, Лев Толстой, котрі задовго до наших днів збагнули мудрість простого, згармонізованого з природою життя і не раз попереджали нащадків від згубності людської захланності, хижацького невситенного споживацт-

ва, від непомірних апетитів тих, “хто на край світа зазирає”, а у відповідь одержує цей зловісний Чорнобиль, що так суворо остерігає сучасну цивілізацію від технічного переситу, від легковажного самоотруєння планети, здатного призвести до загибелі всього живого на землі.

Отже, уважніше припадайте, діти України, до мудрої Тарасової книги, вчитуйтесь у її молитви й думи, а батьки Ваші, допомагаючи Вам осягати глибини, нарешті, відкритої для кожного духовності, ставатимуть і самі мудріші, добріші й дружніші, а наша новітня воскресаюча до життя Україна разом порадується за всіх вас — свою красу, свою надію!

1991

КАЩЕНКО ¹ ПОВЕРТАЄТЬСЯ

Якось у Дніпропетровську знайома бухгалтерка, людина інтелігентна й шанована, розповіла нам у вузькому письменницькому колі, що колись, у молодості, в 1921 році випало їй бути на похороні місцевого українського письменника.

О, що то був за похорон! Небіжчика вийшли проводити всі наші катеринославські гімназії (вона була гімназисткою. — *О. Г.*), вийшли також тисячі заводських робітників з Лівого й Правого берега, жалобна процесія розтяглася на багато кілометрів, труну везли волами, і була вона покрита, за козацьким звичаєм, червоною китайкою...

— Кого ж то ховали? — запитав хтось із нас.

Жінка озирнулася, знизилася голос і мовила майже пошепки, з острахом:

— Кащенко...

І подумалося тоді: скільки ж страшного випало цій жінці пережити, скільки, певно, втрат довелося зазнати, щоб і нині дозволила вона собі лише напівпошепки вимовити дороге ім'я автора, чиїми творами так захоплювалася її молодість, зачитувалася уся степова Україна.

І ще подумалося: невже це наше чорне трудове місто, яке нині так знедуховлене, колись здатне було з такою шаную й

народними почестями проважати в останню путь українського письменника, співця козацького краю! Хто ж так знепам'ятав нас, знедуховив, звів до становища тяглого-соцзмагальної сили, збайдужілої до власної історії?

Після академіка Дмитра Яворницького письменник Адріан Кашенко, автор історичних повістей з життя козаччини, був чи не найпопулярнішою постаттю в наших краях. Твори його не претендували на високу художність, писані вони були для простого люду, розповідали дохідливо й правдиво про захисників України — козацьке лицарство, пояснювали, чому наш народ з такою любов'ю визначив у думках та піснях, що для нього Січ — мати, а Великий Луг — батько...

У мої шкільні роки твори Кашенка вже було вилучено з бібліотек як “націоналістичні” й “реакційні”, і ми, школярі, могли тільки з-під поли передавати один одному ці пошарпані, зачитані книжечки, що просто чарували нас, бо того, чим нас лякали, ми зовсім там не знаходили, а натомість являлись нам із заборонених сторінок пахощі козацьких вольностей, героїка походів за визволення братів та сестер із султанських темниць, а ще ж полонила краса рідного слова, безмежне сяйво степів і розкошиста природа плавень Великого Лугу.

Таким Адріан Кашенко був для нас, таким і нині постає — талановитим повістярем, чиє правдиве уславлення української історії є таким доречним сьогодні, коли Україна виборола свою державність і коли кожен чесний твір здатен пробуджувати в читачів почуття лицарського побратимства, прекрасне й людяне почуття національної гордості, гідності й честі.

А насамкінець повідомлю сучасній молоді ще й таке: три останні роки свого життя Адріан Кашенко був прикутий до ліжка, і впродовж усього цього часу тяжко хворого улюбленого письменника позмінно доглядали учениці катеринославських гімназій та учні Катеринославської учительської семінарії. Бо вони знали ціну милосердю. Бо то

були справжні люди! Запам'ятаймо, друзі, що в часи найтяжчі, в часи громадянської війни, голоду і нестатків була на Україні й така молодь.

1992

ІСТОРІЯ ДРАМАТИЧНА — ІСТОРІЯ ЗВИТЯЖНА

Рідна мова й рідна історія — це ті головні компоненти, без яких повноцінне існування нації — неможливе. Ось чому тоталітарна система, глибоко антинародна своєю суттю, докладала стільки зусиль, щоб відібрати в нас мову, позбавити народ наш історичної пам'яті, бо лише той, хто безпам'ятний, хто без'язикий, хто втратив свою національну духовність і гідність, буде беззахисним перед імперською диктатурою, стане підданим для найпотворніших соціальних експериментів.

Упродовж десятиріч Україні відводилася роль своєрідного полігону, де безборонно чинився й навіть заохочувався державний розбій, спрямований на те, щоб знищити нас як націю, дощенту розруйнувати багатовікову українську культуру, віру, народні звичаї, послідовно викорінюючи зі свідомості людей найменші ознаки їхнього національного буття. Сили зла посягали на саму душу людини, намагаючись на свій лад zdeформувати і спустошити її. Тож чи дивно, що цілі покоління молодих людей виростили без знання власної історії, без правдивих, не сфальсифікованих уявлень про минувшину свого народу.

Сьогодні Україна відроджується. Повертаються до нас із диявольських “спецхранів” невмирущі козацькі літописи, зриваємо тавро заборон із класичних праць Грушевського, Яворницького та інших славетних наших істориків.

Беруться ширити історичні знання й наші сучасники. З великою цікавістю читається нарис Раїси Іванченко¹, нашої талановитої письменниці — авторки відомих історичних романів “Гнів Перуна”, “Золоті стремена”, “Зрада, або Як стати володарем”, “Клятва” та ін. Відгукуючись на поклик ча-

су, на запити читачів, авторка хай і в стислому вигляді, проте емоційно й компетентно розповідає людям незалежної України про давні й ближчі віки нашої історії, такої звияжної, такої драматичної.

1992

ПЕРЕДМОВА ДО АЛЬБОМУ “ТРИПІЛЬСЬКИЙ СВІТ”

Хотілось би, щоб це видання доповнило ще одним штрихом полотно української культури і нашу мистецьку скарбницю взагалі. Такий підхід до трипільської культури¹, як до живого високоестетичного мистецтва, створеного давніми, але живими людьми, може лише збагатити наші уявлення про минулі віки, витоки нації мирних, поетичних орачів.

Якщо сучасні українські митці знаходять джерела натхнення в мистецтві Трипілля, мабуть, ще звучить та вічна творча струна, що пробуджувала до краси майстрів і сім тисяч років тому, і сьогодні.

Бажаю успіху й сил для подальших досліджень і творчої праці, щоб цілий світ дізнався про українське Трипілля.

1993

ВСТУПНЕ СЛОВО ДО КНИЖКИ ДМИТРА ЧУБА¹ “СТЕЖКАМИ ПРИГОД”

Склалося так, що доля розкидала українців по різних країнах, по близьких і далеких світах. Чути українську нашу мову на українській нашій землі і в Сполучених Штатах Америки, живе наше слово на просторах Бразилії, Аргентини і в Австралії. І всюди шанують наших земляків за їхню працьовитість, обдарованість, за чесну, людяну вдачу.

Багато років працює в Австралії літній уже український письменник Дмитро Чуб (Дмитро Васильович Нитченко).

Невтомний громадський діяч, чимало праці він доклав, зокрема, для розвитку українського шкільництва на цьому далекому континенті. Як письменник Дмитро Чуб досі був знаний серед української діаспори, однак нині його ім'я стає щодалі ширше відомим і на Україні. Привернула у нас увагу книга спогадів цього автора "Від Зінькова до Мельборна", його дослідження "Живий Шевченко", нотатки з подорожі до Нової Гвінеї... Цікаво пише наш земляк також для дітей.

Гадаю, видавництво "Веселка" робить добре діло, знайомлячи своїх читачів — і юних, і дорослих — з творчістю цього талановитого високоосвіченого письменника.

1993

РЕЦЕНЗІЇ

ЧИТАЮЧИ ЯПОНСЬКОГО АВТОРА

Протягом багатьох передвоєнних років нашому читачеві мало що було відоме з японської літератури, та й сама Японія була від нас відгороджена похмурими бар'єрами, — тінь японської вояччини лягала на цю країну, віддаляючи її від нас, затьмарюючи справжній образ її народу. Найчастіше долинали звідти люті войовничі заклики, брязкіт зброї, а нам хотілося почути природний людський голос, дізнатись, як живуть прості люди тієї країни, чим зайняті поза казармами, чи б'ється серед шовіністичного чаду жива людська думка. Проте Японія так і лишилась для нас далекою околицею людства.

В останній час ми мали змогу познайомитись з творами кращих представників новітньої японської літератури, а саме: Ісікави Такубоку ¹, Рюноске Акутагави ², Нацуме Сосеки ³, Ясунарі Кавабати ⁴, Кобо Абе ⁵, Кендзабуро Ое ⁶ та багатьох інших. Розширилось наше уявлення про сучасну японську культуру, в якій дивовижним чином поєднується традиція самобутньої японської класики і плідний вплив досягнень сучасної світової літератури, зокрема кращих зразків класичної російської і радянської літератури — від Гоголя, Достоевського і Чехова до Шолохова і Фадеєва. Тацудзо Ісікава ⁷ (р. н. 1905) належить до старшого покоління японських митців. Його художній доробок визначається критичним ставленням до навколишньої дійсності, запереченням несправедливості соціальної і моральної, заглибленням у психологію людських взаємин.

Книга Тацудзо Ісікави наче відхиляє перед нами завісу в той світ, безрадісний і похмурий, де в гнітючій атмосфері

мілітаристського засилля жили люди зі своїми щоденними клопотами, горем і тяжкою, що ніколи їх не покидала, тривоною... Трагічні долі людей, чиї життя знівечені, скалічені війною, — в центрі уваги письменника. Ісікава об'єктивний, правдивий, манера його письма строго реалістична. Художник сумлінно досліджує душі своїх героїв, їхню психологію, не приховуючи ні їхніх слабкостей, ні заблуджень. Автор роману “Очерет під вітром” постає перед нами письменником, якому чужі будь-які стилістичні надмірності, для його письма характерна точність і гранична ясність художніх образів, і тим більше хвилюють нас створені ним картини, характери людей.

Сама лише історія кохання ніжної Іоко і її молодого мужа Тайске, захопленого і зламаною воєнною машиною, історія чистих людських почуттів, нещадно розтоптаних солдафонськими чобітьми, вражає читача своїм глибоким драматизмом.

Головні герої книжки — представники японської інтелігенції, вони багато думають, дехто з них уже тоді здатен був зрозуміти фальш і брехливість шовіністичної пропаганди, злочинність загарбницької війни, розв'язаної правлячою верхівкою. Глибоко розкриваючи духовні процеси, що відбувалися в житті японської інтелігенції того періоду, книжка водночас дає нам певні уявлення про всю Японію тих років, про нрави в країні, поступово перетворюваній у величезну казарму.

Зірке око письменника заглиблюється в різні шари суспільства, разом з автором ми потрапляємо то в міністерський кабінет, де вершиться доля країни, то в госпіталь, то в солдатські казарми, де людська особистість зведена до становища тварин, то ми опиняємось в затишній атмосфері добропорядної японської сім'ї, де люди мріють про любов і щастя, хочуть жити чесним трудовим життям, а війна обрушує на них раз по раз свої страшні удари.

Одна з важливіших думок книги полягає в тому, що нападницька війна завдає не тільки величезних матеріальних збитків народові, вона руйнує моральні його підвалини, насаджує дикість і свавілля, розтліває людей, спустошує їхні душі. Ціле покоління японських юнаків випробувало на собі

згубний вплив мілітаристської ідеології, і письменник пише про це мужнім пером реаліста. Водночас з його книги ми довідуємось, що в найтяжчі часи далеко не всі були задурманені мілітаристським чадом, що навіть перемоги злочинної зброї не радували людей, які здатні були тверезо мислити й зазирати в майбутнє. Таких не полишає думка, що прийде, настане час розплати, і тоді за злочини японської вояччини розплачуватиметься весь народ. Так воно й сталося потім.

У книжці майже немає сонця, того яскравого сонця, яке так щедро світить на цю благодатну землю, голос автора сумний, часом близький до розпачу. Очерет під вітром... Такий винесено в заголовок книжки образ-символ, він покликаний, певне, підкреслити думку автора про те, що людина безсила перед сліпою руйнівною силою війни, що їй нічого не залишається, як тільки гнутись, пружинити, мов очеретині, чекаючи, доки воєнний тайфун пронесеться, — кого пощадить, а кого потрощить...

І хоч для радянського читача сама ця філософія очерету, битого вітром, видаватиметься пасивною, майже фатальною, хоча не раз наш читач буде внутрішньо полемізувати з тими, про кого розповідає Ісікава, бажаючи бачити вчинки героїв твору іншими, більш активними й послідовними, — незважаючи на все це нам варто належно поцінувати те головне, що є у книжці японського романіста: пафос звинувачення злочинної вояччини, яка привела цілий народ до межі загину, нам близька гуманістична позиція художника-анти-мілітариста.

Розповідь у романі плавна і спокійна, проте автор нерідко перестає бути спокійним, в його розповіді з'являється різкість і темперамент художника-викривача, коли мова заходить про призвідців війни, про хижаків імперіалізму, про тих, хто наживається на горі народному. "Жертви, — пише він, — яких вимагала від своїх підданих держава, вже перейшли через край можливого, і коли межі людського горя були вичерпані, коли військові керівники і вельможні пани досхочу нажерлись людського м'яса й напились людської крові, тільки тоді вони нарешті зважились заявити про капітуляцію". Письменник висміює легенди про "довічну непорушну династію", про "бездоганну державу", порожні красиві

легенди, котрі “спантеличили народ і зрештою забрали у нього все — мирну повсякденну працю, майно, саме життя”.

З бодем описує автор бідкування рідного народу, руйнування японських міст, коли, здавалось, ніщо живе не врятується на цих островах, що здригались від бомбувань.

Твір написано рукою досвідченого майстра. Таку майстерність треба вистраждати, як і ті пронизані надією думки, котрими завершується книжка: “Хіба в серцях всіх людей, де б вони не були, — в Америці, в Китаї чи в Радянському Союзі, — в самій глибині, в найпотаємніших куточках цих сердець хіба не розжеврюється, як маленька сумовита квітка, почуття товариства й братерства?”

Роман Тацудо Ісікави явище не поодиноке; для багатьох творів сучасної японської літератури властива сильна антимілітаристська спрямованість. Така література — природний голос народу, що випробував на собі пекло Хіросими, народу, що пройшов довгий шлях страждань, заблуджень, розчарувань і зараз виступає енергійним поборником ідеї миру.

Такі твори, як цей роман, поряд з антивоєнними творами письменників інших країн виходять своїм значенням за національні межі, адже вони збагачують сучасне людство своїм горьовитим досвідом, промовляють до всіх нас своєю гіркотою, своєю тяжкою правдою.

1963

ІЗ СИНІВСЬКОЮ ЛЮБОВ'Ю

Книга, на яку хотілося б звернути увагу читачів, написана лєнінградцем, а видана на Україні. Називається вона “Третя зустріч”, автор її Петро Жур. Це ще одне з досліджень, присвячених життю Тараса Шевченка.

Літературні дослідження, буває, викликають нарікання читачів: надто сухо, мовляв, надто академічно... фактів багато, але вони лише сколекціоновані, а то й просто лежать, нагромаджуючись, інертною масою, ніби каміння на морському березі... Каміння починає говорити, зібрані факти набувають дійової сили, очевидно, тільки в тому випадку, коли

вони пронизані вагомою думкою дослідника, та до того ще й зігріті його серцем, його індивідуальним почуттям. Тільки людина, щиро захоплена, здатна захопити інших.

Ім'я Петра Жура добре знайоме українським читачам, не вперше він пише про нашого великого Кобзаря. Вдумливий дослідник, він збагатив сучасне шевченкознавство багатьма цікавими знахідками, маловідомими, а то й зовсім не відомими фактами. Свою нову книгу автор назвав хронікою останньої подорожі Тараса Шевченка на Україну. Тут читач знаходить розмаїття фактів, архівних і мемуарних матеріалів, які повніше відбивають багатостраждальне життя великого Тараса, його оточення, його епоху.

1859 рік. Шевченко повернувся із заслання, з проклятої солдатчини, він знову у колі своїх петербурзьких друзів. Готує нове видання “Кобзаря”, живе пристрасною мрією полинути на Україну, побачити Дніпро, золотоверхий Київ, рідних людей і рідні простори. Нелегко бунтівному поетові вирватися в дорогу. Та ось вже позаду нетрі канцелярій, бюрократична тяганина, численні перепони — з допомогою друзів, все, нарешті, подолано, Шевченко прямує в країну свого кріпацького дитинства, до свого народу. Він під наглядом, жандармське око невсипущо стежить за кожним його вчинком і словом, та повітря рідної України вже овиває волелюбну душу поета!

Автор дослідження з доскіпливою ретельністю літописця, використовуючи численні прямі й непрямі свідчення, збираючи найдрібніші крупинки фактів, відтворює у всіх подробицях цю поїздку, крок за кроком веде нас за поетом, і ми відчуваємо, наскільки значний кожен крок цієї людини на землі, яка велетенська духовна сила міститься у цій настражданій душі, що рветься назустріч своїм знедоленим братам і сестрам.

Ми бачимо поета на березі Дніпра, на Михайловій горі, бачимо його в бунтарських селах, переживаємо хвилини високого драматизму при його зустрічах з сестрою... Ось він відвідує села, що недавно ще клекотіли повстаннями, чуємо його душевні розмови в колі селян, стаємо свідками народження його гнівної поезії. Його, народного трибуна, тішать “молоді паростки свободи”, які він бачить у відважних юна-

ках, революційно настроєних українських студентах. Скрізь він знаходить друзів. І скрізь за ним невідступно слідує пілоти, те саме недрімливє жандармське око, і знову — донос, і знову він під конвоєм, гірке прощання з Україною, цього разу вже назавжди.

Робота стояла перед дослідником велика, зібрані матеріали вражають суворою достовірністю, та попри це особливим достоїнством книги Петра Жура видається мені те, що написана вона не холодним пером вишукувача фактів, а посталала з потреби душі.

Літературному дослідникові, не менш ніж і поетові, потрібна любов до того, що він вибрав за об'єкт власної творчості. Кажуть, правда, що любов сліпа, мені ж здається, що буває вона в житті і ясновидячою...

Роботу свою автор відкриває присвятою матері. Коли, дочитавши останню сторінку, закриваєш книгу, стає зрозумілим зміст цієї присвяти: почувається, що в роботу свою автор вклав дещо заповітне для себе, що продиктована вона воістину синівським обов'язком.

1970

ОЧИМА ПРИРОДОЛЮБА

Є в радянській літературі досить рідкісний тип письменника, що сполучив у собі хист мистецький і пристрасть природознавця: таким був Арсен'єв, дослідник далекосхідної тайги, що лишив нам хвилюючий образ свого друга Дерсу Узала¹; таким був Пришвін, справжній поет російської природи, чарівник слова, їхні твори, де поєднується художній живопис і наукова достовірність, приваблюють нас гострою спостережень, мудрою зіркістю, глибоким знанням світу живої природи з її красою, розмаїттям, з її дивами й таємничостями.

Людиною такого складу уявляється мені й автор книжки “Крізь марева степів”, що вийшла цього року у видавництві “Промінь”. Написав її Павло Ловецький, ветлікар за фахом і натхненний природолюб за життєвим своїм по-

кликанням. Дивуєшся, як багато може дати людині навіть її скромна трудова професія, якщо ставишся до своїх обов'язків не казенно, не формально, якщо праця твоя зігріта почуттям відповідальності за все, чим тебе обдаровує рідна природа, і ти прагнеш бути другом для неї, дбайливим і чулим її захисником.

Обов'язки ветлікаря не раз кликали автора книжки в далекі й нелегкі дороги, з молодих літ відкривались перед ним степи Казахстану, отой самий цілинний шир, де серед бурнів та спеки, в товаристві смаглих казахів-чабанів гартувалася юність допитливого студента, працював він у вівчарських радгоспах Ногайщини й на кінних заводах Кубані, досконало знає Таврію, що колись була Диким полем, а нині є полем культурного найсучаснішого землеробства, краєм потужних розвинених міст.

Картини народного життя, поетичні епізоди, зворушливі оповіді про дружбу людини з природою лягли в основу книжки. Знайде в ній читач колоритний образ казаха Ургумбая, мужнього степового трударя, людини лицарської вдачі, і змальований ніжними барвами образ переселенської дівчинки Льольки; зі сторінок твору постане перед нами Сігній Домбай, кубанський табунник, і красуня Леся з її трагічною долею, і чабан-ногаєць Юсуп, і мелітопольський лікар Семен Іванович, такий же завзятий природолюб, як і сам автор...

А друзі їхні? Це оті вухаті та крилаті — дотепні бабаки, вірні в дружбі журавлики, веселі зайчуки, відважні джейрани, співучі горлиці-туркавки (або ще журлині й тужлині), всі оті мешканці степів і лісосмуг, що, виявляється, здатні самозабутньо прив'язуватись до людини, здатні почувати її ласку й відповідати їй самозабутньою відданістю. Про цих “менших братів” Павло Ловецький пише з неприхованою ніжністю, з тонкою спостережливістю, кожне звіря в нього має свою вдачу, виявляє дивовижну кмітливість. Ці поетичні, іноді з теплим гумором написані історійки про приручених диких звірят та пташенят сприймаються як уславлення людської доброти й розуму, і можна уявити, яким це все може бути захоплюючим і повчальним, зокрема для читачів найменших, для вроджених природолюбів — малят.

Ще раз переконуємось, як важить для письменника багатство життєвого досвіду, ґрунтовність знань, здатність почувати себе не байдужим до світу, в якому живеш. Мало природою лише захоплюватись, її ще треба глибоко розуміти, вміти оберігати і вміти любити діяльною, терплячою любов'ю. Ось перед тим, хто здатен на це, природа й відкривається своїми щедротами.

Книжка Ловецького написана гарною народною мовою, слово автора соковите й барвисте.

Мудрий оповідач, який так багато в природі спостеріг і так цікаво вміє виповісти це читачеві, Павло Ловецький, почувачється, далеко ще не вичерпав запасу своїх життєвих вражень. Добре було б авторові книжку свою доповнити, ще більш збагатити, а котромусь із наших республіканських видавництв (можливо, якраз “Молоді” або “Веселці”) підготувати її для ширшого кола читачів. Особливо на часі вона зараз, коли справи захисту природи, турбота про її збереження стає потребою радянської людини, набуває державної ваги.

1972

ГОЛОСИ ВОГНЕННИХ СІЛ

Пам'ятаем, як світ був вражений трагедією чеського Лідіце, французького Орадура¹. Потім люди дізнались про подібну ж долю, що спіткала білоруське село Хатинь. Близько шестиста Хатиней було зметено з лиця землі в самій лише Білорусі, в цій героїчній партизанській республіці. Населення під час каральних експедицій знищувалось поголівно, тотально, гітлерівські кати дбайливо піклувалися про те, щоб не лишилось свідків їхніх злодіянь. З вогню, з кривавого жаху фашистської бойні врятувались одиниці, врятувались буквально чудом. Лишилося мало і щороку стає дедалі менше тих людей, що уникли знищення, тих, хто по гіркому праву очевидця може сказати:

— Я теж з вогненного села...

Найчастіше це жінки або ті, хто під час трагедії були ще дітьми. Можна лише пошкодувати, що нікому раніше не

спало на думку записати безцінні свідчення кожного, кому судилося врятуватися. Тепер, через три десятиліття, це зроблено: працю таку взяли на себе білоруські письменники Алесь Адамович, Янка Брыль і Володимир Колесник. Глибокої пошани заслуговують зусилля, продиктовані синівським обов'язком, почуттям громадянської і людської відповідальності. Чотири роки працювали вони, і як наслідок — перед нами хвилюючий, суворо документований репортаж, колективна повість, складена головним чином з розповідей людей, які особисто пережили трагедію окупації, пройшли на стражденній білоруській землі всі кола фашистського пекла.

Утрюх вони — Адамович, Брыль і Колесник, — щоб реалізувати свій задум, проїхали газиком всю республіку, в різних місцях розшукуючи вцілілих очевидців, дослівно записуючи їхні оповіді на магнітофонну плівку, уточнювали почуте, вивчали архіви — проробили величезну роботу, якій воістину не складеш ціни.

Так виник твір, цей сумлінний і дбайливо вивіреним репортаж, насичений унікальним фактичним матеріалом.

Слово надане самим очевидцям, чия пам'ять до найдрібніших подробиць зберегла сцени потворної акції, назавжди закарбувала жах фашистської розправи, масове бузувірське знищення мирних, ні в чому не винних жінок, стариків, дітей. Оповідають не з чуток, говорять люди, що бачили все це на власні очі, на собі відчули страхіття цієї білоруської Хіросими, свідчать ті, у кого понині лунають у вухах зойки і стогони поранених, крики живцем спалюваних, охоплених полум'ям людей. Чи не кожний з оповідачів був сам розстріляний, давився димом у палаючій, щільно напханій людьми хаті, вибирався з-під купи рознесених гранатою рідних і близьких, виповзав із болота, ще не вірячи, що серед стількох трупів лишився живим.

Скажемо відверто: нелегка річ читати цю книжку, цю обтяжливу сповідь уцілілих жертв. Самі автори визнають, що нелегко їм було слухати тих, кого вони записували, часом навіть виникала ілюзія, що й сам ти, записувач, стаєш ніби свідком того, що відбувається, — тут пам'ять людська дивиться справді “впритул” і ніби наближує ті страхітливі сцени, подає їх “крупним планом”, тому й “розповіді ці не ли-

ше переконують, вони звучать інколи просто нестерпно”. І це правда, читач часто має таке ж саме відчуття. Автори, проте, помітили, що самі учасники трагедії, оповідаючи для запису, лишаються майже спокійні, народна мова звучить майже “епічно”: стільки часу минуло відтоді, і все пережите, здається, ніби відбувалося не з ними — хіба ж таке під силу витримати людині?

Так, вони були приречені і усвідомлювали це, вони вже перебували по той бік тієї останньої межі, де людина вже й свій біль не відчуває, як біль, і все навколишнє постає перед нею ніби у світі ірреальному, немислимому, неприйнятному для людського сприйняття. Вони виявились свідками ніби якогось кінецьсвіття, катаклізму, — саме так це відбилося на їхньому психічному стані. Вражає, що різні люди сходяться якраз у цьому своєму відчутті. Розповідає Ганна Йосифівна Гошка, як їй здавалось, що гине вже світ, що вже “ніде на світі нікого нема. І видно було, як селище горить. Дак думалось, що все...” А жінка з другого села, Олена Іллівна Батура, вторить їй: “Я думала, що вже лишилась на світі одна. Кінець світу, а я одна, що я буду одна робити? Мені страшно вже одній жити... Я думаю, що і в усіх селах так, і вже кінець світу, і більше народу не буде...”

Адже те, що викоювали навколо ці людиноподібні істоти в касках, з черепами на грудях, було настільки диким, відчуженим, потворним, що його не можна було нічим пояснити, таке не вкладалось в нормальну людську свідомість. Адже проти мешканців усіх тих наперед приречених сіл не висувалося жодних звинувачень, в ті дні від селян нічого не вимагалось, не виганяли їх на роботи, не відбирали на каторгу в рейх, їх просто зганяли в будинки, потім приміщення, переповнене людьми, підпалювали. В іншому місці людей збирали біля силосних ям, відраховували партіями, примушували роздягатися догола, щоб не згинула потрібна армії фюрера одежа... І жодні пояснення тут не мали впливу: ні прохання, ні моління, ні навіть протекції не бралися до уваги. Часом гітлерівці приїздили в село звечора напередодні, ночували в цих людей, вечеряли за їхнім столом, бавлячись, жартували з дітлахами... А вранці починалося винищення, і озвірілі сади-

сти вже хапали на розправу своїх вчорашніх господарів, при батьках відкручували голови їхнім дітвакам.

Стискається серце, коли читаєш про винищення дітей, їх-бо вже ніяк не можна було запідозрити в співучасті з партизанами. Здавалось би, навіть у запеклого бандита мусила здригнутись рука, коли перед ним з'являлось дитя з чистими, невинними оченятами, коли чотирирічна дівчинка, інтуїтивно відчувши біду і намагаючись якось ублажити цього страшного вояка, підсвідомо покликаючись до його милосердя, починала співати йому пісеньку своїм дитячим, певним голоском.

«— Дяді, не беріть мене з бабунею, я вам заспіваю ту пісеньку, яка “Посію гурочки”...

Вона заспівала їм, стоячи на підвіконні, а вони її забрали й застрелили...»

Інша мати розповідає:

«В чергу поставили нас, сорок чоловік, і давай стріляти. Як стали стріляти, дак Дем'яна першого. В потилицю — він і впав, слова не сказав, ні слівця. А хлопчик уже йде, бідний, та все: “Ой, боюся, ой, боюся!” А як стрелили, дак він ще гукнув: “Ой, не боюся!” — і впав. “Ой, боюсь!”, а потім: “Ой, не боюсь!” Йому років з дванадцять було».

Проїшла чутка, що — подібно тому, як за царя Ірода, — знищуватимуть лише хлопчиків, дівчаток не зачеплять, пощадять. Потім виявилось, що це була лише чутка. Очевидиця бачить: “Дві дівчинки, дак їм позавернули, як півням, голови, покарали їх...” Певне, для карателів важливо було не лишити свідків, не залишати навіть дитячих очей, які це бачили, голосів, які могли потім про це розповісти. Не намагалися вбивці навіть позірно в чомусь розбиратися, когось допитувати, викривати, відділяти “винних” від “невинних”. Це було непотрібним, суперечило самому завданню: адже йшлося про одне — знищувати, викорінювати весь народ, включаючи і його найніжніші паростки, бо лише такий характер акції відповідав настанові верховного маніяка і його поплічників. Задум полягав у тому, щоб створити тут “зону пустелі”, викорінити цей біологічний вид (за расистськими поняттями “неповноцінний”), винищити живу силу, “біоло-

гічний потенціал” народу, який є лише завадою для раси “надлюдей”.

Обертати, надпотвори, звірствами позначили вони свій шлях усюди, ця ж земля була ними обрана як своєрідне “експериментальне поле”, котре дасть їм досвід геноциду. Це відповідає наказові Гітлера про те, що “області північної України й серединної Росії повинні бути очищені від усякого населення” (тут малося на увазі й Білоруське Полісся). Ті, на кого впав погляд убивць, не підлягали жодній диференціації, не робилося тут різниці ані за віковою, ані за національною, ані за будь-якою іншою ознакою: знищувались підряд білоруси, росіяни, українці, євреї, поляки, знищувались лише тому, що вони були радянські люди, що в них загарбник відчував свого потенційного смертельного ворога. Відповідаючи на питання про причини розправи, один з уцілілих акцентує саме на цьому:

“Причина була, я думаю, лише та, що ми радянські люди...”

Насправді, чим же інакше пояснити? Навіть на межі смерті один з тих, кого зараз розстрілюватимуть, намагається якось зрозуміти дії цих душоубив, він їх питає, дивуючись:

“Ви люди чи якісь... чи якісь звірі, чи хто ви такі? За що ви нас розстрілюєте? Ну, я партизан, мене стріляйте. Але навіщо немовля розстрілюватимете? Навіщо старого, який леде ходить? Хто ви такі?”

Адже він мислить відповідно людським нормам, мислить, як людина цивілізована, тобто така, для якої існує поняття справедливості, жалю й співчуття, тим-то йому важко зрозуміти цих оскаженілих фашистських роботів, котрі для нього майже загадка: “Хто ви такі?”

Фашизм — ім’я цьому злу, що, мордуючи народи, заплямило себе найтяжчими злочинами віку. Дії нацистських катів характерні тим, що вони часто чинилися навіть не в нападі люті, карательського психозу, вони ставали звичною справою, заняттям, бо відповідальність зі вбивць була знята наперед, їхні вчинки були заплановані зверху й проводити їх слід було з холодним розрахунком, методично, залізною рукою. На білоруській землі, як і в інших місцях, не просто

лютував розбій, тут планомірно провадилась політика фашистського геноциду, тут починалося й вироблялося в систему те, що фашизм готував усім народам, усьому людству.

Книга білоруських авторів, дбайливо зберігши розповіді очевидців, їхні індивідуальні, неповторні інтонації, самою правдою цих живих, неспалених голосів, яких карателі не встигли спалити, задушити, передає нам глибочінь народної трагедії, з несподіваного боку освітлює те, що, здавалось, уже було відомо з інших джерел. Ні, не повторюють нікого ці невігадані, нехитрі голоси, ці колективні народні речитативи, які, здається, стурбовані лише одним — засвідчити перед нащадками, донести до їхньої свідомості істинність того, що відбувалося серед лісів і боліт Білорусії, коли там хазяйнував ще окупант, коли відплата ще не наступила.

Не раз читач зупиниться, щоб вдуматися, осмислити те, що відбулося, і в іще поглибленішому світлі постане перед ним благородна місія нашої Армії, подвиг радянського воїна — солдата й партизана, що приніс порятунок мільйонам людей, звершив свій праведний суд над фашистськими виродами.

Особливо хочеться відзначити той дух людяності, який не полишав радянських людей навіть у години жаклих випробувань: не можна без хвилювання читати, як вони, обливаючись власною кров'ю, допомагають одне одному, як у передсмертні хвилини старики й матері намагаються врятувати дітей, не дбаючи вже за самих себе.

Якось недоречно говорити в даному випадку про суто літературні достоїнства цієї книжки, хоча вони поза сумнівом. Немає тут вигадок, порожніх словесних ефектів. Великий письменницький досвід позначився на самому задумі, і на побудові книги, і на нечастих авторських коментарях, гранично стислих і стриманих, і на тому, з яким тактом ставляться питання співбесідникам, і на влучності їхніх психологічних характеристик.

При читанні неодноразово згадується Юліус Фучик² та його безсмертний репортаж, з яким перегукуються своєю викривальною силою голоси білоруських матерів.

Хотілося б, щоб якомога більша кількість людей прочитала цю нелегку книгу. Багато скаже вона й тим, хто про-

йшов війну, і людям молодим, хто, на щастя, не бачив війни, проте мусить знати про неї все, щоб і думкою, і почуттями прилучитися до того, що перетерпів народ і в ім'я чого радянські люди не щадили себе. Хотілося б, щоб і там, на Заході, де так часто намагаються применшити розміри фашистських злодіянь, де на людей довірливих ринуть потоки всякого гатунку “досліджень” і “мемуарів” з марними спробами обілити те, що обілити неможливо, — щоб і там знали правду того часу, правду, необхідну для всіх нас. Адже загроза була загальною, і лише завдяки зусиллям народів, й передусім подвигу радянських людей, інші не побачили над собою тих зловісних заграв, які суцільно вставали над багатостраждальними білоруськими вьосками.

Сам моральний людський обов'язок велить кожному з нас дослухатися до того, що крізь багато років пронесла, зберегла стійка пам'ять народна. Зберегла сьогоднішньому — як урок, майбутньому — як пересторогу.

1975

У ПОЄДИНКУ З ВІЧНІСТЮ

Сьогодні нам ясно, як багато втратила б людська культура, коли б золота скіфська пектораль нашим сучасникам не відкрилась, коли б не вберіг її щасливий випадок від якогось небудь античного грабіжника, шукача скарбів, котрий в курганній темряві таки ж міг дотягтись до пекторалі рукою, щоб згодом переплавити її у своїх примітивних плавильнях на звичайний комерційний метал. Художній світ пекторалі навіть знавців античності приголомшив своєю красою, для багатьох і нині лишається загадкою: звідки могла виникнути ця поема золотого сонячного сяйва, в якій атмосфері міг народитись шедевр, де еллінський і скіфський геній в такій довершеності переплелись?

Пригадаймо радісне збудження тих днів, коли українські вчені піднесли своєму народові й людству “знахідку віку” і сенсаційна звістка про це облетіла світ. Наші уявлення про

життя давніх степовиків стали одразу багатшими, таємнича Скіфія мовби наблизилась до нас зі своїх сиводавніх віків.

Відкриття не даються легко. Благородній праці тих, хто роками й десятиріччями звершував подвиг в ім'я науки, віддаючись археологічним дослідженням на півдні країни, присвячена книжка “Скіфський степ”, яка вийшла з друку у видавництві “Наукова думка”. Автор її Борис Мозолевський, археолог і поет, той самий щасливець, якому на розкопках Товстої Могили в Нижньому Подніпров’ї доля подарувала ні з чим не зрівняну мить першої зустрічі з античним шедевром. То був мовби віддарунок за труд, за нездоланність віри, за одержимість натхнених наукових пошуків. “Два тижні підряд, — пише Борис Мозолевський, — я прокидався о 5.30 і по 16 годин щоденно, без відпочинку й вихідних, до болю в очах вдивлявся в землю, намагаючись прочитати кожен її грудку, чистив і заміряв, знову все кидав і бігав від скрепера до скрепера, хапався за лопату, креслив і описував...”

Автор книги віддає належне зусиллям своїх колег по експедиції, з неприхованим захватом розповідає, як багато важила для археологів підтримка місцевої громадськості, шахтарів Орджонікідзенського гірничо-збагачувального комбінату і, зокрема, його директора — Героя Соціалістичної Праці Григорія Лукича Середи, чия енергія й розуміння значущості розкопок багато в чому забезпечили успіх археологічних робіт.

Навіть при постійній підтримці робітничого колективу та керівників міста експедиція не раз потрапляла в драматичні ситуації. І Борис Мозолевський довірливо, талановито розповідає про це. На кожній сторінці відчувається поет, він любить слово емоційне, розгонисте, і почуття автора можна зрозуміти, адже те, що відбувалося в гранично напружені дні розкопок, для нього постає не інакше, як “важкий нерівний поєдинок із вічністю”, хоча ще з більшим правом цей вислів можна прикласти б до самої пекторалі, до творчих зусиль того невідомого майстра, що через океани часу доніс до нас у золотім карбуванні могутній дух степового скіфського епосу.

Не припиняються й, мабуть, ніколи не припиняться суперечки про авторство пекторалі, про те, кому маєм завдя-

чувати цим творінням: еллінові, що виконував завдання скіфів, чи, може, якомусь степовикові, синові скіфських племен, котрий, осягнувши десь у Боспорі чи в еллінських вишколах таємниці майстрів, зміг і сам розкритись своїм незвичайним обдарованням... Навряд чи коли-небудь буде знайдена відповідь на згадку щодо особи автора, але те, чим сама пектораль промовляє до нас, безпомильно вказує, що створити її могла тільки людина, безмежно залюблена в рідні степи, автором був, без сумніву, найглибший знавець звичаїв, побуту й щоденного трудового життя причорноморських племен, інакше-бо звідки з'явилась би ця вражаюча своєю пластикою й достовірністю сцена зі скіфами, що в побратимській злагоді шиють удвох хутряне вбрання, розтягнувши його за рукави, чи така зворушлива у своїй безпосередності фігурка хлопчика-скіфа, котрий доїть овечку, чи це грандіозне симпатичне лошатко, що так спрагло впивається молоком матері-кобиліці... Триярусна композиція пекторалі несе в собі важливу філософську навантагу, в єдності й духовній цілісності своїй вона вражає монументалізмом задуму художника, справді епічною масштабністю. Від нижнього ярусу, де зображено боротьбу коня з двома грифонами та інші сцени протиборства сил незмирених, через ярус середній, де постає буяння природи з птахами, з квітцями, до ярусу верхнього зі сценами мирного повсякденного життя скіфів митець, мов Данте, веде нас по висхідній — від кривавої ворожнечі й хаосу через музику рослинного світу до вищих сфер, до того рівня життя людей, де між ними настає згода, взаємодовіра, де людина дружить із довколишнім середовищем, пізнаючи світлу й високу гармонію буття.

У тлумаченні художньої структури давнього витвору Борис Мозолевський подає читачеві свою версію, що нам здається переконливою, в образах пекторалі він вбачає певну символіку, яка, на його думку, перегукується з численними образами індоіранської міфології — цей перегук скіфського мистецтва з міфами Сходу вчені давно помітили. Якщо й прийняти таке тлумачення, то слід все-таки зауважити, що символіка пекторалі аж ніяк не затьмарює глибокого реалізму окремих її сцен і витвору в цілому, маємо тут, очевидно, сприймати символіку й реалізм в єдності, в нерозривності казкового й реального, що є характерним для епосу всіх часів.

Ведучи розповідь про знахідки, що назавжди будуть пов'язані з розкопками на Товстій Могилі, автор "Скіфського степу" висвітлює також історію й раніших розкопок, коли цивілізований світ уперше почув про відкриття в курганах Куль-Оби, Чортомлика, Солохи, Гайманової Могили та інших степових скарбівень, які розповіли нам не менше, ніж Геродот, подарували світовій культурі багатства, що їм справді немає ціни.

Історія степу багато в чому може бути повчальна для людства. Готи, гуни, сармати, орди Чингісханові — де вони? Переходили хвилями кочовими, позначали свій шлях війнами та розбоєм, а що лишили після себе? У житті скіфів теж було багато жорстокості. Криваві звичаї племен, самоізоляція, темрява й забобонність, підтримувані жерцями та родовою знаттю, не дозволили скіфам, скажімо, прилучитися до писемності, здружитися з осяйним світлом еллінської цивілізації, і хоч із степів їм видно ж було Парфенон, прислухавшись, можна було з берегів Борисфена почути Сократа¹ й Софокла², однак цей рівень знань для людності тодішніх степів лишився недосяжним. Голови стинали скіфи своїм філософам, які зважувались іти на зближення з іншими народами. І можна лише пошкодувати, що через свою замкнутість, забобони чи з якихось інших причин скіфи не здобулись на писемність, не передали нам зафіксованих на пергаменті степових своїх "Іліад", пісень, не записали своїх знань, своєї мови... І тим більшої ваги набуває для нас відкриття художнього епосу пекторалі, відкриття багатьох інших решток скіфської матеріальної культури, яка знов і знову озивається до нас із степових курганів-могил, що стали невід'ємною часткою історичного ландшафту українського степу.

Степові, маревом повиті могили... Оспівано їх у думах народних, у безсмертних поезіях Кобзаря. Здружені з наукою, вони, свідки історії, заслуговують і сьогодні повсюди уваги народної, найдбайливішого до себе ставлення. Інформація, що завдяки археологам доходить до нас зі степу, важлива для сучасників, важливою буде й для нащадків, адже йдеться про тих, що тисячу літ пили воду з Дніпра й випасали свої табуни по степових неосяжних просторах, про тих, кого степ лікував своїм зіллям, кому світив своїми ясними

зорями. Відділені від нас часовою далеччю, суворі ті люди, які, вже знаючись на хліборобстві та всяких ремеслах, поступово звикали в цих краях до життя осідлого, не могли ж вони піти в небуття безслідно, зникнути, не полишивши на епохах прийдущих якісь ті чи інші карби, бодай далекі відблиски свого існування...

“Скіфський степ” — книга, якій автор віддав стільки душі, де так природно поєднались наукова змістовність і художність викладу, сподіваємось, викличе широкий читацький інтерес. Книжка йде до читача в чудовому оформленні художника Г.С. Ковпаненка, чия талановита праця відома нам і з інших видань. Оздоблена книжка — на додачу до ілюстрацій — ще й поетичними строфами багатьох авторів, котрі писали про степ, зокрема й поезіями самого Бориса Мозолевського, вони емоційно забарвлюють науковий виклад, заакцентовують увагу читача на найістотнішому.

В міцне литво рядків кладуться роздуми автора:

Напружено, розгвинчено, сталеве
Встає життя, мов істина сама.
Неначе два сталевом’язих леви,
Зійшлись в двобої світло і пільма...

Українська археологічна наука сьогодні може справедливо пишатись своїми відкриттями, серед яких скіфській пекторалі належить місце виняткове. Знайдена в щасливу зоряну мить, вона символізує для нас перемогу людської Творчості, незнищенність духу людського, який з такою художньою силою виявив себе в цьому шедеврї степового античного генія.

1983

ЯК ЗВУК ПАВУТИНКИ

Природний, артистично легкий перехід від реальності до казки, до поетичної фантазії — це, як мені здається, одна з найхарактерніших рис художнього стилю Віктора Близнеця. Таке враження, що для нього взагалі не існувало різкої межі, котра відділяла б реальне від фантастичного, химерного предивного, принаймні у сприйманні юної людини в ту пору її

становлення, коли вона вперше відкриває для себе цей повен чудес довколишній світ.

Є, кажуть, короткочасна стадія в розвитку дитини, коли її інтенсивність осягання світу, її сили вбирання інформації, зокрема лінгвістичної, межують з геніальністю, потім це здебільшого минає, однак саме цей ранній зоряний період дитинства, видно, глибоко цікавив Віктора Близнеця, і відтворив він його чи не найбільш охоче.

Людина у віці дитячому куди складніша, ніж це багатьом уявляється. І хоч мовиться про це часто, однак усвідомлення цього не рятує нашу літературу для дітей від поширених у ній стереотипів — образів дитини пересічної, “середньоарифметичної”, дитини “взагалі”. Віктор Близнець у своїх повістях далекий від цих стереотипів та шаблонів. Діти в нього завжди індивідуальні, вони прості, але не простакуваті, хлопчики й дівчатка його повістей виявляють гострий розум, в них грає уява, винахідливість, прагнення до активної дії, і до тяжких героїв — жвавих, веселих, допитливих — і їхній читач-ровесник і читач дорослий відразу відчуває симпатію, знаходить з ними спільну мову.

Пригадую перше враження від першого прочитання повісті Віктора Близнеця “Звук павутинки”. Те враження не змінилось і зараз, коли цей твір перечитую вдруге: повість через багато літ нічого не втратила, і це вже промовляє само за себе. Та ж чиста, прозора, справді поетична проза. Світ побачений ясним оком — оком художника.

Ось образ матері. “Мати сидить у біленькій хустині, такий дашок зробила на очі, щоб не сліпило сонце; на лиці їй упала тінь, і мати ще строгіша від того, замислена, заклопотана”.

Ластівка “І ось — блись! — влітає у сарай ластівка. Пірнає під самісіньким одвірком і не зачепиться. От уміє пірнати! Я бачив не раз, як ластівки граються з Бакуном” (конем).

А сам кінь Бакун? “Спекотного дня він забирався під верби, у затінок, і важко думав. Стояв нерухомо до вечора, стояв звисивши товсту ворсисту губу, і щось згадував. Мені завжди хотілось прознати, що він згадує? Про що він думає? Що він бачить, куняючи?”

Це художня проза для дітей, але вона — і для дорослих. Ніяких у ній знижок на неповнолітність читача, хоча автор мовби дивиться на світ ясними й чистими очима дітей, своїх юних героїв. Дбаючи про повноцінність твору, він малює не ідилічні безжурні картини життя, його розповідь стає драматичною, напружено гострою, коли йдеться про боріння сил добрих і злих, коли дітям зустрічається людська жорстокість, яка так ранить, вдираючись болісними дисонансами в юну незахищену душу, в її світлий, прагнучий гармонійності світ.

Дитина від природи життєлюб, і кожен, хто пише для юних, має на це зважати. Віктор Близнець, не вдаючись до згладжувань та спрощень картин життя, ніде штучно не нагнітає похмуростей, його погляд на світ мажорний, життєствердний, він прагне, щоб юний читач відчув привабливість життя, навчився помічати красу довколишнього, знаходячи її чи в польоті, чи в доброзичливості людини.

Віктор Близнець володів мистецтвом стриманості, ощадності в слові, а звідси, як відомо, й починається майстерність. Голос письменника мав свою інтонацію, свій тембр, і цей тембр, як мені здається, був рідкісний. Мов той фантастичний, дарований уявою звук павутинки, бринить в нашій літературі Близнецеве, хай і не вельми гучне, але по-справжньому талановите слово. Ніякої в цьому слові сентиментальності, умисної, адресованої дітям розчуленості, але є в ньому глибока правдива ніжність.

“Звук павутинки” належить до найкращих творів письменника. Чистотою звучання, культурою письма ця річ нагадує мені “Маленького принца” Антуана де Сент-Екзюпері.

У своїй посвяті до повісті автор писав, що він присвячує цей твір “трав’яним коникам, хрущам, тихому дощеві, замуленій річечці — найбільшим чудесам світу, які відкриває нам дитинство”. Прочитаєш і відчуєш одразу, який талановитий автор брався за перо, як ніжно здатен він був любити рідну землю...

І вона цю любов пам’ятатиме.

1983

ФРОНТОВИЙ ЩОДЕННИК ЛЕОНІДА КОВАЛЕНКА¹

Молодим обдарованим юнаком, студентом Київського університету пішов Леонід Коваленко на фронт. Став солдатом у перші ж дні ворожої навали, коли, здавалось, весь світ вбрався в трагедійні тони, і так спохмурніло життя, спохмурніла планета!

Зловісна тривожність, що облягла людство, оселялася в кожній чесній людській душі, кликала кожного зробити свій вибір. Кінця-краю не видно було горю, але ж і дух людський, мабуть, ніколи, як у те літо, не бурунив такою силою гніву і правоти, силою віри в неминучість перемоги над фашизмом, над його потворно розбухаючим злом.

Леонід Коваленко належав до покоління тих, хто свідомо зробив свій вибір, кому в розквіті юності випало брати зброю до рук, несучи на поля битв весь пал своєї патріотичної пристрасті, чистоту ідеалів, спраглу любов до рідної землі, до гуманістичних духовних цінностей збратаних наших народів, яким тевтонський вандал уже відверто й цинічно виносив свій смертельний вирок.

Чим жив у ті дні 1941 року київський студент, якими думками був розбентежений, що спонукало його і таких, як він, відкинувши всі інші можливості, вибрати одну, магістральну, ту, що через муки й страждання, через окопи і бруд, і кров нарешті виведе всіх вас, тебе й мільйони твоїх співвітчизників, до сонцесяйного дня Перемоги?

Леонід Коваленко був фронтовим розвідником, а що це значить — навряд чи варто пояснювати. І фронтовий цей щоденник одного з захисників Ленінграда, ясна річ, лише почасти дасть нам відчутти всю неповторну атмосферу того часу, всю нещадну суворість тих днів і ночей, де людині доводилось постійно ходити над прірвою, майже буквально дивитися смерті у вічі. І все ж ці солдатські записи, що їх так дбайливо й тактовно впорядкував, підготував до друку невідомий Віталій Коваль, нам багато що скажуть. Адже це унікальний людський документ, розповідь воїна, безпосереднього учасника битви, одного з тих, кого фронтові його рани та осколки дочасно звели в могилу.

Слово Леоніда Коваленка промениться розумом, раз у раз виблискує гумором, жартом, це нотатки мужньої й веселої людини, чия душа зігріта теплом братерської дружби до своїх однополчан. Київському студентові дороге все, що ріднить його з товаришами по долі, поважаючи інших, він і сам береже в душі гордість за духовну культуру свого народу, за його чудову мову і пісню, і радий, що це знаходить розуміння й відгук в серцях його фронтових побратимів. За фактами ніби й не вельми значними, в записах навіть інтимних — всюди впізнається людина широких поглядів, той цільний душею, вірний у дружбі Леонід Коваленко, який після війни так сумлінно й талановито потрудиться в ріднім письменстві, так багато зробить для розвитку братерських взаємин, для розширення міжнародних інтернаціональних зв'язків сучасної української літератури.

Хочеться вірити, що публікація в журналі “Дніпро” фронтового щоденника Леоніда Коваленка приверне читацьку увагу, що багатьох схилить на роздуми ця щира солдатська сповідь, з якої в довірливій саморозкритті постає образ нашого товариша, мужнього воїна, того, хто свій синівський обов'язок перед Батьківщиною ставив понад усе.

Травень, 1985

ЗУСТРІЧ З ЦИВІЛІЗОВАНИМИ ЛЮДЬМИ

Про виступи голландського зору в Києві

Нинішня осінь у житті української культури виявилась рясною на події великої всенациональної ваги. Перший Міжнародний конгрес українців, фестиваль української поезії “Золотий гомін”, з'їзд українських лікарів світу відчутно розширили обрії наших дотеперішніх уявлень про науковий і художній потенціал української нації, засвідчили, що послідовно нищена, але незнищенна українська духовність — явище куди значніше, ніж це уявлялося тоді, коли Україна була заблокована залізною завісою від решти сучасного світу, штучно ізольована від його творчих духовних процесів. Цими днями в нашій культурі сталася ще одна по-

дія, хай і не така масштабна, як згадані вище, проте не хотілося б, щоб вона залишилась непоміченою. Вперше виступав на Україні так званий Візантійський чоловічий хор з Голландії, або “хор голландських козаків”, як його величає західна преса. Це той унікальний ансамбль, що вже не один десяток літ триумфально виступає перед шанувальниками красного співу багатьох країн Західної Європи, США, Бразилії, Канади, і лише ми на Україні про нього нічого аж донині не знали. Якою ж важкою й непроникно щільною була ота залізна завіса, що наглухо відгороджувала нас у роки тоталітарної задухи від багатьох таких промовистих і генетично близьких нам явищ світової культури!

Дивовижна сама історія виникнення цього нині славетного творчого колективу. 1952 року в голландському місті Утрехт з'явився виходець із Західної України доктор Мирослав Антонович¹, обдарований диригент і композитор, який поставив перед собою завдання, здавалося б, фантастичне: створити український хор з числа людей, де не було жодного українця. І диво сталося. Людям далекого від нас Утрехта, людям інших традицій, іншого історичного досвіду вдалося досягнути пісенні чари їм не відомої культури українського народу, людям естетично чулим відкрився у своєму неперебутнім багатстві Березовський², Бортнянський³ і Ведель⁴, мовою незрівнянних мелодій озвались до них Лисенко й Стеценко, Леонтович і Людкевич⁵, ожили з партитур твори, що віками, задовго до нашестя сталінсько-брежнєвських руйначів лунали під склепінням наших божественно прекрасних церков та соборів. Духовна класика України стала для голландців не просто мистецьким захопленням, вона стала для них справою життя, якій варто посвятити себе до останку. Так повестися могли тільки люди не самозамкнуті, чії серця безоглядно відкриті до надбань культури будь-якої нації, і, мабуть, саме їх, людей, здатних неупереджено, об'єктивно ставитися до всіх духовних цінностей людства, варто називати людьми справді цивілізованими. В хорі співають люди католицької віри, та це не стало для них перпоною до пізнання творчості, що брала початки від обрядовості православної, візантійської і це для нас також має бути, надто ж у часи конфронтацій уроком цивілізованості,

терпимості, нагадуванням про те, що цілком природно людині прагнути до згармонізованості життя, будувати взаємини на засадах істинно гуманістичних.

Отже, хор, народжений з людської злагоди й любові, йде у світ. З незмінним успіхом виступає він у різних країнах, його співи лунають у Парижі, Відні, в Вестмінстерському соборі Лондона, а на 1000-ліття хрещення України-Русі голландських співаків запрошують до Рима, де вперше в історії, виказавши високу шану багатомісячній українській музиці, разом з Папою Римським та всіма кардиналами унікальний цей хор слухають послі-амбасадори з 27-ми держав світу. Окрім держави тієї, де народились, ці дивовижні витвори генія людського...

І ось цей хор перед нами. Чи можна без хвилювання думати, що перед тобою потомки великих мореплавців, філософів, мислителів, нащадки тих, що витворили одну з найдавніших європейських цивілізацій, виказавши своє дивовижне уміння в ремеслах, малярстві, господарюванні і навіть у квітникарстві, сини того народу, що й нині так успішно дає лад на своїй зеленій, високовпорядкованій, цілою системою дамб відгородженій від моря землі (майже сорок відсотків території їхньої країни — це ж колишнє морське дно, що його людина видобула для обробітку своєю мудрою невсипущою працею)?

Колись довелося бути в тій країні — країні улюбленого Шевченком Рембрандта, була нагода подивуватися рідкісній впорядкованості тамтешнього життя, бачити плантації чудових тюльпанів, що їх голландці так уміло вирощують, експортуючи потім свої квіти в різні країни... Ще довелось тоді від когось почути, що тутешні люди не мають фольклору і що вони не співають, — колись, може, співали, тепер ні.

І ось на київській сцені стоять їхні співаки. Багато людей сивих, ніби зморених (а їм після цього концерту ще виступати в опівнічному концерті в Покровській церкві на Подолі). Як вони співатимуть, як витримають навантаги, адже серед них чимало людей похилого віку?

І грянув спів! На очах одразу, миттєво ніби відмолоділи всі! Ніби славетні наші Гмиря⁶ й Паторжинський⁷ і всі генії

нашого співу, наснажені якоюсь небесною силою, постали з небуття, щоб явити нащадкам свою немрущість, своє безсмертя.

Варто сказати, що концерт Візантійського хору відбувався в приміщенні специфічному, де, як стало нещодавно відомо киянам, в роки терору чинила свої злочини кривава сталінщина. Йдеться про Жовтневий палац, що його кияни вимагають передати під “Меморіал” і вимагають слухно... Бо саме ж тут, у підземеллях цієї споруди, були розміщені катівні НКВС, саме звідси ночами вивозили замордованих у глухі позаміські байраки, в темні хаші Биківнянського лісу. Тож виникали сумніви: чи можливо йти в таке місце на концерт? Кажуть, гості також спершу вагалися, та все ж вирішено було, що трагічний спів, голос пам'яті й болю має пролунаати саме тут, де з підземель ще й досі ніби чується стогін замордованих, замучених наших співвітчизників.

Програма цього вечора була дібрана з винятковою тактовністю, тим-то цей незвичайний концерт вилився в могутній реквієм, сповнений величезної емоційної сили.

Багато творів, зокрема і сквородинське “Де згода в сімействі”, зал слухав стоячи.

Репертуар хору дуже вдало доповнився виступом широкознаного на Заході співака-бандуриста з Англії Володимира Луціва⁸. Виконана Луцивим зі справжнім блиском і рідкісним темпераментом старовинна козацька дума, без сумніву, дорівнювала своєю довершеністю тим класичним шедеврам, що ми почули цього вечора з уст голландських співаків.

Оскільки керівник хору доктор Антонович, людина, як виявилось, вже немолода і здоров'я не ідеального, то час від часу на зміну йому за диригентським пультом з'являлася чарівна українка з Канади на ім'я Квітка, яка й сама є керівником жіночого ансамблю в Торонто, — до речі, вона зі своїми друзями нібито має намір наступного року теж завітати на Україну. Бурею оплесків зустрічали кияни канадійську Квітку, і їхнє захоплення було цілком виправдане витонченою виконавською майстерністю нашої гості.

Прикро, однак, що ані Міністерство культури республіки, ані Українське телебачення не позбулися традиційної

байдужості там, де мав би запанувати інший стиль. Мовби забувши, що діють вони в умовах уже суверенної держави і мали б виконувати свої обов'язки з більшим зацікавленням й почуттям відповідальності, ці офіційні установи не виявили належної гостинності, не пошанували, як то годилось би, голландських друзів за їхню відданість і любов до української музики і до нашої мови. А жаль. Бо ж такий концерт, може, буває раз у житті. Бо ж гості в своїй щедрій талановитості принесли нам, мовби заново для нас відкривши, такі неоціненні скарби української духовності, що ми їх, здається, й самі не завжди усвідомлюємо повністю. Хочеться висловити глибоку вдячність голландським співакам та їхньому керівникові за мистецький подвиг, за те, що вони дали відчутти всім нам живий подих національного відродження, осягнути, яким значним може бути внесок українського народу в культуру європейську і світову.

1990

ВИСТУПИ
ПО РАДІО ТА
НА ТЕЛЕБАЧЕННІ

ВИСТУП НА ІНТЕРБАЧЕННІ

(24 квітня 1964 року)

Мы, киевляне, очень любим свой город, наш древний златоглавый Киев, неохотно его покидаем, но вот настает весна, и тебя уже зовут дороги, влекут просторы, тебе уже, как говорится у нас — “мандрівочка пахне”...

Нашему брату-писателю часто и подолгу приходится бывать в поездках, для многих из нас ветер странствий, ветер степных просторов — самый приятный ветер... В пути как-то и думается свободнее и глаз видит лучше. И люди, с которыми встречаешься, открываются тебе особенно доверительно, ведь здесь встречается просто человек с человеком.

Признаюсь, что многие замыслы моих произведений рождались в дороге, да и не одна страница была в дороге написана, сгоряча, по свежим впечатлениям. Так однажды в поездке в степном районе я познакомился с молодым семейством — мужем и женой, о которых мне рассказали трагичную историю. Я был прямо-таки потрясен услышанным и еще не доехал домой, как здесь же в дороге мысленно почти уже полностью сложился рассказ об этих удивительных людях, рассказ, который под названием “Полигон” (или “История одной любви”) займет потом свое место в романе “Тронка”.

Впереди немало манящих дорог, с ветром и солнцем и пылью. Думаю, что как раз там, на еще неизведанных дорогах жизни ждут нас и сюжеты, и темы, и яркие образы, и волнующие встречи с нашими замечательными современниками — героями будущих книг.

В этом году “Тронка” удостоена Ленинской премии. Это высокая честь, оказанная мне и всей нашей украинской литературе. Это свидетельство того, каким уважением пользуется украинская книга, украинская социалистическая культура во всех братских республиках, среди всех народов нашей великой многонациональной Родины. Украинская литература прекрасна своим прошлым, сильна и богата своим настоящим. Мы гордимся нашей поэзией — классической и современной, нашей драматургией, художественной прозой, могучим киноэпосом Александра Довженко.

Мы радуемся, что в нашу литературу сейчас большим буйным потоком идет щедро одаренная творческая молодежь.

Украинская литература развивается в органической связи с братскими литературами Советского Союза и ей присущи все лучшие качества литературы социалистической. Она отличается духовным здоровьем, человечностью, художественной красотой, проникнута духом народности, духом социалистического гуманизма.

У истоков нашей литературы светочем стоит Тарас Шевченко, гениальный сын Украины, которого сегодня знает и чтит весь мир, все человечество.

В мае на Украине состоится Международный Шевченковский конгресс. Со всех республик Советского Союза и со многих стран мира приедут к нам гости, они будут гостями украинского народа. Увидят наши гости новую социалистическую Украину в ее весеннем цвету, побывают в Каневе на священной Тарасовой горе, куда в это время съезжаются тысячи, десятки тысяч людей — тружеников со всех районов республики. И каждый, кто здесь побывает, кто с высоты Каневской Тарасовой горы увидит наши солнечные просторы, синие дали, наш Днепр, наше небо, ясные глаза и улыбки и открытые лица наших людей, — тот поймет, почему мы, живущие на этой земле, так любим ее, нашу Украину, наш Днепр, наш народ.

1964

КАТЕРИНА БІЛОКУР

(Телевізія, 1980)

Катерина Білокур — постать дивовижна в українській культурі. Може, з-поміж народних талантів постать найяскравіша. Дивовижна й рідкісна, як рідкісними бувають у природі найкоштовніші самоцвіти, сповнені краси й загадковості.

Селянська жінка, що вік звічувала біля землі, у нелегкій селянській праці раптом сяйнула талантом першокласної художниці, чії картини викликали повсюдний захват.

Жінка без освіти, що не знала інститутських та академічних майстерень, ота, що вуглиною на шматині грубого полотна з маминої скрині виводила перші свої композиції, стала потім поетом квітів, сонця, співцем природи й людини, жінка з натрудженими руками колгоспниці викликала в Парижі сенсацію своїми мистецькими роботами, викликала захоплений вигук Пікассо.

У її житті все мовби таке звичайне, таке елементарно ясне, й водночас є в ній щось майже неймовірне, казковість, таємничість, якими завжди оповите життя непересічне, творче, велике.

Уявімо полтавське село початку ХХ сторіччя.

Утеча в Миргород.

Виставки в Полтаві, Києві, Касяян, Тичина, Бажан, Оксана Петрусенко, Матвій Донцов.

1940 рік. Персональна — у Полтаві — згоріла в полум'ї війни.

Під час окупації творчо завмерла, бо сліпа тьма, ні квітів, ні сонця не бачили очі її і її народу.

Натюрморти. Портрети. Квіти — музика квітів. Трактор у вінку! Колгоспне поле. Цар-колос.

Переяслав. Сікорський. “Щасливе дитинство”. Двоє лелек і двоє живих усміхнених сонць... Радісно й моторошно стає.

Яблонська — розповідь, як та пригортала коріння, “йому ж болить...”.

* * *

Її хліб, її цибулина, бурячок, картоплина... Поезія гуманізму, і трактор у вінку.

Видати альбом!
Світові показати!

28.X.80.

* * *

У тих картинах справді присутня магія. Але це магія краси, магія високого мистецтва.

У Переяслав[ськім] музеї, де зусилля Сікорського Мих[айла] Ів[анови]ча дали такі плоди, є також колекція народних майстрів, вірніше майстрині, серед них: “Щасливе дитинство” Катерини Білокур...

Двоє лелек у синім тумані і двоє живих усміхнених сонць, що ніби вийшли з легенд інків — і все це в такій гармонійній композиції, у такій красі колористики, що просто очей не відвести.

1980

ВИСТУП НА УКРАЇНСЬКОМУ ТЕЛЕБАЧЕННІ В ДЕНЬ ПРЕМ'ЄРИ ФІЛЬМУ ПРО КИЇВ

(14 грудня 1981 року)

В любое время года на Крещатике или на Владимирской горке можно встретить гостей из братских республик, приезжих из многих зарубежных стран. Город открытый для дружбы и братства, город-интернационалист, Киев, как известно, входит в семью породненных городов мира, дружит с Братиславой и Киото, Флоренцией и Тулузой, Лейпцигом и Краковом, к нам охотно приезжают писатели и артисты из многих стран, и мы их, разумеется, охотно встречаем.

Чем привлекает Киев людей приезжих?

Думаю, не только своей живописностью, но также тем, что издавна он славится как город интенсивной духовной и культурной жизни, город богатейшей истории, во многом

общей для трех братских народов, город, где дружба, творчество и культура были всегда в почете.

Ведь еще со времен Киевской Руси отсюда, из Киева исходил свет знаний, здесь работали первые наши летописцы, здесь была заложена первая на Руси библиотека и воздвигнут был и ныне радующий нас Софиевский собор с его знаменитыми мозаиками и фресками, не уступающими по красоте шедеврам византийского и античного искусства.

В Киевскую академию приходил совершенствовать свои знания Ломоносов. В Киеве в свое время мечтал поселиться молодой Гоголь, здесь собирался жить и работать великий певец Украины Тарас Шевченко... Не суждено было. Зато их бессмертные творения нашли себе здесь вечную любовь народа, их традиции, их заветы достойно продолжают себя в искусстве и литературе Советской Украины, с каждым годом множась свои творческие связи с культурами всех наших республик.

В Киеве создавал свои кинопоэмы Александр Довженко, здесь играл Бучма ¹, рождалась замечательная лирика Максима Рыльского и Владимира Сосюры, Малышка, Бажана, отсюда прозвучало на всю страну крылатое слово Павла Тычины, его вдохновение “Чувство семьи единой”. Киев, город созидающий, здесь труд и творчество живут в постоянной и мудрой гармонии.

Прекрасен Киев своей архитектурой и ландшафтами, Днепром и заднепровскими далями и прежде всего — людьми труда, людьми творчества, теми, кто создавал бессмертную славу города на протяжении веков и создает ее ныне. Вот почему о родном городе так и хочется сказать сегодня словами песни: “Як тебе не любити, Києве мій!” ².

1981

ДЛЯ ВСЕСОЮЗНОГО РАДИО

(1 марта 1982 года)

Киев — юбиляр.

15 веков народной жизни сосредоточились в имени славного города. Социалистическая новь, впечатляющая созида-

тельным размахом свершений наших современников, здесь на каждом шагу соседствует с историей. Говоря о Киеве, уместно говорить о величии города, вобравшего в себя труд, мужество и творческий гений многих поколений людей.

Человек, остановивший свой взгляд на этих холмах над Днепром, несомненно обладал сильно развитым чувством красоты. Был он, тот далекий наш предок, поэтом в душе, в этом убеждены мы, живущие здесь, убеждаются в этом и те многочисленные гости наши, чьи кино- и фотокамеры уносят живописные виды Киева во все уголки земли. Киев заслуженно снискал себе славу одного из красивейших городов планеты.

И все же, думается, притягательная сила Киева не только и не столько в его ландшафтах. Куда более важной является для нас духовная наполненность этого города на протяжении веков, его способность пробуждать творческую энергию все новых и новых поколений народа. В Киевских фресках и мозаиках, в сооружениях древних зодчих, в летописях и старинных книгах запечатлен именно творческий гений народа, его постоянная тяга к знаниям, к свету, к дружбе и взаимопониманию с другими народами.

Значение нынешней знаменательной даты мне видится прежде всего в том, что всенародный юбилей этот побуждает многих из нас пристальнее взглянуть в ушедшие века, в глубины отечественной истории, которая ведь всегда помогает яснее видеть и наше настоящее, и день завтрашний тоже. Летописцам позднейших времен, скажем, средневековья, давний Княжеский Киев представлялся своего рода славянской античностью; все там залито солнцем и светом, науки и мудрость в почете, возводятся храмы неслыханной красоты, корабли уходят в дальние страны, дипломатических представителей Ярослава Мудрого с почтением встречают во дворцах Константинополя и Рима, Лондона и Парижа, Буда и Кракова. Сам князь — человек высокообразованный, он изучает языки. Создание библиотек, забота о книгах — его любимое занятие. Нам, людям XX-го века, конечно, понятно, что не все в тех исторических далях было безоблачно, знаем, что кровь лилась и распри не утихали, однако дело прогресса и просвещения там действительно

воодушевляло многих, и мы вправе говорить об эпохе расцвета, — может, и вправду был он, киевский Ренессанс?

Тяжкие испытания выпали на долю этого многострадального города. Многих он видел разрушителей и осквернителей, фашистский всеудушающий сапог не знал здесь пощады.

Подвижническим трудом народа восстановлен Крещатик, построены новые мосты, появилось метро и многое, многое другое, в чем проявила себя созидательная энергия советского человека, сила дружбы народов страны социализма. Немало сделано для восстановления исторических памятников, гости наши и участники юбилейных торжеств увидят как много, например, делается для сохранения знаменитых Золотых ворот. И все же предстоит еще многое сделать. Еще ждет реставрации Успенский собор, главный храм Киево-Печерской лавры, сооруженный древнекиевскими зодчими в XI веке и взорванный фашистскими варварами в ноябре 1941-го года. Восстановить его дело не простое, однако, вполне возможное, ведь чертежи сохранились, в наличии и творческая мысль зодчих, и созидательная народная мощь, сумевшая восстановить другие выдающиеся памятники в старинных городах нашей Родины.

Жить в Киеве — это честь. Так по крайней мере понимаем это мы, киевляне. Честь и ответственность. Каждая фреска Киева, каждый памятник архитектуры, каждый холмик и терраса на склонах днепровских, они принадлежат всей Родине, и тем бережнее надлежит нам относиться ко всему, что досталось нам в наследство. И градостроители наши, и все мы обязаны помнить, что дано нам право лишь совершенствовать красоту города, обогащать его однако не в ущерб тому, что уже есть, создавать достойное новое не за счет того, что было создано прежде. Известно, что города строить трудно, но, пожалуй, не легче и оберегать их, особенно в нашу энтеэровскую эпоху, но делать это — наш патриотический долг. Киев — город нашего братства. Столица Советской Украины, дорог он и нам, живущим здесь, дорог и миллионам русских, белорусов, всех народов нашей многонациональной Отчизны. В дни юбилея родного города мы шлем им, всем нашим соотечественникам и друзьям, свой сердечный братский привет и самые лучшие пожелания.

1982

“СЛОВО ПРИВІТУ КИЯНАМ”

(Виступ на телебаченні 13 березня 1982 року)

Зустріч добра, коли має предметну основу. В основі наших роздумів — Київ.

Три зустрічі з Києвом. Тут дарував тобі дружбу, збагачував. Фадеев у Києві. Шолохов. Івашкевич ¹. Хікмет ².

І ось присутні тут — брати, побратими, сябри...

Київ єднає, і в цім його сила.

Враження ніби брати зійшлися з далеких доріг, маючи свої набутки й втрати, зійшлися й сіли біля отчого вогню, біля того раннього первісного світильника, від якого пішли могутні хвилі світла культури трьох народів-братів.

І ось ми зібрались, щоб сказати слово привіту киянам і всім, хто нас чує, і разом побути хоч мить у задумі, спільно подумати про те, що було і що буде!

Нелегко місто збудувати, але ще, мабуть, важче його зберегти в цілості, не в спотвореності, не zdeформованим, збагативши новим трудом будівничих, зодчих і творчістю митців, таким — ще багатшим — передати нащадкам.

1982

ДЛЯ ФІЛЬМУ ПРО А. МАЛИШКА

(28 квітня 1982 року)

Малишко — поет від природи, поет за самим складом своєї душі. Його поезія веде свій родовід від української народної пісні, а що може бути надійнішим за таке джерело?

Найсильніший, як мені здається, Малишко не у своїх поемах, а в ліриці, саме в цьому жанрі найповніше виявила себе вогниста вдача поета, бурхливий його темперамент. У творчості Андрія Малишка читач, безперечно, виділить найперше мотиви і образи рідної землі і невіддільний від неї образ матері. В українській класичній поезії образ матері традиційний, згадаймо невмирущу поезію Кобзаря та Павла Тичини, однак Малишко знайшов для цього образу свою то-

нальність, індивідуально й неповторно виповів своє синівське почуття.

Світ облетіла Малишкова “Пісня про рушник”, цей натхненний і вдячний спів материнської любові і ніжності, вияв найглибшого, найчистішого синівського почуття.

Творча співдружність Андрія Малишка та Платона Майбороди¹, співдружність його з Олександром Білашем² та іншими композиторами збагатили нашу культуру справжніми художніми шедеврами.

Комсомольським сурмачем, співцем молодості й весни прийшов юний Малишко в українську радянську поезію. Бачили ми його і в літах зрілих, коли вже цвіли осінні тихі небеса, коли слово Малишкове набуло мудрої філософської глибини у таких книгах його як “Прозорість” та “Дорога під яворами”.

Художньою ж вершиною Малишкової творчості мені видається його фронтова лірика. Муза Малишкова ішла фронтовими дорогами у сірій солдатській шинелі, вона знала солдатські думи, і тугу, і біль, і ненависть до ворога, тим-то рядки Малишкових поезій політруки читали танкістам перед боєм, тим-то листівки з його поезіями льотчики розкидали з літаків над партизанськими лісами. Почуття радянського патріота Малишко висловив справді з глибокою, з палаючою силою пристрасті.

Україно моя, мені в світі нічого не треба,
Тільки б голос твій чути і ніжність твою берегти³.

Так міг сказати справді народний поет, вірний син своєї Вітчизни. Таких поетів не забувають.

1982

ПРО ОСТАПА ВИШНЮ

(Виступ на телебаченні 15 червня 1982 року)

Належу до покоління тих читачів, чиє дитинство почуло про Остапа Вишню раніше, ніж навчилось читати.

Якщо, бувало, в неділю збирається десь на призьбі під біленькими хатками нашого полтавського села гурт поваж-

них статечних хліборобів і котрийсь уже розгортає газету, і ті, що були тільки-но стримані, серйозні, невдовзі вже захопляться сміхом, регочуть, як оті репінські запорожці, так і знаємо: читають Остапа Вишню!

Популярність Остапа Вишні декому здавалась аж загадковою. Я ж гадаю, пояснити її можна насамперед тим глибоким духом народності, що наскрізь проймає твори письменника, духом веселого життєлюбства й здорового народного оптимізму.

Колись я вже казав і зараз би хотів повторити: від часів Котляревського, мабуть, не сміялась Україна так широко, так повно, як засміялась вона в часи новітні у слові Остапа Вишні, в його дотепних іскрометних вишневих усмішках.

Гумор — це дар винятковий. Талант, який і в житті, і в літературі дається далеко, далеко не кожному. Остап Вишня у цій сфері не мав собі рівних, його теплий, людяний, лагідний сміх — це сміх поета і гуманіста.

Прочитайте, скажімо, “Усмішки мисливські”, де малює Павло Михайлович природу, це ж пише поет, ніжний лірик, за чітими жартливими інтонаціями відчувається безмірна любов до рідного краю, зачарування красою рідної землі.

Велика душа була в цього письменника. Твори його несуть людям радість, веселу наснагу, силу життя.

За те любимо нашого незабутнього Павла Михайловича, нашого славетного Остапа Вишню, цього найвеселішого письменника України!

15.06.1982

СЛОВО ПРО ЯНОВСЬКОГО

(Телевізія, 16.7.82)

Серед людей багато є таких, про кого кажемо: Майстер.

Ось він-таки, мовляв, є майстром своєї справи... Що ж таке майстерність, якщо це брати стосовно літератури? Очевидно, бути майстром — це не тільки працювати багато, але ще й бути глибоко компетентним у своєму ділі, досконало знати досвід попередників, мати професійну високу вмільсть

у праці, у всіх її тонкощах і розгалуженнях, творчий вогник виявляти на кожному кроці, одне слово, вкладати у свою працю всю душу! Ось тоді ти майстер. Ось тоді можеш сподіватись, що вийде щось-таки путяще із твоїх рук!

Юрій Іванович любив слово “майстер”. Як ви знаєте, один із його ранніх романів так і зветься “Майстер корабля”¹, і як знак тих захоплень можна бачити тут у кабінеті Юрія Івановича оту річ, колись подарований йому макет морського красеня.

До самого Юрія Івановича слово “майстер” підходить, може, більше, ніж до багатьох інших, що пишуть книги, це слово просто личить йому, воно, сказати б, як його друге ім’я. Адже саме майстерністю і “Вершники”², і раніші юнацькі романи цього автора, і блискуча його новелістика полонять та чарують численних читачів, саме завдяки філігранній роботі над словом та глибині думок художника Яновський здобув славу одного з найвизначніших письменників сучасності.

Іноді можна спостерігати спроби протиставити Яновського українській дожовтневій прозі, зокрема нашим письменникам-реалістам минулого століття, — гадаю, саме Юрій Іванович не схвалив би таких протиставлень. Пошана до класики була в ньому глибокою, органічною, та взагалі який серйозний художник не оцінить, скажімо, того, що зробили для нас Нечуй-Левицький, Панас Мирний чи Іван Франко як новеліст і повістяр, адже саме вони за найсприятливіших умов створили багатющу галерею колоритних народних характерів, правдивих, сильних, повнокровних, таких, що зовсім не поступаються перед образами, що їх створювала тогочасна європейська література.

Відомо, як захоплювався Юрій Іванович багатством мови класиків, мови живої, невичерпної, що вся аж іскриться чистотою народних джерел.

Пригадую, коли повернувся я із фронту, то він якось писав мені, давав поради і, зокрема, запитував, чи ви перечитуете таку напівзабуту Ганну Барвінок, чи досить часто зазираєте в словник Грінченка, адже, мовляв, нашому братові без цього не можна, письменникові, як і кожному, усіма способами треба дбати про підвищення своєї професійної кваліфікації.

Та віддаючи належне класиці, Яновський як співець революції, співець нового часу добре усвідомлював, що його поетика, сама ритміка й мелодика фрази має бути іншою, адже інша доба, інші тембри життя, інша динаміка розвитку.

Тим-то й постав перед нами художник-новатор, новатор, що сказав справді нове слово в українській художній прозі та й не лише українській, в усій нашій багатонаціональній радянській здобутки Яновського були помічені й підтримані.

Не дарма ж на перші фрагменти прози Яновського звернув увагу Максим Горький, не дарма “Вершники” були так високо оцінені Луї Арагоном³ і друкувалися з продовженням у “Юманіте”.

Художник-інтернаціоналіст, письменник глибокої й чистої душі, Яновський залишив у нашій літературі скарби довговічні. Читають його сьогодні, читатимуть його й через багато-багато літ, і тамтешні, майбутні, треба думати, скажуть:

— Це писав Майстер. Писала людина, яка безмірно була закохана у свою землю, у свої степові сонячні краї, людина, що по-синівськи вірно й глибоко любила свій рідний народ.

1982

ЗАДАЧИ ВРЕМЕНИ

(Телевидение, 6 ноября 1982 года)

Время ставит перед литературой сложнейшие задачи. Ведь в ответе она и за экологию, и за нравственный уровень людей, думает она и о главном — о глобальном, о мире — речь ведь идет о спасении всего живого на земле.

Живем в эпоху не равнодушных, в эпоху целеустремленных, борющихся за счастье будущего.

Потому-то и слово “художник” должно быть словом страстным, словом совести и надежды.

* * *

Если язык в школе дело добровольное, то весь дух перестройки обязывает нас создать такие условия, при которых выбор родного языка был бы очевиднейшей необходимостью!

* * *

Противники перестройки пытаються представити рист національного самосознання народів как націоналістическую волну...

1982

“ДОВІРЯЙТЕСЯ ДОБРИЙ, ВДУМЛИВИЙ КНИЗІ”

(Виступ на телебаченні 2 березня 1983 року)

Правду кажучи, я належу до тих письменників, хто краще почувається за своїм робочим столом, ніж перед об'єктивом телекамери. Мабуть, і без телевізії не обійтись, хоча безпосередні зустрічі з читачами на читацьких конференціях мають свої переваги. Там бачиш очі людей, вирази облич, там відчуваєш атмосферу залу, хтось кине репліку, хтось засміється, коли скажеш що-небудь невпопад, через екран контакти більше уявні, односторонні, і з цим треба миритись.

Останнім часом доводилось мені бути на багатьох читацьких конференціях, зустрічався з читачами в шахтарському місті Олександрії і на Волині в чудовому Лосиному краю, були зустрічі в Білій Церкві і Українській сільськогосподарській академії в Києві, і всюди ці зустрічі полишали в душі глибокий хвилюючий слід. Хоч обговорювався роман “Твоя зоря”, однак розмови виходили далеко за межі розгляду одного твору, читачі ділилися своїми поглядами на життя, на мистецтво, радуєчи при цьому зрілістю думок, глибиною мислення, доброзичливим і, сказати б, дуже довірливим ставленням до літератури.

Те ж саме і в читацьких листах, що йдуть до письменника: читачі довіряються, буває, своїм найдорожчим, діляться навіть своїм інтимним, наболілим, питають поради, дошуковуються відповідей на якісь важливі питання життя.

Довір'я людей до літератури робить, ясна річ, честь письменникові і багато до чого нас зобов'язує.

Скільки, скажімо, в листах викладається скарг на неуважне ставлення до людини в нашому повсякденні, про вияви бюрократизму, які коштують стільки нервів, про грубощі десь на пошті чи в магазині, грубощі безпричинні, проте озлоблені, — ніби дрібниці, а хіба ж це не позначається на атмосфері, на самому стилі нашого життя? Варварство щодо природи, адже ж буває, що людина, опинившись за містом, одразу стає мовби дикуном, егоїстом, місця мальовничі, гаї, ліси та переліски, луки та озера, а де пройде ватага, там обчухрані за нею дерева, купи сміття, недоїдків, набитих пляшок та бляшанок, кинутих на огляд іншим своїм співгромадянам. Кажуть, якщо людина жорстока в ставленні до природи, вона буде жорстока і в ставленні до інших людей. І це, мабуть, так.

Отже, поряд з охороною довколишнього середовища потребує, очевидно, охорони й світ наших міжлюдських взаємин. Чуття самодисципліни не покине виховану, совісну людину й тоді, коли вона зостається з природою наодинці. Очерствіння, збайдужіння, хамство, споживацтво, емоційна глухота не повинні заволодіти душами, а надто ж душами молодими, які мають бути кращими за нас, бо йти ж їм далі й далі.

Література працює на сьогодні, але вона працює і на майбутнє також. Якими будуть ті, що прийдуть, чи будуть вони щасливі, як розумітимуть своє щастя і покликання, як житимуть у сім'ї, в суспільстві і між собою на всій планеті — хіба література може не думати про це?

У сучасному світі, де такої гостроти набувають, скажімо, проблеми екологічні, стосунки людини з природою, з довколишнім середовищем, з нашими “меншими братами”, у світі, де найважливішим з усього постають зараз перед людством боротьба за мир, за майбутнє, за планету без’ядерну, безтривожну, у цих умовах письменник має бути справді на висоті завдань, почуватись справді на бистрині життя.

Радує мене, що надійна творча зміна йде в літературу. Ознайомтесь з книжечками, хай часом ще тоненькими, наших молодих поетів, новелістів, повістярів, і ви відчуєте, що йдуть ці люди в літературу з серйозними намірами. Іноді можна почути: та вони, молоді, буває вже й старших переганя-

ють, йдуть, часом, навіть далі за письменників старшого покоління... А що ж тут дивного? Так воно і повинно ж бути, інакше б не було руху, прогресу, розвитку літератури. Тільки рух уперед, тільки розвиток, ніякого застою — це закон мистецтва. Але для митців усіх поколінь величиною незмінною завжди залишатиметься правда життя, високий синівський обов'язок перед народом, перед своєю епохою.

Письменницька праця нелегка, це відомо. Та, мабуть, і не буває праці легкої, якщо їй віддаватися творчо. Кожну нову книжку письменник починає з таким почуттям, ніби починає першу і пише її як останню, пише — як заповіт. У цьому специфіка творчості: всю душу вкладати, всю душу до краю, інакше тебе не почують, інакше навіщо ж було і братися за перо?

“Кобзар” — ось ідеал, ось найвищий класичний взірць, до якого завжди прагнутиме література.

Слово правдиве, добуте з глибин душі — тільки таке чогось варте. Істина ця літературі відома, однак і її деколи нагадати не зайве.

Я вітаю нашу творчу зміну, вітаю наших колег талановитих, мислячих молодих, і від щирого серця бажаю їм успіхів у творчості. Ми від них багато ждемо.

Користуючись нагодою, хочу висловити вдячність всім вам, дорогі наші читачі, за вашу доброзичливість, уважливість, за тепло і чулисть ваших сердець.

Довіряйтеся нашій великій багатомовній радянській літературі — літературі братерства! Довіряйтеся добрій, вдумливій книзі, вона буде вірним другом для вас, супутником незрадливим буде вам на все життя!

1983

ВИСТУП ПО РАДІО НА ЗАКОРДОН

(5 листопада 1983 року)

Щороку з усіх кінців планети їдуть на Україну люди, які цікавляться життям нашого народу. Доброзичливий погляд бачить трудових людей, в чиїх звершеннях так яскраво вияв-

ляють себе устремління до миру, до праці будівничої, до великої творчості. Де пройшлася сила народна, де явило себе натхнення людське, там колосяться хліба, кладуться дороги, ритмічно працюють цехи, увічнюється в чудових полотнах, у творах літератури й музики краса рідної землі.

Є чим нашому народові гордитись, озираючись на ще один перейдений рік. Беручи лише сферу культури, можна відзначити справжні художні перлини, які ще й ще подарували нам талановиті митці Карпат і Буковини, індустриального Подніпров'я і таврійського степу. До набутків культури належить творчість численних наших мистецьких колективів, знаних сьогодні далеко за межами нашої країни, збагачують духовно народ наш нові пісні, симфонії, п'єси і ті талановиті книги, що протягом року були надруковані у видавництвах Києва і Харкова, Донеччини, Криму та Львова.

Ось нещодавно видавництво нашої української Академії почало видавати найповніші багатотомні зібрання творів славетних наших майстрів Павла Тичини та Максима Рильського, в наступному році почне виходити п'ятитомне видання творів Тараса Григоровича Шевченка до його 170-річного ювілею. Шевченківський ювілей, ми певні, стане великою культурною подією Нового 1984 року, так само як і ювілей великого полтавця Миколи Васильовича Гоголя, всесвітньо відомого класика братньої російської літератури.

А коли дніпровські схили зясніли у барвах золотої осені, народ наш відзначав 40-річчя битви на Дніпрі й визволення Києва від фашистських окупантів. Це свято стало справді хвилюючим святом братерства всіх народів Країни Рад. У Києві побували в ті дні гості зі всіх наших братніх республік, учасники великих визвольних боїв, що несли свободу українському народові. Сини всіх народів нашої соціалістичної Батьківщини брали участь у створенні легендарних дніпровських плацдармів, і не можна було без хвилювання слухати розповіді ветеранів, коли вони згадували ті фронтові дні й ночі мужності та звитяги, згадували, як, надпивши дніпровської води з солдатської каски, поклявшись перед горами Києва, воїни кидалися в бій, щоб визво-

лити столицю України, врятувати киян і місто від наруги й знущань.

Чотири мирні десятиліття минули відтоді, а в перспективі нам бачаться ще безліч і безліч мирних десятиріч, так потрібних людям для будівничої праці, для творчості.

Тим-то такі згуртовані радянські люди, коли йдеться про мир, про єднання з поборниками миру на Заході й на Сході, де сьогодні антивоєнний антиракетний рух наростає справді могутнім валом.

Знаємо, що й на землі Канади, і в Сполучених Штатах, і в інших країнах дедалі гучніше лунають протести проти безвідповідальних дій тих, хто нагнітає напруженість, сіє ворожечу й тривогу, нарощує згубну зброю проти людства. Весь світ засуджує дії американських мілітаристів, які стільки горя завдали багатостраждальному Ліванові, вчинили розбійницький напад на землю маленької Гренади, а країнам Західної Європи нав'язують свої першінги, що викликають повсюдний гнів і обурення. Народи не хочуть далі бути в покорі перед сваволею мілітаристів, очманілих від ненависті до сил прогресу.

Радянські люди кажуть: мир — наш ідеал! Ми не шукаєм конфліктів, ми прагнемо дружби зі всіма народами планети. Роззброєння, мир, розрядка — це те, що найпотрібніше нині всім, без винятку всім.

Новий рік і нове тисячоліття, яке незабаром настане, хочемо зустріти в мирі, в дружбі й братерстві всіх націй і рас, адже віримо: людство не приречене, в нього є майбуття.

Такі почуття несе Україна, переступаючи поріг у нинішнє Новоріччя. Добра вам, дорогі наші брати й сестри, шлемо чисті братерські побажання вам, нашим єдинокровним, живущим в близьких і далеких країнах. Знаємо, що де б ви не були, ви зберігаєте любов до отчої землі, до нашої трудової, прекрасної Радянської України!

Доброго здоров'я, світлих дум і помислів усім вам, щастя кожній родині!

1983

“ВІРТЕ В МАЙБУТНЄ НАШОЇ МОВИ!”

(Телевізія, 28 лютого 1984 року)

1846, Кос-Арал

Ну що б здавалося, слова...
Слова та голос — більш нічого.
А серце б'ється — ожива,
Як їх почує!

* * *

Кожна епоха вносила в мову своє розуміння світу, свою образність, музику, барви — колись Гоголь радив вивчати історію народу за його піснями, додамо до цього, що, крім пісні, історію народу, його духовну еволюцію можна відтворити також і за його мовою за безліччю словоутворень, фразеологізмів, то сумних, то жартівливих, прислів'їв та приказок, мудрих порад, афоризмів, влучних гумористичних висловів.

* * *

Проект реформи школи. Має краще вивчатись і мова. Дивують ті з батьків, хто іноді оббивають пороги в директорів шкіл, домагаючись увільнити синочка від вивчення рідної мови. Хай краще ці години байдикує. А що скаже ваш син, коли виросте? Коли зрозуміє, яким багатством він знехтував!

* * *

Вірте в майбутнє нашої мови.

* * *

Маю намір здійснити дослідження про сучасну мову нашого народу, де хотілось би сказати, що мова наша — це не півтори тисячі казенно вжитих слів, сірих канцеляризмів, ні, це цілі галактики значень, синонімічних відтінків та асоціацій...

Найяскравішими творцями живої мови є люди праці — робітники, колгоспники, інтелігенція. Ну а нам, письменникам, годиться черпати й черпати із цих мовних народних скарбів, маємо, вводячи в літ[ературу] народне слово, ретельно шліфувати його, доводити до ідеального блиску, виразності й краси.

1984

ДО 100-РІЧЧЯ З ДНЯ НАРОДЖЕННЯ О.І. БІЛЕЦЬКОГО

Приємно бачити людину, яка багато знає, яка вміє глибоко осмислити свої знання і що особливо важливо — уміє талановито, з хистом, з блиском передати свої знання іншим людям, духовно збагатити їх. Саме таким був Олександр Іванович Білецький.

Це вчений зі світовим ім'ям. Серед сучасних філологів — це справді класик, людина надзвичайно оригінальна, щедра своєю душею, людина, яка залишила після себе багатьох науковців, продовжувачів тієї благородної справи, якій він присвятив своє життя.

Сформував Олександра Івановича Білецького Харківський університет, що здавна був духовною столицею і Слобожанщини, і Слобожанської України. Це той університет, що дав нашій культурі визначних учених: філологів, етнографів, таких як Потєбня, Срезневський¹, Сумцов, як історики Костомаров і Багалій. Саме університетське середовище, його наукова рада, де панував дух прогресивний, дух демократизму, де вважали за можливе в умовах царської реакції ще в 1906 році надати звання почесного доктора Іванові Франкові, звання, свого часу відмовлене йому тими вченими мужами, які вважали його близьким до них і все зробили, щоб саме його такої честі позбавити. І що саме Харківський університет надав звання почесного доктора письменникові з Галичини — це зробило честь і Франкові, і Харківському університетові. І хай це штрих, але, я вважаю, він промовистий, він свідчить про атмосферу, в якій фор-

мувався Білецький, цей молодий тоді, винятково талановитий вчений.

Відомо, що вже за першу свою наукову роботу — дослідження “Легенда про Фауста” — він був удостоєний Золотої медалі. На нього покладали великі надії в університеті, і, зрештою, він ці надії повністю виправдав. В умовах уже нової післяреволюційної дійсності, коли так бурхливо почала розвиватися українська радянська культура, одним серед її найбільших ентузіастів, людей натхнених, людей уміючих, безмежно зацікавлених у тому, щоб якомога більше і краще зробити для культури народу, був Олександр Іванович Білецький. Він був у дружбі з усіма тодішніми нашими молодими письменниками, що стали потім відомими класиками, такими як Тичина, Сосюра, Панч, Копиленко.

Білецький не цурався аніякісінької роботи, навіть чорнової, хоча був уже ушлявленим професором. Він складав програми для шкіл, займався створенням дитячого театру, писав рецензії на все, що виходило і що потребувало підтримки, тобто, своєю натурою це був учений-патріот, який розумів, що в культурі дрібниць немає, що кожне на перший погляд явище навіть незначне, може бути при пильнішому розгляді важливим і вартим того, щоб на нього звернути увагу.

Олександр Іванович був одним із найдотепніших людей, яких мені доводилося знати в житті. Навчаючись у Харкові, я не раз слухав його лекції, він був улюбленцем студентів, до нього, коли він з’являвся на кафедрі, завжди набивалося повно молоді, і було чого. Ніколи ми не виходили з його аудиторії розчаровані. І хоч був він інтелігентом старої школи, так би мовити, власної школи, водночас він був дивовижно сучасний у своїх пристрастях, у своїх зацікавленнях. Білецький був темпераментний, ні до чого не байдужий, усе привертало його увагу, всюди йому хотілося втрутитися. І повторюю, що роботи він аніякої не цурався, як тільки був упевнений, що вона потрібна, навіть жертвуючи, своїми якимись значнішими науковими задумами.

Цей учений умів створювати атмосферу здорової наукової творчості. Довкола нього ми бачили, як правило, людей талановитих, сумлінних, добросовісних, таких, як і він

сам — енергійних, палаючих і веселих. Як він умів, скажімо, висміювати різних вульгаризаторів літературних начотчиків, невігласів, псевдовчених, які коли й уміють що-небудь, то це виймати живу душу з літератури, препарувати її холодною душею, позбавляти живого дихання, її живої краси.

Олександр Іванович був безмежно закоханий у літературу й літературну творчість, він ішов від правди і від любові, і саме це допомагало йому побачити явище в цілісності і значущості. Ті, хто науку про літературу перетворював у формалістичне доскіпування і від твору залишав самі його рештки, сухі й позбавлені живої душі, — такі науковці, я думаю, були його найлютіші недруги.

Що вважається мені дуже важливим у винятково багатющій творчій індивідуальності Білецького — так це масштабність його мислення, широчезна наукова зацікавленість. Діапазону його наукових інтересів, здавалось, немає меж.

Ми знаємо його, як послідовного поборника дружби літератур — української і російської. Братству наших літератур, наших культур він віддавав глибинну частку свого часу і своїх благородних зусиль. Він, скажімо, залишив нам дослідження, сповнені глибоких думок про російських класиків, а згодом — про Котляревського, Шевченка, Франка та Лесю Українку. Він не обминав навіть таких напівзабутих постатей, як, скажімо, Щоголев — поет Слобожанщини. І саме Білецький чи не один із перших показав, що несправедливо людину забуто, що в нашій літературі — це постать, варта пам'яті потомків. Або його стаття про Васильченка, якого він, можна сказати, відборонив від всіляких несправедливих звинувачень — йому закидали то хуторянство, то обмеженість. Білецький довів, що це справді народний, демократичний, передовий письменник. Особливо це яскраво можна бачити при дослідженні Білецьким творчості такого письменника, як Нечуй-Левицький. Довгий час серед літературознавців існувала така думка, що це письменник такий собі майже хуторянин, що його твори для домашнього вжитку, що інші письменники його переросли і тому подібне. І тільки коли Білецький взявся досліджувати творчість Нечуя-Левицького і досліджував зі всією сумлінністю, ставлячи її в контекст європейської літератури, дослідник довів на-

уково переконливо, аргументовано, що ті народні характери, які створив Нечуй-Левицький, соціальні конфлікти, з такою художньою силою відтворені, глибина життя і життєвої правди, яка постала з його творів, ціла епоха, яка з'явилась у томах творів Нечуя-Левицького, — усе це ставить його в один ряд з найкращими письменниками-реалістами європейського масштабу.

Взагалі характерно було для Олександра Івановича, що під його гострим і веселим оком, у полі зору весь час перебував, сказати б, безмежний океан світової літератури. Здавалося, для нього не було невідомих земель, невідомих материків — він бачив усе. Саме завдяки цьому, скажімо, він безмірно багато зробив для нашої культури і для наших читачів в ознайомленні їх з античною літературою. Цінні його праці з античної літератури, хрестоматії з античної та європейської літератур. Білецький був блискучим знавцем середньовічної європейської літератури. Він знав літератури і Заходу, і Сходу. Він один із небагатьох, хто досконало й глибоко знав індійську високогуманістичну літературу, якою є і староіндійська і новоіндійська літератури. Це був справжній учений-інтернаціоналіст, який усе робив, щоб багатства всього світу поставити на піднесення культури власного народу. Білецький багато писав про дружбу, був поборником дружби між літературами братніми, ближніми, і дальніми, водночас він застерігав від того, щоб зображати українську нашу культуру такою вічною ученицею, що все сидить на задній парті і тільки дослухається — що їй хтось скаже. Як справжній учений він набагато глибше до цього підійшов і показав, що українська література спиралася на народний ґрунт, на сили народні, вона була співзвучна у своєму історичному розвитку з історичним розвитком інших літератур, тобто він розглядав літературу в історичному контексті, а не антиісторичному, як це роблять і робили різні вульгарні тлумачі, які нав'язували такі терміни, як “впливологія”, тобто що від літератури нічого не залишається — самі впливи, самі запозичення. Насправді це не так, і скажімо, коли Білецький говорить про Франка, він констатує, Франко справді глибоко поважав і цінував інші літератури, насамперед російську літературу, але ж найперше він сам мислив, сам був геніаль-

ним творцем — так його маємо сприймати, і це виховує гордість у тих, хто працює у рідній нашій культурі.

О.І. Білецький — один з наймогутніших умів нашої культури. Це постать у вищій мірі світла й благородна. І я певен, що кожен, хто хоче глибше розуміти нашу культуру і літературу сучасну, хто глибше хоче розуміти гуманістичні передові літератури всього світу — той не обійдеться без Білецького, той знайде в його доробку поради та підтримку поглибити свої знання, піднятися у своєму творчому зростанні, тобто побільшити свою творчу енергію для добрих справ.

1984

“ПОТРІБНЕ НОВЕ МИСЛЕННЯ, СМІЛИВЕ Й МАСШТАБНЕ”

(Для телевізії, 14 жовтня 1986 року)

З великими надіями дивились мільйони людей на Рейк'явік. На ту біленьку віллу на березі океану, де відбувалась зустріч керівників двох найбільших держав планети.

Усі ми ждали звітки вістей обнадійливих. Вістей, від яких би людство зітхнуло полегшено.

На жаль, не сталося цього. Не сталося з вини тих, для кого домагання воєнно-промислового комплексу, видно, ще й сьогодні важать більше, ніж голос світової громадськості, інтереси народів, у тім числі й інтереси самого американського народу.

Однак не можна далі жити старими уявленнями, яких усе ще, видно, дотримується американська адміністрація. Марно шукати переваг там, де їх неможливо знайти.

Потрібне нове мислення, оте відповідальне, сміливе й масштабне мислення <...>.

Люди планети почули, що ми думаємо, чого прагнемо і чому вважаємо, що пора негайно очистити світ від ядерної зброї, адже сьогодні вона втратила всякий глузд і їй нема оправдання.

Жити у вічній напрузі, у вічних тривогах — так далі не можна. Люди хочуть стабільного, спокійного без'ядерного життя. Всесвітній рух за мир стає глобальною силою. Він наростатиме. Воля народів до миру явить себе в усій могутності, і віриться, що це допоможе досягти домовленостей, досягти взаєморозуміння, бо тільки на цьому шляху можливо зберегти життя на планеті, відстояти майбутнє народів.

1986

ВЫСТУПЛЕНИЕ НА ЦЕНТРАЛЬНОМ ТЕЛЕВИДЕНИИ 14 ФЕВРАЛЯ 1988 ГОДА

<...> Поистине незаменимым видится труд, который свершает и, надеемся, еще с большей целеустремленностью будут свершать многонациональная наша лит[ерату]ра, искусство.

Помочь человеку освободиться от догматизма, от устоявшихся привычных стереотипов, правдиво оценить прошлое в негат[ивных] его проявлениях — важно, но ведь не менее важно видеть и положительное начало в жизни, ведь литературу всегда привлекали люди творч[еские], мыслящие были всегда, а время нынешнее — это ведь их время.

Что греха таить — во многих людях нрав[ственное] чувство было приглушено. Нередко чувство долга уступало место поискам легкой полутрудовой жизни — не отсюда ли опустевшие и полуопустевшие села? Откуда столько брошенных сирот в детдомах, почему столько жалоб от старых людей, которым собст[венные] обесп[еченные] дети отвечают холодом и жестокостью?

Многому всем нам надлежит учиться и прежде всего человечности отношений — только это принесет возвышение обществу, его нравственное очищение и обновление.

Учиться демократии — поистине учиться быть человеческими и свободными людьми.

* * *

Нужны стране новые Сухомлинские, творческие личности, новые Макаренки — разве не ищет их уже сегодня зоркий глаз художника.

* * *

Глобальность мышления требует общечеловеч[еских] ценностей, осознание ответственности за них — это черты людей перестройки.

* * *

Кого из нас оставит равнодушным нарастающее в людях чувство гражданственности, то мужество, с которым общественность выступает на защиту природы, памятников культуры, решительно высказывается против ведомственного своеволия, где кабинетный волюнтаризм и гигантомания порой берут верх над здравым смыслом. Многие задумываются сегодня, сколько стоили Украине эти днепровские искусственные моря. Оправдано ли было затопление в таких масштабах плодороднейших земель. Труднообъяснимы и некоторые нынешние проекты, скажем, Очаковская плотина или запланированные химкомбинаты в густонаселенных районах. Поэтому голос общественности, ее образующее воздействие придется ведомствам, пожалуй, учитывать.

1988

“ЩО САМЕ ТИ ХОТІВ БИ СКАЗАТИ ЛЮДЯМ”

(Телевізія, 14 березня 1988 року)

Харків.

Перше місто — як перша любов. Середній навчальний заклад, у якому я вчився до Університету¹ — то була дружна інтерн[аціональна] сім'я (групи укр[аїнська], рос[ійська], євр[ейська], польська, німецька, бо був Нацменвидав).

Ось чому поривались в Іспанію!

Виростали інтернаціоналістами.

Відкриття пам'ятн[ика] Шевч[енку] — вперше побачили від[омих] письм[енників] з Москви, Білорусії — друзів укр[аїнської] культури.

А Університет? Там жив дух Потебні, лекції читали Білецький і Булахов[ський] — знання там здобуті, дуже знадобились після війни, коли писались “Пр[апоронос]ці...”

З Харкова студенти добровольцями пішли на фронт, ешелон за ешелonom — то все були наші факультети. Думаєте, не усвідомлювали на що йшли? Думаєте, не розуміли, що йдемо, скоріш усього, на смерть? Але йшли, бо не були порожні наші душі, не були ми безликі, знали, що йдемо захищати здобутки революції, в тому числі й національну культуру, мову, всю нашу історію, всю духовність, якої фашизм хотів нас позбавити.

Льова Юдкевич — професор з Казані.

Харк[івські] школ[ярі]. Вони знають про студбати, про їхню долю. Запрошують у гості... діти, чисті янг[ельські] душі, а чи їм уявити, з яким болем ти дізнаєшся про занедбаня укр[аїнської] культури в Харкові, про українські вивіски, що їх здирають у метро. Коли під час недавньої наради з участю письм[енників] із Києва, хтось із залу посмів запитати про становище з укр[аїнськими] школами в місті, місцевий діяч так і кинувся: “Це не міг запитати харків'янин!”

А встає той: “Ні, якраз я корінний харків'янин. Армія. Син є тепер. І хочу, щоб він не відцурався рідної мови, не забув слово “Батьківщина”.

Лист Брюггена: “Хотят заставить нас думать по-укр[аїнски]!” Бачте які! Твоє право, думай хоч по-ірокезьки, але чому ж ти претендуєш керувати життям укр[аїнської] інтелігенції? Яке в тебе моральне право.

* * *

Йдучи на телебачення, природно, ясна річ, задуматись: що саме ти хотів би сказати людям, чим хотів би з ними поділитись найперше?

Ну, звичайно, перший порух душі побажати людям доброго здоров'я, побажати, щоб назавжди й безповоротно роз-

віялись оті Чорнобильські кошмари і щоб весняний білий вишневий цвіт України більше ніколи не відлякував ні дітей, ні дорослих.

“Народ мій є! Народ мій завжди буде!”² — так і просяться на душу слова поета, який молодим пішов із життя, але чиє слово й сьогодні може бути камертоном для всієї нашої літератури.

Про гідність людську!

Живемо вже на порозі нового тисячоліття, живемо в новому ядерному світі, де все докорінно змінилось, де в чомусь важливому має змінитись і сама людина, якщо вона хоче вижити, продовжити себе й бути господарем майбутнього. Технізована епоха дається нам знаки на кожному кроці, диктує свій стиль життя, розпалює людські потреби. Але скажіть: якщо в нас буде по п'ять комп'ютерів на душу, а душа ця залишиться егоїстична, захланна, холодна й жорстокосердна, то чи наблизять її ті комп'ютери до днів омріяного щастя?

Чи, може, потрібне велике просвітлення, прозріння вселюдське, оте могутнє піднесення культури, моральності й духовності всього суспільства.

Гідність людини!

Життя — ось поле дії літератури. І сьогоднішня література має поставати перед читачем як література нового мислення, вільної найповнішої правди й безкомпромісного громадянського темпераменту — такою принаймні вона мені уявляється.

Творчі процеси в братніх республіках — і на Україні теж — засвідчують, що багатонаціональна художня інтелігенція всією душею сприйняла курс на оновлення життя. І пристрасний голос її все більше важить, коли йдеться, скажімо, про захист культурних і природних цінностей — згадаймо боротьбу за Байкал, за Арал, за збереження Ясної Поляни...

Важко, правда, зрозуміти, чому нам доводиться без кінця воювати з цими відомствами, ніби з пришельцями-інопланетянами, чому з їхньої волі — скоріше сваволі — отруйні, згубні для людей і природи хімкомбінати мають з'являтися на Поділлі й у тих же, колись чистих, Черкасах, чому всевладні відомчі шейхи раз-у-раз безконтрольно, безкарно нав'я-

зують народів те, що суперечить здоровому глузду? Деякі відомства ніби уявили себе якимись еміратами, де панує своя цензура і навіть своє ні від кого незалежне відомче право, а треба й тут нагадати, що є Конституція і є розум народний, думка народна, з якою слід рахуватись...

Однак повернемося до літератури, що нам сьогодні найбільше болить? Мабуть, найбільш наболілою є мовна проблема, мовна ситуація на Україні, хоча, як справедливо писалось недавно, мова — це те, що торкається кожного, а не лише письменників того чи іншого народу.

Згадалося принагідно, як святкувала Польща 1000-ліття польської мови...

Суспільство прагне самоочищення, і література трудиться в ім'я цього чесно й послідовно.

Кризові, оті самі застійні, позначені волюнтаризмом й розгнузданою сваволею роки завдали величезної шкоди суспільству ще й тим, що підривали моральність народу, вікові народні традиції, топтали мову, культуру й на очах у всіх плодили хапуг, циніків, виплоджували тип людини-перекопця, якій ніщо не дороге, для якої нема нічого святого.

* * *

Про те, як Польща святкувала 1000-річчя польської мови. Свято мови в латишів, свято писемності в болгар і... у Вологді!

1988

НА 3 КВІТНЯ

(Телевізія)

Ось нещодавно ми з вами дивились відкриття Олімпіади в Калгарі¹. Море життєрадісних людських облич, вселюдське свято єднання — кого воно могло лишити байдужим? Мабуть, не одному подумалось: людство є! Людство — життєздатне! Народи, навіть у чомусь змагаючись між собою (хай це буде спорт чи ідеологія), виявляються здатними під-

нестись до взаєморозуміння, пізнати — бодай короткочасно — мить просвітлення. Яка, ставши постійним законом життя, лише й могла б дати людству порятунку.

Хочеться думати, що рід людський не зникне, що нове тисячоліття принесе народам моральне очищення, ясноту розуміння, того, що на планеті життя можливе тільки безмілітарне. Тільки в умовах вселюдського миру й співдружності.

І жоден народ — навіть малочисельний — не повинен зникнути, уся палітра людських мов має бути збережена і навіть найменша з мов сприйматись як довічна цінність, що належить усім, що додає краси в розмаїтій квітчастий луг вселюдської культури.

І нещасним був би той, хто змирився б, хто хоч у хвилину відчаю уявив би, що, скажімо, мова Шевченка, Франка, Лесі Українки, мова геніальної української пісні могла б перестати існувати, адже то була б [трагедія] не лише для одної нації, але й для всього людства, для всесвітньої культури.

* * *

Духовна порожнеча — оце найстрашніше. Саме в духовній порожнечі потворно розбухала корупція, формувались безликі безпам'ятні виконавці, що здатні були буквально на все. Перед цілим світом нам сьогодні соромно, що і в нас — під дзенькіт брежнєвських бенкетів — виникали свої мафії, крадіжництво набувало нечуваних масштабів, казна спустошувалась, і ми, ніяковіючи, тепер спостерігаємо, як керівники цілих регіонів разом зі своїми блазнями та холюями опиняються на лаві підсудних, вчорашні самовпевнені наставники тепер, понурившись, з міліціонером за спиною.

Хіба не звідси оті нещасні, безлюдні, приречені на загибель оті т[ак] звані неперспективні села, хіба не з того болота проросла наркоманія, про яку Україна раніше й не чула, хіба не тоді сотнями й тисячами почали зникати українські школи — одне з найбільших завоювань соціалістичної революції. На словах усі ми були за Леніна, а на ділі як безсоромно зневажали його заповіді!

* * *

Гідність!

Мав рацію поет, коли зауважив, що республіка без національних традицій схожа на заготконтору, а її діячі не більше — економіки, але й розквітаючої культури, літератури, мистецтва, адже хоч які були втрати, є й сьогодні в нашому [житті] той потужний творчий потенціал, який у духовній співдружності зі всіма братніми народами здатен зробити відчутний внесок і в культуру світову, як заготовачі.

Сьогодні Україна не повинна нагадувати заготконтору в епоху оновлення, вона має стати краєм не тільки могутньої...

Читач. Критика...

Загалом — не скаржусь. Але ось є роман “Твоя зоря”. Писалося багато. Але враження, що сприймається часом поверхово, один колишній учитель уперто домагався в інстанціях, щоб Мину Омельковича було геть знято, щось для тебе важливе — обминається. Ну, думаєш, сам винуват[ий], не зміг донести своє пережите чи навіть виболене... І критика апостола руйніцтва Мину ніби не помічає. Та от приходить великий відгук з Алтаю від викладача тамтешнього інституту, і він, глибоко аналізуючи твір, дивується, чому критика не помітила, з яким драматизмом відтворено сцени колективізації, хоч написано їх було набагато раніше за інші твори на цю тему.

Або якось одержую лист із Мадраса, з Індії. Пише молодий чоловік, який прочитав роман за порадою матері в англ[ійському] перекладі... Увагу інд[ійських] читачів привернули інші аспекти твору. Лист був такий схвильований, так проникливо вчитався індійський юнак у цей твір, що аж подумалось: як же так, людина далека, а значно глибше зрозуміла тебе і твій твір, ніж котрий-небудь із домашніх титулованих критиків?..

* * *

Письменник в ім'я правди повинен бути здатним ризикувати, не боятися, що не дадуть орден або не справлять ювілей. Гідність!

Для нас має бути найвищим орденом — істина, щось добре, чесне й творчо зроблене для народу, для його духовного звеличення.

Прищепити любов до землі — яка нелегка проблема...

Як школа, де директором Захаренко (на Черкащині) врятувала село, що було вже приречене, т[ак] зв[ане] неперспективне.

Полтава буде села, є що показати приїжджим, скажімо, в Решетилівці, але ж чи всюди так? Ще ж є села, які тягнуть лямку, лишаючись на становищі “неперспективних”.

Старшокласники, що залишаються вдома після 10 кл[асів], я певен зрештою будуть у вигаші, матимуть більше щастя на душу... Чисте повітря, вода, зорі — це ж у містах нерідко вже дефіцит.

* * *

Віродити село! Повернутись до першоджерел, до пракоренів життя! Над цим б'ється сучасна думка тих, кому болять проблеми села, хто чує скарги, що молодь удома неохоче залишається, утікає до міста.

У цьому світлі хіба ж не варта доброго слова наша поезія, яку часом висміюють за патріархальність, що вона все ще оспівує босоноге дитинство, рідну хату, верби, ставки. Хай це буває іноді й сентиментально, але ж треба бути снобом і циніком, щоб не відчувати синівську любов і тугу за втраченим і глибоке співчуття до рідні, до тих, що лишилися на фермах, на буряках і, власне, тяжкою працею підтримують добробут суспільства.

* * *

Про покликання сучасної л[ітерату]ри. Функція сторожова. Стояти на сторожі людяного, трошити косність, стереотипи, бетонні надбудови бюрократизму. За день не станеш інакшим. Усім нам треба вчитись демократії, учитись бути вільними людьми.

* * *

Згадати Степана Пушика, який так чудово єднає в собі талант поета, повістяра й мужнього пристрасного громадянина. Це приклад для молодих наших письменників! Більше патріотичної синівської любові, більше горіння!

* * *

І Романа Лубк[івського] похвалити, як багато він робить для культури рідного народу. І Шашкевич, і звенигородське городище в полі його зору, і всі слов'янські літ[ерату]ри, з якими він знайомить нас у своїх майстерних перекладах... Оце праця скромна, буденна, не криклива, але яка достойна своїм змістом.

* * *

Таке враження, що ми не усвідомили до кінця, які можливості відкрилися перед нами. Нам справді треба вчитись демократії.

Найперше маємо навчитись жити достойно, навчитись бути вільними людьми.

У цьому, може, суть перебудови. Суть усього.

* * *

В одній півд[енній] газеті прочитав, що коли відмовлялись від рідної мови, він остався в класі один, хто не відмовивсь. Ось тому хлопчикові я хотів би зараз передати вітання. Бо хоч ти лишився один, але ти сильніший за всіх інших, бо на твоєму боці правда. І книжки мої написані на самперед для тебе. На твою честь, на уславлення твоєї людської гідності.

І розповісти про всі творчі літа, що ними заповнено було життєві гони. Усю таки немалу смугу життя від Дня Перемоги до трагедійного дня Чорнобиля.

1988

ПРО ГІДНІСТЬ

(Телевізія)

Ясна річ не про пиху йдеться, не про чванство. А про глибше — набагато глибше, ніж нині — самоусвідомлення кожним:

— Ось я син цієї землі, що дала світові Шевченка, Лесю, син того народу, який у найтяжчі періоди своєї історії зберіг волелюбність, творчу снагу, завдяки якій українська пісня сьогодні чарує весь світ.

Належу до того народу, чия участь у революції була величезною, до народу, в душі якого ніколи не вигасло почуття інтернац[іоналізму], дружби народів.

Є ж чим гордитись! І наша літ[ерату]ра — класична й післареволюційна — не гірша за інші літ[ератури], згадайте, як високо оцінила Європа фільми Довженка, “Вершники” Яновського, п’єси Куліша, а мова цього народу — послухайте, що про неї росіяни кажуть: ...це ж музика, це ж краса, вона ніби створена для поетів, і цієї мови зрєктись, топтати її, зневажати, наставляти й дітей, щоб нехтували, та хто ж ти сам після цього? Хто ж у світі тебе буде поважати, якщо не хочеш сам себе поважати? [Козловський, Попович — космонавт, Лихачов ¹, Леся і Франко знали по кільканадцять мов, а своєю дорожили!]

Відступництво від мови як факт аморальний, те, що росіяни зовуть “безнравственный”...

Скільки знаємо людей, що, опинившись за межами України, не зрікаються рідного слова.

Іван Семенович Козловський. Космонавт Попович, академік Архи[п] Люлька ². Можна називати й називати... Дорожать, гордяться. Юдкевич ³!

У Канаді, у Сполучених Штатах батьки відкривають українські школи для своїх дітей — щоб не забували! А якийсь киянин чи полтавець сам радить дитині: цього тобі не треба. Що це, як не відсутність елементарної культури, атрофія почуття гідності? Не назову таку людину духовно повноцінною!

Іноді пояснюють свій вибір тим, що син вступає до інституту, а там цією мовою не викладають, дядьки-міністри постарались, щоб її вижити з навчальних закладів. І що в установах, на сесіях цієї мови не почувеш — то ж нащо дитині її вчити.

Якийсь резон у цьому є, і українській мові у вищій школі треба повернути ті права, які вона мала раніш. І тих депутатів, які свідомо зневажають мову народу, мову своїх виборців — може, треба просто відкликати? О, тоді вони одразу вивчать.

* * *

Утрачено ген моральності — гадаю, стосовно до багатьох наших сучасників є підстава так сказати.

* * *

Коли 1928-го Яворницький послав Репіну у Фінляндію свої “Дніпрові пороги”, від Репіна прийшла відповідь: ”Як я вдячний вам за цю велику книгу, який чудесний стиль, велична мова. Я з великою насолодою слухаю читання... Ах, чудо, чудо ця мова!”

* * *

Людина без кореня, людина-перекотиполе — мабуть, найсумніше породження нашого часу.

Кидає двір, кидає отчий поріг, і матір стару, і стежки дитинства, а куди, а до чого стішить?

Від Стефаніка знаємо, яка то драма була кидати рідне гніздо, а зараз? Легко. Устав і світ за очі.

Як порадувала газетна інформація, що десятикласники цілим класом вирішили зостатись у ріднім селі. Горожанин може їм позаздрити: дихатимуть чистим повітрям. Питимуть джерельну воду. Виростять здорових дітей.

1988

“ЧИЯСЬ НЕДОБРА ВОЛЯ ГРАЄ ЧИГИРИНОМ”

(Телевізія 10.05.1988)

Чигирин. “Електричне сяйво Чигирини!” — писала райгазета в 1971 р[оці]. “Буде чудо”. “Найбільша в Європі!” “Найбільша в світі!” Буде чудо...

Спершу йшлося про ДРЕС (1972).

Переробили проект — з рідкого палива на тверде й почали в 1977 р[оці]. Знов мільйони в землю. І в 1982 р[оці]. Знов законсервували. Твердого палива (вугілля) не вистачає. Працювало 3,5 тисячі людей.

— С 1986 г[ода] строим атомную... Что строим не знаем!

Люди невдоволені. Сізіфів труд! Відбійним молотком розбивати фундамент.

— Беспорядок такой вижу впервые (а работал на многих станциях).

Коли приймали варіант атомної станції — теж робили все легковажно!

95 млн уже втрачено.

На третьому році будівництва автори проекту (під тиском громадськості) завагались: “Чи будувати? Чи доцільно?”

А бюро...: “Обсуждать уже не резон”...

95 млн уже вкладено.

* * *

Братчик, 1-й секр[етар]: “Ми біди не бачимо: нас не турбує, що тут відбулося, головне, що кошти вже вкладені.”

* * *

20 років будують пам’ятник Богдану, 10 років — Шевченку — усе в запустінні...

* * *

Чигирином грають. Чиясь недобра воля грає, маніпулює...

Чигирин — закопали в землю 95 млн за 15 лет — но деньги эти они где-то взяли?

Прекратить стройку — это ясно. Не морочить людям голову, не закапывать деньги в землю.

1988

“ЧЕЛОВЕК ОБРЕТАЕТ ДОСТОИНСТВО”

(Всесоюзное радио, 4 июля 1989 года)

У нас не было школы парламентаризма.

Мы только начинаем.

И стоит ли удивляться, что на съезде бурлят эмоции, кипят страсти?

Иногда волна свободомыслия вздымалась столь высоко, что, казалось, кое-кому хотелось бы ввести спецвойска с лопатками и в этот бурлящий депутатской полемикой Кремлевский зал!

Съезд, бесспорно, явился огромным событием нашей жизни. Принявшие новый курс народы страны — даже самые малые нации — заявляют на этом форуме свое неотъемлемое право на истинный, не бумажный, а действительно полный суверенитет, освобожденный от бюрократических деформаций, от ведомственного диктата и произвола.

Эйфория первых дней уходит, снова задает нам свои вопросы суровая реальность. Как преодолеть экономический кризис? Как избавить людей от этих постыдных для всех нас дефицитов? Как углубить во всем обществе принципы демократии, чтобы командно-бюрократический стиль, старые болячки не явились нам в новом обличьи?

Многие выступают на съезде с большим чувством ответственности. Мне по душе, когда я слышу голоса депутатов, решительно требующих не потакать этим могучим централизованным ведомствам, разоряющим страну, транжирящим народные миллиарды на разные долгострои, на разрушающие природу “проекты” века, которые никогда не выносились на обсуждение народных референдумов.

Настало время обуздать чиновничью гигантоманию, ведомственное верхоглядство и всевластие тех, кто, не забо-

тять о поісках нових істочніков енергії, і даліше упорно навязывають нам нові потенціальні Чернобылі, хотя і послєдствія той, ужє случившєйся трагєдії, дають сєбя знать нє толькo в українсько-бєлорусском Полєсьє...

Вєдомствєнная глухота по отношєнію к волє народa прєстo поразает — развє жє нє этa близорукость и глухота вєдєт дєло к далінейшєму расшїрєнію далєких от совєршєнствa АЭС и Южно-Української, и Ровєнської, и Хмєльницької, которьє вєстє с Чернобылєм нєизбєжнo образовали бьє свєобразный атомный “бєрмудский трєугольник”, угрозаящий огромному историческому региону України нє прєдсказуємыми послєдствіями.

Всєобщую озабочєнность сьєзда вызывають дєформации, допущєннє в прошлєє годьє в сфєрє мєжнациональных отношєний. На Україні, как и в другіх братских рєспублїках, грубєйшим образом извращалась лєнинская национальная политїка, подвєргалась унижєнію нашa национальная исторія, культура, особєннo родной язык.

Всє этo надo испрaвлять. Народ ждєт, что єму будут полностью возвращєны єго духовнєє жизнєннo нєобходїмєє цєннєстї. Хочєтєя вєрїть, что наш сьєзд прїдаст новєє сильє процессам пєрєстройки, активизирєует духовнєє возрєждєніє народов, прїблизит гармонизацию мєжнациональных отношєний. Что мєжєт бьєть дорєжє дружбы наших народов? Поэтoму нє по душє мнє, єсли кто-тo позвoляєт сєбє нєуважитєльнєє словo, скажєм, в адрес дєпутатов из прїбалтийских рєспублїк, єсли в ком-тo нє отозвались болью и сочувствїєм тo, что прїзошлo в Тбїлїсї или єсли кому-тo, скажєм, прїблємы народов Сєвєра нє стали стoль жє близки, как свої собствєннєє.

Чєловєк обрєтает дєстoїнствo. Мы стрємїмся к тoму, чтобы на нашєм сьєздє, в рaбoтє пєрвoго нашєго Парламєнта царил дух гуманизма, вzaимодовєрїя, подлинного братствa.

Хочєтєя, чтобы домoй к своїм избиратєлям дєпутаты сьєзда вєрнулись с чувствoм исполнєнного долга. С чувствoм, что они нє винтикї управлєнчєской машиньє, а дєстoїннєє вырaзитєлї дум и чаяний своєго народa.

1989

НА РАДІО

Місія літератури й мистецтва — піднести культурний і моральний, особливо моральний — рівень народу, допомогти процесу самоочищення душ, вивільнення їх від тоталітарної скверни, відкрити людям красу духовності. Нелегко це буде зробити! Звернути погляди від земного примітивного матеріалізму до небес, де нам відкриється найвищий людський ідеал. Покоління виховане в дусі атеїзму, що спустошував людей. Але маємо подолати період розпаду атеїзму, що, мабуть, буде таким довготривалим, як і період розпаду цезія чорнобильського.

1990-мі

МОВА — ЦЕ ЛЮБОВ

Уперше в цьому році доводиться виступати по радіо, тож, скориставшись нагодою, хочу широко привітати вас, дорогі слухачі й читачі, з першим роком Незалежності України, з настанням нового соборного періоду в багатостраждальній історії нашого народу. За східним календарем 1992-й — це рік Мавпи, тобто присвячений він тому симпатичному створінню, від котрого, згідно відомої вам теорії, нібито походить і саме людство. Оскільки ж ця теорія особисто мені не здається переконливою, бо все-таки більше віриться в божественне начало роду людського, то живе в душі надія, що й майбутнє людини зміниться на краще, що спільними зусиллями, гуманістичним генієм своїм людство, зрештою, подолає жахіття цих численних сучасних криз, надто ж найстрашніших — екологічних, і хоч у XXI столітті, а таки вийде на ясну дорогу здруженого згармонізованого життя.

Та сьогодні не про це. Виникла потреба поділитися думками про мовну ситуацію на Україні, адже ці проблеми хвилюють нині багатьох.

Отже, мова...

Мовою вимірюється не тільки розум народу, його естетичний смак, але і його моральність.

Краса української мови, її милозвучність, досконалість, виняткове синонімічне й лексичне багатство давно визнані найкомпетентнішими лінгвістами світу. Серед сотень тисяч наших народних пісень є шедеври такої чистоти й поетичності, що, дізнайся про них Європа раніше, то, мабуть, не тільки Бетховен ¹, а й божественний Моцарт ² захотів би написати музику на якісь українські тексти.

То що ж сталося? Чому наша сучасна мова зазнала таких руйнівних деформацій? Чому цілі регіони ще й сьогодні користуються убогим недорікуватим суржиком, виплодом примітивного казенного ума? Можна було зрозуміти, коли до цього вдавались автори класичних комедій, коли хотіли, скажімо, висміяти Шельменка-денщика чи якогось фертика з канцеляристів, але зараз, у часи широкої освіченості нації, що здобулась уже на суверенність, незалежну державність свого життя, — звідки це? Цілі сфери людської діяльності, наприклад, торгівля, пошта, державні інстанції різних рівнів послуговуються дивовижно обмеженою кількістю давно зужитих словесних стереотипів, а все безмежне мовне багатство українського народу, його свіжість і колоритність — де вони? Де наші народні златоусти, жартуни, незрівнянні дотепники, що одним влучним прислів'ям, мудрою веселою примовкою вміли розсмішити цілу козацьку Січ чи сільську громаду, дати на все життя прилюдний урок якомусь крутієві чи пустомолотові?

Знаємо, що ненависники українського слова, дрімучі шовіністи ще не перевелися, чого лише варті антиукраїнські агресивні виступи лжедемократа Собчака та йому подібних українофобів? Одначе не про них зараз ідеться. Сподіваємося, саме життя із часом навчить їх, як годиться вести себе в цивілізованому світі, сповідувати принципи демократії не на словах, а на ділі, де — як, скажімо, в країнах Європи — мовна взаємоповага між народами існує упродовж століть, існує як щось цілком природне, нормальне, справді гуманне за своєю суттю.

Мабуть, марно буде сьогодні розтлумачувати озлобленим українофобам ці елементарні речі, зрештою, доступні кожній культурній людині, — звернемо цього разу претензії до самих себе. От замислимося, чи з достатньою динамічністю,

умінням і послідовністю відбувається процес відродження рідної мови в нашій суверенній державі? Мовний закон прийнято Парламентом, з'явився він, очевидно ж, для того, щоб його виконувати, а чи всюди він виконується, зокрема, особами посадовими, котрим цей закон, власне, й був найперше адресований? Мабуть, пора б уже Парламентові й відповідним його комісіям спитати людей офіційних, посадових, ну, а як же у вас виправляється становище після десятиріч тоталітарного, по суті колоніального існування, коли було завдано такої шкоди і українській школі, і всій нашій національній культурі? Чи оті провокаційні вигадки про примусову українізацію ще й сьогодні декого лякають, спонукають ігнорувати так нелегко добутий для незалежної України мовний закон? Зовсім не йдеться ж бо про якесь силуване, примусове нав'язування комусь української мови, слава Богу, вона цього не потребує, її лінгвістичні якості здатен досягнути й оцінити кожен, хто духовними цінностями дорожить.

Українська мова жде значно більшої поваги від самих українців. Доля її залежить від кожного з нас, від нашої внутрішньої культури, інтелігентності, від міри почуття громадянського і національного синівського обов'язку.

Зрештою, піклування про мову, про її здоров'я, розвиток і престиж — це справа всієї нації. Віками відбувалася мовна селекція. З безлічі слів народ відбирав слова найповнозерніші, влучні, ваговиті, де мудрість розуму, блиск думки, іронія чи гнів, ласкавість і ніжність людини, естетична її сприйнятливність виявляли себе з найбільшою силою. Спільним будуванням духовності, активністю мислі, вродженим тактом, делікатністю, високим розумінням чистоти й моральності людських взаємин лінгвістичний геній України витворював те, що сьогодні нанесено на атласи багатющих діалектів нації.

Іноді чуємо: він просто закоханий у рідне слово. Гадаю, що тільки людина з такими задатками, тобто закохана в слово, може результативно працювати у сфері красного письменства чи взагалі в царині рідної культури. Людина глуха естетично, байдужо холодна до рідного слова навряд чи може бути й повноцінним учителем, рано чи пізно вона відчує свою професійну непридатність. Тож і в інститути майбутніх

учителів треба відбирати за ступенем мовної обдарованості: чи справді ця людина здатна буде зачарувати своїх вихованців красою, мелодикою рідного слова, прищепити їм цю здібність на все життя?

Мова — це справді зкоханість, мова — це любов. Тільки людина таких якостей може працювати вихователькою в дитячій садку і в школі, чи в інституті, промовляти з екрану, чи з клубної сцени.

Зараз ситуація така, що науки рідної мови маємо вчитися всі, усім треба оволодівати нею досконало. Боляче слухати, коли суржиком заповнюється екран, коли журналіст бере десь на вулиці інтерв'ю, а людина неспроможна грамотно висловити навіть найпростішу елементарну думку. Виходить державець на трибуну, і йому теж нерідко бракує необхідних слів, хоча йому, видно, і є що сказати. І горожани, й селяни потерпають від мовної убогості. Все це не вина, а біда таких людей. Тож обов'язок наших науковців, літераторів, працівників культури, активніше допомагати людям республіки у їхній мовній освіті, піднесенні мовної культури. Декотрі ЗМІ друкують уроки стилістики — це, безперечно, дуже доцільна справа. А ось переведення газет на двомовність, кому і нащо це потрібно? Зверніть увагу, яка барвиста мова в декотрих із наших західних газет, як сяють у них золоті злитки народних фразеологізмів, тим-то й тягнуться читачі до таких видань, до таких публікацій, де сила вислову і сила змісту єднаються органічно.

Інтелігенція має всьому громадянству подати приклад, як треба шанувати мову. І література наша має орієнтуватися насамперед на класичні взірці, де естетичні критерії були досить високими. Чому ж сьогодні вульгарні сороміцькі сцени, брутальщина й цинізм часом виносяться на журнальні сторінки чи знаходять місце в театрі, і чому така анархічна вседозволеність зветься авангардом? Якщо вас обурює парканна похабщина чи гидкі написи на стінах прекрасного храму, то чому ж терпимо ставимося, якщо кимось опоганюється найсвятіший і найчистіший храм народу — його рідна мова?

На весь “Кобзар” ви не знайдете жодного вульгаризму, брутального слова, жодного рядка, що його ви не могли б прочитати в присутності матері, дітей чи подарувати цей твір

своїй цнотливій нареченій. Дивно, що дехто зі старших титулованих критиків замість того, щоб учасно отямити молодого автора, застерегти від бездумного епатажу, мовного хуліганства й кричущого несмаку, такий наставник сам виправдовує словесне хуліганство, цинічну вседозволеність, певне, тільки щоб не постати в очах розхристаних авторів прихильником класичних традицій, поборником мовної чистоти.

Усунути деформацію мови, очистити її від спотворень, повернути нашій мові справжню народну силу й красу — це справа честі всіх нас, і старших і молодших, це природний обов'язок кожного перед незалежною вільною Україною. Адже і мовою нації визначається моральне здоров'я народу, його розвиненість, культурність, все це також визначатиме образ і творчу спромогу України в сім'ї цивілізованих демократичних держав.

Отже, повторюся: мова — це таки справді закоханість, мова — це любов.

1992

“БУДІВНИЧИЙ І РУЙНАЧ — ЦЕНТРАЛЬНІ ОБРАЗИ ЕПОХИ”

(Телевізія, 10 квітня 1992 року)

Як я поїхав на Каховську ГЕС з наміром писати про сталінську будову — будову віку!

І що там побачив...

І відкинуто було намір уславити будову віку. Потрясло нищення Великого Лугу. І відповіддю на побачене став “Собор”, а потім — “Циклон”, а потім — “Твоя зоря”. І як останній акорд — “Чорний яр”. Будівничий і руйнач постави як центральні образи епохи, і останній, тобто руйнач, здебільшого перемагав, Чорнобиль тому свідком...

Такі драматичні часи випали на долю мого покоління, і хоч як хотілося мажорних сонячних барв, перемагали кольори похмурі... І це в багатьох.

Тому душа не приймає, коли чую закиди кривотлумачів: вони прославляли, вони “соцреалісти”.

Ні, все було набагато складніше. Ї творча наша інтелігенція (якщо не зважати на прикрі винятки) у цілому з честю пройшла ці драматичні десятиліття, як могла боронила й мову, і культуру, й українську духовність — боронила, хоч весь час доводилось бути під обстрілом такої пильної та могутньої, та патологічно жорстокої тоталітарної системи.

Найбезоглядніші опинилися в мордов[ських] та інших концтаборах, але й ті, хто лишався по цей бік колючих дротів, не всі ж були пропаші, мільйони людей — так чи інакше чинили опір диктатурі, оберігали найменші росточки віри й надії, і тільки тому ми вижили й 1-го грудня перемогли, й Україна — наперекір усім маловірам — як із Божої ласки спромоглася на чудо — чудо свободи!

Ми не тікали від Чорнобиля, хоч і могли б, Білокам'яна прийняла б. Ми ходили з другом по місту, по рідному Києву, і моторошно було: ніде не видно дітей! Місто без дітей — як без людства. Лише кішки, вхопивши радіації, світяться в темряві по кушах — такі були дози, яких ні кабінетне начальство, ні відомча продажна наука, ні залякана бідна медицина не зважувались фіксувати.

Не звинувачую ні лікарів, ні вчених, перед жертовністю багатьох із них варто схилити голову, але тих, що дітей вивели на Хрещатик 1-го травня, маючи вже повну інформацію про масштаби катастрофи, — як тих нам назвати?! Чи будемо просити їм прощення у віках і перед чорнобильськими дітьми, яких нині відправляємо лікуватись на край світу?!

Ні, ми таки жили в країні тотального зла, хоч і не всі це розуміли, а дехто не хоче усвідомити це й досі.

1992

ТЕЛЕВІЗІЯ, ЧЕРВЕНЬ 1994 РОКУ

Яким мені уявляється Президент незал[ежної] України? Наголос на культурі.

Багато показухи [нрб], а треба б про те, що відб[увається] в глибинах культури, підручники, читанки, засилля друкованої брудноти. Ніякого стриму, ніби демократія саме для

них — для циніків, комерційних діляг, що об'єктивно єднуються в п'яту колону антиукр[аїнських] сил!

Україна не має бути прохідним двором для великих авантюристів, тим паче з імперськими збоченнями!

Демократія — це не вседозволеність. Чому випадковим зайдам, антиукраїнськи настроєним балакунам по двічі на тиждень надається укр[аїнський] телевіз[ійний] екран? Для нападок на нашу інтелігенцію?

Початок:

Яким уяв[ляється] президент?

Щоб не питав розгублено, хто ми, куди йдемо і яку державу будуємо? Він мусить мати на це чітку і ясну відповідь: хоч як важко, а будуємо укр[аїнську] правову цивілізовану державу! У цій справі обраний президент мусить бути готовим віддати всього себе, силу інтелекту й усю силу душі!

Той, хто не дбатиме повсякчас про культуру, науку, освіту, про здоров'я дітей нації, про читанки й підручники для них — то не президент, то не Батько нації, то буде просто високий посадовий чиновник!

* * *

Про те, як Польща святкувала 1000-річчя польської мови. Свято мови в латишів, свято писемності у болгар і... у Вологді!

* * *

Колись я вже говорив, але то було схоже на волення в пустелі — мовилось про те, що серед безлічі проблем, найперше економічних, екологічних та інших, пріоритетним має бути турбота про зміцнення духовного й морального здоров'я суспільства!

1994

РЕПЛІКИ

ДРУЖЕСКАЯ РЕПЛИКА ПО ПОВОДУ “ОГУРЦЕЙ”

Некоторые участники обсуждения проекта новой орфографии отмечают, что кое-что в проекте неизбежно поведет к украинизации русской речи... Поверьте: мы, украинцы, здесь не при чем! Предлагаемые “огурци” нам также противопоказаны, как и вам, потому что у нас издавна есть свои “огірки”, и мы совсем не хотели бы менять их — наши огірки й огірочки! — на уродливе гибриды вроде этих самых “огурцей”. Но откуда же эти уродцы (или уродци)? Какими ветрами наваяны? Не усиленные разговоры о слиянии всего и вся, в том числе и национальных языков, дают уже первые страшные и столь уродливые плоды?

Середина 70-х років (?)

ПОДСКАЖЕТ СОВЕСТЬ

Нередко озадачивает мысль: неужели в нашей жизни в самом деле больше становится жестокости? Больше холода, черствости, равнодушия? Сколько известно случаев, когда взрослые дети отказывают в помощи своим постаревшим, взрастившим их родителям... Жалуются люди на невнимание в больницах, на грубость в учреждениях, на недоброжелательность в магазинах, граничащую порой с ненавистью. И особенно поражает жестокость, проявляемая к детям, ведь это они, маленькие страдалцы, брошенные загулявшими матерями, переполняют сегодня детские дома, которые, кстати сказать, далеко не всегда ощущают заботу общественности.

И странно, что признаки нравственного похолодания приходится наблюдать в стране, где в труднейшие годы революции явлена такая трогательная, поистине гуманистическая забота о детях беспризорных, голодающих, в стране, где весь уклад жизни, традиции народа, перенесенные испытания, казалось бы, должны склонять всех нас к большей человечности, отзывчивости, пониманию горя своего ближнего, обострить желание откликнуться на чужую боль.

Ветеран-фронтовик с горечью пишет: “Раньше в людях было больше доброты...” И впрямь, вспоминается, как в разрушенных селах измученные, исстрадавшиеся люди, согревая заботой промерзших, набившихся в хату солдат, делились с ними своим последним, а главное — теплом души.

Помнить обязаны мы о таких вещах, помнить и учить человечности себя, учить других.

Так что спасибо ленинградцам за “службу милосердия”, за благородное их начинание. Думаю, что гуманнейший этот почин получит действенный отклик в общественных организациях страны, в комсомоле, в школах, вузах, в каждом трудовом коллективе. Что и как делать, должна подсказать совесть каждого.

Необходимо лишь как можно глубже осознать, что, проявляя по отношению к другому чувство милосердия, ты делаешь добро не только ему, ты и сам при этом становишься лучше, чище, добрее. В этом, видимо, проявляет себя истинная сущность человеческой природы.

1988

З ПРИВОДУ ОДНОГО ІНТЕРВ'Ю

Щойно потрапила на очі кобеляцька газета “Колос”, де в номері за 26 січня надруковано інтерв'ю М.А. Касьяна¹, що є ніби доповненням до його виступу на останньому депутатському з'їзді в Кремлі. “З відомих уже публікацій читачі знають, як той виступ — явно тенденційний, ніби кимсь інспірований, грубо спрямований проти демократичного руху в республіці — був сприйнятий групою депутатів, до речі, не

лише українських. “Нехай голодують, нам більше буде” — ці жорстокі слова, сказані (та ще лікарем!) про голодування українських студентів, просто приголомшили багатьох, вразили нас своїм брутальним цинізмом. У теперішньому інтерв’ю лікар Касьян не став милосерднішим. Для нього й зараз те студентське голодування, що сколихнуло республіку, “виглядить кощунством”, намаганням “гратися в голодомор”... Що ж, справа совісті кожного, як оцінювати мужню студентську акцію, і навряд чи тут варто це коментувати.

Однак є в згаданому інтерв’ю одне місце, котре ніяк не могу полишити без уточнення. Відповідаючи співрозмовниці з “Колоса” на запитання, чи правда, що “під час вашого виступу із залу засідань у знак протесту вийшла група депутатів від України на чолі з нашим шановним земляком Олесем Гончаром”, шановний Микола Андрійович, запевнивши, що він “глибоко поважає” письменника, далі заявив буквально таке: «Але пам’ятаю і ті часи, коли він офіційно відмовився від свого “Собору”. Розумію: цькували, клеймили звинувачували. І все ж...»

Оце для мене новина! Ясно, що тут видається бажане за дійсне, загадкою залишається інше: чи це той випадок, коли просто зраджує пам’ять, чи з якою метою сьогодні пропонується читачам ця, м’яко кажучи, дезінформація?!

Відомо ж бо, скільки зусиль свого часу докладалося, щоб автор “Собору” таки зрікся свого твору, таки “офіційно відмовився” від нього. Не хотілось би сьогодні й згадувати, як по кілька годин “мурижили” автора в тих грізних високих кабінетах, де вирішувалась доля не тільки літератури, до яких моральних ексекцій можновладці вдавалися, досвідчено домагаючись від автора, ну якщо не цілковитої відмови, то бодай такої “переробки” твору, щоб його потім уже б ні читач, ні сам грішний автор не впізнав.

— Ну чого ви затялись? Ну хоч зніміть оте та оте, визнайте слухність, щоб на активах можна було сказати: автор прислухався, автор переробляє... Згадайте старших своїх товаришів, як вони після найсуворішої критики сідали й переробляли, давали новий варіант.

— Так, — було відповіддю мучителям, — саме тому, що я бачив трагедію близьких мені людей, бачив, як, знущаю-

чись, глумлячись, ви змушували їх, славетних наших письменників, власноруч нівечити свої прекрасні твори, — от саме тому я й не піду на це, не стану руйнувати написане, хоч би чого мені коштувала ця відмова...

А коштувала немало. На 20 довгих років книгу було вилучено з життя, викинуто з бібліотек, ненависну всесильним цькувачам книгу знищували, палили, сама згадка про твір вважалася небезпечною крамолою. А скільки в самого автора забрало все це нервів та крові, вже й не говорю, — чогось такого або ще й страшнішого випадало тоді не йому одному.

Та ось тепер з'являється раптом інтерв'ю, де читачів запевняють, що автор "офіційно відмовився". На чію потребу ця версія виникла? Чому широкознаний у своєму ділі фахівець з мануальної терапії, уявивши себе ще й "дослідником" літератури, взявся раптом ширити невідомо з яких кабінетів почерпнуті плітки, оприлюднювати безвідповідальні заяви, фальш і неспроможність яких очевидні, бо спростовуються вони самими фактами життя?

Дивує ще одне. Інтерв'ю брала працівник газети, член Спілки письменників Людмила Овдієнко. Кому-кому, а їй, поетесі, людині поінформованій, уже знати б, як воно все насправді було з цим "Собором" та його автором.

Міг би, звичайно, я й не виступати з цією реплікою, але ж хіба це тільки моє особисте? Не перебільшую силу свого самозахисту. Зчинена тоді буря торкалася багатьох. На честь письменницького достойного товариства, на честь і вдячність, що живе в душі, до наших численних, з чистою совістю читачів, принагідно скажу: ось хто відстояв "Собор"! Хоч який чинився тиск, хоч як ревно вишукувалось по всій Україні охочих, щоб цькували, щоб "клеймили" (за висловом Касьяна), та дуже нелегко було знайти криводушних, безчесних, бо люди розуміли: не про одного ж автора "Собору" йдеться, не лише про цей твір...

Прикро чути неправду. Та ще прикріше, коли ця неправда цілиться в тебе від твоїх земляків, із країв полтавських — незмінно й завжди тобі дорогих.

ФЕЙЛЕТОН

У НОВОРІЧНУ НІЧ, АБО ПРИГОДИ БІДОЛАХИ ЧОРТА

Навколо під місяцем сяяли голубі сніги. Ніч стояла чиста, прозора, аж думалось — це не ніч, а день. Од села доносились звуки та перегуки, переливи гармошки і сміх, що дзвенів у морозному повітрі, як срібний.

Одряхлілий чорт, крадучись, пробирався до села. Він підкрався до першої хати, заглянув у вікно. На лежанці сидів білобородий дід, зрізаючи нігті. На столі, покритому білою скатертиною, лежали якісь поцяцьковані папери. “Як ті папери звуться?” — майнула думка у чортовій голові. Саме у цей момент звернувся дід до онуки:

— Подай-но мені газети.

Дівча подало поцяцьковані папери. Тепер чорт знав, що їх звуть газетами.

Тут же на столі стояла красива скринька з чорним кругом, блискучим кулаком. Літній чоловік у вишитій сорочці, старанно зачісаний, напевно, батько сім'ї, підійшов до столу, покрутив збоку ручку, повернув кулак. І скринька заспівала та таким густим басом, що чорт здригнув і стукнувся ріжком об шибку. Чутке дівча зиркнуло зацікавлено у вікно й замість переляку заляпало в долоні:

— Татку, татку, глянь! Це комсомольці роблять маскарад.

Не встиг батько обернутись, як чорт, загрузаючи в снігу, уже поплигав городами, скільки хватило чортячого духу.

Зупинився нечистий майже на другому кінці села, теж під хатою. Одфиркувався і одпирхувався чорт довго, бо кілька разів прослався, бідний, у снігу.

Те, що побачив чорт у першій хаті, дуже неприємно його вразило: все було чуже, нове й вороже. Згадав він, як колись у димар лазив до вдови Солохи. Які то були солодкі, неповторимі часи!

— Спробую ж і тепер у димар полізти, — з одчаєм вирішив чорт, там уже, напевне, все по-старому залишилось.

І подерся дідько на хату. Тепер тільки він помітив, яка хата була висока, міцна, туго вшита золотистою слизькою соломою. Це не те, що колись було: стіна крива, низька, сохою підперта, покрівля — самі тобі гори та долини, зеленим мохом заросли. Стріху з землі дістанеш. Плиг-плиг — і у димарі. А зараз чорт не в жарт упрів, поки таки вхопився за побілений стрімкий димар.

Засмучений схилився над димарем і почав по запаху вгадувати, які то страви на вечерю готує хазяйка. Там, у глибині димаря, пахло щось смачне, а що саме, чорт і не знав: чи смажене, чи варене. У бідолахи куцого аж слина покотилася з рота, бо, поправді сказати, живіт йому до спини підтягнуло, адже тепер на дурняка поїсти ніде не вдається. Сунувся був нечистий ще раз у димар, хотів поласувати в печі смачною вечерею, але вогонь так немилосердно обпik йому писок, що рогатий мало не гавкнув по-собачому.

Так несолоно похльобавши, дідько спустився додолу, знеможено хитаючись на своїх тонких ногах. Він був лютий, а значить і на всякі готовий капості. Вийшов на широку сільську вулицю, що нагадувала йому молочну ріку. У протилежнім кінці захлинувалася гармошка, рипіли по снігу десятки чобіт, неслись ахи та тіхи, перегукування:

— Прийдеш до колбуду? — гукав якийсь парубок. А на другім кутку відгукувалось дзвінке дівчаче:

— Прийду-у-у!

І чорт, слухаючи це, задумався: “Що таке колбуд?”.

Гармошка йшла прямо на нього, на чорта, молода, смілива, зухвала. І чортові раптом стало чогось образливо.

Гнівно колупнув ратицею сніг: “Постривайте ж!”. І він обкрутнувся сюди-туди, здійняв вихор, потуманилася вулиця. Тоді чорт звився, підкрався до місяця й хапнув його в кишеню.

— Хай буде темно в цім ненависнім селі! — вигукнув злорадно чорт. Проте в селі темно не стало, бо як аж тепер чорт помітив: по всіх вулицях стояли стовпи, а на них висіли золоті груші, й освітлювали все навколо.

— Та що це, справді, на світі робиться? — нервувався нечистий. — Усе без мене й навіть без Бога. Куди ж мені по-

ткнутися? Дивно, хто всі ці штучки натворив! Знаю, знаю! — раптом взвизгнув тонко чорт. — Ясно, що коваль Вакула, запеклий мій ворог! Ну, я ж йому!..

І чорт кинувся шукати коваля Вакулу, аби помститися за все нове, що появилось в селі.

“Де тепер Вакула? — роздумував чорт. — В Оксани? Чи в шинку? Звичайно, в шинку! Новорічна ніч, усі гулять там, де ж і Вакулі більш обитати?”. І чорт бадьоріше покрокував селом.

“Де ж шинок?” — постало перед чортом питання. Треба сказати, що чорт був грамотій. Він колись учив аз-буки-веді в п'яного дяка й тепер заходився по складах перечитувати вивіски на красивих, нових будинках: «Правління артілі “Солідарність праці”», “бібліотека”, “хата-лабораторія”, “сільський універмаг”.

— По якому ж це написано? — здвигнув худими волосатими плечима чорт. Я тут жодного слова не второпаю: читаю, читаю, а ніде не вчитаю, щоб було написано “шинок”.

Чорт втомлено присів на снігу й безпомічно озирнувся навкруги. З одного будинку, в якому вікна світилися яскравими вогнями, доносились співи, звуки музики, гупання танцюристів.

— Ото й є шинок! — звеселів бідолаха чорт і хутенько почимчикував до освітленого будинку. Крадькома одхилив двері й оторопів: у приміщенні не бряжчали чарки, не смерділо горілчаним перегаром та іржавими оселедцями. Тут сиділи музиканти, а їх оточили гарно вбрані молоді хлопці та дівчата, деякі з них браво відбивали гопака, плавно, мов крильми, змахуючи руками.

Вакули між ними не було.

А за столами сиділи старі, замислені діди, пересовуючи на картатих дошках різні фігури. У кутку чотири чоловіки з киями в руках ганяли по столу шари.

Один з них зненацька помітив у дверях чорта й замахнув на нього кием:

— Тирус, чортів ус!

Чорт дременув. Услід йому понеслися вигуки, регіт.

— Хто то за роззява телят порозпукав уночі!

“За теля мене вважають”, — гірко відзначив і, захенькавшись, зупинився. Прямо перед ним стояв цегловий великий будинок, критий залізом.

“Отут, мабуть, пан живе!” — зрадів чорт і потягнувся до вікна.

Проте за вікном, замість панської сім'ї, чорт угледеві десятки радісних червонощоких дітей, які водили хороводи навколо ялинки, увішаної тисячами гостинців, освітленої найрізнокольоровішими вогнями.

— Фу, ти!.. — фиркнув чорт. — Та чи я не здурів! Що це на світі робиться! Де ж той зловісний Вакула?!

По череву забрьоханий в снігу чорт бродив попід вікнами, заглядає у кожне, чи не побачить молодого коваля.

Нарешті, ось і Вакулина хата. Чорт полегшено зітхнув.

У Вакули в кімнаті горить така золота груша, як і по вулицях села. Стіни увішані картинами й рушниками. Висить на гвіздку кобза. На дерев'яній підлозі постелені доріжки, стоїть етажерка з книгами. Біля столу сидить Вакула і щось малює.

Чорт нишком відхиляє двері й прослизає в хату. Він зупиняється у Вакули за плечима, розглядає малюнок. На малюнку: просторий зал, хороводи щасливих дітей, ялинка в голубих, зелених, рожевих зорях.

Чорт не міг втриматись. Його волохата рука потягнулась, щоб розмазати картину. Але раптом хтось дужий хапає його за в'язи, гне у три погібелі до землі, дідько пручається й скиглить, як пес, то пищить, як миша, і, врешті, кукурікнув, як справжній півень.

...Од цього кукурікання й прокинувся молодий колгоспний коваль Вакула. “Ну й сон же! Це сон!”

Коваль протер очі й побачив стиснутий у руках томик Гоголя. Підвівся. На столі стояло незакінчене полотно “Ялинка”. “Як же це я заснув, не погасивши світла”, — подумав Вакула. Вийшов, протягуючись, на двір. Ще раз кукурікнув півень.

Село спало уже тихе, торжественне, сяюче. А зі сходу вже бліднів горизонт. Звідти ось-ось мав прийти новий день, перший день нового прекрасного року.

МАЛІ ЖАНРИ

ВІДКРИТИЙ ЛИСТ

ДО ВІТАЛІЯ КОРОТИЧА
від 16 січня 1988 року

Дорогий Віталію!

(Звертаюсь до Вас так, як упродовж років звертався на Україні.)

Бажання написати Вам виникло після прочитання Вашого інтерв'ю в республіканській комсомольській газеті від 7-го січня цього року. Дивне це інтерв'ю. Звідки цей холод зверхності, безапеляційності суджень, звідки ця ледь прихована зневага до літератури, в якій Ви так довго працювали? Сталося так, що Ви змінили місце проживання і свій службовий кабінет. Різні можна цьому чути пояснення, але, зрештою, це Ваше право. Ви, скажімо, пишете, що відчували в республіці “нерозтраченість, нереалізованість свою”. Може, й так. Хоча чи так уже й справедливо бути ображеним на Україну, яка, зрештою, увінчала Вас високими преміями, обрала до парламенту республіки, надавала Вам можливість широко друкуватись і з'являтись на екранах частіше за багатьох інших.

Звісно, що працювати в “українській словесності держави” нелегко, надто ж тому, хто має свої принципи, хто здатен вболівати, для кого щось важать поняття правди й справедливості, усвідомлення приналежності до свого народу. Ви знаєте, чого коштували нашій культурі ці так звані застійні роки, позначені чиновницькою сваволею й жорстоким цькуванням багатьох творчих людей.

Звичайно, є і вияви знедуховлення й національного нігілізму, є і міщанська українофобія в шульгінському дусі. Драматична ситуація з національними школами Вам добре відома (хоча “Огонек” уперто обходить цю тему), одначе як

несправедливо було б перекреслити працю творчої інтелігенції республіки, яка звершує свій труд у найскладніших умовах. Тільки холодна упередженість та недоброзичливість могла б сказати, що “на Україні впродовж багатьох літ не з’явилося жодного твору, який би привернув до себе всенародну увагу”. Ви ж знаєте, хоч як важко було пробиватись до читача правдивому й талановитому слову, але ж таки почула Україна і “Марусю Чурай” Ліни Костенко, і виболені новели Григора Тютюнника, і чесні твори Бориса Олійника, Івана Драча, Володимира Дрозда, Євгена Гуцала, Романа Іваничука та ще багатьох. Ви тепер співчутливо називаєте декотрі з цих імен, хоч могли б це зробити, до речі, й раніше, і, вже зовсім нічим не ризикуючи, могли б сьогодні, в епоху гласності виявити якусь увагу до “української теми” (чи вона, може, у Вашому новому середовищі заборонена?). Кому вже як не Вам знати багатостраждальну історію одного українського роману, що його на Ваших очах розтерзувало озлоблене чиновництво, і ось коли після двадцяти років цькування і замовчувань цей твір саме завдяки атмосфері оновлення, нарешті, виходить у Москві в “Роман-газете”, дістає вихід до всесоюзного читача, то Ваш “Огонек” тільки на те й спромігся, щоб — уже вдруге! — взятися підраховувати “роман-газетні” видання цього автора, які з’являлися упродовж сорока років його праці в літературі і які, до речі, ніколи не залежуються по кіосках, всупереч “інтелігентним” твердженням Вашого журналу...

Українська література в роки застою справді зазнала величезних труднощів і втрат, вона, як і вся наша культура, справді потребує сьогодні уваги й підтримки, такої природної в епоху оздоровлення й перебудови, і хіба ж не природно було б нам ждати, що “Український письменник”, редагуючи всесоюзний журнал, бодай не збайдужіє до своєї культури, докладає й до неї принцип рівноправ’я, згадавши, як часто вона потерпала від кривотлумачень, тенденційності та замовчувань.

Ні, ми не потребуємо якихось “земляцьких” переваг, ми тільки вважаємо, що всі — і більші й менші культури народів багатонаціональної нашої держави — мають бути в полі зору журналу, який іде до читача з познакою видавництва “Прав-

да”. Не тільки-бо Гумільов та Булгаков, з’являючись ледве що не в кожному номері, цікавлять сучасного читача, є в житті народів нашої країни багато чого непересічного, прекрасного, що досі так і не діждалося “огоньковської” уваги.

Ось торік відзначала Україна великі ювілеї Маркіяна Шашкевича, Леся Курбаса, Миколи Куліша — Ви їх навіть не помітили. Колись Ви чи не першим писали в нас про Олександра Архипенка, то чому ж тепер, поряд із Шагалом, журнал Ваш не познайомив читачів із цією геніальною по-статтю, хоч би зваживши на сторічний ювілей скульптора? Систематично друкує “Огонек” антологію російської поезії ХХ віку, вишукує забуте й напівзабуте, і це добре, але чому ж не поширюється цікавість журналу на те воістину унікальне явище в сучасній світовій культурі, яким є багатоцвіття тих ста націй і народностей країни, що складають нашу творчу співдружність.

“Огонек” — журнал не приватний, він не може дозволяти собі бути тенденційним, свій інтернаціоналізм і свою широту душі він має виявляти на ділі, тобто в справедливому ставленні до всіх братніх культур. Українська література не криклива, не розрахована на сенсації, її не “балує”, як декотрих інших, всесоюзна реклама. Однак розумний, не озлиднілий душею читач знаходить і в ній духовні цінності справлені, неперехідні. Ми з Вами знаємо, як у минулому, десь і далеко від отчих порогів берегли в собі синівські почуття такі люди, як Сошенко, Гребінка, Костомаров, не кажучи вже про Тараса Шевченка...

А славетні наші Вернадський, Іван Семенович Козловський, Довженко, Попович-космонавт? Не стали ж вони перекотиполем епохи, не порвали духовного зв’язку зі своїм першокоренем, тисячі й тисячі синів та дочок України, які працюють нині на морях, на далекій Півночі, на цілині чи на БАМі, в листах додому засвідчують, що вони є, не відцурались, не зреклись рідного слова, не відступились рідного кореня. Ваше інтерв’ю багатьом завдало гіркоти. Зловтішно потиратиме руки хіба що який недруг нашої культури, той, хто тільки й жде ворожнечі та чвар і для кого самозневага стала нормою.

І водночас вчулось у Вашій публікації й те, що при всіх зовнішніх успіхах та благополуччях авторові інтерв'ю теж сьогодні буває нелегко. І ми тут не глухі, щоб не відчутися чийось задуму, чийсь біль, адже доки людина здатна це відчувати, доки живе в ній відкличність, дух товаришкості, доти вона й людина. Не належу до тих маловірів, яким здається, що Україна вже творчо вичерпала себе. І не треба спішити з вис-тавлянням оцінок цілій літературі. Краще за інших це зробить суворий справедливий час та сама Україна — нинішня і майбутня. Мабуть, не раз і Вам спадали на думку відомі слова про позитивні імпульси, які так необхідні для творчості. І українські письменники не можуть поскаржитись на відсутність народної уваги — свідчать про це тисячі відгуків на правдиве письменницьке слово. Вдумливий читач вміє відрізнити, де говорить необ'єктивність, тенденційність, яка методично працює “на подавление личности и подавление литератур”, а де озивається до нас сама істина, чистота справедливості, щира братерська підтримка. Як і в кожній літературі, не все у нас ідеальне, повновартісне, не всім наша література задоволена, але не відібрати від неї й того, що це література чесна, вірна своєму народові і що день у день література ця хай скромно, але послідовно й сумлінно, з чорнобильською самопожертвою звершує свою нічим не замінну працю в ім'я оздоровлення, очищення й збереження життя.

І хоч як би там кому здавалося, але далеко не всі книги лежать у нас без руху, і тисячі людей, піднявшись, стоячи виконують на Співочому полі “Заповіт”, бо слово Тарасове й сьогодні живе, діє, воно “знову оживає і сміється знову.

Так-то, Віталію.

Бажаю добра Вам і Вашій родині.

Київ. 16.01.1988

Олесь Гончар

P.S. І ще одне. Оскільки читачі з різних республік звертаються до мене з проханням надіслати той чи той твір, бо в книгарнях їх нема, то чи не могла б Ваша Ільїна вказати координати тих кіосків “Союздруку”, де нібито лежать мільйонними “завалами” мої книжки? Якщо ж цього не виявиться, то я дозволю собі публічно сказати, що Вам підсу-

нуто Їльїною та отим загадковим дописувачем явну брехню, озлоблену, брутальну, а може, й спеціально організовану... Адже існує й така “гаданість”, навіть серед авторів “інтелігентних”...

1988

Олесь Гончар

ВІДПОВІДЬ В. КОРОТИЧУ від 29 липня 1992 року

Не так усе було, дорогий Віталію, як це Вам уявилося з подачі Вашого київського жалюгідного донощика. І як могли Ви, знаючи мене багато літ, припустити навіть у думці, що ця ідіотська фраза: “Хто дозволив?” нібито могла б з’явитись у моєму лексиконі? Той доморощений Ваш стукач збурив Вас тим, що нібито був мій дзвінок до редакції “Молоді України” — і це перша брехня. Телефонував не я — телефонували мені. Подзвонив редактор, і йшлося зовсім про інші речі, бо ж не треба думати, що тільки Вашим сьогодні інтерв’ю заклопотана нині Україна. Але оскільки опубліковане в ці дні Ваше інтерв’ю все ж не пройшло непоміченим (правда, я його тоді ще не читав), то природно, що в розмові з редактором було заторкнuto й цю тему. Я й зараз вважаю, що публікація цього інтерв’ю була недоречною, бо воно дріб’язкове і нічим не сприяло консолідації творчих національних сил, що нині є для нас найважливішим. І не вірте “інформації” свого дезінформатора, не думайте, що Ваше інтерв’ю викликало суцільне захоплення серед читачів. Доводилось чути від людей, що за своєю нестримною похвалюбою, набридлим зведенням рахунків з опонентами, автор публікації перестає бачити Україну, її пекучі проблеми, і, що, втрачаючи чуття реальності, він явно перебільшує роль власної особи в житті України і людства, весь час закомплексовано замикається на собі. Мовилося також і про те, що це не Україна “виштовхнула” його до Москви, а скоріше він сам, зваблений кар’єрою, утік від Чорнобиля, хоча більше ніхто з української інтелігенції до втечі не вдався, бо ж годиться творчій людині бути зі своїм народом навіть і в тра-

гічні часи, совість велить розділити з ним — хай і найтяжчу — його судьбу. Чути було голоси й про те, що очоливши “Огонек” і навіть добувши від харків’ян депутатський мандат, цей обранець не надто старався допомагати Україні виборювати незалежність, котра давалась їй так нелегко, а коли перемогу було таки здобуто, свободу й незалежність проголошено, то наш земляк навіть забув привітати Україну зі справді і великим днем її історії. Більше того, виступаючи десь по “Свободі”, діставши (змогу боронити Україну від давніх брехень та інсинуацій, він, кажуть, дозволяв і собі випадки, котрі інакше як антиукраїнськими не назвеш...

Ось такі зусібч доводилось чути розмови. І хоч не все з почутого я поділяю, не з усім згоден, але чи не здається Вам, що над такими, як тепер мовиться, “неоднозначними” відгуками на Ваше інтерв’ю все ж таки варто було б замислитись. Питаєте, чому Юрко Щербак не дістав Шевченківської премії. Вчувається в цьому якийсь недобрый натяк. Тож хай буде Вам відомо: я був за те, щоб він був відзначений, бо високо ставлю його чорнобильський подвиг — Юрій Миколайович знає про це і, сподіваюсь, він у цьому переконається ще не раз... Тепер, після того, як я уже ознайомився із Вашим інтерв’ю, можу сказати: не додало воно слави ні Вам, ні газеті. Перемішане в ньому грішне з праведним. Забуто, що, крім Бажана, було тоді у Вас на Україні друзів чимало цілком надійних, котрі упродовж років підтримували Вас, забуто й те, що не Ваші, а чийсь інші книжки злочинна система люто цькувала, і вилучала з бібліотек, і навіть палила на майданах при мовчанні деяких членів спілчанського Секретаріату, хоч могло б і в них вистачити духу сказати слово на захист цькованих творів... Даючи інтерв’ю, не слід забувати, що Україна пам’ятає все: хто що робив, хто як поведився в тій чи іншій ситуації. Надто ж неприємно вражає в цьому газетному многоглаголанії хвалькуватий самовпевнений тон, якийсь нарцисизм, криклива, раніше ніби й не властива Вам нав’язлива самозакоханість. А надто ж оце впивання своїми заробітчачанськими успіхами. “Заробляю більше президента”... Та заробляйте Ви хоч і більше того грека Онасіса — ну й що? Невже в цьому щастя? Не впізнаю Вас. І навряд чи це те, чим Вам слід би хвалитися перед своїми згорьованими читачами

в Україні. Благородна наша діаспора, відкриваючи центри від своїх скромних достатків, шле ліки дітям Чорнобиля, жетовно допомагає Україні (чим тільки може) — оце мені зрозуміло, оцей подвиг милосердя усіх нас хвилює і викликає вдячність.

Сподіваюсь, що Ви не забули нашу розмову в Кремлівському залі, коли я кликав, умовляв Вас повернутись на Україну, щоб працювати для неї, адже все, що вона нам дала, нині є змога віддарувати їй повністю, по-синівськи... Те, що було сказано Вам тоді — то ж було сказано від душі, зі всією товариською довірою й приязню. Певен і тепер: робити людям добро ніколи не пізно.

29 липня 1992, Київ.

Олесь Гончар

ДО РЕДАКЦІЇ “ЛІТЕРАТУРНОЇ УКРАЇНИ”

Дуже доцільним, гадаю, було б опублікувати в газеті — для широкого обговорення — статтю архітектора Верговського Сергія Володимировича. В ній багато слушних і компетентних міркувань про те, якою в майбутньому має бути Тарасова гора, як уберегти усипальницю генія — святиню українського народу від бездумного експериментування, від урбаністичного спотворення. Звичайно ж, це має бути не туристсько-господарчий центр, не осередок торгівлі, ні, тут має панувати духовність, на Чернечу люди приходять, щоб воскресати в собі пам'ять, долучатись думами до високого. Могила зараз опинилася в гушавині, в хащах, поетові не видно української далечі. Треба повернутись до першопрочитання “Заповіту”. І на меморіальнім шляху не місце ніяким казенним прикрасам — хай будуть тільки карбовані Шевченкові рядки... Не чиновницька байдужість і несмак мають тут порядкувати, а лиш вибачлива, тактовна й завжди безпомильна любов народу. Тарасову гору нині бачить увесь світ: подбаймо про неї!

20 квітня 1989 року

Олесь Гончар

ЗАПИСИ ДО МУЗЕЙНИХ КНИГ ДЛЯ ЧЕРНІГІВСЬКОГО МУЗЕЮ

Письменник високої культури, блискучий стиліст, що, збагнувши величезні зображувальні можливості рідного українського слова, дав нашій літературі справжні художні шедеври, — таким знає Михайла Коцюбинського читач.

Високо ставлячи літературну майстерність Коцюбинського, захоплюючись художньою красою “Фата Моргана” і його напоєних сонцем новел, ми, однак, ще більше цінуємо в Коцюбинському письменника-патріота, письменника, чиє серце билось для народу і було таким чутливим до народних болів і радощів, до народних прагнень і революційних устремлінь.

Навіть в найчорніші часи реакції, в роки розгулу чорносотенства, коли немало хто з інтелігенції захитався, збився на декадентські манівці, Коцюбинський залишився з народом, залишився вірним другом тих, кого 1905 рік бачив на барикадах революції в загравищах народних повстань.

Глибокою негаснучою любов’ю любив Коцюбинський Україну, рідний народ, і в той же час він був і є для нас прикладом письменника-інтернаціоналіста, послідовного й переконаного поборника дружби між народами. Самою гуманістичною, широкообрійною творчістю своєю Коцюбинський протестував проти національної обмеженості, проти хуторянства в культурі, і не даром кращі твори цього українського майстра ще за його життя вийшли в широкий світ і так прихильно були зустрінуті в сім’ї європейських літератур.

Довелось мені торік бути в Італії, на острові Капрі. На казкове марево схожий цей острів: гористий, повитий сонячною млою, він мовби пливе між блакиттю моря і неба, чаруючи кожного, хто наближається до його берегів.

— Тут був наш Коцюбинський, тут здружився він з буревісником революції Горьким, — такою була перша думка, коли ми, радянські люди, ступили на капрійський берег.

Горький і Коцюбинський, вони якнайкраще символізують вічну братерську дружбу наших літератур.

І весь час потім, доки ми оглядали віллу, де вони стрічались, доки ходили по острову, оглядаючи його тісні вулички, його звідусіль звисаючі сади і обривисті скелі, здавалося

нам, що й вони, великі друзі, теж ходять десь тут по капрійських схилах, живі, невмирущі.

Адже слово їхнє живе і невмирущим буде воно своєю великою правдою, до якої в наш час прислухається все більше людей на землі.

19.06.57

Олесь Гончар

ЗАПИС ДО КНИГИ МУЗЕЮ МАРКА ЧЕРЕМШИНИ

Спасибі тим, хто створив цей музей і хто його дбайливо оберігає. Ще в дитинстві відкривалась мені творчість Марка Черемшини, відтоді закоханий у його чародійне слово, сповнене правди, мужньої сили й краси. З любов'ю переступив поріг цього дому. Залишаю його з любов'ю ще більшою, з любов'ю до того, хто тут жив і створював свої художні шедеври. Наталі Василівні, людині щедрого серця, щире спасибі від усіх нас.

24 серпня 1965 р.

Олесь Гончар

ЗАПИС ДО КНИГИ ЯГОТИНСЬКОГО КРАЄЗНАВЧОГО МУЗЕЮ

Вітаємо землю, освячену генієм Тараса, вітаємо яготинців, ентузіастів рідної культури.

1966

Олесь Гончар

ДО КОМПАНІЇВСЬКОГО АЛЬБОМА

Поет степів, натхненний романтик — таким ввійшов у нашу літературу Юрій Яновський.

Його вабили могутні натури, люди козацької вроди, народні звитяжці.

Романи Яновського — це величаві поеми в прозі, вони світяться сонцем, вони, як вітрила, напнуті тугими степовими вітрами.

В нашому красному письменстві Яновський завжди височітиме, як сонячний співець України, співець революції і людської свободи.

16.12.70

Олесь Гончар

ЗАПИС ДО КНИГИ МУЗЕЮ “КАРМЕЛЮКОВА ВЕЖА”

Музей чудовий. А якщо в незабутньому часі відвідувачі зможуть послухати також орган, — стане цей заклад культури ще славетнішим. Отже, до всього бажаю Вам ще й краси органної музики.

01.09.1977

Олесь Гончар

ДЛЯ МУЗЕЮ ЛИСЕНКА В КИЄВІ

Музика Лисенка — сила світлоносна, вона не просто чарує, вона наснажує й підносить людський дух, — а хіба ж не цим найбільше приваблюють нас вершинні твори світового мистецтва?

У творчості Лисенка нуртує життя, у ній чистота пісень народних джерел.

Як і Шевченко, як і Франко, Лисенко дорогий нам всеосяжністю свого обдарування, могутня праця його відчутна в нашій культурі повсюдно. Народжений українською піснею, композитор виповів світові саму душу свого народу, її здоров'я й красу, її устремління до вселюдської злагоди й братерства. Своєю гуманістичною суттю музика Лисенка наскрізь інтернаціональна, — у цьому її велич.

28 березня 1980 року

Олесь Гончар

ДО ЛІТОПISУ МУЗЕЮ-ЗАПОВІДНИКА Т.Г. ШЕВЧЕНКА В КАНЕВІ

Тарасова гора має магічну дію. Багато що скаже вона кожному — і тому, хто вперше опинився тут, і тому, чия душа від колиски зріднилася з невмирущими рядками “Кобзаря”, цієї заповітної невідцвітної книги українського народу.

На цій горі геній Шевченків стає для нас ближчим і відчутнішим, ніж будь-де. Все тут повито святістю, дихає силою життя. Це місце здатне наснажувати. Людина тут глибшає в думках, чистішає в помислах. Піде вона звідси ще людянішою, звеличившись духом, піде, ще більше упевнившись, що немає нічого вищого на світі за любов до рідної землі і рідного народу, нічого достойнішого, як жити у мирі, у злагоді і дружбі зі всіма живущими на планеті.

Тарасову гору видно всій Україні! Видно її сьогодні всім континентам земної кулі. Ніколи стежки сюди не заростуть. Світочів своїх людство ніколи не забуде.

Серпень 1982 [року]

Олесь Гончар

ЛЮДИНА СВІТЛОЇ ДУШІ

Пятрусь Бровка, чия творчість добре знана на Україні, багато зусиль доклав для зміцнення дружби між нашими літературами, між письменниками кривно близьких братніх народів, з правіку поєднаних Дніпром, спільною рікою життя. Тож природно, що поруч із іменами найславетніших співців Білорусії живе в нашій свідомості ім'я і Пятруся Бровки, живуть книги його ясних і прозорих поезій.

Українські читачі шанують його як перекладача творів Тараса Шевченка, Павла Тичини, Максима Рильського, пам'ятають у нас слово білоруського побратима, мовлене в Києві, в Каневі, де він натхненно виповідав свої щирі почуття до України.

Коли йдеться про зв'язки культур, тут поряд із літературною творчістю того чи іншого письменника має значення також його особа, вдача, темперамент. Від природи Петро Устинович був людиною лагідною, чемною, делікатною, та ми знали, що вміє він бути стійким у речах принципових, надто ж коли йшлося про гідність людини, честь літератури, про такий дорогий йому образ рідної Білорусі. Душа його була світла й сповнена ліризму, з юних літ закохана в красу рідного краю, весь час супроводило поета почуття людяності, хай і непоказної, оповитої нерідко гумором і типово білоруською скромністю, — в цьому розумінні про славного нашого сябра можна було б сказати: білоруський характер...

Доводилось мені бути в його гостинному домі, бував і він, Петро Устинович, у мене вдома, в Києві. Білоруський наш друг володів рідкісною здатністю приязнити людей, здружувати, всюди вносити з собою дух веселої товариської, дух взаємоповаги і взаємодовіри. Умів він пожартувати, розважити товариство якоюсь приповідкою чи бувальщиною, адже за ним було багате життя людини, що вийшла з народного середовища, де іскристий дотеп, наснажене мудрістю слово завше були в ужитку.

Якось, будучи в Білорусії, поїхали ми з Петром Устиновичем у Новогрудок, на батьківщину Адама Міцкевича, кілька годин блукали в мальовничих околицях Новогрудка, потім було вогнище на березі лісового озера, некваплива розмова у колі друзів, і тоді, мені здається, Петро Устинович, що був душею товариства, розкрився особливо довірливо своїм глибинним, заповітним... Ми чули від нього прекрасні слова гордості за цю землю, за свій народ, за його тяжку й героїчну історію. Слово поета було таким суголосним з усім довколишнім, так гармонійно єдналося і з тихим шелестінням того вікового лісу, і з красою світлого озера, що його природа мовби створила для людини, для її добра і щастя.

Подобались мені стосунки Пятруся Бровки з його давнім другом і ровесником Петром Глебкою. Почувалося, що глибока обопільна вірність єднає цих людей, що вміють вони і творчо підтримати один одного, і розрадити у скрутну хвилину, а таких хвилин, як відомо, у людей творчих не бракує. З Петром Глебкою випало мені в 1955 році бути разом на ювілейній сесії Організації Об'єднаних Націй, — він входив до складу білоруської делегації, я — до української. Сесія ООН працювала тоді в Сан-Франциско, в тому місті, де цю організацію й створено було десятьма роками раніш, дивом було для нас те біле високе місто, задивлене в океан...

Коли людина опиняється далеко від домівки, для неї мовби виразніше постають і відшумілі події, і пережиті літа, і друзі, залишені вдома, — бачиш з відстані мовби в яскравішому світлі те, чим варто дорожити. І не раз бувало, коли ми ходили вечорами з Петром Глебкою крутими вулицями Сан-Франциско, білоруський мій побратим, вічно пахаючи цигаркою, поринувши в задуму, міг кинути після тривалої мовчанки:

— А як воно оце ж вдома? Як там наш Пятрусь?
Згодьтесь, що багато промовляє за людину, якщо є потреба душі згадати, викликати образ її отак десь і в крайсвітті, озватись до неї словом десь аж із другої сторони планети.
14.XI.1982

ЗАПИС ДО КНИГИ МУЗЕЮ П. ТИЧИНИ

Творчість Павла Тичини принесла нашій літературі відкриття епохальні. Співець гуманізму, він повноправно входить в сім'ю найславетніших поетів ХХ віку.

Не в'яне слово Павла Тичини сьогодні, не зів'яне його поезія і в прийдешніх літах.

Серед духовних надбань людства завжди сяятиме красою і мудрістю те, що дав світові наш поет, наш сонячний яблу-невоцвітний геній України.

1983

Олесь Гончар

ЗАПИС ДО КНИГИ МУЗЕЮ-САДИБИ ЛЕСЯ КУРБАСА

Вітаємо велике Курбасове життя, яке повноцінно, творчо триває й нині.

Бути йому завжди на славу українській і світовій культурі.

Спасибі дбайливим, добросовісним людям, які створили цей музей і так оберігають його.

1987

Олесь Гончар

ЗАПИС ДО КНИГИ МУЗЕЮ В БЕРЕЖАНАХ

Дуже приємно було мені відкрити для себе Бережани, дізнатись, як люди вміють тут шанувати книгу, рідну культуру. Це робить честь господарям цього краю.

Я глибоко схвилюваний цим прекрасним виявом народної духовності.

4 червня 1987 року

Олесь Гончар

ЗАПИС ДО КНИГИ МУЗЕЮ-САДИБИ МИКОЛИ ТА КОРНИЛА УСТИЯНОВИЧІВ

Дякую Вам, добрі люди, що так розумно, з такою любов'ю відроджуєте гніздо Устияновичів і всіх, хто творив це славетне гроно діячів української культури. Вам усім — співтворцям культури рідного народу — спасибі від душі!

29 серпня 1991 р.

Олесь Гончар

З А Я В И

ПРО ВИХІД З ЛАВ КОМУНІСТИЧНОЇ ПАРТІЇ

Що спричинило до цього? Не стану говорити про факти численних злочинів, які під прикриттям партії вершились багато років, — сьогодні ці факти стають відомі всім. Була надія, що на останніх своїх з'їздах партія дасть минулому належну оцінку, щоб актом покаяння захистити ім'я мільйонів чесних комуністів, не причетних до репресій і терору, — цього, на жаль, не сталося. Було сподівання, що КПРС—КПУ, взявши курс на перебудову, на докорінне оновлення життя, відмовиться від подальшого нав'язування народам імперського великодержавного курсу, — цього не сталося теж.

А безпосереднім поштовхом до написання цієї заяви, тим емоційним чинником, що спонукає мене вдатись до цього крайнього кроку є поведінка депутатської групи "239". Тобто представників компартії у Верховній Раді України і, зокрема, те, як вони реагували на інформацію про голодування студентів на Хрещатику. Ще й раніш було помітно, що група "239" послідовно й уперто гальмує процеси демократизації в республіці, блокує, користуючись своєю формальною більшістю, на догоду центрові та його могутній відомчій бюрократії, кожную живу конструктивну думку, з неприхованим цинізмом саботує прийняття республіканських законів, необхідних для реального утвердження державного суверенітету України, продекларованого 16 липня 1990 року. Але чашу терпіння переповнило вчорашнє засідання, де йшлося про стан здоров'я голодуючих студентів...

Вчора я відвідав табір, де голодують студенти. В цих змучених, виснажених, але до краю стійких, здатних на самопожертву юнаках я впізнав нашу молодість. Я почув від них: ми виховувалися на ваших творах. Ми, власне, є студбатовим іншого, нового часу. Нас привело сюди вболівання за долю свого народу — ось наші вимоги... Вимоги голодуючих студентів я вважаю цілком справедливими.

Однак ці вимоги, ця самопожертва юних синів і дочок нашого народу в Парламенті республіки були зустрінуті... реготом! Жорстоким бездушним реготом отієї самої партократичної більшості, яка претендує на те, щоб керувати життям нашого народу. Саме ця нечувана бездушність потрясла мене до глибини душі. Студенти з Омська, Іркутська, Тбілісі знайшли в собі почуття солідарності з українськими студентами, почули їхній біль, виявили підтримку їхнім слушним вимогам, і лише ці парламентські реготуни з партквитками, депутатськими мандатами не спромоглися на співчуття до голодуючих, які навіть готові вдатися до крайніх заходів в ім'я демократії, в ім'я кращої долі свого народу.

Тож я з тими, хто здатен на співчуття і милосердя, хто разом зі студентами, разом зі всією свідомою громадськістю республіки виступає за справжній суверенітет України, а не з тими, хто чинить лютий опір радикальним змінам у житті, виявляючи свій апаратно-догматичний консерватизм, свою антинародну суть. З такими, з безмежно жорстокими, що глумливим реготом зустрічають трагедію власного народу, страждання дітей України, я не хочу мати нічого спільного.

18 жовтня 1990 [року]

Олесь Гончар

У РАДІ МИРУ УРСР

Те, що сталося в Москві вночі 19 серпня, не може не викликати протесту прихильників миру на Україні, людей, які понад усе ставлять справу законності й демократії.

Ми висловлюємо підтримку мужній позиції демократичних сил Росії й усіх республік країни.

Сподіваємося, що юнаки України, які несуть службу в лавах Радянської армії, виявлять свою громадянську зрілість і відданість ідеалам миру й гуманізму, не запламують свою

честь невинною кров'ю людей і будуть з усіма тими демократичними силами, для яких права людини, свобода і незалежність були і є найдорожчими.

22 серпня 1991 року

Від імені Ради миру Олесь Гончар

ТОЧКА ЗОРУ ОЛЕСЯ ГОНЧАРА

Те, що сталося 19 серпня, — антиконституційно, брутально. Кожний, кому дорога демократія, дорога свобода, має не розгублюватись. І сесія українського парламенту повинна виконати свій обов'язок.

Народ України — я впевнений — своїми кращими силами підтримає російську демократію, демократичні сили в інших республіках країни. Це визначить наше майбутнє. Сподіваюсь на солідарність усіх, хто поділяє гуманістичні ідеали. І вірю в перемогу.

22 серпня 1991 року

Олесь Гончар

З В Е Р Н Е Н Н Я

ЗВЕРНЕННЯ ДО ВОЇНІВ, ЧИТАЧІВ ГАЗЕТИ “ЛЕНИНСКОЕ ЗНАМЯ”

*як попереднє слово до публікації “Тронки”
 (“В предчувствии океана”)*

Недавно я закончил работу над романом “Тронка”. Это книга о современной жизни, о людях нашего украинского юга. Герои романа рабочие степного совхоза, чабаны, строители каналов, воины.

Предлагаю читателям “Ленинского знамени” одну из новелл книги с некоторыми сокращениями.

Желаю вам, дорогие друзья, больших успехов в почетной службе, в ратном труде. Берегите нашу счастливую землю пуше глаза, будьте достойны своих отцов и старших братьев, которые в боях за нашу Родину покрыли знамена Советской Армии неувядаемой славой.

1963

Олесь Гончар

ДО НАРОДУ УКРАЇНИ

З якими словами я хотів би звернутися до народу України напередодні референдуму! Я вже так багато писав про перше грудня... День особливий, це має зрозуміти кожний і, усвідомлюючи власну відповідальність перед майбутнім, проголосувати за нашу державу, сказати “Так!” незалежній Україні.

Це той шанс, який дає нам історія. Маємо ним скористатися. Скільки народу страждало й вмирало за незалежність України... І нарешті наше національне бажання може здійснитися. Якби так не сталося, то ким би ми були!

Я не зовсім спокійний за тих, хто в такий відповідальний день може виявитися безликим, пасивним, байдужим і стане осторонь своєї долі. Хотілося б, аби таких людей в Україні було якнайменше, бо ж вирішується найголовніше в нашій історії, у нашому національному бутті — доля української державності.

Незалежну Україну я бачу демократичною, вільною, квітучою, у добробуті й без криз, які всім нам зараз загрожують і яких ніколи не буде в самостійній державі. Її парламент, її уряд турбуватимуться про свій народ і його заможне, щасливе життя. Лад і добро запанують у незалежній Україні, і ніхто не диктуватиме, як нам у ній жити.

Історія не простить, якщо ми не скористаємось шансом, дарованим нам долею. Хотілося б, аби це зрозуміли всі громадяни України.

30 листопада 1991 року

Олесь Гончар

ДО НАРОДУ ГРУЗІЇ

З почуттям глибокої скорботи Україна дізналася про трагічні події в столиці Грузії. Ніякими політичними пристрастями, ніякими амбіціями не можна виправдати кровопролиття в очах цивілізованого світу. Братовбивчі конфронтації на прадавній грузинській землі викликають лише біль і гіркоту. Здавна шануючи грузинський народ, його високу духо-

вну культуру, лицарську вдачу, ми в ім'я святої нашої дружби закликаємо вас — зупиніться, згасить ворожнечу! В жертву розбратові не можна принести бодай одне людське життя, бо воно безцінне. Прекрасна нація, високоталановитий народ, ви не повинні дозволити собі знищувати один одного. Насильство не повинно переважати благородні ідеали гуманізму й норми цивілізованості.

Брати й сестри, благаємо вас зупиніть кровопролиття, що руйнує ваше життя! Ви потрібні людству, усім нам.

27 грудня [1991]

Українська рада миру
Олесь Гончар

ДО НАСЕЛЕННЯ КРИМУ

(З приводу референдуму)

Просто не віряться, що населення Криму згодиться бути маріонеткою, сліпим знаряддям в руках безвідповідальних озлоблених політиків. Адже не важко збагнути, що провокаційний референдум спрямований на те, щоб розсварити нас, посіяти ворожнечу між людьми півострову і людьми незалежної демократичної України, і це в той час, коли відкривається реальний шлях до згоди, до злагоди, до мирного доцільного співробітництва в атмосфері повної взаємоповаги, взаєморозуміння.

Невже отих безвідповідальних підбурювачів нічого не навчив ні Карабах, ні Подністров'я, ні інші конфлікти сучасності?

Україні досі вдалося уникати безглузвих і диких конфронтацій, бо здоровий народний розум перемагав, і сумний досвід трагічних подій в різних регіонах знов і знов засвідчує, що легко буває викликати спалахи ненависті, легко розпалити конфлікти, зате як важко доводиться потім їх гасити. І в ім'я чого це все страждання. Те що надиктовано намірами недобрими, має бути рішуче відкинуто. Єдності й доцільності, провреної самим життям. Тож віряться, що Крим зробить правильний вибір, не дозволить собою маніпулювати тим, хто легковажно, в жертву своїм спекуля-

тивним політиканським амбіціям ладен принести глибинні народні інтереси.

Кожній мислячій цивілізованій людині, по-моєму, сьогодні вже ясно, що чвари й конфлікти, імперські замашки в сучасних умовах безперспективні, вони назавжди мають відійти в минуле і що тільки почуття справедливості, взаємна тривога і рівноправна чесна співпраця будуть для нас гарантом стабільності, достойним і гуманним залогом нашого життя.

29 квітня 1992 року

Олесь Гончар

ДО ВСІЄЇ УКРАЇНИ

Дорога українська громадо!

На Дніпрових кручах Києва, біля нашого Володимира лежить у руїнах Михайлівський Золотоверхий монастир — архітектурна мистецька пам'ятка світового значення.

16 січня ц. р. у приміщенні Трапезної церкви св. Іоанна Богослова Михайлівського Золотоверхого монастиря започатковано Благодійний фонд по його відновленню. Засновниками фонду стали Українська православна церква, Міністерство культури України, Державна телерадіомовна компанія, Національна опера України, Українська академія мистецтв, Університет “Києво-Могилянська академія”, газети “Голос України” та “Ділова Україна”, Державний заслужений академічний народний хор ім. Г. Вірьовки, футбольний клуб “Динамо Київ”, Українська всесвітня координаційна рада, Центр “Український дім”, Спілка архітекторів України, Українське товариство охорони пам'яток історії та культури, Український фонд слов'янської писемності та культури, Фонд науково-технічного розвитку Києва.

Михайлівський Золотоверхий монастир містився на північний схід від Софійського собору, недалеко від краю кручі, що стоїть над Подолом на найвиднішому узвишші Києва. Головну церкву монастиря св. Архистратига Михаїла збудовано в 1108—1113 роках за князя Святополка Другого (Ізя-

славовича), онука Ярослава Мудрого. Вона була другою за розміром церквою славетного середньовічного міста.

На території Михайлівського Золотоверхого монастиря були поховані київські князі Святополк Ізяславович (1113), його дружина Варвара, Святополк Юрійович (1190), туровський князь Гліб Юрійович (1196), митрополити І. Борецький (1631) та І. Копинський (1640).

Стіни монастиря були оздоблені мозаїками та фресками. В роботах по розпису храму брав участь визначний давньоруський художник Аліпій.

З багатьох старокиївських церков, перебудованих у XVII–XVIII ст. у стилі бароко, Михайлівський храм був найбільш вдалий щодо комбінування початкової давньоруської будівлі з пишними оздобами бароко. Зсередини стіни собору Архистратига Михаїла були цілком давньоруські, тоді як зовнішній вигляд був бароковий, що створювало мальовничий вигляд багатьох форм та барвистих прикрас.

Михайлівський ансамбль, розташований на високому березі Дніпра, протягом багатьох століть був архітектурним вінцем у мальовничому силуеті нашого міста, чия краса сяяла всій тогочасній Європі. Михайлівський Золотоверхий монастир був не тільки одним з головних архітектурних комплексів Києва XII ст., це був витвір національного стилю українського бароко XVII–XVIII ст.

Знищення монастиря з його головною домінуючою спорудою — Михайлівським Золотоверхим собором завдало величезної шкоди всій духовності та культурі України в цілому. То був тяжкий, чорний злочин тоталітаризму.

Відновлення Михайлівського Золотоверхого монастиря, що увібрав у себе риси культур двох великих епох, має за мету відтворити унікальний архітектурно-історичний ансамбль у тому вигляді, який він мав до руйнації 1934–1936 років, коли сталінський вандалізм виявив усю свою ненависть до України, до світової культури.

Наша спільна справа, відбудова, створить умови для розвитку суспільної моралі, сприятиме зміцненню злагоди і співробітництва між людьми, незалежно від їх світогляду, створить надійний ґрунт для Всеукраїнського духовного єднання.

Продовжуючи перервану традицію, на території монастиря буде відновлено пантеон славетних діячів Української держави.

Отож поспішаймо, поєднаймо зусилля та віддамо все найдорожче, що у нас є, — талант, творчість, свою працю — на відбудову храму.

І явиться всім нам Спаситель зі словами: “Мир вам!”.

3 червня 1993 року

Від імені Ради Фонду Олесь Гончар

ДО ВИБОРЦІВ АРТЕМІВСЬКОГО ОКРУГУ

Шановні виборці!

Письменники України добре знають Костянтина Петровича Морозова як одного з небагатьох, хто перед усім народом ще до проголошення незалежності, а потім в ім'я її утвердження могутньо і зримо для всіх засвідчив себе як мужнього українського патріота. Не боячись погроз імперського Центру, він скерував підпорядковану йому і дислоковану тоді в Україні союзу Повітряну армію стати на захист України, яка виборювала незалежність. Потім як перший міністр оборони, усупереч протидії консерваторів, багато зробив для розбудови українських Збройних сил, зміцнення їхнього керівництва відданими Україні командирами.

Про те, яким асом-пілотом залишився він, ставши міністром, свідчить факт успішного підняття в повітря й посадки на палубу авіаносця нового американського літака, що викликало захоплення в громадян США. А чи багато таких патріотів і висококласних спеціалістів було обрано хоча б і до нині ще діючого парламенту? Чи багато таких пропонують себе до нового складу парламенту? То чому б виборцям не вибрати з малопомітних патріотів — помітного, з сумнівних — безсумнівного, який ще багато може зробити в парламенті для захисту нашої незалежності, для розбудови української армії і контролю за зміцненням безпеки нашої країни, для миру в нашому домі?

Жодна мати не хоче діждатися з армії свого синочка у цинковій домовині — чи то з далекої чужої землі, чи з рідної України...

Тож хотілося б вірити, шановні виборці округу № 1, що, відхиливши сонм інших претендентів, ви підтримаєте на виборах до Верховної Ради України мудрого і зваженого державного діяча, нашого мужнього Сокола, який не втратив здатності літати і піднімати з урвищ Україну!

24 березня 1994 року

Олесь Гончар

ДО УЧАСНИКІВ СЛОБОЖАНСЬКОГО ВЕЛИКОДНЯ

Здавна славен Слобожанський край добрими ділами, що звеличували українську історію, нашу національну культуру.

Славен Харків іменами “українського Сократа” Сквороди і Квітки-Основ’яненка, Каразіна ¹, Щепкіна та Остроградського ², геніального Потебні, Христі Алчевської ³ та чародія живопису — небесного Васильківського ⁴, іменами Леся Курбаса, академіків Багалія ⁵, Булаховського й Білецького та ще багатьох широко знаних діячів XIX й XX століть, котрі своїм інтелектом, своєю творчістю реально збагатили не лише українську, а й світову культуру. У веснянім розливі Слобожанського Великодня ще зриміше постануть перед нами герої української історії, подвижники науки й культури, лицарі-патріоти, усі ті, чийми нащадками ми з вами є. Тож пошануймо їх, хто тут ходив, хто позначив цю землю свого духу печаттю — печаттю вічності!

У найтрагічніші дні літа 41-го харківські студенти-добровольці далеко від рідного міста, на палаючих задніпровських рубежах мужньо захищали Україну, Вітчизну, її майбутнє. Нині, коли склались умови для повного національного відродження, маємо захистити перш усього самих себе, захистити душі свої від ганьби самоприниження, від залишків рабської проімперської психології, позбутися звички ходити в ярмі, вийти зі стану національного збайдужіння, рішуче звільнитися від усього того, що рік за роком брехнею й терором винищувало на цій прекрасній землі первородно українство, нівечило наші уявлення про світ, зумисно спотворюючи навіть образ самої нації, та з віків заповідані нам найбільші скарби народу — його моральність та його високу духовність.

Тож станьмо нарешті самими собою! Повернімо собі й дітям України історичну пам'ять, глибоко гуманне почуття національної гідності й повноправ'я.

Знайдімо в собі силу усвідомити глибоко, назавжди, що бути синами України, бути дочками України — це достойно, це таки прекрасно!

Дорогі моєму серцю люди! Духовної вам наснаги для праці й для пісні, усього вам світлого, усього великоднього!

Великдень 1995-го

Ваш Олесь Гончар

НЕКРОЛОГИ

ПРОМОВА НА ПОХОРОНІ ОСТАПА ВИШНІ

Тяжкої втрати зазнав наш народ, наша література. Пішов від нас письменник воістину народний — народний у кращому розумінні цього слова.

Значення того, що зробив для української літератури Остап Вишня, важко перебільшити. Батьком українського радянського гумору справедливо називали ми його у своїй письменницькій сім'ї. Мабуть, з часів Котляревського не сміялась Україна таким життєрадісним, таким іскрометним, таким сонячним сміхом, яким вона засміялася знову в прекрасній творчості Остапа Вишні.

Творчість Остапа Вишні є для нас прикладом того, якої сили може досягти письменницьке слово, коли в ньому правда, коли в ньому мужність, коли воно зігріє безмежною любов'ю до рідного народу, до своєї Вітчизни.

Письменник безпартійний, з якою він справді партійною пристрастю боровся зброєю сміху проти всього злого в житті, з якою високою громадянською мужністю підтримував усе, що варте було підтримки.

Кожен з нас, хто близько знав Павла Михайловича, був зачарований не тільки силою його величезного обдарування, але й рідкісною красою його душі, його людської особистості. Кращі риси українського народного характеру гармонійно поєднались в ньому: і його людяність, і доброта, і задумлива ліричність, і оцей мудрий, веселий гумор, що так світиться в його невмирущих усмішках.

Остап Вишня належить до тих письменників, життя яких не припиняється з останнім ударом серця. Таких, як він, народ не забуває.

І доки звучатиме українське слово, доки житиме наш народ, доти житиме в серці народнім любимий письменник Остап Вишня, наш дорогий, незабутній Павло Михайлович, перед світлим образом якого схиляємось сьогодні в нашому великому горі.

1956

ПРОМОВА НА ПОХОРОНІ М.Т. РИЛЬСЬКОГО

Дорогі товариші, шановні друзі! Не стало Максима Тадеївовича Рильського.

Тяжкої, дуже тяжкої втрати зазнала наша література, наша культура, увесь український народ.

Великого трудівника втратила Україна. Не стало людини, яка протягом десятиріч була гордістю української інтелігенції, була прикладом того, як самовіддано й натхненно треба для рідного народу працювати.

Ми втратили вченого — вченого широкого діапазону, який не лише очолював науковий інститут Академії, але й сам був мовби інститутом невтомної мислі, мудрості, ерудиції, вражав усіх багатогранністю своїх наукових інтересів.

Ми втратили справжнього майстра, поета-інтернаціоналіста, який дав своєму народові блискучі переклади світової класики, незрівнянні переклади з Пушкіна та Міцкевича, і водночас — титанічною своєю працею — розвинув, поглибив можливості рідної мови, виявив її нові, ще не розкриті до того багатства й вічну нев'янучу красу. І якщо сьогодні, в сім'ї сучасних мов, українська літературна мова вважається однією з найдосконаліших і найпоетичніших, то в цьому неабияка заслуга Рильського — поета й перекладача.

Пішов від нас видатний громадський і культурний діяч, співець дружби народів, що ділами своїми зміцнював цю дружбу і тому зажив такої глибокої шани не лише на Україні, а й далеко поза її межами.

В очах народів Радянського Союзу Максим Рильський був одним з найавторитетніших представників української

інтелігенції, тієї інтелігенції, що назавжди пройнялася передовими ідеями часу, для якої боротьба за ленінські та комуністичні ідеали стала велінням серця, переконаністю, творчістю, життям.

Тяжке горе спіткало нас. Навіки склалися руки, які так багато зробили і ще так багато могли б зробити. Руки склалися, а робота залишається, і її треба робити. І хай біль втрати, почуття скорботи нікого не надломить, хай пробудить воно нову снагу, хай покличе до творчої багатотрудної праці на ниві культури нові молоді сили, покличе для тієї великої патріотичної праці, яку з таким умінням і з таким горінням звершував Максим Рильський.

Прощайте дорогий Максиме Тадейовичу. Спасибі за труд Ваш. Ви покидаєте нас, але застається в житті нашому живий, непоборний Ваш творчий дух, вічно житиме в народі Ваша праця, світлитиметься Ваш розум і Ваша думка — ніколи не забуде Вас Україна, не забуде багатонаціональна земля радянська, не забуде світ.

1964

ВОЛОДИМИР СОСЮРА

З шахтарського краю, зі степів Донеччини приніс він своє співуче слово, що задзвеніло над усією Україною. Своєю чаруючою красою й ніжністю бринить це слово й сьогодні в багатоголосі радянських братніх літератур.

Треба було бути людиною великого серця, справжнім сином трудового люду, щоб з такою пристрасстю, як це зробив автор “Червоної зими”, з такою безмірною ширістю оспівати молодість революції, почуття бійця, піднесення народу, що в неймовірних стражданнях виборів собі право вільно будувати нове життя.

Не часто на долю поета випадає така вдячність, таке захоплення яким винагороджували читачі Володимира Сосюру уже з перших його кроків у літературі, у його поезію захоувались, він справді був улюбленцем мільйонів. Щире й душевне, як сповідь, слово Сосюри-лірика мало здатність полонити людей, проникати глибоко в душі, торкати найтонші струни серця.

Перлини ліричної поезії, що їх створив Володимир Сосяра, назавжди зостануться окрасою нашої літератури.

Тяжкої втрати зазнали ми. Перестало битися серце поета, але вічно пульсуватиме серце його поезії, зігріте чистою незрадливою любов'ю до свого народу.

1965

ПРОМОВА НА ПОХОРОНІ П.Г. ТИЧИНИ

Україна прощається сьогодні зі своїм вірним поетом. Горе, яке так вразило всіх нас, заставляє кожного ще гостріше відчутти, кого між нами не стало, кого втрачено, яке високе й чисте світило погасло.

Великий поет нашого народу, вірний син нашої Батьківщини Тичина, можливо, як ніхто інший, зумів висловити думи й почування народні, його творчість мала цілковите право сказати про себе — я єсть народ.

Не тільки література українська, не тільки багатонаціональна література радянська, уся світова поезія втратила в особі Павла Тичини рідкісну творчу індивідуальність, творця невмирущих художніх шедеврів, одного з найвизначніших поетів ХХ віку.

Вже перші книги поезії Павла Тичини, сонячні кларнети геніального українського юнака були сприйняті всіма як відкриття, як явище епохальне.

Поет поетів, можна сказати, людина винятково тонкої нервової організації, виняткового артистизму, виняткової чутливості душевної, Тичина здатен був знову, як ніхто, відчувати буремну музику революції.

Йому судилося побачити народ свій у величі, на світанні великої революційної весни. І такою ж була поезія Павла Григоровича Тичини — весняна, сердечно прекрасна. Була глибока внутрішня закономірність у тому, що Тичина — співець революції, співець краси нового дня — став співцем нового життя, співцем братства народів, співцем комунізму.

Дорогий, незабутній наш Павле Григоровичу! Зараз, коли Ви завершили свій земний шлях і ми бачимо Вас під руш-

ником і калиною, ми хочемо сказати, як ми всі Вас любили. Всі письменники України носили в собі синівську любов до Вас, до Вашої яблуново чистої душі. Нам Вас не вистачатиме. Ніхто з живущих не забудуть Вашої прекрасної творчості, Вашого високого співу.

Вся Україна сьогодні в жалобі, у невимовному горі. Серце людське зупинитись може, але ніколи не стане тліном Ваш творчий геній, Ваша невмируща поезія. Вічно вона світитиме народові, світитиме Україні, всім народам нашої Батьківщини, всім народам землі. Вона продовжить себе у ділах прийдешніх поколінь, продовжить у творчій, невсипущій і чесній праці сучасних і майбутніх письменників України. Прощайте, дорогий наш Павло Григоровичу! Прощайте, невмирущий наш поете!

1967

НЕЗАБУТНІЙ ТВІЙ ОБРАЗ

Над могилою Малишка

І знов ось прощання, і ще одна втрата, втрата тим гіркіша, тим тяжча, що передчасна, — передчасністю, нежданістю своєю вона всіх нас приголомшила.

Ще нам вчувається голос його, ще ось тільки-но світився нам цей розум — блискучий, гострий, малишківський, ще вчора пашіло в нашій поезії це вогнисте й нервове життя.

Життя такої місткості, полум'яного темпераменту, життя буйне, шалене, народжене для співу, для лету, для високих помислів. Як він умів любити. Все найкраще з його поезії — пристрасне, вулканне — народжене любов'ю.

Бачили ми його безмежно ніжним, і ласкавим, і змордованим, обраним, бачили й гнівним, і пісенно натхненим, і все це був він, Андрій Малишко, людина дивовижної цільності й рідкісного душевного багатства, людина-вогонь, боєць, патріот.

Український народ справедливо пишається своїм вірним сином. Слово Малишкове, пісня його має палких шанувальників в усіх народах нашої соціалістичної Вітчизни.

Прощай, товаришу. Прощай, брате. Від могили твоєї йдуть у безсмертя книги твої, і краса твоїх росянистих пісень, і в поколіннях незабутнім буде образ твій — образ натхненного народного співця.

1970

ЮХАН СМУУЛ

Не лише творчістю, а й чарівливістю своєї особистості Юхан Смуул викликав повсюдну симпатію до Естонії, до естонців, і в цьому, я гадаю, неабияка заслуга письменника перед рідним народом.

Уявляється мені він натурою великої душевної цільності, моральної вимогливості до себе, людиною, яка свої творчі переконання стверджує не обіцянкою, а вчинком, — бо не кожен у його становищі та ще й при такому кволому здоров'ї зважився б ділити всі труднощі морського похідного життя десь аж там, серед льодів Арктики.

Спроможною була ця людина на крок сміливий, на красивий вчинок, і все це без найменшої пози, ніби в жарт, з сором'язливою смуулівською усмішкою й душевною делікатністю, м'якою іронічністю, за якою, однак, вгадувалась людина великої внутрішньої мужності, надійності, риси притаманні справжньому синові свого народу.

Мистецтво вимагає безстрашся, і в ньому це було. Відчувалась у цій людині якась прихована морська завзятість, очевидно, риса успадкована від того народного середовища, з якого він вийшов і де самі умови суворого життя формували в людях такі якості, як почуття колективізму і здатність без гучних слів прийти людині на допомогу в тяжку для неї хвилину.

Яскравою своєю особистістю приваблював цей естонець всіх нас. Не можна було такою людиною не захоплюватись, не можна було не вірити тому, що Смуул пише у своїх творах.

За відносно короткий час Юхан Смуул увійшов в нашу багатонаціональну й світову літературу.

Шляхами дружби, шляхами братерства прийшов він і до нас на Україну, ставши для мільйонів українських читачів

одним з найулюбленіших письменників, бо слово його шире й правдиве, бо його “Льодова книга” сповнена того внутрішнього душевного тепла, яке з роками не вигасає.

Дуже сумно, що нема його зараз з нами, що тільки свічка горить там, де він міг стояти, усміхаючись.

Естонія стала ближчою нам завдяки творчості Смуула, завдяки творам його товаришів, чудових естонських письменників. У нас охоче перекладають твори естонських авторів, і тут, у вас, так само уважно ставляться до української книги, щедро видають її в перекладах на естонську мову. В цьому ми бачимо вияв — на ділі! — чуття єдиної родини, чуття, що збагачує кожного з нас.

1972

ПРОМОВА НА ПОХОРОНІ А.В. ГОЛОВКА

Є втрати, яких не замінити, втрати, які глибоко ранять і змушують замислитись. Така втрата Андрія Головка, класика української радянської літератури, улюбленого народного письменника, чия творчість своєю правдивістю, красою, художнім блиском назавжди ввійшла до найкращих надбань усієї багатонаціональної літератури народів Радянського Союзу.

Від свого першого, кров'ю серця виведеного рядка, від своїх ще юнацьких творів Андрій Головка зробив чіткий, всежиттєвий соціальний вибір: увесь свій рідкісний талант він присвятив справі трудящих, революції, ідеалам комунізму. Глибину, серйозність цього вибору письменник засвідчив цілим своїм життям, кожним кроком своїм, коли в червоноармійській шинелі бачили його буремні поля боїв громадянської війни, коли, будучи уже в літах, він чесною солдатською ходою йшов крізь битви Великої Вітчизняної. Ця зовні стримана людина несла в собі величезний заряд мужності й благородства. Його синівською вірністю, його багатющим обдаруванням по праву може пишатись український народ.

Для письменників і старших, і молодших А. Головка залишиться взірцем майстра, усім нам він показав урок суворості вимогливості, він знав, який вогонь здатна викресати з

народного слова натхненна праця і воля митця. Ось про кого, не вагаючись, можна сказати: він високо ніс честь радянського письменництва, ось кому впродовж десятиріч дано було бути прикладом для своїх побратимів, бути чистим сумлінням нашого письменства.

Ще раз підтверджується істина: життя письменника — у його книгах. Тим-то наш сьогоднішній біль, і наш сум, і жалоба знаходять такий щирий відгук у серцях читачів у всіх братніх республіках, з найдалших країв багатомовної нашої соціалістичної Вітчизни долинають сюди голоси братерського співчуття, припадають птахи жалю до цієї свіжої могили.

Горе — велике. Але хай воно не затьмарить нашого зору, не пригнітить, хай ще більше згуртує, поєднає всіх нас для патріотичних творчих зусиль.

Прощайте, дорогий наш Андрію Васильовичу! Прощайте, наш незабутній!

1972

ПАМ'ЯТІ ЗАХАРІЇ СТАНКУ ¹

Сумна звістка надійшла з Бухареста: помер Захарія Станку. Пішов із життя славетний романіст, поет, академік, невтомний поборник дружби наших літератур.

Народні низи послали його, селянського сина, на вершини духовної творчості. І Станку з честю виконав свою місію “мужицького посла” в літературі, про що свідчить хоча б його роман “Босий”, цей класичний твір сучасної румунської прози, перекладений на десятки мов світу.

Станку починав з поезії, починав як перекладач творів Єсеніна, чия лірика заповонила його ще в юності. Поезія весь час потім супроводила Станку-романіста, повістяра, і останніми зірницями на його просторому творчому небосхилі знову сяйнули книги поезій: “Пісні пошепки” та “Шабля часу”... Добірка з них, надрукована в серпневому номері “Иностранной литературы”, дає уявлення про Станку зрілих і нелегких літ, Станку стуженого, прощального, який, не помиляючись у своїх передчуттях, з пером у руці, з вистражданою мудрістю зустрічає ту вічну ніч, що вже на нього тоді насувалась...

Згас митець всебічно обдарований, митець могутньої творчої снаги. Згас, далеко ще не вичерпавши себе.

Твори Захарії Станку неодноразово видавались у Москві і в Києві, багатьох друзів має на нашій землі його пристрасне слово. Дорогий він нам також і тими зусиллями, яких з року в рік докладав для розвитку дружби літератур соціалістичних країн, зокрема для зміцнення творчих контактів між письменниками Румунії та Радянського Союзу.

Під час перебування Захарії Станку на Україні, коли його знайомили з читачами, не раз доводилось чути — з різних уст — на його адресу:

— Наш друг Станку...

Місткі слова. Місткі і правдиві. І пам'ять про нього, про Станку-друга, назавжди збережеться в наших серцях.

9 грудня 1974 [року]

НАРОДНА

Г.Н. Кальченко

Прекрасна дочка прекрасного народу — можна було почути про неї в багатьох республіках, у різних місцях Радянського Союзу, бо всюди її знали, нею захоплювались, усюди її любили.

Галина Кальченко належить до тих, ким завжди буде пишатись українська культура. Творчий подвиг цієї жінки, Людини і Майстра, викликає захват, почуття гордості й бажання схилитись перед її глибоким серцем, перед невтомністю її тендітних і чесних рук, які так багато встигли зробити. Слави народної гідне це життя — горіння, життя до краю напружене, невсипуще, осяяне красою самозабутньої творчої праці. Любов наснажувала її творчість, з любові виникали чудові образи то легендарного Василя Порика, що його прийняла в сім'ю своїх героїв Франція, то композитора Леонтовича, то Нечуя-Левицького, то нарешті, вінець мистецького злету скульпторки — образ Лесі Українки, чия поезія упродовж багатьох літ супроводила Галину Кальченко як сила заповітна, як її нетьмарна духовна зоря.

Народна... Звання народної художниці для Галини Кальченко було не лише почесною відзнакою, воно стало для неї

внутрішнім змістом її діяльності, подвижницькою творчою місією, святим обов'язком.

Умови радянського життя відкривали перед талановитою дівчиною безліч можливостей, різних шляхів і варіантів, вона ж обрала шлях далеко не найлегший, може якраз найтрудніший шлях одержимої вічної трудівниці, яка не знає спокою у своїх творчих шуканнях, людини, яка не щадила себе, і це все поєдналось у ній у пристрасть радянської патріотки, яка в безоглядній відданості рідній землі, у служінні людям знайшла своє найвище життєве покликання. Сама вона обрала для себе долю таку — долю орлиці, що прагне вершин, і вона цих вершин досягла.

Склалися крила, урвався політ.

Та саме таким — крилатим, бентежним, натхненним — залишиться образ її в пам'яті народній, такою постане вона для прийдешніх поколінь. Бо те, що звершила Галина Кальченко, буде завжди в нашій житті, вічно будуть її творіння з рідним народом, якому вона виспівала в бронзі й камені найчистішу пісню своєї ніжної й поетичної душі.

1975

УСІ МИ В СКОРБОТІ

Якої тяжкої втрати зазнав наш народ. Пішов із життя Микола Бажан, великий діяч української культури. Ніхто не скаже, чи знайде заміну його могутній інтелект і не менш могутній поетичний дар...

Як він трудився до останнього подиху, яку силу саможертвну явив у своїм високім благороднім служінні народові — цього Україна, як і вся наша багатонаціональна література ніколи не забуде.

Поет-комуніст, поборник інтернаціонального єднання народів, художник, чиє ім'я завжди зорітиме серед найяскравіших імен діячів культури сучасності, він усім нам давав взірець творчого подвижництва, напруженої натхненної праці в ім'я поглиблення братерської дружби й духовного збагачення народів Країни Рад, для щастя, звеличення й духовного розквіту рідної України, яку він так ніжно й безоглядно любив.

Справжній карбівничий слова, він лишив нашій літературі нетлінні поетичні шедеври. Разом із плеядою митців першого післяжовтневого десятиріччя, будши в першій лаві тих дивовижно обдарованих людей, він разом з Тичиною, Рильським, Сосюрою, Довженком, Яновським та іншими майстрами закладав підґрунтя молодій тоді українській радянській літературі, разом з ними виводив її на обшири світові, створюючи нашому письменству високий і достойний міжнародний престиж.

Коли ми кажемо: людина-енциклопедист, мудрий трудар, мислитель, невтомний поширювач вселюдської гуманістичної культури, то перед нашим зором знову постає гігантська постать безмежно дорогого нам Миколи Платоновича Бажана.

...Безстрашний солдат Великої Вітчизняної, досвідчений будівничий рідної культури, учасник найбільших миротворчих звершень народних, Бажан своєю багатогранною — упродовж десятиріч — діяльністю здобув визнання й глибоку повагу сучасників, житиме він своєю творчістю і в пам'яті прийдешніх поколінь.

Не напишеться поема про геніального Артемія Веделя, яка була в Бажанових задумах, не зреалізуються інші його твори, — гірко це усвідомлювати.

В ці дні туги й скорботи, коли мужній образ Миколи Бажана відпливає у вічність, ще осяжніше постає перед нами масштабність його творчих намірів і діянь, істинна велич праці, звершеної ним, класиком нашої літератури.

Прощайте, великий трударю!

Прощай, дорогий наш товаришу й брате!

1983

П Р И В І Т А Н Н Я

ПУСТЬ ПОБЕДА БУДЕТ ВАШИМ СПУТНИКОМ

Дорогие товарищи гвардейцы!

Искренне поздравляю вас с праздником 1-го Мая, великим праздником трудящегося человечества. Бывалые вете-

раны и молодые бойцы вспомнят в эти дни чудесный май сорок пятого года, когда наша славная Советская Армия разгромила полчища варваров и высоко подняла немеркнущее знамя Победы.

Пусть победа будет всегда вашим спутником, товарищи гвардейцы!

Родина ждет от нас только доблестей, только побед!

1 мая 1948 [года]

Олесь Гончар

ВІТАЄМО СПІВЦІВ ТВОЇХ, БІЛОРУСЬ!

Радісна, хвилююча подія: у Київ, на землю Радянської України, для участі в тижні білоруської літератури прибуває велика група письменників Білорусії, посланців братнього героїчного народу. На заводах, у інститутах, у колгоспах різних областей нашої республіки протягом семи днів лунатиме співуче білоруське слово, лунатиме з уст тих, хто натхненно й талановито творить сьогодні білоруську літературу, чудову й справді народну літературу соціалістичної нації.

На Україні, як і в усіх республіках нашої неосяжної Батьківщини, білоруська книга має мільйони щирих друзів і шанувальників. Слово Купали та Коласа таке ж близьке нашому серцю, як і слово Шевченка серцю білоруса.

Глибокою народністю, щирістю, людяністю — ось чим найбільше приваблює нас класична й сучасна білоруська література. З невичерпних джерел народних бере вона свою силу, здоров'я й красу.

Цього літа з доброго почину білоруських письменників у Білорусії проходив тиждень української літератури, в якому взяли участь багато українських письменників, гостинно запрошених на це свято своїми товаришами по перу. На все життя запам'ятаються нам подорожі по містах і селах Білорусії, сповнені широкого братерського хвилювання зустрічі з трудящими республіки, робітниками, колгоспниками, з відважними білоруськими партизанами, що у роки війни здивували світ подвигом збройної боротьби проти фашизму.

Живий подих квітучої білоруської землі, чаруючий гомін її лісів, синяву її світлих озер, а щонайбільше — глибокі по-

чуття свого народу, його думи й сподівання принесуть із собою на Україну білоруські художники слова.

Дорогі наші друзі й брати!

По-братерськи раді вітати вас на нашій землі!

Хай радісним і творчо-наснажливим буде ваше перебування на Україні!

1957

“ПУСТЬ СЧАСТЬЕ СОПУТСТВУЕТ ВАМ КАК НА ЗЕМЛЕ, ТАК И В НЕБЕ!”

Дорогие товарищи!

Я рад был узнать, что вы интересуетесь моей творческой работой.

Над чем сейчас работаю? Каковы ближайшие творческие планы?

Последней моей работой является книга рассказов “Маша с Верховины”, вышедшая в украинском издательстве “Молодь”. Несколько рассказов из этой книги под названием “Чары-камышы” недавно изданы библиотекой журнала “Огонек”.

Сейчас работаю над новыми рассказами из современной жизни.

Продолжает меня так же волновать тема Великой Отечественной войны. В ближайшее время буду работать над книгой об этом, о тех горьких днях, о событиях, драматизм которых оставил в сердце неизгладимый след.

В 1960 году в Москве состоится декада украинского искусства и литературы. Киевская киностудия имени Довженко планирует выпустить к декаде фильм по моему роману “Таврия”. В этой работе мне также приходится принимать участие.

Дорогие воины-авиаторы, примите от меня сердечный привет и дружеские наилучшие пожелания.

Пусть счастье сопутствует вам как на земле, так и в небе!

10 мая 1959 года

Олесь Гончар

НОВЫХ ТВОРЧЕСКИХ УСПЕХОВ!

Начинаются Дни венгерской культуры на Украине. Это знаменательное и радостное событие. Яркая, самобытная культура венгерского народа вызывает искренний интерес у трудящихся нашей республики, в частности у интеллигенции.

Надо признать откровенно, что мы знаем эту культуру далеко еще не в той мере, как нам бы хотелось и как она того заслуживает. Благодаря замечательной дружбе, которая ныне связывает наши народы, перед нами открываются широчайшие возможности для более полного взаимного ознакомления с культурными богатствами для дальнейшего укрепления наших культурных связей.

Многие помнят, с какой радостью киевляне в свое время встретили выставку произведений известного венгерского скульптора Кишфалуди-Штробля. Изваянная им величественная статуя возвышается в Будапеште на горе Геллерт, выражая чувство благодарности трудящихся Венгрии советскому воину-освободителю. Наш читатель с большим вниманием относится к художественным произведениям венгерской литературы. Живым олицетворением дружбы наших литератур является для нас немеркнувший образ пламенного рыцаря революции Матэ Залки, в большом сердце которого воедино слилась любовь к родной Венгрии с любовью к нашей Украине.

Мы уверены, что Дни венгерской культуры на Украине еще более сблизят нас, мы еще глубже узнаем богатую культуру народа, с которым нас связывают узы неразрывной искренней братской дружбы. От души желаем деятелям венгерской культуры новых творческих успехов на радость всем друзьям новой Венгрии.

1959

Олесь Гончар

ПРИВІТАННЯ ДЛЯ ГАЗЕТИ “ЛЕНИНСКОЕ ЗНАМЯ”

Каждый из нас, кто в солдатской шинели прошел суровые фронтовые дороги, питает к ним особенное, родственное чувство.

Нелегкий солдатский труд, но необходимый, нужен для Родины. С искренним уважением, по-братски приветствую всех вас, друзья, кто несет сегодня почетную патриотическую службу в войсках.

В своих будущих произведениях хочу снова сказать слово о войне, о мужественном защитнике родной советской земли.

Всего наилучшего вам, друзья.

60-ті роки

Олесь Гончар

ЧИТАТЕЛЯМ “КАМЧАТСКОГО КОМСОМОЛЬЦА”

Читатели “Камчатского комсомольца”, юноши и девушки, которые живут и трудятся на самом краю земли советской, в моем представлении являются людьми судьбы необычной, людьми, чья жизнь особенно сурова и напряженна...

Тысячи километров отделяют Камчатку от моей родной Украины, от центральных районов страны, но знаю: где бы ни находился человек, от него самого прежде всего зависит сделать свою жизнь содержательной, полноценной, интересной для себя и полезной людям.

Я уверен, что Вы живете именно такой жизнью, далекие мои камчатские друзья. Как бы далеко Вы ни были, Вы всегда близки к Родине.

Я желаю Вам мужества. Желаю Вам счастья.

*19.06.1960
г. Киев*

Олесь Гончар

ВІТАННЯ УЧНЯМ НОВО-В'ЯЗІВСЬКОЇ СЕРЕДНЬОЇ ШКОЛИ

Школярі Ново-В'язівської середньої школи Павлоградського району надіслали мені кілька своїх поезій, портрет Т.Г. Шевченка, намальований учнем 6-го класу Юрієм Шарандо, і фотографію школи, у якій вони вчаться.

Я дивлюся на це фото й згадую тяжкі дні війни, коли земля наша була сплюндрована, школи стояли обгорілі й діти нашого народу могли тільки мріяти про світлі класи, де їх зустрине привітний і мудрий учитель.

І ось — наша сьогочасна дійсність. Ось одна з тих численних чудових шкіл, що їх буде, що їх дарує народ наш своєму юному поколінню, своїй підростаючій зміні.

Дорогі мої, юні друзі!

Будьте ж достойними тієї великої турботи й любові, якою оточує вас Батьківщина.

Хай наука й праця стануть для вас джерелом щастя, хай щедро й повно розкриваються в житті здібності кожного з вас!

1961

ГОРЯЧИЙ СЕРДЕЧНИЙ ПРИВЕТ!

Дорогие друзья! С берегов Днепра мысли мои сейчас переносятся к вам, на берега Енисея, туда, где тысячи наших славных юношей и девушек, отважных бойцов семилетки, сооружают ныне гигантскую плотину Красноярской ГЭС — жемчужину советской энергетики.

...Красноярск, Енисей — эти слова вызывают во мне особенно теплое чувство еще и потому, что в годы войны мне пришлось лежать в одном из красноярских госпиталей. Раненых привезли нас с фронта в глубину Сибири, и я впервые тогда увидел этот могучий прекрасный край, и мне навсегда родными стали его замечательные люди.

Помню, как, выйдя из госпиталя, обмундированные по-сибирски, мы в суровые зимние ночи 1942 года уходили на занятия на Енисей, как обжигали нас, южан, жгучие морозы и

ветер. Не там ли, где ходили наши лыжные батальоны, вырос ныне Дивногорск, который кажется мне отсюда сказочным?

Я мечтаю у вас побывать.

А пока что шлю вам горячий сердечный привет, желаю вам успеха в труде и личного счастья каждому из вас.

Я приветствую ваше мужество, крылатую вашу молодость, героический самоотверженный труд во имя Родины.

1 января 1962 [года]

Олесь Гончар

ПРИВІТАННЯ ТРУДЯЩИМ ГОЛОПРИСТАНСЬКОГО РАЙОНУ

Через газету “Південна комуна” передаю щире сердечне вітання її читачам — трудящим Голопристанського району.

Від усієї душі бажаю, щоб сьогорічна весна, якою вже так ласкаво повіває в цьому степовому краю, принесла вам, товариші степовики, нові радощі, нові трудові перемоги.

Хай щедрим буде урожай, хай мирним буде наше чудове небо, хай ще повнішою красою квітує наша любима Радянська Вітчизна!

8 березня 1962 [року]

ПРИВЕТСТВИЕ УЧАСТНИКАМ ЧИТАТЕЛЬСКОЙ КОНФЕРЕНЦИИ

Тема подвига, мужества, героизма советского человека была всегда близка мне, она волнует меня и сейчас. Жизнь армии нашла отображение в последнем моем романе “Тронка”. Вот почему ваше слово — слово читателей-воинов для меня особенно дорого. От души приветствую вашу конференцию, желаю всем успехов, добра и счастья.

1963 г. Киев

Ваш Олесь Гончар

ЧИТАЧАМ “ВІЛЬНОГО ЖИТТЯ” (Тернопіль)

Приємно було дізнатися, що на сторінках “Вільного життя” щотижня з’являється ваш “Тернопільський альманах”.

Літературне життя республіки зараз на піднесенні, поряд із старшими письменниками дедалі частіше радують читачів талановитим художнім словом наші молоді та наймолодші автори. Є всі ознаки справжньої літературної весни — весни творчості нашого народу, весни талантів, якими так яскраво, так повноквітньо розкривається нині українська земля.

Вітаю вас, друзі, вітаю ваших читачів!

1965

Олесь Гончар

ПРИВІТАННЯ ЖУРНАЛУ “КНИЖНАЯ ТОРГОВЛЯ”

Люди, распространяющие литературу на селе, те, кому мы вверяем судьбу книги, и кто прокладывает нашим произведениям дорогу в самые отдаленные уголки необъятной советской Родины, эти люди вызывают у меня самое глубокое душевное уважение. Я знаю, как много среди пропагандистов книги настоящих энтузиастов, горячо и беззаветно преданных своему делу.

Народ наш всегда с большим почтением относился к тем, кто нес ему свет знания, красоту поэзии, мудрости человеческой. В наше время жаждущих получить хорошую книгу становится все больше, и естественно, что при этом возрастает роль сельских книжников, всех работников книжной торговли. Труд ваш поистине благороден, друзья.

От всей души желаю, чтобы всегда вы чувствовали радость своего труда, его содержательность и полноценность.

Примите мой искренний привет, дорогие наши друзья!

Больших вам успехов.

1966

Олесь Гончар

“СЕРДЕЧНЫЙ МОЙ ПРИВЕТ”

Шахтерам, металлургам, дорогим однополчанам и всем трудящимся Карагандинской области сердечный мой привет в юбилейном году.

Больших успехов в труде Вам, друзья! Радости и счастья!

24.1.67
г. Киев

Ваш Олесь Гончар

ПРИВІТАННЯ СТУДЕНТСЬКИМ ЗАГОНАМ З УКРАЇНИ В КУСТАНАЙСЬКІЙ ОБЛАСТІ

Дорогие друзья!

Пусть приветливо встретят вас Кустанайские степи.

Пусть радостными и незабываемыми на всю жизнь впечатлениями обогатят они вас.

А Киева не забывайте. Уверен, что встретит он вас лаской и любовью, с чувством гордости встретит он вас, загорелых, бодрых, закаленных на степных ветрах.

Счастливого пути вам, друзья, и счастливого возвращения.

1969

Олесь Гончар

ДЛЯ ИЗДАТЕЛЬСТВА “ВАГА” (Вильнюс)

Я рад был узнать, что издательство “ВАГА” готовит к выпуску на литовском языке мой роман “Циклон”. Герои этого произведения, как и предыдущего романа “Человек и оружие”, близки и дороги автору многими своими переживаниями, мыслями, чувствами. Главный герой книги Богдан Колосовский, образ его вобрал в себя характерные черты и духовные качества тех харьковских студентов-добровольцев, которые в начале войны прямо со студенческих аудиторий ушли на фронт сражаться с фашизмом и героически проявили себя в боях за Родину. Близки автору и раздумья главного героя романа “Циклон” о месте художника в современной жизни, его творческий максимализм и бескомпромиссность, стремление до конца отдать свое творчество народу,

найти художественные образы, достойно выражающие самую сущность нашего времени.

Сейчас я завершаю работу над новым произведением, героями которого будут люди труда, каждодневно проявляющие свои способности созидателей, люди, которые стремятся жить в гармонии с природой, то есть не только используют ее, но и делают все, чтобы улучшать, обогащать живой мир планеты.

Большое место в новом произведении занимают проблемы воспитания подрастающего поколения, работа коллектива учителей, преданных советских патриотов, ищущих, активно мыслящих, сильных своей гуманистической страстью педагогов, которые имеют дело с трудными подростками. Наряду с этим хотелось осмыслить и другие жизненные процессы, которые волнуют нашего современника.

Пользуюсь случаем, чтобы передать привет всем литовским друзьям, от души поблагодарить за братское внимание к украинской литературе, в частности и к моему творчеству.

Ноябрь 1972 [года]

Олесь Гончар

ПОЗДРАВЛЯЕМ И БЛАГОДАРИМ!

К 50-летию переименования Петрограда в Ленинград

Чувство гордости за человека вызывает этот город, бесконечно дорог он всем советским людям.

Здесь, на площади у Смольного зажглись, озаряя страну, первые костры революции, отсюда вдохновенный Ильич обращался к народу.

В годы Великой Отечественной мир был потрясен подвигом блокадного Ленинграда: ведь это у стен его о скалу мужества, стойкости, патриотизма советских людей разбилась грязная волна фашистского нашествия. Тающая от голода девочка коченеющей рукой записала в своем дневнике бессмертную правду о ленинградцах.

Голосом Пушкина и Шевченко оживается из прошлого к нам этот город, и его услышат грядущие. В века унесет он в своем облике печать величия и красоты человеческого духа.

25 января 1974 года

Олесь Гончар

ПРИВІТАННЯ ЖІНКАМ

Три десятиріччя минуло, а так — ніби вчора... Це тоді, коли, нарешті, зітхнули народи і юна Перемога в образі дівчини вийшла назустріч солдатові з весняними квітами в руці.

Після всіх лихоліть, після мороку грізних ночей зійшло сонце, оте довгождане, оте, що було для нас найяснішим, сонце перемоги, Миру й Надії. Зійшло і вперше побачило землю, де вже не шаленів залізний ураган нищення, де останні дими побоїщ уже розсіювались, і все довкруг розтуманювалось, і не чаділи більше кремаційні печі фашистських фабрик смерті, і нікого більш не лякаючи, стояли навстіж розчахнуті пекельні брами Бухенвальда.

Вирували тріумфом столиці, повнилися радістю села й міста, а він, трудар фронтів, радянський воїн-визволитель, стояв, може, десь на узліссі після безсонних ночей, стояв серед вранішніх не розчавлених танками рос і, мов найкращу музику, слухав цю дзвенючу безпострільну тишу. Чути було, як травина росте, і як росина скапує, і земля ніби вперше поставала перед солдатом у своїй споконвічній красі, уквітчана зелом та цвітом, призначена для щастя, для життя. І якби прозирнути в надра тодішніх солдатських дум і переживань, в саму глибіню солдатської душі, то неодмінно б засвітився звідти образ великої чистоти, і, напевне, був би то образ Матері, що — як символ самої Вітчизни — в скорботній суворості колись благословляла тебе в похід. Проводжала, вірила й ждала, і навіть тоді ждатиме, коли ти поліг десь в лісах чи болотах, коли по тобі вже й квіти ростимуть десь в далекому краю.

Матері. Сестри. Дружини. Наречені... Це ж про вас мовились в окопах найніжніші і найвірніші слова, це ж ви ставали задумливою піснею на привалах, це ж омріяне жіноче ім'я пошепки довірялось товаришеві у хвилину скрути, у хвилину, може, останню...

Повноправні учасниці походу, всюди були ви з нами, були завжди. Фронтowa скибка хліба була нам солодка, бо це ви нам його посилали; беручи снаряд чи міну до рук, знали ми, що це ви куєте перемогу десь там, у невтомних цехах, на заволзьких оборонних заводах. У безмежній ласкавості ви

схилялись над нами по госпіталях, ділячись життям, приносили свою кров на донорські пункти, ми бачили вас на вогненних переправах, на найтяжчих плацдармах, були ви всюди, де потрібне було ваше патріотичне зусилля, ваше нічим не замінне тепло і підтримка.

Подвиг називаємо всенародним, і цим багато що сказано. З просторів Росії, з гір Кавказу, зі степів Середньої Азії, з усіх усюд їдуть сестри та побратими на Україну, в Білорусію і Прибалтику, їдуть вклонитись дорогим могилам, покласти квіти до підніжжя обелісків, на яких відкарбовані імена мужніх воїнів, синів усіх народів нашої радянської Батьківщини. Сивий ветеран, бойовий комісар тих звияжних літ, прибувши з Алтаю, стоїть на березі Дніпра, і ми чуєм від нього:

Ось тут вона мене підбрала, моя українська мати... Життям ризикуючи, рятувала мене, коли я помирав...

Перемога добувалася спільно, і коли я думаю про трудовий та ратний подвиг мільйонів радянських жінок, думаю над образом тієї, котра в часи випробувань брала на себе, здавалось, непосильну ношу й несла її серед чорних вирвищ війни, серед горя й страждань, то постає він, образ цей, весь зітканий зі сподвижництва, любові й самопожертви, з високості духу й краси справжнього благородства.

Тож у цей найсвітліший день вітаємо її, жінку-Матір, трудівницю, сподвижницю, вітаєм і схиляємось перед її всежиттєвим подвигом відданості і любові.

1975

ВІТАЄМО ВАС, ПОСЛАНЦІВ ЕСТОНСЬКОЇ ЗЕМЛІ

Хвилюючі зустрічі на естонській землі під час Днів літератури й мистецтва Української РСР, досі не потьмарились вони в пам'яті, повіті теплом сердечної приязні й гостинності, яку виявили посланцям українського народу трудящі радянської Естонії. Хіба можуть забутись нам години, проведені в середовищі шахтарів сланцевого басейну в Кохтла-Ярве, чи поетичні вечори на острові Сааремаа, де були ми гостями тамтешніх рибалок, мужніх і веселих людей, або розмови в славетному Тартуському університеті, де профе-

сори й студенти з такою шанобою вимовляють ім'я Лесі Українки, яка свого часу теж проходила крізь цю університетську браму, прокладаючи услід за Тарасом Шевченком надійні стежини дружби між нашими народами.

Самі естонці при нагоді зауважують, що вони як люди північні, надто стримані у виявах емоцій, намагаються не виказувати свого темпераменту, та треба було бачити, яка емоційна буря вирувала у залах та на майданах, коли під відкритим небом білих ночей Естонії виступали українські артисти. В тому, як сприймають трудящі Естонії мистецтво братнього народу, в тому, з якою уважливістю ставляться естонські читачі до української книги, класичної й сучасної, переконливо виявляла й виявляє себе глибоко чутлива й гуманна душа народу, широчінь його духовних обріїв, естетична розвинутість, адже це той народ, який і сам щедро збагачує скарбницю радянської культури, полонить нас і своїм фольклором, і художнім рукописом, і витонченою гравюрою, і грандіозними святами пісні, коли, здається, вся Естонія виходить на своє Півче поле, звертаючись до братніх народів щирим, добротою наповненим співом.

Зустрічаючись з трудовими колективами республіки, ми всюди переконувались, які справді золоті руки в трударів Естонії, яка в них висока культура праці, знов і знов ми пересвідчувались, наскільки органічним для трудящих Естонії стало священне почуття ленінської дружби народів, той благородний дух інтернаціоналізму, що єднає всіх радянських людей. Сини багатьох народів Радянського Союзу віддали життя в боротьбі за визволення Естонії від фашистських загартників, і республіка пам'ятає про це, не в'януть квіти на могилах героїв. Зворушлива дружба єднає й сьогодні рибалок з естонських островів з радянськими прикордонниками, з тими, хто приїхав сюди з різних республік, щоб пліч-о-пліч стояти на чатах священних рубежів Вітчизни.

Нині Україна жде посланців культури естонського народу. Трудящі нашої республіки матимуть змогу ще ближче пізнати талановиту творчість, що з народних глибин викутувалась на берегах Балтики, перед нами постане мистецтво зовні стриманих барв і великого внутрішнього багатства, мистецтво суворої гідності, самобутньої краси й дотепного

народного гумору. Численних шанувальників мають на Україні твори естонських письменників, все більше приваблює нас література, яка вміє так проникливо, з психологічною достовірністю й тонкістю передавати внутрішній світ людини, література, яка ввійшла в коло братніх літератур зі своїм дужим і неповторним голосом.

Зустріч з представниками естонської літератури й мистецтва на українській землі, без сумніву, стане ще одним виявом нашого взаємонаснажливого єднання й братерства, завдяки якому ще глибшим стає все те світле й чисте, що нас зближує і ріднить. Бажаємо естонським друзям нової творчої снаги, нових талановитих звершень на радість і славу всіх народів нашої соціалістичної Вітчизни!

Ласкаво просимо вас, славні сини й дочки Естонії, на українську землю.

8.9.1975 для "Радянської України"

ЧИТАТЕЛЯМ ГАЗЕТЫ "КОМСОМОЛЕЦ КУБАНИ"

Читателям газети "Комсомолец Кубани", всей славной молодежи края успехов в труде, счастья в жизни.

Всім Вам сердечне вітання!

17.05.1976
Краснодар

Олесь Гончар

ЛИСТ-ПРИВІТАННЯ ХЛІБОРОБАМ

Приємно було дізнатися про видатні успіхи хліборобів Михайлівського району. Прошу передати моє щире вітання творцям народного Колосу.

Нових звершень Вам, друзі, хай щастить Вам і в майбутніх літах.

3 жовтня 1977 року

Олесь Гончар

ЛЕБЕДИНОГО ВІКУ!

Якщо газета, кожен її номер — це все-таки мить історії, то стільки ж таких миттєвостей увібрала наша письменницька газета за понад півсторіччя свого існування! Скільки і ра-

дісних, і сповнених драматизму літературних подій відбулося на її шпальтах...

Були претензії, чулися докори, однак це зовсім не означало, що письменники недостатньо своєю газетою дорожать. Скорше це свідчило про вимогливість та вболівання, про бажання бачити ще кращим, авторитетнішим таке важливе для нашої літератури видання.

Віднині перед ним починається мовби нова життєва смуга.

Прощання чи з віком, чи з літом, чи навіть з газетою, до котрої звик, несе в собі певний присмуток, та ж водночас полишає в душі й місце для надій.

Заснована поколінням письменників “Літературна газета” від сьогодні матиме інший вигляд, стане тижневиком, виданням чоловічого роду, тож хочеться сподіватись, що з’являється на світ гідний син нашої літератури, який нічого доброго не розгубить, і що буде це голос мужній, правдивий, принциповий, голос, що чутиме його не лише Україна, а й уся сім’я братніх літератур нашої Вітчизни. Сподіваємось, що нове видання ще активніше допомагатиме літературі звершувати її високу місію в житті народу, ще більше загострюватиме в кожному з нас почуття відповідальності перед людиною і її майбутнім.

Новонароджене дитя годиться вітати. Годиться зустрічати його почуттям світлим, почуттям довіри й надії, як зустрічаємо кожен новий паросток життя.

Тож — лебединого віку!

4.1.1982

ПРИВІТАННЯ ДО 100-РІЧЧЯ З ДНЯ НАРОДЖЕННЯ А.Ю. ТЕСЛЕНКА

Наближається 100-річний ювілей Архипа Тесленка. Це один з тих письменників, чия творчість назавжди увійшла в скарбницю української літератури. Народжений на мальовничій полтавській землі, автор “Страченого життя” зазнав найтяжчих випробів долі, випив усю чашу її гіркот. Із вражаючою силою й правдивістю відтворив Тесленко поневіряння

людей украй зневолених, тих, чиї природні здібності та обдарованість так і не могли розквітнути в умовах жорстокого дореволюційного ладу. Оповідання “Школяр”, “За паспортом”, “Хуторяночка” відомі українським дітям з дитинства, це справжні перлини нашої класичної новелістики.

Трудящі Лохвиччини мають усі підстави пишатися своїм талановитим земляком. Заслуги Архипа Тесленка перед своїм народом варті довічної слави.

27 січня 1982
м. Київ

Олесь Гончар

СЛОВО ДО ТАВРИЧАН

Коли я думаю про людей сонячного таврійського краю, переді мною постають ті, хто, як мені здається, найближче стоять до першооснов життя. Сонце, земля, хліб — цінності вічні, саме ж вони дають людині снагу і могутність, тим-то таку глибоку пошану відчуваєш до кожного, хто трудиться на землі, хто, користуючись одвічною добротою природи, вміє бути й сам добрим до неї, вміє дбайливо й мудро обєригати її в наш складний технізований вік.

Вітаю вас, славні господарі степів запорізьких! Вітаю вашу патріотичну працю, яка щорік єднається з великими трудовими звершеннями всієї нашої радянської Батьківщини.

Журналістам і читачам “Нової Таврії” з нагоди золотого ювілею — мої найкращі побажання!

Лютий 1982 р.
м. Київ

ПРИВЕТСТВИЕ ТУРКМЕНСКИМ ПИСАТЕЛЯМ В СВЯЗИ С 250-ЛЕТНИМ ЮБИЛЕЕМ МАХТУМКУЛИ

250-летие Махтумкули, блестящего классика туркменской литературы — это праздник всех братских литератур нашей великой социалистической Родины.

Поэт, пришедший к нам из далеких времен, тот, в чьем творчестве нашли выражение думы и чаяния туркменского народа, Махтумкули поистине заслужил любовь и признание потомков.

Трудной была его судьба, наградой ему явилось бессмертие. Ныне идет он к народам глашатаем добра, истины и справедливости, и мы, читающие его, убеждаемся, какую силу обретает слово вдохновенное, чистое, проникнутое духом гуманизма, разума и человечности.

В представлении украинцев Махтумкули является братом Тараса Шевченко, ведь они, величайшие певцы своих народов, породнились в веках, и тот и другой стали родоначальниками новейших литератур своих народов, которые сегодня под зарей социализма получили столь сильное развитие.

На украинский язык поэзию Махтумкули переводили наши лучшие мастера Тычина, Рыльский, Сосюра, Первомайский, поэт-фронтовик Ярослав Шпорта создал вдохновенное “Слово о Махтумкули”...

В плеяде ярчайших имен мировой поэзии засветилось еще одно имя — имя того, кто в тяжкие кровавые времена воспел братство людей, провещал веру в светлое будущее, кто поистине стал устами Туркмении!

В дни всенародного праздника от всей души поздравляю братьев и сестер, трудящихся на туркменской земле, создающих ее золотые плоды, которые умножают красоту всей нашей многонациональной советской Отчизны. Шлю наилучшие пожелания писателям Туркмении, новых творческих свершений вам, дорогие друзья, прилива вдохновения всем тем, кто так талантливо создает в наши дни прекрасную литературу туркменского народа!

23 июня 1983 [года]

ПРИВЕТ С УКРАИНЫ

Трудолюбием, мудростью и талантливостью своих людей славится Советская Абхазия в семье братских народов нашей страны.

И дни Советской литературы в республике, видимо, следует воспринимать как знак уважения писателей многона-

циональной Страны Советов к абхазскому народу, к трудящимся вашей солнечной поэтической земли.

Абхазская история и культура интересует многих на Украине, внимание многочисленных наших читателей привлекает талантливое творчество современных писателей Абхазии, я тоже отношусь к тем, кто искренне радуется успехам вашей литературы. Высоко ценю мудрую прозу Баграта Шинкубы ¹, дорог моему сердцу поэтический дар Ивана Тарбы ², весьма и весьма почитаемо у нас на Украине имя Дмитрия Гулиа ³, основоположника абхазской литературы.

По случаю Дней Советской литературы шлю сердечный привет читателям, передаю наилучшие пожелания нашим собратьям — писателям республики. Желаю новых свершений всей вашей творческой интеллигенции, чей вдохновенный труд столь естественно входит в духовное творчество всех народов нашей многонациональной социалистической Родины.

29.10.84

Олесь Гончар

“МАЛЯТКОВІ” — 25

Вітаю з ювілеєм редакцію журналу та його вірних друзів. Бажаю, щоб усі маленькі любили свій журнал і щоб виростили великими та щасливими.

1985

Олесь Гончар

МЫСЛИТЬ ПО-НОВОМУ

Быть голосом справедливости, совести, нести людям слово честное, неусеченное, безупречно правдивое — не в этом ли видится нам главное призвание газеты, создающейся ныне в условиях нарастающей гласности и демократизации общества?

Нынешняя атмосфера в большой степени способствует выявлению потенциальных возможностей личности, выявлению инициативы, живой мысли и дарований каждого, кому чуждо мещанское равнодушие, кто осознал глубоко гу-

манистический смысл происходящих в стране перемен. Миллионы наших соотечественников заняты напряженным создающим общественно полезным трудом, дело перестройки приняли близко к сердцу и журналисты, писатели, вся творческая интеллигенция страны.

Труд перестройки требует постоянного мужества и поистине ленинской непримиримости в борьбе со злом. Менять стереотипы мышления, ложные представления, освобождать человека от устаревших понятий, волюнтаристских замашек, высвобождать его психологию от пут догматизма — все это, разумеется, требует усиленной работы ума, воли, настойчивости, труда подлинно творческого, в котором только и раскрывается все лучшее, что есть в человеке.

Газета многое может сделать во имя обновления и совершенствования нашей жизни. Газета вправе строго спросить с каждого, кто пытается тормозить перестройку, напомнить и представителю ведомства, и лицу выборному о его долге, выяснить, почему в нарушение прекрасных наших законов нависает угроза над заповедником острова Хортица, почему то здесь, то там приходят в запустение памятники национальной культуры, почему порой служебное лицо позволяет себе в учреждении или в школе унижать язык родного народа, почему чья-то преступная безответственность сбрасывает в реки вредные отходы предприятий, и по чьей вине, скажем, резко ухудшилась обстановка на Свитязе, этом бесценном украинском Байкале?

Нам нужен мир, нужна надежда, нужно осознание своей истории в полном объеме, постижение ее во всей сложности, объективности, исключаяющей любые упрощения и фальсификации. Особенно важными являются усилия моральных устоев семьи, коллектива, ведь только здоровая народная нравственность, воодушевляющая человека духовность, воспринятое всей душой чувство братства народов страны только и может придать нашей жизни чистоту, избавить ее от затхлости и искудения застойных лет, не оставить почвы для таких постыдных явлений, как стяжательство, бюрократизм, разного рода браконьерство.

Стоять на страже достоинства человека, больше гражданского мужества в защите ценностей жизни, природы, куль-

туры, больше смелости в стремлении мыслить и трудиться по-новому — этот зов времени требует действенного отклика от каждого из нас, в том числе и от нашей замечательной труженицы “Правды Украины”, отмечающей ныне свой славный полувековой юбилей.

Коллективу редакции и читателям газеты шлю наилучшие, из глубины сердца идущие пожелания.

1.1.1988

Олесь Гончар

ВІТАЮ ВАС, ДОРОГІ СТЕПОВИКИ

Вітаю дорогий мені степовий край, що дав нашій культурі женьшеневий кущ Тобілевичів, епос Яновського, багатющу сучасну народну творчість. Як один із тих, кому довелося визволяти кіровоградську землю, кому довелося звідати глибіню і силу її могутніх чорноземів.

Вітаю Вас, дорогі степовики, зі святом рідної української мови. Дорожімо нею, як своєю синівською честю. Хай наша мова нуртує життям і красується вічно!

1988

Олесь Гончар

ДО ВІННИЦЬКОЇ “СВІТЛИЦІ”

Маю особливе почуття до людей Поділля. Колись давно, серед фронтового побратимства вперше відкривались вони мені своєю чесністю, совістю, своїм душевним багатством. Навкруги було пекло, море жорстокості, а вони зберігали в собі людяність, навіть ніжність почуттів, — як їм це вдавалось? Брели серед бруду, але бруд до них не приставав; прогартовані в боях воїни, вони однак не приймали грубоців, їхня мова уникала принизливого, такого поширеного на війні лихослів'я; в нічних їхніх солдатських сповідях панувала поезія домівки, поезія чистоти й відданості.

Не раз думалось: як уміють ці люди любити свій край!.. Як глибоко живе в них усе оте найдорожче, заповітне, з чим вони виростали...

Не осоромили тебе, Україно, твої подільські сини! Без великих освіт, а були справжніми носіями народної духовності... Певне, сама інтуїція, здоров'я моральне підказували їм ревно берегти все те найцінніше, святе, що нація добувала віками.

Багатьох уже нема, але пам'ять про них має наснажувати живущих.

Вітаю "Світлицю"! Сподіваюсь, що матиме вона численних прихильників. Бо набирає сили думка правдива, розкута. Бо настає час великого самооновлення душ... Успіху вам, друзі!

16 червня 1989 року

ПРИВІТАННЯ ГАЗЕТИ "ЗЕЛЕНИЙ СВІТ"

"Зеленому світу" — рясного цвіту думок, мудрих ідей, гуманних безстрашних діянь на захист рідної зраненої землі, на відродження України — первісно дужої, повносилої, якою вона має постати на світанку XXI віку!

Прихильник усього зеленого та весняного.

15 квітня 1990 року

Олесь Гончар

ДЛЯ "МОЛОДІ УКРАЇНИ"

на 8 березня 1991 року

Бачу фронтову медсестру, що під шквальним вогнем повзе на передову, у стрілецькі роти, щоб рятувати поранених моїх товаришів.

Бачу в госпіталях блідолицих студенток, котрі, не вагаючись, ставали донорами, щоб ціною власної крові повертати до життя тих, кому, здавалось, уже ніщо не допоможе.

Уклоняюсь вам, солдатські матері, що не відаючи страху, як левиці, стаєте нині на захист своїх дітей від потворної "дідівщини", від генеральської черствості й шовіністичної сваволі, виборюючи своїм синам суверенне право проходити службу на землі рідної України.

Повчитись би й нам, чоловікам, стійкості у солдатських матерів, їхньої святої безоглядної здатності любити!

Слава вам, жінки!
Вітаю вашу безстрашність, вашу любов, ні з чим незрівнянну ніжність ваших сердець.

8.03.1991

ВІТАЮ “ЛІТЕРАТУРНИЙ ЛЬВІВ”!

Вітаю “Літературний Львів”! Бажаю Вам, друзі, Франкової жаги до праці, його неперебутніх енергій, спрямованих людям на добро, на всебічну розбудову духовності рідної незалежної соборної України!

Не хотілося би, щоб творчі зусилля були віддані праці безплідній, затятому з’ясуванню: чий Бог кращий, хто з нас більший, а хто менший патріот. Полишимо ці суперечки нащадкам, вони, можливо, будуть об’єктивніші за нас.

Україна завтрашня поступово, але неухильно інтегрується в європейське життя, зустріне ХХІ вік, сподіваємось, уже в європейському домі. Якою ждуть її там, у цивілізованому співтоваристві? Маємо прийти в нове середовище в гідності й чистоті, без тоталітарного накіпу, подолавши роз’їдаючий націю розбрат, чварню, що й сьогодні так виснажує багатьох. Маємо знайти в собі спромогу стати над цим суєтним, дріб’язковим, амбітним, міряючи свою працю, свої вчинки лише великістю української і вселюдської мети.

І хоч це буде нелегко, хай “Літературний Львів” учить усіх нас бути гідним цього Неба і цієї Землі, любити свободу, любити Україну більше, ніж самих себе.

1991
Київ

Олесь Гончар

НОВОРІЧНЕ ВІТАННЯ

Шановний товаришу Сусюк!

Прошу пробачення, що затримався з відповіддю на Ваше звертання. Приємно мені дізнатися, що улюбому моему сердцю чарівному Трускавці виходить така змістовна газета, під такою гарною назвою “Франкова криниця”. Передайте, будь ласка, читачам Вашої газети моє новорічне вітання. Хай Новий 1992-й — перший рік так нелегко здобутої Неза-

лежності України несе людям Вашого краю добробут і щастя. Я знаю, як привітно зустрічає Трускавець усіх, хто приїздить черпнути здоров'я з його цілющих джерел. Хай ніколи не вичерпуються легендарні трускавецькі джерела! Вітайте від мене той незабутній Трускавець, красу Вашого краю, вітайте його крутосхили й діброви, й зелені весняні стежки, де ми любили колись ходити...

З Новим роком та з новим щастям!

Грудень 1991 [року]

Ваш Олесь Гончар

ПРИВІТАННЯ “КРИМСЬКІЙ СВІТЛИЦІ”

Не раз я засвідчував своє добре ставлення до людей, які живуть в кримському благословенному краю. Багато в мене друзів на цій чудесній землі. Кримські враження відтворилися і в моїй творчості, зокрема в романі “Тронка”, я був і лишуюсь сповненим глибокої пошани до трударів Криму — таких умілих і щиросердечних, таких, які, я переконаний, дорожать дружбою між людьми різних національностей.

Радий був дізнатися, що в Криму, нарешті, виходитиме українська газета “Кримська світлиця”. Сподіваюсь, що це видання сприятиме порозумінню між населенням Криму, між людьми різних національностей, гармонізації стосунків, які можна буде назвати цілком цивілізованими.

Вітаю з новим українським часописом вас, дорогі друзі! З новим 1993 роком! Хай він буде світлим для всіх вас, для ваших родин. Хай майбуття принесе вам зміцнення дружби і міжнаціональної злагоди.

1992

“УКРАЇНСЬКІЙ ГАЗЕТІ”

”Українській газеті” — творчого довголіття. Будьте правдиві. Україну любіть!

9.02.1993

Олесь Гончар

БРАТАМ І СЕСТРАМ УКРАЇНСЬКОЇ СХІДНОЇ ДІАСПОРИ

Дорогі друзі, бурями часу, самою долею розкидало нас по близьких і далеких світах. Але є на планеті місце, до якого лине кожне живе українське серце, є ота свята земля обітована, що ім'я їй Україна — наша Рідна Мати!

Звісно, можна прожити й без неї, можна поступово [навіть] забути її. Та якщо ти не хочеш стати перекотиполем, не хочеш, щоб у душі твоїй запанувала порожнеча, вакуум бездуховності, злиденної нічогості, ти рано чи пізно звернеш свої очі, думи і почуття в той край, де блакитніе своїм високим небом Україна.

З чорнобильських нищень і горя підводиться вона до життя. Ще побачать її народи світу і сильною, і багатою, надійно суверенною і цивілізованою, що відчує кожен із нас гордість за те, що належить до такої прекрасної, обдарованої, працьовитої [трудолюбної] й миролюбної нації.

Друзі! Як єдине сонце у небі, так єдина вона у нас вона, наша Україна, чие ласкаве материнське благословіння цілющим променем лягає на душу кожному з нас.

Любімо ж її, нашу землю обітовану, захищаймо її зблизка і здалека!

Вона подарувала нам життя, подарувала свою духовність, невмирущу свою культуру й велике право зватись її духовними синами й дочками.

Вітаю, друзі, Ваш Конгрес, що видається мені історичним.

Бажаю всім вам праці результативної, звершень добрих, плодоносящих в ім'я славної нашої України, її великого майбуття.

Жовтень 1993. Київ

Ваш Олесь Гончар

“БУЯЙТЕ, КВІТУЙТЕ!”

Дорогі друзі!

“Тернопіль” одержав, дякую Вам, і, гадаю, Ви знаєте, що Ваше видання стає нині в ряду найкращих для всієї України.

Радий за Вас і від душі здоровлю з Різдом та Новим 1993-м!

Буяйте, квітуйте!

1993 Київ-грудневий

Олесь Гончар

ДО 60-РІЧЧЯ ВИДАВНИЦТВА “ВЕСЕЛКА”

Така вже, видно, природа людська: книжка, прочитана в дитинстві, запам’ятовується нам на все життя. Тож яка це відповідальність зробити так, щоб слово, адресоване дітям, було повнозерним, здатним наснажувати, щоб малюнок у книжці був привабливим, щоб кожен рядок тексту дихав до юної душі пахощами рідного краю.

Видавати книжки для дітей — заняття одне з найдостойніших. Бо тут потрібен і розум, і смак, і талант, і любов до тих, кому сьогодні рости, формувати себе, а завтра ставати господарями життя.

Вітаю роботящий дружний колектив ентузіастів, завдяки чийм творчим зусиллям семибарвна “Веселка” навіть і в ці скрутні часи радує своїми виданнями рідну Україну, здобуваючи собі належне місце в сім’ї досвідчених європейських видавництв.

Нових звершень бажаю вам, друзі, творчих успіхів і нині, і в майбутніх літах.

1994

Олесь Гончар

ВІТАЮ “ДРУКАРСТВО”!

Вітаю “Друкарство” — новий часопис незалежної України. Творчих успіхів Вам, друзі, на славу рідної культури!

1994

Олесь Гончар

ОЛЕСЬ ГОНЧАР: МИТЬ І ВІЧНІСТЬ

Написані на злобу дня публіцистичні твори Олеся Гончара не втратили свого значення для нових поколінь українців і поряд з художніми романами, повістями, оповіданнями є органічною складовою частиною естетичної системи митця. І це стало можливим тому, що публіцистика письменника є тривимірною: він бачив життя в минулому, теперішньому й майбутньому і доклав чимало зусиль, щоб його спостереження, образи, ідеї вели народ по шляху у будучину.

Публіцистичні твори не лише великих жанрів — нарис, стаття, промова, — представлених у книзі першій дев'ятого тому 12-томного зібрання творів Олеся Гончара, а й таких жанрових форм, як інтерв'ю, передмова, рецензія, заява, звернення, некролог, відкритий лист, запис до книги музею, привітання, що ввійшли до другої книги, дають можливість твердити про специфічний жанр — публіцистику *письменницьку*. Вона відрізняється від журналістської публіцистики посиленою увагою до використання розмаїтих художніх засобів, певною жанровою системою, особливим поєднанням різних публіцистичних пафосів. Публіцистика Олеся Гончара, як і багатьох його сучасників, таких як Іван Дзюба, Євген Сверстюк, Микола Жулинський, Борис Олійник, Іван Драч, Дмитро Павличко, Володимир Яворівський, Павло Мовчан та ін., є взірцем служіння українському народові та його молодій незалежній державі. Вона вирізняється філігранною довершеністю форми, активною інтеграцією з естетичною системою художньої творчості, наскрізним автобіографізмом і поглибленою інтертекстуальністю. Публіцистику й художню творчість митця об'єднує спільна концепція світу й людини, спрямована на пізнання дійсності й прогнозування перспектив її розвитку.

Інтерв'ю Олеся Гончара характеризуються емоційною забарвленістю, чіткістю авторської позиції, висловленої з актуальних питань суспільно-політичного й мистецького життя, присутністю в ній неповторного "я" письменника, ширістю й відвертістю перед читачем, радіослухачем чи телеглядачем, що створює інтимну атмосферу особливої довіри, порозуміння автора з аудиторією, до якої він звертається. У жанровій системі публіциста інтерв'ю посідає третє місце за кіль-

кістю творів (ми віднайшли 112 текстів). Безпосередність спілкування письменника зі своїми шанувальниками виділяє цей жанр з-поміж інших. Митець, розмовляючи з журналістами, прагнув оприлюднити в засобах масової інформації (газетах, журналах, на радіо чи телебаченні) свою позицію, бачення актуальних проблем розвитку суспільства чи літератури.

Інтерв'ю в публіцистиці набирає ознак аналітичності, що впливає з її природи. Його своєрідність проявляється й у тому, що факт, подія, явище розкриваються через думку компетентного співбесідника.

Олесь Гончар приваблював журналістів незалежністю своєї громадянської позиції, широким світоглядом, неповторним образним світовідчуттям і світобаченням, аналітичністю мислення. Письменник, як правило, розмовляв з відомими журналістами, що представляли авторитетні видання (В. Абліцов, І. Бокий, Л. Голота, К. Григор'єв, Є. Дворников) чи науковцями (А. Погрібний).

Інтерв'ю з Олесем Гончаром охоче друкували тодішні московські та київські газети й журнали, а також низка закордонних видань. Особливістю змісту його інтерв'ю є зосередження розмови навколо певної конкретної теми (часом тем) — збереження миру (“Забота о сохранении мира — истинный гуманизм нашего века”, 1984), бачення процесів майбутнього розвитку цивілізації (“Время и мы”, 1987), обґрунтування вибору Шевченківського комітету (“Лауреати Державної премії України імені Тараса Шевченка”, 1992). Нерідко інтерв'ю з письменником допомагали зрозуміти сенс його життя та діяльності, осягнути своєрідність світобачення, спонукальні мотиви написання окремих творів, їхню життєву документальну основу, прокоментувати сучасний авторові літературний процес, його сильні й слабкі характеристики (“Народ розуміє, що роблять письменники”, 1993; “...Ппульсують Галактики, ...пульсуює крихітне серце солов'я”, 1995). Трапляються й зовсім короткі інтерв'ю, що містять відповіді на одне або кілька запитань («Відповіді на анкету журналу “Дніпро”», 1986; «Ответы на анкету “Литературной газеты”», 1986), але все ж більша частина Гончарових творів цього жанру є досить розлогими, що дозволяє зрозуміти його позицію з багатьох злободенних питань політики, ідеології, моралі своєї доби, окреслити бачення митцем проблем творчості (“Поглиблювати в собі почуття синівське”, 1988; “Рідній мові — шану всенародну”, 1988).

Важливою жанровою рисою будь-якого інтерв'ю є його діалогічний характер. Журналіст ставить письменнику запитання, і той дає аргументовану відповідь: для інтерв'юера важливо дібрати такі запитання, щоб відповіді на них були пристрасними, цікавими для якомога ширшого кола читачів, що знають Олеся Гончара, знайомі з його художньою творчістю, громадською діяльністю.

Інтерв'ю письменника здебільшого належать до проблемних, соціально й політично заангажованих. У публіцистичному діалозі з ко-

респондентом Олесь Гончар дає глибокий аналіз ситуації в державі, помічає ті докорінні зміни, що відбуваються в ній, указує на потребу консолідації здорових сил суспільства для розв'язання назрілих проблем сучасності. Досить часто при цьому він висловлює й свої прогнози на майбутнє, що завжди було в традиціях української письменницької публіцистики (В. Винниченко, М. Шаповал, У. Самчук, О. Довженко).

Інтерв'ю з письменником — це завжди можливість зазирнути в його лабораторію, збагнути секрети художньої майстерності, зрозуміти ті рушійні сили, що спонукали автора до написання певного літературного твору, дали можливість простежити документальну основу задумів і їхню реалізацію в процесі роботи над текстом тощо. Сам Олесь Гончар не дуже часто говорив про свою творчу лабораторію, не любив розмов про реалізацію власних художніх задумів. Так, на зустрічі зі студентами й викладачами Київського інституту театрального мистецтва в травні 1987 року він зазначав: “Я належу до тих письменників, які не дуже охоче ідуть на виступи, зустрічі. Вважаю, що це більше личить поетам, а романістам треба більше триматися робочого столу”. Однак із низки інтерв'ю Олесь Терентійович можна простежити, як розвивався талант письменника, звідки приходили в його свідомість образи персонажів книжок, що тривожило його душу, як він ставився до нападок на кращі свої твори.

Інтерв'ю з Олесем Гончаром досить часто можна віднести до так званих бітекстів, ознакою такого журналістського тексту є те, що кореспонденти уникають коротких і стереотипних запитань й виразно означають актуальну проблему, що відображає їх ерудицію. До цього виду інтерв'ю належать розмови з В. Аблицовим, А. Погрібним, Є. Дворниковим та іншими співбесідниками письменника, які виявляли глибину розуміння обговорюваних проблем, ненав'язливо примушуючи Олесь Гончара вступати в полеміку, шукати вагомих аргументів на підтвердження своїх думок стосовно злободенних питань громадсько-політичного й культурного життя, власної творчості.

У творчій спадщині письменника налічується більше п'яти десятків *передмов*. Цей жанр у парадигмі публіцистики Олесь Гончара посідає свою закономірну нішу, добре аргументовано виявляє позицію автора щодо оцінки тих чи інших літературних явищ і перебуває в детермінованих зв'язках з іншими жанрами, зокрема статтею, рецензією, післямовою. Передмова в естетичній практиці Олесь Гончара є тією змістовою формою, що дає можливість увести читача у творчий світ митця, дати неповторну інтерпретацію його художніх здобутків, познайомити з основними віхами життєвої та творчої біографії, показати місце доробку автора в літературному процесі доби.

За століття існування передмови склалися певні її жанрові канони: подавати біографічні відомості про автора, історію написання творів, яким передує передмова, розкривати проблематику й значення їх для

сучасності. Письменницькі передмови явно не вписуються в зазначений канон, і творча практика Олесея Гончара це підтверджує. Передмови цього письменника — це, по-перше, невеличкі вступні статті до перших публікацій молодих авторів; по-друге, автопередмови; по-третє, класичний жанр передмов до видання творів відомих українських і зарубіжних авторів (Т. Шевченка, М. Рильського, Р. Тагора, Д. Нитченка, В. Симоненка, Гр. Тютюнника, Б. Олійника та ін.).

Досить багато коротких передмов Олесея Гончара написав до власних творів (“Прапороносців”, “Людини і зброї”, “Собору”, фронтових поезій), здебільшого до тих, що видавалися за кордоном та в колишніх республіках Радянського Союзу в перекладах на інші мови. Для таких авторських передмов Олесея Гончара характерні однотипні заголовки (“К грузинским читателям”, “До словацьких читачів”, “До португальських читачів”), у яких акцентується увага на об’єкті спрямування твору: письменник завжди шукає паралелі, що пов’язують український народ з тим народом, кому адресується переклад його твору чи творів, він прагне залучити власний досвід перебування в тій державі, де видаються його книжки, надаючи передмовам особливої інтимності й довірливості.

Найяскравішими, можна стверджувати, класичними зразками передмов Олесея Гончара є “Витязь молоді української поезії (Василь Симоненко)”, “Живописець правди (Григір Тютюнник)”, “Читаючи Бориса Олійника”. У всіх цих творах органічно поєдналися виразне публіцистичне начало й відвертий критичний пафос, підтверджуючи, що передмова — це жанр, який належить як публіцистиці, так і літературній критиці.

Вступ до передмови в Олесея Гончара є яскраво публіцистичним, оскільки окреслює актуальність творчого здобутку митця для читачів, при цьому письменник широко користується арсеналом художніх засобів: різними видами метафор, свіжими епітетами, парцельованими означеннями, вдається до зіставлень і порівнянь, наприклад, ставлячи Бориса Олійника в один ряд з кращими поетами-шістдесятниками, а Григора Тютюнника — зі своїми сучасниками й попередниками, провідними новелістами ХХ століття тощо.

Кожна з передмов Олесея Гончара має такий невеликий вступ, у якому дається загальна емоційна й сповнена публіцистичним пафосом оцінка тих творів, що увійшли до книжки, котру вона представляє.

Передмова, як жанр публіцистики й критики, не передбачає всебічної оцінки творчості тих авторів, книжки яких вона відкриває. Олесея Гончар на прикладах окремих, найбільш мистецьких, з його погляду, творів, які отримали значний громадський резонанс, зумів показати деякі загальні тенденції розвитку сучасної для автора літератури. Перш ніж приступити до цього, письменник знайомить читачів з основними віхами біографії своїх героїв, хоча робиться це по-різному. Так, штрихи до життєвого шляху Василя Симоненка розкидані невеличкі

личкими фрагментами по всій передмові, а основні віхи біографії Григора Тютюнника сконцентровані в одному короткому абзаці. Передмова ж до двотомника творів Бориса Олійника майже позбавлена біографічних моментів: “Родом з країв полтавських”.

Скупість на біографічні деталі й подробиці, помітна в передмовах Олесь Гончара, пояснюється тим, що пише їх він до книжок письменників знаних, популярних, допитливий читач знайомий з їхнім життєвим шляхом. У той же час, коли йдеться про книжку менш відомого автора, особливо коли справу маємо із зарубіжними письменниками, то Олесь Гончар у передмові постає як більш докладний біограф. Яскравим прикладом цьому може послужити передмова до двотомного українського видання творів класика індійської літератури Рабіндраната Тагора (“Тагор приходить на Україну”).

Цікавим у текстах цього жанру є аналіз мотивів творчості письменників. Як правило, Олесь Гончар виходив з національних інтересів свого народу, виділяючи передусім мотив любові до матері-Вітчизни.

Письменника у творчості своїх молодших сучасників цікавила неповторна палітра їхніх естетичних пошуків: “Симоненко сміливо випробовує себе в різних жанрах. Поряд із творами громадянської та інтимної лірики... з-під його пера виходять і дошкульно сатиричні епітафії, і твори такого улюбленого народом жанру, як байка; він пише віршовані жарти й казки для дітей, зігріті теплим гумором, усмішкою, народним дотепом”; «У своїй творчості Григор Тютюнник обрав жанр традиційний для нашої літератури — оповідання, коротка повість. Цим вибором, мені здається, теж ствердила себе вдача письменника: він таки хотів бути “традиційним”»; “Маючи нахил до філософських роздумів, поет охоче використовує народну притчу, мандрівний сюжет, мудру алегорію, від його творчого доторку давній згусток народної мислі набуває сучасного, індивідуально забарвленого звучання. Багата палітра асоціацій, напружений розвиток образу, притаманна багатством поезіям співучість, близька до фольклору музикальність — усе це, буди підпорядковане ідейній цілеспрямованості творів Бориса Олійника, разом надає їм неабиякої сили впливу на читача”.

У своїх передмовах до книжок поетів Олесь Гончар щедро цитує їхні ліричні твори, демонструючи не лише добрі знання творчості, а й свої уподобання.

Олесь Гончар, подавши власне авторське тлумачення творів письменників, до яких писав передне слово, наприкінці текстів, у своєрідних висновках, веде мову про їх злободенність і публіцистичність. Так, у творчості Василя Симоненка він виділяє передусім його надзвичайну обдарованість, яка дала підставу назвати окремі його твори класичними (“Витязь молодой української поезії”). Так само і для поезії Бориса Олійника притаманною є висока художня майстерність, а його “кращі твори витримали суворий іспит часу, і вони, без сумніву, принесуть читачеві багатство думок, образів, спонукають до активного співпере-

живання” (“Читаючи Бориса Олійника”). А кінцівка передмови до творів Григора Тютюнника містить мемуарну частину: “Пригадується остання зустріч з Григором Тютюнником...”

Передмови письменника не лише розкривають художню оригінальність твору, до якого пишеться передне слово, а й виражають особистість їхнього автора, особливості його світовідчуття та світобачення. Жанровими характеристиками передмов Олесь Гончара є неповторна композиційна структура, що включає біографічні відомості, досить скупі на факти, а також специфічна логіка руху авторської думки, добір необхідного ілюстративного матеріалу, використання різноманітних художніх засобів, експресивність змісту, відсутність історії написання окремих творів. Лише у випадку написання передмов до власних творів, друкованих у перекладах на інші мови, Олесь Гончар подає лапідарні відомості, що проливають світло на обставини їх написання.

У творчій спадщині Олесь Гончара зрідка зустрічається жанр *післямови*, своєрідної прикінцевої статті, уміщеної в книжці після основного тексту. Замість критика її автором може бути упорядник, а то й сам автор, що подає оцінку власної книжки, потрактовує її значення для сучасності. Літературно-критичний жанр післямови зближується і взаємопереплітається з публіцистичним. Найяскравішим її зразком у творчості Олесь Гончара є твір “Уважному читачеві на роздум”. Це післямова до дніпропетровського видання відомого роману Олесь Гончара “Людина і зброя”, яке здійснило видавництво “Промінь” у 1988 році.

“Уважному читачеві на роздум” — це написаний через два десятиліття авторський коментар до власного твору, що містить історію його написання. Олесь Гончар наголосив на автобіографічному характері свого роману, крім того, післямова містить мемуарні вкраплення, які підтверджують не лише документальний характер головних подій роману “Людина і зброя”, а й перекидають місточки до інших творів письменника, створюючи певну інтертекстуальність. Зокрема, це стосується образу собору, побаченого в 1941 році під час битв, описаних у згаданому романі, який пізніше стане своєрідним духовним символом України в романі “Собор”.

Післямова прояснює й цілу низку мотивів, що спонукали написати “Людину і зброю”. Ї серед них далеко не останнє місце посідає той, що письменнику хотілося уберегти як живих, так і полеглих від підозрілості, яка супроводжувала їх у повоєнну добу, особливо тих, кого доля заносила в оточення чи гірше, як і самого Олесь Гончара, в полон, кого пізніше не раз запитували: “Чому не застрелився?”

Післямова писалася в роки горбачовської “перебудови”, коли в пресі з’явилося чимало публікацій, у яких розвінчувалося минуле, були оприлюднені факти, що досі замовчувалися. На цій хвилі перегляду історії друкувалися публіцистичні твори, де старше покоління звинувачувалося в апологетиці сталінізму, ідейному фанатизмі тощо. Відчу-

ваючи, що і його героїв можуть зачепити ці звинувачення, Олесь Гончар у післямові до роману зазначав: “Спрощено і вкрай несправедливо було б зображених у цьому творі людей уявляти фанатиками Сталіна, бездумними виконавцями його деспотичної волі”. Письменник пояснює, що тоді, у 1941 році, студбатовці не могли знати масштаби тих злочинів, які пов’язані з пануючою системою, і серед молодих воїнів були різні люди, у тому числі “сини репресованих, сини червоних командирів, що їх вихоплювало з життя терором ежовщини, були ті, чия дитинству випало на власні очі бачити масове, жорстке й безтямне руйнування села, методичне нищення інтелігенції, звідати на собі всіх жахів штучного голоду 1933 року”. Відстоюючи батьківську землю, студбатовці, що пережили чимало страхів у недалекому минулому, не могли не думати про це в окопах. Однак, порушуючи актуальні проблеми, Олесь Гончар як публіцист-полеміст прагне наголосити, що “відгомін трагедій тягнувся за нами, завдані кривди боліли, душі в багатьох кровоточили, та й цим не заглушити було в юнацьких думках голос совісті, почуття найвищого обов’язку, готовність захищати від фашистської навали рідну землю”.

Письменник-публіцист не бачить іншого майбутнього людства, крім жити в мирі. Коментуючи кінцівку свого роману, він наголошував на тому, що йому хотілося вірити: війна, яку вистраждав народ, буде останньою, “настане світ оновлений”. Але історія показала, що кошмари, про які йдеться в прикінцевих рядках твору, не зникли. До життя прийшли інші покоління землян, яким «планета дісталася з палаючою в атомнім смерчі Хіросимою, з льодовиками “холодної війни”, з горами раніш не знаної зброї, з глобальними суперечностями, за якими, здавалось, уже нема нічого, крім кінецьсвіття ядерної катастрофи».

Жанрова специфіка післямови не передбачає всебічного розгляду й аналізу твору, що їй передує. Автор лише намагається дати новому поколінню читачів короткі коментарі до тексту, що проливають світло на його творчу історію, окреслюють важливі проблеми, порушені в ньому, прив’язуючи їх до злободенних виявів нинішнього життя.

Рецензія є одним із поширених жанрів публіцистичної творчості. За документальною точністю, аналізом суспільних явищ, безпосереднім звертанням до читача, прямим висловленням авторської думки щодо того чи іншого твору вона близько стоїть до публіцистики, з іншого ж боку — наближається до критики, що аналізує своїми засобами сучасний літературний процес. Письменницька рецензія є досить специфічним жанром. У лабораторії письменника органічно поєднуються публіцистична й критична функції рецензії, оскільки автор прагне не тільки дати оцінку новому твору, а й вплинути на формування в суспільстві думки про нього, творчість його автора, поглибити літературно-естетичні смаки широкого кола читачів, сприяти виробленню в них системи поглядів на художню літературу як естетичне явище.

Переважна більшість Гончарових рецензій — це оцінка книжок, які йому сподобалися, відгуки на праці українських письменників або вчених, яких він особисто знав і шанував. Гончар-критик постає як людина, котра на високому професійному рівні аналізує творчість своїх колег по перу. Роздумуючи над змістом і формою творів, він намагається об'єктивно оцінити прочитане, при цьому завжди прагне робити аналіз у невідривності від творчості певного автора, його жанрово-стильових уподобань, а ще, що видається більш помітним, переносить аналізований текст у часові параметри епохи, у яку жив письменник.

За своєю структурою рецензії Олесь Гончара часто не вписуються в жанрові традиції. Вони адресовані передусім читачам, а не авторам аналізованих книжок. І хоча кількісно їх у творчій спадщині письменника небагато, вони є багатолікими, неповторними, безмежними у своїх потенційних можливостях.

“Читаючи японського автора” (1960) — це відгук на прочитаний в українському перекладі роман Тацудзо Ісікави “Очерет під вітром”. Гончар-рецензент окреслює фабульну лінію роману Тацудзо Ісікави “Очерет під вітром” — історію “кохання ніжної Іоко і її молодого мужа Тайске, захопленого й зламаного військовою машиною”. Увага до розвитку подій у творі критику потрібна для того, щоб докладніше проаналізувати в рецензії ті духовні процеси, що протікали в середовищі японської інтелігенції зазначеної доби, представниками якої були головні герої роману. Український письменник, що сам пройшов страшними дорогами війни, написав чимало творів про неї, глибоко розуміє твір японського автора. Близьким йому є й символічний образ очерету під вітром, винесений до назви твору. Він “покликаний... підкреслити думку автора про те, що людина безсила перед сліпою руйнівною силою війни, що їй нічого не залишається, як тільки гнутись, пружинити, мов очеретині, чекаючи, доки военний тайфун пронесеться, — кого пощадить, а кого потрошить” .

Книжка Петра Жура “Третя зустріч”, рецензію на яку Олесь Гончар написав 1970 року, належить до літературознавчих досліджень у галузі шевченкознавства. Заслугу Петра Жура митець бачить у тому, що “автор дослідження з доскіпливою ретельністю літописця, використовуючи численні прямі й непрямі свідчення, збираючи найдрібніші крупинки фактів, відтворює в усіх подробицях цю поїздку, крок за кроком веде нас за поетом, і ми відчуваємо, наскільки значний кожен крок цієї людини на землі, яка велетенська сила міститься у цій настражданій душі, що рветься назустріч своїм знедоленим братам і сестрам”.

“Очима природолюбів” (1972) назвав Олесь Гончар рецензію на книжку “Крізь марево степів” Павла Ловецького, ветеринарного лікаря за фахом, відзначивши в ній головне: “Картини народного життя, поетичні епізоди, зворушливі оповіді про дружбу людини з природою...”

1975 року Олесь Гончар пише рецензію на книжку білоруських письменників Алеся Адамовича, Янки Бриля і Володимира Колесника “Я — з вогняного села”.

Кінцівка цієї рецензії є незвичною: письменнику видається надзвичайно важливим, щоб якомога більше читачів познайомилося з повістю: вона буде корисною як ветеранам війни, так і молоді. Варто її прочитати і людям західних держав, “щоб і там знали правду того часу, правду, необхідну для всіх нас”. Прочитати цю повість треба ще й тому, що “моральний людський обов’язок велить кожному з нас дослухатися до того, що крізь багато років пронесла, зберегла стійка пам’ять народна. Зберегла сьогоднішньому — як урок, майбутньому — як пересторогу”.

Рецензію на працю відомого українського вченого Бориса Мозолевського “Скіфський степ” Олесь Гончар назвав “У поєдинку з вічністю” (1983). Він розпочинає її незвично — з роздумів про знайдену в південних українських степах скіфську пектораль. Показавши непересічність витвору античних митців, Олесь Гончар ніби перекидає місточок із сивої давнини в наш час, засвідчуючи, що наукові відкриття археологів — це нелегка й благородна праця, окреслює стильову манеру “Скіфського степу”, автор якого “довіриливо, талановито” розповідає про працю археологів, яка для нього є “важким нерівним поєдинком із вічністю”.

“Фронтний щоденник Леоніда Коваленка” (1985) — це реакція на посмертну публікацію в журналі “Дніпро” щоденникових записів воєнних літ відомого українського літературознавця. Очевидно, є дві причини, що примусили Олеся Гончара відгукнутися на цей твір. По-перше, доля Леоніда Коваленка була схожою з його власною: студентом, як і Гончар, Коваленко пішов добровільно на фронт, хоробро воював, про що свідчать численні осколки в його тілі, що й призвели до передчасної смерті вченого. По-друге, виявляється (а це з’ясувалося вже після смерті Олеся Гончара), що й сам рецензент вів фронтний щоденник, а отже, йому було цікаво зіставити свої враження з враженнями людини одного покоління зі схожою долею.

Чи не єдиною мистецькою рецензією у творчій спадщині Олеся Гончара є “Зустріч з цивілізованими людьми” (1990), відгук на виступ голландського хору в Києві. Текст містить думки, які виходять далеко за межі суто мистецькі. Зокрема, йдеться про місце проведення концерту — Жовтневий палац, у підземеллях якого “були розміщені катівні НКВС”.

Рецензія у творчості Олеся Гончара є жанром досить пластичним. Письменник демонструє в ньому розуміння тих змін, що відбувалися в суспільному й мистецькому житті. Історичні довідки, глибокий аналіз прочитаного й побаченого, неповторна манера викладу думок, відкрите їх публіцистичне забарвлення — усе це притаманне для творів цього жанру, який органічно вписується в парадигму публіцистики і є повноправним складником її жанрової системи. Під досвідченим пером майстра літератури, рецензії виходять далеко за межі су-

то первинного жанру, призначення якого давати аналіз й оцінювати окремі твори чи мистецькі явища. Ці твори українського письменника мають широкий діапазон звучання, через аналіз конкретних фактів і явищ літературного життя Олесь Гончар виходить на важливі суспільно-політичні, філософські, естетичні проблеми доби.

Оригінальною є й *теле- і радіопубліцистика* Олесь Гончара. Здебільшого це виступи, інтерв'ю, тексти до документальних фільмів, оприлюднені на радіо та телебаченні. Слід згадати такі “усні” твори митця, як “Слово про Яновського”, приурочене 80-річному ювілею письменника (16.07.1982), “Виступ для радіо на закордон” (05.11.1983), “До 100-річчя з дня народження О.І. Білецького” (1984), “Народ розумів, що роблять письменники” (інтерв'ю Українському радіо, 20.03.1993). Маючи всі своєрідні ознаки вказаних публіцистичних жанрів, вони в новітніх засобах масової інформації отримують додаткові специфічні риси — народження думки на очах телеглядачів, емоційність та експресивність вислову, інтонування, що врегульовує темп розмови, логічні й емфатичні наголоси, паузи й мелодику, а для телевиступів додатковими чинниками є ще й жести, міміка, погляд тощо.

Жанрова парадигма публіцистики Олесь Гончара включає такі *малі жанрові форми*, як привітання, некролог, запис до книги музею, заява та звернення. Перебуваючи за статистикою на периферії публіцистичної творчості письменника, вони, однак, дотичні до висвітлення актуальних проблем, які висуває доба, і навіть лише фактом своєї наявності в ній указують на її особливість і високу громадянську активність автора. Ці, здебільшого невеликі за розміром, твори знаходяться в системних зв'язках з усталеними й найбільш використовуваними в журналістиці жанрами публіцистики (промовами, статтями, нарисами, есе, інтерв'ю) і конкретизують її провідні мотиви.

Лаконічні за формою, спрямовані до масової аудиторії, вони породжують низку алюзій і ремінісценцій з художніми й відомими публіцистичними творами Олесь Гончара, відсилають до певних фактів біографії митця, розкривають діяльність письменника передусім як політика, чие слово покликане було консолідувати націю навколо животрепетних проблем історичного розвитку українського суспільства.

Проте малі жанрові форми публіцистики Олесь Гончара, які за стислістю зовнішнього й глибинністю внутрішнього змісту чи не найяскравіше ілюструють творчий принцип Олесь Гончара — “пиши просто — думай складно”, — не перебували в полі зору науковців, які тривалий час досліджували творчість Олесь Гончара. Лише окремі привітання й некрологи включалися до видань публіцистики письменника та зібрань його творів, а всі інші друкувалися здебільшого в періодиці.

Той порівняно невеликий матеріал, який ми змогли зібрати в родинному архіві письменника та в газетах і журналах, усе ж вказує на певну динаміку в системі творів малих жанрових форм, увиразнює ево-

люцію публіцистичної творчості митця: привітань — 59; некрологів — 12; записів до книги музею — 37; звернень — 9; заяв — 8.

У публіцистиці Олесь Гончара широко представлений жанр *привітання*. До цього тому ввійшли не приватні привітання Олесь Гончара, адресовані окремим особам, здебільшого побратимам по перу, а привітання, звернені зі сторінок різноманітних газет до широкої аудиторії з нагоди державних свят чи ювілеїв періодичних видань тощо. Листи-привітання охоплюють майже 50-річний період творчості письменника. Перший з них з'явився після триумфального успіху “Прапороносців” (1948), а останній написаний незадовго до смерті, в 1995 році. Для письменника не так важливі місце проживання його читачів, їх вік, рід занять. У столиці республік, обласні й районні центри та за кордон — у Росію, Чехію, Словаччину та Канаду — спрямоване його тепле й шире слово привіту читачам різних поколінь — ветеранам війни й праці, юнакам і дітям. Свої привітання публіцист адресує трударям полів, військовим, письменникам і школярам.

Привітання становить собою усталену модель тексту з властивими йому тематичними, композиційними, стилістичними особливостями. Цей жанр знаходиться на переплетенні риторики, публіцистики та епістолярію й органічно вбирає ознаки ораторського красномовства, спрямованого до чітко окресленої аудиторії читачів, виявляє дотичність до актуальних проблем доби, а в композиційній структурі обов'язковими складниками мають бути елементи листа: звертання до адресата, мотивація поздоровлення, його зміст, підпис і датування. У привітанні завжди наявні реквізити епістоли, елементи ж риторичного й публіцистичного твору, як засвідчила літературна практика Олесь Гончара, перебувають у гармонійному зв'язку або ж з перевагою одного з них.

Митець дуже часто в російськомовних поздоровленнях, звернених до іноземної та російської аудиторії, використовує фрази, написані українською мовою. Автор намагається таким чином підкреслити, чію культуру він представляє, а також побудувати незримий сердечний місточок між братніми народами. Вкраплення до структури привітання українського тексту обумовлене психологічною, соціологічною й прагматичною метою. Олесь Гончар розраховує, що його українське слово привіту не просто зазвучить мелодією тронки, а буде зрозумілим для багатьох молодих людей, знайде відгук у їхніх душах, адже у значній частині з них українське коріння.

Через листи-привітання Олесь Гончара, направлені редакціям газет і журналів, розкривається широка географія його зв'язків з друківаними засобами масової інформації. Саме в цій групі привітань виявляють себе не лише громадянська активність письменника й глибоке усвідомлення місця періодичних видань у процесах демократизації суспільства, а й перше покликання митця — журналістика, що привело його до великої літератури. Не пройшли повз увагу Олесь Гончара

55-річний ювілей письменницької “Літературної газети” та перейменування її в “Літературну Україну” (1982) і народження в 90-х роках у незалежній Україні нових газет — “Франкова криниця” (Трускавець), “Літературний Львів”, “Зелений світ”, “Русалка Дністрова” (Тернопіль), “Кримська світлиця” та часописів — “Друкарство”, “Тернопіль”, “Світлиця” (Вінниця) та ін.

Серед листів-привітань окремою групою вирізняються послання за кордон. Письменник привітав з Новим 1950 роком друзів на Влтаві, Мораві, Дунаї, а в травні 1955 року зі сторінок газети “Літературні новини” привітав з 10-річчям перемоги чехів і словаків, чії землі самому авторові довелося звільняти від фашистських загарбників.

Поздоровлення, адресовані українцям американської діаспори, є тематично спорідненими з одним із мотивів публіцистики письменника — еміграції українців. 1 березня 1974 року Олесь Гончар привітав Лігу американських українців з піввіковим ювілеєм, побажав добра й щастя своїм землякам, відзначивши, що тільки духовний зв’язок з материнською землею допоміг їм залишитися самотнім гордим народом у “чужинському морі”.

Привітання Олесь Гончара з нагоди появи першого номера журналу “Пороги” для українців у Чеській Республіці побудоване на метафоричному переосмисленні значення апелятива “пороги”. Письменник дякує чехам за братерську підтримку української еміграції, для якої Прага стала “золотою гаванню”, де вона знайшла прихисток після поразки національно-визвольного руху 20—30-х років ХХ століття.

Серед привітань Олесь Гончара заслуговують на увагу й ті, що адресовані учасникам літературно-мистецьких свят в Україні та колишніх республіках СРСР. Усі вони публікувалися в газетах у дні свят або ж напередодні. Жанр поздоровлення виявляє себе в заголовках творів: “Вітаємо співців твоїх, Білорусь!” (“Вечірній Київ”, 1957), “Вітаємо вас, посланців естонської землі!” (“Радянська Україна”, 1975), “Привет с Украины” (“Апсны капш”, 1984) та ін. Усі ці твори ріднить пафос дружби народів, яким була просякнута ідеологія того часу. І в тих непростих суспільно-політичних умовах Олесь Гончар зумів відійти від трафаретних лозунгових і плакатних фраз і знайти прості й урочисті слова, щоб передати справді святі в усі часи почуття дружби між народами, підтвержені історичними та літературними фактами.

Окремо слід сказати також про відкриті листи-привітання жінок України. В архіві Олесь Гончара ми виявили два такі твори. Один з них приурочений 30-річчю Перемоги. Авторське звернення до особливої аудиторії — “повноправних учасниць походу” й невтомних трудівниць тилу, сповнене ліричної піднесеності й урочистості. Вітання письменника — це гімн матері й сестрі, дружині, нареченій, що своїм сподвижництвом наближали Перемогу. Це привітання відзначається особливою поетичністю мови, виразною неповторністю метафоричного зміс-

ту на всіх рівнях композиційної структури тексту. Відчувається: усе, що написано, винесене й пережите в душі автора-фронтовика, пов'язується з образом жінки.

Другий твір надрукований у газеті “Молодь України” (1991) й приурочений святу 8 Березня. Він присвячений усім жінкам незалежно від віку. Публіцистичний зміст у привітанні посилює звертання письменника до сучасних солдатських матерів, які рішуче стали на захист своїх дітей від потворної “дідівщини”, від генеральської черствості й шовіністичної сваволі...

Таким чином, жанрово-специфічні особливості відкритих листів-привітань виявляються в тому, що ця жанрова форма поєднує ознаки епістолярію, риторики й публіцистики. Яскраво виражений публіцистичний компонент змісту й форми листів-привітань Олесь Гончара, мотиви суспільно-політичного характеру, що зумовили написання цих творів, дозволяють нам віднести цей жанр до публіцистики.

Атрибути епістолярного жанру завжди присутні у листах-привітаннях. Домінування ж риторичного чи публіцистичного елементу залежить від об'єктивних конкретно-історичних (соціальний статус адресатів, суспільно-політична обстановка в державі) та суб'єктивних (особистість адресанта, своєрідність його індивідуальної творчої манери) факторів.

Майстерність автора виявляється в композиційному розміщенні матеріалу, специфічному поєднанні часопросторових характеристик та елементів епістолярію, мемуаристики, риторики й публіцистики, використанні художніх засобів.

Особливістю листів-привітань Олесь Гончара є те, що вони досить часто містять фрагменти спогадів письменника про фронтове минуле чи про його перебування в тих місцевостях, куди адресується лист, які формують довірливо-інтимний колорит авторського мовлення.

Заява також належить до малих жанрових форм епістолярної публіцистики. Це публіцистичний твір, у якому політична, громадська організація, або політичний, державний чи громадський діяч викладає свій погляд із животрепетних подій, котрі вимагають негайної публічної реакції, яка допомагає формувати позицію окремих соціально-політичних груп чи всього народу.

Серед усіх творів цього жанру за глибиною публіцистичного змісту й оригінальністю його викладу заслуговує на особливу увагу заява Олесь Гончара про вихід з рядів комуністичної партії (1990). Письменникові було нелегко здійснити такий рішучий крок, оскільки все своє свідоме життя він захищав комуністичні ідеали, надавав їм національного й загальнолюдського звучання у своїх творах, поставив їх на службу демократичним процесам у період докорінної перебудови суспільства кінця 80 — початку 90-х років. Автора безпосередньо підштовхнула до написання цієї заяви реакція депутатів Верховної Ради УРСР від

компартії, так званої групи “239”, на інформацію про голодування студентів на Хрещатику, які з глумлінням зустріли “трагедію власного народу, страждання дітей України”.

Жанр свого твору Олесь Гончар визначив як лист-заява. Це справді була нестандартна заява до парткому Київської міської організації Спілки письменників України, яка за публіцистичною пристрасною її автора була схожа не на офіційно-діловий документ, а на публіцистичний твір, що має жанрові ознаки заяви, де автор викладає власний погляд на громадянський вчинок “студбатовців” нашого доленосного часу, студентів вищих навчальних закладів республіки — акт їхнього голодування на майдані Незалежності в Києві, куди привела їх тривога за долю свого народу, і відкритого листа, у котрому подаються докладний аналіз мотивів дій письменника та емоційно-образна характеристика зневажливого ставлення комуністів — народних депутатів.

Заява письменника, оприлюднена 16 жовтня 1990 року в “Літературній Україні”, викликала значний резонанс і неоднозначну оцінку в ЗМІ. Олеся Гончару було образливо чути звинувачення його в “зраді” світлих образів Черниша, Брянського, Хаєцького... Заяву митця одностайно підтримали члени парткому письменницької організації. Загалом, українська громада з розумінням підійшла до оцінки вчинку Олеся Гончара.

Олесь Гончар виступав із заявами від імені Ради Миру УРСР, підтримував і підписував також колективні заяви політичних і громадських діячів та діячів культури й науки. Такою є заява учасників Конгресу українців від 22 січня 1992 року, які висловили протест проти дій Дніпропетровської облради, що порушувала права людини, принижувала національну гідність українців міста. Через газету “Літературна Україна” письменники, ветерани Великої Вітчизняної війни (серед 23 був підпис і Олеся Гончара) незадовго до відзначення 50-річного ювілею Перемоги над гітлерівським фашизмом висловили протест проти нагороди російської держави, бо вважали принизливим для себе процедуру вручення медалі (візування списків учасників війни послами Росії, затвердження цих списків у Москві) і поставили вимогу перед Верховною Радою України ухвалити рішення про встановлення української державної відзнаки ветеранам війни.

Отже, заяви Олеся Гончара були помітним явищем у суспільному житті держави. Вони свідчили про еволюцію світоглядних позицій автора й формували не лише громадську думку, а й безпосередньо впливали на літературний процес, оскільки перегляд власних суспільних позицій Олеся Гончара, донесений через ЗМІ до великої аудиторії, зумовлював філософське осмислення ролі митця в сучасному суспільстві.

Творчість Олеся Гончара переконливо довела дієвість такого жанру епістолярної публіцистики, як *звернення*. Крім таких структурних елементів змісту, як мотивація потреби звертання до масової аудиторії,

розкриття позиції автора, притаманних заяві, відкритому листу, привітання, звернення включає як обов'язковий компонент ще й спонукання, заклик громадськості до активних дій. З усіх творів епістолярного жанру комунікативна система звернення найскладніша, оскільки її мобільність повинна виявлятися не лише в передбаченні реакції колективного адресата, а й у тому, щоб ця реакція була неминучою, мала позитивні наслідки. Це зумовлює складність дискурсу творів цього жанру. Письменник, модифікуючи структуру змісту й форми офіційних звернень, наповнює їх смислом особистої причетності до важливих справ держави, глибокої зацікавленості в позитивних результатах, розширює стилістичні можливості цього жанру, враховує психологічні аспекти впливу на масову аудиторію.

Творчість Олесь Гончара засвідчила те, що автором звернення може бути як державний чи партійний орган, так і окрема особа, авторитет якої загальноновизнаний народом. Саме такою людиною, званою далеко за межами України, кого називали “України сином” (Ю. Мушкетик), “великим українцем” (Д. Білоус), “лицарем духовності” (І. Цюпа), “сином України і людства” (П. Кононенко), “сумлінням нації” (Р. Лубківський), “совістю української нації” (Є. Александрович), “символом духу України” (С. Кириченко), був Олесь Гончар.

У його публіцистичній творчості виявлено три колективні звернення, підписані Олесем Гончаром та іншими державними, громадськими та культурними діячами, і шість особистих. Серед колективних послань — звернення до письменників світу, прийняте учасниками зустрічі письменників європейських країн, що проходила 1961 р. в Німеччині (де поряд з підписами всесвітньо відомих літераторів А. Зегерс, А. Цвейга та інших був підпис і українського письменника), а також “Звернення до інтелігенції України” (1991) напередодні Всеукраїнського форуму інтелігенції, “Звернення до всіх народів світу, парламентів, Організації Об'єднаних Націй” (1992), під якими першим підписався Олесь Гончар. Будучи офіційним документом, вони водночас є гостро публіцистичними творами, призначеними для того, щоб привернути увагу прогресивних сил світу чи громадськості України до животрепетних проблем, які висувала доба.

Особисті звернення Олесь Гончара, написані на початку 90-х років, у драматичний момент національної історії молодій незалежній державі, коли із середини її роздирали економічні негаразди та духовна криза, а іззовні — активна спроба шовіністично настроєних кіл Росії заперечити національне відродження українців, їх право на свободу. Усі звернення письменника, народжені з його болю й тривоги за майбутнє свого народу. Маючи багато спільних рис з колективними зверненнями, зумовленими їх жанровою природою, ці твори мають багато специфічних характеристик, властивих для “моноавторської”, особистісної публіцистики.

Серед усіх творів цього жанру офіційністю змісту вирізняються звернення Олесь Гончара як громадського, політичного діяча від імені Української ради миру до народу Грузії (1991) — народу високої духовної культури й лицарської вдачі з проханням зупинити криваві події.

Звернення Олесь Гончара, видатного письменника, до українського народу (1991) напередодні референдуму, на перший погляд, взагалі не вкладається в канони цього жанру: твір сповнений ліричної тональності, позбавлений чітко вираженої модальності волевиявлення й наказовості. Однак цей вишуканий за формою ліричний етюд теж належить до звернення. Письменник, ніби втомившись від демонстрацій і маніфестацій, заяв і нот протесту, якими всуціль тоді було просякнуте суспільне життя України перед і після проголошення її незалежності, обирає нестандартну форму звернення до її народу.

Звернення Олесь Гончара напередодні референдуму за змістом та емоційно-образною структурою досить близьке до іншого його твору, написаному через 24 дні, — “Україно, день твій гряде! Слово напередодні референдуму 1 грудня 1991-го”.

У родинному архіві Олесь Гончара ми знайшли автограф звернення письменника “До населення Криму (з приводу референдуму)”, датований 29 квітня 1992 року. Твір сповнений турботою про долю інтернаціонального населення Криму, майбутнє якого письменник убачає в складі оновленої, незалежної України.

“Звернення до всієї України” Олесь Гончара від імені Ради Фонду відновлення Михайлівського Золотоверхого монастиря (1993) має традиційну структуру. Призначення цього твору — залучити до благородної справи відбудови славної історичної й архітектурної пам’ятки весь народ держави, закликати його віддати їй свій талант і творчість.

Низка звернень Олесь Гончара завершується оригінальним твором епістолярної публіцистики “До учасників Слобожанського Великодня”, написаним за два з половиною місяці до смерті, адресованим громадянам найбільш русифікованого регіону України. Автор закликав їх відновити в собі глибокі патріотичні почуття, активно приєднатись до розбудови держави.

Увага автора до форми звертання — логічного й емоційного центру звернення — проілюструвала широкі можливості української мови у виявленні спонукальної модальності. Продемонстрована письменником парадигма форм волевиявлення спрямована на пом’якшення тону офіційного заклику чи наказу, відмову від авторитарних методів спілкування з народом.

У зверненнях Олесь Гончара виявила себе загальна риса його творчості — гуманістична спрямованість. Вона направлена не лише на порушення важливих для народу проблем, а й на відчуття душі народу, передбачення його реакції. Саме тому на відміну від колективних звернень, у яких абсолютизується “Я” колективного автора, а реципієнт

твору не проглядається або ледь окреслюється, у письменницьких зверненнях від першого й до останнього слова відчувається присутність адресата.

У публіцистичній спадщині Олесея Гончара така жанрова форма, як *запис до книги музею* засвідчує себе уже з п'ятдесятих років.

Письменник, перебуваючи в поїздках по Україні, любив здійснювати екскурсії до музеїв видатних митців. У книгах записів відвідувачів він неодмінно залишав то короткі (у кілька рядків), то більш розширені записи, які засвідчували повагу до їхньої творчості. До того ж він охоче відгукувався на прохання працівників літературно-меморіальних музеїв поділитися спогадами про письменників, яких знав особисто.

Ситуація мовлення — перебування автора в музеї — та особистість самого Олесея Гончара, людини, яка ніколи не була байдужою до справи збереження духовної спадщини народу, зумовлюють публіцистичний зміст записів. Ці невеличкі за розміром твори досі залишаються здобутком музеїв, не зібрані дослідниками творчості письменника.

Високу оцінку Олесем Гончаром публіцистичного жанру запису до книги музею ілюструє його передмова “Рядки любові” до видання “Із книги народної шани” (1976), збірника записів відвідувачів літературно-меморіального музею Т.Г. Шевченка в Каневі. І хоча йдеться передусім про вияв любові та шани до Тараса Шевченка, ці думки Олесея Гончара стосуються й будь-яких інших записів до книг музеїв видатних людей. Письменник переконаний, що із записів до книги музею “є що почерпнути дослідникам народного життя, соціальної психології сучасників”.

У родинному архіві письменника та на сторінках періодики нами знайдено всього лише 37 записів до книги музею. За свідченням дружини митця В. Гончар, їх у реальності набагато більше. І все ж зібрані нами твори цього жанру дозволяють говорити про їхню специфіку. Записи до книги музею пов'язані з реалізацією в публіцистиці письменника одного з її провідних мотивів — збереження й захисту пам'яток історії та культури українського народу, що зумовлює розгляд таких творів у контексті цього мотиву.

За особливістю структури й змісту записи до книги музею поділяються на стислі фіксації побаченого й пережитого письменником під час знайомства з експозиціями музеїв та більш розлогі записи, здійснені на замовлення працівників музеїв і надіслані поштою. Ситуація мовлення, що враховує оцінку творчості митців на основі безпосередніх вражень і на відстані від зосереджених у музеях документальних свідчень їх життя, визначає специфіку записів різних груп.

Твори першої групи характеризує те, що вони складаються з одного-трьох речень, не розділених абзацами, а обов'язковими компонентами змісту є лаконічні штрихи до оцінки творчості митця, співвіднесені з дійсністю, враження автора, його подяка науковцям, всім працівникам

музеїв за їх працю та важливий внесок у збереження культурної спадщини народу.

Такими є записи, зроблені до книги Снятинського музею Марка Черемшини (1965); 1966 року — до книги Яготинського краєзнавчого музею; 1977 року — до книги музею-заповідника “Кармелюкова вежа” у Кам’янці-Подільському; 1991 року — до Музею-садиби Миколи та Корнила Устияновичів.

Характерні риси другої групи творів цього жанру спричинила інша ситуація мовлення, коли запис до книги музею здійснюється на місці безпосереднього знайомства зі сторінками життя й творчості митців, проте в обстановці, яка дозволяє автору, не поспішаючи, обдумати структуру і зміст запису або ж надіслати його через певний час до цього закладу чи просто, не відвідуючи музей, на прохання його працівників адресувати свої письмові роздуми про митця, героя музейних експозицій.

Окремі з таких записів до книги музеїв досить близькі до невеликої літературно-критичної статті, що включає лаконічну, образну характеристику осмислюваних явищ та оцінні підсумки. Яскравими зразками цього є “Запис до Компаніївського альбома”, здійснений письменником у музеї Юрія Яновського 16 грудня 1970 року, запис “Для музею Лисенка в Каневі” (березень 1980 року).

Таким же є і запис Олесь Гончара до книги відгуків музею-садиби видатного українського режисера Леся Курбаса в Старому Скалаті (Тернопільщина).

Особливо близькими за змістом і формою до записів до книги музеїв є листи Олесь Гончара, адресовані їх працівникам: ті ж роздуми про важливість історичної пам’яті у формуванні духовного середовища народу та вдячність колективам музеїв за суспільно вагому працю, ті ж емоційна й публіцистична наснаженість тексту та лірична тональність, ті ж лаконізм у висловлюванні й виразна присутність автора. Проте найбільш спорідненими із записами до книги музеїв є виступи Олесь Гончара на відкритті музеїв. Без громадянських зусиль Олесь Гончара неможливо уявити розвиток музейної справи в Україні та рух за збереження пам’яток історії й культури (недаремно Всеукраїнському фонду відтворення видатних пам’яток історико-архітектурної спадщини, заснованого з ініціативи Олесь Гончара, присвоєно його ім’я).

Мова записів до книги музеїв виявила виразну ознаку, притаманну публіцистиці Олесь Гончара, — асоціативність змісту, “зчеплюваність” структурних елементів дискурсу творчості письменника — власне його художніх і публіцистичних, епістолярних і мемуарних творів. Жанр запису до книги музею переконливо заявив про себе в публіцистичній творчості Олесь Гончара і потребує канонізації в парадигмі жанрових форм публіцистики загалом. Він засвідчує високу громадянську активність автора, його визначний внесок у справу пробудження

національної свідомості українського народу та збереження й захисту пам'яток історії та культури. Публіцистичний пафос записів митця до книги музеїв поряд з листами й зверненнями стимулювали зрушення в суспільному житті держави.

У системі змістових форм публіцистики Олесь Гончара зустрічається жанр, про який написано зовсім мало. Це *некролог*. На відміну від некрологів штатного журналіста або офіційних некрологів, які підписуються колективно, твори цього жанру в Олесь Гончара є більш ліричними, відомості про померлу особу в нього ніби пропущені через серце, вони дають чимало нетрадиційної інформації про покійного, окреслюють бачення письменником місця й значення людини, що пішла з життя, для національної культури. І хоча далеко не всі науковці помічають цей жанр, некролог справді існує, маючи позаду багатовікову історію, сформовані жанрово-стильові характеристики, і творча спадщина Олесь Гончара переконливо доводить його наявність у публіцистиці.

У публіцистиці письменника нараховується лише 12 творів цього жанру: перший із них датований 1956 роком і написаний у зв'язку зі смертю Остапа Вишні, останній — 1984 роком як відгук на смерть Михайла Шолохова.

Гончарові некрологи виділяються з-поміж інших тим, що автор писав лише про тих людей, з якими він підтримував дружні стосунки. Як офіційна особа (тривалий час, з 1959 по 1971 рік, Олесь Гончар очолював Спілку письменників України), він ставив свій підпис на багатьох колективних некрологах, у тому числі й у зв'язку зі смертю письменників, з якими не товаришував. У своїх індивідуальних некрологах письменник-публіцист прагнув донести до громадськості не лише справу їхнього життя, а й ті незримі духовні ниті, що поєднували його з покійним.

Некрологи Олесь Гончара можна поділити на такі жанрові різновиди, як некролог-виступ та некролог-стаття.

Попри певну канонічність, котра витікає з жанрової природи некролога, твори цих жанрових форм мають власну специфіку, яка помітна в композиції, змісті та мовно-стилістичному оформленні.

Так, початок Гончарових некрологів-виступів, які, здається, точно відповідають жанровим канонам, вирізняє те, що письменник одразу називає головне, що робило померлого відомим усім людям: "Пішов від нас письменник воістину народний — народний в кращому розумінні цього слова" (про Остапа Вишню); "Помер Захарія Станку. Пішов із життя славний романіст, поет, академік, невтомний поборник дружби наших літератур"; "Не стало людини (Максима Рильського. — В. Г.), яка протягом десятиліть була гордістю української інтелігенції, була прикладом того, як самовіддано й натхненно треба для рідного народу працювати"; "Пішов із життя Микола Бажан, великий діяч української

культури. Ніхто не скаже, чи знайде заміну його могутній інтелект і не менш могутній поетичний дар”.

Початки некрологічних промов Олесь Гончара забарвлені урочисто-офіційним колоритом, на що вказує наявність суспільно-політичної й термінологічної лексики (*народ, інтелігенція, самовіддано, інтелект*), старослов'янзмів (*воістину*).

Некрологи, які з різних причин не промовлялися автором, призначені для друку, ми відносимо до жанрового різновиду некролога-статті.

Твори цієї жанрової форми в Гончара-публіциста позначені лірично-інтимною тональністю, передають схвильованість автора, його переживання й перші думки, викликані сумною звісткою. Наприклад: “Із шахтарського краю, зі степів Донеччини приніс він своє співуче слово, що задзвеніло над усією Україною” (про Володимира Сосюру); «Увесь читаючий світ озвався болем на цю тяжку звістку: пішов з життя автор “Тихого Дону”» (про Михайла Шолохова); “Прекрасна дочка прекрасного народу — можна було почути про неї...” (про Галину Кальченко); “І знову ось прощання, і ще одна втрата, тим гіркіша, тим тяжча, що передчасна, — передчасністю, нежданістю своєю вона всіх нас приголомшила” (про Андрія Малишка).

Для кінцівок некрологів Олесь Гончар намагався знайти особливі слова.

Іноді кінцівка його некрологів переростає у своєрідну міні-новелу мемуарного характеру, у якій увічнюється пам'ять померлого.

Некрологічні виступи письменника названі “Промова Олесь Гончара на похороні...” (Остапа Вишні, А.В. Головка, М.Т. Рильського, П.Г. Тичини). На відміну від них некрологи-статті включають до заголовка образну характеристику померлого (“Флагман радянської літератури” — про М. Шолохова), його ім'я (“Володимир Сосюра”, “Юхан Смуул”, “Пам'яті Захарії Станку”), указують на церемоніальний характер промови (“Всі ми в скорботі” — про М.П. Бажана) та ставлення автора до небіжчика (“Народна” — про Г. Кальченко, “Незабутній твій образ” — про А. Малишка).

Ширші й повніші за змістом та позбавлені офіційності, некрологи-статті характеризуються ліричністю змісту, включають елементи спогадів.

Для некрологів Олесь Гончара характерними є риси, загалом притаманні його творчій манері, такі як масштабність мислення, афористичність вислову, романтичність світобачення, інтертекстуальність тексту. Жанр некролога з його нагальністю, лапідарністю змісту, ритуальним характером, здавалось, не дуже сприяє інтертекстуальності. Однак у Олесь Гончара ця особливість знаходить своє специфічне втілення. Так, вимовляючи слова прощання у зв'язку зі смертю Павла Тичини, письменник-публіцист органічно вплітає в текст некролога рядки

з відомих творів класика поезії ХХ ст.: “Великий поет нашого народу, вірний син нашої Батьківщини Тичина, можливо, як ніхто інший, зумів висловити думи і почування народні, його творчість мала цілковите право сказати про себе — я єсть народ”.

Для всіх некрологів Олесь Гончара характерним є те, що письменник, намагаючись пом’якшити трагізм ситуації, горе, свідомо уникає слова “смерть”, намагаючись замінити його евфемізмами. Ще одна специфічна риса Гончарових некрологів — уміння автора коротко й точно визначити велич і місце померлого в українській чи світовій культурі. При цьому (часто метафорично) виділяються найсуттєвіші риси, що визначають заслуги людини, яка пішла з життя. Некрологи Олесь Гончара засвідчили ментальність слов’янського світу загалом і українського народу зокрема. У його некрологічних творах відхід у вічність розкривається як сумна подія, трагічна сторінка національної культури, у якій доля кожного видатного митця сприймається як карб у історії народу на шляху національного визволення й формування його духовності.

Сьогодні, на світанку ХХІ століття, публіцистика радянської доби, а саме на цей період припадає переважна більшість публіцистичних виступів Олесь Гончара, часто сприймається негативно не тому, що вона погано написана, а тому, що вона ідеологічно заангажована. Для об’єктивної ж її оцінки треба виходити не з новітніх ідеологічних кліше, одним із яких є те, що в радянських умовах публіцистики не було, чи її не могло бути. Тут треба діяти інакше: брати й аналізувати тексти. Творчий доробок Олесь Гончара в цій галузі переконливо доводить, що і в умовах жорсткого ідеологічного пресингу, відсутності справжньої свободи вислову, публіцистика все ж жила й розвивалася, порушуючи гострі проблеми буття суспільства на певному етапі його розвитку.

У своїх публіцистичних творах, звертаючись до конкретних животрепетних проблем доби, будь-то такі проблеми планетарного масштабу, як чорнобильська, чи якась часткова проблема, що зачіпає долю звичайної людини, письменник завжди дивився на конкретну миттевість буття з погляду вічності, і цим він заслужив на вдячну пам’ять нащадків.

Для публіцистики дуже часто важливо досягнути конкретний факт, явище чи подію, тобто певну мить із велетенського потоку вічності. Творчий досвід Олесь Гончара переконливо доводить, що під пером великого майстра літератури мить переходить у вічність.

KOMEHTAPI

У кн. 2 дев'ятого тому, як і в кн. 1, арабськими порядковими числами зроблено посилання на такі видання:

1. *Гончар О.Т.* Японські етюди. — К.: Рад. письменник, 1961. — 51 с.
2. *Гончар О.Т.* Про наше письменство. Літературно-критичні статті, виступи, етюди. — К.: Рад. письменник, 1972. — 256 с.
3. *Гончар О.Т.* О тех, кто дорог. — М.: Сов. писатель, 1978. — 304 с.
4. *Гончар О.Т.* Твори: В 6 т. — К.: Дніпро, 1979. — Т. 5. — 520 с.
5. *Гончар О.Т.* Твори: В 6 т. — К.: Дніпро, 1979. — Т. 6. — 624 с.
6. *Гончар О.Т.* Письменницькі роздуми. Літературно-критичні статті. — К.: Дніпро, 1980. — 314 с.
7. *Гончар О.Т.* Далекі вогнища. — К.: Рад. письменник, 1987. — 288 с.
8. *Гончар О.Т.* Твори: В 7 т. — К.: Дніпро, 1988. — Т. 6. — 703 с.
9. *Гончар О.Т.* Чим живемо. На шляхах до українського Відродження. — К.: Укр. письменник, 1992. — 400 с.
10. Високоліття. Олесею Гончару 75: Зб. матеріалів / ред.-упоряд. В.Я. П'янов. — К.: Укр. письменник, 1993. — 214 с.
11. *Гончар О.Т.* Щоденники: У 3 т. Т. 1 (1943—1967). — 2-ге вид., випр. — К.: Веселка, 2008. — 455 с.
12. *Гончар О.Т.* Щоденники: У 3 т. Т. 2 (1968—1983). — 2-ге вид., випр. — К.: Веселка, 2008. — 607 с.
13. *Гончар О.Т.* Щоденники: У 3 т. Т. 3 (1984—1995). — 2-ге вид., випр. — К.: Веселка, 2008. — 646 с.

Джерельною базою текстів є автографи, що зберігаються в родинному архіві письменника, які люб'язно надані упоряднику його дружиною — В.Д. Гончар, та авторизовані друковані тексти в газетах, журналах і прижиттєвих книжкових виданнях.

У текстологічних коментарях використовуються такі умовні позначки, що передають еволюцію творення тексту:

- [] — вставка;
- [] — вилучення;
- [] — заміна.

І Н Т Е Р В' Ю

После поїздки в Азію

Інтерв'ю кореспонденту "Литературной газети" К. Григор'єву по телефону

Інтерв'ю кореспонденту "Литературной газети" К. Григор'єву по телефону після поїздки у складі делегації Верховної Ради СРСР до Індонезії, Індії, Бірми. Публікувалося в цьому виданні 11 липня 1964 р.

Подається за цим джерелом.

¹ М і к о я н А н а с т а с І в а н о в и ч (1895—1978) — радянський партійний і державний діяч.

Чи вмирає роман як жанр?

За дорученням редакції "Tribüne" запитання співробітника APN Любима Копиленка, пов'язані з роботою письменника над "Тронкою"

Співробітник APN Любим Копиленко за дорученням редакції тижневика "Tribüne" поставив письменнику низку запитань, пов'язаних з його роботою над романом "Тронка".

Друкувалося у рубриці "Форум з відомими особами" в тижневику: Tribüne. Wochenende: Kulturelle Probleme. — 1965. — № 2. — 16 Januar. (Трибюне. Кінець тижня: Питання культури (додаток). — 1965. — № 2. — 16 січ.).

Подається за цим джерелом у перекладі Наталії Манич.

Щире вітання читачам Пряшівщини

Відповіді на анкету газети "Нове життя"

Відповіді на анкету газети "Нове життя" (Чехословаччина, Пряшівщина).

У родинному архіві Олесь Гончара зберігаються: лист письменника головному редакторові цієї газети Юрію Дацку від 29 лютого 1968 р., де зазначається: "Признаюсь, люблю анкети. Ніяких. Отже, роблю це майже як виняток, на знак найкращих моїх почуттів до читачів Вашої газети"; рукопис (7 арк.) та машинопис (3 арк.); вирізка з чехословацької газети, де під заголовком "Олесь Гончар 50-річний" подається інтерв'ю з автографом письменника: "Пряшівським друзям. З привітом. Олесь Гончар. 1968, Київ."

Подається за публікацією в газеті.

Ответы на вопросы болгарского журналиста

У родинному архіві письменника зберігається машинопис, датований 1975 р.

Подається за цим джерелом.

Письменник і творчість

Інтерв'ю кореспонденту канадського журналу "Ми і світ"

Інтерв'ю для канадського журналу "Ми і світ", який видавався українською мовою (редактор — Микола Колянківський), узяла письменниця Наталя Околітенко. Опубліковане в журналі "Ми і світ" (1975. — Ч. 187 (лип.—серп.). — С. 17—19).

Подається за цим джерелом.

¹ Гарібальді Джузеппе (1807—1882) — італійський революціонер, народний герой.

Відповіді на запитання журналу “Библиотекарь”

Опубліковано в журналі “Библиотекарь” (1976. — № 6. — С. 17). У родинному архіві Олесея Гончара зберігся машинопис відповідей (1 арк.), написаний українською мовою і вирізка з журналу. Напередодні VI з'їзду радянських письменників редакція журналу “Библиотекарь” звернулася до провідних письменників з проханням відповісти на поставлені запитання.

Подається за машинописом.

Багатовимірність реалізму

Інтерв'ю кореспонденту журналу “Україна”

Кореспондент журналу “Україна” звернувся до Олесея Гончара з проханням поділитися думками про його недавню поїздку до Італії та участь у міжнародному літературному симпозіумі “Гоголь і європейська культура”, де письменник виступив з доповіддю “Гоголь і Україна”. Інтерв'ю публікувалося в журналі “Україна” 28 червня 1976 р.

Подається за цим джерелом.

Росте літературна зміна

Інтерв'ю кореспонденту “Литературной газеты” К. Григор'єву

Інтерв'ю для “Литературной газеты” дане власному кореспонденту по Україні К. Григор'єву 1979 р. перед VII Всесоюзною нарадою молодих письменників.

Подається за виданням: “Письменницькі роздуми” [6, с. 280—284].

¹ “Х л ю п н и н а м , м о р е , с в і ж і л а в и . . . ” — рядки з VI вірша циклу “В космічному оркестрі” (1921) Павла Тичини.

Юний цвіт планети

Відповіді на анкету видавництва “Веселка”

З нагоди Міжнародного року дитини, яким був оголошений 1979 рік, видавництво “Веселка” організувало інтерв'ю з письменниками для чергового випуску щорічника “Література. Діти. Час”. Поряд із відповідями на запитання Сергія Михалкова, Наталі Забіли, француза П'єра Гамарра, журнал “Радянське літературознавство” опублікував інтерв'ю Олесея Гончара (1979. — № 10. — С. 31—32). У родинному архіві письменника зберігається машинопис інтерв'ю у двох примірниках обсягом по 2 аркуші, один з яких зі значною правкою.

Подається за публікацією в журналі “Радянське літературознавство”.

Той найсонячніший день

Відповіді на анкету газети “Літературна Україна”

Напередодні тридцятип’ятилітнього ювілею Перемоги над німецьким фашизмом редакція газети “Літературна Україна” звернулася до письменників — учасників Великої Вітчизняної війни — з проханням розповісти, яким запам’ятався їм день 9 травня 1945 р. Зберігся машинопис з авторським підписом, датований 22 квітня 1980 р. та вирізка з газети.

Подається за публікацією в газеті “Літературна Україна”.

“Созидать, а не разрушать”

Відповіді на анкету чеського журналу “Literární měsíčník”

Перебуваючи в Празі у травні 1980 р., Олесь Гончар відгукнувся на прохання редакції часопису чеських письменників відповісти на анкету. У родинному архіві письменника знаходиться рукопис (4 арк. з блокноту) з підписом “Прага, 8.V.1980”.

Подається за рукописом.

Безнастанна праця душі

*Інтерв’ю кореспонденту газети “Советская культура” Л. Віриній
6 січня 1981 року*

Інтерв’ю кореспонденту газети “Советская культура” Л. Віриній 6 січня 1981 р. Друкувалося також в “Літературній Україні” (1981. — 13 січ.), під заголовком “Творити людину”. У родинному архіві Олесь Гончара збереглися автографи підготовчих матеріалів до інтерв’ю на двох аркушах з блокнота, написаних російською мовою. З усіх записів повністю до інтерв’ю увійшло лише одне речення: “Загадковість була притаманна творчості завжди...” [9, с. 259].

Подаємо текст автографа: «Иногда приходится слышать: “Я все знаю”. Как жалок человек в своей самоуверенности! Сегодня ведь оказывается, что некое африкан[ское] племя обладает знаниями, о которых цивилизация и не подозревала, о знаниях, касающихся дальних звездных миров, в частности Сириуса...

Явление акселерации — весьма неожиданное. Можем ли мы сказать, что оно сегодня уже объяснено с достаточной убедительностью?

И вряд ли сегодня даже отважнейший электрон[ный] мозг осмелится во всех деталях предсказать, в каком направлении будет развиваться искусство, литература да и сама человеческая личность.

Загадочность была присуща искусству всегда. Гоголь. Катерина Белокур (роман о ней)».

Подається за виданням: “Чим живемо” [9, с. 258—265].

¹ “...дротом притягуючи подошву, щоб не відпала” — запис із щоденника Павла Тичини, здійснений у ніч з 13 на 14 квітня 1954 р. Олесь Гончар не точно цитує, в оригіналі — “підтягуючи подошву”.

² “Люди, любите землю! Поэты у космос ведите!” — Олесь Гончар не точно цитує вірш Павла Тичини “В космічному оркестрі”, в оригіналі — “Поэты в простори ведите!”.

³ Гаусс Карл Фрідріх (1777—1855) — німецький математик, фізик.

⁴ Хемінгуей Ернест Міллер (1899—1961) — американський письменник, автор романів “Прощай, зброє” (1929), “По кому подзвін” (1940), повісті “Старий і море” (1952). Лауреат Нобелівської премії (1954).

Дружба народів — дружба літератур

Відповідь на анкету журналу “Вопросы литературы” (1981)

Відповідь датована 5 серпня 1981 р. Надрукована в журналі “Вопросы литературы” (1981. — № 11. — С. 158—159). Номер присвячений літературі Чехословаччини. Крім Олеса Гончара, на анкету відгукнулися С. Баруздин, І. Гаск, Р. Казакова, Ф. Ніязі, В. Рейсел, Ю. Суровцев, І. Тауфер та ін. У родинному архіві Олеса Гончара зберігся машинопис відповіді (2 арк.).

Подається за публікацією в журналі.

¹ Незвал Вітезлав (1900—1958) — чеський поет, автор поем “Дивовижний чарівник”, “Сигнал часу”, “Пісня миру”.

² Гведослав (справжнє ім'я — Орсаг Павол, 1849—1921) — словацький поет. Українською мовою окремі твори перекладали М. Бажан, М. Рильський, А. Малишко, Д. Павличко, Борис Тен, Р. Лубківський.

³ Гашек Ярослав (1883—1923) — чеський письменник, автор сатиричного роману “Пригоди бравого вояка Швейка”. Українською мовою його твори перекладали Остап Вишня, С. Масляк, Г. Пашко, Ю. Лісняк та ін.

⁴ Пуйманова Марія (1893—1958) — чеська письменниця, автор романів “Люди на розпутьті”, “Гра з вогнем”, “Життя проти смерті”.

⁵ Майерова Марія (1882—1967) — чеська письменниця, автор романів “Кращий із світів”, “Сирена”, “Шахтарська балада”.

⁶ Ольбрахт Іван (справжнє ім'я — Каміл Земан, 1882—1952) — чеський письменник, автор романів “Анна-пролетарка”, “Ніколай Шугай — розбійник”.

⁷ Ілемницький Петер (1901—1949) — словацький письменник, автор романів “Поле незоране”, “Компас у нас”, “Хроніка”.

Способствовать формированию человека человеческого

Відповіді на анкету видавництва “Прогресс”. Написані 23 лютого 1982 р. У родинному архіві Олеса Гончара знаходиться машинописний текст відповідей російською мовою без правки (на 4 арк.).

Подається за машинописом.

¹ Манн Томас (1875—1955) — класик німецької літератури.

² Тагор Рабіндранат (1861—1941) — індійський письменник і громадський діяч.

³ Роллан Ромен (1866—1944) — французький письменник.

⁴ Хемінгуей Ернест Міллер — див. коментар до інтерв'ю “Безнастанна праця землі”.

⁵ Фолкнер Вільям (1897—1962) — американський письменник.

⁶ Сент-Екзюпері Антуан де (1900—1944) — французький письменник.

⁷ Чапек Карел (1890—1938) — чеський письменник.

⁸ Новомеський Лацо (1904—1976) — словацький поет, критик.

⁹ Маркес Габріель Гарсія (1928—2014) — колумбійський письменник.

¹⁰ Карпентьєр Алехо (1904—1980) — кубинський письменник.

Слово про братерство

Відповідь на анкету журналу “Юність”

Друкувалася в газеті “Молодь України” (1982. — 21 квіт.). У родинному архіві Олеса Гончара збереглися, написані російською мовою, рукопис і машинопис (9 арк.) з невеликою правкою. Рукопис — це запис, зроблений дружиною письменника В.Д. Гончар під його диктовку в готелі “Москва” під час перебування Олеса Гончара на сесії Комітету з Ленінських премій з 3 по 11 лютого 1982 р. в Москві. Виявлено також машинопис відповіді на анкету українською мовою у двох примірниках (по 9 арк.), один з яких з авторською правкою, очевидно, призначений для публікації в газеті “Молодь України”.

Подається за публікацією в газеті “Молодь України”.

“Твір виростає із середовища...”

Відповідь на запитання кореспондента газети “Літературна Україна”

Роздуми, з якими письменник зустрів звістку про відзначення Державною премією СРСР 1982 р. роману “Твоя зоря”. Інтерв'ю публікувалося в газеті “Літературна Україна” (1982. — 11 листоп.).

Подається за цим джерелом.

До праці, до нових звершень

Інтерв'ю кореспонденту газети “Вільна Україна” Василю Мартинову. Надруковано у “Вільній Україні” (1985. — 1 січ.). У родинному архіві письменника збереглися три машинописи інтерв'ю з невеликою правкою, два з них підписані письменником.

Подається за публікацією в газеті “Вільна Україна”.

¹ Кадирова Лариса Хамидівна (р. н. 1943) — українська актриса, народна артистка УРСР, з 1963 р. працювала у Львівському українському драматичному театрі ім. М. Заньковецької, брала участь у спектаклі за романом “Прапорonosці”. З 1998 р. — професор Національної музичної академії ім. П. Чайковського.

² Козак Богдан Миколайович (р. н. 1940) — український актор і режисер, народний артист УРСР, з 1963 р. працює у Львівському українському драматичному театрі ім. М. Заньковецької, брав участь у спектаклі за романом “Прапорonosці”. З 2004 р. — декан факультету культури і мистецтв Львівського національного університету ім. І. Франка.

³ Максимчук Святослав Васильович (р. н. 1936) — український актор, з 1964 р. працює у Львівському українському драматичному

театрі ім. М. Заньковецької, брав участь у спектаклі за романом “Прапоромосці”.

⁴ Мисько Еммануїл Петрович (1929—2000) — український скульптор, народний художник УРСР, автор пам’ятника І. Франкові у Львові.

⁵ Бриж Теодозія Марківна (1929—1999) — український скульптор.

⁶ Медвідь Любомир Мирославович (р. н. 1941) — український живописець, Заслужений діяч мистецтв УРСР.

⁷ Пати́к Володимир Йосипович (р. н. 1929) — український живописець, лауреат Шевченківської премії.

Пам’ятний день

Відповіді на анкету журналу “Київ”

Відповіді написані 14 січня 1985 р. у зв’язку з 40-річчям Перемоги у Великій Вітчизняній війні. Друкувалися у: Київ. — 1985. — № 5. У родинному архіві письменника збереглися два машинописи тексту (по 2 арк.), перший з яких має правки.

Подається за публікацією в журналі.

Во имя жизни на земле

Ответ на анкету журнала “Вопросы литературы”

Відповіді на запитання журналу “Вопросы литературы” у зв’язку з 40-річчям Перемоги у Великій Вітчизняній війні. Друкувалися поряд з відповідями А. Адамовича, М. Алексеева, А. Ананьева, В. Бикова, Ю. Збанацького, Д. Граніна, О. Межирова, І. Шамякіна та ін. у “Вопросах литературы” (1985. — № 5. — С. 47—50).

У письменницькому архіві Олеся Гончара зберігся автограф російською мовою (на 6 арк.), датований 25 січня 1985 р., з великою змістовою правкою та машинопис відповідей на анкету журналу з незначними змінами (4 арк.), що стосувалися імен письменників, які писали про війну, та їхніх творів. У абзаці, котрий починається словами “Литература о человеке на войне...”, Олесь Гончар додав “Волоколамское шоссе” Олександра Бека, імена Анатолія Ананьева, Петра Гуріненка. До остаточної редакції ці зміни не ввійшли.

Подається за публікацією в журналі “Вопросы литературы”.

Вечное “Слово”

Интервью корреспонденту журнала “Огонек” С. Калиничеву, посвященное 800-летию “Слова о полку Игореве”

Інтерв’ю кореспонденту журналу “Огонек” С. Калиничеву, присвячене 800-річчю “Слова о полку Игоревім”. Друкувалося в: Огонек. — 1985. — № 43. — 19—26 жовт. — С. 26—27. Публікація супроводжувалася фотографією Олеся Гончара. Автор фото Н. Козловський.

Подається за цим джерелом.

“Остаемся солдатами мира”

Интервью корреспонденту газеты “Крымская правда” Т. Рябчиковой

Інтерв'ю кореспонденту газети “Крымская правда” Т. Рябчиковій. Опубліковане в зазначеному виданні в рубриці “Землю от пожара уберечь” 4 вересня 1985 р.

Текст супроводжується портретом письменника, автором якого є художник В. Пироженко.

Подається за цим джерелом.

Окрыленность помыслов и свершений

Встреча делегата XXVII съезда Олесь Гончара со студенческой молодежью (Вступительное слово)

Відповіді Олесь Гончара на запитання студентів Київського державного університету ім. Тараса Шевченка під час зустрічі у квітні 1986 р. Надруковано в журналі “Радуга” (1986. — № 7. — С. 2—7). У родинному архіві Олесь Гончара збереглися окремі сторінки машинопису зі значною авторською правкою (8 арк.).

Подається за публікацією в журналі “Радуга”.

Аисты над Балтикой

Интервью с журналистом В. Портниковым для латвийской газеты “Юрмала”

Інтерв'ю студенту відділення журналістики Дніпропетровського державного університету В. Портникову дане в дубултському Будинку творчості в Юрмалі (Латвія). Друкувалося в газеті “Юрмала” (1986. — 16 авг.).

Подається за цим виданням.

¹ Р а й н і с Я н (справжнє прізвище — Плієкшанс, 1865—1929) — латиський поет, драматург, автор збірок віршів “Посів бурі” (1905), “Кінець і початок” (1912), трагедії “Ілля Муромець” (1920).

² Л а ц і с В і л і с (1904—1966) — латиський письменник, державний діяч. Автор романів “Звільнений звір” (1930—1931), “Безкрилі птахи” (1931—1933), “Подорож до гірського міста” (1934), “Буря” (1945—1948), “До нового берега” (1950—1951). Писав п'єси, повісті, оповідання.

³ У п і т А н д р і й (1877—1970) — латиський письменник. Автор трилогії “Робежнієки” (1908—1921), дилогії “Земля Зелемо” (1945), “Проблиск у хмарах” (1951).

⁴ С у д р а б к а л н Я н (справжнє ім'я — Пейне Арвід, 1894—1975) — латиський поет. Автор збірок віршів “Трубадур на ослі” (1921), “І знову весна” (1964), “Мрійникам” (1974), публіцистики.

⁵ Г р и в а Ж а н (справжнє ім'я — Фомма Жаніс, 1910—1982) — латиський письменник, автор романів “Дорога життя” (1952), “Любов і ненависть” (1963), “Людина чекає на світанок” (1967), п'єс, оповідань, спогадів.

⁶ К е м п е М і р д з а (справжнє прізвище — Найковська, 1907—1974) — латиська поетеса, перекладачка. Автор збірок поезії “Ранковий вітер” (1946), “Вічність миттєвостей” (1964), “Шлях людини” (1969), “Шипшина” (1972). Перекладала твори Т. Шевченка.

⁷ Вацієтис Ояр (1933—1983) — латиський поет, автор збірок “У вогні” (1958), “Дихання” (1966), “Година різної довжини” (1974), “Правопис блискавки” (1980). Перекладав твори Д. Павличка, В. Коротича.

Яскравіють справжні таланти

Ювілейна анкета журналу “Дніпро”

Відповіді на ювілейну анкету журналу “Дніпро” з нагоди 60-річчя його заснування, написані 9 жовтня 1986 р. Вперше надруковано поряд з інтерв’ю Б. Олійника, Ю. Збанацького та іншими в журналі “Дніпро” (1987. — № 1. — С. 3—4) в рубриці «Ювілейна анкета “Дніпра”».

У родинному архіві Олесь Гончара зберігся машинопис відповідей на анкету з невеликою авторською правкою (2 арк.).

Подається за публікацією в журналі.

“Уміти слухати час”

Інтерв’ю для журналу “Ранок”, дане Олександром Міщенку

Відповіді на запитання кореспондента молодіжного журналу “Ранок” Олександра Міщенка. Друкувалися в цьому виданні (1986. — № 2. — С. 6—7). Інтерв’ю ілюструється фотографією, де зображений Олесь Гончар у робочому кабінеті, й автографом привітання письменника: «Читачам журналу “Ранок” моє шире вітання. Світлих доріг, великих Вам звершень, друзі! Олесь Гончар».

Подається за публікацією в журналі “Ранок”.

¹ Хіросима — японське місто, що в серпні 1945 р. першим у світі зазнало американського ядерного бомбардування.

² Рубльов Андрій (бл. 1360 (70) — 1427) — російський художник, іконописець.

³ Бортнянський Дмитро Степанович (1751—1825) — український композитор, хоровий диригент, педагог.

⁴ Березовський Максим Созонтович (1745—1777) — український композитор, співак.

⁵ Бетховен Людвіг ван (1770—1827) — німецький композитор, диригент, представник віденської класичної школи. Автор опери “Фіделіо”, 16 струнних квартетів, 32 сонат, в т. ч. “Патетичної” (1798), “Місячної” (1801), “Аппассіонати” (1805).

⁶ Бах Йоганн-Себастьян (1685—1750) — німецький композитор, органіст.

⁷ “Якщо в мре м...” — рядки із вірша Володимира Булаєнка (1918—1944), поета, який загинув на фронті під час Великої Вітчизняної війни.

⁸ Бакуменко Данило Олександрович (1918—1998) — український поет.

⁹ Ісаєв Єгор Олександрович (1926—2013) — відомий російський поет.

¹⁰ Куїнджі Архип Іванович (1841—1910) — російський художник, педагог.

¹¹ “Т и х и й Д о н” — епопея відомого російського письменника Михайла Шолохова.

Ответы на анкету “Литгазеты”

Відповіді на анкету з нагоди 20-ліття виходу оновленої “Литературной газеты”, написані 27 листопада 1986 р. Друкувалися в “Литературной газете” (1987. — Янв.). У родинному архіві Олеса Гончара зберігається машинописний текст відповідей на анкету з авторською правкою, написаний російською мовою (1 арк.).

Подається за публікацією в “Литературной газете”.

Творити людяне, творити прекрасне

Зустріч із студентами й викладачами Київського державного інституту театрального мистецтва в травні 1987 року

Відповіді на запитання студентів і викладачів Київського державного інституту театрального мистецтва у травні 1987 р., записані Іваном Боким. Друкувалися в газетах “Молодь України” (1987. — 4 черв.); “Літературна Україна” (1987. — 4 черв.) під назвою “Дбати про правду”. У родинному архіві Олеса Гончара наявний автограф матеріалів до відповідей під заголовком “На зустріч в театр[альному] інституті (травень 1987)” на п’яти аркушах різного формату. Лише перший запис переріс у великий фрагмент виступу [9, с. 244—245], а все інше не ввійшло до тексту відповідей на запитання.

Наводимо рукопис автора: “Театр корифеїв. Обов’язок перед народом. Ви — продовжувачі тих, що їх поєднав колись хутір Надія. Брав участь у визволенні тих місць.

* * *

Свого часу людство було врятоване християнством, його високою моральністю. Якщо літ[ерату]ра, мистецтво не врятує сучасну людину, то її не врятує ніхто і ніщо. Людина не повинна самозруйнуватись. Бо мистецтво, творчість, висока гуманістична творчість — це могутній вияв духу, це розум, розсудливість, це найвища правда людської душі, і перед цим мають відступити всі авіаносці і безлічі ракет, егоїзм тих, кому довірено кермо державних кораблів.

* * *

Що привело сюди? Звичайно, не тільки і не стільки себе показати, а головним чином побачити вас: які ви? Що думаєте? Якою уявляєте свою творчу працю в майбутньому?

Я людина відділена від вас багатьма речами. Моє покоління формувалось, коли не було телевізора, який поглинає наш час і наше життя, ядро було не розщеплене, небо було повне тільки трепету зірок — зірок до людини прихильних. Бібліотека — був наш храм, книга концентрувала в собі мудрість віків і тисячоліть, і все це було відкрито нам і супроводилось почуттям надії, почуттям неосаянності життя.

Запевняю вас, то був непоганий світ!

Сьогодні все інакше, все складніше, і все тривожніше.

* * *

Проти війни (Першої світової) виступили не тільки більшовики, а й передова європейська інтелігенція (Роллан, Барбюс).

Антифашистські конгреси поєднали інтелігенцію світу, застерігаючи народи від небезпеки посилення фашизму.

Чи достатньо сьогодні об'єднана інтелігенція світу, чи достатньо скординовані її дії проти мілітаризму? Моск[овський] форум щось дав, найперше завдяки вченим, однак тут ще поле й поле роботи.

Потрібні всепланетні зусилля народів і їх інтелектуальних авангардів, згуртованість інтелігенції, як це було в часи Жоліо-Кюрі.

Саме в згуртованості, солідарності антивоєнних сил — порятунок для всіх.

Виступ в інституті

Витоки собору. Як під час війни в 1941-му вперше вночі побачив цей собор, коли в Новомоск[овську] вивантажуваний з ешелону, щоб зайняти оборону (далі їхали вантажн[ими] машинами).

Це після Маріуполя, після першого поранення.

Про новий характер гуманізму

— Речь идет ведь сегодня не только о том, чтобы защитить человека, открыть ему простор для творчества, задача глобальная ныне заключается в ином — в необходимости уберечь от уничтожения весь род людской как таковой, сохранить на древе жизни его ветвь самую уникальную, самую высокоразвитую и, может, самую беззащитную. В этом — задача века. В отстаивании дела мира”.

Подається за виданням: [9, с. 244—254].

¹ Заньковецька Марія Костянтинівна (справжнє прізвище — Адасовська, 1854—1934) — українська актриса, грала у трупях М. Кропивницького, М. Старицького, М. Садовського, народна артистка УРСР.

² Крюкова Ніла Валеріївна (р. н. 1943) — українська співачка, народна артистка України.

³ Білаш Олександр Іванович (1931—2003) — український композитор, народний артист СРСР. 1985 р. написав оперу “Прапороносці” за однойменним романом Олеса Гончара.

Жити за законами правди

*Інтерв'ю кореспонденту Всесоюзного радіо В. Абліцову
12 червня 1987 року в зв'язку з виходом у Москві роману “Собор”*

Інтерв'ю кореспонденту Всесоюзного радіо В. Абліцову 12 червня 1987 р. Друкувалося в “Літературній Україні” (1987. — 18 черв.) та журналі “Радуга” (1987. — № 10. — С. 111—113), а також у: [8, с. 672—677].

Подається за виданням: [9, с. 61—65].

Время и мы

Беседа с писателем Олесем Гончаром

Інтерв'ю Олеса Гончара кореспонденту газети “Правда” Є. Дворникову, що було дане письменником у Ленінграді під час Всесоюзної творчої конференції, на якій він виступив з доповіддю «То звідки ж явилась “звізда Полин”?».

У щоденниковому записі від 1 жовтня 1987 р. Олесь Гончар занотував: «Виступав на цій творчій конференції... Слухали уважно і наші, і гості з зарубіжних країн. Сказав про все, що на душі наболіло. Нарешті воздав їм, нищителям української мови, душителям культури. Вітають усі, особливо брати-націонали. Представник “Прав-

ды” хоче дати інтерв’ю на основі цього виступу» (Гончар О. Щоденники: У 3 т. — К., 2004. — Т. 3. — С. 164).

У родинному архіві письменника збереглися дві верстки цього інтерв’ю, перша датована 29 жовтня 1987 р. Очевидно, саме в цей день воно планувалося бути надрукованим. Однак рукою Олесь Гончара до тексту була внесена значна правка, спрямована переважно на поглиблення сказаного і яка відобразилася в другій верстці.

Опубліковано в “Правді” (1987. — 12 листоп.).

Подається за цим джерелом.

¹ Подвойський Микола Ілліч (1880—1948) — радянський партійний і військовий діяч.

² Стеценко Кирило Григорович (1882—1922) — відомий український композитор, хоровий диригент.

³ Лисенко Микола Віталійович (1842—1912) — видатний український композитор, піаніст, хоровий диригент, основоположник української класичної музики.

⁴ Леонтович Микола Дмитрович (1877—1921) — відомий український композитор, хоровий диригент, збирач музичного фольклору.

⁵ Чаплін Чарлз Спенсер (1889—1977) — американський актор, кінорежисер, композитор. Виходець із Англії. Автор кінокомедій “Золота лихоманка” (1925), “Вогні великого міста” (1931), “Нові часи” (1936), “Король у Нью-Йорку” (1957).

Вітаю тебе, товаришу Спорт!

Відповіді на анкету “Спортивної газети”

Відповіді на запитання “Спортивної газети”, датовані 2 грудня 1987 р. Зберігся автограф тексту (4 арк.) з блокнота з емблемою Українського республіканського комітету Захисту миру.

Подається за автографом.

“Поглиблювати в собі почуття синівське”

Диалог Олесь Гончара та літературного критика Анатолія Погрібно

Розмова Олесь Гончара з літературним критиком Анатолієм Погрібним (квітень 1988 р.). В її основі — передача Українського телебачення, що була показана до 70-літнього ювілею письменника. Друкувалося це інтерв’ю в газеті “Вечірній Київ” (1988. — 2 квіт.), під заголовком “Олесь Терентійович Гончар відповідає на запитання доктора філологічних наук, професора КДУ А. Погрібно”, та в журналах “Дніпро” (1988. — № 11), “Радуга” (1988. — № 11. — С. 139—148), під заголовком “Вознести в себе чувство достоинства”.

Подається за виданням: [9, с. 274—290].

¹ Сумцов Микола Федорович (1854—1922) — український етнограф, фольклорист, літературознавець, академік ВУАН, закінчив Харківський університет, був його професором.

² Білецький Олександр Іванович (1884—1961) — український літературознавець, академік АН УРСР і СРСР, автор досліджень “В

майстерні художнього слова”, “До побудови літературних стилів”, “Проблема синтезу в літературознавстві”, “Поетика драми”, “Про специфіку літературного мистецтва”, тривалий час був директором Інституту літератури ім. Т.Г. Шевченка АН УРСР. Навчався в Харківському університеті, був його професором.

³ Булаховський Леонід Арсенійович (1888—1961) — український мовознавець, академік АН УРСР. Був професором Харківського університету з 1921 по 1942 р.

⁴ “...шостим почуттям, Те, що не знає ЕОМ” — Анатолій Погрібний по пам’яті не зовсім точно цитує вірш Бориса Олійника “Вічне”. В оригіналі — “...шостим почуттям, Того, що не знає ЕОМ”.

⁵ “Поетія більше, ніж логіка, зна, Оскільки — Поетія е с т ь...” — рядки із того ж вірша Бориса Олійника.

⁶ “Н а р о д м і ї є, н а р о д м і ї з а ж д и б у д е!” — рядок із вірша Василя Симоненка “Де зараз ви, кати мого народу?”

Рідній мові — шану всенародну

*Інтерв’ю, дане кореспонденту газети “Молодь України” С. Куліді
11 травня 1988 року*

Інтерв’ю, дане кореспонденту газети “Молодь України” С. Куліді 11 травня 1988 р.

Подається за виданням: [9, с. 75—79].

¹ «І “Енеїди” владний сміх, Полтави тихої корона» — рядки з поезії Максима Рильського “Слово про рідну матір”, написаної 1941 р.

² «Эта мова величава и проста — “Чуєш, сурми заграли, час розплати настав”» — рядки із вірша Володимира Маяковського “Долг Украине” (1926), який цитує “Інтернаціонал”, у перекладі Миколи Вороного.

³ “Распишите эту мову на знаменах — лексиконах а л ы х” — цитується цей же твір Володимира Маяковського.

⁴ Г о м е р — легендарний поет стародавньої Греції XII—VII ст. до н. е. Автор “Іліади” та “Одіссеї”.

Жанру этому жить

Ответы на анкету газеты “Литературная Россия”

Відповіді на анкету газети “Литературная Россия” опубліковані 23 березня 1989 р. в рубриці “Наша анкета. Современный рассказ: проблемы и суждения”.

Письменник відійшов від заданої в анкеті структури й підготував цілісний текст, у якому намагався дати відповіді на запитання і разом з тим витримати форму, більш характерну для літературно-критичної статті з есеїстичним обрамленням — відгуком на трагічну смерть українського новеліста Григора Тютюнника.

Подається за публікацією в газеті “Литературная Россия”.

Культура і суверенітет

*Відповіді на запитання головного редактора журналу
“Соціалістична культура” В. Бурбана*

Відповіді на запитання головного редактора журналу “Соціалістична культура” В. Бурбана (серпень 1990 р.). Приводом для розмови стали результати соціологічного опитування “Пабліситі-89”, проведеного журналом. У результаті опрацювання сотень анкет було складено рейтинг популярності. Перше місце за популярністю в Україні посів О. Гончар. Наступні місця зайняли В. Яворівський, І. Драч, Б. Олійник, В. Івашко. Інтерв'ю друкувалося в журналі “Соціалістична культура” (1990. — № 12. — С. 2—3), під заголовком “Феномен незнищеності”.

Подається за виданням: [9, с. 80—83].

“Хочеться вірити...”

Інтерв'ю кореспонденту газети “Молодь України” Івану Безсмертному

Інтерв'ю, дане кореспонденту газети “Молодь України” Івану Безсмертному 2 березня 1990 р. У родинному архіві Олеса Гончара зберігається роздрукований диктофонний запис розмови з журналістом (16 сторінок машинопису з великою правкою письменника).

Подається за цим машинописом.

¹ Бережний Василь Павлович (1918—1988) — український письменник, товариш Олеса Гончара.

² Каганович Лазар Мойсейович (1893—1991) — радянський партійний і державний діяч, один із керівників УРСР, причетний до масового терору.

³ Коваль Віталій Кирилович (1937—2001) — український критик, товариш Олеса Гончара.

⁴ Запотоцький Антонін (1884—1957) — президент Чехословаччини у 1953—1957 рр.

⁵ Ватченко Олексій Федосійович (1914—1984) — український партійний і державний діяч 1974—1984 рр. Голова Президії Верховної Ради УРСР. Один із організаторів цькування Олеса Гончара за роман “Собор”.

⁶ Перший з'їзд — мова йде про Перший з'їзд народних депутатів СРСР, який відбувся у травні—червні 1989 р.

⁷ Другий з'їзд — йдеться про Другий з'їзд народних депутатів СРСР, який проходив з 12 до 24 грудня 1989 р.

⁸ “...ми не мали б таких страшних вибухів, як на Кавказі” — мова йде про криваві події в Азербайджані та Грузії наприкінці 80-х років ХХ ст.

⁹ Фурцева Катерина Олексіївна (1910—1974) — міністр культури СРСР у 1960—1974 рр.

¹⁰ Демічев Петро Нілович (1917—2010) — міністр культури СРСР у 1974—1986 рр.

¹¹ Захаров Василь Георгійович (р. н. 1934) — міністр культури СРСР у 1986—1989 рр.

¹² Губенко Микола Миколайович (р. н. 1941) — міністр культури СРСР у 1989—1991 рр.

І все ж — розвидняється

*Інтерв'ю, дане В. Портникову для газети "Молодь України"
12 січня 1991 року*

Розмова письменника з кореспондентом газети "Молодь України" В. Портниковим 12 січня 1991 р.

Подається за виданням: [9, с. 351—356].

¹ М и н а О м е л ь к о в и ч — герой роману Олесь Гончара "Твоя зоря".

"Єдність — понад усе!"

*Діалог Олесь Гончара та головного редактора журналу
"Людина і світ" М. Рубанця*

Діалог Олесь Гончара та головного редактора журналу "Людина і світ" М. Рубанця, який відбувся в листопаді 1990 р. Надрукований у лютому 1991 р. У родинному архіві Олесь Гончара збереглися автографи та машинописний текст відповідей на запитання (10 арк.) зі значною правкою, яка ввійшла до остаточного варіанта в джерелі публікації.

Фрагмент тексту, що починається словами "Я і сам належу до тих..." [9, с. 372] у першому варіанті мав такий вигляд: "І сам я належу до тих, що з юних літ був закоханий у твори наших прекрасних класиків, тих подвижників, чії заслуги перед українським народом нам і сьогодні ясні й незаперечні. Українському письменникові завжди жилося нелегко, і все ж в умовах постійних принижень, національного гніту й безправ'я наші попередники з гідністю звершували свій такий благородний і необхідний для нації труд. Нині ми є свідками могутнього національного пробудження. Великих зусиль має докладати творча інтелігенція, щоб піднести самосвідомість наших сучасників, пробудити її в тих, в кому вона досі дремає, допомогти прозріти незрячим, збайдужілим, тим, хто й досі ще залишається закутим у догматичні пути, кому ще тільки належить подолати свій внутрішній консерватизм, усвідомити конечну необхідність демонтажу віджилых структур віджилої системи, щоб вийти, нарешті, на простори демократичного суверенного життя в правовій державі".

Такий же змістовий характер носить і правка в абзаці, що починається словами: "Інша річ, що пізніше чисті солдатські зусилля було так грубо опоганено тими, хто послав на Злату Прагу брежневські танкові армади..." [9, с. 371]. Текст, що йде далі, у чорновому варіанті був таким: "...Душачи не лише європейську празьку весну, але руйнуючи й наші прагнення до свободи та демократії. Довічною ганьбою ляже на наших вітчизняних мілітаристів, які так і не могли зрозуміти, що державна влада своїм покликанням має захищати людину, бути оборонцем її прав, а не приборкувачем інакомислячих. Міць і сила держави мають ґрунтуватися тільки на засадах демократичних, гуманних, лише це може забезпечити державним структурам тривалість і довговічність. Різні імперії аж до сучасних неминуче розпадалися й розпадаються саме тому, що ставали знярядям насильства над людиною і над цілими народами, вважаючи, що на цьому можна збудувати власну могутність. Закономірність загибелі будь-яких імперій стає дедалі очевиднішою, ось чому, скажімо, майбутнє Європи уявляється як спільнота суверенних рівноправних народів, в сім'ї яких нам бачиться і Україна теж".

Подається за виданням: [9, с. 363—373].

¹ Г о л г о ф а — місце страти злочинців неподалік від Єрусалима, де, як свідчить Євангеліє, було розп'ято Ісуса Христа.

Письменники пишуть і... читають

Відповіді на запитання газети "Літературна Україна"

Відповіді на запитання газети "Літературна Україна", опубліковані 12 грудня 1991 р.

Подається за цим джерелом.

Незалежна Україна вперше пошановує своїх митців

Інтерв'ю кореспондентів УКРІНФОРМ

Інтерв'ю голови Комітету з Державних премій України імені Т. Шевченка академіка О.Т. Гончара кореспондентів УКРІНФОРМ з нагоди присудження премій у 1992 р. Друкувалося в газеті "Голос України" (1992. — 7 берез.). У публікації запитання кореспондента були вилучені.

Подається за цим джерелом.

Інтерв'ю для журналу "Кур'єр ЮНЕСКО"

Розмову вела Любов Голота. Уперше друкувалося в журналі "Кур'єр ЮНЕСКО" (1992. — № 6. — С. 8—11).

Подається за виданням: "Високоліття" [10, с. 206—212].

¹ "Ждановські постанови" — мова йде про постанови ЦК ВКП(б) «Про журнали "Звезда" і "Ленинград"», «Про репертуар драматичних театрів і заходи до його поліпшення» (обидві — 1946), «Про оперу В. Мураделі "Велика дружба"» (1948), які засвідчили посилення ідеологічного тиску на літературу та мистецтво. У відповідності до цих постанов були прийняті подібні документи ЦК КП(б)У — «Про перекручення і помилки у висвітленні історії української літератури в "Нарисі історії української літератури"» та «Про журнал "Вітчизна"», «Про репертуар драматичних і оперних театрів УРСР і заходи до його поліпшення» та ін.

² Горська Алла Олександрівна (1929—1970) — український живописець, автор вітражів "Шевченко. Мати" в Київському університеті, знищених в роки тоталітаризму, "Прапор перемоги" в музеї "Молодої гвардії" в Краснодоні. Працювала в галузі станкового й монументального живопису. Трагічно загинула.

Чим живемо, чим житимемо

Інтерв'ю журналу "Слово і Час"

Публікувалося в журналі "Слово і Час" (1992. — № 5. — С. 16—18).

Подається за цим джерелом.

Народ розуміє, що роблять письменники

Інтерв'ю Олесея Гончара Українському радіо 20 березня 1993 р., яке, за свідченням автора в щоденнику, прозвучало 29 березня. У родинному архіві письменника зберігається машинописний текст (12 арк.), що є розшифрованою запису.

Подається за цим джерелом.

Інтерв'ю для Українського радіо дане журналістові Володимирі Просянову напередодні 75-річчя письменника. Друкувалося в газеті "Освіта": перша частина — 22 квітня 1993 р.; друга — 25 червня 1993 р. В обох публікаціях текст супроводжувався лідом: "Погляд інтелектуала століття, майстра художнього слова з висоти свого поважного віку на життя, на колег-побратимів по перу, на літературу і владні структури". У родинному архіві збереглися зазначені газети з унесеною до тексту інтерв'ю автором правкою (вставки, вилучення, уточнення в самому тексті й на берегах газети).

Невдовзі після опублікування цього твору без дозволу автора Олесь Гончар у щоденниковому записі від 8 липня 1993 р. вказував на порушення журналістської етики, низьку культуру "переведення" усного інтерв'ю в друкований текст, який потребує ретельного редагування: «Ніколи не друкуй своїх інтерв'ю без додаткового й найсуворішого редагування! Усна мова — це одна річ, а слово друковане сприймається зовсім інакше. Ось давав у квітні, перед ювілеєм, інтерв'ю для Українського радіо; журналіст Просянов, [...], не погодивши зі мною, передав недбало розшифрований текст до газети "Освіта". Зараз навіть хотіли включати цей матеріал до збірника... Перечитав я надруковане і вжахнувся: яка стилістична неохайність! І це пішло до освітян, до вчителів... Багато повторень, словесної полови, де губиться і зерно цінних думок... Лейтмотивом проходила в діалозі думка: доки житиму — захищатиму тих, хто вже не може сам себе захистити... Тобто Тичину, Рильського, Сосюру, Бажана, Малишка і ще багатьох... Потонуло це в неістотному, в зайвинах. Отже, щоб дати в такому вигляді інтерв'ю до збірника, не може бути й мови» [13, с. 476].

Зважаючи на волю автора та його думку про те, що це дуже важливе інтерв'ю, яке виражає громадянську позицію письменника в період брудних нападок на класиків, і те, що цей гостро публіцистичний твір у свій час, на початку 90-х років, виконав свою високу суспільну місію, дійшовши до масової аудиторії через газетну публікацію, упорядник вважає за необхідне подати це інтерв'ю, проте з урахуванням правок письменника в самому тексті та на берегах газети.

Родинний архів Олесь Гончара містить також автографи записів до подальших радіопередач, тематично пов'язаних з попередньою, датованих березнем — квітнем 1993 р. Подаємо їх:

* * *

"21.03.93. Тепер ясно: щодо України кремлівська стратегія полягала в тому, щоб винищити цей народ як етнос, винищити передовсім еліту нації, її творчий потенціал, її інтелект, її цвіт. А що він живився переважно хліборобською силою, з неї черпав снагу, то знищити й цю хліборобську силу, нещадно викоринити її. Для імперії Україна завше була внутрішньо ворожою, жадання свободи ніколи не було в ній до кінця вбито — це Сталін почував і тому він пішов на геноцид.

* * *

Багатьом перед 1-м грудня незалежна Україна уявлялась так, що це буде: свобода й суцільний достаток. виявилось інакше: Україна сьогодні — це свобода і злидні. Злидні такі, що їх, здається, й під час війни не було. Свобода правда є, але ж для кого: для мафії, для корупції, кому хаос потрібен, для тих, хто вчиняє розправу над депутатами, як у Херсоні. А яка свобода для тих, хто нидіє в чергах, для ветеранів та пенсіонерів, що ледве зводять кінці з кінцями.

Яка свобода для отих нещасних неперспект[ивних] сіл... Приклад: Суха!

Звісно, перехідний період і не міг бути легким, багато людей це розуміють і терпінню їхньому навіть бичому дивуються, але чи Уряд, чи Парламент і Президент, яких ми обрали, зробили все, щоб полегшити долю народу? Віриться, що і в цих екстремальних умовах можна було зробити більше, якби вишукували джерела підтримки, якби-таки більше чуйності було у наших державців. Ми входимо в складне їхнє становище, але ж і вони мають входити в наше.

* * *

Культура. Творчі спілки. Українська книжка. Всі беззахисні! Чварня. Молоді хижакі. Хотів написати щось під назвою “Життя серед хижаків”. Але ж багато й достойної молоді, не рвачів, а тих, хто справді вболіває за Україну.

Але ж не все зовсім похмуро в нашому сьогодні. Он якою приємною було несподіванкою дізнатись, що незважаючи на всі наші скрути — виросла передплата на 1993-й рік на укр[аїнські] видання — журнали й на улюблену багатьма нашу “Літ[ературну] Укр[аїну]” — хіба це не свідчення того, що націон[альна] свідомість таки зростає!

Винятково важливо, що, хоч провокацій було багато, Україні вдалося уникнути конфліктів. Не дав народ пересварити різні регіони, людей різних національностей і різних вірувань, хоч в [нрб.] ост[анній] було чимало прикрих випадків, що зовсім не до лиця людям віруючим. Сподіваємось, що Україна й надалі не дасть пересварити своїх синів і дочок і постане перед світом справді цивілізованою.

* * *

Чварня у творчих спілках. Завше ми вітали прихід молоді, прихід Симоненка чи Г. Тютюнника чи Марг[арити] Малиновської ставало подією, а зараз поряд з достойними з’явилися і літер[атурні] рекетири, рвачі, хапуги, від яких Спілка тільки й чує: дай, дай — дай стипендію, дай більше слави, хоч цього домагається іноді просто графоман, озлоблений невдаха, банкрут.

* * *

На радіо: вандалізм, здичавіння...

Опоганюють пам’ятники, могили, спалили хату Шевченка і досі нікого із злочинців не виявлено, це не додає честі правозахисним органам, але ж — де партії, де громадськість?

Пасивність, якій нема виправдання!

* * *

30.III.1993.

Радіо: Лист із Сухої...

Нам не просто загрожують блокадою, ми, по суті, живемо вже в блокаді, це треба розуміти, і тому-то, як люди блокадні, народ блокадний маємо бути особливо солідарними, чуйними, підтримувати один одного, бути максимально уважними до всіх незахищених.

“А може, ще добро побачу?”

А може, лихо переплачу?” — запитував колись Тарас! Так, маємо відповісти йому, все перетерпимо, все перебудемо, але ніколи вже не повернемося в імперське ярмо.

І коли наш президент каже: на коліна не стану, то це його устами говорить і сама Україна.

Недруги наші мають знати: зміни сталися безповоротні, справді історичні. Змінився самий менталітет України, весь дух нації став зовсім не той, щоб вона дала-ся будь-яким чином загнати себе в імперське стійло. Свобода понад усе! А решта все добудеться, якщо будемо дружні, солідарні, сповнені гідності й честі, й готовності все перебудувати, навіть ідучи на жертви адже свобода варта цього!

* * *

Трудного в житті було так багато, що нехить і згадувати.

Приємніше, що була прихильною до мене доля на самім [початку] творчого шляху, коли з фронту — в літ[ерату]ру одразу. З “Альпами”. Зустрів наших корифеїв — Тичину, Рильського, Панча, Яновського, О. Вишню, Бажана, Сосюру, Малишка, а потім і Довженка — які вони прихильні до мене. Ті, кого любив з дитинства, поставились як до рівного, з чим моя [душа], правду кажучи, довго не змиралась.

Я їх любив! І вони мені відповідали такою чистою взаємністю. Ні в кому з них я пізніше не розчарувався. І вони в мені не розчарувалися теж!

* * *

Тичина: він був мужнім, але затероризованим, багато днів і ночей жив, як у трансі, бо достеменно ж знав уже, що ордер на нього виписано і щоночі ждав, що чорний ворон ось-ось загуде під його вікном.

* * *

На радіо (цим закінчити).

Гадаю, багато хто з нас може сказати словами Тичини також і про себе: “Любите ви Україну — Я ще більш її люблю!”

* * *

Закінч[ення].

Кілька слів про Тичину (на завершення нашої розмови). Ви знаєте, що ставлення до нього сьогодні дуже неоднозначне. Геній України, той, що відтворив золотий гомін української революції, оспівав блакитну весну української свободи, той, хто пізніше був так нещадно знівечений, затероризований тоталітарною системою, він справді лишив нам, крім високохудожніх шедеврів, і такі речі, що сьогодні постають перед нами зі знаком мінус і є для нас неприйнятні.

Але я певен, що свідома Україна ніколи не кине каменем у цього поета, у цю трагічну постать. “Яблуневоцвітний геній України” — є в мене таке есе, таке слово на захист поета, і знаю, що і в діаспорі, і вдома в нас це слово з розумінням суті трагедії сприйнято багатьма. “Тичина не був боязким”, — сказала якось Лідія Петрівна. Ї я згоден з нею цілком. Тож, гадаю, і сьогодні цими ось прекрасними, як сповідь, словами Тичини багато хто з нас може сказати й про себе:

Радощі і чорну днину —
Все я з вами розділю.
Любите ви Україну —
Я ще більш її люблю.

* * *

Квітень 1993. На радіо.

Скільки житиму — захищатиму тих, хто вже не має змоги сам себе захистити. Маю на увазі наших старших письменників, оте покоління, що в умовах тоталітарної диктатури оберігало мову нації, її культуру, її духовність.

Модно на них зараз нападати. А, славили партію, ходили в депутатах та лауреатах... Так, ходили. Чи не найчастіше кидають камінням у Павла Тичину. Я ніколи цього не зроблю. Для мене він втілення чистоти і беззахисності української інтелігенції, яка і в жахливих умовах тоталітаризму, диктату оберігала, скільки могла, українську культуру, її духовність, щоб це вогнище таки жевріло, не погасло.

* * *

Тичину критикувати можна, особливо людям примітивним. Бо є в нього речі такі, що годились би хіба для театру абсурду, такі, що для нас неприйнятні.

Але є в нього й такі художні здобутки, що їх — після Шевченка — ніхто в українській поезії не міг та й сьогодні не може перевершити.

Геній! Геній в чистому вигляді, як казав хтось, пригадую між[ародну] конференцію у Венеції про Гоголя.

* * *

Режим винищував українську еліту або ж спокушав її державною увагою, щоб мати перед світом імідж цивілізованої імперії. Це вдавалось (Ромен Роллан, Б. Шоу, Драйзер). А в яких умовах цим, уцілілим, доводилось працювати? Моральний терор, шантаж — це було те, що митець відчував на собі постійно.

* * *

Не було чварні, гризні. Не кололи очі тим, що були й депутати, й лауреати.

Скільки робив добра Рильський, Тичина, Бажан, Малишко, користувались саме своїм депутатським впливом.

* * *

Роль діаспори: Маланюк, Багрянний, Петро Северин — вони розуміли! Суть трагедії.

* * *

Історична тема. Втікачі в історію. Хіба не міг Стефаник чи Коцюб[инський] чи Янов[ський] пірнути в ті легенди? Земляк і Тютюнник могли та ще як. Віддалися сучасній проблематиці, хоч знали, який це буде тернистий шлях. Отже, історії — вміру. Коли це Костомаров або Гр[ушевський].

* * *

Еротика, посібники для... Кажуть, цього повно на Хрещатику.

* * *

Рівень моральності народу. Атеїзм. Цезій. Тривалий період розпаду. Реабілітація. Стараннями письменників був повернутий із півночі чудом уцілілий Остап Вишня. В. Гжицький. Зінаїда Тулуб. Єврейські письменники не жадали помсти, хоч добре знали, хто на них доноси писав. Скількох реабілітували!

Роль Бажана.

* * *

Роль обласних видань: “Борисфен”, “Тернопіль”, “Березіль”, “Хортиця”, не кажучи про київські. Багато можна зробити, щоб отямитись. Очистити душі від тотал[ітарної] скверни. Правдиво відтворити літературний процес. V-й з’їзд!”

¹ “Макар Чудра” — оповідання російського письменника Максима Горького.

² “...написав цю найкращу, як вважаю, новелу роману”. — Мова йде про виникнення задуму написання новели “Полігон”, яка увійшла до роману “Тронка”. Це відбулося під час поїздки письменника до Херсонщини, від якої депутатом Верховної Ради СРСР був Олесь Гончар.

³ «...вийшла й розносна постанова про журнал “Вітчизна»». — Мова йде про Постанову ЦК КП(б)У «Про журнал “Вітчизна»» від 4 жовтня 1946 р.

⁴ Саварин Петро (р. н. 1926) — колишній канцлер Альбертського університету в Канаді, президент Світового конгресу українців.

⁵ «Черкатись» не можна було в домівці...» — Черкатись, за Б. Грінченком, — “ругаться, поминая черта” (Словарь української мови. — К., 1909. — Т. 4. — С. 457).

⁶ Неоарцибашевщина — походить від прізвища російського письменника, і публіциста, автора роману “Санін”, драм “Закон дикуну”, “Диявол”, книги роздумів “Вічний міраж” Арцибашева Михайла Петровича (1878—1927).

⁷ Пушик Степан Григорович (р. н. 1944) — український письменник, фольклорист, лауреат Державної премії імені Т.Г. Шевченка.

⁸ Спіженко Юрій Прокопович (1950—2010) — український лікар-онколог, доктор медичних наук, міністр охорони здоров’я України в 1989—1994 рр.

⁹ Ханенко Богдан Іванович (1849—1917) — відомий український меценат.

¹⁰ Алчевський Олексій Кирилович (1835—1901) — український промисловець, банкір, меценат. Чоловік Христини Данилівни Алчевської, батько письменниці Христі Алчевської.

¹¹ Симиренко Левко Платонович (1855—1920) — відомий український селекціонер, меценат.

¹² Боннер Олена Георгіївна (1923—2011) — відома російська правозахисниця. Дружина академіка А.Д. Сахарова.

¹³ Афанасьєв Юрій Миколайович (р. н. 1934) — радянський і російський політик, народний депутат СРСР.

Коли думаєш про Довженка...

Інтерв'ю кореспонденту газети "Культура і життя" Сергію Тримбачу

Інтерв'ю приурочене до дня народження Олександра Довженка. Опубліковане в газеті "Культура і життя" 10 вересня 1994 р.

У родинному архіві зберігається вирізка з газети з текстом інтерв'ю з унесеною Олесем Гончаром вставкою до такого фрагменту «Про творчі задуми кожного — це завше була улюблена тема розмов. [Вони були для моєї душі орієнтиром]. Одного разу він сказав мені, ніби жартома: "Олесю, Ви комуніст, я безпартійний, але пам'ятаймо, що ми належимо до однієї партії — партії художників..."».

Подається за публікацією в газеті "Культура і життя".

¹ Ейзенштейн Сергій Михайлович (1898—1948) — російський кінорежисер.

² Пудовкін Всеволод Іларіонович (1893—1953) — російський кінорежисер.

"...Ппульсують Галактики, ...пульсує крихітне серце солов'я..."

Інтерв'ю, дане кореспонденту газети "Голос України" Віталію Абліцову

Інтерв'ю, дане Віталію Абліцеву для газети "Голос України". Вперше надруковано в "Голосі України" (1995. — 1 квіт.).

Подається з першодруком.

Література — це античас

Відповіді на запитання по телефону німецької журналістки Тетяни Куштівської

Інтерв'ю дане по телефону в червні 1995 р. журналістці з Німеччини Тетяні Куштівській, яка у березні 1997 р. опублікувала його в газеті "Neues Deutschland". Журналістка, письменниця, перекладачка Тетяна Куштівська — родом з України, пізніше вона разом з Дітером Карренбергом, громадським і культурним діячем, підприємцем із Фельберта, стала засновником Міжнародної молодіжної українсько-німецької премії імені Олеса Гончара.

Друкувалося в: газетах "Голос України" (1997. — 29 квіт.), "Кримська світлиця" (1997. — 11 лип.) під заголовком "Останнє інтерв'ю Майстра" (тексти до друку підготувала Валентина Гончар); журнали "Слово і Час"

(1997. — № 9. — С. 21—24) у перекладі з німецької мови Ярослави Погребенник.

Оскільки добірка фрагментів інтерв'ю в редакції Валентини Гончар за змістом відрізняється від публікації в журналі “Слово і Час” і суттєво доповнює її, наводимо цей текст у коментарях.

Останнє інтерв'ю Майстра

*Відповіді на запитання по телефону
німецькій журналістці Тетяні Куштівській*

Класик української літератури Іван Франко знав кілька іноземних мов. Рецензії, наукові статті писав німецькою мовою. Він прожив життя у Львові. Інша наша письменниця Ольга Кобилянська жила в Чернівцях. Вона писала свої ранні твори теж німецькою мовою. Це чудова письменниця, представниця української класичної літератури.

Нині наше телебачення освоює цей багатющий матеріал — вітчизняну класику. Я не можу сказати, що в цьому сенсі сучасні твори заслужили такої уваги. Та їх і не так багато опубліковано. Ми переживаємо глибоку економічну кризу. Видати книжку сьогодні дуже важко. Особливо молодим, та й письменникам старшого покоління також. Наші видавництва в складному становищі.

Непросто нині працювати українським письменникам.

А класика освоюється: і театрами, й особливо телебаченням. Транслюють багатосерійні програми, побудовані на творчості наших класиків. Скажімо, серіал, присвячений Іванові Франкові, його творам. Або повість Ольги Кобилянської “Царівна”. І ці серіали підготовлено на високому мистецькому рівні. Європейському рівні, можу сказати з упевненістю. Це наша гордість. Це важливо для українського читача й узагалі для престижу України.

Наша класика була літературою народно-демократичною. Починаючи зі шкільних років, я перебував під її впливом, передовсім поетів — Тараса Шевченка і Лесі Українки. А із прозаїків — Михайла Коцюбинського, Василя Стефаника, блискучого новеліста.

* * *

У нас був спільний культурний простір. Були міцні зв'язки з літературами інших народів Радянського Союзу. Я не сказав би, що їх поруйновано, вони просто перебувають у якомусь летаргічному сні. Поки що не налагоджені нові зв'язки в такому обсязі, як було раніше. Але я вірю, що в майбутньому (і ми вже починаємо це робити) відновлять спілкування. Бо одна справа державні стосунки, а інша — культурні. Я виступаю в пресі, говорю про Михайла Шолохова, Олександра Фадєєва, Едуардаса Межелайтиса. Я їх добре знав. Особливо близькі стосунки були з Михайлом Шолоховим, нині відзначають його 90-ліття. Він народився 25 травня. Це був мій друг. Він допомагав захищати “Собор”. І взагалі чуйно ставився до української літератури, і ми це цінуємо.

Розпад імперії — це одне, а культурні цінності — це інше.

* * *

Ви хочете надрукувати щось із “Собору”? Надіслати вам цю книгу німецькою мовою? Візьмете сторінок 20—30. Добре.

Я бував у Німеччині. Кілька разів. Був знайомий з німецькими письменниками. Наприклад, з Анною Зегерс. Вона тоді очолювала Спілку письменників Східної Німеччини. У мене є її твори, я її дуже поважаю. Анна Зегерс показувала нам Берлінську стіну і плакала. Мовляв, ця стіна, ця завіса між німцями пройшла по самому серцю народу.

Високо ціную Томаса Манна. Його творчість добре знаю.

Багато разів перевидавали в Німеччині мою трилогію “Прапороносці” — твір про війну, людей на війні. П’ять разів перевидавали в перекладі німецькою, у Веймарі. Потім роман “Таврія”. Це твір про історію наших південних степів. Невелика повість “Щоб світівся вогник” (у Берліні), “Тронка” (я не знаю, як вона у вас називалася) вийшла в Берліні 1964 р. “Собор” було видано в Гамбурзі в 1970 р. “Бригантина” — книжка про проблеми виховання підлітків, у 1976-му. “Циклон” — у 76-му, “Твоя зоря” — у 85-му. 9 романів та кілька повістей, оповідань та новел було перекладено й видано.

* * *

Як працюю? Диктую дружині, а вона друкує. На комп’ютері не працюю.

У мене було непросте дитинство. Мати померла, коли мені було два роки. І мене на виховання забрали до себе дідусь з бабусею в Полтавську область. Бабуся, хоча й неписьменна, була дуже добра, чудово знала фольклор. Вона, я вважаю (я про це писав), мала більший моральний вплив, ніж класична література світу.

До війни я навчався в Харкові в університеті, і вже в студентські роки (в 38-му році) було надруковано мої оповідання, а одне навіть відзначене на конкурсі.

А потім війна. Була значна перерва у творчості. І лише 1946 р., коли я демобілізувався з Угорщини, написав оповідання, яке, на мою думку, свідчило про новий рівень творчості. У мене вже був значний життєвий досвід. “Прапороносці” — це “Альпи”, “Голубий Дунай”, “Злата Прага”. Це вже був початок справжньої професійної літературної праці.

* * *

Моя дружина закінчила Київський університет. Спочатку навчалася в Дніпропетровську. У нас двоє дітей. Син — біолог, донька — перекладач з англійської мови.

З комуністичної партії я вийшов під час голодовки київських студентів. На знак протесту. До них жорстоко поставився тодішній наш парламент і уряд. Це було 1992 р., восени. Голодовка молоді — це значна подія в політичному житті України. Власне, студенти й відправили уряд у відставку. Про свій вихід я повідомив пресі. Сказав, що більше ні в яку партію вступати не буду. Тепер я вільна людина.

Нині, у нас складне економічне становище. Але я оптиміст.

Нещодавно в Києві був з візитом президент США. Це вагома підтримка України.

Я виступаю за національно-демократичні сили, за тих, хто піклується про культуру. Виступаю в пресі на підтримку товариства “Просвіта”. Я академік Національної академії наук і очолюю Раду Миру, вже 17 років, на громадських засадах.

* * *

Мені було приємно з Вами спілкуватися. Ви вільно володієте російською мовою. Якщо Вас ще щось цікавитиме, пишіть на мою адресу, я з радістю відповім на всі Ваші запитання. Мені приємна Ваша увага й увага до моєї творчості німецьких читачів. Це для мене багато важить. Я одержував від них листи-відгуки на книжки, що виходили в Німеччині.

Я ціную це.

1995

Подається за публікацією в журналі “Слово і Час”, де назва газети “Neues Deutschland” та прізвище німецької журналістки наводяться з помилками.

П Е Р Е Д М О В И

К немецкому изданию

Передмова до німецького видання роману “Людина і зброя” написана російською мовою. У родинному архіві знаходиться машинописний текст

твору (1 арк.) з вказівкою на дату та місце написання: “декабрь 1962 г., гор. Москва”.

Подається за машинописом.

¹ Гете Йоганн-Вольфганг (1749—1832) — класик німецької літератури.

² Бетховен Людвіг ван (1770—1827) — див. коментар до статті “Уміти слухати час”.

К финским читателям

Передмова до видання роману “Тронка” фінською мовою. У родинному архіві збережений один аркуш машинописного тексту, датований 1963 р.

Подається за машинописом.

Григорій Тютюнник

Передмова до видання роману Григорія Тютюнника “Вир” російською мовою в Москві в “Роман-газете” 1964 р. (№ 6, обгортка) та в кн.: *Тютюнник Г.М. Водоворот*. — Кн. 1. — М., 1964. — С. 2 (обкладинка). Друкувалося в: [2, с. 154—156; 3, с. 73—74, в перекладі К. Григор’єва, під заголовком «Об авторе “Водоворота”»]. У родинному архіві Олесь Гончара зберігся машинописний текст передмови українською мовою.

Подається за виданням: [6, с. 170—171].

Слово до космонавта

Передмова до книжки: “Зоряний син України”: Збірник. — К.: Рад. письменник, 1964. — С. 7—8. У родинному архіві зберігся машинопис тексту (2 стор.).

Подається за виданням: “Зоряний син України”.

¹ Попович Павло Романович (1930—2009) — льотчик-космонавт СРСР, українець, який першим із наших співвітчизників здійснив у 1962 р. космічний політ на кораблі “Восток-4”, а пізніше — на космічному кораблі “Союз-14” і орбітальній станції “Салют-3”. Двічі Герой Радянського Союзу, генерал-майор. Тривалий час очолював у Москві українську громадську організацію “Славутич”.

² Гагарін Юрій Олександрович (1934—1968) — перший у світі льотчик-космонавт.

³ Титов Герман Степанович (1935—2000) — радянський космонавт.

⁴ Ніколаєв Андріан Григорович (1929—2004) — радянський космонавт.

К грузинским читателям

Передмова, написана російською мовою, до збірки оповідань, адресованих читачам Грузії. У родинному архіві письменника зберігається машинопис твору на одному аркуші, датований 21 липня 1964 р.

Серед рукописів письменника знайдено машинописну копію листа, зверненого до грузинського видавця Челідзе, який стосується видання на грузинській мові у Тбілісі одностомника, до якого мали увійти роман, оповідання й новели Олесь Гончара:

«Многоуважаемый товарищ Челидзе!

Получил Ваше письмо с приятным известием, что вы намерены издать одностомник моих произведений на грузинском языке.

От души благодарю Вас за внимание.

Поскольку одностомник ограничен объемом в 20 авторских листов, я советовал бы включить в него следующие произведения: роман “Человек и оружие”; рассказы “Модры Камень”, “За миг счастья”, “Подсолнухи”, “Чары-Камыши”, “Маша с Верховины” и “На косе”. Это приблизительно и составит указанный Вами объем.

Если у Вас нет этих произведений, я мог бы их выслать, сообщите только на каком языке: украинском или русском?

В Тбилиси сейчас приехать, к сожалению, не могу. Надеюсь, что такая возможность представится несколько позже в связи с юбилеем Леси Украинки.

С приветом и уважением — Олесь Гончар».

Подається за машинописом.

¹ Р у с т а в е л і Ш о т а (2-га половина XII — початок XIII ст.) — автор “Витязя у тигровій шкурі”, класик грузинської літератури.

² Ч а в ч а в а д з е І л л я Г р и г о р о в и ч (1837—1907) — грузинський письменник, громадський діяч.

³ Ц е р е т е л і А к а к і й (1840—1915) — грузинський поет і громадський діяч.

Вічне слово

Передмова до “Кобзаря” Тараса Шевченка, написана в серпні 1968 р., друкувалася в багатьох його виданнях, а також в: “Літературній Україні” (1969. — 7 берез.) та журналі “Дружба народів” (1969. — № 3. — С. 256—257); [2, с. 48—63; 3, с. 127—138, у перекладі І. Карабутенка; 5, с. 438—448; 6, с. 44—53].

У родинному архіві Олесь Гончара зберігається машинописний текст передмови з авторською правкою, яка не ввійшла до зазначених видань. Так, назва “Вічне слово” змінена на “Невідцвітне слово”. Крім того, після четвертого абзацу, що закінчується словами “...настільною книгою кожного українця”, письменник передбачав зробити таку вставку: “І не випадково найкращі уми наших народів з самого початку оцінили незвичайність цього великого творіння” [8, с. 384]. Після абзацу, що починався словами “Кобзар належить до найволюбніших книг...” вставлено: «Шевченко — поет непримиренних, він не згоден виживати будь-якою ціною, найжахливіше для нього — це “гнила”, “рабська кров”, знівеченість духу, внутрішнє примирення зі злом. Тільки в боротьбі “виростуть крила”, в борні народів ніщо не страшне: він “неба достане”...» [8, с. 387]. Наступна вставка передбачалася в середині абзацу, що починається словами «Розглядаючи поетику “Кобзаря”...» перед словами “Хіба могли не схвилювати юну уяву поета...”: “Ознаки моральності й культурності людини поет знаходить в синівській пошані до минулого, до його нетлінних духовностей; для Шевченка рідна історія — поле роздуму, поетичних захоплень, взірць людської мужності і героїки” [8, с. 389]. До абзацу, що починається словами “Людський біль — інтернаціональний...”, додано: “Силою свого генія Шевченко прославив Україну на весь світ, і завдяки ж Україні, через Україну він сам став Шевченком, поетом людства” [8, с. 393]. У наступному абзаці після слів “до польських революціонерів” дописано: “...теплоти його серця вистачало на знедолених киргизів і на дружбу з артистом-негром, відомо, що поет ніколи...” [8, с. 393].

Збереглися автографи матеріалів до нової редакції передмови, датованої 1993 р., й машинописний текст вставки на чотирьох аркушах. Таке редагування передмови зумовлене потребою осмислити “Кобзар” Т. Шевченка в нових геополітичних умовах, після здобуття незалежності України. Подаємо текст цієї вставки, яка планувалася після слів “Борітеся — поборете...” [8, с. 387—388] і частково давала нову редакцію наступних рядків: «Вражає сила й розкутість почуттів поета. І в “Кавказі”, і в художніх образах поеми “Сон”, написаної з неперевершеним сатиричним блиском, дотепністю й вільним летом фантазії в мужніх рядках “Юродивого”, “Неофітів”, “Єретика”, в таких віршах, як “І Архімед, і Галілей...”, “Царям, всесвітнім шинкарям...” (“Молитва”) та інших сповнених пристрасті поезіях-молитвах, поезіях-стогах, гнівних пророцтвах клекотило море народного болю, передчуття того майбутнього, що “з новим і праведним законом” настане неминуче.

Шевченкові належить виняткова роль у згуртуванні передових сил української нації, у розвитку й формуванні свідомості українського народу. “Кобзар” охоче оспівує козацьку лицарську минувшину, але спрямований він у прийдущі віки. Про це свідчить і знаменитий “Заповіт”, написаний поетом ще замолоду під час тяжкої хвороби у Переяславі, прозиранням у майбутнє позначені й багато інших творів “Кобзаря”. Раз у раз поетове слово адресується до нащадків, до часів новітніх, де “буде син, і буде мати, і будуть люде на землі”, де мрія поетова вибудовує вже суспільство справедливе, гуманне, цивілізоване.

З творчістю Шевченка пов’язане становлення нашої літературної мови, відкриття її як мови напрочуд живої, здатної відтворити найтонші порухи людської душі, мови рідкісної естетичної краси й милозвучності, до того ж дивовижно багатой, одної з найбагатших у сім’ї слов’янських і європейських мов. Україна має завше бути вдячною своїм класикам за їхню мовотворчу і мовозахисну діяльність. Адже для України з її колоніальним становищем справа збереження і розбудови рідної мови завжди виходила за межі суто лінгвістичних завдань, для багатьох поколінь вона стала буквально справою життя. Для численних синів і дочок нашого народу обстоювати право на рідну мову, боронити її щоразу означало зважуватись на протистояння імперії, боротись за одвічне й найприродніше право народу за долю його духовності, за саме виживання нації. Тільки усвідомивши це, усвідомимо, який подвиг звершували ті, хто, починаючи від Котляревського й Квітки-Основ’яненка, хто, діставши могутню підтримку Шевченка і його побратима Куліша підхопили й передали естафету любові до рідного слова Нечуєві-Левицькому та Панасові Мирному і всій славетній плеяді письменників ХХ сторіччя, де нам зоріють імена Франка і Стефаніка, Лесі Українки й Коцюбинського, Тичини, Рильського й Довженка та ще багатьох.

Прихильність до рідного слова в імперії завжди вважалася криміналом, гріхом, і так було не лише в часи горезвісної валуєвщини, тяжким криміналом це було і в часи пожовтневі, надто ж у часи зміцнення тоталітарної терористичної диктатури, коли злиття націй, їх асиміляція оголошувались найвищою метою, коли державна політика масової русифікації насаджувалась з особливою агресивністю. Виступати за цих умов на захист української мови, рідної школи вимагало від людей мужності, готовності ризикувати, йти на жертви, адже режим небезпідставно розцінював це як таке, що ти свідомо обираєш позицію антиімперську, антидержавну, що для режиму ти елемент небезпечний, бо чиниш і чинитимеш опір системі, яку вважаєш антинародною.

І на всіх етапах визвольного шляху слово “Кобзаря” було для народу наснажливим взірцем, орієнтиром, дороговказом, паролем вірності і незламності.

З виходом “Кобзаря” відкрилась нова епоха в розвитку українського красного письменства, незрівнянно розширювались його тематичні й філософські обрії. Не буде перебільшенням сказати, що український геній виводив рідну літературу на простори вселюдськості, на простори світові.

При характеристиці “Кобзаря” слушно відзначається його глибока народність, що вже й тоді зі з’явою першого видання Шевченкових поезій, вони сприймались, як істинно нове слово в мистецтві й розвитку суспільної думки. І річ не тільки в тому, що перші юнацькі поезії Шевченка були написані, як тоді мовилось, “простонародним стилем” і відзна[чалися]...».

Подається за виданням: Твори: В 7 т. [8, с. 384—394].

¹ “Я так її, я так люблю...” — Цитуються рядки із поезії Тараса Шевченка “Сон” (“Гори мої високі...”), написаної в Орській фортеці в другій половині 1847 р.

² “Громадою обухсталить...” — Цитується рядок із вірша Тараса Шевченка “Я не нездужаю, нівроку...”, написаного 1858 р. в Петербурзі.

³ “Встане правда! Встане воля!...” — Цитуються рядки з поеми Тараса Шевченка “Кавказ”, написаної 18 листопада 1848 р.

⁴ “Де нема святої волі...” — рядки із поеми Тараса Шевченка “Царі”, написаної 1848 р. в Косаралі. Олесь Гончар помилково називає віршем “Бодай кати їх постинали” п’ятий розділ поеми, що починається з цього рядка, звідки цитуються зазначені слова.

⁵ “За горами гори, хмарою повиті...” — Початок поеми Тараса Шевченка “Кавказ”, написаної 1845 р.

⁶ “До нас в науку! ми навчим...” — Цитується уривок з цієї ж поеми.

⁷ “На всіх язиках все мовчить...” — Цитується рядок із поеми “Кавказ”.

⁸ “І вам слава, сині гори...” — Цитата із поеми “Кавказ”.

⁹ “...Возвеличу малих отих рабів німих...” — Цитується вірш Тараса Шевченка “Подражаніє 11 псалму”, написаний 1859 р.

¹⁰ “Вітре буйний, вітре буйний, ти з морем говориш...” — перші рядки із вірша Тараса Шевченка “Думка”, написаного 1838 р.

¹¹ “Прорци своїм лукавим чадам...” — Цитується фрагмент вірша Тараса Шевченка “Осії. Глава XIV (Подражаніє)”, написаного 25 грудня 1859 р.

¹² “Отак і ви прочитайте...” — Олесь Гончар наводить рядки з поеми Тараса Шевченка “І мертвим, і живим...”, написаної в грудні 1845 р.

¹³ “Обніміте ж, брати мої...” — Цитується ця ж поема Тараса Шевченка.

Вступна стаття до роману К. Малапарте “Капут”

Передмова друкувалася в журналі “Всесвіт” (1972. — № 1. — С. 27).

У родинному архіві письменника знаходиться машинопис без правки з указівкою на дату: “9.X.71.”

Подається за машинописом.

Новели Яворівського

Передне слово Олесь Гончара до збірки оповідань В. Яворівського, виданих російською мовою (М.: Молодая гвардия). У ЦДАМЛМУ (Ф. 34, оп. 1, спр. 436) зберігається машинопис з невеликою правкою автора, датований 1972 р. У передмові “Справа рука, зліва — серце” В. Яворівського до видання листів Олесь Гончара (К.: Укр. письменник, 2008. — С. 5—6) називається інша дата — 1969 р.

Подається за архівним джерелом.

Угорським читачам

Передмова до угорського видання (1975) творів Олеся Гончара. Друкувалася в: [2, с. 258—260] у перекладі автора.

Подається за виданням: [6, с. 210—211].

¹ П е т е ф і Ш а н д о р (1823—1849) — угорський поет.

² М а д а ч І м р е (1823—1864) — угорський письменник. Мова йде про переклад М. Лукаша віршованої філософської драми “Трагедія людини” (1861).

Рядки любові

Передмова до книжки записів відвідувачів Канівського музею Тараса Шевченка “Із книги народної шани” (Дніпропетровськ: Промінь, 1976. — С. 11—12). У родинному архіві Олеся Гончара знаходиться ескіз цього твору, рукопис (2 стор.), з великою правкою, та лист директора видавництва “Промінь” І.М. Книшева, датований 27 серпня 1974 р., зі словами подяки письменнику за його згоду написати вступне слово до видання “Із книги народної шани”.

Подається за виданням: “Із книги народної шани”.

Жанру цьому жить

Передмова до публікації оповідання Григора Тютюнника “Три зозулі з поклоном” у газеті “Литературная Россия”. У родинному архіві знаходиться машинопис з невеликою правкою (3 арк.) з указівкою дати — 6 березня 1980 р.

Фрагменти: “Думая сейчас о книгах, которые нам оставил Григор Тютюнник (а все это были книги преимущественно рассказов), я еще раз убеждаюсь в том, как много можно сказать о жизни, о своем времени даже на нескольких страничках, если явившаяся из-под пера строка насыщена правдивой яркой образностью, если каждое слово дышет искренностью, силой чувства”; “...Поздним зимним вечером Григор Тютюнник зашел ко мне домой, возвращаясь после только что состоявшейся встречи с читателями. Был писатель еще взволнован, рассказывал, как хорошо принимали его слушатели — учителя и студенты, признался...” — увійшли до передмови “Живописець правди (Григір Тютюнник)”, написаної в листопаді 1980 р.

Подається за машинописом.

Живописець правди

(Григір Тютюнник)

Передмова до двотомного видання творів Григора Тютюнника (К.: Молодь, 1984. — С. 5—10). Написана 15 листопада 1980 р. Друкувалася в газеті “Літературна Україна” (1981. — 17 берез.), журналі “Радуга” (1981. — № 10. — С. 74—77), а також у: [8, с. 630—634].

Подається за виданням: [9, с. 195—198].

Витязь молоді української поезії

(Василь Симоненко)

Передмова до збірки поезій Василя Симоненка “Лебеді материнства” (К., 1982). Уперше друкувалася в газеті “Друг читача” (1981. — 28 трав.). Також друкувалася в: [2, с. 174—181; 3, с. 77—82, переклад К. Григор’єва;

5, с. 513—517; 6, с. 173—177; 8, с. 625— 629], а також у збірці: *Симоненко В. Поезії*. — К.: Рад. письменник, 1984. — С. 3—8.

У родинному архіві Олесь Гончара зберігся машинописний текст передмови, з великою авторською правкою, яка ввійшла до зазначених видань. У першому варіанті тексту фрагмент, що починається словами “Читаючи поезії Василя Симоненка...” і до слів “...у слові пекучому й шаленому” [9, с. 190—191], був таким: “Читаючи поезію Василя Симоненка, вловлюєш їхню внутрішню спорідненість з творами тих молодих наших поетів, тих мужніх співців, що погинули на фронтах, чії голоси напів-слові були обірвані фашистською кулею чи снарядом. Така ж енергія вірша, такий же спопеляючий вибух пристрасті, патріотичної вірності, непокори. Фронтіві випробви минули його, малолітка, але червоно-вишневі Малишкові зорі з дивною силою продовжили себе в Симоненковій поезії, і як став Малишко сурмачем свого покоління, так Симоненко постав перед нами сурмачем покоління молодшого. Зболений ранніми болями, одержимий жагучою любов’ю до матері-батьківщини, він виповів цю любов і цей біль у слові пекучому й шаленому, як саме почуття”. Замість цитованого уривку поезії Василя Симоненка, який починається словами “Кораблі! Шикуйтеся до походу!” [9, с. 193], у чорновому варіанті були такі рядки:

Рими точні й милозвучні
Не варті навіть драного гроша —
Слова звучать примусять сильно й гучно
Лише одна поетова душа.

Подається за виданням: [9, с. 190—194].

¹ “І з кам’яного віку на танках варвари з Європи привезли...” — Олесь Гончар цитує вірш Василя Симоненка “Жорна”.

² ...Кошових та Гречаних. — Кошовий Олег — Герой Радянського Союзу, один із керівників підпільної організації “Молода гвардія”, що існувала в окупованому фашистами Краснодарі; Парфентій Гречанин — один із керівників підпільної організації “Партизанська іскра” в с. Кримка Миколаївської області, герой кіноповісті Олесь Гончара “Партизанська іскра” (1955).

³ Булаєнко Володимир Дмитрович (1918—1944) — український поет, до війни навчався в Дніпропетровському університеті. Єдина збірка “Поезії” вийшла посмертно в 1958 р.

⁴ “Дай мені у думку динаміту...” — Олесь Гончар цитує фрагмент вірша Василя Симоненка “Світ мені мереживо казкове!...”

⁵ “Народ мій е! Народ мій завжди буде!...” — Цитується фрагмент вірша Василя Симоненка “Де зараз ви, кати мого народу?”.

⁶ “Я живу тобою і для тебе...” — Олесь Гончар наводить другу строфу вірша Василя Симоненка “Земле рідна! Мозок мій світліє...”.

⁷ “Параграфи присіли біля столу” — Олесь Гончар цитує рядок із вірша Василя Симоненка “Суд”.

⁸ “Цитати із багнетами в руках” — Цитується рядок з того ж вірша.

⁹ “Кораблі! Шикуйтеся до походу!” — Олесь Гончар наводить строфу з вірша Василя Симоненка “Гей, нові Колумби й Магеллани...”.

¹⁰ “Здрастуй, сонце, і здрастуй, вітре!” — Олесь Гончар цитує початок VIII вірша з циклу “Тиша і грім”.

Безсмертя зернини

Передмова до книги: Від зернини до хлібини: Нариси, оповідання, вірші, гумор / Упоряд. О.М. Магійко, І.В. Сподаренко. — К.: Рад. письменник, 1983. — 318 с. Авторами в ній виступали Б. Олійник, П. Загребельний, Ю. Бедзик та ін. Друкувалася також у газеті “Сільські вісті” (1998. — 6 серп.) з передмовою І. Бокото, члена Комісії з творчої спадщини Олеса Гончара. У ній, зокрема, зазначається: «Ці публіцистичні нотатки, зігріті неповторним чаром Олеса Гончара, знайшла в архіві письменника його дружина Валентина Данилівна. Написане п'ятнадцять років тому слово про “батька всіх земних цивілізацій” звучить актуально і сьогодні. Воно нагадує і всім нам, і владі про потребу повернутися обличчям до хліба і хлібороба, до колиски всіх цивілізацій — села, до природи, до вічного. Саме відчуття вічного і вічності проймає душу і серце, коли читаєш проникливе слово великого майстра».

У родинному архіві зберігаються два варіанти машинописного тексту. Перший з них під заголовком “Похвала зерну” з великою авторською правкою, що посилює філософський струмінь в авторських оцінках предмета зображення — хліборобської праці — та перенесення його в контекст політичної історії України 30—40-х років.

Вставка до другого варіанта тексту, очевидно, зроблена на початку 90-х років. Це сьомий абзац, що починається словами “А голодоморний недосяжний хліб 1933-го!..”, а закінчується — “Вічно волатимуть до світу українські села, безневинно вигублені діти й матері”.

Подається за публікацією в газеті “Сільські вісті”.

¹ Білокур Катерина Василівна (1900—1961) — народна художниця України.

Співець життя

Передмова до перевидання збірки М. Рильського “Голосіївська осінь”, що вперше друкувалася 1959 р. У родинному архіві письменника зберігається машинописний текст, датований 7 лютого 1984 р.

Подається за машинописом.

День величі, день надії

Вступна стаття для збірника “И помнит мир...” (К.: Молодь, 1985). Уперше під заголовком “День величі, день надії” друкувалася в газеті “Радянська Україна” (1984. — 10 жовт.). З назвою “Уклін прапорonoсцям” публікувалася в цій же газеті у святковому номері, приуроченому 40-річчю Перемоги. Російською мовою з невеликими змінами, зокрема вилученням трьох перших абзаців і заміною їх фрагментом “Праздник 40-летия Победы... Все дальше уходит от нас тот майский день 1945-го, который многим и многим запомнился как самый солнечный день нашей жизни”, друкувалася в газеті “Правда Украины” (1985. — 9 трав.) та в журналі “Москва”. З такими ж модифікаціями текст українською мовою був надрукований у журналі “Знання та праця” (1985. — № 5. — С. 2).

Подається за публікацією в газеті “Радянська Україна”.

Читаючи Бориса Олійника

Передмова до вибраних творів у двох томах Бориса Олійника (К.: Дніпро, 1985. — С. 3—8). Друкувалася в газеті “Літературна Україна” (1985. — 17 жовт.); в кн: Українське слово. Хрестоматія української літератури та літературної критики ХХ ст.: У 4 кн. — Кн. 3. — К.: Рось, 1994. — С. 301—305; а також у: [8, с. 635—639].

Подається за виданням: [9, с. 309—313].

¹ “Чорнозем плодючий, наче жінка...” — Цитата з вірша Бориса Олійника “Мій борг”, що увійшов до збірки “Відлуння” (1970).

² “На золоті обжинки завжди наповхаті зі сміху литий серп...” — Цитата з того ж вірша.

³ “Маємо все! Ні купити його, ні продати...” — Цитуються рядки із циклу Бориса Олійника “Сиве сонце моє” (1978).

⁴ “Освітила мені пам’ять Долю з долу до верхка...” — Олесь Гончар цитує поему Бориса Олійника “Доля” (1972).

⁵ “Годі гукну: — Беріть планети з бою...” — Цитується остання строфа вірша Бориса Олійника “Я в центрі кола...”.

⁶ “Йшли на кривду з праведним мечем...” — Олесь Гончар цитує рядки вірша Бориса Олійника “О ви, з одвертим поблиском очей”.

⁷ “далеко-далеко (те знають хіба що лелеки)...” — рядок із вірша Бориса Олійника “Все поспішає...”.

⁸ “Міцнюша моя кров. Жаркіша від огнива...” — Цитується вірш Бориса Олійника “Мій борг”.

⁹ “По-братерськи ми ділилися з тобою...” — Олесь Гончар наводить рядки першої строфи “Оди братерству” Бориса Олійника.

¹⁰ “Я прийду сюди аж ген із того досвітку...” — Цитується вірш Бориса Олійника “Музика”.

¹¹ “Від Білої хати до Білого дому...” — назва циклу віршів Бориса Олійника, написаних 1978 р. з поміткою внизу “Нью-Йорк — Зачепилівка — Київ”.

¹² “Мовчить старий ватаг...” — Олесь Гончар цитує строфу з вірша “Клич гнізда”, що є сьомим у циклі “Від Білої хати до Білого дому...”.

Від автора

Передмова до збірки “Фронтіві поезії”

Уперше надрукована як передмова до збірки “Фронтіві поезії” (К.: Дніпро, 1985. — С. 5—7). Друкувалася також у збірці: “Поетичний пунктир походу” (К.: ВЦ “Просвіта”, 2000. — С. 5). У родинному архіві автора зберігся рукопис з правкою, яка мотивується специфікою жанрового різновиду — авторської передмови.

Подається за першодруком.

Для журналу “Студенческий меридиан”

Передмова до публікації фрагментів роману “Людина і зброя” в московському молодіжному журналі “Студенческий меридиан”.

У родинному архіві письменника зберігається машинопис датований 14 січня 1985 р.

Подається за машинописом.

Довічна їм слава

Передмова до збірки творів українських письменників, полеглих у роки Великої Вітчизняної війни, “Прапори і багнети”.

У родинному архіві знаходиться машинопис твору без зазначення дати написання. Вилучений абзац указує на те, що текст готувався як передмова до збірки “Поруч з нами” (1967): “Це спогади друзів про загиблих, знак вдячної пам’яті їхніх товаришів. Вони, ці сторінки, ще повніше донесуть до читача образ кожного з тих, хто поліг, хто заслуговує шани і довічної слави”. У новій редакції тексту доданий четвертий абзац, що починається словами “До Спільки письменників ми прийняли посмертно — ціле сузір’я молодих поетів, загиблих на фронтах...”, де згадуються рядки з поезії Володимира Булаєнка.

Подається за виданням: Прапори і багнети: збірник / Упоряд. І. Гончаренко; Передм. О. Гончара. — К.: Рад. письменник, 1986. — С. 3—7.

¹ Булаєнко Володимир Дмитрович (1918—1944) — див. коментар до статті “Витязь молоді української поезії”.

Уважному читачеві на роздум

Передмова написана до нового видання роману Олесея Гончара “Людина і зброя” у видавництві “Промінь” (Дніпропетровськ, 1988). У родинному архіві Олесея Гончара зберігся машинописний текст передмови з невеликою авторською правкою (8 арк.), датований червнем — липнем 1988 р. У [9] помилково вказана дата — серпень 1988 р. Друкувалося також як післяслово до згаданого роману під назвою: “Слово до уважного читача” (Дніпропетровськ: Промінь, 1989. — С. 306—310).

Подається за виданням: [9, с. 299—303].

До португальських читачів

Передмова до видання роману “Прапорonosці” в Португалії (1989). У родинному архіві Олесея Гончара виявлено машинописний текст передмови з автографом автора та вказівкою дати — “ХІ — 1989”, написаний російською мовою, а також автограф підготовчих матеріалів до передмови на трьох аркушах. Перші два аркуші становлять собою тези передмови, написані по-російськи, а третій — це її план: “На 10 листопада 1989. Для Португалії: 2 сторінки про “Пр[апорonos]ці”, як виникли, про “Лузіади”, видані на Україні, і про своє захоплення країною португалів!”

Подається за виданням: [9, с. 304—306].

Той, тридцять третій...

Передмова до книжки Олександра Міщенка “Безкровна війна” (К.: Товариство “Знання”, 1990. — С. 4—5). Написана 1989 р. У родинному архіві Олесея Гончара зберігаються автограф рецензії (4 арк. з блокнота) та машинописний текст з великою авторською правкою.

Текст, що включає 2, 3, 4 абзаци, від слів “Нелегко читати...” до слів “...екзотичній Україні” [9, с. 318] у першому варіанті був таким: “Нелегко читати ці гіркі тужливі записи з народних уст. Нелегко ще й тому, що йдеться про рідні тобі полтавські краї, про знайомі села й хутори, де й тобою тоді, ще в шкільному віці, багато що було пережито, побачено на власні очі...”

Перед нами записи документальні, суворі свідчення епохи. Упродовж десятиріч уперто замовчувалось, що ж то було, як сталося, що без стихійного лиха, без іноземного нашестя все те могло сподіятись на нашій хлібородній Україні? Яких докладалось зусиль, щоб приховати правду, щоб світова громадськість не дізналася про справжні масштаби трагедії і чим вона була викликана в той чорний погибельний рік? Такого ж великого редагування зазнав текст фрагмента, що починається словами “Безкровна війна” [9, с. 318]: «“Безкровна війна” — так назвав свої записи автор, назвав, мені здається, вдало, адже то була справді нерівна, безкровна, людоморська війна проти цілого народу, такого працювотого, доброчесного й цілковито безневинного. Вирішено було виморити його потаємно задуманим голодом, винищити розбратом, розруйнувати фізично й духовно, і не будь-як, а за стратегічним диявольським розрахунком зруйнувати самі основи усталеної віками народної моралі, натомість насаджуючи в суспільстві взаємонедовіру, підозри, ненависть і жорстокість таку, що й досі суспільству дається взнаки».

Подається за виданням: [9, с. 318—319].

До словацьких читачів

Передмова до видання роману “Собор” словацькою мовою. У родинному архіві знаходиться один аркуш машинопису без вказівки на дату, написаного, вірогідно, у кінці 1980-х років.

Подається за машинописом.

Батько Тарас — дітям України

Передмова до видання Тараса Шевченка “Буквар південноруський 1861 року”. У родинному архіві зберігається машинописний текст з підписом автора, датований 3 липня 1991 р., з невеликою правкою стилістичного характеру, автографом письменника й вказівкою дати — “3.VII.1991”.

Подається за виданням: *Шевченко Т.* Буквар південноруський 1861 року. — К.: Веселка, 1991. — С. 3—6.

Кашенко повертається

Передмова до видання: *Кашенко А.Ф.* Оповідання про славне військо запорозьке низове: Оповідання: Для серед. та ст. шк. віку. — К.: Веселка, 1992. — С. 5—6.

У родинному архіві зберігся рукопис на чотирьох аркушах з блокнота, з порівняно невеликою правкою та п'ять сторінок нотаток письменника, у яких розкривається задум, замальовується композиція тексту, подаються фрагменти змісту, де, зокрема, автор указує: «Поговорити з Яремою» (Ярема Гоян — редактор видавництва “Веселка”. — *В. Г.; О. Г.*): чому б не видати у “Веселці” історичні твори Кашенка? Впорядкувати, певне, могла б Наталя Конотопець, бо Інститут літ[ерату]ри навряд чи візьметься, адже автор “не академічний”... Я міг би написати вступне слово. У ньому: згадки шкільних літ, як впивалися ми книжечками Кашенка, автора, тоді ще не вилученого з бібліотек, [дуже] широко популярного, [і серед дорослих читачів] надто ж серед юнацтва та дівчорі...»

Подається за виданням: *Кащенко А.Ф.* Оповідання про славне військо запорозьке низове: Оповідання.

¹ *Кащенко Адриан Феофанович* (1858—1921) — український письменник, автор історичних оповідань “Запорожська слава” (1906), “На руїнах Січі” (1907), “Мандрівка на пороги” (1916), повістей “Під Корсуном” (1913) і “У запалі боротьби” (1914) та ін. “Оповідання про славне військо запорозьке низове” — популярно-пізнавальний історичний твір, написаний у 1917 р.

Історія драматична — історія звитяжна

Передмова до книжки: Україна від Кия до Кравчука: Короткий нарис історії української державності. — К.: Укр. письменник, 1992. — С. 3.

Подається за цим джерелом.

¹ *Іванченко Раїса Петрівна* (р. н. 1934) — письменник, публіцист, громадський діяч, автор історичної повісті “Передчуття весни” (1970), роману “Клятва” (1971), трилогії про Київську Русь: “Гнів Перуна” (1982), “Золоті стремена” (1984), “Зрада, або Як стати володарем” (1988) та ін.

Передмова до альбому “Трипільський світ”

Уперше надрукована в альбомі “Трипільський світ”, присвяченому 100-річчю відкриття трипільської культури.

Подається за: Трипільський світ. 100-річчю відкриття трипільської культури присвячується. Альбом / Передм. О. Гончара; Упоряд. Л. Гончар. — К.: Інститут та Музей археології АН України, 1993. — С. 5.

¹ *Трипільська культура* — отримала назву від першої археологічної знахідки біля села Трипілля на Київщині. Була поширеною між Східним Прикарпаттям і Середнім Придніпров'ям. Історики виділяють три етапи розвитку трипільської культури: ранній етап — 4-те тисячоліття до н. е.; середній — кінець 4-го — перша половина 3-го тисячоліття до н. е.; пізній — друга половина 3-го тисячоліття до н. е. Провідні заняття — землеробство, тваринництво, гончарство, а також мисливство і рибальство. Релігія — аграрні культи, пошанування Великої матері.

Вступне слово до книжки Дмитра Чуба “Стежками пригод”

Передмова Олесея Гончара до книжки Дмитра Чуба “Стежками пригод”.

Подається за виданням: *Чуб Д.* Стежками пригод: Оповідання: Для серед. шк. віку. — К.: Веселка, 1993. — 62 с.

¹ *Чуб Дмитро* (справжнє ім'я — Нитченко Дмитро Васильович, 1905—1999) — український літературознавець, педагог, письменник, громадський діяч, мешкав у Австралії.

РЕЦЕНЗІЇ

Читаючи японського автора

Рецензія на роман японського письменника Тацудзо Ісікави “Очерет під вітром”, опублікований у журналі “Всесвіт” (1960. — № 1. — С. 40—80). Написана 1963 р. Друкувалася в: [2, с. 208—212].

Подається за: [6, с. 214—217]. В останньому виданні Олесь Гончар зробив вставку до тексту (2 і 3 абзаци).

¹ Ісікава Такубоку (1886—1912) — японський поет, літературний критик, автор збірок: “Жменя піску”, “Свист і свисток”, “Сумні іграшки”.

² Рюноске Акутагава (1892—1927) — японський письменник, автор збірки новел “Расьомон”, “Тютюн і диявол”, “Ляльковод” та ін. Українською мовою твори перекладали І. Дзюб, Г. Турков.

³ Нацуме Сосекі (1867—1916) — японський письменник, автор романів “Ваш покірний слуга — кіт”, “Сансіро”, “Шахтар”, “Після того”, “Світло і темрява”.

⁴ Ясунарі Кавабата (1899—1972) — японський письменник, автор повісті “Тисячі журавлів”, романів “Стогін гори”, “Давня столиця”, оповідань і есе. Лауреат Нобелівської премії. Українською мовою перекладали І. Дзюб, М. Федоришин.

⁵ Кобо Абе (справжнє ім'я — Абе Кіміфуса, 1924—1993) — японський письменник, драматург, сценарист, представник японського повоєнного авангарду, автор романів “Жінка в пісках”, “Чуже обличчя”, “Спалена карта”, «Ковчег “Сакура”». Українською мовою окремі твори переклав І. Дзюб.

⁶ Кендзабуро Ое (р. н. 1935) — японський письменник, автор романів “Гра однолітків”, “Листи до милого минулого”, “І охопили мене хвили душі моєї”. Лауреат Нобелівської премії.

⁷ Тацудзо Ісікава (1905—1985) — японський письменник, автор романів “Живі солдати”, “Анатомія шлюбу”, “Очерет під вітром”, “Стіна людська”, “Затемнення сонця”. Українською мовою окремі твори перекладали І. Львова, Г. Коваленко.

Із синівською любов'ю

Рецензія на книжку Петра Жура “Третя зустріч” (К., 1970). Друкувалася в: [3, с. 264—266], у перекладі автора. В українському виданні відсутній останній абзац: “Книгу эту сейчас трудно достать, она пошла нарасхват, читатель умеет ценить труд честный и достойный” [3, с. 266].

Подається за виданням: [6, с. 184—185].

Очима природолоба

Рецензія на книжку Павла Ловецького “Крізь марево степів” (Дніпропетровськ: Промінь, 1972).

Подається за виданням: [9, с. 171—173].

¹ Дерсу Узала — герой однойменного твору (1923) російського письменника, етнографа і мандрівника Володимира Арсенєва (1872—1930).

Голоси вогнених сіл

Рецензія на книжку: *Адамович А., Брыль Я., Колесник В.* Я — с огненной деревни // Октябрь. — 1974. — № 9, 10; Неман. — 1974. — № 10, 11. Уперше друкувалася в “Литературной газете” (1975. — 5 февр.), а також в: [3, с. 238—244], у перекладі автора.

Подається за виданням: [6, с. 191—196].

¹ Л і д і ц е, О р а д у р, Х а т и н ь — населені пункти різних держав, знищені вшент фашистами під час Другої світової війни.

² Ф у ч и к Ю л і у с (1903—1943) — чеський письменник і журналіст, розстріляний фашистами, автор документальної книги “Репортаж з петлею на шиї”.

У поєдинку з вічністю

Рецензія на книжку: *Мозолевський Б.М.* Скіфський степ. — К.: Наук. думка, 1983. — 199 с. У родинному архіві Олесея Гончара зберігся машинописний текст рецензії з авторською правкою, яка носить стилістичний характер (5 арк.).

Подається за виданням: [9, с. 270—273].

¹ С о к р а т (469—399 до н. е.) — давньогрецький філософ.

² С о ф о к л (496—406 до н. е.) — давньогрецький драматург, автор трагедій “Цар Едіп”, “Антигона”, “Електра”.

Як звук павутинки

Рецензія на книжку В. Близнеця “Як звук павутинки”. У родинному архіві Олесея Гончара збереглося два машинописні варіанти тексту з авторською правкою, указівкою на дату — 1983 р. й автографом автора (3 арк.).

Своєю рецензією О. Гончар не тільки уводить творчість повістяра в контекст світової літератури, а й розкриває своє планетарне світобачення. У листі до автора книжки він писав: «“Павутинку” прочитав, і вона мені сподобалась. Нових вам “павутинок”, ніжних, поетичних».

Виступаючи рецензентом, О. Гончар усвідомлює, що написання твору для дітей і про дітей є надзвичайно відповідальною справою, тому текст не може бути оціненим однобоко й вузько. Задля вирішення порушеної дилеми публіцист шукає оригінальні конструкції аналізу рецензованого твору, котрі зазнають постійних авторських змін, але при цьому він намагається й не відходити від традиційного рецензування твору, зокрема в доборі оціночного характеру аргументацій: “Людина у віці дитячому куди складніша, ніж це багатьом уявляється. І хоч мовиться про це часто, однак усвідомлення цього не рятує нашу літературу для дітей від поширених у ній стереотипів [образів] дитини пересічної, “середньо-арифметичної”, дитини “взагалі”. Віктор Близнець у своїх повістях далекий від стереотипів та шаблонів. Діти в нього [завжди індивідуальності], [вони] прості, але не простакуваті, [хлопчики й дівчатка його повістей] виявляють гострий розум, в них грає уява, [винахідливість]...”

Вставки й вилучення фрагментів тексту рецензії Олесем Гончаром цілеспрямовані, оскільки він розглядає аналізований твір усебічно, — як у сукупних частинах, так і в цілому. На дії, пов’язані з виправленням тексту, впливають у першу чергу жанрові канони, що вимагають осмисленого опрацювання прийомів, які посилюють переконуваність оціночних аргументів, пов’язаних з питанням, якою повинна бути

література для дітей. Вносячи зміни до тексту рецензії, О. Гончар хотів наголосити на труднощах написання книжки для дитячої аудиторії:

І В., П В. “Це художня проза для дітей, але вона й для дорослих. [І] ніяких у ній знижок на неповнолітність читача, [Хоча] [Автор автор] мовби дивиться на світ ясними й чистими очима дітей, своїх юних героїв. [Дбаючи про повноцінність твору], він малоє не ідилічні безжурні картинки життя, його розповідь стає драматичною, [напружено гострою], коли йдеться про боріння сил добрих і злих, коли [діти бачать] [дітям зустрічається] людська жорстокість, яка так раниць [вдираючись болісними дисонансами в] юну незахищену душу, в її світлий, прагнучий гармонійності світ!”

Редагування О. Гончаром другої частини рецензії пов’язане насамперед з урахуванням духовного світу маленької особистості, однак до змісту рецензії він додає ще й штрихи, що увиразнюють внутрішні якості самого автора повісті:

І В., П В. “[Дитина від природи життєлюб, і кожен, хто пише для юних, має на це зважити. Віктор Близнець,] не вдаючись до штучних згладжувань та спрощень картин життя, [Віктор Близнець] водночас не нагнітає похмуростей, його погляд на світ мажорний, життєствердний, він прагне [прищепити] [щоб юний читач його відчув привабливість життя, навчився помічати] [юному читачеві] красу докотишнього світу, знайти її чи в польоті ластівки чи в доброзичливості людини”.

Завершуючи написання рецензії, О. Гончар детально відредгував елементи характеристики прози В. Близнеця, зокрема, порівнюючи його майстерність із “звуком павутинки”:

І В. “Віктор Близнець володів мистецтвом стриманості, ошадності в слові, а звідси, як відомо, й починається майстерність. [Письменник] мав свій [неповторний голос, і його інтонаці[я], як мені здається, [була рідкісн[ою]. Мов той фантастичний звук павутинки, бринить в нашій літературі [його], хай і не вельми гучне, але по-справжньому талановите слово. Ніякої в цьому слові сентиментальності, [звернутої до дітей] розчуленості, але є в ньому глибока правдива ніжність”.

П В. “Віктор Близнець володів мистецтвом стриманості, ошадності в слові, а звідси, як відомо, й починається майстерність. [Голос письменника] мав свою [інтонацію, свій тембр, і цей тембр], як мені здається, [був рідкісний]. Мов той [фантастичний, дарований уявою звук павутинки], бринить в нашій літературі [Близнецеве], хай і не вельми гучне, але по-справжньому талановите слово. Ніякої в цьому слові сентиментальності, [умисної, адресованої дітям] розчуленості, але є в ньому глибока правдива ніжність”.

Подається за машинописними варіантами.

Фронтвий щоденник Леоніда Коваленка

Рецензія на публікацію в журналі “Дніпро” фронтвого щоденника Леоніда Коваленка. Написана в травні 1985 р.

Подається за виданням: [9, с. 307—308].

¹ Коваленко Леонід Миколайович (1922—1983) — український літературознавець і критик. Щоденник було надруковано посмертно.

Зустріч з цивілізованими людьми

Про виступи голландського хору в Києві

Рецензія на виступ Візантійського чоловічого хору з Голландії (1990).

Подається за виданням: [9, с. 345—348].

¹ Антонович Мирослав Іванович (1917—2006) — український співак, диригент і музикознавець. У 1951 році заснував Візантійський чоловічий хор у м. Утрехт (Нідерланди), у репертуарі якого українська церковна і світська музика. Гастролював 1990 р. в Україні. Олесь Гончар помилково вказує на появу Антоновича в Утрехті 1952 р. Насправді він закінчив музикологічний факультет Утрехтського університету 1951 р. й жив у цьому місті.

² Березовський Максим Созонтович (1745—1777) — український композитор, співак, навчався в Італії, автор опери “Демонфонт”, хорових циклів “Літургія”. Вершиною творчості є жанр хорового концерту “Не отвержи мене во время старости”.

³ Бортнянський Дмитро Степанович (1751—1825) — український композитор, хоровий диригент і педагог. Поєднав традиції українського хорового мистецтва із західноєвропейським бароковим і класицистичним. Розвинув жанр циклічного хорового концерту, започаткований М. Березовським.

⁴ Ведель Артемії Лук’янович (справжнє прізвище — Ведельський, Веделев, 1767, за іншими даними — 1770 або 1772—1808) — український композитор, хоровий диригент, співак, скрипаль. Автор 30 хорових концертів. Продовжував розвивати структурні принципи хорових концертів М. Березовського.

⁵ Людкевич Станіслав Пилипович (1879—1979) — український композитор, музикознавець, фольклорист, автор монументальних вокально-симфонічних творів на вірші Т. Шевченка, І. Франка, М. Шашкевича, М. Рильського.

⁶ Гмиря Борис Романович (1903—1969) — український співак, народний артист СРСР. Його репертуар становили більше 500 творів української народної та світової вокальної музики.

⁷ Паторжинський Іван Сергійович (1896—1960) — український співак, народний артист СРСР.

⁸ Луців Володимир Гаврилович (р. н. 1929) — український співак, бандурист. З 1958 р. живе в Лондоні, пропагує українські думи та пісні. 1990 р. організував перший виступ в Україні Візантійського хору М. Антоновича, з яким виступав як соліст-бандурист.

ВИСТУПИ ПО РАДІО ТА НА ТЕЛЕБАЧЕННІ

Виступ на Інтербаченні

(24 квітня 1964 року)

Виступ відбувся 24 квітня 1964 р. У родинному архіві Олесь Гончара зберігся машинописний текст виступу російською мовою з невеликою правкою стилістичного характеру (2 арк.).

Подається за машинописом.

Катерина Білокур

(Телевізія, 1980)

Виступ на телебаченні до 80-річчя Катерини Білокур, яка народилася 25 листопада 1900 р. У родинному архіві письменника зберігся автограф

тексту виступу (10 арк. з блокнота), датований 28.10.1980, що становить собою цілісні завершені фрагменти виступу та матеріали до нього.

Подається за цим джерелом. Друкується вперше.

**Виступ на Українському телебаченні в день прем'єри
фільму про Київ**

(14 грудня 1981 року)

Виступ відбувся 14 грудня 1981 р. в межах заходів підготовки до святкування 1500-ліття Києва. У родинному архіві Олеся Гончара знаходиться машинописний текст виступу російською мовою (1 арк.) з невеликою правкою.

Подається за цим джерелом.

¹ Бучма Амвросій Максиміліанович (1891—1957) — український актор, режисер, педагог, народний артист СРСР. З 1936 по 1957 р. працював у Київському українському драматичному театрі ім. І. Франка.

² “Як тебе не любити, Києве мій!” — рядок із пісні на слова Д. Луценка “Києве мій!”

Для Всесоюзного радіо

(1 марта 1982 года)

Виступ відбувся 1 березня 1982 р. Він присвячений 1500-літтю Києва. У родинному архіві Олеся Гончара зберігся машинописний текст виступу (3 арк.) російською мовою з невеликою правкою.

Подається за цим джерелом.

“Слово привіту киянам”

(Виступ на телебаченні 13 березня 1982 року)

Виступ на телебаченні 13 березня 1982 р., присвячений 1500-літньому ювілею столиці України — Києва. У родинному архіві письменника зберігається автограф (1 арк.).

Подається за автографом. Друкується вперше.

¹ Івашкевич Ярослав (1894—1980) — польський письменник. Автор романів “Червоні щити” (1934), “Хвала і слава” (1956—1962), повістей, есе, публіцистики.

² Хікмет Назим Ран (1902—1963) — турецький письменник, громадський діяч.

Для фільму про А. Малишка

(28 квітня 1982 року)

Виступ на телебаченні 28 квітня 1982 р. У родинному архіві Олеся Гончара наявний машинописний текст виступу (2 арк.) з невеликою авторською правкою.

Подається за цим джерелом.

¹ Майборода Платон Іларіонович (1918—1989) — український композитор, народний артист СРСР. На слова А. Малишка написав музику до пісень “Рідна мати моя”, “Ми підем, де трави похили” та ін.

² Білаш Олександр Іванович (1931—2003) — див. коментар до статті “Творити людне, творити прекрасне”.

³ “Україно моя, мені в світі нічого не треба...” — Цитується вірш Андрія Малишка “Україно моя”, написаний 1941 р.

Про Остапа Вишню

(Виступ на телебаченні 15 червня 1982 року)

Виступ на телебаченні 15 червня 1982 р. У родинному архіві Олесь Гончара зберігся машинописний текст виступу (1 арк.) без правки.

Подається за цим джерелом.

Слово про Яновського

(Телевізія, 16.7.82)

Виступ на телебаченні 16 липня 1982 р. присвячений 80-річчю від дня народження відомого українського письменника Юрія Яновського. У родинному архіві зберігся машинопис виступу (2 арк.) з невеликою авторською правкою, яка носить уточнюючий характер.

Подається за цим джерелом. Друкується вперше.

¹ “М а й с т е р к о р а б л я” — роман Ю. Яновського, написаний 1928 р.

² “В е р ш н и к и” — роман Ю. Яновського, вперше надрукований 1935 р.

³ А р а г о н Л у ї (1897—1982) — французький письменник, один із фундаторів сюрреалізму. Автор романів “Паризький селянин” (1926), “Страсний тиждень” (1958), “Комуністи” (1949—1951). Був членом Французької комуністичної партії, друкувався в комуністичній газеті “Юманіте”.

Задачи времени

(Телевидение, 6 ноября 1982 года)

Виступ на телебаченні російською мовою. У родинному архіві Олесь Гончара зберігається автограф чернетки виступу (1 арк.).

Подається за цим джерелом. Друкується вперше.

“Довіряйтеся добрій, вдумливій книзі”

(Виступ на телебаченні 2 березня 1983 року)

Виступ на телебаченні 2 березня 1983 р. У родинному архіві Олесь Гончара наявний машинописний текст виступу (3 арк.) з правкою.

Подається за цим джерелом.

Виступ по радіо на закордон

(5 листопада 1983 року)

Запис відбувся 5 листопада 1983 р. У родинному архіві Олеся Гончара наявний машинописний текст виступу (2 арк.) з правкою.

Подається за цим джерелом.

“Вірте в майбутнє нашої мови!”

(Телевізія, 28 лютого 1984 року)

У родинному архіві зберігаються автографи матеріалів до виступу на телебаченні 28 лютого 1984 р. Це розрізнені фрагменти, об'єднані національно-мовною проблемою.

Подається за автографами.

До 100-річчя з дня народження О.І. Білецького

Виступ на телебаченні 1984 р. У родинному архіві Олеся Гончара зберігся машинописний примірник тексту (7 арк.), що є розшифрованою фоновим записом виступу.

Подається за цим джерелом.

¹ Срезневський Ізмаїл Іванович (1812—1880) — український і російський філолог, фольклорист, етнограф, закінчив філософський факультет і був професором Харківського університету, згодом ректором Петербурзького університету.

“Потрібне нове мислення, сміливе й масштабне”

(Для телевізії, 14 жовтня 1986 року)

Виступ на телебаченні 14 жовтня 1986 р. — відгук письменника про радянсько-американську зустріч на найвищому рівні, що відбулася в столиці Ісландії Рейк'явіку в жовтні 1986 р. У родинному архіві письменника зберігається автограф з невеликою правкою.

Подається за автографом.

**Выступление на Центральном телевидении
14 февраля 1988 года**

У родинному архіві зберігається автограф підготовчих матеріалів до виступу (7 арк. з блокнота російською мовою).

Подається за цим джерелом.

“Що саме ти хотів би сказати людям”

(Телевізія, 14 березня 1988 року)

У родинному архіві Олеся Гончара зберігаються чотири розрізнені фрагменти виступу на телебаченні (14.03.1988) російською мовою, присвячені національно-мовним проблемам, та автограф виступу українською мовою на 17 аркушах з блокнота.

Подається за цими джерелами.

¹ “Середній навчальний заклад, у якому я вчився до Університету...” — Тобто Харківський технікум журналістики.

² “Народ мій є! Народ мій завжди буде!” — рядок з поезії В. Симоненка.

На 3 квітня

(Телевізія)

Виступ на телебаченні 3 квітня 1988 р. У родинному архіві Олесе Гончара зберігаються підготовчі матеріали виступу (5 фрагментів), приуроченого до 70-ліття письменника, а також автограф самого тексту виступу (9 арк. з блокнота).

Подається за цим джерелом.

¹ К а л г а р і — місто на заході Канади, 711 тис. мешканців (1991). 1988 року тут відбулися XV Зимові Олімпійські ігри.

Про гідність

(Телевізія)

У родинному архіві Олесе Гончара зберігається автограф цілісного й розрізнених фрагментів виступу на телебаченні, присвячених проблемі національної гідності українського народу. Текст не датований. За змістом його можна віднести до 1988 р.

Подається за цим джерелом.

¹ Л и х а ч о в Д м и т р о С е р г і й о в и ч (1906—1999) — відомий російський літературознавець, академік РАН, дослідник літератури Київської Русі.

² Л ю л ь к а А р х и п М и х а й л о в и ч (1908—1984) — український вчений, академік АН СРСР, конструктор турбореактивних авіаційних двигунів.

³ Ю д к е в и ч Л е в Г д а л ь є в и ч (1913—1999) — професор Казанського університету, який навчався разом з Олесем Гончаром у Харківському університеті.

“Чиясь недобра воля грає Чигирином”

(Телевізія 10.05.1988)

У родинному архіві виявлено матеріали до виступу на телебаченні (10.05.1988), присвячені екологічним проблемам. Текст містить записи українською і російською мовами.

Подається за цим джерелом.

“Человек обретает достоинство”

(Всесоюзное радио, 4 июля 1989 года)

У родинному архіві письменника зберігається текст виступу російською мовою на 14 блокнотних аркушах, присвячений роботі Першого з'їзду народних депутатів СРСР.

Друкується за цим джерелом.

На радіо

Фрагмент виступу (1 арк.). Зберігається в родинному архіві. Дата не зазначена. Орієнтовно можна датувати початком 90-х років. Подається за цим джерелом.

Мова — це любов

Виступ на Українському радіо 26 січня 1992 р. Друкувався в газеті “Культура і життя” (1992. — 15 лют.). У родинному архіві зберігається машинопис тексту.

Подається за машинописом.

¹ Бетховен Людвіг ван (1770—1827) — див. коментар до статті “Уміти слухати час”.

² Моцарт Вольфганг Амадей (1756—1791) — австрійський композитор, представник віденської класичної школи. Автор опер “Весілля Фігаро” (1786), “Дон Жуан” (1787), “Чарівна флейта” (1791), мес, хороших творів, пісень.

“Будівничий і руйнач — центральні образи епохи”

(Телевізія, 10 квітня 1992 року)

У передачі брав участь журналіст В. Абліцов. Подається за автографом з родинного архіву.

Телевізія, червень 1994 р.

У родинному архіві зберігаються підготовчі матеріали виступу з невеликою правкою.

Подається за цим джерелом.

РЕПЛІКИ

Дружеская реплика по поводу “огурцей”

У родинному архіві Олесь Гончара зберігається рукопис репліки, написаний орієнтовно в середині 70-х років ХХ ст. Місце публікації не встановлено.

Подається за рукописом.

Подскажет совесть

Репліка — відгук Олесь Гончара на заклик російського письменника з Петербурга (тоді — Ленінграда) Даниїла Граніна (р. н. 1919) поділитися думками, яким бути новому суспільству. Оpubлікована в “Литературной газете” (1988. — 1 янв.).

Подається за публікацією в “Литературной газете”.

З приводу одного інтерв'ю

Репліка — відгук на інтерв'ю народного депутата СРСР М.А. Касьяна, що було надруковане 26 січня 1991 р. в кобеляцькій газеті “Колос” на Пол-

тавшині. Цьому інтерв'ю передував виступ М.А. Касьяна на з'їзді народних депутатів, що викликав протест Олеся Гончара й великої групи народних депутатів від України — Ю. Щербака, Р. Гром'яка, Р. Братуня, Р. Федоріва, М. Амосова, Д. Павличка та ін., що виголосили заяву, під якою підписалося 38 депутатів, котра була опублікована в “Літературній Україні” (1990. — 27 груд.).

Репліка надрукована в газеті “Літературна Україна” (1991. — 14 лют.).

У родинному архіві письменника зберігається 5 сторінок рукописного варіанту тексту, зробленого в блокноті “Депутата Верховного Совета СССР”, який позначений великою правкою, що засвідчує високу громадянську й патріотичну позицію письменника.

Подається за публікацією в “Літературній Україні”.

¹ К а с ь я н М и к о л а А н д р і й о в и ч (1937—2009) — відомий український лікар, фахівець з мануальної терапії, який отримав славу народного цілителя. У 1989—1991 рр. — народний депутат СРСР.

Ф Е Й Л Е Т О Н

У новорічну ніч, або Пригоди бідолахи чорта

Уперше друкувався в харківській молодіжній газеті “Ленінська зміна” (1938. — 1 січ.).

Подається за цією публікацією.

М А Л І Ж А Н Р И

ВІДКРИТІ ЛИСТИ

До Віталія Коротича від 16 січня 1988 року

Перший з двох листів, уміщений у статті літературного критика й публіциста Віталія Ковалю “Два листи Олеся Гончара”, де розкривається історія його написання. Уперше опублікований його дружиною Ольгою Коваль в журналі “Київ” (2002. — № 1/2. — С. 124—127). Цей лист є відгуком на інтерв'ю Віталія Коротича кореспонденту Юрію Покальчуку, що було опубліковане в газеті “Молодь України”. Докладніше див.: *Галич В.М.* Олесь Гончар — журналіст, публіцист, редактор: еволюція творчої майстерності: Монографія. — К.: Наук. думка, 2004. — С. 495—498.

Подається за публікацією в журналі “Київ”.

Відповідь В. Коротичу від 29 липня 1992 року

Другий лист, уміщений у статті літературного критика й публіциста Віталія Ковалю “Два листи Олеся Гончара”, де розкривається історія його написання. Уперше опублікований його дружиною Ольгою Коваль в журналі “Київ” (2002. — № 1/2. — С. 127—129). Лист є відгуком на інтерв'ю І. Безсмертного з В. Коротичем, яке було опубліковане під заголовком “Дістаємо все в комплексі” в газеті “Молодь України” (1992. — 9 лип.).

Подається за цим джерелом.

До редакції “Літературної України”

Опублікований в газеті “Літературна Україна” 20 квітня 1989 р.
Подається за цим джерелом.

ЗАПИСИ ДО МУЗЕЙНИХ КНИГ**Для Чернігівського музею**

У родинному архіві Олесь Гончара зберігся машинопис цього твору (2 арк.) з невеликою авторською правкою, датований: “19.VI.57”.
Подається за цим джерелом.

Запис до книги музею Марка Черемшини

Під час мандрівки Буковиною та Прикарпаттям Олесь Гончар відвідав музеї О. Кобилянської, Ю. Федьковича. 24 серпня 1965 р. він побував у Снятині, оглянув музей Марка Черемшини та зробив запис у книзі його відвідувачів. Про це йшлося в публікації М. Фіглевського “Олесь Гончар в Снятині” у районній газеті “Ленінська правда” (1965. — 26 серп.).
Подається за цим джерелом.

Запис до книги Яготинського краєзнавчого музею

Запис надруковано у яготинській газеті “Зоря комунізму” (1966. — 8 груд.).
Подається за цим джерелом.

До Компаніївського альбома

У родинному архіві письменника зберігається машинопис запису до книги музею Ю. Яновського в Компаніївці, датований 17 грудня 1970 р.
Подається за цим джерелом.

Запис до книги музею “Кармелюкова вежа”

Подається за публікацією Б. Шлапака “Сонце, мудрість, музика... (Один день з Олесем Гончарем)” в газеті “Подільські зірниці” (1978. — 5 квіт.).

Для музею Лисенка в Києві

Запис для музею Лисенка здійснений 28 березня 1980 р. У родинному архіві письменника зберігається машинописний текст (1 арк.).
Подається за цим джерелом.

До літопису музею-заповідника Т.Г. Шевченка в Каневі

У родинному архіві знаходиться машинописний варіант запису, датований серпнем 1982 р. Зберігся також рукописний варіант цього твору під заголовком “Канів (запис до книги музею 20 червня 1982)” з невеликою

правкою. Елеонора Блажко у публікації “Де сходяться дороги” (Літературна Україна. — 1982. — 18 серп.) подає інший запис письменника: “Тут духовна вершина нашого народу вершина, що світить і наснажує, і кличе народи до дружби й братерства”.

Подається за машинописним варіантом.

Людина світлої душі

У родинному архіві Олесь Гончара зберігаються два машинописні варіанти тексту твору (кожен з них обсягом 2 арк.).

Перший з них має велику правку, пов'язану з конкретизацією образу героя запису — Пятруся Бровки, другий — майже без авторських виправлень. Тут же знаходиться лист, адресований Літературному музею П.У. Бровки: “Выполняя просьбу Союза писателей Белоруссии, направляю Вам фото и краткое воспоминание о П.У. Бровке. Получение прошу подтвердить. С искренним уважением О.Г.” Цей порівняно великий запис до книги музею належить до типу творів цього жанру, написаних не безпосередньо в музеї, а пізніше надісланих автором на прохання його працівників. Він представляє жанровий різновид запису-наряду. Докладніше про це див: *Галич В.М.* Олесь Гончар — журналіст, публіцист, редактор: еволюція творчої майстерності: Монографія. — К.: Наук. думка, 2004. — С. 541—557.

Подається за другим машинописним варіантом твору.

Запис до книги музею П. Тичини

Записом Олесь Гончара без дати відкривається альбом у музеї П. Тичини в Києві, що містить всього сім текстів.

Подається за цим джерелом.

Запис до книги музею-садиби Леся Курбаса

На початку червня 1987 р. Олесь Гончар побував на Тернопільщині, ознайомився з культурними місцями області, зокрема відвідав музей-садибу видатного українського режисера Леся Курбаса в Старому Скалаті і зробив запис у книзі відгуків.

Подається за публікацією Б. Берези «Автор “Прапороносців” у Старому Скалаті» у “Збручанській зорі” (1987. — 10 черв.).

Запис до книги музею в Бережанах

Подається за факсимільним текстом, уміщеним на листівці-запрошенні, адресованій Олесю Гончару з нагоди святкування 10-ї річниці з дня відкриття Бережанського регіонального центру української книги, що відбулося 3 липня 1994 р.

Запис до книги музею-садиби Миколи та Корнила Устияновичів

Наприкінці серпня 1991 р. Олесь Гончар приїхав до Львова як керівник Республіканського комітету захисту миру на Міжнародну конференцію, присвячену 125-й річниці від дня народження Михайла Грушевського.

го. Письменник у супроводі Романа Лубківського 29 серпня 1991 р. відвідав музей-садибу Миколи та Корнила Устияновичів у с. Вовків. Про цю поїздку йдеться в публікації Олега Зарубка “Дякую вам, люди добрі”, уміщеній у пустомитівській районній газеті “Голос народу” (1997. — 19 квіт.).

Подається за цим джерелом.

З А Я В И

Про вихід з лав комуністичної партії

Публікувалася в газетах: “Літературна Україна” (1990. — 18 жовт.); “Сходи” (смт Голованівськ Кіровоградської обл.) (1990. — 22—29 жовт.).

Подається за публікацією в “Літературній Україні”.

У Раді Миру УРСР

Публікувалася в газеті “Голос України” (1991. — 22 серп.).

Подається за цим джерелом.

Точка зору Олесь Гончара

Друкувалася в рубриці “Точка зору” поряд із заявою Олени Боннер в газеті “Молодь України” (1991. — 22 серп.).

Подається за цим джерелом.

З В Е Р Н Е Н Н Я

Звернення до воїнів, читачів газети “Ленинское знамя”

*як попереднє слово до публікації “Тронки”
 (“В предчувствии океана”)*

Написане як передне слово до публікації “Тронки” під заголовком “В предчувствии океана” в газеті “Ленинское знамя” (1963. — 1 берез.).

Подається за цим джерелом.

До народу України

Звернення Олесь Гончара до українського народу напередодні референдуму 1 грудня 1991 р. Надруковане в газеті “За вільну Україну” (1991. — 30 листоп.).

Подається за цим джерелом.

До народу Грузії

Адресоване грузинському народу у зв’язку з кровопролиттям у Тбілісі. Підписане Олесем Гончаром як Головою Української ради миру. Надруковане в газеті “Голос України” (1991. — 27 груд.).

Подається за цим джерелом.

До населення Криму*(З приводу референдуму)*

Написане 29 квітня 1992 р. У родинному архіві письменника зберігся рукопис твору.

Подається за цим джерелом.

До всієї України

Написане у зв'язку з потребою відновлення Михайлівського Золотоверхого монастиря. Публікувалося в: газетах “Голос України” (1993. — 3 черв.); “Літературна Україна” (1993. — 10 черв.).

Подається за публікацією в “Літературній Україні”.

До виборців Артемівського округу

Опубліковане в газеті “Літературна Україна” (1994. — 24 берез.).

Подається за цим джерелом.

До учасників Слобожанського Великодня

Звернення написане для учасників свята Слобожанський Великдень, що проходило в Харкові 1995 р. У родинному архіві зберігся машинопис тексту твору (на 2 арк.) з великою авторською правкою, що носить змістовий характер.

Подається за цим джерелом.

¹ Каразін Василь Назарович (1773—1842) — український вчений, публіцист, організатор освіти. За його ініціативою 1805 р. було створено Харківський університет, який зараз носить його ім'я.

² Остроградський Михайло Васильович (1801—1861) — український математик і механік, академік Петербурзької Академії наук.

³ Алчевська Христина Данилівна (1841—1920) — український педагог, організатор народної освіти. Автор мемуарів “Передуманное и пережитое”. У її садибі в Харкові було споруджено перший пам'ятник Тарасу Шевченку (1899).

⁴ Васильківський Сергій Іванович (1954—1917) — український живописець. Автор картин “Сутичка запорожців з татарами” (1892), “Козак у степу” (бл. 1905), “Похід козаків” (1917), “Ярмарок у Полтаві” (1902), “Степова річка” (1890 — початок ХХ ст.).

⁵ Багалій Дмитро Іванович (1857—1932) — український історик, літературознавець, академік АН України, був ректором Харківського університету (1906—1910), директором Інституту Тараса Шевченка. Займався дослідженням творчості Тараса Шевченка.

НЕКРОЛОГИ**Промова на похороні Остапа Вишні**

Прощальне слово про Остапа Вишню, який помер 28 вересня 1956 р. Друкувалося в “Літературній газеті” (1956. — 4 жовт.) під загальним заголовком “Над труною, над свіжою могилою”.

Подається за цим джерелом.

Промова на похороні М.Т. Рильського

Прощальне слово про Максима Рильського, який помер 24 липня 1964 р. Опубліковане в газетах “Радянська Україна” (1964. — 28 лип.); “Правда України” (1964. — 28 июля); “Літературна Україна” (1964. — 28 лип.).
Подається за публікацією в “Літературній Україні”.

Володимир Сосюра

Прощальне слово про Володимира Сосюру, який помер 8 січня 1965 р. У газетних джерелах публікація не виявлена. У родинному архіві Олеся Гончара зберігається машинописний текст некролога (1 арк.).
Подається за цим джерелом.

Промова на похороні П.Г. Тичини

Прощальне слово про Павла Тичину, який пішов з життя 16 вересня 1967 р. Друкувалося в газетах: “Літературна Україна” (1967. — 19 верес.); “Радянська Україна” (1967. — 19 верес.); “Правда України” (1967. — 19 сент.); “Радянська освіта” (1967. — 20 верес.); “Культура і життя” (1967. — 21 верес.).
Подається за публікацією в “Літературній Україні”.

Незабутній твій образ

Над могилою Малишка

Прощальне слово про Андрія Малишка, який помер 17 лютого 1970 р. У родинному архіві Олеся Гончара зберігається машинописний текст некролога (1 арк.), який друкувався в “Літературній Україні” (1970. — 20 лют.).
Подається за публікацією в “Літературній Україні”.

Юхан Смуул

Прощальне слово про естонського письменника, який помер 1972 р. Друкувалося в: [6, с. 203—204].
Подається за цим джерелом.

Промова на похороні А.В. Головка

Слово прощання з письменником, який пішов з життя 5 грудня 1972 р. Друкувалося в газетах “Радянська Україна” (1972. — 8 груд.); “Правда України” (1972. — 8 дек.); “Літературна Україна” (1972. — 12 груд.).
Подається за публікацією в “Літературній Україні”.

Пам’яті Захарії Станку

Некролог у зв’язку зі смертю румунського письменника Захарії Станку. Друкувався в: [6, с. 211—212].
Подається за цим джерелом.

¹ Станку Захарія (1902—1974) — румунський письменник, автор збірки поезій “Прості пісні”, романів “Я тебе любив”, “Вітер і дощ”, епопеї “Гірке коріння”.

Народна

Г.Н. Кальченко

Прощальне слово з приводу смерті народного художника України Галини Никифорівни Кальченко, яка померла 11 березня 1975 р. Написане під час перебування Олесь Гончара в Москві. У родинному архіві письменника зберігся автограф некролога (на 2 арк.) з чорною редакцією, підписаний автором, із зазначенням дати й місця написання — «12.3.75. [готель] «Москва»» та машинописний текст (2 арк.). Уперше надруковано в «Літературній Україні» (1975. — 14 берез.). Некролог увійшов до нарисів «Пам'яті Галини Кальченко».

Подаємо за першодруком.

Усі ми в скорботі

Виступ на похороні Миколи Бажана, який помер 23 листопада 1983 р. У родинному архіві зберігся машинописний текст виступу (2 арк.). Надрукований в «Літературній Україні» (1983. — 1 груд.).

Подається за публікацією в «Літературній Україні».

ПРИВІТАННЯ

Пусть победа будет вашим спутником

Привітання Олесь Гончара воїнам гвардійської військової частини. Друкувалося в газеті «Сталинский артиллерист» (1948. — 1 мая).

Подається за цим джерелом.

Вітаємо співців твоїх, Білорусь!

Вітання білоруським письменникам у зв'язку з тижнем білоруської літератури в Україні. Надруковано в газеті «Вечірній Київ» (1957. — 17 верес.).

Подається за цим джерелом.

“Пусть счастье сопутствует вам как на земле, так и в небе!”

Привітання адресоване льотчикам військової частини, які зацікавились творчістю Олесь Гончара. Надруковане в газеті «Советский патриот» (1959. — 10 мая). У родинному архіві зберігається вирізка з цієї газети з авторською правкою пізніших часів.

Подається за цим джерелом.

Новых творческих успехов!

Надруковане в газеті «Правда Украины» (1959. — 10 груд.). У родинному архіві письменника зберігається вирізка з цього видання з авторською правкою, яка стосується вилучення фрагментів, пов'язаних з риторикою того часу.

Подається за цим джерелом.

Привітання для газети “Ленинское знамя”

У родинному архіві письменника зберігається автограф привітання (1 арк.) без указівки на дату. За змістом текст можна датувати кінцем 50-х — початком 60-х років ХХ ст.

Подається за автографом.

Читателям “Камчатского комсомольца”

Друкувалося в газеті “Камчатский комсомолец” (1960. — 19 черв.). Публікація супроводжується фотографією Олеса Гончара.

Подається за цим джерелом.

Вітання учням Ново-В’язівської середньої школи

Привітання написане у відповідь на надіслані письменнику вірші, портрет Т. Шевченка та фотографію Ново-В’язівської середньої школи Павлоградського району на Дніпропетровщині. Друкувалося в газеті “Зірка” під заголовком “Дружба письменника Олеса Гончара з школярами” (1961. — 9 черв.).

Подається за цією публікацією.

Горячий сердечный привет

Привітання, адресоване будівельникам Красноярської ГЕС у Сибіру. Друкувалося в газеті “Огни Енисея” (1962. — 1 янв.). У родинному архіві зберігається вирізка з цієї газети, що містить незначну правку пізніших часів.

Подається за цим джерелом.

Привітання трудящим Голопристанського району

Під час зустрічі виборців Голопристанського району на Херсонщині з кандидатом в депутати Верховної Ради СРСР О.Т. Гончаром редакція газети “Південна комуна” попросила письменника написати кілька рядків для читачів. Привітання було надруковане в цій газеті 8 березня 1962 р.

Подається за цим джерелом.

Приветствие участникам читательской конференции

Адресоване воїнам — учасникам читацької конференції за романом “Тронка”. Надруковане в армійській газеті “Боевые крылья” (1963. — 10 нояб.).

Подається за цим джерелом.

Читачам “Вільного життя” (Тернопіль)

Друкувалося в газеті “Вільне життя” (1965. — 5 трав.).

Подається за цим джерелом.

Привітання журналу “Книжная торговля”

Надруковане в журналі “Книжная торговля” (1966. — № 8. — С. 4). В архіві письменника є лист від редактора цього журналу Г. Гузаїрова, датований 31 серпня 1966 р., у якому він дякує письменнику за теплі слова привіту, звернені до сільських розповсюджувачів книги.

Подається за публікацією в журналі “Книжная торговля”.

“Сердечный мой привет”

Привітання, адресоване трудящим Карагандинської області. Друкувалося в “Индустриальной Караганде” (1967. — 19 февр.).
Подається за цим джерелом.

**Привітання студентським загонам з України
в Кустанайській області**

Написане для щоденного додатку “Орбита” до газети “Ленинский путь”, органу Кустанайського обласного й міського комітетів Комуністичної партії Казахстану, що видавався Республіканським штабом студентських цілинних будівельних загонів України. Було надруковане в цьому виданні 12 липня 1969 р. У архіві письменника зберігається підшивка “Орбиты” з № 1 по № 8 за 1969 р. з надписом “Олесю Гончару — шанувальники таланту”.

Подається за цим джерелом.

Для издательства “Вага” (Вильнюс)

У родинному архіві зберігається машинопис тексту (1 арк.) з припискою автора «для изд-ва “Вага” (Вильнюс), ноябрь, 1972».

Подається за цим джерелом.

Поздравляем и благодарим

К 50-летию переименования Петрограда в Ленинград

Приурочене 50-річчю перейменування Петрограда в Ленінград. Друкувалося в “Литературной России” (1974. — 25 янв.). У родинному архіві зберігається автограф на одному аркуші з незначною правкою.

Подається за цим джерелом.

Привітання жінкам

У родинному архіві зберігається машинопис тексту (2 арк.), датований 1975 р.

Подається за цим джерелом.

Вітаємо вас, посланців естонської землі

У родинному архіві зберігається машинопис тексту (2 арк.) з автографом Олеса Гончара «8.9.75 для “Р[адянської] Укр[аїни]».

Подається за цим джерелом.

Читателям газеты “Комсомолец Кубани”

Публікувалося в газеті “Комсомолец Кубани” 17 травня 1976 р. у Дні радянської літератури на кубанській землі.

Подається за цим джерелом.

Лист-привітання хліборобам

Датований 3 жовтня 1977 р.

Подається за публікацією Ф. Малиновського “До степів Таврійських” у газеті “Ленінська зірка” (Запорізька область) (1993. — 3 квіт.).

Лебединого віку!

Привітання “Літературній газеті” у зв’язку з переходом на інший, більш сучасний формат. У родинному архіві письменника знаходиться машинопис твору (1 арк.), датований 4 січня 1982 р.

Подається за машинописом.

Привітання до 100-річчя з дня народження А.Ю. Тесленка

Написане 27 січня 1982 р. Супроводжується авторською приміткою: «7 січня, м. Київ. Написано для лохвицької районної газети “Зоря”». Друкувалося в: “Літературній Україні” (1982. — 25 лют.); лохвицькій районній газеті “Зоря” (1982. — 2 берез.).

Подається за публікацією в “Літературній Україні”.

Слово до тавричан

Друкувалося в газеті “Нова Таврія” (1982. — 2 лют.). У родинному архіві письменника зберігся автограф (1 арк.), що містить правку, з надписом «Василівка, Запорізька райгазета “Нова Таврія”».

Подається за публікацією в “Новій Таврії”.

Приветствие туркменским писателям в связи с 250-летним юбилеем Махтумкули

Написане з нагоди 250-ліття від дня народження класика туркменської літератури Махтумкулі, адресоване журналу “Совет Едеявіяти” (Ашхабад). У родинному архіві Олеса Гончара зберігається машинопис цього твору (2 арк.) російською мовою, датований 23 червня 1983 р.

Подається за цим джерелом.

Привет с Украины

Вітання народу Абхазії у зв’язку з Днями радянської літератури в цій республіці, направлене газеті “Апсни капш” (Сухумі). У родинному архіві письменника зберігається машинописний текст твору російською мовою з підписом Олеса Гончара, датований 29 жовтня 1984 р.

Подається за цим джерелом.

¹ Ш и н к у б а Б а г р а т В а с и л ь о в и ч (1917—2004) — абхазький письменник. Автор роману у віршах “Мої земляки” (1950), історичного роману “Останній із тих, хто пішли” (1974).

² Т а р б а І в а н К о с т я н т и н о в и ч (1921—1994) — абхазький письменник, автор романів “Відоме ім’я” (1963), “Сонце сходить у нас” (1968), “Очі моєї матері” (1979).

³ Г у л і а Д м и т р о Й о с и п о в и ч (1874—1960) — основоположник абхазької літератури, автор поетичної збірки “Вибрані твори” (1934), роману “Камачич” (1940), п’єси “Привиди” (1946), перекладав поезію Тараса Шевченка, написав про нього низку статей.

“Малюткові” — 25

Надруковано в журналі “Малютко” (1985. — № 1 (січ.)).

Подається за цим джерелом.

Мислить по-новому

Написане в грудні 1987 р. до 50-річчя газети “Правда України”. У родинному архіві зберігається чернетка на 9 аркушах, помережана значною авторською правкою. Надруковано 1 січня 1988 р. в газеті “Правда України”.
Подається за публікацією в “Правде України”.

Вітаю вас, дорогі степовики

Написане з нагоди проведення Республіканського свята на Кіровоградщині. Друкувалося в газеті “Кіровоградська правда” (1988. — Верес.); у статті Петра Чугая “Мужай, прекрасна, наша мова” в газеті “Вісті з України” (1988. — № 41 (жовт.)).

Подається за публікацією в газеті “Вісті з України”.

До вінницької “Світлиці”

Вітання вінницької газети “Світлиця”, датоване 16 червня 1989 р. Надруковане в газеті “Вінницька правда” (1989. — 5 серп.).

Подається за цим джерелом.

Привітання газеті “Зелений світ”

Написане 15 квітня 1990 р. Друкувалося в газеті “Зелений світ” (1990. — № 1 (квіт.)).

Подається за цим джерелом.

Для “Молоді України”

на 8 березня 1991 року

Написане для всеукраїнської молодіжної газети з нагоди Міжнародного жіночого дня — 8 березня. У родинному архіві письменника зберігається автограф твору, написаний на бланку депутата Верховної Ради СРСР, та вирізка з газети “Молодь України” (1991. — 8 берез.), де в рубриці “Березневі вітання” під заголовком “Тим, що не відають страху” подаються привітання Олесь Гончара та Івана Гончара, народного майстра України.

Подається за цим джерелом.

Вітаю “Літературний Львів”!

Адресоване газеті “Літературний Львів”. Привітання написане 1991 р. Опубліковане в цьому ж виданні (1992. — № 1).

У родинному архіві письменника зберігається рукопис твору (2 арк.) та текст листа до Романа Лубківського, редактора цього видання: «Дорогий Романе! Виконуючи Ваше прохання, передаю слівце для “Літер[атурного] Львова” на його нагородини. Прошу не забути ж потім надіслати й мені примірник. На все добре! Ваш Олесь Гончар. 2.XI.1991».

Подається за публікацією в “Літературному Львові”.

Новорічне вітання

Адресоване трускавецькому (Львівська область) тижневику “Франкова криниця” з нагоди Нового 1992 р. Газета вмістила автограф тексту вітання на першій сторінці (1991. — № 52. — 20.12—31.12).

Подається за цим джерелом.

Привітання “Кримській світлиці”

Привітання адресоване новому українськомовному кримському періодичному виданню “Кримська світлиця”.

Подається за публікацією в цій газеті (1992. — 31 груд.).

“Українській газеті”

Привітання нового видання. Надруковано в: “Українській газеті” (1993. — 5 берез.).

Подається за цим джерелом.

Братам і сестрам української східної діаспори

Привітання направлене Конгресу українців східної діаспори, який відбувся в жовтні 1993 р. У родинному архіві письменника зберігаються рукопис (2 арк.) та машинопис (1 арк.) твору. Вони ідентичні.

Подається за цими джерелами.

“Буяйте, квітуйте!”

Новорічні поздоровлення для редакції тернопільської газети “Русалка Дністрова” (1993. — Ч. 3).

Подається за цим джерелом.

До 60-річчя видавництва “Веселка”

Написане з нагоди ювілею видавництва “Веселка”. Друкувалося у святковому випуску газети видавництва. У родинному архіві зберігається автограф привітання (2 арк. з блокнота) з невеликою правкою, датований “24.03.94”.

Подається за автографом.

Вітаю “Друкарство”!

Привітання нового часопису незалежної України. Опубліковано в журналі “Друкарство” (1994. — Листоп.—груд. — С. 4).

Подається за цим виданням.

ЗМІСТ

ІНТЕРВ'Ю	5
ПЕРЕДМОВИ	233
РЕЦЕНЗІЇ	305
ВИСТУПИ ПО РАДІО ТА НА ТЕЛЕБАЧЕННІ	333
РЕПЛІКИ	379
ФЕЙЛЕТОН	385
МАЛІ ЖАНРИ	391
Відкриті листи	393
Записи до музейних книг	400
Заяви	406
Звернення	408
Некрологи	415
Привітання	425
ОЛЕСЬ ГОНЧАР: МИТЬ І ВІЧНІСТЬ	450
КОМЕНТАРІ	471

Літературно-художнє видання
Національна академія наук України
Інститут літератури ім. Т.Г. Шевченка

ГОНЧАР
Олесь Терентійович

Твори в дванадцяти томах

ТОМ ДЕВ'ЯТИЙ

Книга 2

ПУБЛІЦИСТИКА

Київ, Науково-виробниче підприємство
«Видавництво “Наукова думка” НАН України», 2015

Художник М.А. ПАНАСЮК
Художній редактор Р.І. КАЛИШ
Технічний редактор Т.С. БЕРЕЗЯК
Комп'ютерний набір І.А. СУХИНЯ, Г.А. ЮР'ЄВА
Комп'ютерна верстка Т.О. ЦЕНЦЕУС

Підписано до друку 00.00.2015. Формат 60 90/16.
Папір офс. № 1. Гарн. Таймс. Офс. друк.
Фіз. друк. арк. 00,0 + 0 вкл. на крейд. пап. Ум. друк. арк. 00,00.
Ум. фарбо-відб. 00,00. Обл.-вид. арк. 00,00.
Наклад 0000 прим. Зам.

НВП «Видавництво “Наукова думка” НАН України»
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів
видавничої продукції, серія ДК № 2440 від 15.03.2006 р.
01601 Київ 1, вул. Терещенківська, 3